CORIOLAN BĂRAN

REPRIVIRE ASUPRA VIEŢII
- Memorii -

Prefaţă de Aurel Ardelean, Rectorul Universităţii de Vest
„Vasile Goldiş” din Arad
Ediţie îngrijită de Vasile Popeangă: note şi indice
Studii introductive: Eugen Criste, Vasile Popeangă, Raul Ionuţ Rus

CUPRINS

PREFAȚĂ.....2
CORIOLAN BĂRAN ŞI ORIZONTUL VIEȚII SALE.....6
TINERETUL STUDENȚESC DIN BANAT ŞI CRIŞANA ÎN LUPTA PENTRU UNIRE.....12
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI.....37
REPRIVIRE ASUPRA VIEȚII. MEMORII.....38
Anii şi locurile de învăţătură.....38
În slujba împăratului.....103
„Aveam un vis neîmplinit”.....176
Integrarea în viaţa politică a României întregite.....207
LISTA CUVINTELOR ŞI EXPRESIILOR GERMANE.....446
INDICE DE NUME.....448

Anexe

PREFAȚĂ

Aniversarea la 1 Decembrie 2008 a nouăzeci de ani de la făurirea statului român întregit prin unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Țara Mamă, după ce Basarabia și Bucovina înfăptuiseră acest act mai înainte, a generat în societatea românească un val de energie psihică ce s-a manifestat în intensificarea cercetărilor istorice și în elaborarea de proiecte privind actul sărbătoririi. Universitatea „Vasile Goldiș" din Arad s-a integrat și ea în acest proces și și-a fixat propriile sale obiective ca instituție academică. În acest context profesorul Vasile Popeangă a propus editarea memoriilor juristului și omului politic bănățean Coriolan Băran. Autorul și volumul masiv de 800 de pagini redactate de el în cursul anilor 1970-1975 erau cunoscute propunătorului acestui proiect editorial.

Pentru efectuarea acestei lucrări profesorul Vasile Popeangă și-a asociat doi conducători de instituții arhivistice: Eugen Criste, conducătorul Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale, și Raul Ionuț Rus, directorul Filialei Județene din Timișoara, instituție care are în depozitele sale arhivistice volumul de memorii le care ne-am referit. Ne-a bucurat existența acestui spirit de cooperare și încurajăm extinderea lui în timp pentru procesul cercetărilor istoriografice românești.

Memoriile pe care le publicăm aparțin unui observator atent al unor timpuri istorice europene: căderea imperiilor, constituirea statelor naționale și împingerea lumii în cel de-al doilea conflict mondial de către dictatori irațională care au promovat utopii și nonvalori. Lumea românească este reprezentată prin oameni de acțiune publică, deci oameni politici, care, prin valoarea comunitară a faptelor pe care le-au săvârșit, au influențat pozitiv sau negativ calitatea vieții comunitare. Din păienjenișul de ființe umane și fapte pe care Coriolan Băran le prezintă, spiritul meditativ va putea desprinde concluzii de viață, de acțiune socială orientată spre finalități pozitive și formula întrebări pentru sine și pentru generațiile ce vor urma. Vom stărui asupra câtorva întrebări generate de meditația istorică.

O primă normă politică asupra căreia indivizii și grupurile sociale sunt chemate să reflecteze, se referă la corelația finalitate socială – comportament uman. Omul politic acționează în viziunea unui țel umanist, a unui obiectiv. Valoarea socială a țelului urmărit colorează comportamentele socio-politice ale individului sau grupului care tinde spre un țel. Toată generația înflăcărată de idealul făuririi unei Românii întregite, a avut o

conduită adecvată acestui ţel. În viziunea poetică a lui Goga, visul unirii trebuia realizat prin jertfele românilor aflaţi pe front, în prizonierat şi acasă trudind din greu pentru asigurarea existenţei familiei. După începerea ostilităţilor se poate remarca pasivitatea ostaşului de pe front, părăsirea luptei, angajarea militară în tabăra adversă, sacrificiul pentru familie etc. Când ţara întregită a avut nevoie de muncă şi dreptate pentru fiii ei, pentru consolidarea ei, efortul constructiv al românilor pentru a obţine producţii sporite, a fost imens. Obiectivele constructive determinau conduite adecvate. Formularea unui ţel constructiv are un caracter diferenţiat de la grupurile politice locale la cele judeţene, regionale sau naţionale. În primii ani de după Unire, stabilirea unei legături feroviare între Nădab şi Salonta a fost un ţel constructiv care a avut urmări pozitive privind cooperarea intercomunală care se resimt şi azi. În acelaşi timp stabilirea unor legături rutiere bune şi dense între versantele Carpaţilor prezenta un interes naţional mult mai extins.

Viaţa politică a unei comunităţi are ca element definitoriu al său competiţia interpartinică pentru putere. Interesul unei formaţiuni politice e de a dispune de cât mai multe adeziuni populare care să-i faciliteze cucerirea puteri. Se deduce cu uşurinţă din memoriile lui Coriolan Băran că după întregirea Ţării partidele politice existente au desfăşurat o vie activitate pentru extinderea influenţei lor în regiunile întregite prin decizia Unirii, în teritoriul lărgit al ţării. Toate partidele – de la Partidul Naţional Român din Transilvania, până la cel Partidul Ţărănesc apărut pe scena politică postbelică a ţării – au cunoscut încercările politice de stabilire de alianţe, unificări, înţelegeri preelectorale. Acestea fost dificile şi atacate cu o violenţă ce a depăşit uneori aria raţionalului. Deteriorarea conduitelor verbale şi înlocuirea conduitei de argumentare cu cea de etichetare, prezentarea deformată a personalităţii interlocutorului, atribuirea de vinovăţii şi incompetenţe se observă şi la unii transilvăneni uniţi în lupta lor pentru unire, dar după înfăptuirea ei, trecuţi în partide politice deosebite. Se observă şi la sobrul şi cumpătatul în judecăţi, şi la omul politic grijuliu şi corect să atribuie fiecărui om ce i se cuvine, la juristul format în spiritul dreptului roman, la omul politic naţional-ţărănist Coriolan Băran apariţia pasiunii în cadrul conduitei relaţionale şi a dreptei judecăţi. Îl acuză de filomaghiarism pe Mihai Mărcuş, şeful organizaţiei liberale de la Arad, uitând că acesta a părăsit Gyula sa natală pentru a-şi pune capacitatea sa de muncă în slujba României întregite. Pasiunea politică a alterat judecata severului, corectului şi dreptului Coriolan Băran şi ridică pentru spiritul meditativ al omului zilelor noastre întrebări grele privind conduitele politice: ce trebuie să facem pentru a menţine conduita şi judecata omului

politic în sfera omului raţional, care vede la semenul său acte criticabile şi erori, dar nu uită de actele pozitive ale semenului său? Cum trebuie formată cultura politică a concetăţenilor noştri încât să nu aibă ca singur criteriu de evaluare umană şi politică interesul partinic?

Judecata politică a lui Coriolan Băran reintră în parametrii ei normali când evaluează personalităţile politice ale timpului său: Iuliu Maniu, Al. Vaida Voevod, Ion Mihalache, sau neîntrecuţii administratori ai Timişoarei: Carol Telbisz, Stan Vidrighin, generalul George Domăşneanu. A subliniat în mod corect funcţia modelatoare a unor instituţii educative aşa cum a fost Liceul ,,Andrei Şaguna" din Braşov, unul din liceele de elită ale României, sau rolul Politehnicii din Timişoara în modernizarea Banatului. A prezentat în mod elogios atmosfera educativă din liceul ale cărui cursuri le-a absolvit în 1914, anul în care focul european ce-a izbucnit a dus la destrămarea celor trei mari imperii care asupriseră pe români: habsburgic, ţarist, otoman. Liceul din Braşov a fost o veritabilă instituţie de formare a elitelor naţionale. Din grupul de 56 de absolvenţi ai săi din anul 1914, din care a făcut parte şi Coriolan Băran, s-au ridicat patru academicieni: Lucian Blaga, Nicolae Colan, Andrei Oţetea şi Dumitru D. Roşca. Autorul memoriilor pe care le dăm publicităţii a cunoscut rigorile vieţii militare, a fost mişcat de sacrificiile Armatei Române în primul şi al doilea război mondial şi s-a bucurat de atitudinea ocrotitoare a Armatei Române în timpul celui de-al doilea conflict mondial. Influenţa pasiunilor politice nu se mai resimte, făcând loc judecăţii cumpătate.

Citind memoriile să ne gândim la admirabila lecţie de solidaritate umană şi românească între locuitorii din întreg spaţiu românesc care vibrau puternic pentru realizarea marilor deziderate naţionale, pentru valorile, simbolurile şi modelele prin care se afirmau identitatea naţională. Solidaritatea românească e mare şi permanentă lecţie a întregului proces de făurire a unităţii naţionale. Să reflectăm la înţelegerea „din privire" între românii care s-au întâlnit pe diferite meleaguri ale lumii în timpul crâncenului conflict mondial ce-a dus prin eforturile noastre şi contextul istoric la făurirea României Mari.

Lectura memoriilor omului politic bănăţean ne îndeamnă să reflectăm asupra modelelor umane întâlnite în paginile tipărite de Universitatea „Vasile Goldiş". Asupra modelelor umane trebuie să reflectăm pentru faptul că fiecare alegere ne pune în faţa unor oameni la care întâlnim şi acţiuni morale, pozitive, demne de-a fi reţinute, dar şi conduite deplorabile prin imoralitate, ilegalitate şi incorectitudine. În asemenea cazuri cititorul e sfătuit să fie atent, să reflecteze şi să se gândească la povaţa românească: „de toţi să asculţi, dar din minţi să nu-ţi ieşi". E vorba deci de

atitudinea raţională a cititorului şi de formarea lui pentru adoptarea raţionalităţii în viaţa sa socio-politică. Prin această posibilitate oferită de lectura memoriilor în formarea culturii politice a viitorului cetăţean, dar şi a oamenilor politici, lectura devine şi un act cu efecte formative.

Cititorul memoriilor sesizează cu uşurinţă centrarea acţiunilor umane de după întregirea ţării pe Timişoara şi Banat. Contribuţia actului uman la progresul Timişoarei devine reper de evaluare a oamenilor. Proverbiala afirmaţie ,,Banatu-i fruncea" e un imperativ comportamental căruia doreşte să i se supună contemporanii săi. Coriolan Băran şi-a închinat viaţa de edil bănăţean acestui obiectiv. A lucrat cu pasiune pentru prosperitatea patriei, dând actului politic valoarea devoţiunii patriotice şi a făcut din preocuparea sa de prosperare a Banatului o dimensiune a existenţei sale. Publicarea memoriilor sale e un îndemn pentru generaţia de azi de-a face din prosperitatea regiunii natale şi prin ea a României profunde şi eterne un ţel de viaţă. Felicităm pe ostenitorii acestei acţiuni editoriale: Vasile Popeangă, Eugen Criste, Raul Ionuţ Rus, Emil Arbonie şi Lucian Petraş, asigurându-i de sprijinul nostru în eforturile lor de aprofundare a studiilor de istorie.

Prof.univ.dr. Aurel Ardelean
Rector al Universităţii de Vest „Vasile Goldiş" din Arad,

CORIOLAN BĂRAN ŞI ORIZONTUL VIEŢII SALE

Eugeniu Criste, Raul Ionuț Rus

În urmă cu mai bine de şapte decenii, Nicolae Iorga spunea: ,,Istoria, care se putea crede că este o materie pe lângă celelalte, se învederează din ce în ce mai mult că este o necesitate. Da, cunoştinţa ei este o necesitate pentru conştiinţa umană, pentru chibzuirea împrejurărilor, pentru tragerea concluziilor şi pentru îndemnuri şi pentru mângâieri". Cu atât mai mult astăzi, când suntem supuși unor tentative de răsturnare a sistemului nostru de valori, avem datoria poate mai mult decât înainte, să cunoaştem şi să conservăm propriul trecut, deoarece istoria în ansamblul ei – ,,acea mare carte de învăţătură'' cum o numea Nicolae Bălcescu – trebuie să se afle la baza oricărei activităţi umane. Raţiunea tipăririi memoriilor omului politic bănăţean Coriolan Băran vine în prelungirea acestui gen de reflecţii, dorind să smulgem din colbul uitării importantele evenimente la care a luat parte autorul: sfârşitul şi destrămarea Imperiului austro-ungar, realizarea Marii Uniri, viaţa politică desfăşurată în cadrele României întregite. Povestind momentele vieţii, Coriolan Băran a recurs la prezentarea şi analiza evenimentelor la care participat, precum şi la descrierea prietenilor şi a personalităţilor pe care le-a cunoscut pe parcursul existenţei sale.

Transpunerea gândurilor sale începe cu locul şi anii copilăriei. Coriolan Băran e cuprins până în structurile intime ale fiinţei lui de convingerea că e fiul spaţiului bănăţean, a cărui capitală şi simbol este moderna Timişoară. În acest mediu este format copilul învăţătorilor Sofia şi Petru Băran din Nerău. La începutul secolului al XX-lea, Coriolan Băran păşeşte pe porţile şcolii germane din Nerău, începând astfel studiul metodic al acestei limbi. Trece apoi de la şcoala germană la cea română în Nerău, pleacă la gimnaziul din Makó unde studiază în limba maghiară, iar de aici îşi continuă studiile la Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov, instituţie care în istoria învăţământului românesc ocupa unul din cele mai prestigioase locuri, alături de „Sfântul Sava" şi „Gheorghe Lazăr" din Bucureşti.

Liceul din Braşov a fost o puternică instituţie modelatoare de elite transilvănene româneşti. Corpul profesoral avea o concepţie pedagogică bine conturată, raţională şi temeinic argumentată privind funcţia educativă a şcolii. Profilul acestei instituţii şcolare performante sub raport educativ a fost prezentat într-un articol publicat de Vasile Goldiş în ,,Anuarul" din

1925 şi intitulat „Şcoala cea bună”. După cum se ştie, Vasile Goldiş a predat latina şi istoria la acest aşezământ. În viziunea pedagogică a fostului dascăl o şcoală bună „nu este aceea care dă învăţătură multă, ci mai vârtos aceea care zideşte caractere, răspândeşte morală şi plantează ideal”. Vasile Goldiş acorda prioritate funcţiei educative a şcolii, considerând că un obiectiv al şcolii era formarea caracterului. Fostul profesor de latină atribuia caracterului omului un rol prioritar în activitatea individului şi a societăţii. El împărtăşea convingerea că în evoluţia socială „caracterele oferă condiţiile de siguranţă ale oricărei societăţi omeneşti. Istoria e mărturie că neamurile pier de pe urma slăbirii caracterului lor, nu prin aceea a inteligenţei[1]. Vasile Goldiş, pensionat şi stabilit la Arad după 1901, nu considera însă numai caracterul ca factor de mărire sau decădere a popoarelor. El stăruia şi asupra altor doi factori de consolidare a vieţii sociale şi naţionale. Aceştia erau moralitatea, trăsătură care întăreşte solidaritatea şi asigură libertatea indivizilor, dar şi idealul, atât al individului, cât şi al popoarelor. Aşa dar o şcoală bună, puternică şi eficientă va fi aceea care contribuie la formarea caracterului, întărirea moralităţii şi înălţarea idealurilor. Referindu-se la activitatea instituţiei din Braşov, Vasile Goldiş precizează în articolul său că şcoala în care a predat „avea trei braţe: caracterul, morala şi idealul. Aceste valori sunt cele trei permanenţe ale înălţării generaţiilor”. Acestea se pare că au fost coordonatele pe care a fost format intelectual şi afectiv Coriolan Băran în anii studiilor liceale. În consecinţă, în anii ce vor urma studiilor medii, Băran se va remarca ca o persoană corectă, demnă, responsabilă pentru actele sale, iubitoare de muncă şi de efort creator, care va manifesta afecţiune şi trăire profundă faţă de interesele şi valorile naţionale.

Educaţia elevilor de la Liceul din Braşov a avut un caracter modern prin existenţa, în spaţiul şcolii, a unui cinematograf şcolar, prin organizarea unor excursii de studii efectuate în Grecia, Italia, pe Dunăre de la Budapesta la Mare, prin cunoaşterea centrelor reprezentative ale lumii antice şi medievale: Constantinopol, Atena, Roma, Neapole, Veneţia, Florenţa. Excursia desfăşurată în anul 1906 a durat 24 zile, majoritatea dintre ele petrecute în Fiume, Abbazia, Ancona, Roma, Neapole. Cea din 1910 a fost în Grecia, cea din 1911, din nou în Italia, cea din 1912, în România, având ca scop cunoaşterea Dunării de la Belgrad până la Marea Neagră. Chiar în 1914 a fost organizată o excursie în Italia până la Brindisi, de acolo pe Marea Mediterană, până la Atena, apoi Constantinopol, Constanţa, Bucureşti, cu revenire acasă la Braşov. În şcoală s-a asigurat îndrumarea şi îndrumarea elevilor cu preocupări literare. Activităţile de analiză a creaţiilor literare ale elevilor erau patronate de Societatea literară „Ion Popazu”. Cei

[1] Vasile Goldiş, *Şcoala cea bună*, Anuarul, p. 149.

interesaţi erau antrenaţi în acţiuni de autoorganizare a activităţilor şcolare şi a timpului liber. Elevii participau la luarea deciziilor privind organizarea excursiilor, a şcolii de dans şi a întrecerilor sportive.

Majoritatea absolvenţilor şcolii braşovene vor forma, de altfel, elita intelectuală şi creatoare a Transilvaniei. Să ne amintim că Octavian Goga, Ioan Lupaş, Onisifor Ghibu, Sextil Puşcariu, Ioan Goia, Aron Cotruş, Gh. Bogdan-Duică, Gh. Popa Lisseanu şi alţii, au fost elevi ai Liceului din Braşov. Referindu-ne la clasa lui Coriolan Băran, seria din 1913-1914 a avut 56 de absolvenţi. Găsim printre colegii de clasă ai memorialistului pe Lucian Blaga, Nicolae Colan, D. D. Roşca, Andrei Oţetea, toţi afirmaţi ca mari personalităţi ai României interbelice. Mulţi din această promoţie au devenit cunoscuţi profesori care au contribuit la organizarea judicioasă a şcolilor din diferite centre transilvănene, s-au afirmat ca medici de elită, avocaţi, ingineri, economişti, preoţi şi funcţionari de mare probitate profesională.

După terminarea cursurilor liceale şi susţinerea examenului de maturitate, Coriolan Băran s-a orientat spre facultatea de drept pentru a deveni avocat. Studiile superioare vor fi întrerupte de autorul memoriilor ca urmare a declanşării primei conflagraţii mondiale. Ajuns sublocotenent în armata austro-ungară, Băran îşi asumă cu bărbăţie riscurile participării pe teatrele de operaţiuni, luând contact cu realităţile grave ale frontului, dar şi cu situaţia şi starea de spirit a militarilor români. Din perioada pregătirii militare şi a primelor săptămâni de luptă, Coriolan Băran a înţeles că pentru ostaşii români, aflaţi pe front, solidaritatea lor în acţiunile de apărare a intereselor româneşti e vitală. Tacit şi fără explicaţii, legea unităţii interetnice trebuia să fie forţă vie: „eu ţi-s frate, tu mi-eşti frate/ în noi doi un suflet bate”. Coriolan Băran ia contact cu şovinismul maghiar manifestat în armata imperială, dar şi cu atitudinea plină de demnitate a ofiţerilor români arătată în faţa provocărilor venite din partea unor colegi de alte naţionalităţi. Dă ca exemplu dârzenia tânărului ofiţer Sabin Târziu ce-şi afirmă convingerea biruinţei în război a României şi aliaţilor ei. Memorialistul observă şi devotamentul dovedit de medicii români în îngrijirea răniţilor suferinzi. Face referire la doctorul Tămaş, originar dintr-o localitate sătmăreană, care a dublat tratamentul medical acordat bolnavilor cu o permanentă încurajare psihică generatoare de speranţă şi încredere. La fel, remarcă competenţa generalului Domăşneanu, un cadru foarte capabil şi apreciat de înaltele cercuri ale armatei, dar care nu s-a despărţit de unităţile sale din Banat şi a înţeles să-şi pună energia şi priceperea în slujba soldaţilor români. Memorialistul apreciază în termeni elogioşi atitudinea ofiţerilor români din Viena, Graz, Olomouc, Praga, care, în contextul dezastrului de la

Piave, se gândeau să se îndrepte spre unitățile regale românești. Până la sfârşitul vieţii sale, Coriolan Băran a apreciat pozitiv spiritul de ordine, conştiinciozitate, punctualitate şi conştiinţă a datoriei pe care şcolile militare imperiale le cultivaseră în comportamentul ofiţerilor. A preţuit aceste trăsături pozitive ale caracterului cizelat de şcoala germană, considerând că întrepătrunderile culturale îmbogăţesc spiritul bănăţean.

Rănit pe front în septembrie 1916, Coriolan Băran este transportat şi tratat la un spital în Budapesta. Pe la sfârşitul lunii noiembrie, când a putut ieşi din spital, constată că Budapesta se găsea în agitaţie politică. Îl întâlneşte pe locotenentul Iustin Nemet din Gyula, mergând amândoi la „Jägerhorn", locaţia de întâlnire a parlamentarilor şi etnicilor români pentru a se informa asupra situaţiei geopolitice şi militare a momentului. În capitală rămâne până la sfârşitul lui martie 1917, când este trimis la Triest. Aici ia contact cu retragerea masivă, în debandadă a imperialilor după prăpădul de la Piave, conştientizând ca militar agonia armatei austro-ungare. Cu sprijinul preotului Emil Rusu, în 15 septembrie 1918 primeşte un concediu de studii de 3 luni, revenind la Budapesta. Aici îi întâlneşte pe reprezentanţii Partidului Naţional Român, surprinzându-i preocupaţi, în contextul înfrângerii Puterilor Centrale, de perspectiva disoluţiei imperiului şi afirmarea dreptului de autodeterminare a popoarelor asuprite.

Membrii Partidului Naţional Român apreciază corect la începutul lunii octombrie 1918 că situaţia politică şi militară e favorabilă Antantei, fiind necesară iniţierea demersurilor politice hotărâtoare pentru evoluţia politico-statală a naţiunii române. Se ajunge astfel la convocarea conferinţei de la Oradea ţinută în casa lui Aurel Lazăr în 12 octombrie 1918. La această şedinţă a fost luată decizia prezentării în Dieta din Budapesta a „Declaraţiei pentru validarea dreptului de autodeterminare a Naţiunii Române din Ardeal, Banat şi Părţile Ungurene". Prezentarea documentului deschidea calea deciziilor politice ce vor duce în final la proclamarea Unirii la 1 Decembrie 1918. Responsabilitatea prezentării documentului în Parlament a fost atribuită lui Alexandru Vaida Voevod.

Încercând să evite eventuala agresiune asupra celui ce urma să dea citire declaraţiei de autodeterminare, Ştefan Cicio-Pop solicită, prin intermediul lui Ovidiu Hulea, George Popovici şi Coriolan Băran, sprijinul studenţilor români budapestani pentru a fi prezenţi în jurul clădirii Parlamentului cu ocazia rostirii alocuţiunii de către deputatul naţionalist. Studenţii români din Budapesta răspund pozitiv chemării ce li s-a adresat. În 18 octombrie, după ce a prezentat „Declaraţia de independenţă", Alexandru. Vaida Voevod iese din localul legislativului ungar şi, protejat în mod tacit

de tinerii aflați în fața clădirii, urcă într-o mașină condusă de un șofer militar, plecând fără incidente.

Pe parcursul lunii octombrie 1918, Coriolan Băran se atașează acțiunilor și deciziilor politice luate la Budapesta de grupul naționaliștilor români. În 22 octombrie participă la o ședință a Consiliului Național Român ținută într-o cameră a hotelului ,,Jägerhorn". Cu acest prilej se ia hotărârea trimiterii studenților din Budapesta în satele transilvănene și bănățene pentru a face cunoscute prefacerile politico-teritoriale preconizate a se realiza, precum și proiectul organizării marii adunări populare ce trebuia să decidă soarta românilor din Transilvania. Cei trei studenți convocați aici – Coriolan Băran, Ovidiu Hulea și George Popovici, asistă la dezbaterile care au stabilit aceste obiective, precum și planul politic de acțiune.

După izbucnirea revoluției în capitala Ungariei, membrii Consiliului Național Român decid mutarea activității politice din Budapesta pe terenul realităților românești din Transilvania, Banat și Crișana. Studenți români pleacă la rândul lor spre meleagurile natale. Coriolan Băran se reîntoarce la Nerău în 31 octombrie 1918. Coborât din tren pe peronul gării întâlnește 20 de soldați înarmați care reveneau de pe front. Înțelege imperativele momentului și trece la organizarea gărzilor naționale din cercul Sânnicolaul Mare, se implică în alegerea delegaților Marii Adunării Naționale, asigurând apoi buna desfășurare a momentelor adunării de la Alba Iulia.

Lui Coriolan Băran i se atribuie de către organizatorii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia controlul credenționalelor deputaților delegați să intre în Sala Unirii. Își îndeplinește cu conștiinciozitate această responsabilitate, în sală intrând doar cei cu mandat de reprezentare a circumscripțiilor electorale. În memoriile sale, Coriolan Băran, subliniază atmosfera generală de desfășurare a adunării: entuziasmul cu care a fost primită ,,Rezoluția Unirii", vuietul popular de aprobare al deciziilor luate în Sala Unirii, sentimentul de împlinire națională trăit de cei o sută de mii de români de pe Câmpul lui Horea. Memorialistul continuă înfățișarea Marii Adunări Naționale prezentând evenimentele petrecute în 2 decembrie. Asistă la alegerea Marelui Stat Național, remarcă ordinea și disciplina coloanelor militare germane care se retrăgeau spre patrie, precum și actele de răzbunare ale bandelor secuiești care au tras focuri de pușcă în trenurile ce transportau spre casă participanții de la adunare.

În continuare Coriolan Băran prezintă aspecte ale pluripartidismului României interbelice, înfățișând evoluția grupărilor ce au activat pe scena politică a țării, precum și reorientarea unor personalități politice transilvănene, dar și din Vechiul Regat, spre partidele ce și-au asumat responsabilitatea guvernării. Băran se dovedește a fi un bun lider politic

regional, remarcându-se ca un eficient organizator al Partidului Naţional Român, iar apoi al Partidului Naţional Ţărănesc în zona Banatului. Datorită relaţiilor sale statornice cu conducătorii partidului de la Bucureşti, Coriolan Băran a avut prilejul să cunoască temeinic personalitatea unora dintre ei şi să prezinte resorturile intime ale conduitei lor politice. Încearcă să creioneze profilul câtorva dintre personalităţile contemporane. Pe Iuliu Maniu îl vede introvertit, rezervat, ca pe o persoană ce-şi supunea actul comunicării unei severe cenzuri şi care dădea judecăţilor şi raţionamentelor sale forme de exprimare condensate. Iuliu Maniu nu-şi deconspira gândurile prin aluzii, prin gesturi, aprobări sau respingeri categorice, ci relua discuţiile dintr-un alt unghi de vedere şi stăruia mult asupra definirii conceptelor. Iuliu Maniu era perseverent, consecvent ideilor şi convingerilor sale intime de legalitate, justiţie şi onestitate. Era răbdător în discuţii şi relua o idee, un argument, până ajungea la acceptarea unei formule care-i convenea. Spre deosebire de Maniu, Alexandru Vaida Voevod este înfăţişat ca o persoană deschisă, volubilă verbal, altruistă şi ataşată de valorile tradiţionale ale familiei şi credinţei strămoşeşti. La Ion Mihalache, Băran remarcă, preţuirea arătată de acesta faţă de valorile lumii sătești, patriotismul său sincer şi convingerea că ţărănimea este pentru România una din forţele de apărare permanentă a patrimoniului spiritual propriu.

Descrie, de asemenea, progresele înregistrate de oraşul Timişoara, insistând asupra prefacerilor înregistrate de oraş din perioada când a deţinut funcţiile de prefect şi primar al Timişoarei. El s-a dovedit partizanul unei politici de modernizare a urbei bănăţene. Atunci când devine primar al Timişoarei susţine necesitatea desfiinţării a căii ferate ce întretăia oraşul, promovează continuarea proiectelor, bine gândite de Stan Vidrighin, privind dezvoltarea oraşului şi a centrelor rurale bănăţene, sprijină iniţiativele elaborate de profesorii Politehnicii timişorene, încurajează formaţiile corale din oraş şi din întregul Banat, contribuie la afirmarea clubului sportiv „Ripensia” în peisajul fotbalistic european şi cooperează cu diferite instituţii bancare pentru a impulsiona dezvoltarea industrială a zonei.

Coriolan Băran a făcut parte din glorioasa generaţie a Unirii, făuritoare a României întregite. Pe parcursul existenţei sale a acţionat cu patriotism şi ataşament permanent faţă de România şi Banatul natal. A trăit într-o epocă de mari prefaceri politico-teritoriale, manifestând devotament de netăgăduit faţă de poporul român, faţă de România Mare şi interesul naţional. Memoriile sale, din perspectiva faptelor şi evenimentelor majore pe care le prezintă, se constituie într-o veritabilă pagină de istorie a ţării pe care avem datoria să o transmitem viitorimii.

TINERETUL STUDENȚESC DIN BANAT ȘI CRIȘANA ÎN LUPTA PENTRU UNIRE

Vasile Popeangă

Sistemul de învățământ transilvănean a avut până la înfăptuirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 un caracter plăpând și incomplet; o minimă existență a subsistemelor preșcolar, școlar și mediu și absența totală a unei universități sau a unor secții ale ei (facultății) de litere, filosofie, drept, științță, științe medicale, științe agricole, economice, politehnice. Soluția formării superioare a tinerilor era îndreptarea lor spre instituțiile de învățământ în limba maghiară, unde se deschidea poarta și calea deznaționalizării sau evadarea spre instituții academice europene.

Încă din Evul Mediu și până în secolul al XIX-lea vom găsi studenți din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș nu numai la cele trei universități din spațiul românesc apropiat – București, Iași și Cernăuți -, cât și la numeroase instituții academice europene. Astfel, vom afla tineri studioși români la instituțiile academice din Cracovia, Bratislava, Budapesta, Debrecen, Viena, Graz, Innsbruck, Zürich, Padova, Roma, Torino, Geneva, Paris, Strasburg, Bruxelles, Anvers, Londra, München, Jena, Bonn, Leipzig, Erlangen, Berlin, Praga și alte centre universitare mai mici. Fundații istorice – Emanuil Gojdu, de exemplu – și mecenați generoși – Vasile Stroescu e o măreață pildă – au susținut eforturile intelectuale ale studenților transilvăneni, care s-au remarcat în orizontul academic european prin elan, ordine în viață, raționalitatea acțiunilor și solidaritatea națională. Ei s-au căutat, ajutat, au elaborat proiecte de activitate culturală și au consolidat stilul românesc de viață ca indivizi și ca grupuri socio-culturale înființate în centrele universitare în care se aflau.

1. Organizarea activității cultural-naționale a studenților români din Austro-Ungaria

Convinși de adevărul aserțiunii că unirea face puterea, studenții români din diferite instituții academice europene s-au asociat și au întemeiat organizații culturale, care au inițiat și ocrotit manifestări sociale și culturale, în care valorile culturii române să fie transmise și valorificate într-un cadru de solidaritate studențească. Rolul educativ al acestor reuniuni studențești a fost constructiv pe multiple planuri: intelectual, prin lărgirea orizontului cultural al tineretului român din mari centre universitare europene, afectiv,

prin întărirea sentimentelor de prețuire și respectare a valorilor naționale și de întărire a spiritului de solidaritate românească, prin formarea studenților într-un spirit de activism național într-o epocă în care națiunile europene își afirmau identitatea lor comunitară, prin limbă, stil de viață, modelare a conștiințelor prin modele și valori istorice. Societățile studențești din Budapesta, Viena, Berlin, Cluj, ca și cele din Transilvania ce se înființaseră în centrele în care se aflau instituțiile de învățământ teologic – Blaj, Sibiu, Arad, Caransebeș – au devenit adevărate ateliere de formare a personalității luptătorului național sau a bărbatului de stat ghidat în actele sale de faptul că este slujitor al interesului național.

Societățile studențești la care ne vom referi au fost veritabile instituții de formare a competențelor naționale. Vom poposi în Budapesta, sediu al autorităților guvernamentale ungare și al unei vechi universități în cadrul căreia se formau vârfurile comunității românești transilvănene. În acest centru, după 1848, studenții români au căutat forme de asociere pentru promovarea valorilor literare ale timpului. Unul dintre marii promotori culturali ai românilor a reușit să realizeze înjghebarea unei societăți academice în 1862. Realizatorul acestui proiect constructiv a fost Iosif Vulcan, care a obținut în 20 februarie 1862 votarea statutului asociației ,,Petru Maior" și alegerea lui Partenie Cosma ca președinte[2]. Întreaga activitate culturală a Societății menționate ce consta în dezbateri, manifestări artistice, relații interstudențești a vizat educația cultural-națională a studenților români din vestita capitală de pe Dunăre. Nucleul spiritual al Societății ,,Petru Maior" era Catedra de limba română, al cărui prim titular a fost profesorul Alexandru Roman din 1862-1863. Constructivismul cultural-educativ cel mai interesant a fost ilustrat de puternicele tendințe și acțiuni ale Societății de integrare în mișcarea studenților din Vechiul Regat. Delegații Societății ,,Petru Maior" au fost prezenți la congresele studențești de la Constanța din 1894 – au fost trimiși Miron Cristea, Iuliu Maniu, Aurel Vlad și Elie Dăianu. – și din 1912, tot de la Constanța – reprezentant Vasile Stoica. Congresiștii stabilesc ca prioritate națională unitatea culturală a națiunii române, în care criteriul de bază al comportamentului studenților români e ,,totul pentru națiune".

Români din Budapesta s-au întâlnit în decursul anilor cu spiritele alese ale culturii române: N. Iorga, I. L. Caragiale etc. Din însemnările memorialistice ale fostului președinte din anii 1909-1910 al Societății ,,Petru Maior", Sabin Evuțianu – în perioada interbelică inspector școlar al Regiunii școlare Timișoara – am reținut simbolistica subliniată de

[2] Petre Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 69.

I. L. Caragiale în 1909 cu prilejul unei vizite făcute la Societatea ,,Petru Maior", împreună cu preotul patriot Vasile Lucaciu. Un grup numeros de 250 de studenţi l-a aplaudat pe I. L. Caragiale atunci când acesta a sosit ,,la braţul lui Vasile Lucaciu", la întâlnirea la care a citit cele trei poveşti care aveau să apară în curând în foiletoanele ,,Tribunei" din Arad: ,,Calul dracului", ,,Pastramă trufanda" şi ,,Ion". A doua zi, tot în locuinţa familiei Lucian Bolcaş, I. L. Caragiale şi părintele Lucaciu au pus în centrul schimbului de opinii situaţia şcoalelor noastre confesionale. Tineretul studenţesc – notează Sabin Evuţianu – a rămas mirat, şi la acest capitol, de bunele informaţii pe care le deţinea Caragiale, precum şi de marele interes cu care însoţea precizările mai noi ale părintelui Lucaciu şi de justele sale adausuri despre meritele de necontestat ale acestor instituţii pentru păstrarea mereu vie a conştiinţelor româneşti pe tot întinsul locuit de români, întocmai cum morala creştină are un merit universal pentru umanitate"[3]. La plecarea din casa lui Lucian Bolcaş, Sabin Evuţianu a fost îmbrăţişat de către cei doi bărbaţi. Fostul student budapestan afirmă în amintirile sale: ,,n-am uitat niciodată în cursul vieţii mele îndemnurile şi poveţele primite, mai ales cuvintele ce mi le-a adresat I. L. Caragiale la despărţire: ,,Transmite băieţilor mulţumirile mele pentru calda primire şi înţelegătoarea ascultare. Învăţaţi carte, măi băieţi, munciţi mereu, rămâneţi tari în credinţa voastră de buni români, vin vremuri mari şi ţara va avea nevoie de fiecare dintre noi!".

Acesta a fost mesajul final pe care I. L. Caragiale l-a transmis în 1909 studenţilor români de la Budapesta şi care, mai repede de cum credeau ei, au cunoscut evenimente epocale ce aveau să schimbe contururile geografice ale statelor europene.

Din amintirile lui Sabin Evuţianu reţinem că în 1910, la conducerea Societăţii ,,Petru Maior" au fost aleşi următorii studenţi, dintre care pe unii îi vom întâlni în iureşul evenimentelor care au dus la înfăptuirea şi consolidarea statului român întregit:

Preşedinte: Sabin Evuţianu, student ştiinţe;
Vice-preşedinte: Vasile Tampa, student tehnică;
Secretar: Sabin D. Opreanu, student ştiinţe;
Notari: Dimitrie Nistor, student tehnică;
Matei Pop, student drepturi;
Casier: Andrei Ioviţia, student la Academia comercială;
Bibliotecar: Ascaniu Crişan, student ştiinţe;
Vicebibliotecar: Sebastian Bornemisa, student filologie;
Econom: Victor Jula, student medicină veterinară;
Comisia literară: Sebastian Bornemisa, student filologie;

[3] *Clipe trăite*, manuscris aparţinând lui Sabin Evuţianu, caietul 6, p. 51.

Ascaniu Crişan, student ştiinţe;
Aurel Esca, student litere;
Matei Pop, student drepturi;
Vasile Stoica, student litere;
Vasile Tampa, student tehnică;
Cornel Ţeicu, student drepturi;
Comisia de supraveghere: Moise Baltă, student drepturi;
Simion Borzea, student tehnică şi
Alexandru Măcelariu, student medicină.

Universitatea din Viena a atras studenţi din toate provinciile româneşti nu numai prin autoritatea cultural-ştiinţifică a instituţiei, ci şi prin farmecul politic şi cultural pe care celebra capitală austriacă îl avea în Europa. Studenţii români de aici au înfiinţat în decursul timpului două societăţi academice: ,,Societatea literară şi ştiinţifică'', constituită în 1864 cu scopul ,,cultivării limbii şi literaturii naţionale", şi Societatea ,,România" (1868), al cărei scop era întărirea solidarităţii tinerilor studioşi. În vâltoarea dezbaterilor provocate de propunerea lui Ciprian Porumbescu de a se organiza la Putna o sărbătoare de evocare a figurii legendare a lui Ştefan cel Mare, reprezentanţii celor două societăţi academice vieneze, îndemnaţi de Alecu Hurmuzachi, hotărăsc să fuzioneze. Astfel la 18 martie 1871, cele două societăţi procedează la o unificare organizatorică fundamentată pe ideea şi sentimentul unităţii naţionale. Comitetul ales pentru conducerea Societăţii ,,România Jună", numele e simbolic, a fost prezidat de Ioan Slavici. În grupul colaboratorilor săi se aflau, îndeplinind atribuţiile de vice-preşedinte: Emanouil Logotheti, secretar general: Ioniţă Bumbac: D. Popovici-Barcianu, secretar de şedinţe; Sterie Ciurcu, casier; Ioan Popp, controlor. Atribuţiile de bibliotecar erau îndeplinite de Mihai Eminescu. Deviza Societăţii era construită pe versurile lui Andrei Mureşanu: ,,Uniţi-vă în cuget, uniţi-vă în simţiri"[4].

M. Eminescu şi I. Slavici au fost martorii neobosiţi ai eforturilor studenţimii de a se închina la Putna, la mormântul lui Ştefan cel Mare, considerându-l ,,apărător al existenţei româneşti şi scut al creştinătăţii"[5]. Cuvântul de prezentare a dimensiunilor istorice ale personalităţii marelui domnitor a fost rostit de studentul berlinez A. D. Xenopol. Vorbitorul a insistat asupra dimensiunilor naţionale şi europene ale luptei marelui voievod moldovean. În ziua de 16 august 1871, studenţii au început lucrările

[4] D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968, p. 102.
[5] Ion Grămadă, *Societatea academică socială-literară „România Jună" din Viena,* Arad, 1912, p. 36.

congresului lor, dominat de ideea căutării mijloacelor prin care s-ar putea asigura dezvoltarea ” credinţei într-un viitor comun” pentru români. Sintagma ,,viitor comun” fusese utilizată de Xenopol în înflăcăratul său cuvânt. Ideea unităţii de acţiune şi de simţire a tuturor studenţilor români a rămas cu toate variantele, acoperirile şi dezminţirile publice, ca bază a comportamentelor de grup şi individuale studenţeşti până la Unirea din 1918.

În spaţiul românesc din Austro-Ungaria funcţionau şi două instituţii academice susţinute de stat, în care, pe baza legii învăţământului din 1868, cu modificările ulterioare, limba oficială era limba maghiară – la Cluj, şi germană, la Cernăuţi. În cadrul celor două universităţi erau şi studenţi români. La Cluj, din iniţiativa profesorului Grigore Silaşi, a fost înfiinţată, în 1872, Societatea studenţească ,,Julia”, al cărei obiectiv era „cultivarea limbii şi a literaturii româneşti”[6]. Ciclul de conferinţe din anii următori, constituirea unui interesant fond de cărţi din biblioteca societăţii, precum şi foaia ,,Zorile”, ce-a apărut la 1 decembrie 1877 n-au convenit autorităţilor academice care au interzis Societatea ,,Julia” la sfârşitul anului 1884. Încercările de corectare a deciziei făcute de societăţile studenţeşti s-au dovedit zadarnice. Ideea continuării luptei naţionale n-a fost însă învinsă. În anul 1913-1914, studenţimea clujeană a reuşit să asigure apariţia publicaţiei ,,Noi”, ca semn al deciziei tinerilor de a lupta pentru unitatea şi progresul cultural al românilor.

Şi la Cernăuţi, tânăra societate studenţească ,,Arboroasa” a avut o existenţă efemeră de doi ani. În 1877, societatea a fost desfiinţată şi conducătorii ei, Ciprian Porumbescu, Constantin Morariu, Zaharie Voronca, Orest Popescu şi Eugen Siretean, împrocesuaţi. Studenţii din Cernăuţi n-au renunţat la ideea afirmării ,,unităţii sufleteşti a românilor de pretutindeni” şi din iniţiativa studentului Dimitrie Onciul, a fost înfiinţată, în 1878, Societatea ,,Junimea”, ai cărei membri, relatează istoricul Bucovinei, Ion Nistor, purtau „pe piept o panglică în culorile roşu-galben-albastru aşezate orizontal una peste alta, care erau culorile românismului întreg, oprite românilor din Transilvania de către unguri, dar îngăduite de austrieci românilor din Bucovina”[7]. În cadrul organizaţiilor studenţeşti de la Cernăuţi au activat şi studenţi teologi bănăţeni şi bihoreni aflaţi în acest oraş pentru studii doctorale la vechea facultate teologică a universităţii bucovinene. Vom întâlni la studii teologice, la Cernăuţi, pe Teodor Botiş, Gheorghe Ciuhandu, Lazăr Iacob, Romul Nestor, Iosif Olariu, Traian Putici (care a îndeplinit şi atribuţiile de preşedinte al asociaţiei studenţilor teologi din

[6] Petre Dan, *op. cit.,* p. 134.
[7] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei,* Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 248.

Cernăuţi), Justin Iulian Suciu, Ioan Trăilescu, precum şi pe viitorul episcop al Aradului, Andrei Magieru.

Facultăţile de învăţământ teologic din Transilvania, atât cele ortodoxe, cât şi cele greco-catolice, au fost subordonate episcopiilor titulare. În cadrul acestor instituţii vom întâlni după 1860 asociaţii studenţeşti care au jucat un rol constructiv în formarea viitorilor preoţi în spirit cultural-naţional. În ordinea întemeierii lor amintim Societatea de lectură ,,Inocenţiu Micu Clain" înfiinţată în 1865, la Blaj; Societatea de lectură ,,Andrei Şaguna", ale cărei baze au fost puse în 1865, la Sibiu; ,,Societatea de lectură a teologilor români din Arad", care în 1869 a asigurat apariţia publicaţiei ,,Speranţa"[8]. La Caransebeş a luat fiinţă, în 1868, ,,Societatea de lectură Ioan Popasu" a junimii studioase de la Institutul teologic-pedagogic. Aceasta a reuşit să dispună de o revistă intitulată ,,Progresul". Societăţile literar-pedagogice din Arad, Oradea, Caransebeş, Blaj şi Sibiu s-au integrat în efortul naţional din toamna anului 1918, de pregătire a Marii Adunări Naţionale.

2. Integrarea studenţimii române din Imperiul habsburgic în activitatea de pregătire a Unirii

În toamna anului 1918, situaţia de pe fronturile de luptă îi convingea şi pe sceptici că balanţa războiului înclină în mod definitiv în favoarea Antantei. În luna septembrie, numărul soldaţilor care revin de pe fronturi creşte pe zi ce trece. Unii dintre ei sunt studenţi care se opresc în Budapesta pentru a se interesa la Facultăţi de situaţia lor şcolară. Agitaţia publică creşte. În această atmosferă, conducerea Partidului Naţional Român s-a întrunit pentru a analiza perspectivele politice ce se deschid şi a decis să-şi reia din plin activitatea şi să acţioneze pentru apărarea intereselor permanente ale românilor. Agitaţia a crescut şi mai mult pe la începutul lunii octombrie, când pe panourile de afişaj ale cotidianului ,,Az Est" au fost postate cele 14 puncte ale ,,Doctrinei Wilson". Publicul a aflat atunci care sunt ideile fundamentale ce vor sta la baza păcii viitoare. Fruntaşii naţionalităţilor asuprite au acţionat rapid pentru a informa conaţionalii lor mai ales că perspectiva dezmembrării Ungariei se contura cu claritate. Această perspectivă devenea evidentă pentru forţele politice româneşti.

În această situaţie de accelerare a evoluţiei evenimentelor, Consiliul Naţional Român a decis să se întrunească la Oradea în casa avocatului Aurel Lazăr. Fiul său, Liviu, student la drept, a prevenit pe unii din colegii săi orădeni că va avea loc o consfătuire a Consiliului Naţional Român, care va

[8] Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic ortodox-român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922, p. 615.

lua, probabil, decizii importante[9]. Comitetul Executiv al Partidului Național Român s-a întrunit la 12 octombrie 1918 la Oradea în locuința lui Aurel Lazăr și a decis să prezinte în Parlamentul maghiar un document ce va cuprinde punctul său de vedere asupra evenimentelor politice ale timpului. Membrii Comitetului Executiv au aprobat textul final și au decis ca Declarația să fie citită de Al. Vaida Voevod[10].

După elaborarea Declarației de independență, centrul activităților politice s-a mutat la Budapesta. Ștefan Cicio-Pop a discutat cu un mare grup de studenți, cărora le-a cerut să-i pregătească pe colegii lor pentru evenimente istorice deosebite. A cerut ca, în fiecare facultate, să fie ales un delegat al Comitetului Național, care să-și informeze colegii despre deciziile politice luate. Cei patru delegați au fost Coriolan Băran, pentru facultatea de drept, Ovidiu Hulea, pentru litere și filosofie, George Popovici, pentru medicină și Victor Vlad, pentru politehnică. Ștefan Cicio-Pop s-a îngrijit de asigurarea securității personale a lui Al. Vaida Voevod în ziua de 18 octombrie 1918, după rostirea declarației în Parlament. El a cerut studenților militari români aflați în Budapesta să trimită 5-6 delegați la Parlament și să aștepte în fața clădirii, dar și la ieșirea secundară, pe unde deputații părăsesc sala de dezbateri. Se știa că poliția maghiară evită confruntările cu ostașii și, în special, cu ofițerii, îmbrăcați în haină militară. Studenții au asigurat paza, dar, după ce și-a rostit Declarația, Al. Vaida Voevod a ieșit calm și s-a îndreptat spre o mașină al cărui șofer era militar, și a plecat liniștit într-o direcție necunoscută. Ziarele de după amiază au publicat peste 2-3 ore sfidătoarea Declarație a deputatului român. Atunci au priceput ofițerii români de pază că au asigurat protecția unui om care a provocat un act istoric.

Ștefan Cicio Pop a continuat să apeleze la studenții din Budapesta, în special la cei militari. În 22 octombrie 1918, cei patru studenți care îndeplineau atribuțiile de agenți de comunicare, au fost invitați la o ședință a Consiliului Național ce se ținea în camera de hotel a deputatului Vasile Damian. În cadrul ședinței Teodor Mihali a arătat că acțiunile viitoare să fie bine pregătite și conduse în mod rațional, pentru a evita menținerea populației române în stare de dezinformare, datorită suprimării ziarelor. El a cerut studenților să plece spre satele lor și să-i informeze pe locuitori că va fi nevoie de convocarea unei adunări naționale, care să hotărască soarta națiunii române din Transilvania. Vasile Goldiș a cerut prudență din partea

[9] Nerva Iercan, *Pro memoria*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1977-1978”, Arad, 1978, p. 171.

[10] Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) viața și activitatea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 90.

studenților, întrucât la Budapesta a fost decretată starea de asediu. Fruntașul arădean s-a arătat convins că statul român unit se va înfăptui, iar România întregită are nevoie de oameni, și nu de martiri. Ștefan Cicio Pop a insistat însă asupra ideii că actele mari în istorie cer jertfe, iar oamenii trebuie să fie pregătiți și pentru sacrificii atunci când va fi cazul.

Urmând sfaturile date, mulți studenți români s-au îndreptat spre casele lor. Timpul acțiunilor decisive a sosit mai repede decât se așteptau ei. La 30 octombrie revoluția a izbucnit și de pe frontul italian în 24 de ore s-a răspândit în toată monarhia. La 31 octombrie revoluția e biruitoare în Budapesta. Primul ministru Tisza István este asasinat în locuința sa și puterea este preluată de contele Károlyi Mihály. În Ungaria se declanșează un proces amplu de constituire de consilii naționale și gărzi militare, care să asigure ordinea publică. În aceste condiții, la Timișoara începe constituirea gărzilor naționale românești. În casa locotenentului Iustin Nemet, din Giula, arădean de origine, s-a alcătuit consiliul militar român și s-a început constituirea gărzilor naționale[11].

Exemplul oferit de timișoreni, precum și îndemnul lor de a se înființa consilii militare a fost evident. În seara zilei de 2 noiembrie 1918, la domiciliul sublocotenentului Oprea Petru din Arad a avut loc o întâlnire discretă la care au participat 14 militari români, care au decis să fie înființat și la Arad un consiliu (sfat) militar. Au participat la această consfătuire următorii: căpitanii Cernea Victor din Cincul Mare; Moise Rișcuția din Rișculița (Arad), Șerb Teodor (Arad). Au mai asistat cinci locotenenți: Blăgan Vasile, Martin Ioan (Seceani), Iustin Nemet (Arad), Simeon Zaslo (Seleuș) și Mihai Vorțan (Covăsânț). Cei trei sublocotenenți care au participat la adunare erau arădenii: Cornel Albu, Bodea Dimitrie și Oprea Petru (gazda). Au fost prezenți și doi elevi-plutonieri: Victor Hotăran din Șiria și Traian Mager din Hălmagiu. Cel mai tânăr participant era elevul Traian Chirilă din Socodor. Ei au hotărât să trimită în cetate o delegație care să-l anunțe pe generalul Resch, comandantul garnizoanei, că părăsesc cadrele armatei austro-ungare și recunosc ca factor tutelar consiliul militar român. Delegația a fost condusă de Ștefan Cicio Pop, însoțit de ofițerii Cernea, Rimbaș și Oprea și doi colaboratori apropiați, Gheorghe Crișan și Iustin Marșieu.

Organismul creat în casa lui Petre Oprea s-a adresat cetățenilor Aradului precizând: ,,Fraților! Voim Armată Națională Română sub conducere românească pentru îndeplinirea scopurilor scumpe românești. Ați suferit patru ani și mai bine pentru scopuri străine de voi, acum frații voștri

[11] Ion Clopoțel, *Misiunea istorică a gărzilor naționale în luptele de dezrobire din 1918,* București, 1943, p. 16.

apelează la brațele românești numai pe scurtă vreme până când norii grei vor trece de pe cerul națiunii noastre. Alergați voinici din toate unghiurile țării sub steagul nostru românesc”[12]. Grupul organizator a decis ca în 3 noiembrie 1918, zi de sâmbătă, să trimită în cetate o delegație compusă din următorii cinci militari care să primească foi de drum ce vor fi înmânate celor ce vor porni în comune pentru organizarea gărzilor naționale. Cei cinci au fost: Oprea Petru, Ion B. Martin, Simeon Zaslo Pop, Mihai Vorțan și elevul Traian Chirilă. Primii patru au fost arestați, iar Traian Chirilă a fugit și s-a dus la Consiliul Național pentru a anunța pe Ștefan Cicio Pop despre ce s-a întâmplat cu cei patru ofițeri.

În aceeași zi de 3 noiembrie 1918 a început în casa lui Ștefan Cicio Pop să se depună jurământul de credință față de Sfatul Național Român din Transilvania. Fiica marelui luptător național Ștefan Cicio Pop, Ani, căsătorită ulterior Birtolon, a dovedit în acele zile de toamnă o deosebită energie și pricepere pentru înscrierea membrilor gărzii, înregistrarea textelor jurămintelor și expedierea corespondenței Sfatului Național constituit în 3 noiembrie. Componența era următoarea: președinte: Teodor Mihali, secretar general: Ștefan Cicio Pop; membri: dr. Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiș, Aurel Vlad, Aurel Lazăr. Constituirea de gărzi naționale în centrele mai importante din Banat și Crișana a început din primele zile ale lui noiembrie 1918. În plasa (protopopiatul) Sânnicolau Mare, sublocotenentul Coriolan Băran, originar din Nerău, începe o organizare temeinică. Pe Valea Mureșului comanda e încredințată lui Eugen Spinanțiu din Săvârșin; sublocotenentul Victor Felea, după terminarea studiilor universitare, profesor de matematică la Arad, a organizat garda din Pâncota și apoi pe cea din jurul Bradului. Tot în 3 noiembrie, în casa lui Ștefan Cicio Pop a început depunerea jurământului. Preotul militar Vasile Debu, originar din Cincu, a oficiat slujba religioasă, care s-a făcut în fața lui Ștefan Cicio Pop. Garda militară din zona Chișineu era condusă de tânărul ofițer din Nădab, Adrian Popescu.

O activitate deosebită pentru organizarea funcționării gărzilor și pentru pregătirea opiniei publice bihorene a desfășurat grupul studenților din Oradea. Într-o declarație redactată și semnată în 31 octombrie 1918, ei s-au declarat solidari cu conducerea Partidului Național Român, cu Comitetul Studenților din Budapesta. Un grup de 15 semnături au întărit acest document, la care în zilele următoare, au aderat militarii care au ajuns în Oradea venind de pe fronturi. În 3 noiembrie a fost constituit Consiliul Național Român din Bihor și astfel s-a imprimat un caracter organizat

[12] Documentul a aparținut lui Ion B. Martin și se află în arhiva personală a lui Călin Tolan din București.

activităţii naţionale din Bihor. Studenţii din Oradea s-au arătat tot mai îngrijoraţi de intensificarea acţiunilor represive ale unităţilor şi grupurilor maghiare de luptă care insistau asupra menţinerii autorităţilor organelor administrative din Budapesta. Primind ajutoare materiale aceste grupuri au provocat jertfe printre români. În 7 noiembrie 1918, studenţii din Bihor s-au adresat Consiliului Naţional Central din Arad cerându-i să intensifice acţiunile de pregătire a Unirii Transilvaniei şi Bucovinei cu Ţara şi să ceară pregătirea Armatei Române pentru apărarea Transilvaniei. Cererea era semnată de Nerva Tr. Cosma, Valer Mărcuş, Liviu Lazăr şi Nerva Iercan[13].

Ideea înfiinţării consiliilor naţionale şi a organismelor militare, gărzile militare naţionale, a cuprins întreg Bihorul în toamna anului 1918. Înregistrându-se o presiune din ce în ce mai puternică a forţelor comuniste, alimentate de către cercurile de putere de la Budapesta, problema înfiinţării gărzilor militare a fost privită ca o datorie imediată. Fiu al Bihorului, Teodor Neş acţionează cu energie pentru înfiinţarea gărzilor naţionale române în plasa Tinca, în structura căreia se afla şi comuna sa natală, Mădăras. A făcut apel la colegii săi Sever Al. Pele şi Nestor Coste. Situaţia cea mai dificilă de învins în privinţa organizării activităţii naţionale în Oradea, unde garda era comandată de locotenentul D. Mangra şi unde ziarele maghiare erau împotriva românilor, care n-aveau nici un organism de presă în limba română. Cu ajutorul unor colaboratori ai săi, Roman Ciorogariu a reuşit să tipărească, la Arad, săptămânalul ,,Tribuna Bihorului”, pe care o aduceau cu geamantanele la Oradea. Absolventul de teologie Gheorghe Dudulescu aducea în valiză ,,Tribuna Bihorului”, pe care Cornel Lazăr o tipărise la ,,Diecezana” din Arad, scrie Roman Ciorogariu în cartea sa ,,Zile trăite”. Tinerii studenţi Nerva Iercan, Nerva Tr. Cosma, Aurel Mureşan, Aurelian Magieru şi Liviu Lazăr, ca şi unii membri ai Consistoriului l-au ajutat pe Dudulescu în această operă dificilă. Comandanţii gărzilor naţionale din plăşi au fost oameni devotaţi cauzei naţionale şi nu s-au lăsat intimidaţi de ameninţările presei comuniste maghiare. Remarcăm entuziasmul ofiţerilor Augustin Filip, Petru Ciplea, Ioan Sfurlea şi Aurel Dejeu (plasa Aleşd), Ion Voştinar, Aurel Mureşan şi Nicolae Bolcaş (plasa Beiuş), I. Corbuţ, Aurel Popescu şi Aurel Comşa (plasa Ceica), Gavril Bejan şi Sever Marta (Marghita), Petru Popovici, Mihai Popa şi Augustin Maghiar (Vaşcău)[14].

Oradea şi localităţile de pe Valea Crişului au trăit zile grele prin confruntarea dintre eforturile româneşti de consolidare a drepturilor românilor la viaţă naţională unită şi teroarea comunistă, ce urmărea scopuri

[13] Nerva Iercan, *op. cit.*, p. 173.

[14] T. Neş a elaborat o lucrare monografică rămasă în manuscris, intitulată *Monografia revoluţiei din anul 1918-1919 în judeţul Bihor,* care a fost sursa acestor date.

destructive susținute de cercurile centrale din Budapesta, dar și de forțele armate ale Ungariei. În această confruntare, curmată de intervenția Armatei Române, se remarcă forțele tinere ale intelectualității arădene. Vom aminti pe tânărul teolog Andrei Magieru, student la Universitatea din Cernăuți, format într-un orizont european de deschidere culturală fapt ce i-a facilitat o bună înțelegere cu misiunile străine ce veneau la Oradea pentru a cunoaște direct starea de fapt a vieții locale. Menționăm și energia cu care tânărul preot Vasile Popovici, format în cercurile muzicale din București, a apărat libertățile credincioșilor săi. Teroarea comunistă a fost sângeroasă. Fruntașii Ciordaș, Bolcaș și Nicolae Bogdan au fost uciși. În acest context de reprimare a forțelor intelectuale românești, se găsesc tineri care înfruntă riscuri pentru a duce la Sibiu informații despre starea de lucruri din Oradea. Îndrumat de vicarul Ciorogariu, tânărul Nerva Iercan, care-i era nepot, învinge dificultățile și face se deplasează până la Sibiu. Salvarea tuturor a venit de la Armata Română.[15]

În Banat primele acțiuni coercitive inițiate de autoritățile austro-ungare au început după declanșarea ostilităților militare în vara anului 1914. Ele aveau ca obiectiv blocarea liniilor de comunicare și izolarea partenerilor. Societățile și reuniunile muzicale atât de puternice în Banat și care, în 1906, ilustraseră în capitala României arta interpreților bănățeni și a dirijorilor lor, au fost puternic lovite. O primă acțiune represivă majoră întreprinsă de autoritățile guvernamentale a fost față cunoscutul dirijor de formațiuni corale din Banat, Ion Vidu. I s-a reproșat că întreține legături cu compozitorul D. Kiriac, că e membru al Societății muzicale „Doina" din Turnu Severin, că este în relații cu dirijorul Paulian și din această cauză, a fost suspendat din învățământ și închis. Acțiunile represive au fost extinse și asupra învățătorului Dănilă Ilițescu și a altor fruntași naționali. Era firesc ca în toamna anului 1918, când timpul prăbușirii imperiilor sosise, în adunările publice să fie constituite consiliile naționale ca organisme politice de luptă pentru înfăptuirea Marii Uniri, și consiliile militare sau gărzile ca organisme de apărare a ordinii publice în spațiul locuit de români, dar și de ocrotire a tinerei administrații românești. În adunarea de la Lugoj din 3 noiembrie 1918 mulțimea adunată a declarat solemn: ,,pe noi ne însuflețește idealul nostru național, programul nostru, a cărui osie este solia lui Simion Bărnuțiu din poezia Adunării de pe Câmpia Libertății: libertatea națională"[16]. Cei prezenți au respins orice program regional și au decis ca din fostul Regiment 8 Honvezi să fie constituit un batalion românesc comandat de George Gârda. Referitor la armată, magistratura orașului Caransebeș decide, în 28

[15] R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 241.
[16] Adunarea de la Lugoj, în „Drapelul", nr. 113, anul XVIII, 1918.

septembrie 1918, să se facă intervenţii la Ministerul de Război de la Budapesta, ca Regimentul 43 Caransebeş, aflat la Biserica Albă, să fie adus în oraşul de reşedinţă, de unde urma ca Regimentul 2 Giula să plece acasă[17].

Protocoalele redactate în diferite localităţi bănăţene atestă constituirea organismelor politice şi militare în primele zile ale lui noiembrie ale anului 1918. Ele mai oglindesc şi un fapt de tradiţie existent în Banat, în localităţile de frontieră, unde în satele grănicereşti domina un spirit de ordine. Garda naţională din Bozovici a avut din prima zi 63 de membri în structura ei, iar căpitanul Mihai Depeşti Popişti a putut trece rapid la înfiinţarea consiliului militar din comunele aflate în Valea Almajului[18]. Adunările de constituire a organismelor politice şi militare ale românilor au cuprins tot Banatul în 1918. După semnarea armistiţiului de la Belgrad dintre Marile Puteri Aliate învingătoare şi Austro-Ungaria, fapt petrecut în 13 noiembrie 1918, instalarea administraţiei locale în Banat devine tot mai dinamică. Peste câteva zile a început organizarea adunărilor de alegere a delegaţilor (deputaţilor) care vor participa la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. Adunările sunt organizate şi în localităţile la sud de Vârşeţ, care străjuiau şoseaua ce ducea până la Belgrad. În 11/24 noiembrie 1918, preotul Ion Andreescu din Voivodinţ prezidează adunarea de desemnare a deputaţilor pentru a participa la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. În cealaltă extremitate a Banatului, în localităţile din jurul Orşovei – Plugova, Mehadia, Topleţ, Ieşelniţa – consiliile naţionale române îndeplineau toate atribuţiile ce reveneau organelor administrative locale. Pretorul cercului anunţa organele superioare că membrii fostelor autorităţi locale au fost complet înlăturaţi. Administraţia românească pornise în Banat pe drumul îndeplinirii atribuţiilor majore de suveranitate naţională[19].

3. Participarea studenţilor bănăţeni şi crişeni la Adunarea Naţională de la Alba Iulia

Studenţii bănăţeni şi crişeni aflaţi la facultăţile în localităţile de studiu în noiembrie 1918, s-au integrat în activitatea de pregătire şi desfăşurare a Adunării de la Alba Iulia. Îi vom întâlni în acest centru istoric îndeplinind unul din cele două roluri posibile:

[17] Arhivele Naţionale Caransebeş, fond *Primăria oraşului Caransebeş,* doc. nr. 5388/1918.
[18] Arhiva Mitropoliei Banatului, fondul *Consiliul Naţional Român, Secţia Caransebeş,* doc. nr. 110/1918.
[19] Arhivele Statului Lugoj, fond *Prefectura judeţului Lugoj. Acte prezidenţiale,* doc. nr. 36/1918.

1) aleşi ai unei entităţi comunitare – societate academică, grup studenţesc, gardă naţională, cerc electoral etc. – ca deputat cu buletin de vot (credenţional);

2) participant la Adunarea plebiscitară de pe Câmpul lui Horea. Din ambele ipostaze aceştia au fost făuritori ai marelui act al Unirii. Sunt astfel vrednici ca istoria să le amintească numele şi faptele.

Societatea studenţească ,,Petru Maior" din Budapesta a ales prin vot patru studenţi care să-i reprezinte pe colegii lor la adunarea plebiscitară de la Alba Iulia, întărindu-le rolul cu dreptul de a vota. Din cei patru, trei au fost din localităţi apropiate de Arad. Traseul lor profesional a fost excepţional, dovedind că toţi colegii care i-au votat nu s-au înşelat şi au ales figuri reprezentative care să-i reprezinte în cadrul elaborării unei decizii istorice. Prezentăm sumare informaţii despre studenţii bănăţeni şi crişeni prezenţi la Alba Iulia în măreaţa zi de 1 Decembrie 1918.

1. *Veturia Leucuţia, Manuilă* prin căsătorie (1896-1986), s-a născut în Călacea, judeţul Timiş, dintr-o familie preoţească – Elena şi Ion Leucuţia -, vestită prin poziţiile şi contribuţiile sociale ale celor trei copii: Traian, deschizător de drumuri în ştiinţele medicale, Aurel, om politic anticomunist şi colaborator apropiat al lui Iuliu Maniu. Veturia şi-a desăvârşit pregătirea sa profesională la Timişoara, Budapesta, Paris, Bruxelles, Berlin, Viena şi Baltimore (SUA). În 1921, şi-a susţinut doctoratul în ştiinţe la Cluj. A participat la bătălia pentru realizarea Unirii celei mari şi a scris o carte în care prezintă aspecte din această încleştare epocală: ,,*Amintiri de la Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă*", 1981. S-a remarcat prin activitatea sa de pregătire a asistentelor sociale. În 1929, a înfiinţat „Şcoala Superioară de asistenţă socială". În 1947 a părăsit România împreună cu soţul ei Sabin Manuilă. În Statele Unite a înfiinţat Fundaţia Româno-Americană ,,Iuliu Maniu", al cărei secretar-general a fost timp de 16 ani[20].

2. *Gheorghe Popovici* (1895-1946) s-a născut în Chişineu într-o familie preoţească. Cursurile medii le-a urmat la liceele din Timişoara, Sibiu şi Braşov. În 1912 s-a înscris la Facultatea de Medicină din Budapesta. În anul de studii 1914-1915 a îndeplinit atribuţiile de secretar general al Societăţii ,,Petru Maior". În 1919 a obţinut titlul de doctor în medicină. În toamna anului 1918 a susţinut activităţile naţionale de pregătire a Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia. Reţinut la Facultatea de Medicină pentru a se pregăti în vederea desfăşurării unei activităţi didactice eficiente, a urmărit să-şi lărgească orizontul cultural-ştiinţific prin stagii în străinătate: la Berlin şi Heidelberg. Din 1935 a condus Clinica Infantilă din Cluj,

[20] Dan Fornade, *Românii din America*, Danway Publications, Montreal, 2000, p. 260.

dedicându-se problemelor de ocrotire a sănătății copiilor, domeniu în care a obținut rezultate remarcabile.

3. *Tiberiu Popovici* (1894-1952) provine din familie preoțească din Berechiu – Arad. Tatăl lui a fost preotul ortodox Ioan Popovici, care și-a dus fiul la studii la Salonta și Blaj, unde a susținut examenul de bacalaureat[21]. A urmat cursurile Facultății de Medicină din Budapesta, al cărei doctor a fost proclamat în 1919. A participat la activitatea de organizare a clinicilor universitare din Cluj. În toamna anului 1918 s-a integrat în activitățile desfășurate de studențimea română din Budapesta în sprijinul deputaților români. A participat la Marea Adunare de la Alba Iulia ca deputat încredințat de colegii săi să voteze actul unirii. În perioada interbelică, profesorul Traian Popovici a întreținut relații științifice cu centre medicale din Austria, Germania, Franța și Anglia.

4. *Grigore Rițiu* a reprezentat la Adunarea Națională de la Alba Iulia Societatea ,,Sf. Ioan Gură de Aur" a teologilor români din Oradea. Absolvise în 1914 cursurile la renumitul Liceu ,,Samuil Vulcan" din Beiuș, fiind coleg de clasă cu alți luptători naționali: Nerva Traian Cosma, Sava Golumba, Traian Golumba. În 1919, Grigore Rițiu a fost numit profesor la Beiuș. Și-a continuat studiile universitare la Facultatea de Litere din Cluj. Până în 1927 a fost profesor la Beiuș, iar din acest an s-a transferat la Liceul ,,Gheorghe Șincai" din Baia Mare.

5. *Emil Petrovici* (1881-1959) a reprezentat la Alba Iulia ,,Societatea studenților de la Institutul Teologic Arad". Originar din localitatea Toracul Mic (Serbia), a făcut studiile liceale la Brașov și Oradea. În anii 1916-1918 este student la Institutul Teologic Arad, unde s-a remarcat prin activitatea pe care a desfășurat-o în calitate de secretar al ,,Societății de lectură". În 1919 și-a continuat studiile universitare la Cluj, apoi la Paris pentru aprofundarea studiilor de lingvistică și slavistică, domenii în care s-a remarcat ulterior. Cercetările sale în aceste domenii și rezultatele i-au fost apreciate de Universitatea din Cluj, care din 1926 l-a avut printre slujitorii săi. A fost rector al Universității din Cluj și membru al Academiei Române. În toamna anului 1918 a contribuit la organizarea activității studenților arădeni care au participat la acțiunile cultural-naționale. S-a îngrijit de confecționarea unui steag de mătase, pe care el și colegii săi l-au avut ca simbol al biruinței ideii unirii. A fost un deputat dinamic și ascultat de colegi.

[21] Marius Bojiță, Oliviu Pascu, Honorius Popescu, Cristian Bârsu, *Școala clujeană de medicină și farmacie*, Editura Medicală Universitară „Iuliu Hațieganu", Cluj-Napoca, 2004, p. 82.

6. *Ștefan Miu* (1899 - ?), originar din Vălcani, a fost coleg de an cu Emil Petrovici și Sabin Moldovan. Ca și ei, și Miu a fost ales deputat pentru a participa, cu credențional, la Alba Iulia.

7. *Sabin Manuilă* (1894-1964) s-a născut în familia protopopului Fabriciu Manuilă din Sâmbăteni. A făcut studii de medicină la Budapesta, unde, în 1919, și-a susținut doctoratul. A continuat să se pregătească în vestite centre universitare europene: Paris, Viena, Londra, apoi în Statele Unite. A fost asistent al profesorului Victor Babeș, la catedra de anatomie patologică a facultății de medicină din Cluj. În 1930 a fost conducător al recensământului populației, ale cărui rezultate le-a publicat în 9 volume științifice. Promotor al statisticii demografice, și-a extins studiile de sociologie, efectuând cercetări de teren. Ca student la Budapesta a activat în cadrul organizației române din capitala Ungariei, pe care a reprezentat-o la Adunarea Națională de la Alba Iulia. S-a bucurat de aprecieri științifice europene și a făcut parte din numeroase organisme internaționale ce se preocupau de studii demografice și sociologice. A îndeplinit și atribuții guvernamentale fiind subsecretar de stat la președinția Consiliului de Miniștri, între 28 septembrie 1944 și 28 februarie 1945. În 1938 a fost ales membru corespondent al Academiei Române. A fost un susținător al politicii lui Iuliu Maniu și al Partidului Național-Țărănesc.

8. *Nerva Iercan* (1895-1975) a fost fiu de preot din Șiclău. Mama sa, Terenția Iercan, era nepoată de soră a episcopului Roman Ciorogariu. La cererea lui, Nerva Iercan a făcut deplasări la Sibiu, ducând mesaje și îndrumări. În toamna anului 1918 a fost ales să reprezinte studenții de la Academia de Drept din Oradea, la Alba Iulia. După unire și-a continuat studiile juridice la Cluj și Paris. În 1936 a fost ales președinte al Băncii ,,Victoria" din Arad.

9. *Nerva Traian Cosma*, s-a născut în 1897 în Deneș, unde a absolvit cursurile liceale. A făcut studii de teologie și drept. În toamna anului 1918 a participat la acțiunile întreprinse de românii din Bihor pentru realizarea Unirii de la 1 Decembrie. A participat la Adunarea de la Alba Iulia în calitate de reprezentant al tineretului universitar de la Academia de Drept. După Unire s-a integrat în viața politică sub faldurile Partidului Național Liberal, reprezentând Bihorul în Parlamentul țării. A fost legat de cercurile financiare și a îndeplinit activități în conducerea unor instituții bancare ale timpului.

10. *Vasile Mircu* s-a născut în Lugoj în 1889. În anii 1910-1917 a fost student al Facultății de Medicină din Budapesta. A revenit la Lugoj după absolvire, întreținând legături cu tineretul studios, care în 1918 l-a ales

ca deputat pentru a participa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. A fost bursier al Fundației ,,Gojdu" și a practicat medicina în orașul natal.

11. *Victor I. Ioviță* ,,student în drepturi". A fost cel de al doilea reprezentant al tinerimii studioase din Lugoj.

Gărzile naționale române din Transilvania și-au trimis la Alba Iulia reprezentanții lor. Cea mai numeroasă delegație a reprezentanților gărzilor a fost cea de la Arad, unde era comanda generală. Comandantul suprem al gărzilor naționale a fost maiorul Alexandru Vlad. Prezentăm sumare informații despre reprezentanții gărzilor la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

12. *Coriolan Băran* (1896-1979), fiu de învăţător din Nerău, este autorul prețiosului volum de memorii pe care îl prezentăm. A reprezentat cercul Sânnicolau Mare.

13. *Ion B. Martin* (1893-1966) a fost fiul unor plugari din Seceani, Arad. A fost elev al Școlii Comerciale din Arad, în cadrul căreia a susținut bacalaureatul în 1913. În august 1914 a fost chemat sub arme de Regimentul 33 Arad. Pe front a fost rănit și după ce s-a refăcut a fost din nou încorporat. În toamna anului 1918 a participat la acțiunile întreprinse de 20 ofițeri arădeni pentru constituirea gărzilor naționale. Având gradul de locotenent, a fost ales să conducă biroul din Arad al gărzilor naționale. La Alba Iulia a participat ca delegat al gărzii naționale din satul său natal, Seceani. Încă din 1919 s-a angajat în activități publicistice. A contribuit la apariția ziarului ,,Renașterea Română" din Sibiu (1919), iar la Arad a fondat ziarul ,,Știrea", una din cele mai bune publicații postbelice arădene după împlinirea Marii Uniri.

14. *Aurel Cosma* (1901-1983) s-a născut la Timișoara, unde a urmat cursurile liceale. A făcut studii de Drept la București și Paris. În 1918 a activat ca voluntar în formațiile de gărzi timișorene. L-a însoțit pe unchiul său A. Cosma în diferite acțiuni politice și a participat la Alba Iulia ca reprezentant al gărzilor din Timișoara. S-a manifestat în perioada de după Marea Unire ca un om de cultură cu preocupări publicistice și istorice privind istoria Banatului: ,,Istoria presei române din Banat" (1932), ,,Bănățeni de altă dată" (1933) și prin ,,Timișoara de altă dată" (1977).

15. *Romulus Vuia* (1887-1963) s-a născut la Comloș. A fost fiu al cunoscutului pedagog și om de cultură bănățean, Iuliu Vuia. Romulus Vuia a dobândit pregătire pedagogică la școlile normale din Timișoara și Budapesta, după care a fost numit în învățământ la Hațeg. Și-a continuat însă studiile de geografie și de etnologie la Berlin. După înființarea Universității din Cluj devine cadru al acestei instituții academice, unde își

susține, în 1924, doctoratul cu lucrarea „Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor”[22]. Din 1923 a condus „Muzeul etnografic al Transilvaniei” în calitate de director și a făcut din orașul de pe Someș un centru important de studii etnografice. Romulus Vuia s-a alăturat părintelui său în lupta pentru Unirea Transilvaniei cu Țara, participând la Adunarea națională de la Alba Iulia ca reprezentant al „Reuniunii române de cântări din Hațeg”.

16. *Traian Golumba* (1896-1974) s-a născut în localitatea Berzasca de pe malul Dunării. A absolvit cursurile Institutului Teologic Caransebeș și, între anii 1916-1958, a fost preot în localitatea timișeană Moșnița Veche, unde, încă de la alegerea sa ca preot, s-a angajat în procesul de consolidare a puterii românești în localitate. Consătenii săi l-au ales deputat pentru a-i reprezenta la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

17. *Liviu Lazăr*, fiul lui Aurel Lazăr, s-a născut în 1898. A făcut studii de drept la Oradea, Cluj și Paris. În 1930 a fost numit conferențiar la Universitatea din Cluj. În 1918 a participat la activitatea națională a studenților români din Oradea, care și-au manifestat decizia lor fermă de a se supune hotărârilor ce vor fi adoptate de conducerea Partidului Național Român. La Adunarea de la Alba Iulia a participat ca delegat al cercului Bărand.

Dezvoltarea mișcărilor sportive arădene a dus la constituirea unor societăți sportive în Arad, cum a fost „Gloria”, care se bucura de sprijinul cercurilor românești și care în 1918 a ales pe Sabin Moldovan (1899-1989) ca reprezentant al său la adunarea plebiscitară de la Alba Iulia. Din această societate făceau parte numeroși elevi ai Liceului „Moise Nicoară”, care îl avusese ca elev și pe Sabin Moldovan. Din Arad a plecat la Alba Iulia un grup de studenți teologi. Mihai Veliciu, fiul luptătorului memorandist care era suferind la Chișineu Criș, ne povestește că grupul studențesc arădean a plecat spre Alba Iulia în 30 noiembrie 1918 și în toate gările unde trenul a oprit, teologi au intonat cântece naționale. La Alba Iulia au fost găzduiți în localul seminarului catolic, într-o sală împodobită cu tabloul contelui A. Apponyi. Au scos portretul contelui din ramă și l-au rugat pe rector să nu se supere, dar fostul ministru de Culte și Instrucție a fost un dușman al neamului românesc, a cărui școală a vrut s-o distrugă. Rectorul a acceptat explicația dată de Mihai Veliciu și teologii arădeni și-au continuat pregătirea pentru a participa la marele eveniment al proclamării unirii.

Reprezentanți ai studențimii în organismele politice și militare ale românilor vom găsi și în alte centre bănățene. În ședința de constituire a Consiliului Național Român din districtul Mehadia, cunoscutul luptător național Coriolan Buracu, ales președinte al acestui organism, se bucura de

[22] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. VI.

ajutorul tânărului Grigore Ion, reprezentant al Mehadiei, dar şi de al studentului Isac Haţiegan, din Iablaniţa. De la Sasca a plecat spre Alba Iulia absolventul de teologie Mihai E. Gropşianu. În interesanta sa lucrare monografică ,,Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş", publicată în 1927, Gh. Neamţu notează că delegaţia la Alba Iulia, în frunte cu veneratul episcop Miron Cristea, a fost însoţită de un grup de aproximativ 60 de persoane, între care se aflau şi studenţii dornici să participe la actul al Marii Uniri. Ei nu mai doreau să trăiască în statul ungar. Decizia de a nu mai trăi în ţară străină, fusese luată înaintea acestor studenţi înscrişi în gărzile naţionale române, de predecesorii lor aflaţi în Galiţia sau pe frontul italian, care deciseseră să treacă în tabăra inamicului şi să slăbească simţitor forţa de luptă a Austro-Ungariei. Pe când voluntarii din Rusia se întorseseră în mare parte, cei din Italia se pregăteau să se întoarcă spre ţară prin Constanţa. Într-un ,,Jurnal de front", nepublicat încă, învăţătorul Petre Ugliş de la Bara, dar originar din Pecica de lângă Arad, redă momentul semnificativ al părăsirii frontului de luptă, cu cei 82 de ostaşi aflaţi sub comanda sa şi trecerea în liniile italiene, de unde au fost trimişi spre centrul Italiei. Acolo a început activitatea de constituire a unităţilor de voluntari din Italia, printre care se aflau şi alţi soldaţi bănăţeni: Cornel Cinghiţă din Lugoj, Zaharie Babeu, Aurel Spătaru, Nicolae Botici, George Monţia, Romul Cărpinişan, care, după absolvirea studiilor tehnice în Germania postbelică, va deveni directorul, deschizător de drumuri, al învăţământului tehnic arădean[23].

4. Prezenţe studenţeşti în legiunile de voluntari

La începutul ostilităţilor militare, tineretul bănăţean încorporat în diferite unităţi de luptă avea în structura spirituală a generaţiei sale câteva elemente de tradiţie care i-a influenţat comportamentul militar. Acestea erau: conştiinţa unităţii spirituale a românilor: limbă, tradiţii, folclor, credinţă, muzică, care facilitase numeroase treceri dintr-o parte în alta a Carpaţilor. Se mai adăuga la acest factor de afirmare spirituală românească, bazat pe unitatea valorilor, o tradiţie bănăţeană de preţuire a vieţii militare, a rolului civilizator al militarilor în viaţa publică. Regimentele bănăţene care au fost repede pregătite pentru front, aveau mari efective româneşti în structura lor sau chiar comandanţi recrutaţi dintre aceştia. Regimentul 61 din Timişoara era comandat de colonelul Miron Şerb, 29 din Becicherecu Mare de colonelul Traian Băcilă, iar 85% din efectivele Regimentului 33 Arad, 50

[23] I. I. Şerban, *Istoricul Legiunii române din Italia (1918-1919)*, în „Apulum", XVIII, 1980, p. 67.

Alba Iulia, 64 Orăştie şi 43 Caransebeş erau compuse din soldaţi români. De partea cealaltă a frontierei, Armata Română din Oltenia avea printre marii ei comandanţi ofiţeri de origine transilvăneană sau bănăţeană: generalul Culcer (transilvănean), Dragalina (bănăţean). Din regiunea Almajului mobilizările au fost masive şi rapide: la o populaţie de 24.196 suflete câte erau în regiune, 6.614 tineri au fost trimişi spre front, cât mai departe de regiunile româneşti: cel italian şi cel rusesc din Galiţia.

Conduita războinică a soldaţilor bănăţeni şi transilvăneni n-a fost la înălţimea aşteptărilor generalilor vienezi. Au apărut repede numeroase defecţiuni: părăsirea poziţiilor de pe front, pactizări cu inamicul şi creşterea rapidă a numărului de prizonieri. În august 1916, unităţile militare ruseşti comunicaseră existenţa în lagărele organizate de ele a unui număr de 120.000 de prizonieri români[24]. Comandamentul rus a acceptat ca românii proveniţi din armata austro-ungară să fie concentraţi în câteva lagăre, iar la Darniţa, lângă Kiev, să fie un comandament şi o tabără de instruire a lor. Aici s-a născut ideea voluntarismului, pe care o vom întâlni şi printre prizonierii din Italia şi Franţa. În ianuarie 1917, la Darniţa a fost instituţionalizat ,,Corpul voluntarilor români", care a cerut să lupte alături de Armata Română. Acest ,,Corp al voluntarilor români" a avut un steag confecţionat de voluntarul David Lăzărel Lăzărescu din Banat şi pe care delegaţia transilvăneană, care a predat guvernului român Actul Unirii de la Alba Iulia, l-a avut ca simbol[25]. ,,Corpul Voluntarilor Bănăţeni-Bucovineni" a crescut zi de zi şi s-a întărit ca unitate militară combatantă. Înainte de a pleca spre Moldova, el avea în structura sa 187 învăţători, 56 candidaţi de avocaţi, 32 avocaţi, 30 medici şi studenţi medicinişti şi 167 soldaţi pregătiţi în alte profesiuni.

În viaţa voluntarilor români din Rusia, răspândiţi la Kiev, Irkutsk şi Celiabinsk au fost înregistrate două activităţi fundamentale, specifice spiritului românesc: nevoia de comunicare în limba română şi continua formare a luptătorilor. Vom stărui asupra acestor două permanenţe culturale. Pentru menţinerea procesului de comunicare în limitele logicii firești a relaţiilor umane, ofiţerii din cele trei centre au activat pentru apariţia unor gazete româneşti care să fie accesibile până în cea mai mică unitate. Astfel, la Kiev a apărut, în 20 iulie 1917, săptămânalul ,,România Mare", al cărei redactor şef a fost cunoscutul publicist tribunist – şi timişorean din anii interbelici – Sever Bocu. Avea un nume simbolic: ,,România Mare" şi a apărut în 22 de numere. Şi-a continuat apariţia, sub redacţia aceluiaşi

[24] Petru Nemoianu, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului,* Timişoara, 1923, p. 1.
[25] Ioan Belciu, *Un steag al voluntarilor bănăţeni,* în „Gazeta voluntarilor", nr. 6, an I, 1923.

temerar redactor, pe malurile Senei, în oraşul ales centru al tratativelor de pace. A fost o gazetă în care întâlnim colaboratori bănăţeni şi care a oglindit aspecte ale spiritualităţii româneşti: cultură, folclor, solidaritate umană, nostalgia meleagurilor natale. În zona îndepărtată a Irkutskului a ieşit de sub tipar ,,Gazeta Transilvaniei şi Bucovinei", ca simbol al încrederii ostaşilor în permanenţa valorilor naţionale, căci ,,Gazeta Transilvaniei" de acasă rămăsese în sufletul lor. În alt centru, Celeabinsk, cutremurător prin depărtare şi groaza gerului săptămânalul ,,Neamul românesc" era tipărit în 2.000 exemplare[26]. În grupul de voluntari din redacţia acestei gazete vom întâlni pe învăţătorul timişorean Teodor Stoianovici, care a asigurat mai târziu apariţia a 9 numere din ,,Monitorul oficios". La Darniţa, inimosul V. L. Paşa (Poruţiu) s-a îngrijit de apariţia revistei ,,Gura Satului", care cerea cititorilor să-şi îndrepte gândurile până departe ,,spre Carpaţi", unde, fraţii noştri ,,gem sub jugul ungurilor".

În interiorul centrului de prizonieri din Rusia s-au dezvoltat veritabile şcoli de pedagogie naţionale. În acest sens a vorbit Onisifor Ghibu despre Şcoala de la Darniţa. Aici geniul organizatoric şi pedagogic al seniorului Victor Deleu a detectat factorii formativi care au ridicat conştiinţa prizonierilor la aceea a dezrobitorilor de ţară, a soldaţilor care s-au decis să îmbrace haina luptătorilor şi să plece spre câmpurile de luptă din Moldova pentru a grăbi, prin jertfă, victoria şi Unirea atât de mult aşteptate. La Irkutsk a funcţionat o şcoală de instrucţie pentru pregătirea ofiţerilor ce urmau să fie angajaţi în operaţiunile militare. Aici s-a remarcat, prin talent şi competenţă pedagogică, ofiţerul timişorean Teodor Stoianovici. Evenimentele istorice la care au participat prizonierii de război bănăţeni aflaţi în centrele de voluntari din Rusia au fost notate în pagini încredinţate istoriei de către ofiţerii voluntari proveniţi din Banat. Reamintim numele lui Sever Bocu, cu amintirile lui din ,,Drumuri şi răscruci", I, 1939 şi II, 1945; ale lui Petre Nemoianu din ,,Corpul voluntarilor români din Rusia", Lugoj, 1921 şi ,,Prima Alba Iulie. Voluntari români în războiul pentru întregirea neamului", Timişoara, 1923, precum şi valorosul volum al lui Mihai Petricoane Drugărin, intitulat ,,Din amintirile unui director de liceu", în care găsim şi prezentarea activităţii sale timp de cinci ani, petrecută pe front şi în prizonierat.

Voluntarii din Italia. Procesul constituirii legiunii de voluntari din Italia ne este redat în două lucrări memorialistice ai căror autori au fost legaţi de viaţa publică arădeană: ,,Jurnal de front" cuprinde multe amănunte despre acest proces, din momentul mobilizării la 1 ianuarie 1916 şi până la revenirea acasă a autorului său, cunoscutul învăţător folclorist Petre Ugliş –

[26] Vasile Dudaş, *Voluntarii Marii Uniri*, Editura Augusta, Timişoara, 1996, p. 109.

Delapecica. În acest jurnal este vorba și despre destine studențești frânte: poetul Aron Cotruș, care-și întrerupe studiile la Viena din cauza greutăților materiale și vine la Arad, ca publicist în redacția ziarului ,,Românul". E mobilizat cu Regimentul 50 Alba Iulia și trimis pe front să lupte împotriva Italiei. E luat prizonier și în prizonierat învață italiană și spaniolă, participă la reuniuni literare și cunoaște aspecte artistice ale imensului muzeu care este Italia. Cel de al doilea destin studențesc întrerupt aparține lugojanului Cornel Cinghiță, student silvic, care a fost mobilizat și trimis pe front. Și el a fost autorul unor însemnări memorialistice. Cel de al treilea tânăr marcat de crâncenul conflict a fost Romulus Cărpinișan, trimis și el să lupte sub flamuri imperiale împotriva Italiei. După terminarea ostilităților militare, R. Cărpinișan și-a continuat studiile tehnice la politehnicile din Torino și Berlin, devenind un inginer competent, care s-a afirmat ca neîntrecut director al Școlii de arte și meserii din Arad. În lucrarea sa ,,Legiunea română din Italia", rămasă în manuscris, R. Cărpinișan prezintă aspecte din procesul formării legiunii de voluntari, al cărui sediu a fost fixat la Roma. Procesul descompunerii flotei imperiale din Adriatica este prezentat în lucrarea lui Valeriu Seredan, ,,Garda națională română a marinarilor din Pola și descompunerea monarhiei austro-ungare", București, 1922.

Concluzia ce se desprinde din aceste lucrări memorialistice e aceea că soldații români trimiși în nordul Italiei aveau conștiința că ei ,,nu luptă pentru o cauză dreaptă" și de aceea au recurs la actul părăsirii frontului. Petre Ugliș – Delapecica s-a predat în 27 decembrie 1917 cu întreaga sa unitate compusă din 82 soldați, Romulus Cărpinișan, mobilizat de Regimentul 64 Orăștie, a capitulat cu compania sa. Nu a fost singurul care a renunțat la luptă. Aspirantul A. Crișan din Arad, s-a îndreptat spre italieni cu unitatea sa de 25 ostași, iar N. Ciocan din Sibiu, s-a predat cu întregul batalion din care făcea parte. Numai așa se explică faptul că în Italia se aflau 50 de centre cu prizonieri români.

Mentalitatea antiimperială și antidinastică pusese stăpânire pe conștiințele românești din Transilvania după reluarea activismului politic în anii 1904-1905. Roman Ciorogariu ne-o spune răspicat în 1908: ,,Românii nu mai sunt dinastici!". Ei nu mai vorbeau de ,,drăguțul de împărat", ci de Franz Cătărămă. Directorul școlar de la Brașov, Virgil Onițiu i-a sus răspicat fostului său elev, tânărul Coriolan Băran înainte de plecarea sa pe front să fie un credincios luptător pentru interesul național al românilor. Conceptul de interes național devine criteriu de evaluare a conduitelor tinerilor ostași plecați pe front.

Cu sprijinul unor personalități politice românești venite de la Paris, care au intervenit pe lângă primul ministru Orlando, s-a constituit ,,Legiunea

română" din Italia. G. G. Mironescu, Vasile Lucaciu şi Nicolae Titulescu au sprijinit eforturile de formare a ,,Legiunii române", din care primele două grupuri, denumite simbolic ,,Horia" şi ,,Cloşca" au fost trimise pe frontul comandat de generalul Diaz, în ultima încleştare cu armata generalului austriac Boroevici. Rezultatul încleştării din 29 octombrie 1918 a constat în prăbuşirea generală a liniei austro-ungare. Soldaţii români pătrund în tranşee şi ,,ici şi colo apare câte o umbră de om, cu faţa ca de mort şi aproape înnebunit de groază. Ne aşteaptă liniştit, cu braţele ridicate, fie ofiţer, fie soldat, fără arme, pe care a avut grijă să le arunce... Batalioane întregi se predau"[27]. E noaptea capitulării, când P. Ugliş-Delapecica a avut privilegiul de ,,a captura" pe prietenul său din Gurahonţ Gheorghe Henţiu şi pe sublocotenentul Olimpiu Chendi, fratele criticului literar Ilarie Chendi. În noaptea dinspre 30 spre 31 octombrie, Austro-Ungaria a semnat armistiţiul. Voluntarii români de pe front sunt învingători.

,,Corpul voluntarilor români din Franţa" s-a format din soldaţii români capturaţi de Armata Sârbă şi trimişi în Italia şi Franţa şi din camarazii lor care au căutat adăpost în liniile franceze. O prezentare a acestui parcurs o datorăm tânărului Marius Z. Ciugudeanu, originar din Arad, dar absolvent al Liceului din Năsăud, care ne prezintă momente din eforturile lui Romul Barbu, conducătorul unei mici bănci din Tinca, Bihor, strădaniile sale de a constitui un grup format din soldaţi români aflaţi în Franţa, care să lupte pentru afirmarea interesului naţional românesc. ,,În preajma lui, povesteşte doctorul Marius Z. Ciugudeanu, ca tânăr student din generaţia premergătoare actului Unirii de la 1 Decembrie 1918, având în sprijinul meu avantajul entuziasmului furtunos al tinereţii, am militat şi eu cu toată ardoarea sufletului meu pentru înfăptuirea acestui ideal"[28]. Această acţiune era întreprinsă în centrul de prizonieri de la Tranploup. Era luna mai 1918. Pe la începutul lui iulie 1918, românii care aderau la ideea formării unui corp de voluntari transilvăneni au fost concentraţi într-un cantonament lângă o renumită staţiune balneară de la Atlantic. Aici a fost constituită legiunea transilvăneană, care ulterior a fost încadrată în armata de apărare a Parisului. De acolo, la începutul lui martie 1919 soldaţii români transilvăneni au plecat spre Marsilia, unde s-au îmbarcat pe un vas care i-a transportat până la Galaţi. Din acest port dunărean, un tren marfar i-a dus cu armament şi bagaje la Sibiu pentru integrare în armata română.

Tinerii întorşi din Franţa au avut în mijlocul lor un student arădean ce-şi pregătea doctoratul. A reuşit să-şi susţină lucrarea şi depune în capitala Franţei o excepţională activitate de propagandă în slujba idealului Unirii.

[27] P. Ugliş-Delapecica, *Jurnal de front*, manuscris, p. 314.
[28] V. Dudaş, *Legiunea română din Franţa*, Editura Mirton, Timişoara, 1996, p. 124.

Era Mircea Russu-Şirianu, fiul lui Ioan Russu-Şirianu. Tânărul îşi începuse studiile liceale la instituţia şcolară de stat din Arad. În timpul pregătirii doctoratului la Paris, Mircea Russu-Şirianu devine un colaborator al ziarului arădean ,,Românul". La o întâlnire a studenţilor români aflaţi în Franţa, Mircea Russu-Şirianu a cerut guvernului român să apere interesele românilor din Transilvania în faţa agresivităţii administraţiei de stat austro-ungare. În capitala Franţei studenţii români au alcătuit propriul lor ,,Cenaclu politic şi literar", în cadrul căruia M. Russu-Şirianu a conferenţiat în februarie 1913 despre ,,Aspiraţiile româneşti şi datoria generaţiilor mai tinere". În acelaşi timp, a deschis la Paris un ,,Birou român de informaţii politice". În iunie 1914, ,,Biroul" a publicat primul său buletin informativ. La 1 februarie 1915, *Biroul* a reuşit să asigure apariţia publicaţiei ,,Les annales politiques", al cărui director era Mircea Russu-Şirianu, iar redactor şef Al. Emil Lăzărescu.

În 1916, Mircea Russu-Şirianu a reuşit să tipărească teza sa de doctorat de la Facultatea de Drept. Titlul lucrării era: ,,Situation juridique des roumains de Transylvanie", Jouve, Paris. Pe baza analizei istorice, politice şi juridice a situaţiei românilor din Transilvania, M. Russu-Şirianu conchidea că din punct de vedere ştiinţific viitorul acestei provincii româneşti se asigură prin ,,încorporarea ei la România". Cu o admirabilă capacitate de previziune, tânărul jurist român considera că lumea europeană aşteaptă ,,ora românească", a cărei finalitate va fi realizarea unităţii naţionale. Teza de doctorat a lui M. Russu-Şirianu a fost apreciată elogios de premierul francez Clemenceau şi de ministrul său de externe Pichon. După intrarea României în acţiune alături de marii ei aliaţi, M. Russu-Şirianu s-a îndreptat spre ţară spre a-şi îndeplini datoria de ostaş. Făcea parte din Regimentul 80 Bucureşti, care era angajat în luptele din Dobrogea. Acolo şi-a găsit sfârşitul tânărul ostaş ilustrând puterea de sacrificiu a soldatului român. A căzut în lupte, dar simbolul puterii de sacrificiu pe care o are ostaşul român a rămas în amintirea generaţiilor care s-au scurs în devenirea noastră istorică.

Pentru devotamentul faţă de ideea unirii Transilvaniei cu Ţara Mamă, amintesc şi gestul eroic al altui tânăr intelectual arădean: Victor Babescu. La izbucnirea marelui conflict mondial se afla ,,în apropierea umbrei lui Descartes, Rousseau, Voltaire. Ieşind în liniştea nopţii din Biblioteca Saint-Geneviève de lângă Pantheon, de multe ori m-am întâlnit cu prietenul cu fizic şubred, dar de o rară sârguinţă. Doar iubirea de neam i-a fost mai mare decât bogăţia cunoştinţelor. Nu se poate – îmi zicea – ca toate să rămână ca în trecut. Poporul nostru nu poate fi oprit şi pe mai departe... Noi trăim aici, muncim în Ville Lumière, în inima lumii,

îmbogăţindu-ne cunoştinţele pentru neam, pentru naţiune". Aşa grăia marele visător Mircea Russu-Şirianu, care voia să vadă ,,zorile României Mari". În inima Parisului, celebrul Cartier Latin, Victor Babescu întâlneşte pe O. Goga, care l-a convins că ,,intrăm şi noi în vifor". Tânărul student arădean s-a decis să plece la Arad. A sosit ,,noaptea la locuinţă în Aradul Nou şi după o oră de întreţinere cu părinţii am plecat la front". Acasă era cercetat de jandarmii care ,,în tranşee şi pe câmpul de luptă mi-au dat pace patru ani şi jumătate. Acasă se continua cercetarea, agenţia secretă căutând documentări şi martori". Când civilizaţia latină a ieşit biruitoare, a venit acasă. A imitat strămoşii grăniceri: a pus sabia lângă plug. Terenul său de muncă a fost noua instituţie şcolară de pe actuala stradă Lucian Blaga: Şcoala civilă, mai târziu Gimnaziul ,,Iosif Vulcan". A devenit directorul acestei instituţii în 5 octombrie 1919 şi povesteşte acest crâmpei eroic de viaţă, de la discuţiile sale din Paris cu Mircea Russu-Şirianu şi O. Goga până la editarea primului ,,Anuar" al şcolii – anul 1919-1920 –, în paginile scrise de el ca un imperativ al istoriei: ,,renaşterea naţiunii române".

Pentru renaşterea şi afirmarea naţiunii române au alergat spre Arad şi alţi studenţi. E demn de reamintit ca veritabil model istoric activitatea desfăşurată la Arad, în casa lui Şt. Cicio-Pop, unde era comandamentul gărzilor naţionale, de tânărul medicinist din Budapesta Ion Jovin (1899-1994), originar din Felnac Arad. Fiind membru al gărzii naţionale din Arad, a fost afectat secretariatului din casa lui Şt. Cicio-Pop. Zi şi noapte a stat acolo asigurând buna comunicare telefonică cu întreaga Transilvanie. Dăruirea sa pentru act a contribuit la reuşita întregului proces de înfiinţare a gărzilor naţionale. A participat la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia. După Unire a fost toată viaţa un consilier şi ocrotitor devotat al lui Iuliu Maniu. Sub raport ştiinţific a fost fondatorul radioterapiei moderne româneşti. A fost apreciat în Europa pentru cercetările sale medicale.

Din perspectivă culturală, evocarea capacităţilor de luptă ale studenţimii române din marile centre universitare europene devine un preambul al publicării memoriilor lui Coriolan Băran, prezent în cursul vieţii sale în tot ce a însemnat constituirea României întregite şi afirmare a ei ca factor de progres.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Vasile Popeangă

Memoriile pe care le dăm publicității aparțin unui om politic care a cunoscut substratul profund al mecanismului guvernamental şi al partidelor politice datorită atribuțiilor pe care le-a avut în guvernul Armand Călinescu, dar şi a calității sale de consilier juridic al domeniului Banloc, proprietate a Elisabetei, soră a regelui Carol al II-lea şi regină a Greciei, care în 1934 a divorțat şi s-a stabilit la Banloc. Elisabeta (1894-1954) a fost proprietara acestui bogat domeniu până în 1948. Autorul acestei note (V.P.) l-a cunoscut pe Coriolan Băran după eliberarea lui din închisoarea teribilă de la Sighet. Cunoştința a fost facilitată de fostul inspector general al regiunii şcolare Timişoara, Sabin Evuțianu, pensionat în 1947. Din 1965 ne-am întâlnit de nenumărate ori la Arad şi Timişoara. Gândul de a pune pe hârtie amintirile sale a luat forme concrete după 1967, când Sabin Evuțianu a reactualizat momentul reapariției ziarului „Românul”, în noiembrie 1918. Coriolan Băran a pornit de la proiecte mici, dintre care unele există în fonduri publice – Biblioteca Episcopiei Aradului – şi din această unificare în ordinea dictată de timp a rezultat un manuscris de 800 de pagini. Manuscrisul are caracterul unui excurs continuu, fără compartimentări, fără ordine în succesiunea informațiilor. Actul de ordonare în raport cu scurgerea timpului a revenit îngrijitorului ediției. Autorul n-a reuşit să termine prezentarea acțiunilor al căror subiect sau martor a fost, sfârşitul memoriilor fiind încheiat brusc prin decesul său. Dacă a reuşit sau nu să surprindă dominanta fiecărei frânturi de timp istoric se va pronunța cititorul.

Editorul a intervenit pentru înlăturarea unor omisiuni în structura grafică a cuvintelor, pentru o utilizare corectă a substantivelor proprii în limba la care a apelat autorul. Unele erori privind dezacordurile gramaticale, utilizarea corectă a articolelor, a semnelor de punctuație etc. au fost corectate tacit. Utilizarea corectă a unor denumiri geografice în limba oficială a statului, adică în limba română, s-a făcut tacit de către îngrijitorul acestui volum. Ca şi în alte surse informative redactate de autori formați în spațiul multicultural al Banatului, am păstrat forma locală. Glosarul de expresii germane, în special termenii militari scoşi din uz, a fost alcătuit de Mircea Timbus.

REPRIVIRE ASUPRA VIEȚII. MEMORII

Coriolan Băran

ANII ŞI LOCURILE DE ÎNVĂȚĂTURĂ

Cred că e bine să-mi încep depănarea amintirilor cu o scurtă biografie personală şi cu descrierea meleagurilor unde mi-am petrecut anii copilăriei. M-am născut în ziua de 6 februarie a anului 1896 în comuna Nerău, comitatul Torontal, din Ungaria de pe vremuri. Comuna aparține azi județului Timiș. Comuna Nerău este o așezare străveche al cărei trecut se pierde în negura vremurilor. În hotarul comunei s-au dezgropat şi continuă să se dezgroape o sumedenie de vestigii din epoca neolitică. În apropierea comunei se află cel mai mare tumulus din regiune, i se spunea Hunca mare. În jurul acestui tumulus se mai văd multe ridicături de teren. La o adâncime de 1, ½-2 metri se găsesc urmele locuințelor antecesorilor de acum 3-4 mii de ani. Săpături sistematice ar putea aduce la lumina zilei multe lucruri prețioase. Prin anii 1930-1935 regretatul profesor şi savant bănățean Ioachim Miloia[29] a descins în repetate rânduri la fața locului, pentru a face studii şi pregătiri în vederea unor lucrări de anvergură mai mari. Cum această operație reclama fonduri enorme, de altă parte au venit vremuri tulburi şi agitate care au precedat războiul al doilea mondial, planurile mari ale lui Miloia au căzut în baltă, aşteptând ca pe viitor altcineva să-i realizeze planurile mari.

Comuna Nerău după recensământul din anii 1910 şi 1930 are aproximativ 1500 de locuitori. Două treimi români şi o treime germani. Românii locuiau comuna din vremuri imemoriale. Germanii, şvabii au fost colonizați de către Maria Tereza în jurul anului 1770. La mijlocul secolului al XVIII-lea au mai venit în comună un lot de români, dislocați de Maria Tereza dintr-o comună de lângă Lipova, azi se numește Neudorf. În acea vreme numele comunei era Dugoselo. În secolul al XVIII-lea şi-a preschimbat comuna numele în cea de Nerău, denumire care figurează în vechile cărți bisericești.

[29] Ioachim Miloia (1897-1940) s-a născut în Ferendia, județul Timiș. Studii liceale la Caransebeș, superioare la București şi Roma, unde şi-a susținut doctoratul. Director al Muzeului Banatului şi al publicației *Analele Banatului.*

Comuna se află în imediata apropiere a comunei Cenad (Morisena) şi Sânnicolaul Mare. În cei 150 de ani de ocupaţie turcească, stăpânii vremelnici s-au îngrijit să nimicească toate urmele trecutului. Documente scrise au rămas doar câteva despre turci, de natură fiscală şi inscripţiile de pe cărţile bisericeşti din secolul XVIII. Numele locuitorilor care se cuprind în acestea sunt toate, fără excepţie, româneşti.

Înainte cu mai mulţi ani la un anticariat am dat de ,,Cartea funciară" datând din anul 1772. Am cumpărat-o pe un preţ foarte ridicat şi am donat-o oficiului parohial al comunei. În această carte funciară figurează numele celor 99 de proprietari, toţi români. Fiecare familie a fost împroprietărită cu 16 iugăre pământ arabil, ½ iugăre loc de casă şi cotă parte din izlazul comunal. Toate la un loc corespund la 10 hectare de pământ. În cursul vremii această stare de fapt natural a suferit schimbări. Gospodarii harnici şi-au sporit averea, pe când leneşii, beţivii şi incapabilii şi-au pierdut-o. În felul acesta s-a produs o disproporţie între proprietari. Aici trebuie să mai amintesc că în secolul al XIX-lea un anume proprietar, contele Szapary, şi-a vândut moşia, care a fost cumpărată în parte de românii din Nerău, altă parte de către coloniştii francezi din comuna vecină Tomnatic (Nagius). Prin această operaţie locuitorii celor două comune au ajuns la o bunăstare considerabilă.

Conlocuirea cu germanii a fost de mare folos. Românii au învăţat şi ei să exploateze în mod raţional pământul, ridicându-se la o bunăstare apreciabilă. Cu vremea au întrecut pe şvabi, fiind mai receptibili decât conlocuitorii şvabi.

Om sărac în înţelesul strict al cuvântului nu exista în comună. Fiecare locuitor avea casă de cărămidă, cu cel puţin două camere şi dependinţe, grajduri şi cocini din cărămidă bine amenajate. Nu exista în comună familie care să nu taie de Crăciun cel puţin doi porci graşi.

Bunăstarea comunei s-a ridicat simţitor prin anii 1900-1905. Explicaţia este următoarea. Aproape toţi locuitorii din sat aveau la hotarul din sudul comunei o bucată de vie, plantată cu viţă nobilă, zisă ,,europeană". La începutul secolului toate aceste vii au fost distruse de un gândac numit ,,filoxera". Oamenii s-au lăsat păgubaşi, fără vie. După scurt timp s-a răspândit o veste bună şi anume că există o viţă de vie pe care filoxera nu o distruge, pe care o chema viţă ,,americană". Altoită, viţa veche europeană pe această tulpină, rezistă filoxerei şi are durată de viaţă mai lungă decât viţa veche. Oamenii întreprinzători au început plantaţii cu viţa cea nouă. Rezultatele au fost excelente, dar metoda nouă s-a dovedit cam costisitoare. În această împrejurare a apărut, nu ştiu cum, reprezentantul unei firme vieneze de specialitate care s-a oferit să finanţeze noile plantaţii, obligându-

se proprietarii de vie să-i vândă lui produsul pe preţul pieţei de totdeauna. Firma lucra ,,en gros" şi cerea ca plantaţiile să se facă în stil mare. Ideea a prins şi a putut fi realizată prin faptul că proprietarii germani din comuna învecinată Teremia Mare, colonişti care până în acel moment nu s-au ocupat cu plantarea de vie, s-au oferit să ia şi dânşii parte în măsură mare la această acţiune curioasă. În scurtă vreme au fost plantate aproximativ 1000 hectare, după îndrumarea de specialitate a vienezilor. Pe dânşii, pe vienezi, îi interesa un vin uşor, fără caracter mai dulce, cu care să poată ,,tăia" vinurile lor destul de acre, dar cu un caracter superior. Proprietarii au fost îndemnaţi să planteze o mare parte din vie cu viţă care să producă struguri dessert, în special cu ceaslă albă şi roşie, passatuti şi alţi struguri de felul acesta.

Acţiunea a avut o reuşită extraordinară. În partea a doua a lunii august, apărea delegatul Vienei cu o echipă de fete austriece, care culegeau ele strugurii dessert, îi ambalau cu pricepere în coşuri speciale, care erau încărcate în vagoane speciale care plecau din gara Nerău şi a doua zi erau pe piaţa Vienei. Proprietarul de vie nu avea altceva de făcut decât să stea la cântar şi să controleze cantitatea expediată. Preţul întrecea orice aşteptări ale proprietarilor. Restul strugurilor care nu mergeau la export, se transforma în vin, care începând cu luna martie lua drumul Vienei, plătit cu preţul zilei care figura la bursă. Această legătură comercială a durat şi după Unire, până în anul 1929, cu rezultate mai mult decât excelente. În acest an fatal pentru comună, s-a întâmplat, din vina şi lăcomia locuitorilor comunei, ca produsul să fie vândut pentru export în Polonia, care plătea cu 100 % mai mult decât Austria. Această situaţie a durat 2 ani, după care interval Polonia nu a mai cumpărat vin românesc, iar Austria şi-a acoperit trebuinţele din alte ţări. Pentru viticultorii comunei au urmat zile grele. În anii următori preţul vinului a scăzut de la 14 lei cât plătea Polonia şi 8 lei cât plătea Austria, la 1 leu pe litru, preţ care nu acoperea nici măcar regia. Vremurile bune, epoca de aur a viticultorilor din Nerău a apus pentru totdeauna.

În vremurile de foarte mare abundenţă oamenii din comună s-au arătat foarte dornici, pentru scopuri culturale. În acest timp s-au realizat în comună lucrări care merită toată lauda. S-a construit o şcoală nouă, modernă, la care s-a adăugat şi o locuinţă compusă din 4 camere pe seama învăţătorului. S-a renovat şi pictat din nou vechea biserică. S-a ridicat o foarte frumoasă casă culturală, cu scenă stabilă, cu 600 de locuri, având şi dependenţele necesare. Casa culturală a dispus de o bibliotecă publică, cu peste 1000 volume de opere. S-a înfiinţat un cor mixt bine pus la punct, care la concursul corurilor organizat în 1924 de ASTRA bănăţeană a luat premiul întâi. Războiul întâi mondial a întrerupt pe un timp traiul bun şi ascensiunea comunei.

După terminarea primului război mondial, visul moşilor şi strămoşilor s-a împlinit. România Mare a devenit realitate. Bucuria nu avea margini. Reforma agrară a fost binevenită pentru cei care pe parcurs scăpătaseră şi acum prin împroprietărire au ajuns din nou la pământ. În primii 12 ani de după război, bunăstarea a fost şi mai ridicată ca mai înainte. Criza mondială economică din anul 1930 a stopat această stare înfloritoare. Legea conversiunii[30] care a urmat crizei economice a cauzat mai mult pagubă decât foloase locuitorilor aşezaţi şi serioşi din comună. Au fost câţiva speculanţi şi oameni mai uşurateci la sate, care au fost salvaţi prin lege. Marea majoritate însă, oameni serioşi, muncitori au avut depuneri de bani la bănci, care şi-au văzut o parte bună din economii pierdute şi au fost foarte nemulţumiţi de lege.

După anul 1932, viaţa economică a ajuns din nou la normal, pe un făgaş normal. Doar viticultorii n-au mai ajuns niciodată la beneficiile de odinioară. Nici celelalte produse agricole nu au ajuns la nivelul de preţ de înainte, dar totuşi agricultura a asigurat un trai bun, fără probleme majore locuitorilor comunei Nerău. Venirea legionarilor la cârma ţării, mai apoi izbucnirea celui al doilea război mondial, a schimbat situaţia economică şi politică din temelie. Dar aceasta nu se referă numai la locuitorii din Nerău, ci la toţi locuitorii din ţară.

Părinţii mei Petru Băran şi mama Sofia, născută Miescu, au fost învăţători confesionali. Tata s-a născut în Nerău în anul 1867 ca fiu al lui Pavel Băran, tot învăţător confesional. Bunica după tată era Ana născută Năsii din Satu Mic de lângă Lugoj. Tatăl mamei a fost Savu Miescu învăţător confesional în comuna Sânandrei, născut în 1843 în Comloş.

Familia Băran figurează în cartea funciară a Nerăului din 1772 prin străbunicul Constantin Băran. Starea civilă, matricola parohiei din Nerău datează tot din anul 1772. Şi în aceste matricole figurează familia Băran. Mai departe nu avem urmă.

[30] În primul deceniu de după Unire s-a înregistrat o creştere accentuată a datoriilor agricole ale ţărănimii, în special a numeroaselor bănci populare din ţară. Achitarea datoriilor nu s-a putut face în condiţiile contractuale şi astfel au fost emise sentinţe judecătoreşti, încasări silite, ipoteci. Creşterea dobânzilor şi, în mod logic, o agitaţie crescândă între ţărani, care constituiau majoritatea corpului electoral. De aici interesul legislativului şi oamenilor politici de elaborare a unei *legi a conversiunii*, adică a modificării condiţiilor de plată, a reducerii dobânzilor, a prevederilor termenelor şi altele care să faciliteze procesul de plată. Primul proiect de lege a fost alcătuit de C. Argetoianu. Prima lege a conversiunii a fost votată de Camera Deputaţilor în 23 martie 1932 şi avea titlul *Legea asanării datoriilor agricole*. Modificările ulterioare ale legii au fost în anii 1932 şi 1933. Cea de-*a treia lege a asanării datoriilor agricole şi urbane* acorda datornicilor un *moratoriu*, adică un timp prelungit de plată a datoriilor.

Tatăl meu, după ce şi-a început cariera de învăţător în comuna Satchinez, în anul 1886 a fost ales învăţător în Nerău, unde a funcţionat până în anul 1931, când a ieşit la pensie, cu o pensie de 11200 lei. A decedat la Timişoara în ziua de 6 septembrie 1936. Mama a decedat la 8 noiembrie 1941.

Tatăl meu a participat foarte activ la viaţa extraşcolară. A fost preşedintele asociaţiei învăţătorilor din protopopiatul Comloş. A fost delegat ca inspector de examene de sfârşit de an de către Consistoriul din Arad în protopopiatul Belinţ, Lipova şi Timişoara. A fost membru al adunării eparhiale a Aradului, unde am aparţinut până în anul 1940. Am avut o soră Mariana, decedată în anul 1910.

Educaţia şi introducerea mea în arta scrisului şi a cetitului mi-a făcut-o bunicul meu după mamă Savu Miescu, originar din Comloş, care a fost timp de 28 de ani învăţător confesional în comuna Sânandrei de lângă Timişoara. După moartea bunicii, s-a stabilit la noi în Nerău. Aceasta s-a întâmplat prin anii 1900, după ce a fost pensionat forţat, necunoscând deloc limba maghiară. Bunicul s-a născut în 1843 în Comloş, unde a făcut clasele primare. A urmat apoi şcoala medie din Chichinda Mare, unde a învăţat limbile germană şi sârbă timp de 3 ani. După aceasta a fost înscris la Preparandia ortodoxă confesională din Arad, unde, de asemenea, a făcut 3 ani, terminând în anul 1862 Preparandia. În anul următor a fost ales învăţător în comuna Sânandrei unde a funcţionat până la pensionare. Bunicul Miescu primea o pensie de 69 de coroane. Pentru orientare precizez că un costum de haine bune costa 30-40 de coroane. O pereche de ghete 5-6 coroane, un kilogram de carne de vită 40-45 de fileri, 1 litru de lapte 4 fileri (filer egal un ban, iar coroana egal un leu, natural valută aur). Pensia nu era mare, dar suficientă pentru a putea trăi fără griji. Bunicul meu avea o casă în Timişoara în strada Recaşului, numărul 8, cumpărată din economii. Cu ocazia pensionării a vândut casa şi a cumpărat în Nerău pe seama mamei 3 iugăre de vie, care ne-a fost de mare folos şi ajutor la întreţinerea la studii a mea şi a surorii mele Mariana, care a decedat în 1910 în vârsta de numai 17 ani. Doi fraţi mai mari au murit în etate foarte fragedă de difterie.

Bunicul, om harnic şi pedant, nu s-a putut împăca cu inactivitatea aşa că a început să-mi facă educaţia şcolară de la vârsta de 4 ani. În zilele de toamnă şi iarnă lângă sobă învăţam să scriu şi să citesc, să cânt pe 8 glasuri cântările bisericeşti, colinde şi mai ales cântece patriotice. La 6 ani ştiam pe de rost ,,Deşteaptă-te române", ,,Pe al nostru steag e scris unire", ,,Hora unirii" şi multe alte cântece. Pentru stimularea ambiţiei mele şi a râvnei, bunicul avea un mijloc foarte convingător. Fuma din lulea tutun aşa zis ,,virgin". Aşa se numea tutunul cumpărat direct de la producător, cu

evitarea debitelor de tutun, care era tăiat fin cu un aparat special. Bunicul era mare cunoscător în ale tutunului şi avea bune legături cu un producător şvab din comuna Şandra, care în fiecare an sosea cu un săculeț plin cu foi de tutun de culoare galbenă frumoasă, legate frumos. Şvabul venea de obicei în luna ianuarie, când tutunul era bine uscat şi fermentat. Pe un an de zile bunicul era aprovizionat şi bunicul putea pufăi din lulea toată ziua. Luleaua bunicului avea un metru lungime. Singur nu-şi putea aprinde luleaua. Cineva trebuia să execute această operație. Acest cineva era nepotul, care pentru această muncă prestată beneficia de un salar de 2 creițari (2 bani) la zi. Natural salariul în întregime ajungea pe tejgheaua lui Pavel ,,grecu", marele comerciant al comunei Nerău, în schimbul anumitor dulciuri.

Lectura preferată a bunicului era ziarul ,,Tribuna Poporului". Eu aveam mandatul de a citi ziarul în întregime începând cu titlul şi terminând cu ultimul rând de pe ultima pagină: Director Ioan Russu-Şirianu[31], Redactor Constantin Savu. Deci cariera mea politică a început la vârsta de 5 ani când citeam moşului ,,Tribuna Poporului"[32] şi ,,Gazeta Transilvaniei"[33]. Natural la acestea se adăugau ,,Biserica şi Şcoala"[34] – revista diecezei Arad şi ,,Foaia Poporului"[35] din Budapesta a lui Dimitrie Birăuțiu[36], care apărea săptămânal. Abonamentul la acest ziar era de doar 2 coroane (2 lei) anual. Ziarele veneau în pachet şi erau distribuite abonaților dumineca după liturghie în localul şcolii confesionale. În comuna Nerău cu 1000 de locuitori români, deci aproximativ 250 de familii, erau 120 de abonați la ,,Foaia Poporului" şi cam 20-22 abonați la ziarul ,,Tribuna Poporului" a lui Russu Şirianu care costa 20 de coroane pe an.

Abonamentele se făceau de câte un delegat al ziarului, care anual venea odată în comună. De la ,,Tribuna Poporului", mai târziu ,,Tribuna", la

[31] Ion Russu-Şirianu (1864-1909) s-a născut în Şiria şi a decedat în București. În activitatea sa publicistică a activat pe ambele versante ale Carpaților, fiind prin circulația de informații pe care a facilitat-o, un factor de unitate a ziaristicii românești.

[32] *Tribuna Poporului* a apărut la Arad între 1896-1912. În 10 martie 1912 s-a realizat celebra împăcare între ,,tinerii oțeliți" şi ,,generația bătrână", negociată de C. Stere.

[33] *Gazeta Transilvaniei* a apărut la Braşov în martie 1838 sub redacția lui George Bariț. A cunoscut o largă difuzare în Banat. A jucat un puternic rol constructiv-educativ în realizarea unității spirituale a românilor şi în apărarea drepturilor lor.

[34] *Biserica şi Şcoala* a apărut la Arad în februarie 1877. A avut redactori de notorietate publicistică şi pedagogică: V. Mangra, C. Gurban, R. Ciorogariu.

[35] *Foaia Poporului Român* a apărut în Budapesta între anii 1912-1918. Proprietarul ziarului era Dimitrie Birăuțiu.

[36] Dimitrie Birăuțiu (1875-1918) s-a născut la Ghioroc-Arad. A lucrat în tipografia ,,Diecezana" Arad, apoi la București şi Budapesta, interesându-se de modul de organizare a procesului publicistic.

noi în Nerău venea de obicei Sever Bocu[37]. Abonamentele se făceau şi se încasau cel mult în curs de două ore. După aceea începea câte o petrecere care dura 3-4 zile pe la diferiţi gospodari din comună. În Nerău erau multe vii şi mulţi oameni cu stare, care în lunile de iarnă se bucurau de oaspeţi şi cu mult elan se anunţau chefuri unde mâncarea şi băutura abunda şi cântecele erau cultivate cu multă pricepere. Aici trebuie să menţionez că după spusele lui Sever Bocu şi a socrului meu Ioan Montani[38], fost redactor la ,,Tribuna", ziarul trăia şi prospera în baza abonamentelor din satele bănăţene, care făceau 2/4 părţi din totalul abonamentelor. Revista ,,Luceafărul"[39], ziarul ,,Libertatea"[40] din Orăştie, cu revista ,,Cosânzeana"[41] de asemenea erau abonate în câteva case din Nerău.

O întorsătură în viaţa mea a fost anul 1902. Împlineam 6 ani şi urma să fiu înscris la şcoală ca elev ordinar. De citit şi scris ştiam tot atât de bine ca un elev din clasa a V-a, a VII-a. Ştiam operaţiunile aritmetice, inclusiv regula de trei. Nu eram străin nici de istorie şi geografie. În tot cazul nu mi-se potrivea să stau în bancă cu puştii începători.

Areopagul familiei a hotărât să mă înscrie la şcoala germană din sat. Învăţătorul Anton Herzog, bun prieten cu tatăl meu, m-a primit cu braţele deschise, bucuros că are un elev valah. Pe lângă cei 40-45 şvăbuţi, mai avea 3 unguri, copiii unor servitori agricoli şi doi ţigani. (În comuna Nerău ţiganii erau romano-catolici).

După începerea cursurilor am avut o surpriză pe cât se poate de neplăcută. Şcoala era şcoală elementară confesională şi aparţinea bisericii romano-catolice. Credincioşii romano-catolici din comună erau în totalitatea lor germani, cu excepţia unei familii foarte numeroase de ţigani şi a câtorva familii de unguri, servitori agricoli la o fermă care nu aparţinea hotarului

[37] Sever Bocu (1874-1950) s-a născut la Şiştarovăţ, lângă Lipova. A fost fiul învăţătorului George Bocu. Atât tatăl, cât şi feciorul au fost luptători naţionali. Sever Bocu s-a remarcat prin eroismul dovedit în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri. Cele două volume ale sale de *Drumuri şi răscruci* prezintă oameni şi crâmpeie din această luptă.

[38] Ioan Montani (1882-1961), fiu de preot din Teremia Mare, judeţul Târnava Mică. Studii liceale la Blaj şi Budapesta, la Facultatea de drept. Publicist care a colaborat la *Luceafărul, Tribuna, Românul* şi *Tribuna Nouă*, la care a fost redactor şef şi care a apărut între 1922 şi 1930 la Arad.

[39] *Luceafărul* a editat bilunar la Budapesta între 1902-1906, apoi la Sibiu între 1906-1912. Studenţii români din Budapesta organizaţi în jurul Societăţii ,,Petru Maior" l-au sprijinit. Din 1905 conducerea revistei a fost asigurată de grupul lui Al. Ciura, Oct. Goga şi Oct. Tăslăoanu.

[40] *Libertatea* din Orăştie a apărut la 1 ianuarie 1902 avându-l ca redactor responsabil şi editor pe Ion Moţa. A avut suplimente atrăgătoare: *Foaia interesantă* şi *Tovărăşia.*

[41] *Cosânzeana*, revistă ilustrată, bilunară, a apărut la Orăştie între 1911-1915, iar între 1920-1928 la Cluj. Redactorul ei a fost Sebastian Bornemisa.

comunei Nerău, ci de Sânnicolaul german, care însă era la o depărtare de 2 km de Nerău, iar de Sânnicolau la 10 km, aşa că frecventau şcoala din Nerău.

Episcopul diocezei romano-catolice de Cenad, cu sediul la Timişoara, cu numele de Desseffy ungur şovinist, a dispus ca limba de predare în şcolile aparţinând diocezei lui, să fie ce maghiară. O singură concesiune făcea, admitea să se propună ca studiu şi limba germană.

În biserica romano-catolică ordinele episcopului se executau fără discuţii. Era o sarcină colosal de dificilă pentru învăţător să facă predarea în şcoală într-o limbă pe care elevii nu o cunoşteau deloc. De aceea şi rezultatele erau reduse. Elevii arătau râvnă şi progrese în limba germană, limba lor şi la religie. Preotul romano-catolic Walas Kierricz, om cult, cu vederi largi, făcea catehizarea în limba germană, ştiind bine că inspectorii şcolari care controlau şcoala nu se ocupau cu studiul religiei.

Trei ani am frecventat şcoala germană din comună. Nemţeşte am învăţat de la copii. Ungureşte ca şi ceilalţi elevi, după trei ani de învăţătură nu am învăţat nimic. Nu eram în stare să construiesc o frază în ungureşte, la fel ca ceilalţi elevi nemţi.

Dar pentru că se apropia timpul să fiu înscris la gimnaziu, unde trebuia să ştii ungureşte, tata a hotărât să mă înscrie în clasa a IV-a primară la şcoala elementară de stat din Dumbrăviţa (Ujszentes), o comună locuită de colonişti unguri la o distanţă de 5 km. de Timişoara. Comuna avea aproximativ 800 de locuitori. Deci pentru copiii din comună era suficientă şcoala primară cu o singură putere didactică

Spre marea surpriză a tatălui meu, am aflat o şcoală cu 5 puteri didactice. Doar la clasele I-a şi a II-a propuneau o singură învăţătoare. De la clasa a III-a în sus fiecare clasă avea un învăţător. Pe când în clasa I-a şi a II-a de tot erau 20 de elevi şi eleve, de la clasa a III-a în sus în fiecare clasă erau peste 50 de elevi. Din aceştia cel mult 8-10 erau elevi unguri din comună, în rest erau români şi şvabi din alte comune, trimişi să înveţe ungureşte pentru a se putea înscrie la şcolile medii ungureşti. Deci o pepinieră de maghiarizare foarte bine organizată. Şcoala avea un internat cu 100 de locuri pentru elevii străini. Restul erau aşezaţi la coloniştii din comună, care beneficiau de un venit suplimentar. Eu am fost dat în gazdă la un colonist pe care îl chema Homendat Lajos, originar din jurul oraşului Szentes, comitatul Csongrad. Familia nu avea copii proprii. În schimb ţinea în gazda patru elevi şi două fetiţe de la orfelinatul din Timişoara, pe nume Lidia şi Cornelia, sigur de origine română, care însă nu ştiau nici un cuvânt româneşte şi care nici nu îşi cunoşteau părinţii şi foarte mândre se declarau unguroaice. Eu am ajuns într-o cameră cu 2 băieţi şvabi din comuna

Giarmata şi un şvab din Lázárföld de pe lângă Becicherecul Mare, o distanţă de 100 km. de la Senteşul Nou.

Aici ar putea fi cazul să scriu câte ceva despre comunele populate cu coloniştii unguri din Banat, problemă cu care nu ştiu să se fi ocupat cineva mai sistematic până acum. Din statistica dată de Griselini la 1772 se poate constata numărul populaţiei din Banat pe naţionalităţi: români, germani, francezi, italieni, evrei, ţigani. Ungurii nu au rubrică. Deci cu jumătate de veac după ieşirea turcilor din Banat, populaţia maghiară era zero. Cu introducerea sistemului comitatens la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ieşind Banatul din administraţia directă a Vienei, începe să se infiltreze pe îndelete, foarte anemic şi elementul maghiar. Funcţiile administrative superioare la comitat erau rezervate în exclusivitate pe seama ,,nemeşilor". Justiţia nu era separată de administraţie, se făcea în cadrul comitatului, unde funcţiona şi închisoarea. În aceste funcţii au început să se aşeze nobilimea maghiară, mai scăpătată, căutând să aducă şi alţi unguri în funcţii mai inferioare, ba chiar şi servitori. Aceştia au fost întâii unguri aşezaţi în Banat. De cei care au fost pe aceste meleaguri cronica ne spune foarte puţin, aş putea spune aproape nimic. Şi atunci numărul lor se reducea la câţiva nemeşi care au primit donaţii – moşii – în Banat şi membrii căpeteniilor catolice, care aveau şi atribuţiuni administrative, având calitatea de a judeca în materie matrimonială şi patrimonială. Aceşti canonici şi dieci de la episcopiile catolice redactau cronicele, purtau evidenţe, făceau citaţii etc. Ei sunt autorii maghiarizării şi stâlcirii numelor locuitorilor din aceste ţinuturi, unde elementul maghiar a lipsit întotdeauna. Falsificau numele cetăţenilor şi-l maghiarizau parte intenţionat, cu rea credinţă, în parte necunoscând împrejurările locale. Scriau numele şi noţiunile după cum le auzeau şi nu după cum le-ar fi văzut scrise. De aceea le redau cât se poate de confuz, neînţelegându-le şi neavând la îndemână nici caracterele şi literele necesare pentru a reda corect o denumire cu totul străină pentru ei.

De această împrejurare istoricii maghiari au căutat să beneficieze şi să arate că aici locuitorii erau unguri, pentru că aveau nume maghiare. Adevărul este însă, că diecii şi scribii de la capitlurile catolice i-au ,,botezat" cum le venea la îndemână şi cum ştiau mai bine, ca să aibă rezonanţă ungurească. Tot aşa şi localităţile, comunele şi satele erau botezate cu nume ungureşti, nereale care nu corespundeau adevăratei stări de fapt.

În vâltoarea luptelor din anii revoluţiei din 1948-1949, cele două regimente grănicereşti au luptat alături de imperiali. Restul populaţiei din Banat s-a abţinut. Hotărârile adunării de la Lugoj, din iunie 1848 nu au fost

luate în considerare de Kossuth[42] dându-şi arama pe faţă. Kossuth înţelegea libertatea numai pentru maghiari. El nu voia să cunoască altă naţiune în Ungaria cu drepturi. Dezamăgirea românilor bănăţeni a fost totală. Eftimie Murgu[43] a rămas doar singur fidel lui Kossuth. Toţi ceilalţi s-au îndepărtat de corifeii maghiari, părăsind pe Murgu. În epoca absolutismului elementul maghiar a fost inexistent în Banat. Administraţia era făcută în limba germană de funcţionari aduşi din Austria şi ajutaţi de elemente autohtone. În tot Banatul şcolarizarea se făcea exclusiv în limba maternă a elevilor. Şcolile primare şi medii aparţineau bisericii care forma în seminarii preoţi, iar în preparandii învăţători.

Cu introducerea sistemului comitatens în Banat în anul 1861, în comitatul Caraş-Severin este numit de prefect Emanoil Gojdu[44], în Timiş este numit în aceiaşi calitate Damaschin, un macedo-român, iar în Torontal contele Karácsonyi Guido. Strămoşii săi se numeau Crăciun, având domenii întinse în comunele Banloc şi Beodva.

Emanoil Gojdu a introdus în comitatul Caraş-Severin limba română, singura ca limbă oficială. În comitatele Timiş şi Torontal au rămas în folosinţă paralel cele 4 limbi: maghiară, germană, română, sârbă.

În anul 1867, după decretarea dualismului, Ungaria ca stat suveran a decretat pe teritoriul ei o singură limbă oficială, limba maghiară. Natural această măsură a întâmpinat serioase dificultăţi, în special în Banat. Funcţionarii administrativi unguri erau în număr cu totul derizoriu. Profesorii şi învăţătorii unguri şi aceia care vorbeau limba maghiară, de asemenea, erau în număr foarte redus. Aşa că de pe o zi pe alta schimbările

---

[42] Kossuth Lajos (1802-1894), fruntaş al revoluţiei maghiare de la 1848, guvernator al Ungariei, om politic care a limitat aplicarea conceptului de libertate numai la naţiunea maghiară, nesocotind cu brutalitate drepturile la libertate ale românilor, sârbilor, slovacilor. După 1848 a emigrat în Turcia, Anglia, America.

[43] Eftimie Murgu (1805-1870) s-a născut la Rudăria, judeţul Caraş-Severin. A studiat dreptul la Pesta. Între 1834-1836 a fost profesor la Iaşi. În 1840 s-a stabilit la Lugoj ca avocat, iar în 1848 s-a angajat în mişcarea revoluţionară din Banat dobândind o binemeritată popularitate. Despre activitatea didactico-filosofică a lui Eftimie Murgu vezi, Eftimie Murgu, *Curs de filosofie ţinut la Academia Mihăileană (1834-1835;1835-1836)*, Editura Facla, Timişoara, 1986, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Victor Ţârcovnicu. Despre anul 1848 în Banat vezi I. D. Suciu, *Revoluţia de la 1848-1849 în Banat*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1969.

[44] Emanuil Gojdu (1802-1870) s-a născut la Oradea. Studii juridice la Bratislava şi Budapesta. În 1869 a decis să doneze averea sa bisericii ortodoxe pentru a ajuta pe tinerii studenţi să-şi încheie studiile universitare. Fundaţia sa a devenit celebră în istoria culturii române prin rolul constructiv pe care l-a avut în formarea elitelor intelectuale transilvănene. Despre fundaţie vezi Stelian Ioan Boia, *Fundaţia „Emanuil Gojdu”(1872-1952)*, Vasile Goldiş University Press, Arad, 2006

nu erau posibile, aşa încât pentru un timp situaţia s-a menţinut neschimbată. A trecut aproape un sfert de veac până când ungurii au putut să-şi formeze elemente suficiente cunoscătoare ale limbii maghiare, ca să poată face administraţie şi justiţie. Au recurs la tot felul de mijloace pentru a-şi ajunge scopul. Judecătorii de naţionalitate română şi germană au fost transferaţi în interiorul ţării ungureşti, de unde au fost aduşi în Banat şi Transilvania judecători unguri, care nu cunoşteau limba naţionalităţilor de aici. Tot aşa profesorii şi ceilalţi funcţionari.

În felul acesta a început în mod artificial maghiarizarea oraşelor în special din regiunile cu populaţie nemaghiară. În partea a doua a secolului al XIX-lea s-au construit căile ferate în majoritatea lor, reţelele telegrafice şi telefonice, uzine şi tramvaie electrice etc. La toate aceste instituţii erau angajaţi exclusiv numai unguri şi foarte puţin minoritari care erau obligaţi să-şi maghiarizeze şi numele, altfel nu erau acceptaţi. În felul acesta a început maghiarizarea în stil mare a oraşelor. Elementul care a contribuit în cea mai mare măsură la acest proces de maghiarizare a oraşelor a fost evreimea.

În oraşele Ungariei, cu excepţia celor cu populaţie săsească, comerţul, finanţele şi presa în procent de 80 % erau în mâna evreilor. O mare parte a evreimii a venit din Galiţia, provincie care după împărţirea Poloniei din 1772-1774 a fost anexată Austriei. Evreimea 100 % vorbea idiş şi exclusiv numai limba germană. Dau un exemplu. În oraşul Makó, de pe pusta Ungariei, unde am făcut primele clase de liceu, cam a treia parte din locuitori erau evrei. În anul 1906, anul în care am fost înscris în clasa I-a de liceu, aceşti evrei vorbeau exclusiv nemţeşte şi numai tinerii ştiau ungureşte. Acest tineret crescut mai târziu în spirit unguresc, a fost avangarda de pioneri în serviciul maghiarimii. Ei erau mai şovini decât ungurii adevăraţi. Agresivi şi necruţători cu minorităţile, au reuşit să pună mâna pe bogăţiile Ungariei. Şi-au maghiarizat numele, luând nume sonore, prea sonore, ungureşti, aşa că la prima vedere se putea constata originea etnică cea adevărată.

Pe parcurs au devenit auxiliari foarte preţioşi pentru maghiarizare tinerii şvabi şi slovaci. Biserica romano-catolică căreia îi aparţineau şvabii în totalitatea lor şi slovacii în mare parte (erau şi slovaci luterani şi calvini) şi-a dat tot concursul la maghiarizarea fiilor ei sufleteşti. În şcolile confesionale romano-catolice fie ele şvăbeşti (saşii erau luterani şi au rezistat cu bine tendinţelor de maghiarizare) sau slovace, limba de predare era cea maghiară. Copiii erau educaţi în spirit maghiar. Semnificativ este că primatele catolic din Strigoniu (Esztergom) cardinalul Ian Csernode, fost episcop catolic al Timişoarei, era slovac, care vorbea ungureşte cu un foarte

pronunţat accent slovac. Cu toate acestea el stătea în fruntea curentului de maghiarizare. Tot aşa episcopul Timişoarei din anii 1908-1918 a fost Glattfelder Iuliu[45], un şvab din Buda, neîntrecut însă în activitatea ce o desfăşura în interesul maghiarizării. Era foarte activ ajutat de canonicul Francisc Blaskovits, deputat care redacta un ziar popular şvăbesc şi era organizatorul cooperativelor săteşti din comunele şvăbeşti din Banat. Celălalt agent al maghiarizării era Dr. Gaşpar Muth[46], deputat kossuthist. Micul grup de naţionalişti şvabi în frunte cu Anton Kremling şi Orendi Hommenau[47] n-au prins teren între conaţionalii lor. Dau un exemplu. La o alegere de deputat din circumscripţia Lovrin, unde faţă de şovinul conte Apponyi Albert[48] a candidat cu program naţionalist şvabul Kremling, Apponyi a obţinut aproximativ 3000 de voturi, faţă de cele 700 de voturi ale lui Kremling, date în cea mai mare parte de către românii din comunele Igriş şi Pesac, care aparţineau acestui cerc electoral şi care in totalitatea lor au votat cu Kremling.

Dar să revin la şcoala mea din Senteşul Nou, azi Dumbrăviţa. Pentru faptul că tatăl meu era învăţător, şeful clasei Asboth Arlun, a căutat să mă menajeze în fel şi chip. Primeam gratuit revista şcolară ,,*Az én ujságom*'' (,,Ziarul meu"), iar la instrucţia militară pe care o făceam în cadrul şcolii, m-a făcut şef de pluton. Instrucţia se făcea cu arme de lemn şi lunar făceam tragere la tir cu armă adevărată de calibru mic. În şcoală nu se făcea politică şovină. Dimpotrivă una de captare, de apropiere foarte inteligent dirijată.

Ziua de sâmbătă era destinată religiei. Ora de religie era ţinută de preotul bătrân din comuna vecină Cerneteaz. Eram mai mult de 100 de elevi români ortodocşi la religie. Cu ruşine trebuie să spun că predarea religiei era

[45] Iuliu Glattfelder (1874-1943), episcop de Cenad cu sediul la Timişoara, nu a recunoscut verdictul istoric de la Trianon şi a recurs la un gest antiromânesc, mutându-şi sediul la Seghedin.

[46] Gaşpar Muth, născut în anul 1876. Avocat german din Timişoara, angajat în mişcarea şvabilor de orientare progermană. Deputat de Timişoara. A promovat o politică moderată de apropiere de români.

[47] Viktor Orendi Hommenau (1870-1954) s-a născut în Dumbrăveni, a trăit în Tg. Mureş până în 1900 când s-a mutat la Timişoara. Deputat în Dietă, a fost condamnat la închisoare fiind acuzat de informarea incorectă privind politica faţă de minorităţi a guvernului. După 1919 a colaborat la ziarul *Banater Tagblatt*. Vezi *Dicţionar al scriitorilor din Banat*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2005.

[48] Apponyi Albert (1846-1933), om politic maghiar cu rol însemnat în promovarea politicii de deznaţionalizare a minorităţilor din Ungaria. În 1906 a fost titularul departamentului instrucţie şi în această calitate, a elaborat o lege de tristă faimă privind rolul şcolilor confesionale româneşti din Transilvania. În perioada interbelică a desfăşurat o intensă propagandă în Europa şi America pentru promovarea ideii revizuirii tratatelor de pace, în special a celui de la Trianon.

cu mult sub nivelul celorlalte confesiuni. Bătrânul preot, ramolit şi murdar, era obiectul de batjocoră al copiilor. De învăţat nu am învăţat nimic, nici cea mai mică îndrumare de la preot n-am primit, aşa că sâmbătă era o zi pierdută. În tot cursul anului n-am fost mărturisiţi şi cuminecaţi şi nici la biserică n-am fost, deşi comuna Cerneteaz este la o depărtare de 3-4 km. de la Dumbrăviţa. Evident autorităţile şcolare nu erau deloc supărate pentru această minimă rezistenţă pe care o opunea biserica noastră naţională în calea înstrăinării fiilor ei.

După ce au terminat cu bine anul şcolar, la sfârşitul lunii iunie a anului 1906, cu certificat foarte bun, am plecat în vacanta şcolară mult râvnită. A fost o vacanţă plăcută şi cu emoţii. În acest an s-a organizat marea expoziţie de la Bucureşti la care au participat în mase, cu coruri si fanfare şi românii de dincoace de Carpaţi. Neräenii prezenţi la toate, nu puteau lipsi nici de la această unică ocazie de a vizita Ţara Românească. Au plecat 9 persoane din comună. Tatăl meu Petru Băran, preotul Silviu Bichiceanu[49], avocatul stagiar Dr. Ion Mezin, Pavel Fumor, Eremie Fumor, Eremie Mezin, Pavel Mezin, Şofronie Băran Pavel Mihai. Pelerinii s-au întors acasă cu un car de impresii, pe care le povesteau cu multă savoare, încărcaţi cu fel de fel de amintiri, cu o sumedenie de tablouri (copii de Grigorescu), care reprezentau scene din războiul de independenţă din 1877. Tatăl meu a redat impresiile sale şi cele văzute foarte serios şi foarte sobru, aşa că pe mine nu m-au satisfăcut. În schimb unchiul meu Şofronie Băran, un tip mucalit, săptămâni de-a rândul mi-a povestit, natural cu multe adausuri şi multă fantezie, despre cele văzute şi păţite.

Mai impresionat am fost de pregătirile pe care le făcea buna mea mamă în vederea plecării la liceu. Rufărie de corp, de pat, fel de fel de haine etc. Toată ziua eram măsurat în lung şi în lat. În fine a sosit şi ziua mare a plecării.

Venea cu mine la Makó, un coleg din clasele primare cu numele de George Ştefan, fiul unui chiabur din sat. În acea vreme comuna Neräu nu avea cale ferată, cea mai apropiată staţie de cale ferată era la Tomatec, la

[49] Silviu Bichiceanu (1869-1947), originar din Lipova, a absolvit cursurile teologice în 1892. A oferit contemporanilor săi pilda unui preot model a cărui prezenţă pastorală a fost resimţită de locuitorii Neräului, care i-au acordat votul de încredere pentru a-i reprezenta în parlamentul ţării. Părintele Bichiceanu a fost format în şcolile vestite ale Blajului şi Braşovului. A avut conştiinţa responsabilităţii istorice a preotului şi a fixat într-o lucrare monografică începutul istoriei satului până în anul 1935. Manuscrisul pe care l-a lăsat posterităţii a fost redactat cu har şi iubire. Vrednici îndrumători culturali ai Mitropoliei Banatului au intuit valoarea culturală şi educativă a captivantei cronici a Neräului şi au decis s-o tipărească: *Manuscrisurile de la Neräu – o istorie a locului e o veritabilă istorie culturală a Neräului*.

distanţă de 8 km. Doar că Makó era în altă direcţie şi urma să ne îmbarcăm la gara din Sânnicolaul Mare. Tata colegului meu a simplificat lucrurile. Ne-a încărcat cu calabalâcul în cocia lungă şi am plecat cu trăsura la Makó, distanţă de 35 de km. Întâiul popas l-am făcut la Cenad, la dascălul Dimitrie Bozianu[50], coleg şi prieten cu tata. Ne-a primit cu mare bucurie şi ne-a servit masa.

Spre seară am ajuns la Makó. O decepţie pentru mine. Eu cunoaştem bine Timişoara. De copil făceam vacanţele la bunicul meu în Sânandrei lângă Timişoara, de asemenea şi la Dumbrăviţa ajungem tot prin Timişoara, ne mai vorbind că Dumbrăviţa era la o distanţă de numai 4 km. de Timişoara. Makó era un mare sat, 90% din locuitori fiind ţărani şi numai în centru avea aspect de oraş. În tot cazul nu se deosebea mult de Sânnicolaul Mare şi în tot cazul era mai pe jos decât Chichinda, oraşul cel mai apropiat de Nerău şi unde exista un gimnaziu cu 8 clase ca şi la Makó. A fost discuţie între părinţi la început, mama era de părere să fiu dat la gimnaziul din Chichinda, care era la o distanţă de numai 15 km şi unde în zilele de marţi şi vineri, fiind zi de piaţă, mergeau foarte mulţi din comună, fie cu marfă de vânzare, fie să-şi cumpere cele trebuincioase.

Tata s-a opus categoric, motivând foarte logic, că în Chichinda n-o să învăţ cum se cade ungureşte. Chichinda era un oraş de 26 de mii de locuitori, dintre care erau 12 mii şvabi şi tot atâţia sârbi, iar restul de vreo 2000 erau unguri, evrei şi puţini români.

Sosiţi la Makó prima grijă a fost să găsim o gazdă. Norocul ne-a favorizat. Am fost plasat la văduva unui croitor Széll Istvánné, care avea o prăvălie mare de haine ţărăneşti confecţionate. Avea o casă mare frumoasă în imediata vecinătate cu liceul. Preţul cerut pentru cost şi cvartir era derizoriu, 12 florini pe lună (24 de lei). Aveam cameră spaţioasă, frumos mobilată. Mâncarea era mai mult decât abundentă. Văduva avea şi o moşioară de vreo 80 de iugăre, cu cocine, la vreo 4-5 km. de oraş, păsările şi porcii graşi fiind din producţie proprie.

La început tatăl meu nu înţelegea motivul pentru care am fost primit în gazdă de o femeie care nu era avizată la bănişorii mei. Enigma a fost foarte simplă. Femeia era de curând văduvă (5-6 luni). Avea o singură fiică, măritată, care locuia în altă parte. Simţea nevoia să aibă pe lângă sine o vietate grăitoare, căci câini şi mâţe erau din belşug. Seara după cină îi citeam ziarul şi îi făceam prea simpla contabilitate. Adunam doar sumele rezultate zilnic din vânzarea costumelor, controlând în felul acesta vânzătorul din prăvălie, care în acelaşi timp era şi socotitor. În tot cazul am

[50] Dimitrie Bozianu, învăţător originar din Semlac, a absolvit cursurile preparandiale în 1891.

făcut cunoştinţă de copil cu comerţul. Încasările zilnice ale gazdei mele erau de 3-4 ori mai mari decât salariul lunar al tatălui meu.

Preţul hainelor era determinat de concurenţă, fără o analiză temeinică a preţului de cost. Gazda mea îşi număra banii, destul de mulţi, fără a calcula veniturile prăvăliei şi separat ale moşiei. Totul mergea în acelaşi buzunar. Important era ca suma să fie exactă. Rolul meu era de a face operaţiile la adunare, scădere şi de înmulţire, care era partea slabă a gazdei mele. Eu o făceam cu multă uşurinţă, pentru care eram remunerat din belşug cu mâncare, dulciuri şi plimbări cu trăsura şi mai ales o totală lipsă de supraveghere. Aşa a şi fost rezultatul la studii. Clasa I-a am terminat-o cu suficient (nota 6). Nu se făcea media notelor obţinute. Dacă aveai din 3 studii suficient, în rest puteai avea foarte bine, nota generală era suficient. Clasa a II-a am terminat-o cu bine, echivalent cu nota 8 de astăzi. De fapt am avut aproape la toate disciplinele foarte bine, adică nota 10, dar s-a strecurat un suficient, nota 6, la limba maghiară, deci nota generală nu putea fi decât bine. Pe clasa a III-a s-au înmulţit tentaţiile. A apărut fotbalul, patinajul etc. şi cum libertatea era desăvârşită, rezultatul s-a reflectat în note şi am ajuns din nou la suficient.

Atmosfera care domnea la gimnaziul de la Makó în general era tolerabilă. În regiunile curat ungureşti, unde nu erau fricţiuni directe cu naţionalităţile conlocuitoare, nu domnea acel şovinism dus până la paroxism, cum era în Transilvania, în Banat şi în părţile nordice.

Elevii unguri, dacă scădem pe evrei, erau în minoritate, la un gimnaziu situat într-o regiune curat ungurească. Componenţa elevilor pe naţionalităţi era cam următoarea: unguri şi evrei (numărul evreilor era egal cu acela al ungurilor) 60 %, germani 20 %, restul fiind slovaci şi români. Şi corpul profesoral avea o compoziţie babilonică. Aici proporţia ungurilor era şi mai mică decât la elevi. Din totalul de 18 profesori, doar 5 erau unguri. Directorul Madzsar Gustáv era slovac, om de omenie, dar un pedagog foarte mediocru. Ajutorul său Barczán Endre (Andrei Bârsanu), deşi de religie luterană, avea simpatii declarate pentru români, pe care îi sprijinea făţiş. Erau încă doi profesori români, Csiki Gergely, preot român unit, care nu îşi nega românismul şi un profesor suplinitor Prokola János, care doar când trăgea la câte un chef cânta şi juca româneşte. Din cei 4 profesori evrei, trei erau cumsecade. Unul singur, Hoffmann Ernő, evreu din slovăcime, arbora un şovinism şi o intoleranţă furioasă. Vorbea ungureşte cu un accent pronunţat idiş şi slovac şi nu ne scotea din ,,büdős oláh'' şi ,,vad oláh''. Ne mai vorbind că şi la clasificare ne nedreptăţea făţiş în mod sadic. Restul profesorilor aveau o conduită foarte corectă. Îşi executau profesiunea maşinal, fără a pune suflet. Făceau atât cât era programa analitică, nimic în

plus şi nici în minus. Lecţiile le predau strict, cât era prevăzut, fără a devia în nici un sens. Spirit rigid fără elan, fără entuziasm. Atât este lecţia, atât trebuie să ştii. În rest nici o îndrumare, nici un interes. Elevii nu aveau nici un fel de asociaţie şi nu erau îndrumaţi în nici o direcţie. Viaţa extraşcolară a elevilor nu avea nici o importanţă. Doar profesorii de religie, în special romano-catolicii activau, natural, în sens religios.

Aici trebuie din nou să arăt indolenţa strămoşească a bisericii ortodoxe române. Catihetul nostru a fost preotul Nestor Romulus[51] din comuna Cenadul Unguresc, aflată la o distanţă de cca. 16 km. de Makó. Un preot cu pregătire, fost profesor la teologia din Arad, a terminat facultatea din Cernăuţi, deci un preot ales. În cei trei ani de şcoală făcuţi la Makó, exagerez dacă afirm că preotul Nestor Romulus s-a prezentat de două ori pe an să ţină ora de religie, şi aceea cu elevii din toate clasele o dată, deşi eram cam 50 la număr. La câteva ore de religie a venit, deşi unit, profesorul Csiki, de latină şi greacă, să facă cu noi religia. Duminica şi în sărbători frecventam biserica unită din oraş, ortodoxă neexistând nici în oraş, nici în apropiere. De aici se vede protecţionismul şi indolenţa care domină Consistoarele noastre. Preotul Nestor Romulus şi dacă ar fi voit nu putea face faţă obligaţiunilor sale. Dânsul era catihet şi la şcolile medii din Seghedin, multe la număr şi unde studiau un număr de elevi români de două ori mai mare decât la Makó. Mai era şi duhovnicul marii temniţe Csillag şi a temniţei de stat din Seghedin. Distanţa Cenadul unguresc-Seghedin era de 50 de kilometri. Ori în comuna Beba Veche, numai la 14 km. distanţă de Seghedin activau doi preoţi români, cu legătură de tren şi care nu catehizau decât la şcoala primară din comuna lor. Aici îmi amintesc o curiozitate. Preotul A. Blaga din Beba Veche era ginerele bardului naţional Andrei Mureşanu.

După 3 ani petrecuţi în mediul apăsător al maşinii de maghiarizare din Makó n-am putut suporta atmosfera neprielnică pentru noi românii. Am considerat şi eu şi părinţii că cunosc îndeajuns limba sonoră a lui Árpád, pentru a putea trece la un gimnaziu, cum se spunea pe atunci liceului românesc. Din comuna Nerău, 3 consăteni mai mari ca mine, Dr. George Crăciun[52] medic în acel moment, Dr. Petru Fleşeriu absolvent de teologie şi drept, pe atunci profesorul celor 3 fraţi Mocioni – Petru, Alexandru şi Ionel -, şi Dr. George Popovici[53], profesor la Academia Teologică din Arad, au frecventat şi terminat gimnaziul greco-oriental român din Braşov. Tatăl

[51] Romulus Nestor (1864-1925), originar din Bata, Arad, a făcut studii teologice la Arad şi Cernăuţi. Între anii 1890-1896 a fost profesor al Preparandiei din Arad, iar între anii 1896-1920 a fost preot în Cenad. A revenit la catedra din Arad în 1920.

[52] Gheorghe Crăciun, medic în Nerău.

meu, învățătorul lor în școala elementară, i-a îndrumat spre Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov și tot el i-a dus la Brașov unde i-a înscris la școală și i-a așezat în gazdă. Deci tata cunoștea perfect situația, așa că nu a fost discuție în privința școlii pe care o voi urma după plecarea mea din Makó. Preotul comunei Silviu Bichiceanu făcuse și el maturitatea la Brașov, așa că era un stimulent în plus.

A urmat o vară agitată, cu pregătiri pentru noua școală de la Brașov și pentru călătoria lungă care mă așteaptă. Încă nu văzusem dealuri și munți decât în fotografie. Deci se poate imagina agitația mea. Poate și mai agitată decât biata maică mea, care nu se împăca cu ideea timp de 10 luni să nu mă vadă. Drumul până la Brașov era lung, dura 24 de ore încheiate și în afară de aceasta era destul de scump. O călătorie la Brașov costa 10 de coroane, deci dus întors 20 de coroane numai trenul. Dacă considerăm că un costum de haine bune costă 30-35 de coroane, evident că tatăl meu a hotărât să nu vin acasă în vacanța de Crăciun. Drumul lung pe un ger năpraznic, când trenurile se înzăpezeau ușor era foarte riscant. Hotărârea a fost luată. Rămân în vacanță la Brașov și spre consolare tata îmi trimite 10 coroane peste banii obișnuiți de buzunar.

Vacanța din anul 1909, când am plecat la Brașov, a fost cea mai lungă vacanță a mea. La Makó am terminat cursurile pe data de 26 iunie, iar la Brașov plecam la 13 septembrie, ceea ce însemna o vacanță de două luni jumătate. Pe atunci începutul și sfârșitul cursurilor la școlile medii era fix, fără discuții și amânări. La toate școlile din monarhie era aceiași regulă. În zilele de 1, 2 și 3 septembrie avea loc înscrierea și examenele de corigență. În ziua de 4 septembrie se desfășura deschiderea festivă a anului școlar, iar în ziua de 5 septembrie se începeau cursurile normale. Vacanța de Crăciun dura de la 23 decembrie până la 3 ianuarie, iar cea de Paști de la Florii până la Duminica Tomii, deci două săptămâni încheiate. Se țineau toate sărbătorile mai importante. La liceul de stat din Makó, la sărbătorile ortodoxe care se țineau după stilul vechi, elevii români erau liberi, cu obligația de a merge la biserică. Sfârșitul cursurilor la gimnaziile de stat era la 27 iunie, iar la cel din Brașov la 29 iunie, ziua Sfinților Apostoli Petru și Pavel.

La școlile de stat se țineau examene de sfârșit de an, care durau 3 zile și anume în zilele de 22-24 iunie, iar în ziua de 27 iunie era încheierea festivă a anului școlar și se distribuiau testimoniile (certificate școlare). La examene erau examinați elevi care nu aveau note întregi sau stăteau rău la

[53] George Popovici, născut în 1889 în Nerău. După absolvirea studiilor liceale la Brașov a urmat pe cele universitare la Cernăuți. În 1916-1917 a fost profesor la Preparandia din Arad, de unde s-a transferat la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov.

studii. Notele erau întregi, cea mai mare notă era 1 şi se numea ,,foarte bine'', 2 era ,,bine'', 3 ,,suficient'' şi 4 ,,nesuficient''. Cei căzuţi la o singură materie se puteau prezenta toamna la corigenţă. Cei căzuţi la două materii se puteau prezenta la corigenţă cu aprobarea direcţiunii. Clasa se putea repeta o singură dată. Cel ce cădea şi ca repetent, era exmatriculat şi nu mai putea urma nici o şcoală.

La Braşov examenele de fine de an erau numai formale şi durau o singură zi, mai precis două ore în ziua de 27 iunie. În ziua de 29 iunie era închiderea festivă a anului.

În fine a sosit şi ziua de 1 septembrie stil vechi. După ce în preziuă am vizitat rudele mai apropiate, dintre care doar una singură era mai interesantă, moş Monica, un frate de-al străbunicului meu, om bine situat, care n-a avut copii niciodată. Om bătrân de peste 80 de ani, sfătos, cetit, se mândrea cu nepotul său, elev la gimnaziul din Braşov şi natural nu plecam niciodată de la el fără a-mi strecura în buzunar o piesă de argint de 5 coroane de care nu trebuia să ştie părinţii. Nu mai vorbesc de bunicul după mama care locuia împreună cu noi şi care nu era deloc zgârcit cu nepotul. Şi biata mama mea mai avea întotdeauna câteva coroane pe care le găseam între batiste sau ciorapi.

Dimineaţa pe la ora 5 ne-am îmbarcat împreună cu tata în trăsura vecinului nostru, nenea ,,Hârţu'', care ne-a dus până la gară din Naguis (Tomnatec). Linia ferată Nerău-Arad s-a deschis numai cu un an mai târziu. La Timişoara am schimbat trenul spre Arad. Pe la orele 15 ne-am urcat în trenul care pleca spre Ardeal. În tren am găsit şi tovarăşi de drum. La o gară s-a urcat popa Lae Vulpe, un cunoscut de-al tatălui meu, însoţit de un băiat ceva mai mare ca mine. După o scurtă conversaţie am descoperit că plecau la aceeaşi destinaţie, adică Braşov, unde popa Vulpe îşi ducea fratele mai mic Iosif (Ioaşca), un băiat roşcovan şi pistruiat, care urma clasa a V-a gimnazială, deci cu un an mai mare decât mine. Aşa că societatea pe drumul lung era asigurată. După ce am urcat în trenul de Ardeal, la repezeală ,,bătrânii" noştri au descoperit şi alţi cunoscuţi care îşi duceau odraslele la şcolile mari din Braşov, aşa că societatea a sporit considerabil.

Abia plecat trenul din gara Arad, în zare am descoperit dealurile podgoriei cu cetatea Şiriei. N-a trecut jumătate de oră şi am ajuns în mijlocul dealurilor pline cu vii şi pomi roditori, pe care i-am putut admira în toată splendoarea lor. Din tren am avut ocazia să văd pe malul stâng oraşul Lipova, de unde îşi trăgea obârşia bunica după mama şi unde aveam rubedenii apropiate. Pe malul drept se profila în zare marea mănăstire catolică de la Radna, iar imediat după aceea ruinele cetăţii Şoimoş. Stăteam

pe geamul vagonului şi nu mă săturam cu priveliştea care se întindea în faţa mea.

În plină noapte am mai schimbat odată trenul la Teiuş. Dimineaţa când s-a făcut ziuă, ne-am trezit în faţa noastră cu şesul din Ţara Bârsei, în spate având masivele muntoase. La stânga Ciucaşul, apoi Postăvarul şi mai la dreapta masivul Bucegilor cu culmea ,,Omul". De tot la vest, într-o splendidă izolare de una singură se înălţa Măgura Codru. Privelişte uluitoare, de neuitat.

Ajunşi la Braşov am descins la hotelul din capul străzii lungi, la începutul Braşovului vechi. Hotelul era cunoscut de tatăl meu din incursiunile sale anterioare la Braşov. De noi s-a alăturat un bărbat masiv, care îşi aducea băiatul pentru a-l înscrie la şcoala superioară de comerţ. Îl chema Roşcoban şi era din Bocşa. Cu ei s-a făcut planul de război.

După ce ne-am făcut toaleta, cel dintâi drum ne-a fost, natural, la şcoală. Procedura de înscriere a mers rapid de tot. În mai puţin de 5 minute m-am considerat elev în clasa a IV-a a gimnaziului greco-oriental român din Braşov. De la direcţiune, secretarul Pavel Roşca[54], care era în acelaşi timp şi profesor de gimnastică, ne-a dat o listă cu adresa mai multor familii care primesc elevi în gazdă.

Am început să vizităm gazdele metodic, pornind de la cele mai apropiate de şcoală. N-am mers departe, la 2-3 minute de şcoală, lângă spital, la poalele dealului ,,Romuri", era indicată adresa Ana Teutsch, strada Postavului, nr.4. Ne-a primit o bătrânică sprintenă, care vorbea bine româneşte, în jargon săsesc. Ne-a arătat o cameră cu două paturi, cu ferestrele spre strada Postavului. Aceasta o închiria numai cu cost şi cvartir. Şi cerea 50 de coroane pe lună de persoană. Era de două ori mai mult decât ce am plătit la Makó la Széll néni. Dar aici împrejurările erau altele. Baba Teutsch se ocupa în mod profesional cu găzduirea elevilor. Mai avea în curte încă două camere de închiriat. Acestea le închiria şi fără ,,cost". Alături mai clădea o casă cu etaj, care nu era terminată, cu aceeaşi destinaţie.

Camera oferită nouă era mare, curată şi confortabilă, de altfel cum era casa întreagă. A plăcut la prima vedere părinţilor, în consecinţă a trebuit să placă şi copiilor. Am rămas de la prima lovitură pe loc, aflând ca locuinţa întruneşte toate condiţiunile dorite. Era foarte aproape de şcoală, situată într-o stradă liniştită, la poalele dealului etc. Aceasta s-a întâmplat la ora 9

[54] Pavel Roşca (Iosif Blaga scrie Petru Roşca în *Anuarul jubiliar 1924-1925*). Optăm pentru Petru Roşca, originar din Sibiu, unde s-a născut în 1863. A decedat în 1920. Studiase teologia la Sibiu şi filosofia la Budapesta şi Viena. Avea calificare pentru predarea gramaticii, despre care a publicat şi studii. Vezi *Anuarul* din 1899.

dimineaţa. Peste o jumătate de oră ne-am mutat. Cu aceasta părinţii au considerat că au epuizat toate îndatoririle şi pot pleca acasă.

Cu ziua de 1 septembrie 1909, a început o perioadă nouă de 5 ani din viaţa mea, fericită, neuitată, poate cea mai fericită epocă pe care am trăit-o. Din cea dintâi zi m-am simţit acasă, între ai mei. După atmosfera rigidă, să nu zic duşmănoasă de la Makó, aici am aflat prieteni buni, cu care m-am legat pe o viaţă întreagă. Cinci ani de viaţă entuziastă românească, zile vesele luminoase, fericite de neuitat.

Regulile de la gimnaziile de stat erau valabile şi aici. Cele dintâi trei zile din luna septembrie, 1, 2 şi 3, erau pentru înscrieri şi examene de corigenţe. A patra zi, şcoala fiind confesională, întreg corpul profesoral, împreună cu toţi elevii, au luat parte în biserica Sf. Nicolae, la „Veni Sancte" (Chemarea Duhului Sfânt). După aceea în completă ordine ne-am adunat în sala festivă a gimnaziului, unde s-a ţinut deschiderea festivă a anului şcolar. Doamne, ce deosebire enormă între discursul rostit de către Virgil Oniţiu, distinsul director al şcolii, între o limbă românească, plină de idei înalte şi de îndrumări cuminţi, şi între cuvintele de mântuială ale lui Madzsar Gustáv, directorul de la Makó. Nu mai vorbesc de corul superb al elevilor, dirijat de maestrul George Dima. Despre acesta voi vorbi mai pe larg în alt loc.

După terminarea festivităţii, elevii au trecut în clasele lor, unde s-au prezentat diriginţii de clase pentru a da îndrumările de rigoare. În clasa a IV-a a venit noul diriginte în persoana profesorului de limbă română şi germană Dr. Alexandru Bogdan[55]. În clasa noastră propunea limba germană. Limba română şi-a rezervat-o directorul Oniţiu. Dirigintele nostru, cu o statură impozantă, părul mare vâlvoi, cu o faţă tânără, încadrată de o barbă mare, aproape complet căruntă, radia de bunătate şi mi-a fost simpatic din primul moment. L-am avut profesor în toţi cei 5 ani până la maturitate, cu germana în toţi anii, iar cu româna în clasa a VII-a şi a VIII-a.

După ce am ieşit din clasă, colegii mai vechi mi-au dat informaţii ample asupra persoanei noului diriginte. Înainte de toate nimeni nu-i zicea Bogdan, ci îl poreclea „Christos". Am aflat că este fratele mai mic al preşedintelui Academiei Române, a ilustrului profesor Ioan Bogdan[56]. Era cumnatul marelui Nicolae Iorga (frate cu doamna Catinca, soţia lui Iorga).

[55] Alexandru Bogdan (1881-1914) a fost cumnat cu N. Iorga. A căzut pe câmpul de luptă din Galiţia în septembrie 1914. Făcuse studii la Berlin şi Leipzig, unde-şi susţinuse doctoratul cu o dizertaţie despre *Metrica lui Eminescu*. A fost o personalitate productivă în care se puseseră mari speranţe.

[56] Ioan Bogdan (1864-1919) s-a născut la Braşov. Studii la Viena, Petersburg şi Cracovia. A fost profesor de slavă la Bucureşti, membru şi preşedinte al Academiei Române. A lăsat posterităţii frumoase studii asupra literaturii noastre vechi.

Natural „Christos” din toate aceste relații colosale în ochii noștri n-a făcut caz niciodată.

Familia Bogdan din Șcheiul Brașovului, tatăl cărăuș, a dat o serie de persoane ilustre neamului românesc. Doi academicieni, pe Ion Bogdan și pe George Bogdan-Duică[57]. Al treilea frate, chimistul Bogdan, și el un distins profesor. Al patrulea frate a fost profesorul nostru Alexandru, un profesor excepțional, cult, idealist și ideal de profesor. Când a ajuns dirigintele nostru avea 27 de ani. În războiul întâi mondial a fost mobilizat in armata austro-ungară cu gradul de locotenent și a căzut în primele săptămâni din 1914 pe frontul din Galiția. În volumul ,,Oameni care au fost”, Nicolae Iorga îl descrie într-un mod cu totul impresionant. Al cincilea frate a fost Aurel Bogdan, ofițer activ, care a ajuns general în armata în armata română. Au mai fost și trei fete în familie. Cea mai mare, soția lui Nicolae Iorga. A doua măritată cu institutorul Nicolae Popescu, iar cea mai mică soția unui ofițer activ în armata austriacă. Deci o familie cu opt copii, toți educați și toți ajunși în viață pe o treaptă ierarhică înaltă.

Profesorul meu Sandi Bogdan, zis „Christos”, punea suflet în tot ce făcea. Era un om de convingeri, care nu putea fi abătut de la calea care și-a ales-o. A făcut studii excelente la universități străine. Doctoratul l-a luat la Leipzig. El nu făcea cursuri de mântuială. Căuta cu orice preț să arate rezultate. Nu se mărginea la programa analitică. La el se făcea carte serioasă și în orele de limba germană se învăța efectiv nemțește, metodic și corect. Dar despre metoda lui de a învăța elevii, voi vorbi la alt capitol. Pentru moment rămânem la ziua de 4 septembrie 1909, când „Christos” a luat dirigenția clasei a IV-a. După o scurtă alocuțiune dirigintele ne-a comunicat că în ziua următoare, deci la 5 septembrie, se va face tradiționala excursie în Poiana Brașovului, unde se va săvârși botezul ,,fucșilor”.

Elevii din cursul superior al gimnaziului brașovean, erau organizați într-un ,,coetus”[58], după modelul Burschenschaft-urilor (organizații studențești) din Germania. Această organizare avea chemarea să strângă legăturile de prietenie dintre toți elevii cursului superior, precum și elevii școlii superioare de comerț. Toți elevii erau ,,per tu” între ei, și în mod obligatoriu când se întâlneau doi elevi, cel mic îl saluta pe cel mare cu

[57] Gheorghe Bogdan-Duică (1865-1934). A făcut studii universitare la Jena și Viena. Profesor la Universitatea din Cluj și rector al ei. Membru al Academiei Române cu un discurs de recepție despre Titu Maiorescu. Personalitate puternică și dinamică. Cercetător al istoriei noastre literare, iubitor de precizie și amănunte semnificative. A publicat *Istoria Literaturii române, întâii poeți munteni*, 1923; studii despre Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuțiu, P. Maior, V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu etc.

[58] Vezi termenul latin *coetus-us*, substantiv masculin = adunare, unire. Subliniem grija pentru studiul limbii latine în gimnaziile transilvănene până la Unire.

obişnuitul şi universalul ,,servus". Această legătură există şi între elevii şcolilor româneşti şi elevii gimnaziului săsesc. De cât că numărul elevilor români era cel puţin de 10 ori mai mare decât al saşilor. Cursul superior al gimnaziului cuprindea cam 200 de elevi, iar şcoala superioară de comerţ cam 150. La saşi în cursul superior studiau cel mult 30 de elevi. Nu există nici o legătură cu elevii şcolilor maghiare. La serbările şi petrecerile elevilor români participau şi saşii şi viceversa.

În fruntea coetus-ului se afla ,,Fuksmaiorul", care era ales din elevii clasei a VIII-a. De obicei se alegea un elev chipeş, reprezentativ, simpatizat de membrii coetus-ului. Fuchsmaiorul purta fixată de chipiu o coadă de vulpe. Pentru a fi membru al coetus-ului trebuia să treci prin taina botezului. Acest botez se executa la începutul anului şcolar în Poiană. Erau botezaţi toţi elevii din clasa a V-a, precum şi elevii nou înscrişi din alte clase superioare. Ceilalţi demnitari ai coetus-ului erau ,,Cantor loci", adică dirijorul corului studenţesc, ,,butoierul", persoana care procura şi distribuia băuturile alcoolice consumate la astfel de ocaziuni. Un rol deosebit îl avea ,,prefectul". Acesta era numit de direcţiunea şcolii şi forma legătura vie şi permanentă între conducere şi elevi. În mod natural şi prefectul făcea parte din conducerea coetus-ului

La botezul fucşilor din Poiană, participau toţi elevii de la gimnaziu, şcoala reală şi şcoala superioară de Comerţ, împreună cu întreg corpul profesoral. Elevii se încolonau în fata liceului şi plecau spre Poiană având în frunte fanfara militară şi Regimentul K.u.K. 2 de Infanterie, care cânta exclusiv marşuri româneşti. Coloana era încheiată de cele două căruţe care transportau mai multe butoaie de bere şi un butoi mare de 600-700 litri de vin, pe care călărea butoierul. Căruţele şi caii erau împodobiţi cu panglici şi frunze de stejar.

Pe parcurs în răstimpul cât pausa fanfara militară, elevii cântau marşuri ca ,,Pe al nostru steag e scris unire", ,,Nu-i viaţă mai plăcută decât de student" etc. Sosiţi pe platoul Poianei, unde în acel timp afară de o singură cabană a familiei Popovici nu exista nici o singură construcţie, se proceda la botezul fucşilor[59]. Toţi elevii claselor superioare se încolonau formând un coridor. Fucsul supus botezului era ridicat şi ţinut pe braţe de patru elevi voinici. Fuksmaiorul îi turna câţiva stropi de vin pe cap şi rostea formula sacramentală ,,Botează pe robul lui Bachus în numele vinului, al pelinului şi al tuturor băuturilor spirtoase", rostindu-i apoi numele, mai precis porecla de ,,fucs", ca ,,suru", ,,berbecul", ,,fălosul", ,,mămăligă" etc. După rostirea formulei, cel nou botezat trebuia să străbată coridorul format de către elevi, care îi aplicau un pumn zdravăn în spinare. Odată cu botezul

[59] Botezul fucşilor, adică al studenţilor din primul an.

nostru, au fost botezate şi două fete: Marioara Blaga şi încă o fată a cărei nume de familie îmi scapă, şi care în clasa a VI-a s-a măritat cu un medic. Marioarei Blaga îmi aduc aminte că i s-a dat numele de ,,picota". În tot cursul botezului fanfara militară cânta bucăţi muzicale şi jocuri româneşti. În spre amiază începeau să sosească cu miile oaspeţii din oraş. Veneau familii întregi cu copii, aducând cu ei merinde şi băutură. Se încingea o petrecanie care dura până seara târziu. Dansa şi juca întreg publicul.

Membrii coetus-ului organizau două comande. Toţi elevii se aşezau în rânduri ritmice pe iarbă, în cap cu chipiurile întoarse. O comandă era în cinstea fucşilor, a doua în onoarea corpului profesoral. Elevii intonau în cor cântarea obligatorie: ,,Sfântul Petru aşa zice: bea vinul să nu se strice / Sfântul Pavel aşa spune: bea berea până-i cu spume / Hai hui, vinu-i dulce, cine bea nu se mai duce etc.

După terminarea comenzilor, începea dansul tineretului până seara în acordul muzicii militare. Întoarcerea se făcea după bunul plac al fiecăruia. Cum pe atunci în poiană nu era curent electric, cu lăsatul serii, volens-nolens lumea era nevoită să plece la casele lor.

A doua zi la 6 septembrie s-au deschis sălile de clasă ale gimnaziului şi au început cursurile, care au durat până în ziua de 29 iunie fără întrerupere. Natural şi pe atunci era vacanţă de Crăciun de la 28 decembrie până pe 8 ianuarie. Cea de Paşti era din Sâmbăta Floriilor, până luni după Dumineca Tomii. Se ţineau toate sărbătorile mai mari şi 3 zile libere, la discreţia directorului. Din aceste trei zile una era pentru sărbătoarea din Poiană, a doua era pentru Maial, iar a treia după împrejurări.

În ziua întâi de cursuri ni s-au comunicat orarul şi profesorii care ne-au fost repartizaţi. Cursurile se ţineau de la ora 7-12. Odată pe săptămână şi anume miercuri, de la 3 la 5 după masa, aveam cor. La orele de cor participau numai elevii selecţionaţi de profesorul de muzică.

În clasa a IV-a gimnazială aveam următoarele obiecte: 1 limba română – profesor Virgil Oniţiu, limba latină – profesor Nicolae Sulică[60], limba germană profesor doctor Alexandru Bogdan, limba maghiară – profesor Ion Bunea, matematică – în semestrul I profesor Pandele Dima[61], iar în semestrul II profesorul Tit Liviu Blaga, istoria – profesor Gheorghe

[60] Nicolae Sulică (1868-1949), originar din Fofeldea (Sibiu) a făcut studii universitare la Budapesta, unde şi-a susţinut doctoratul cu teza *Estetica lui Plotinius.* A fost profesor la Braşov până în 1916, când s-a retras cu armata română. A fost, în continuare, profesor la Roman, Cherson (la Liceul refugiaţilor români), luptător pe front pentru eliberarea Crişanei şi, din 1919, director al Liceului „Gh. Lazăr" din Sibiu.

[61] Pantelimon Dima s-a născut în anul 1840, originar din Braşov, a fost profesor de matematică între 1866-1911.

Vătăşan[62], ştiinţe naturale – profesor Dumitru Lupan[63], religia – profesor doctor Nicolae Stinghe, geometrie şi desen – profesor Pavel Percea[64], cântare – profesor Gheorghe Dima, gimnastică – profesor Pavel Roşca. Studii facultative: limba franceză – profesor Ion Pricu şi stenografia Nicolae Mohan.

Evident profesorii diferă mult unii de alţii. Sunt unii cu cunoştinţe bogate de care însă nu profită elevii. Alţii cu cunoştinţe mai modeste, care însă se ocupă cu elevii şi îi formează aşa cum se cuvine. Natural cele mai impresionante erau orele de limba română. Virgil Oniţiu cu o prestanţă rară, pregătire bogată, cu un talent extraordinar de a preda şi de a captiva pe elevi, de o pedanterie excesivă, a ştiut să ne câştige pe toţi cei din clasă aproximativ 45 la număr, să dea o pregătire excepţională, aşa că din cei 45 n-a căzut nici unul la limba română. Nu era acelaşi caz la limba latină. Profesorul Sulică, om cu o bună pregătire profesională ar fi putut forma din noi buni latinişti. Dar nu s-a ocupat cu noi de fel. Foarte rar se hotăra să ne explice lecţiile, lucru pe care îl făcea magistral şi captivant. Nu-l interesa dacă însă noi am însuşit ce a spus sau nu. În ore făcea alte lucruri, scria articole la foaia guvernamentală ,,Deşteptarea”[65] condusă de Arsenie Vlaicu, directorul, şcolii comerciale, având drept îndrumător pe Eugen Brote[66] care, după ce Dimitrie Sturza l-a concediat, a venit din nou în ţară şi s-a stabilit la Braşov.

---

[62] Gheorghe Vătăşan (1872-1917), originar din Zoltan, judeţul Târnava Mică. A studiat la Cluj. A fost profesor în Braşov din 1897. A decedat în timpul refugiului din Moldova.

[63] Dumitru Lupan s-a născut în anul 1873, la Braşov. A studiat la Viena şi Budapesta. Din 1897 a fost profesor la Braşov, dar şi la Năsăud între 1905-1907. În 1916 s-a refugiat. A participat la cursurile de formare a învăţătorilor basarabeni de la Soroca. A fost iniţiatorul şi organizatorul excursiilor renumite ale elevilor din Braşov.

[64] Pavel Percea, profesor la Şcoala reală din Braşov, a trecut în sistemul şcolilor de stat. În anul şcolar 1919-1920 a îndeplinit atribuţiile de director al Şcolii Reale Superioare de Stat din Arad. A publicat *Anuarul* acestei şcoli pe anul 1919-1920. S-a retras în Banat, fiind de origine din Ciclova-Română din Caraş-Severin.

[65] *Deşteptarea* a apărut la Braşov între 1905-1917. Proprietarul revistei era Arsenie Vlaicu, directorul Şcolii comerciale din Braşov. În 22 decembrie 1911, Arsenie Vlaicu, Vasile Mangra şi Eugen Brote au elaborat un „act de învoială”, semnat numai de primii doi după decesul lui E. Brote. În act se făcea precizarea: „Revista *Deşteptarea* precum şi cauţiunea depusă conform legii sunt şi rămân în toate împrejurările proprietatea d-lui Vlaicu”. Valabilitatea învoielii era între 1 ianuarie 1912 şi la 31 decembrie 1914. Arsenie Vlaicu s-a născut în 1864. A făcut studii economice la Anvers. Din 1886 a fost profesor la Şcoala comercială Braşov, al cărei director a devenit în 1897.

[66] Eugen Brote (1850-1912) a făcut studii temeinice de economie agricolă. A desfăşurat o activitate economică şi politică atât în Transilvania, cât şi în România, unde s-a stabilit în 1894 după Memorand. A condus ferma de la Găiceana a lui D. A. Sturdza. A avut relaţii apropiate cu I. Slavici, R Ciorogariu şi V. Mangra.

Sulică era considerat un trădător de neam şi în conflict deschis cu directorul Virgil Oniţiu, o figură măreaţă cu care însă nu mă voi ocupa mai pe larg, deoarece colegul nostru Horia Teculescu a scris o carte despre dânsul, zugrăvindu-i în mod admirabil figura. Dar era Sulică în conflict deschis cu întreg corpul profesoral, oameni distinşi şi onorabili care au făcut cinste şcolilor româneşti din Braşov. Nici din punct de vedere moral Sulică nu corespundea. În ore punea pe Lucian Blaga[67] sau pe Gheorghe Popa[68] să ne examineze. Notele le da pe mutră, sau după alte criterii necunoscute de noi.

Personal nu mă puteam plânge. Mie îmi dădea note mari, bine sau chiar foarte bine, după cum îi trăznea prin cap.

La limba germană am avut de profesor pe Sandi Bogdan, fratele mai mic al lui Ion Bogdan, Gheorghe Bogdan-Duică şi al Catincăi Iorga. „Christos" cum îl numeam noi era de o pedanterie într-adevăr ,,germană". Conştiincios, scrupulos şi meticulos, nu omitea nimic. Se ocupa cu elevii îndeaproape, căutând de o parte să-i înveţe limba germană, de altă parte să formeze caractere. El era profesorul ideal. Fără nervi, fără capricii, sever şi drept. Îl respectam şi îl iubeam cu toţii. A căzut pe frontul din Galiţia în octombrie 1914, când avea abia 34 de ani.

Limba maghiară ne-o preda Ion Bunea. Profesor sever, destul de tipicar, care îşi făcea lecţiile, dădea note şi încolo elevii nu-l prea interesau mai îndeaproape. Virgil Oniţiu pentru această atitudine a lui nici nu-l făcea pe el şi Sulică diriginţi de clasă. Nu l-am avut de profesor decât în clasa a IV-a şi a V-a. În clasele superioare ne-a luat în primire Axente Banciu[69], alt om şi alt profesor aşa cum scrie la carte.

La algebră ne-a luat în primire Pandele Dima, fratele mai mare al compozitorului Gheorghe Dima. Om bătrân, în acel an împlinea 50 de ani de profesorat. În semestrul următor a trecut în pensie. În acel singur

[67] Lucian Blaga avea preocupări filosofice şi literare care depăşeau nivelul şi înţelegerea colegilor lui. Era o fire interiorizată, care prevestea pe gânditorul de mâine.

[68] Gheorghe Popa a îndeplinit rolul unui factor de coeziune în clasa sa. Era fiu al oraşului Braşov, dar a activat în Cluj, un puternic centru al învăţământului românesc.

[69] Axente Banciu (1875-1959) era originar din Sălişte (Sibiu). A făcut studii liceale la Sibiu şi Braşov, iar cele universitare la Budapesta. În 1898 a fost numit profesor la Liceul ,,Andrei Şaguna". În 1916 s-a retras cu armata română. A fost profesor la Liceul „Gheorghe Roşca Codreanu" din Bârlad, apoi s-a alăturat grupului de intelectuali transilvăneni conduşi de dinamicul său consătean Onisifor Ghibu pentru promovarea culturii române în Basarabia. Publicist activ care a colaborat la *Familia* (Oradea), *Ţara Noastră* (Sibiu), *România Nouă* (Chişinău), *Ardealul* (Chişinău), *Românul* (Arad), *Şcoala Moldovenească* (Chişinău), revista *Transilvania* (Sibiu), *Societatea de Mâine* (Cluj). În 1929 a asigurat apariţia revistei *Ţara Bârsei*.

semestru cât l-am avut de profesor, ne-a introdus în tainele algebrei. A propus puţin, dar temeinic, încât să înţeleagă toţi. Îi admiram dexteritatea cu care îşi arunca în cuier căciula sau pălăria, după anotimp. Cuierul era în spatele catedrei aşezată la mijlocul peretelui. Cum intra, din uşă în mod acrobatic arunca de la 5-6 metri distanţă pălăria drept în cuier. Nu-i mirare, 50 de ani a făcut acest exerciţiu.

În al doilea semestru ne-a luat în primire tânărul profesor Tit Liviu Blaga[70], fratele colegului nostru Lucian Blaga. Mutră severă, purta ochelari fumurii – pentru aceasta l-am poreclit ,,chioru" – vorbea măsurat şi categoric, aşa că după plecarea bunului Pandele Dima – care a fost socrul lui Sextil Puşcariu – am constatat repede că lucrurile s-au schimbat şi că am intrat la stăpân. După ce s-a convins la repezeală de progresele noastre, ne-a declarat: ,,Ştiţi prea puţin. În acest semestru voi explica toată ora, fără a examina. La sfârşitul anului veţi face o lucrare scrisă. Cine reuşeşte trece mai departe, cine nu repetă clasa." Scurt şi categoric. De fapt până la sfârşitul lunii mai a explicat. În luna iunie a început să examineze, să se convingă de rezultatul obţinut cu explicaţiile continue de 4 luni. A fost foarte mulţumit cu rezultatele obţinute. S-a lămurit şi asupra capacităţii fiecărui elev. Câtorva care n-au prins nimic din cele explicate, le-a recomandat să plece la alte şcoli: şcoala comercială, pedagogie, şcoala de cadeţi, arte şi meserii etc. În cazul când promit acest lucru, le dă notă de trecere. Aşa s-a făcut că 7-8 colegi după terminarea clasei a IV-a gimnazială ne-au părăsit, alegându-şi altă carieră.

Tit Liviu Blaga ne-a dus cu matematica până la examenul de maturitate. Cei care am rămas, cu toţii am învăţat şi am ştiut matematică. În clasa a V-a profesorul ne-a spus următoarele: ,,N-aveţi nevoie de manual. Matematica se învaţă în clasă la ore. Cine nu înţelege matematica, nu o va învăţa din nici o carte. Acasă cel mult vă exersaţi şi verificaţi rezolvând teme". Până am terminat şi nici la examenul de maturitate n-a căzut din 48 de elevi nici unul singur la matematică. Profesorul nostru a fost un adevărat pedagog, care a ştiut să explice matematica la înţelesul fiecăruia. În ore se ocupa numai cu aceia care spuneau deschis că n-au înţeles ceva. Aşa am ajuns că pe clasa a VIII-a am învăţat matematică superioară, calcul integral şi diferenţial, care nu era prevăzut în programa analitică. Acesta a fost profesorul Tit Liviu Blaga, respectat de toţi, care a ştiut să facă educaţie elevilor, care împreună cu profesorul Aurel Ciortea[71] au editat un manual de

[70] Tit Liviu Blaga (1881-1916), născut la Lancrăm, a făcut studii de matematică şi fizică la Budapesta şi Berlin. A fost profesor la Braşov între 1905-1916.

[71] Aurel Ciortea s-a născut în anul 1872, într-o familie preoţească din Cojocna (Cluj). Studiile liceale le-a făcut la Cluj şi Bistriţa, iar cele superioare la Cluj. În 1920 a lucrat în

fizică, pe care l-am văzut la elevi şi chiar la studenţii de la universitate după 30 de ani de la apariţie, Durere însă, profesorul Tit Liviu Blaga a decedat foarte tânăr, în vârstă de 33 de ani de un cancer la gât.

La istorie l-am avut pe Gheorghe Vătăşan. Despre acest profesor nu am nimic de zis. Pedant, serios, fără nici o ambiţie deosebită, îşi făcea lecţiile, dădea note obiectiv şi cu asta a terminat. La ştiinţele naturale l-am avut pe profesorul Dumitru Lupan. Burlac, tot timpul şi-l petrecea la şcoală între elevi. Cum venea primăvara organiza excursii de o zi sau două, necostisitoare. Botanica şi mai apoi zoologia o făceam pe teren. Când ajungeam într-un vârf de deal sau munte, ne aşezam roată, culegeam pe drum toate varietăţile de plante, pe care acolo le analizam şi le disecam sub conducerea profesorului. Aşa am învăţat realmente botanică de o parte, de altă parte am cunoscut amănunţit toată regiunea Braşovului. A fost un bun profesor, un om cu stare, ajuta pe elevii săraci cu toată discreţia.

La religie l-am avut pe profesor doctor Sterie Stinghe[72], absolvent al facultăţii de la Cernăuţi. N-a fost un catihet ideal. N-a căutat să se apropie de sufletul elevului şi nici metodă eficientă de predare nu a avut. Cursuri deci fără vlagă, ţinute maşinal şi neinteresant. Nu a avut darul de a apropia elevii de biserică.

La geometrie l-am avut pe profesorul Pavel Percea. L-am întâlnit şi în România mare. După unire a cerut şi a obţinut catedră la Timişoara, fiind atât dânsul cât şi soţia, Ana Percea, bănăţeni.

Profesorul de gimnastică Pavel Roşca, care era în acelaşi timp şi secretarul gimnaziului, era un om conştiincios, dar poate puţin unilateral. Îl preocupa numai partea de atletism, deşi în curtea sălii de gimnastică exista un patinoar unde patinau elevii şcolilor medii române, această latură nu-l preocupa. Sezonul de patinaj la Braşov era de cel puţin 4 luni pe an. Din atâtea sute de elevii care patinau şi patinau serios, căci pe lângă taxa şcolară se încasa încă 2 coroane pe an în mod obligatoriu pentru patinoar, putea dirija şi forma vârfuri sportive. Se făcea numai sport de masă, fără nici o îndrumare sau control. Atleţi buni însă s-au format. Pe atunci a început să se ridice fotbalul. Nu l-a interesat pe Roşca nici această ramură sportivă.

---

cadrul Resortului instrucţie publică al Consiliului Dirigent, în care a condus secţia învăţământului profesional. În 1920 a deschis cursurile învăţământului în limba română ale Academiei Comerciale din Cluj, contribuind la buna organizare a instituţiei. Autor de studii de specialitate în domeniul matematicii şi fizicii.

[72] Sterie Stinghe (Băran scrie Nicolae), originar din Braşov, unde s-a născut în 1874. A decedat la Braşov în 1957. Şi-a susţinut doctoratul în filosofie la Leipzig. Din 1900 a fost profesor la Braşov. A publicat în anii 1901-1906 cinci volume de *Documente referitoare la trecutul românilor din Schei.*

A rămas mai pe urmă cel mai distins membru al corpului profesoral, compozitorul Gheorghe Dima, care contează ca întemeietorul muzicii clasice româneşti. La clasele inferioare se preda teoria muzicii, o oră săptămânal. În afară de aceasta şcoala avea un cor mixt şi unul bărbătesc. Vedeam pe noii mei colegi că aveau un respect deosebit fată de profesorul de muzică Gheorghe Dima. Când a apărut la oră a fost primit cu linişte totală şi un respect deosebit. A început cursul. Întâi de toate s-a interesat de noii elevi. Eram patru la număr, veniţi din şcolile ungureşti. S-a interesat de la fiecare cu ce bagaj de cunoştinţe muzicale vine de la şcoala ungurească. Natural cunoştinţele erau zero la pătrat. Bruma de cunoştinţe muzicale o aveam de acasă, de la părinţi şi de la corul bisericesc din Nerău. La gimnaziul din Makó, la orele de muzică de fapt făceam instrucţie corală şi aceea la un nivel foarte coborât. Colegii mei de clasă din Braşov citeau notele curent şi erau tobă de teorie muzicală. Un an de zile am profitat şi eu şi pot zice că am profitat din plin, de cursurile lui Gheorghe Dima. Zicala lui era: ,,cine nu ştie muzică este un incult, exact ca şi acela care nu ştie literatură, poezie etc".

Orele de cor, două ore săptămânal, care se ţineau după masă – singurele ore care se predau după masă, ca şi cele facultative, limba franceză două ore şi stenografia o oră – erau o revelaţie. La cor participau numai elevii aleşi individual, pe sprânceană, după ce natural a fost fiecare în parte încercat dacă are chemare. Lucru curios, trocarii din Braşov, brănenii şi zimeştenii erau refuzaţi da capo, ca afoni, deşi maestrul Dima era însuşi trocar. Aici poate s-ar cuveni să spunem câteva cuvinte despre Gheorghe Dima.

S-a născut în anul 1847 în Braşov, din părinţi comercianţi. A terminat gimnaziul la Braşov în anul 1866, după aceea a plecat la şcoala politehnică din Berlin. După terminarea şcolii politehnice, în loc să se întoarcă acasă, unde era aşteptat cu multă nerăbdare din partea părinţilor, a descins la Viena, mai apoi la Richard Wagner la Bayreuth, unde a stat câţiva ani, perfecţionându-se în muzică şi cântând roluri de bariton.

După ce s-a căsătorit la insistenţele familiei s-a întors în patrie, ocupând locul de profesor de muzică la Seminarul Teologic din Sibiu. A săltat cu multă râvnă viaţa muzicală a Sibiului. A întemeiat Reuniunea Română de Cântări, un cor puternic bărbătesc compus din teologi şi pedagogi. A început o vie creaţie muzicală. După moartea mitropolitului

Miron Romanul[73], a urmat mitropolitul Meţianu[74] cu care nu s-a înţeles şi a căutat să plece din Sibiu. Toate sentimentele îl împingeau spre Braşov. S-a înţeles cu profesorul de muzică al gimnaziului din Braşov, bănăţeanul Timotei Popovici[75], să facă schimb de catedre. Popovici, fiind şi absolvent de teologie era atras de către seminarul sibian Aşa la sfârşitul secolului al XIX-lea Gheorghe Dima s-a întors în oraşul natal, nu ca inginer, ci ca profesor de muzică. La Braşov a început o activitate febrilă: reuniune de cântări, coruri ale elevilor, corul bisericii Sfântul Nicolae, dirijor la filarmonica municipiului etc. A continuat creaţia muzicală începută la Sibiu. Pe rând apare balada ,,Groza" după Alecsandri, ,,Hora" cor cu orchestră, ,,Mama lui Ştefan cel Mare", cor şi orchestră, ,,Liturghie" cor bărbătesc şi alt cor mixt, precum şi nenumărate compoziţii mai mărunte.

Cu reuniunea de cântări acompaniată de filarmonică a organizat concerte, oratorii ,,Paulus", ,,Anotimpurile" etc. A adus solişi din toate părţile, ca Lucia Cosma[76], Veturia Triteanu[77], George Folescu[78], Vasile Popovici[79], Ştefan Mărcuş[80] etc.

În anul 1913 a organizat tot cu reuniunea de cântări şi filarmonica un spectacol de operă cu ,,Cavaleria Rusticana" de Mascagni. A pus în

[73] Miron Romanul (1828-1898), fiu de plugari din Mizieş (Bihor). Studii filosofice la Oradea şi teologice la Arad. Ales episcop al Aradului în 1873, peste un an, în 1874 a fost ales mitropolit al Ardealului.

[74] Ion Meţianu (1828-1916), originar din Zărneşti (Braşov). A parcurs toate treptele ierarhiei clericale de la preot (Râşnov), protopop, vicar episcopesc (Oradea), episcop de Arad în 1875. A contribuit la modernizarea vieţii bisericeşti în Episcopia Aradului. În 1898 a fost ales mitropolit la Sibiu. A fost un apreciat organizator al vieţii bisericeşti transilvănene.

[75] Timotei Popovici (1870-1950), fiu al localităţii Tincova, comitatul Caraş-Severin. A făcut studii muzicale la Iaşi sub conducerea lui Gavril Muzicescu. Profesor la Şcoala Normală din Iaşi şi la Gimnaziul „Andrei Şaguna" din Braşov şi după 1899 la Sibiu. A fost un compozitor care a valorificat creaţiile populare.

[76] Lucia Cosma, originară din Beiuş, unde s-a născut în 1875, a fost o concertistă publicistă şi apreciată profesoară de canto.

[77] Veturia Triteanu s-a remarcat în arta interpretării încă din 1903 şi a progresat până la interpretarea unor roluri pe scena operei germane din Beyreuth. Vezi Aurel Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal şi Banat, 1919-1944*, Timişoara, 1945.

[78] George Folescu (1884-1939), originar din Roşeţ (Ialomiţa), a debutat la Braşov, fiind iniţiat de profesorul Gh. Dima.

[79] Vasile Popovici s-a născut în 1900 pe plaiurile Orheiului-Vărzăreşti. Studii muzicale la Iaşi şi la Paris. A fost profesor la Bucureşti.

[80] Ştefan Mărcuş a organizat, în 1912, după terminarea studiilor de muzică de la Academia de muzică din Viena, un turneu transilvănean împreună cu Ionel Crişan şi Aca de Barbu. A contribuit la afirmarea instituţiilor muzicale din Cluj, iar mai apoi în Timişoara, unde a îndeplinit rolul de inspector general al teatrelor şi artelor.

scenă ,,La şezătoare" de Tiberiu Brediceanu[81] etc. A compus colinzi şi o sumedenie de cântări bisericeşti. În toamna anului 1916 după retragerea trupelor române din Braşov, s-a retras şi familia Dima cu trupele. Fiind oameni bătrâni, Dima avea 70 de ani la acea vreme, n-a putut pătrunde până în Moldova şi a căzut în mâinile trupelor austro-ungare. Profesorul a fost întemniţat la început în cetatea Făgăraşului împreună cu familia. Aici am avut ocaziunea să-l văd în primăvara anului 1917, eu fiind în acea vreme comandantul militar al spitalului de Cruce Roşie din Sâmbăta de Jos, lângă Făgăraş. Condiţiile în care l-am găsit erau mai mult decât îngrozitoare. De aici a fost trecut în închisoarea de la Cluj, de unde evenimentele din 1918 l-au eliberat.

În România unită, Gheorghe Dima a ajuns în fruntea Conservatorului de muzică din Cluj, unde a organizat viaţa muzicală românească din acea parte de ţară., contribuind esenţial la crearea noilor cadre didactice de muzică.

Acum ar fi cazul să vorbesc de noii mei colegi de clasă de la gimnaziul din Braşov. Trebuie de la început să declar că nu eram un elev prea sârguincios. Aveam memorie excelentă, care mă ajuta să-mi însuşesc cunoştinţele necesare din explicaţiile profesorilor, aşa că rar se întâmpla să mai deschid o carte acasă, ca să mai şi învăţ. Rezultatele la fine de an au fost mediocre. În tot cazul n-am căzut niciodată. Clasa a VIII-a şi bacalaureatul le-am trecut cu nota ,,bine" (8).

Evident, am căutat să mă aşez în ultima bancă, scutit de privirile profesorilor. M-a ajutat la această manevră cel dintâi prieten pe care mi l-am făcut la Braşov, cu numele de Nicolae Colan. M-a aşezat lângă dânsul în banca ultimă, la mijloc al treilea fiind Miron Bucşa. Cu toată banca ultimă, eu am ajuns ce am ajuns, iar Nicolae Colan a ajuns şi el mitropolit al Ardealului, ministru al învăţământului şi cultelor şi membru al Academiei Române. Bietul Miron Bucşe ne-a părăsit rămânând repetent. Deci banca ultimă nu însemna să fii ultimul sau primul la învăţătură şi nici în viaţă. În banca dinaintea noastră, era unul lung, slab, deşirat, cu un păr creţ şi îl chema Lucian Blaga. Nu este nevoie să vă arăt şi să fac biografia lui Lucian Blaga. Îl cunoaşte toată suflarea românească. Aşa că nici banca penultimă din clasă nu are o însemnătate specială, şi de acolo se pot ridica oameni în viaţă.

[81] Tiberiu Brediceanu (1877-1968) s-a format în atmosfera muzicală din Lugoj, a fost unul dintre fondatorii instituţiilor muzical-artistice din Cluj: Operă, Teatru, Conservator. Între 1941-1944 a fost director al Operei Române din Bucureşti. Publicist, conferenţiar, compozitor, folclorist, Tiberiu Brediceanu a fost apreciat ca om de cultură, fiind ales, în 1937, membru al Academiei Române.

Cu mine în acelaşi an au mai venit încă doi colegi noi de la gimnaziile ungureşti. Unul a fost Romul I. Popescu, fiul preotului din comuna Ostrov, judeţul Caraş Severin, şi Alexandru Popescu, fiul notarului din Măderat, venit de la gimnaziul din Békéscsaba. Restul colegilor destul de anonimi care după terminarea celor 4 clase şi-au ales altă carieră. Voi reveni asupra colegilor în cursul superior.

Ambianţa, spiritul dominant în şcoala braşoveană diferă, ca cerul de pământ, de cel al şcolilor de stat ungureşti. La Makó nici o singură dată, nici unul dintre profesori nu s-a interesat de elevi, n-au căutat să-i apropie sufleteşte, nu s-au interesat de viaţa lor extraşcolară. Maşinal jumătate din oră explicau şi altă jumătate de oră examinau şi dădeau note. Trebuie să admit că notele erau obiective cu excepţia unuia singur, profesorul de geometrie, un slovac renegat cu numele de Hoffman, care vorbea ungureşte cu accentul caracteristic slovac, în schimb era cel mai mare patriot ungur şi cel mai şovinist, care persecuta deschis, în special, pe valahi şi sârbi.

La şcoala ungureasc㠄 niciodată un profesor nu ne-a recomandat să cetim o carte. Lectura particulară era lăsată la aprecierea elevilor, în consecinţă enorma majoritate citea fascicole de roman detectiv. Este adevărat că nefiind nici jumătate de elevi unguri nu aveam nici o contingenţă şi nici o atracţie faţă de literatura maghiară.

În toamna anului 1910 m-am înscris în clasa a V-a gimnazială. Spre marea noastră decepţie, tocmai noi am fost generaţia care n-a fost botezată la Poiana de ,,fucşi", datorită grevei făcută în primăvara acelui an de clasa premergătoare nouă. După cum am arătat în semestrul al II-lea al anului şcolar 1909/1910, profesorul Pandele Dima, ieşit la pensie, a fost înlocuit cu tânărul profesor Tit Liviu Blaga, fratele mai mare al lui Lucian Blaga. Acesta văzând că în semestrul I am făcut numai o mică parte din materia care era prevăzută la algebră, a declarat în cursul semestrului doi că nu va examina la ore, ci va explica numai. La sfârşitul anului elevii vor face o lucrare scrisă în baza căreia vor fi notaţi.

Noi cvantanii (cei din clasa a IV-a) ne-am împăcat cu această soluţie. Nu tot aşa cvintanii. Ei eroi curajoşi au hotărât să declare grevă. Toată clasa, vreo 45 de elevi, s-au adunat în Valea Cetăţii, unde în faţa unei lumânări aprinse au jurat să fie solidari. De fapt în ziua următoare, era începutul lunii iunie, nu s-a prezentat nici un elev la cursuri. Consternare mare. Directorul Oniţiu se agita. Cine a mai pomenit ca elevii clasei a V-a să facă grevă? Au început campaniile de capacitare a elevilor pentru a se întoarce la şcoală. Elevii au rezistat cu dârzenie. În ziua următoare, un singur elev, Virgil Petrovici, fiul distinsului profesor Petrovici, a fost escortat de tatăl său şi a fost aşezat în banca lui, fiind păzit cu străşnicie să nu fugă. Acum se puteau

face prelegeri cu un singur elev. Greva a durat 3 zile. În fine parlamentările s-au încheiat cu rezultat. S-a promis elevilor că vor fi examinaţi şi oral fiecare în parte. Glorioşi şi mândri de reuşita ,,primei greve liceale", după trei zile s-au întors la şcoală. Doar că băieţii lipsiţi de experienţa grevelor, n-au fixat o condiţie esenţială, ca acţiunea lor să rămână fără consecinţe şi nimeni să nu aibă de suferit în urma actului vitejesc. Corpul profesoral şi-a respectat angajamentul. Elevii au fost examinaţi cu toată obiectivitatea şi aproape toţi, în afară de 5 inşi (procent normal de cădere la matematică)au trecut examenul. Toţi veseli de reuşită, s-au întristat însă când au primit ,,testimoniile" – certificatele şcolare. I-a aşteptat o surpriză neplăcută. La sfârşitul testimoniului era rubrica: se promovează, sau se îndrumă la examen de corigentă, sau se îndrumă să repete clasa.

Unsprezece inşi, consideraţi capii revoltei, au trebuit să citească la acea rubrică: „se promovează la altă şcoală medie din ţară.". Deci nu puteau să se mai înscrie în clasa a VI-a la Braşov. Unii au plecat la Blaj, cei mai mulţi la Năsăud şi doi, trei au trecut tot în Braşov la şcoala superioară de comerţ... Aşa s-a terminat greva eroică a clasei a V-a din anul şcolar 1909-1910. Dar consecinţele în parte a trebuit să le tragem noi urmaşii. Corpul profesoral a considerat că elevii din clasa a V-a nu sunt destul de copţi pentru a face parte din ,,coetus". A rămas o clasă intermediară. Nu aparţineau celor din clasele intermediare, dar nici între cei mari nu erau primiţi. Mare jale pe capul nostru. Nu eram botezaţi ,,fucşi", nu participam la şcoala de dans, nu participam la cercul de lectură a studenţilor, tot atâtea calamităţi greu de suportat pentru un cvintan.

Profesorii au rămas aceeaşi, ne-am sporit doar cu profesorul de limba greacă Pavel Budiu[82], zis ,,Domnu". Figură interesantă acest ,,domn" de obârşie din judeţul Arad, comuna Comlăuş. Vorbea în dialectul lui cu accent crişan. Era înaintat în vârstă şi îşi avea curiozităţile lui, să nu zic apucături originale. Elevii erau categorisiţi în trei clase. Domni, cei foarte buni şi care ştiau să intre în graţiile domnului. Români, erau aproape totalitatea clasei, iar ţigani, erau 3-4 care nu învăţau şi îşi băteau joc de ,,domnul".

Declinaţiile şi conjugările le învăţam cântând. Întreceam şi corul maestrului Dima când scandam cu glas tare. Nu învăţam mult, dar ceea ce am învăţat ştiu şi acum la bătrâneţe. Ştiu declina şi conjuga în limba clasică greacă, dar numai cântând. Şi mai ştiu şi zicale greceşti. Domnul era un bun gospodar. Avea o casă mare şi frumoasă pe Tocile, cu mulţi stupi de albine

[82] Pavel Budiu (1854-1911), originar din Sântana, judeţul Arad. A făcut studii de filosofie la Budapesta şi Viena. Din 1882 a predat limba latină la Braşov.

și mulți nuci uriași. Acești nuci erau scuturați de ,,domnii" claselor, era un privilegiu aceasta și primeau drept onorar câte 5 nuci fiecare.

Lucian Blaga în ,,Hronicul' lui, e nedrept cu ,,domnul" și prea indulgent cu Sulică, care în fond a fost o pramatie ordinară.

În fine am ajuns în clasa a VI-a. Mare bucurie cu ocazia botezului din Poiană. Aveam chipiu cu panglică albastră și baston de „student". Ne plimbam pe corso cu domnișoare la care le făceam curte destul de stângaci. Frecventam școala de dans condusă de două surori săsoaice: Jeny și Meda Reimer. Cu mare strângere de inimă am așteptat balul studenților, de la sfârșitul carnavalului, cu care se încheiau cursurile de dans.

La acest bal care se ținea în sala mare a Redutei, participa întreaga societate bună românească și câteva familii de sași al căror fete au frecventat școala de dans a noastră. Pentru acest bal angajam două muzici. Taraful de lăutari și muzica militară. Balul ținea până la 7-8 dimineața. Așa țineau balurile pe acea vreme. La maialul, mai bine zis la iunialul obișnuit din Stejeriș, fucșii aveau un rol important. Ei erau un fel de aranjori, care serveau pe toată lumea și căutau să meargă toate strună.

În clasa a VIII-a, o mică schimbare în corpul profesoral. La istorie locul lui Vătășanu a fost luat de Ion Petrovici. Profesor distins, serios, temeinic, care făcea istoria ungurilor, și paralel în secret istoria românilor. Ca să poată face această istorie paralelă, natural că cele trei ore săptămânal nu erau de ajuns. De aceea a recurs la o stratagemă foarte abilă. Nu examina în ore, preda numai materia. Examinările le făcea trimestrial și după masă. Aceasta era o faptă nepermisă de fapt, dar noi eram de acord pentru a putea face și istoria românilor. Această metodă mai avea un mare avantaj. Elevii nu puteau trage chiulul. Vrând, nevrând trebuiau să învețe toată materia. Petrovici foarte inteligent și iscusit, pe cei care nu știau materia la prima examinare, nu le dădea notă rea, ci îi amâna cu două săptămâni. Elevii rușinați se pregăteau și în felul acesta toți știam istorie și nu cădea nimeni. De altfel cred că aceasta era și intenția profesorului Petrovici, de care voi vorbi și în altă parte.

Trei evenimente de remarcat pentru perioada clasei a VII-a. S-a deschis internatul modern, foarte bine organizat, condus de Ion Petrovici. După trei ani fericiți mi-am luat rămas bun de la baba Teutsch și am descins în internat. Internatul era condus după principii foarte largi și moderne. Nu existau ore de meditații. În sălile de studiu unde fiecare elev își avea pupitrul și trebuia să fie liniște absolută. În total erau 3 săli de studii, două mari și una mai mică. În sala I-a erau 4 clase inferioare de la gimnaziu și școala reală. În a II-a erau clasele V,VI și VII, iar în sala a III-a mai mică

erau cei din clasa a VIII-a, aşa zişii ,,octavani" care se pregăteau pentru examenul de maturitate.

Elevii din clasele inferioare erau liberi până la ora 5 după masă, iar cei din clasele superioare până la ora 7 seara. Aceasta pentru toţi care nu aveau note rele. Pentru cei cu note rele această libertate era restrânsă. Era şi aceasta un fel de ambiţionare şi impuls pentru neglijenţi. Mai ales cei din clasele superioare care făceau curte la domnişoare erau ruşinaţi să afle fetele că nu învaţă şi e consemnat în internat. Aşa că până la ora 4-5 după amiază ne făceam lecţiile şi după aceea plecam la plimbare.

Al doilea eveniment, ce contează în viaţa de elev, a constituit-o o întâmplare foarte curioasă. În luna februarie s-a prezentat la conducătoarea şcolii de dans o doamnă Iansa din Zărneşti, soţia directorului fabricii de celuloză, care era şi preşedinta sucursalei ,,Crucii Roşii" din acea localitate. În acel orăşel românesc erau câţiva saşi, oameni cu stare, iar ungurii erau doar cei din administraţie şi justiţie. Cu aceşti funcţionari ai clasei dominante a ajuns în conflict doamna Iansa, săsoaică decisă să dea un caracter poliglot balului. La aceste baluri se dansa ,,csárdás", dar tot aşa ,,hora" şi ,,sârba", dar şi ,,polca". Domnii din conducere pretindeau să nu se danseze jocurile româneşti. Preşedinta s-a opus, la care ,,gentry"[83] din administraţie şi justiţie au decis să boicoteze balul.

Doamna Iansa socotind că nu are dansatori suficienţi, ori la un bal aceasta formează o condiţie esenţială, a cerut doamnei Jeny Riemer să-i recomande 12-15 dansatori buni dintre elevii din clasele a VII-a şi a VIII-a care să fie oaspeţii dânsei în seara balului, suportând dânsa cheltuielile de transport şi trataţia.

În seara balului ne-am prezentat 12 dansatori unul şi unul, fercheşi, bine îmbrăcaţi la balul ,,Crucii Roşii" din Zărneşti. Doamna Iansa şi societatea românească din localitate ne-au primit cu toată dragostea. Nici noi n-am rămas datori. În acea seară n-a rămas nici o domnişoară sau doamnă să nu danseze din plin până la epuizare. Balul spre bucuria şi mândria saşilor şi a românilor a avut un succes răsunător. Pe la 6 dimineaţa balul a luat sfârşit. Cum până la plecarea trenului mai erau 3 ore, a început un chef cu şampanie de pomină, natural pe contul doamnei Iansa. A fost întâiul chef al meu cu şampanie.

De altfel sub acest raport conducerea gimnaziului era foarte liberală. Pentru a evita ca elevii să umble clandestin prin diferite cârciumi, în fiecare primă sâmbătă din lună, sub conducerea dirigintelui clasei se făcea comandă la restaurantul ,,Luciu" sau la ,,Mielul Alb", unde se desfăceau cam două

[83] Gentry, nobil sau persoană distinsă în sectorul său de activitate, care se impune prin comportament demn.

butoaie de bere. Aşa ieşeam mai ieftin, beam şi cântam, iar dirigintele stătea de vorbă cu elevii, alegându-i natural pe cei mai slabi la carte, căutând să afle motivul pentru care nu progresează.

Evenimentul cel mare a fost însă excursia de o lună în Italia. La gimnaziul din Braşov era obiceiul excursiilor după metoda săsească. Înţeleg excursii mai mici necostisitoare cu durată de cel mult două zile. Organizatorul acestor mici excursii a fost profesorul de ştiinţe naturale Dumitru Lupan. Cu el am vizitat Tuşnad, Branul, Râşnovul, Zărneşti, Postăvarul, Piatra Craiului etc.

Clasa a VII-a, după un obicei înrădăcinat, în vacanţa Paştilor făcea o excursie de o lună în Italia, Grecia etc., pentru a vizita la faţa locului toate vestigiile despre care elevii au învăţat până atunci la orele de istorie latină şi greacă. Organizatorul acestor excursii a fost profesorul de latină şi istorie Dr. Iosif Blaga[84]. Costul acestor excursii nu era mare. Începând cu clasa I-a elevii colectau câte o coroană lunar, sumă ce putea fi suportată şi de cei mai săraci dintre elevi. Cei ce veneau ulterior în clase mai mari completau suma. În fiecare an instituţiile financiare şi economice româneşti din Braşov şi alte centre româneşti contribuiau cu sume mai mari sau mai mici. Câţiva români cu dare de mână donau de asemenea sume mai importante. În felul acesta se colecta suma trebuincioasă pentru a putea pleca la drum.

Itinerarul obişnuit era: Bucureşti, Constanţa, cu vaporul la Constantinopol (o zi), Atena (trei zile), Patras, Corfu, Brindisi, de acolo cu trenul la Napoli şi aşa mai departe. Noi am avut ghinion. În anul 1913, luna aprilie, dăinuia din plin războiul balcanic, aşa că nu am putut vizita partea balcanică şi a trebuit să schimbăm ruta. Am pornit prin Budapesta, Fiume (Rieka), de acolo cu vaporul la Ancona, apoi cu trenul în sud la Foggia, Napoli. La Napoli am petrecut 4 zile. Am vizitat muzeul din localitate, clădirile mai importante, aquariul, seara am fost la operă (s-a prezentat ,,Fanciula del West" de Puccini[85]), Pouzzuoli, Santa Lucia etc. După aceia am vizitat Pompei şi Herculanum şi am urcat Vezuviul. Într-o zi întreagă cu vaporul am vizitat Sorento şi Capri, insula şi grota.

[84] Iosif Blaga (1864-1937), director al Liceului „Andrei Şaguna" în anii interbelici. A făcut studii de filosofie la Budapesta. Din 1891 a funcţionat ca profesor de liceu. A elaborat lucrări din domeniul filosofiei şi esteticii. În 1915 a fost ales director al liceului. În 1916 s-a retras cu armata română şi a peregrinat prin nordul Europei până la Paris, unde, împreună cu C. Lacea, au ajutat pe membrii delegaţiei române de la Conferinţa de Pace. A fost prezent cu fapta în activitatea societăţilor culturale ale timpului: Astra, Societatea pentru fond de teatru român, sinoadele eparhiale, societăţi de binefacere.

[85] Giacomo Puccini (1850-1921), cunoscut în lumea iubitorilor de muzică prin creaţii nemuritoare: *Tosca, Boema, Madame Butterfly*.

La Roma am zăbovit o săptămână întreagă. Am vizitat sub conducerea pricepută a profesorului Blaga, unchiul lui Lucian, tot ce se putea vedea în Roma. Profesorul Blaga conducea în acel an a noua excursie de acest fel aşa că era mai priceput de cât un ghid de profesie.

La Florenta ca şi la Napoli am petrecut 4 zile. Am vizitat galeriile Pitti şi Ufizzi, Pallazzo Vechio, toate monumentele mai importante din oraş, Capela Medici, grădina Babboli, Fiesole sau Tiesole etc.

La Venezia am petrecut de asemenea 4 zile frumoase vizitând tot ce se putea, inclusiv fabrica de sticlă de la Murano etc. De aici ne-am reluat drumul spre casă tot prin Fiume, Rieka. Aici am mai stat o zi vizitând Abbazia şi Nolosca.

După o călătorie de aproape o lună întreagă ne-am întors la Braşov cu impresii de neuitat. Mai târziu am mai vizitat în 5 rânduri Italia pe cont propriu şi cu automobilul, dar n-am profitat atât ca în excursia făcută metodic sub conducerea lui Blaga.

Când eram în clasa a VII-a s-a dezlănţuit, mai bine zis s-a terminat războiul balcanic prin intrarea României în război. Firesc că şi noi ,,studenţimea română" de la şcolile din Braşov, am luat parte cu tot sufletul la desfăşurarea evenimentelor. Saşii erau pasivi, nu-i interesa problema. În schimb ungurii se agitau pentru soarta ,,consângenilor" lor bulgari. Pacea de la Bucureşti a fost triumful nostru, pe care l-am etalat destul de categoric şi zgomotos.

Tot în acest an şi-a dat sufletul Şt. O. Iosif[86]. Era considerat braşovean. Tatăl lui a fost o vreme directorul gimnaziului, iar poetul a absolvit şcoala medie din Braşov.

Nu mai puţin impresionaţi am fost de năpraznica prăbuşire a aviatorului Aurel Vlaicu[87]. Înainte cu un an am avut ocazia să vedem pasărea măiastră a lui Vlaicu, expusă zile de-a rândul în sala ,,Hotelului Europa". Noi elevii stăteam de gardă pe rând, păzind avionul să nu fie atins de public.

În toamna anului 1913 la Poiană ne-am prezentat în postura de patroni. Eram seniorii elevilor de gimnaziu. Cei mai mici ne priveau cu mult respect, alegându-şi idealul dintre noi. Natural această alegere era foarte subiectivă şi idolul ales nu corespundea întotdeauna aşteptărilor. De exemplu Lucian Blaga, Nicolae Colan, Andrei Oţetea, Dumitru D. Roşca[88], toţi patru deveniţi profesori universitari, mitropolit, academicieni, nu erau

[86] Ştefan O. Iosif (1875-1913), poet de sensibilitate deosebită, care s-a impus prin lirismul, armonia şi muzicalitatea creaţiei sale.

[87] Aurel Vlaicu (1882-1912) este una din strălucitele manifestări ale geniului creator românesc în domeniul aviaţiei.

favoriții tineretului. În schimb Constantin Feier, fucsmaiorul, tip chipeș, înalt, când se prezenta la festivități cu coada de vulpe la chipiu, era adorat de cei mai mulți puștani, deși bietul Todor cum îi spuneam prietenii mai intimi, în viață nu s-a învrednicit decât cu o modestă parohie în orașul Ineu, județul Arad. Multă trecere avea Salivi Vuia, ajuns mai târziu directorul spitalului de femei din Arad. Multă considerație avea tineretul față de Vasile Dogar, care la cursurile de gimnastică executa cu exactitate roata gigantică la sol, care mai târziu a ajuns medic militar, mai apoi proprietar de sanatoriu. Mare simpatie avea tineretul și pentru Romulus I. Popescu, zis Șpiț sau Ștrambeț, asul echipei de fotbal a gimnaziului, sport ajuns la mare popularitate în acea vreme. Porecla de Șpiț a dobândit-o printr-o împrejurare nostimă. Profesorul Bunea cu o ocaziune căutându-se prin buzunare n-a dat de un creion și s-a adresat elevilor: dați-mi băieți un creion. Zece s-au repezit cu câte o bucată de creion. Dar din acele 10 bucăți depuse pe catedră numai 9 erau creioane, al zecelea era un modest șpiț de țigară. Natural mare ilaritate și când s-a constatat că șpițul îi aparține lui Romulus Popescu, a fost botezat de clasă cu porecla de Șpiț. În subsidiar i se mai spunea și Ștrambeț, strâmbu, pentru că un umăr îl avea mai jos decât celălalt și în acest fel apărea cu figura strâmbă. Bietul Popescu n-a ajuns să-și ia licența în drept, pentru motive pe care le voi povesti la timpul său, așa că s-a mulțumit cu funcția de subdirector administrator la ape.

Încă un eveniment emoționant din clasa a VII-a. O veche tradiție impunea elevilor din clasa a VII-a a gimnaziului ca în ziua de 3-15 mai, ziua Adunării Naționale de pe Câmpia Libertății din Blaj, să depună pe mormântul lui Andrei Mureșanu care zace în cimitirul din Groaveri o cunună cu panglică cu tricolor național și să cânte ,,Deșteaptă-te române". Ne-am achitat în mod onorabil de această obligație. Dimineața la orele 6 am fost prezenți în cimitir întreaga clasă fără nici o absență. N-am întâmpinat nici o piedică din partea autorităților. Și aceasta este explicabil.

Într-un an, cred 1908 sau 1909, eu nu eram la Brașov, când erau la ordinea zilei agitațiile contra legii Apponyi, autoritățile de stat au ordonat să se împiedice această manifestație a elevilor din clasa a VII-a. Din preziuă o companie de jandarmi a încercuit cimitirul făcând imposibilă intrarea în masă în cimitir. Cimitirul, după cum se știe, se află în mijlocul orașului sub Tâmpa și este împrejmuit cu un zid de piatră 2,5 metri înălțime, având o singură intrare prin o poartă de fier solidă.

[88] Trebuie să ne raportăm la capacitatea elevilor de evaluare a trăsăturilor de personalitate a colegilor lor mai mari. Cei patru elevi la care se referă C. Băran ilustrează existența unor resurse creatoare în personalitatea elevilor de la Brașov, dar și capacitatea educativă a acestei școli de a forma elite naționale.

Elevii clasei a VII-a din acel an nu s-au putut împăca cu ideea ca ei să fie întâia generaţie asupra căreia să apese ruşinea de a nu-şi fi îndeplinit obligaţiunea sacră uzitată de atâtea decenii. S-au gândit la un modus vivendi pentru a dejuca vigilenţa autorităţilor, mai bine zis a jandarmilor. Aici trebuie să menţionez, că în oraş ordinea în mod normal era asigurată de poliţie. Dar poliţia era municipală şi nu de stat. Poliţia de stat în acele vremuri era numai în Budapesta şi în oraşele cu o populaţie mai mare de 50000 de locuitori. Cum oraşul Braşov după statistica din anul 1910 avea numai 36000 de locuitori, natural că nu putea avea poliţie de stat. Oricum, consiliul orăşenesc al Braşovului era compus din saşi care aveau majoritatea absolută. Datorită legii electorale censitare, românii aveau cam 30 % din membrii consiliului, iar ungurii aveau doi, trei membri, mai mult demonstrativ şi natural membrii de drept. În felul acesta saşii dominau în oraş, lăsând câte o fărâmitură şi românilor. În administraţia orăşenească ungurii erau inexistenţi. Pentru motivele arătate şi poliţiştii oraşului erau saşi şi români şi un neînsemnat număr de unguri. Pe această poliţie nu se putea baza prefectul judeţului, ,,főispán-ul" când voia să oprească o manifestaţie naţională a ,,studenţilor".

Un elev a găsit soluţia cum să îndepărteze jandarmii de la cimitir. A confecţionat un număr mare de steguleţe tricolor românesc din hârtie, câteva sute. Lucru ieftin. A apelat la elevii din clasa a III-a şi a IV-a cu rugămintea ca seara, când se întunecă să se urce în pomi in diferite puncte ale oraşului şi să arboreze steguleţele, la o înălţime cât mai considerabilă ca să se vadă, iar pe cei mai mari din clasa a VI-a i-au rugat să urce pe Tâmpa la statuia lui Árpád. Le-au dat un steag tricolor imens de 3, 4 metri pe care să-l pună în mâna lui Árpád şi pe deasupra să-i pună în spinarea lui Árpád o şubă românească. Ei elevii din clasa a VII-a au căutat să-şi asigure alibi precis. Din preziuă de la orele 6 după masă până în dimineaţa zilei de 3 / 15 mai nu s-au mişcat de acasă. Gazdele, în majoritate saşi, puteau face mărturie în acest sens.

Dimineaţă când s-a făcut ziuă deasupra Braşovului fluturau sute de steaguri tricolore, fixate pe crengile cele mai înalte ale copacilor, iar în mâinile lui tata Árpád îmbrăcat ciobăneşte, acela care a adus pe unguri în anul 896 pe aceste meleaguri, fâlfâia mândrul nostru tricolor.

Vâlvă colosală. Alarmaţi pompierii, poliţiştii şi natural jandarmii, care nebuneşte alergau să adune steagurile până când nu începea să pulseze viaţa zilnică în oraş.

Elevii s-au folosit de acest moment de panică, s-au introdus în cimitir şi au aşezat cununa tricolor pe mormântul lui Andrei Mureşanu. Natural cazul a stârnit un scandal enorm. Procuratura, administraţia

inspectoratul şcolar au început cercetări aprige. Bietul director al gimnaziului Virgil Oniţiu a avut câteva luni foarte grele, dar nu s-a putut dovedi nimic, gazdele elevilor din clasa a VII-a au atestat că locatarii lor nu s-au mişcat din casă. Cercetările s-au întins la populaţia civilă din Şchei, crezând că junii din oraş au dat concurs elevilor. Nu s-a dovedit nimic aşa că dosarul s-a închis.

După acest caz autorităţile au crezut de bine, că e mai consult să închidă ochii decât să provoace un nou scandal, care le ştirbea autoritatea în mod considerabil.

Evenimentele importante nu s-au întâmplat în anul cât făceam clasa a VIII-a. Dominam la serbările şcolare, la şcoala de dans, noi eram ,,vârful ştirului". Aşteptam cu mare nerăbdare sfârşitul anului şi examenul de maturitate.

Înainte de a descrie decurgerea anului de maturitate, aş dori să fac succint portretul unor colegi care au jucat un rol mai important în viaţa şcolară şi unii şi în viaţa publică.

Am terminat clasa a VIII-a 46 de elevi. Funcţiile la coetus le-a revenit următorilor: fucsmaior a fost ales fără contracandidat elevul Constantin Feier. Condiţiile uzuale cerute pentru funcţia de fucsmaior erau de a fi băiat chipeş, prezentabil şi să dispună de ceva parale de acasă pentru a putea reprezenta cu demnitate studenţimea.

Constantin Feier, căruia noi îi ziceam Todor, în viaţă la Ineu i se spunea Popa Piroş (roşu). Nu că ar fi fost beţiv s-au că ar fi avut idei socialiste. Nu. Avea doar faţă roşie de copil. El întrunea toate condiţiile cerute. Era cu 2-3 ani mai bătrân decât majoritatea elevilor. Bine situat de acasă, orfan de tată, mamă-sa iubitoare nu era zgârcită cu fiul ei. Era un tip simpatic, vesel, iubit de întreaga clasă. Se îmbrăca bine, chiar elegant, aşa că purta cu demnitate coada de vulpe la chipiu, semn distinctiv al fucsmaiorului.

A doua funcţie în coetus era cea de cantorloci, dirijorul corului. Aici s-au înfruntat doi candidaţi serioşi. Nicolae Colan, cu voce plăcută şi cânta excelent la vioară şi încă cu mâna stângă. Al doilea Titus Olariu[89], cânta la pian şi avea cea mai frumoasă voce de bariton din tot liceul. Era favoritul maestrului Dima. Sorţii l-au favorizat pe Colan, care a întrunit 25 de voturi din 46.

Prefectul care purta lentă şi el ca şi cei doi de mai sus, era numit de către direcţiune, deoarece avea atribuţii pe toată şcoala. Prefectul a fost

[89] Titus Olariu, născut în 1896, a fost o prezenţă activă în viaţa publică a localităţii Făget: avocat, deputat în parlament, prefect al judeţului Severin. Vezi Dumitru Tomoni, *Făget, monografie istorică,* Editura Europa Nova, Lugoj, 1999.

numit în persoana elevului George Popa. Al patrulea organ ales, dar fără lentă era butoierul. Lui îi revenea sarcina să cumpere băutură, vinul şi berea pentru serbările din Poiană şi Stejeriş. Funcţia lui Bachus mi-a revenit mie, ca unuia care am crescut în vie şi aveam oarecum cunoştinţe în ale vinului.

La şcolile medii din acea vreme din toată Ungaria, notele de clasificare erau următoarele: foarte bine, bine, suficient şi insuficient. Ca să primeşti nota generală foarte bine însemna că puteai să ai nota bine la cel mult două discipline, la restul foarte bine. Dacă aveai la cel mult două studii suficient, la restul bine şi foarte bine, aveai nota generală bine.

Din clasa noastră dintre 46 de elevi 14 au obţinut nota foarte bine la examenul de clasă, 12 nota bine, 20 nota suficient. Nu a căzut nici unul. În felul acesta am ajuns la începutul lunii iunie a anului 1914 la examenul de maturitate.

Comisia de examinare era compusă din profesorii care au predat respectivele discipline în clasa a VIII-a, plus directorul gimnaziului, delegatul Consistoriului arhidiecezan de la Sibiu în persoana asesorului Matei Voileanu[90], care era preşedintele de drept al comisiei şi delegatul guvernului maghiar de la Budapesta, care în anul 1914 a fost Petru Ionescu[91], director în Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor de la Budapesta.

Examenul se făcea din următoarele discipline: limba latină – prof. Nicolae Sulică, limba română – prof. Alexandru Bogdan, limba maghiară – prof Axente Banciu, istorie – prof. Ioan Petrovici, matematică – prof. Tit Liviu Blaga, fizică– prof. Tit Liviu Blaga.

Examinarea s-a făcut de către profesorii de specialitate, punând întrebări şi preşedintele Voileanu şi directorul Oniţiu. Comisarul guvernului maghiar Petru Ionescu n-a pus nici o întrebare şi n-a scos nici un cuvânt pe întreaga durată a examenului. Explicaţia? Nu putea vorbi decât în limba oficioasă, deci maghiară. A preferat să tacă decât să vorbească ungureşte. Laudă lui.

Rezultatul examenului: 12 foarte bine, 11 bine, 15 suficient, 8 corigenţi la un studiu, dintre aceştia 5 corigenţi la limba maghiară, 2 la latină şi 1 la română. Toamna, toţi corigenţii au trecut cu nota suficient, aşa că toţi 46 de candidaţi au reuşit la examenul de maturitate. De remarcat că la cele mai grele discipline la matematică şi fizică nu a căzut nici unul.

---

[90] Matei Voileanu (1852-1933), originar din Şoimoşul Românesc (Târnava), a făcut studii teologice la Sibiu şi juridice la Viena. A îndeplinit atribuţii de redactor al *Telegrafului Român*. A fost un bun cunoscător al problemelor şcolare.

[91] Petru Ionescu (1867-1938), preot care a avut responsabilităţi administrative în Ministerul Cultelor, a fost după război consilier tehnic la Belgrad. A participat la tratativele de încheiere a convenţiei şcolare româno-sârbe.

Dimpotrivă, numai 6 au fost cu suficient, restul foarte bine şi bine. Meritul exclusiv al profesorului extraordinar care a fost Tit Liviu Blaga. A ştiut să explice în aşa fel ca fiecare elev să ştie matematică. Notez că peste planul de învăţământ, în clasa a VIII-a s-a propus matematică superioară, calcul integral şi diferenţial. Eu am făcut examenul de maturitate cu nota bine. Am avut foarte bine la limba română, limba maghiară şi istorie. Bine la matematică şi fizică şi un suficient la latină.

Cu banchetul care a urmat după bacalaureat s-a încheiat perioada fericită a anilor frumoşi petrecuţi la gimnaziul greco-ortodox român din Braşov. Recunoscător pe veci memoriei distinşilor profesori pe care i-am avut şi în special directorului Virgil Oniţiu, care au fost excelenţi profesori şi buni români. Terminând la Braşov m-am întors cu mare bucurie şi satisfacţie la părinţii de la Nerău făcând planuri de viitor.

Nu pot închide epoca petrecută la şcoala din Braşov, fără a aminti de unii din colegii mei de clasă cu care mi-am petrecut adolescenţa şi de care în viaţă cu unii am avut legături strânse. Evident în perspectiva acelor ani care s-au scurs de la acea dată, văd şi judec persoanele din altă perspectivă.

Cel de care m-a legat cea mai strânsă prietenie din primele zile de când am ajuns la Braşov a fost elevul Nicolae Colan. Soarta m-a aşezat cu el în bancă. Aproape 5 ani am stat cot la cot zilnic. După şcoală tot cu el îmi petreceam timpul liber în fel şi chip.

Nicolae Colan era aproape cu trei ani mai vârstnic ca mine, născut în 1893 în comuna Arpătac (azi Araci), lângă băile Vâlcele, judeţul Covasna. Rămas orfan de copil mic de ambii părinţi, un unchi al lui se îngrijea de el. Trimis la şcoală în urma stăruinţelor depuse de învăţătorul satului, Culiţă a dus-o la început foarte greu. Plătea doi florini (4 coroane) lunar pentru cortel, o cameră pe care o împărţea cu încă doi băieţi. Locuia la o bătrână pe strada Prundului, într-o cămăruţă a cărei uşă dădea de-a dreptul în stradă. Gazda se ocupa şi cu chiromanţia, dădea în cărţi în mod profesional. Era cercetată de o mulţime de clienţi, între alţii de bătrâna Popovici, mama lui Mihai, Andrei, Nicolae, Ştefan, Costi şi mai ştiu eu câţi membrii ai dinastiei Popovici. Ştiu că erau 11 la număr şi că era familia cea mai bogată din Braşov. O parte din membrii familiei erau trecuţi în Regat. Pe bătrâna Popovici, femeie trecută de 80 de ani, îmbrăcată întotdeauna pompos în haine de catifea neagră, am întâlnit-o de mai multe ori la gazda lui Colan.

Colan nu avea o alimentaţie raţională şi regulată. Consătenii lui care veneau ziua de marţi şi vineri la târgul săptămânal din Braşov, îi aduceau de ale gurii de la unchiul său, care se reducea doar la mămăligă, câteodată pâine, o bucată de slănină şi altă bucată de brânză, cu câteva ouă fierte. Aşa a dus-o Culiţă în primul an. Clasa I a terminat-o cu foarte bine. Fiind copil

sărac, cu certificat de pauperitate, acest fapt îi dădea dreptul să ceară şi să primească prânzul gratuit la ,,masa studenţilor" (cantina gimnaziului).

Ce era ,,masa studenţilor"? Directorul Virgil Oniţiu, om abil şi de inimă, prin coletă publică a adunat o sumă considerabilă de bani, din care a înfiinţat cum s-ar zice azi o cantină pentru elevi săraci care obţineau la studii nota generală foarte bine sau bine. El făcea apel la români să doneze banii pentru felicitările de sărbători, coroanele pentru morţi şi în fine pentru multe alte cazuri nunţi, botezuri etc. S-a adunat o sumă importantă aşa că s-a putut organiza o cantină unde se dădea prânzul gratuit la 40 -50 de elevi săraci. Oniţiu îl folosea pe Colan ca secretar pentru afacerile mesei studenţilor. Pe atunci nu erau angajaţi funcţionari plătiţi pentru orice fleac. De exemplu gimnaziul cu şcoala reală nu aveau nici un angajat. Serviciul de secretar îl făcea profesorul de gimnastică Pavel Roşca, care primea un adaos la salariu pentru această treabă. Şcoala avea doi servitori, pedelei cum li se spunea. Vestitul Neica Niţă şi un ajutor al lui. În acest fel lucrările de birou ale mesei studenţilor le făcea gratuit Nicolae Colan. Natural aducea registrele acasă, unde îl mai ajutam şi noi dacă era nevoie. Dar nu prea era căci birocraţia era extrem de redusă. Cu o ocazie Colan ne-a arătat o scrisoare de a marelui mecenat Vasile Stroescu[92]. A donat şi dânsul o mare sună pentru ,,masa studenţilor" de 12000 de coroane. Acolo unde sumele erau adunate cu una coroană până la 10 coroane, cele 12000 de coroane erau o donaţie colosală. Conducerea şcolii a hotărât ca în cadrele ,,mesei studenţilor" să se constituie fondul Vasile Stroescu. O scrisoare de mulţumire l-a încunoştinţat şi pe Vasile Stroescu despre această măsură. Răspunsul lui Vasile Stroescu a venit prompt: ,,Am luat cunoştinţă că aţi pus banii trimişi de mine la fum. V-am donat această sumă ca să daţi elevilor o bucată de carne şi pâine mare. Dacă se termină banii vă trimit din nou altă sumă."

Adevărul era că la ,,masa studenţilor" se mânca foarte bine. Fiecare elev primea o pâine albă de 1 Kg. Deci avea pâine toată ziua. Meniul era variat şi abundent, 3 feluri în fiecare zi şi dumineca. Mulţi studenţi săraci, datorită ,,mesei studenţilor" au putut să-şi termine studiile.

Dar să revenim la Colan. Fire veselă, bun muzicant, puţin boem, de o inteligenţă rară, gata la toate totdeauna, ne-am împrietenit ca fraţii de cruce. Băteam drumurile până sus pe Tâmpa, pe Romuri, Stejăriş şi unde nu am colindat. Unde se putea petrece puţin eram prezenţi. Şi cu toate acestea la studii eram buni. El, care pentru ,,masa studenţilor", trebuia să obţină în

[92] Vasile Stroescu (1845-1926), mare filantrop moldovean, a sprijinit şcolile româneşti din Transilvania în greaua luptă dusă pentru apărarea caracterului lor naţional. Cu ajutorul lui a fost ridicată şi clădirea Şcolii civile de fete din Arad.

mod obligatoriu note mari era mai diligent. Eu, care nu aveam nici o obligaţie, până în clasa a VII-a, eram mai uşuratic. N-am căzut niciodată. Dar am terminat şi cu suficient, pentru ca în ultimele clase, când aveam în perspectivă o bursă Gojdu pentru studiile universitare, am urcat mai sus la note.

Pe clasa a VIII-a, în postul Crăciunului, o întâmplare ieşită din comun ne-a despărţit din bancă. Colan din pedeapsă a trecut în banca întâi, eu rămânând tot în spate. Ce s-a întâmplat? Gimnaziul era şcoală confesională, susţinut de biserica Sf. Nicolae. Aşa că elevii frecventau în mod obligatoriu liturghia în fiecare duminecă şi de sărbători, iar în prima săptămână a postului Crăciunului şi Paştelor ne spovedeam şi ne cuminecam. Aceasta se făcea în ziua de sâmbătă care era apoi zi liberă. În postul Crăciunului când eram cu toţii prezenţi în clasă pentru a merge la biserică să ne cuminecăm i se face rău colegului Titus Olariu, care şi vomitează. Urgent constată catihetul că miroase a băutură, deci unii elevi au fost la chef în noaptea precedentă. O anchetă la repezeală constată că au participat Titus Olariu, Salvator Vuia[93], Ion Popescu (Bibi), Virgil Oprean şi Constantin Feier. Anume fucsmaiorul C. Feier a primit de acasă un pachet mare cu ,,pomana porcului" şi o damigeană mare cu vin. Natural aceasta trebuia consumată, mai ales că a doua zi nu erau prelegeri. Eu care făceam parte din bandă nu am luat parte întâmplător pentru că nu am fost găsit. Făceam curte unei fete care stătea în Braşovul vechi şi considerând că a doua zi nu era şcoală nu m-am grăbit acasă. Cei prezenţi s-au hotărât să recunoască, ştiau ei că nu-i mare crimă şi nu poate avea cunoştinţe funeste. S-au hotărât să-l acopere pe Colan care a fost şi el prezent. Şi anume singur Colan era bursier şi o pedeapsă cu scăderea notei la purtarea morală atrăgea automat după sine pierderea bursei.

Infractorii au fost invitaţi imediat în biroul directorului Oniţiu, fiind opriţi de la cuminecătură. Directorul în rea dispoziţie le-a făcut o morală straşnică, a dispus reducerea notei la purtarea morală şi totodată a luat hotărârea de a scrie la părinţi arătându-le fapta odraslelor. Unul dintre vinovaţi, Virgil Oprean, care era nepotul directorului Oniţiu, avea o frică extraordinară de tatăl său, avocatul Dr. Nestor Oprean din Sânnicolaul Mare, care era foarte sever cu fiul său cam zurbagiu. În teama lui, când a auzit că se scrie la părinţi, a recurs la firul de pai salvator şi a trântit-o că a fost la băutură şi Colan. Directorul Oniţiu a rămas o clipă înmărmurit, apoi a rostit sever: ,,netrebnici sunteţi cu toţii, dar tu Virgile eşti pe deasupra şi

[93] Salvator Vuia (1896-1970), fiul medicului George Vuia şi al Liviei, a făcut studii liceale la Braşov. A fost una dintre gloriile medicale ale Aradului. Cunoscut în spaţiul central european pentru tehnicile sale operatorii.

trădător. La mine în şcoală nu voi adăposti trădători. Tu eşti eliminat din şcoală. Du-te fă maturitatea în altă parte." Şi Virgil Opreanu eliminat în clasa a VIII-a la Crăciun din gimnaziul de la Braşov a făcut examenul de maturitate la Chichinda Mare (Veliki Kikinda).

Colan a pierdut bursa şi a fost aşezat în banca de pedeapsă. Dar având în vedere că este orfan şi un elev excelent şi talentat, profesorii s-au îngrijit să-i găsească mijloace băneşti ca să mai reziste 5 luni şi să facă examenul de maturitate cu foarte bine.

După maturitate, Colan fiind la vârsta de recrutare şi date fiind zvonurile de un iminent război, s-a înscris la Școala superioară teologică din Sibiu, de altfel ca majoritatea absolvenţilor din acel an, care au căutat să scape de serviciul militar şi în acelaşi timp de participarea la război. Le-a reuşit. Conform legilor de atunci preoţii şi teologii erau scutiţi de serviciul militar. Natural aceasta se referea la toate confesiunile monarhiei. Teologii dacă în termen de 4 ani de la absolvirea academiei teologice nu se hirotoniseau, pierd dreptul la scutire.

Colan, după terminarea teologiei în anul 1917, având 4 ani la dispoziție, s-a înscris la Universitate la limba română. După terminarea cu frumos succes a facultăţii, fiind vacantă catedra de limba română chiar la Academia de teologică din Sibiu si-a depus şi dânsul candidatura. Mitropolitul Nicolae Bălan[94] care i-a fost profesor la teologie şi cunoştea valoarea omului, i-a acordat tot sprijinul şi în curând Colan a ajuns profesor la aceeaşi instituţie pe care a terminat-o cu 3-4 ani înainte.

Firește, om bine pregătit şi capabil, Colan s-a impus în cadrele corpului profesoral. Mitropolitul Bălan a pus ochii pe el şi l-a convins să se călugărească, ceea ce s-a şi făcut. Cariera lui Colan a luat în curând o formă ascendentă, ajungând rectorul academiei şi arhimandrit încă sub vârsta de 48 de ani. Natural a dezvoltat o activitate foarte rodnică, redactând cărţi de specialitate. A înfiinţat o revistă beletristică cu caracter religios. A colaborat la o serie de alte publicaţii de specialitate, făcându-se foarte cunoscut în lumea teologică.

[94] Nicolae Bălan (1882-1955), originar din Blăjenii de Sus (Bistrița). A obținut doctoratul în teologie la Cernăuți în 1905. Studii de specialitate la Breslau (Wroclaw, Polonia). Profesor la Institutul teologic Sibiu. A fundat *Revista Teologică* în 1907. În 1918 a fost trimis în misiune pe lângă guvernul român aflat la Iași. Mitropolit al Ardealului din 1926. În 1940 s-a împotrivit Dictatului de la Viena. A apărat mereu interesele superioare ale Țării. Spirit ecumenist.

În anul 1935, după moartea episcopului Nicolae Ivan[95] din Cluj, a fost ales cu mare majoritate episcop al Clujului, Vadului şi Feleacului. Repede a dobândit simpatia atât a clerului cât şi a credincioşilor din noua eparhie. A condus cu tact şi înţelepciune episcopia Transilvaniei.

În anul 1938 a fost numit ministru al învăţământului şi cultelor în guvernul prezidat de patriarhul Miron Cristea. N-a deţinut decât câteva luni acest portofoliu. Neiniţiat în treburile politice şi administrative ale învăţământului, a avut o sarcină grea de înfruntat.

Nu mult după aceea, la 30 august 1940, Clujul a căzut în partea Transilvaniei care a fost alipită Ungariei. Zile grele de calvar au urmat pentru ierarhul Nicolae Colan. Insulte, teroare, persecuţia nemaipomenită a credincioşilor. Nu s-a lăsat terorizat, cu calm şi credinţă în Dumnezeu şi în soarta românilor, a condus cu prestigiu şi demnitate treburile episcopiei. Pentru scrierile publicate, cum şi pentru atitudinea demnă care a avut-o la Cluj, Academia Română, în anul 1943, l-a ales între membrii ei.

În anul 1959, după trecerea Mitropolitului Moisescu[96] la Iaşi, a fost ales mitropolit al românilor din Ardeal şi a fost investit în scaunul marelui său antecesor mitropolitul Andrei Şaguna[97]. Mai mare satisfacţie nu putea să primească orfanul plecat cu desagii în spinare în anul 1906 să se înscrie în clasa I de la Gimnaziul Şaguna din Braşov.

Enervările şi persecuţiile îndurate sub dictatura ungurească i-au săpat sănătatea acestui om robust şi rezistent. A făcut o hemoragie cerebrală, care s-a ameliorat mult, ca apoi cu o ocaziune când se afla la mănăstirea Sâmbăta de Jos, să-şi fractureze piciorul la femur. Au urmat ani grei de suferinţă pentru bietul Colan. L-am vizitat în mai multe rânduri. În anul 1964 mi-a scris o scrisoare înduioşetoare, rugându-mă să-l vizitez necondiţionat împreună cu soţia şi să stau cu dânsul timp mai îndelungat.

---

[95] Nicolae Ivan (1855-1936), originar din Aciliu (Sibiu). Redactor la *Telegraful Român* (1840-1892). Episcop al Vadului, Feleacului şi Clujului din 1921 până la moarte. A sprijinit organizarea vieţii publice a românilor din Transilvania în vederea Unirii. Membru al Academiei Române (1934).

[96] Iustin Moisescu (1910-1986), s-a născut în Cândeşti – Argeş. Studii teologice în ţară şi la Atena, precum şi la Strasbourg. Şi-a susţinut doctoratul la Atena. Profesor de teologie în Bucureşti. Mitropolit al Ardealului (1956), al Moldovei (1957) şi Patriarh în 1977. A desfăşurat o susţinută activitate cărturărească. Prelat care a activat pentru apropierea bisericilor.

[97] Andrei Şaguna (1809-1873) este recunoscut de istorie ca organizatorul neîntrecut al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Statutul Organic (1868) stabileşte principiile fundamentale de organizare bisericească: sinodialitatea, autonomia bisericească a făcut din biserică cel mai puternic factor românesc de rezistenţă naţională.

M-am supus invitării şi am stat la el o săptămână întreagă împreună cu soţia. Am găsit o ruină de om care îţi făcea milă. Dar fericirea lui că putem fi împreună câteva zile a şters toate impresiile negative. În anul următor şi-a dat obştescul sfârşit. A fost adus şi aşezat la Răşinari să odihnească lângă marele arhiereu Şaguna.

Lucian Blaga este a doua figură despre care aş scrie câte ceva. Nu mă ocup nici cu opera lui filosofică şi nici literară care m-ar depăşi. Au făcut-o şi o fac alţii cu mai multă competenţă. Eu vreau să caracterizez succint numai viaţa de elev a lui Lucian Blaga, cât a fost elev şi coleg cu mine la gimnaziul braşovean.

În anul 1909 când am ajuns în clasa a IV-a la Braşov, în banca din faţă şedea un lungan deşirat, cu părul creţ, pe care îl chema Lucian Blaga şi colegii îmi spuneau că este fratele mai mic al profesorului Tit Liviu Blaga. Cunoştinţa s-a făcut repede, mai ales că între colegi am întâlnit un ,,Landsmann" pe care îl chema Ion Suciu, timişorean originar din Comlăuş. Ion Suciu era în cost şi cvartir la Tit Liviu Blaga, unde plătea 100 de coroane lunar, de două ori cât plăteam eu la baba Teutsch. Era orfan de părinţi şi un unchi al său Silvestru Suciu, funcţionar înalt în careva minister din Budapesta, plătea pentru el. Suciu locuia în aceiaşi cameră cu Lucian, la fratele acestuia. Prietenia s-a încheiat repede. Suciu un tip foarte talentat, cânta frumos la vioară – ăsta ia fost norocul în viaţă –făcea caricaturi foarte reuşite şi avea mult spirit. Altfel golan clasa I. Pe clasa a IV-a a rămas repetent cu toate că locuia la profesor. Protecţia în acea vreme era cuvânt necunoscut. Profesorul Paul Budiu şi-a trântit la greacă pe propriul copil şi l-a trimis la altă şcoală. Prin Ion Suciu m-am împrietenit cu Lucian Blaga.

Venit de la gimnaziul de la Makó, am fost surprins că elevii braşoveni au preocupării foarte variate. În afară de lectura obligatorie mai citesc şi alte cărţi, iar Sherlock Holmes şi Nick Carter, atât de populari la Makó, la Braşov erau figuri necunoscute. Lucian Blaga în special ieşea din comun. Pe clasa a IV-a, la 15 ani, era la curent cu literatura română. Ce îl preocupa mai mult era filozofia. Pesimist după necazurile îndurate, îi muriseră părinţii, îmi făcea impresia că cumnata lui nu era prea interesată să-l întreţină şi să-l îngrijească. Schoppenhauer era idolul lui în acea vreme. M-am apropiat foarte mult de el, făceam plimbări zilnice pe sub Tâmpa şi îl ascultam cu oarecare mirare, dar cu prea puţină convingere. Avea altă fire, alte înclinaţii şi Schoppenhauer nu mă încânta. A observat şi el că nu voi deveni un discipol al lui Schoppenhauer. De aceea ca să nu mă piardă, eram doar discipolul lui care îl însoţea zilnic, a trecut la altă temă cu mult mai

atrăgătoare, care mă interesa mai mult, astronomia şi în special Flammarion[98]. Aşa i-a reuşit să mă păstreze.

A început să lâncezească prietenia la începutul sezonului de patinaj. Eu după masa, cum lăsam lingura din mână, cel târziu la ora 13, eram pe gheaţă, de unde plecam numai când se întuneca. Patinoarul era al gimnaziului şi se afla în curtea sălii de gimnastică. Împreună cu taxele şcolare se încasau 2 coroane anual în mod obligatoriu pentru patinoar. Nu puteam rămâne în pagubă cu cele 2 coroane, mai ales că îmi plăcea să patinez şi patinam bine. Natural fără antrenor, patinajul de atunci se restrângea la viteză şi câteva figuri. Era cu totul inimaginabil să mi-l închipui pe Lucian Blaga cu patine în picioare. Era cel mai neisteţ din clasă la gimnastică. Dacă îmi aduc aminte a fost şi dispensat medical de acest lucru. Aşa că până la finele lui martie nu i-am fost client lui Lucian.

În vacanţa de Paşti am rămas la Braşov să văd ,,Junii" În acele două săptămâni am cutreierat toate coclaurile din jurul Braşovului şi am profitat într-adevăr foarte mult de pe urma societăţii cu Lucian Blaga.

În acel an a început conflictul în Partidul Naţional Român între ,,oţeliţii" conduşi de Octavian Goga[99] şi ,,ramoliţii" din care făceau parte Teodor Mihali[100], Gheorghe Pop de Băseşti[101], Alexandru Vaida[102],

[98] Camille Flammarion (1842-1925), astronom francez, care s-a afirmat în literatură prin opera sa de popularizare ştiinţifică.

[99] Octavian Goga se bucura de o autoritate morală greu de atins de un om de cultură transilvănean. Poezia lui devenise simbol al luptei pentru realizarea idealului naţional al unirii.

[100] Teodor Mihali (1855-1934) a fost unul dintre conducătorii luptei naţionale a românilor datorită ataşamentului alegătorilor români din cercul Ileanda-Mare care l-au trimis în parlamentul budapestan.

[101] Gheorghe Pop de Băseşti (1835-1919) a fost ales preşedinte al Partidului Naţional după moartea lui Ioan Raţiu. Se bucura de mare respect şi autoritate printre români.

[102] Alexandru Vaida Voevod (1872-1950) a desfăşurat o activitate politică impresionantă. A fost ales deputat de Făgăraş în 1910 din cauza furtului de voturi de la Ighiu, unde fusese mereu ales deputat în Dietă. Prezentarea Declaraţiei de independenţă din octombrie 1918 este actul de cea mai aleasă valoare naţională pe care l-a făcut.

Iuliu Maniu[103], Ştefan Cicio-Pop[104], Vasile Goldiş[105], Aurel Lazăr[106], Aurel Vlad[107] etc. Grupul oţeliţilor era de fapt cu câţiva ani mai tineri decât majoritatea ramoliţilor. Deşi arhimandritul Ciorogariu[108], Nicolae Oncu[109], Sava Raicu şi Sever Bocu care făceau parte din gruparea oţeliţilor, nu erau mai tineri decât ramoliţii. Dacă vom considera că în 1910 Iuliu Maniu avea 38 de ani, Alexandru Vaida 37,Aurel Lazăr 36, Aurel Vlad 35, mai tomnateci erau Vasile Goldiş cu 48 de ani, Ştefan Cicio-Pop cu 44 de ani. Doar Gheorghe Pop de Băseşti şi Teodor Mihali erau mai bătrâni, dar nu ei dădeau tonul în partid.

În gruparea oţeliţilor erau literaţii ardeleni din acea vreme. Acolo erau Octavian Goga, Ion Agârbiceanu[110], A. Ciura[111], O. Tăslăuanu[112], I.

---

[103] Iuliu Maniu (1873 în Şimleul-Silvaniei, mort în anul 1953 în teribila închisoare de la Sighet). S-a remarcat prin participarea la lupta pentru înfăptuirea unirii românilor. A fost una din personalităţile politice marcante ale României interbelice.

[104] Ştefan Cicio-Pop (1865-1934) s-a manifestat în activitatea politică transilvăneană ca omul de acţiune care a detectat momentul şi formele adecvate de realizare a deciziilor Partidului Naţional Român. A fost ministru şi parlamentar în perioada interbelică.

[105] Vasile Goldiş (1862-1934) a fost gânditorul politic care a descifrat sensurile devenirii Europei în secolul al XX-lea şi a insistat asupra autodeterminării politice naţionale. Documentele Unirii, în special Rezoluţia Unirii, sunt fructul gândirii sale politice. Prin *Românul*, înfiinţat în 1911, şi-a prezentat ideile sale şi ale Partidului Naţional Român.

[106] Aurel Lazăr (1874-1930), originar din Oradea, a fost gazda adunării fruntaşilor naţionali care au decis în octombrie 1918, prezentarea în Dieta de la Budapesta a declaraţiei de independenţă.

[107] Aurel Vlad (1875-1953) a devenit cunoscut datorită promovării activismului politic. În 1903 a candidat pentru un loc în Dietă în cercul electoral Ilia şi a reuşit, promovând astfel principiul activismului politic. În 1905 a fost ales din nou în Dietă şi a contribuit la intensificarea participării românilor la viaţa politică.

[108] Roman Ciorogariu (1852-1936) a îndeplinit şi atribuţiile de director preparandial şi redactor al săptămânalului *Biserica şi şcoala.* A susţinut ziarul *Tribuna,* căreia i-a imprimat note antidinastice.

[109] Nicolae Oncu (1843-1914), avocat arădean cu studii în Occident, a avut un rol deosebit în conducerea mişcării naţionale din zona Aradului, a deţinut funcţia de director al băncii *Victoria*, de acţionar şi finanţator al ziarului *Tribuna*.

[110] Ion Agârbiceanu (1882-1963) face parte din grupul de scriitori colaboratori ai *Românului* cu convingerea lor fermă de a sluji poporul român ,,isteţ şi cuminte" în a cărui artă, eticul şi esteticul se îmbină.

[111] Alexandru Ciura (1876-1936). În 1902 a fost redactor al revistei *Luceafărul* din Budapesta. Până în 1919 a fost profesor la Blaj.

[112] Octavian Tăslăuanu (1876-1942) s-a născut în Bilbor, judeţul Mureş. A făcut studii universitare la Bucureşti. Secretar al *Astrei*. A desfăşurat o frumoasă activitate pentru realizarea Unirii.

Șchiopu[113] și alții mai mărunți. Acest fapt îl determină pe L. Blaga să adere la oțeliți și desigur am aderat și eu după el. Mai târziu când am ajuns să cunosc dedesubturile, mi-am schimbat părerea. Pentru a putea cumpăra zilnic ziarele ,,Tribuna" și ,,Az Est", nu m-am dedat la fumat ca ceilalți colegi. Eu eram politicianul clasei și cel mai bine informat, care țineam la curent colegii cu evenimentele interne și mondiale. Mare a fost jalea noastră când a încetat apariția ,,Tribunei" și a triumfat ,,Românul"[114], organul oficial al partidului, datorită intervenției guvernului român de atunci, al cărui emisar a fost Constantin Stere[115]. Atunci l-am urât pe Stere și trebuie să recunosc că nu l-am simpatizat niciodată, nici mai târziu când am fost coleg de partid și deputat alături de el.

Prietenia strânsă cu Lucian Blaga a ținut doi ani, cât eram în clasa a IV-a și a V-a. Îmi amintesc că pe când eram în clasa a V-a era la modă era bergsoniană, care îl preocupa pe Lucian Blaga și care natural mă ținea la curent și mă educa. Trebuie să recunosc că cu atât am rămas în viață în ce privește pe Bergson, cu cât am profitat de la Lucian.

Raporturile dintre noi s-au stricat în clasa a VI-a. Lucian era cu totul refractar față de viața socială. Coetus-ul, comenzile, nu-l interesau. Școala de dans și mai puțin. Afirma că are două picioare stângi, așa că îi este imposibil să învețe să danseze. Față de sport avea direct aversiune. Și cum eu participam cu multă râvnă la toate aceste manifestări, ne-am depărtat tot mai mult, ba aș putea spune că a intervenit o mică răceală între noi, care nu a fost pronunțată, dar era.

În acea epocă a început Lucian să trimită poezii la revista ,,Țara Noastră"[116] și ,,Tribuna". Avea o admirație deosebită pentru Octavian Goga,

---

[113] Iosif Șchiopul (1876-1946), originar din Reghin. A făcut studii la Politehnica din München și la Litere în Budapesta. A colaborat cu R. Ciorogariu la *Tribuna* și cu Sever Bocu și Gh. Popp la *România Mare* apărută la Kiev.

[114] *Românul* a apărut la 1 ianuarie 1911. Spiritul conducător al noii publicații a fost Vasile Goldiș, care a făcut din acest ziar expresia publicistică a politicii naționale a Partidului Național Român. A promovat cu insistență principiul organizării vieții de stat pe baze naționale.

[115] Stere Constantin (1865-1936) s-a născut în Cerepcău, Soroca, dintr-o familie boierească. A cunoscut contestările, închisorile și acte de admirație politică, a fost profesor universitar și rector al Universității din Iași, germanofil în timpul primului război mondial. În 1912 a modelat împăcarea politică dintre cele două tabere de la Arad. Romancier și publicist, a întemeiat ,,Viața Românească". Cititorul se poate lămuri asupra valorilor etice ale meandrelor vieții lui C. Stere citind captivanta monografie în două volume pe care i-a închinat-o Z. Ornea: *Viața lui C. Stere*, vol. I, 1989, vol. II, 1991, apărută la Editura Cartea Românească.

[116] *Țara Noastră*, revistă a *Astrei*, a apărut la 1 ianuarie 1907. Redacția revistei era condusă din Sibiu de O. Goga. A oglindit în paginile ei politica culturală a *Astrei*. Teza unității

al cărui aderent a rămas până la sfârşit. În guvernarea sa de 40 de zile Goga l-a făcut subsecretar de stat la Ministerul Propagandei. Lucian era pe atunci ataşat cultural la Lisabona. Când a sosit la Bucureşti să depună jurământul şi să intre în guvern, Goga căzuse. Norocul lui, nu a ajuns cu noi la Sighet.

O activitate intensă a depus Lucian în cadrul Societăţii de lectură a gimnaziului. Foarte muncitor pentru fiecare şedinţă avea câte o lucrare, poezie. Era cel mai activ dintre elevi, alături de Ion Clopoţel[117] şi Valeriu Bologa[118]. În acea vreme făcea parte din societate şi Aron Cotruş[119], care însă era mai boem, să nu zic leneş, care foarte rar se prezenta cu câte o poezie.

Cum Lucian nu era prea sănătos, în clasa a VII-a a fost particular. La sfârşitul anului a dat examen cu rezultat excelent. Pe a VIII-a s-a prezentat din nou la prelegeri. Eram în alt grup de prieteni, aşa că am avut un contact foarte redus cu Lucian. După bacalaureat ne-am despărţit ca buni prieteni.

În viaţa publică nu ne-am întâlnit. Am urmărit cu mult interes cariera literară a lui Lucian fără a avea contact personal. El era mai mult în străinătate aşa că la puţinele noastre întâlniri colegiale nu a luat parte. După ce am ieşit din închisoare, prin anii 1960 mi-a trimis vorbă din Cluj, prin intermediul dirijorului Mircea Popa[120], că ar dori foarte mult să mă

culturale şi a solidarităţii naţionale a fost ilustrată în mod strălucit de activismul cultural al *Astrei*.

[117] Ion Clopoţel (1892-1986), originar din Poiana Mărului (Braşov). Studii liceale la Braşov, iar universitare la Budapesta şi Viena. Şi-a început activitatea didactică la Caransebeş. În 1918 a fost internat la Szegedin. A fost colaborator apropiat al lui Vasile Goldiş. Lucrarea lui Clopoţel, *Revoluţia de la 1918 şi Unirea Ardealului cu România,* Cluj, 1926, reprezintă o sursă de informaţii prezentate de autorul care a trăit în mijlocul evenimentelor evocate.

[118] Valeriu Bologa (1892-1971) a făcut studii medicale la Jena şi Leipzig. Din 1920 a parcurs toate treptele universitate până la cea de şef de catedră în cadrul Facultăţii de medicină Cluj. S-a remarcat prin studiile sale din domeniul istoriei medicinii.

[119] Aron Cotruş (1891-1961) a crescut într-o familie preoţească în Hăşag, fostul judeţ Târnava Mare. Studii liceale la Blaj şi Braşov. A început studiile universitare la Viena, pe care, din motive financiare, le întrerupe în 1913 şi vine la Arad, unde se angajează redactor al ziarului *Românul*. La Arad tipăreşte în 1915 al doilea volum de poezii *Sărbătoarea morţii.* În timpul primului război mondial este mobilizat cu regimentul din Alba Iulia. Ajunge pe front în Italia, dar e întâlnit între prizonierii români din Italia. Învaţă limbile italiană şi spaniolă. După război revine la Arad. La 1 ianuarie 1929 este angajat ataşat de presă în străinătate. Războiul îl găseşte la Madrid, unde rămâne până în 1956, de unde pleacă în Statele Unite. Impresionanta operă poetică a lui A. Cotruş a intrat într-un con de penumbră datorită ideologiei marxiste. Este meritul unui profesor din Chişineu-Criş (Arad), Alexandru Ruja, de a-i fi publicat în două volume opera poetică.

[120] Mircea Popa a făcut parte din intelectualii români originari din Banatul de Sud care s-au stabilit în România în perioada interbelică. După studii muzicale la Timişoara şi Cluj, între

întâlnească şi mă aşteaptă la Cluj. Dacă nu am mijloace îmi trimite dânsul bani de drum. Mă hotărâsem să plec ocazional, dar moartea prea timpurie a zădărnicit întâlnirea noastră.

Titus Olariu A fost un alt bun prieten de şcoală, cu care legăturile strânse au durat până la sfârşitul vieţii. Tatăl lui Titus a fost protopop în Făget. Mama lui era sora protopopului George Popovici din Lugoj şi a profesorului şi slavistului Iosif Popovici[121]. Era cumnat cu poetul bănăţean George Gârda.[122] Educat în spiritul societăţii ecleziastice mai cultă, tatăl său era doctor în teologie, Titus era un băiat fin, bine pus la punct totdeauna, extraordinar de simţit şi cuviincios. A fost remarcat în prima oră de cor la vocalizare. Venise pe clasa a VI-a de la liceul din Lugoj. La cea dintâi oră de cor trebuiau să se prezinte toţi noii veniţi pentru a fi încercaţi dacă corespund pentru a fi primiţi în cor. Maestrul Dima era foarte exigent. Din principiu pe cei din Bran, Zărneşti nici nu-i încerca, avea ideea preconceptă că în aceste localităţi nu există persoane care ştiu cânta.

Când i-a venit rândul lui Titus, bătrânul Dima mecanic apasă pe clapa pianului şi auzind o voce neobişnuită ridică brusc capul şi-l întreabă: „Cine eşti şi de unde ai venit ?" Titus îi răspunde. Remarca lui Dima n-a întârziat: „Da, din Banat, din ţara lui Vidu." Dima nu avea prea mare consideraţie pentru Vidu[123] şi poate de aceea nici prea mare simpatie pentru bănăţeni. Se spune că Dima nu era prieten al muzicii poporale. Dânsul a negat, dar nu prea categoric. În cei 5 ani cât i-am fost elev, m-am convins că Dima de fapt era un muzician clasic, care numai prin excepţie se ocupa şi cu muzica populară. Pe Titus l-a îndrăgit foarte mult, însă a devenit şi favoritul lui. S-a ocupat cu el mai de aproape şi l-a luat şi în corul bisericii Sf. Nicolae, de unde Titus a primit primul câştig. Era plătit cu 5 coroane pe lună. A fost introdus şi în corul mare al Reuniunii de cântări, unde mai cânta şi un alt bănăţean, Ion Daicovici, care avea o voce extraordinară de tenor.

1946-1947 a fost dirijor al Filarmonicii din Cluj, iar între 1947-1964 al Operei din Timişoara, unde era mai aproape de Kovinul său natal din Iugoslavia.

[121] Iosif Popovici (1876-1928) a făcut studii intense de lingvistică la Leipzig, Graz, Viena şi Paris. Profesor la Universitatea din Cluj.

[122] Gheorghe Gârda (1879-1948), originar din Mănăştur, a făcut studii liceale la Lugoj şi Braşov şi juridice la Budapesta. Deputat şi secretar al Camerei Deputaţilor. Publicist la *Drapelul, Vulturul, Românul*. Autor de apreciate poezii umoristice. În 1908 a publicat volumul de poezii *Banatu-i fruncea*.

[123] Ion Vidu (1863-1931). Este meritul protopopului Constantin Gurban de a fi descoperit talentul muzical al copilului Ion Vidu şi de a-l fi îndrumat spre Preparandia din Arad, unde şi-a cultivat talentul muzical. Creaţia muzicală a lui Vidu îl situează printre marii animatori ai muzicii vocale româneşti.

Prietenia mea cu Titus n-a fost umbrită cu nimic. Am rămas prieteni toată viaţa, strâns legaţi. Şi în viaţa publică am făcut carieră împreună. Titus era o fire extraordinar de emotivă. Avea un trac neobişnuit. Acest defect l-a împiedecat să facă o carieră artistică cum merita şi cum era capabil să o facă. Dar aceasta o voi discuta mai târziu.

Am făcut bacalaureatul şi ne-am înţeles să ne urmăm studiile la Budapesta. La izbucnirea războiului nu ne-am refugiat la teologie cum au făcut-o cei mai mulţi dintre colegi. Am crezut că nu este demn să ne refugiem la o carieră pe care nu aveam intenţia să o urmăm. Deşi amândoi am fost şi am rămas credincioşi, nu am făcut acest pas.

Titus Olariu, în anii înainte de moartea lui prematură, a refăcut, instruit şi dirijat corul catedralei din Timişoara. Eu am fost tot timpul în strâns contact cu Sfânta Biserică. Din 1924 până în 1948 (legea nouă bisericească) comitetul parohial, Adunarea Eparhială şi în ultimii 10 ani membru în Congresul Naţional Bisericesc. Aşa că noi care nu ne-am înscris la teologie ca să scăpăm de război, toată viaţa noastră am rămas legaţi de biserică, pe când din cei din cei 20 de colegi care s-au înscris la teologie, doar 5 au rămas în cariera preoţească: Colan – mitropolit, George Popescu – protopop de Zlatna, George Jurebiţă – consilier eparhial, Constantin Feier, fucsmaiorul, – preot la Ineu şi Valeriu Stănilă – preot în jurul Săliştei.

Titus a mers alături de mine întreaga viaţă. Am făcut împreună facultatea de drept, armata şi războiul, după aceea ne-am despărţit câţiva ani. Titus împreună cu Traian Grozăvescu[124] au apucat pe cariera artistică. Şi-a valorificat vocea frumoasă de bariton. A fost cel dintâi secretar al Operei din Cluj, contribuind din toate puterile la înfiinţarea ei. A plecat împreună cu Grozăvescu la Viena. A cântat întâi la Volksoper, mai apoi a primit angajament la Opera din Dresda. A cântat rolurile de bariton: „Tosca", „Traviata", „Aida", „Cavaleria Rustică", „Pagliacci" etc. A suferit însă în toată viaţa lui de o meteahnă. După cum am spus a fost o fire din cale afară de emotivă. Aceasta s-a transformat cu vremea într-un trac aproape insuportabil. O zi înainte de spectacol şi altă zi după spectacol era aproape bolnav, irascibil, tremura, suferea încât nici soţia nu putea vorbi cu el. Acest defect l-a determinat să curme foarte de tânăr la 27-28 de ani o carieră promiţătoare, care a pornit atât de frumos.

La insistenţele familiei lui, Titus a renunţat la cariera artistică, s-a întors în ţară şi a deschis birou avocaţial în Făget, unde activa ca avocat şi cumnatul său George Gârda. A intrat în politică alături de mine, activând în

[124] Traian Grozăvescu (1895-1927), fiu al Lugojului, a fost un autentic talent muzical care a afirmat arta interpretativă românească pe multe scene europene. A căzut victima unei neprevăzute pasiuni, fiind ucis cu un glonţ de revolver de către soţia sa.

organizația din județul Severin. La alegerile din 1928 a fost ales deputat ca și mine. În 1932 a fost numit prefect la Lugoj, eu la Timișoara.

În anul 1939, pe când eram subsecretar de stat, a venit la mine să-l fac consilier la Curtea Administrativă. A fost numit la Curtea Administrativă din Timișoara, de unde a trecut în calitate de președinte la Curtea din Craiova. Aici a terminat cariera, urmând calvarul, mai atenuat decât al meu.

După moartea lui Sava Golumba și după abzicerea lui Nicolae Ursu, corul catedralei a ajuns în mari dificultăți. Nu-și găsea un dirijor la nivel. Cu greu l-am determinat pe Titus să preia conducerea efectivă a corului. A făcut bună ispravă ridicând nivelul corului cum se cuvenea. În anul 1961, moartea năprasnică l-a răpus pe neașteptate.

Am avut în clasă începând cu a V-a trei fete. Una s-a retras, una s-a măritat când eram în clasa a VI-a, a treia Marioara Blaga, fiica profesorului Dr. Iosif Blaga și verișoara lui Lucian Blaga, a mers cu noi până la capăt. Natural era particulară. Fetele nu erau acceptate la gimnaziul de băieți. Ori în toată Ungaria nu erau mai mult de 3 licee de fete, natural toate maghiare de stat. Așa că fetele care voiau să urmeze facultăți, trebuiau să facă particular studiile. Marioara, noi îi ziceam ,,Picota", a fost botezată și ea în Poiană, frecventa numai anumite materii – matematica, fizica, istoria, limba greacă – unde era nevoie de explicații și pe care nu le putea face acasă, ajutată de tatăl său.

După maturitate s-a înscris la Universitatea din Budapesta la limba română și germană. În 1916 toamna s-a retras cu trupele române când a fost evacuat Brașovul, făcând întreg calvarul în Moldova. I-a reușit prin Suedia, unde a studiat la facultatea din Uppsala, să ajungă la Paris unde și-a luat la Sorbona diploma de profesoară. Nu a ajuns să profeseze. După terminarea studiilor s-a măritat cu Dr. Mihai Șerban, profesor, mai apoi rector al Facultății de Agronomie din Cluj.

Mamă a 3 copii, toți ingineri distinși, la bătrânețe își completează pensia dând ore de limba franceză și germană. Ca ocupație secundară își crește cei 7 nepoți cu care locuiește împreună. Participă la toate întâlnirile noastre colegiale. A rămas simpatică și bună cum a fost toată viața.

Salvator Vuia, fiul doctorului Gheorghe Vuia și al Laviniei, născută Maniu, fiica notarului public Ion Maniu din Lugoj, a venit de la gimnaziul de la Arad pe clasa a VI-a la Brașov. Orfan de tată, fiul adorat al unei mame bine situate, puțin alintat de acasă, era arbitrul eleganței din clasa noastră.

A urmat medicina la Budapesta. A început cariera de ginecolog la Spitalul de femei din Timișoara, foarte apreciat ca specialist, având o clientelă considerabilă în oraș. Pe urmă a trecut în funcția director al

Spitalului de femei şi a Şcolii de moaşe din Arad. Căsătorit cu Pichi, fiica prietenului meu Nicolae Zigre[125], a dus o viaţă largă, având posibilităţi materiale considerabile.

S-a distins ca specialist. Este autorul unui gen de operaţie feminină originală. A fost foarte apreciat în cercurile medicale. A luat încă parte la întrunirea noastră colegială din 1969, unde a fost în mare vervă. A decedat în noiembrie 1970.

Gheorghe Popa a fost prefectul promoţiei noastre. Foarte capabil şi sârguincios. A terminat Facultatea de Istorie la Bucureşti, fiind elevul lui Nicolae Iorga. Numit profesor la un liceu din Cluj, a ajuns director al liceului, mai apoi inspector general al învăţământului. În anii 1938-1940 a fost secretar general al Ministerului Minorităţilor, condus de istoricul Silviu Dragomir[126].

Andrei Oţetea a venit pe clasa a VII-a de la liceul de stat maghiar din Sibiu. Extraordinar de ambiţios şi muncitor. Nu participa la petrecerile şi distracţiile noastre. În afară de învăţătură nu cunoştea nimic altceva. A avut rezultate frumoase la învăţătură fără a se evidenţia în mod special. Era considerat de colegi ca tocilarul clasei.

Cariera pe care a făcut-o a uimit pe mulţi dintre noi. Dacă luăm în considerare ambiţia extraordinară şi puterea de muncă, spiritul lui de adaptare, toate sunt de înţeles. A ajuns pe toate culmile: profesor universitar, academician, preşedintele secţiei de istorie a Academiei Române, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, preşedinte de secţie U.N.E.S.C.O. etc. Ce-i drept cam mult pentru un om pe care nu l-am apreciat prea din cale afară.

Dumitru D. Roşca a venit pe clasa a VI-a de la liceul unguresc din Sibiu. La fel ca Oţetea excepţional de sârguincios şi stăruitor. Deşi nu a ajuns la notorietatea prietenului său A. Oţetea, noi îl considerăm mai dotat şi mai de viitor.

---

[125] Nicolae Zigre (1899-1977), avocat din Oradea, a fost fiul secretarului eparhial Nicolae Zigre. Juniorul a fost titularul Cultelor şi Artelor în guvernele Călinescu şi Argetoianu. A fost membru al Partidului Naţional Liberal.

Nicolae Marinescu, general medic (1884-1963) era frate cu Gavrilă Merinescu. A fost ministru al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale în cursul anilor 1938-1939.

[126] Silviu Dragomir (1888-1962), istoric care a făcut cercetări aprofundate în arhivele din Moscova, Belgrad, Novi Sad. Ajunge profesor universitar la Universitatea din Cluj, în cadrul căreia a îndeplinit şi atribuţii de conducere: decan şi prodecan. A fost director al Institutului de Studii Sud-Europene. În 1916 este ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1938 ministru al Minorităţilor.

Daniel Tecău, mărginean şi el la fel ca şi cei doi mai sus amintiţi, a făcut carieră politică. Deputat liberal, mai apoi secretar general al Ministerului de Industrie şi Comerţ.

Îl amintesc aici pe Ion Bibi Popescu, care în şcoală nu s-a evidenţiat în mod special. Era cel mai bogat din clasă. Tatăl său avocat în Reghin avea 1500 de hectare de pământ. Bun vânător. Datorită acestei însuşiri a făcut carieră în viaţă. Sub domnia regelui Ferdinand, mai apoi Carol I a administrat domeniul de vânătoare regală de la Lăpuşna din munţii Gurghiului. După moartea lui Antoniu Mocioni[127] a ajuns mare maestru de vânătoare la Curtea regală. A fost aproape în permanenţă primar al oraşului Reghin.

Despre restul colegilor care au terminat gimnaziul din Braşov în anul 1914 voi aminti despre soarta lor. Ioan Bârsan, notar public în Şiria, după aceea preot în Herneacova şi Unip. Mort în august 1970. Cornel Cocian, avocat în Cluj. Vasile Dogaru la început medic militar chirurg, mai apoi proprietar de sanatoriu în Braşov. Constantin Feier, preot în Ineu. Ionel Jianu, profesor în Oravița. Octavian Giurgiu, profesor la Liceul ,,Andrei Şaguna" din Braşov, mort de tânăr. Gheorghe Laţiu, medic în Periam. Andrei Mănăilă, colonel de grăniceri, prefect de Bihor. Traian Popovici, bibliotecar şef al Academiei Române. Ion Penţea, directorul liceului din Caransebeş, decedat tânăr. Gheorghe Surlaş, absolvent al Academiei de Comerţ, şef de secţie la Ministerul Economiei Naţionale. Mort în bombardamentele din 1944. Alexandru Popescu, notar în Checea, mort în 1968. Romul Popescu funcţionar superior la direcţia apelor Arad. Gheorghe Popescu, protopop de Zlatna, mort în 1968. Virgil Popovici, medic la Cenad, trăieşte în Lovrin. Remus Mioc, medic în Timişoara. Nicolae Tolu, ziarist în Paris, rămas acolo din 1920. Ion Moarcăş director silvic la o societate din Reşiţa. Ion Roşculeţ, inginer agronom. Gheorghe Jurebiţă consilier eparhial. Valeriu Stănilă, preot. Vasile Tipuriţă, singurul care nu a făcut studii superioare, moşier, avea 1000 de iugăre în Dobrogea. Virgil Oprean avocat în Arad, mort tânăr. Vasile Branca, colonel în regimentul de pionieri. Vlad Enescu, consilier la Curtea de Apel din Braşov. Daniel Şandru, ofiţer căzut în războiul întâi. Ion Munteanu, preot, omorât de secui când se întorcea de la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Nicolae Boboc, inginer silvic. Ion Gherghel, bun muzicant, a ajuns profesor de limba germană la Academia de Comerţ din Cluj. Restul de 7-8 colegi i-am pierdut din vedere.

[127] Anton Mocioni a fost maestru de vânătoare al regelui Carol II, iar baronul Ion Stârcea făcea parte din același grup de apropiați ai suveranului (sfetnici de taină și parteneri de joc).

Cu aceasta pentru moment închei pagina Braşovului şi trec la vacanţa care a urmat.

Vară fierbinte şi agitată. În 28 iunie a fost asasinat Franz Ferdinand. Corpul VII armată din Timişoara a ordonat imediat mobilizarea parţială, fapt care a produs o profundă îngrijorare. O lună întreagă au durat tratativele, tatonările, note ultimative, până când în final, la 1 august, s-a declanşat războiul şi mobilizare generală.

Lumea noastră a plecat foarte greu la un război care nu era al nostru. Era impresionant să vezi cum plecau oamenii de la 20 la 42 de ani, lăsând case şi familii părăsite. Bietele femei şi copiii plângeau ca la mort şi însoţeau până la gară pe cei ce plecau. În toiul lucrului agricol satele au rămas lipsite fără mână de lucru. Cei voinici, forţa de muncă reală au plecat. Au rămas să muncească bătrânii, copiii şi femeile. A fost, în special, grea situaţia în satele noastre din nordul Banatului, unde fiecare locuitor dispunea de pământ.

După scurt timp auzeam destul de bine bubuitul tunului de la Belgrad. Noaptea se vedeau rachetele şi cerul era luminat. A început publicarea comunicatelor marelui stat major semnat de generalul Höffer, despre evenimentele de pe câmpurile de luptă. Nu la multă vreme a început să apară listele celor căzuţi şi dispăruţi. Cu câtă strângere de inimă aşteptau şi urmăreau gazetele familiile celor plecaţi.

În acelaşi timp au început rechiziţiile de cereale, chiar la maşinile de treierat, şi cele de animale, în special cai. Natural, în primele zile au fost rechiziţionate toate automobilele, lucru ce nu a interesat lumea satelor, unde nu existau atari vehicule.

Mari frământări şi în sânul familiei. Mama era categorică: să mă înscriu la teologie. Înainte cu patru ani murise sora mea mai mare în vârstă de 17 ani. Alţi doi fraţi au murit de mici de difterie. Din 4 copii am rămas eu singur, aşa că grija mamei era de înţeles. Tata fără a mă întreba a făcut demersurile a mă înscrie la teologia din Arad. După câteva zile a venit răspunsul episcopului Ioan Papp[128], în care îi scria tatălui, care era deputat sinodal, că am fost înscris la teologie. Trebuia deci singur să înfrunt voinţa familiei. Am rămas ferm pe poziţie, am cerut bursă Gojdu, pe care am obţinut-o, aşa că hotărârea mea a rămas neschimbată. Văzând cum stau lucrurile, tata mi-a pus în vedere că îmi va da lunar 150 de coroane, aşa că aveam asigurate 200 de coroane pe lună, ceea ce îmi asigura un trai confortabil.

[128] Ioan I. Papp (1848-1925), episcop al Aradului (1902), a promovat o politică înţeleaptă de orientare spre teologie a absolvenţilor de liceu, ferindu-i de trimiterea pe front. A participat la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, al cărui vice-preşedinte a fost.

După pregătiri asidue, haine, lenjerie, a sosit și ziua plecării. La 14 septembrie am plecat la Budapesta, natural singur. Tatăl meu a mers cu mine să mă înscrie în 1909 în clasa a IV-a de gimnaziu la Brașov. De atunci am devenit independent. Sosit la Budapesta am luat o birjă, lăsând în seama birjarului să mă ducă la un hotel bun. Birjarul desigur știa socotelile lui, m-a dus la „Nádor szálloda", un hotel vechi cu miros de mucegai, unde am plătit 4 coroane pe zi pentru o cameră cu un pat. Avantajul mare era că Universitatea era la câteva minute pe jos de la hotel.

Natural a doua zi, la ora 8 fix, eram cu toate actele prezent la universitatea centrală pentru înscriere. La rectoratul universității se făceau înscrierile pentru toate facultățile. Funcționarul de la ghișeu, după ce mi-a examinat actele, mi-a pus întrebarea dacă nu fac cerere pentru scutire de taxă școlară, fiind fiu de învățător și având note bune. M-a asigurat că dacă nu integral, scutire la jumătate voi obține sigur. Am obținut scutire integrală. Pentru faptul că o bună parte a studenților erau mobilizați, fondul destinat pentru acest scop, permitea ca și copilul dascălului valah de la Nerău să obțină scutire integrală de didactru, ceea ce însemna 120 de coroane pe semestru, fapt necunoscut de iubitul mei tată. Fondurile mele secrete au crescut simțitor. Am primit clandestin de la bunicul meu 50 de coroane, de la unchiul moș Monică 20 de coroane. Tare pe poziție, am plecat cu indexul în buzunar să-mi caut locuință. Îndemnându-mă un student mai bătrân, acela mi-a recomandat să încep cercetările pe Ullői út, Ráday utca, Sándor Főherceg utca, Baross utca, Muzseum Körút, Frencz Körút, Iózsef Körút. Toate aceste străzi erau în nemijlocita apropiere a facultății de drept care se afla în edificiul universității. Am pornit pe Ullői út. Blocuri mari de 3, 4 etaje. La fiecare bloc pe poartă cu zecile afișe ,,butorozott szoba kiado", pe românește cameră mobilată de închiriat. Când dau să urc în casă mă lovesc de un bun prieten, Stana, fiul preotului din Saravale, care terminase gimnaziul la Brașov cu un an înainte și acum se înscria pe anul doi la medicină. Deci cunoștea bine situația. M-a luat de braț și m-a dus la un bloc imens, la numărul 21, care avea 80 de apartamente. În acest bloc locuia dânsul, frații Gruescu și alți români. M-a condus la etajul III la doamna Török, care avea un apartament cu patru camere, din care închiria două. Am primit o cameră frumușel mobilată, cu intrare separată, pentru prețul de 40 de coroane pe lună, cu curățenie, luminat și încălzit. M-am mutat în aceeași zi. Stana sărmanul – a căzut în război –, mi-a fost de mare folos. El m-a introdus in viața studențească din Budapesta, scutindu-mă să fac experiențe pe pielea proprie.

La prânz m-a dus la un restaurant foarte aproape, la ,,Banovschi", frecventat aproape exclusiv de studenți. Meniul, trei feluri de mâncare, costa

o coroană. Se putea alege din două feluri de supă, cinci feluri de mâncare cu carne şi două feluri de prăjituri. Porţiile erau mari, chiar foarte mari, mâncăruri tipic ungureşti destul de gustoase. A doua zi m-a dus la alt restaurant mai mic, pe Horúnszki utca, la Bayer. Acest Bayer era un şvab bănăţean, care vorbea bine româneşte şi avea multă clientelă românească. Meniul costa o coroană şi 20 de fileri. Restaurantul era mai curat ca dincolo, mai puţină gălăgie şi mesele mai bine servite. Bayer făcea şi abonamente lunare cu 33 de coroane. Aici m-am fixat şi aproape tot timpul am luat prânzul la Bayer. Cina când eram în fonduri o luam în diferite părţi, dar de multe ori mâncam acasă. La o mezelărie din vecini primeam şuncă caldă, cârnaţi fripţi calzi pe un preţ foarte convenabil. Din 40 -50 de fileri mâncam bine de tot. Serviciul era foarte exigent. Resturile nu se serveau sau se dădeau la alt preţ şi erau cumpărate pentru pisici sau câini cu un sfert de preţ. La ananghie recurgeam şi noi la acest mod de aprovizionare. Ceream pentru pisica gazdei (gazda nu avea pisică) de 10 bani resturi. Vânzătoarele care mă cunoşteau îmi dădeau un pachet de câte un sfert de kilogram cu resturi excelente de şuncă, aşa că nu puteam consuma tot. Dejunul mic îl formau două cornuri, neavând niciodată timp suficient să mergem la localuri unde se servea numai cafea cu lapte pentru preţuri de tot bagatele.

În zilele următoare am mai întâlnit pe Titus Olariu care s-a înscris la facultatea de litere şi filozofie (filologie), pe Romulus Popescu, Salvi Vuia, Virgil Popovici, Remus Mioc şi Laţiu Gheorghe toţi la medicină. Ulterior Titus a părăsit medicina şi s-a înscris la drept, asemenea şi Romulus Popescu s-a înscris tot la drept. Stana mi-a prezentat pe fraţii Gruescu din Caciova, unul coleg cu dânsul în anul II la medicină, celălalt Tiberiu pe anul I la drept. Grueştii deşi ortodocşi, erau nepoţii episcopului unit de la Lugoj Valeriu Frenţiu[129]. Au absolvit liceul la Lugoj. La rândul lor aceştia mi-au prezentat doi colegi de-ai lor din Lugoj, un lungan cu numele Traian Grozăvescu şi un străin Földi Aladár, care vorbea româneşte, ca şi noi era din Făget şi un şvab pe care original îl chema Merna Oechsenfeld. S-au mai adăugat ulterior cercului nostru încă doi, unul român, Fărcaş pe de la Petroşani, al doilea bulgar din Beova Veche, Velcsov Guirca, care a fost cu mine coleg la gimnaziul din Makó.

La masă, ne întâlneam cu toţii la tata Bayer. La început aveam toţi bani. Fraţii Gruescu şi Fărcaş, Velcsov, Földi ne-au pus în vedere că de la 1 octombrie vor mânca la cantina studenţească (Mensa Academica), unde o masă costa 20 de fileri. Deci pentru costul unei mese la Bayer, puteam

[129] Valeriu Frenţiu s-a născut în anul 1875. A îndeplinit atribuţiile de ierarh greco-catolic la Lugoj (1913) şi din 1923 la Oradea. A acordat importanţă instituţiilor şcolare, sprijinindu-le în activitatea lor.

mânca 6 mese la mensa. Gruescu, om cu experienţă, ne-a recomandat să ne asigurăm la începutul lunii cu 8-10 bilete de mensa, căci nu se ştie niciodată rezultatul bilanţului la sfârşitul lunii. Sfatul s-a dovedit a fi ulterior foarte folositor.

La masă una din primele întrebări ale noului prieten Grozăvescu a fost, cine joacă preferance în afară de Főldi. Eu m-am prezentat ca jucător de preferance. După masă am început şi jocul în camera mea. După primele jocuri am constatat că am de a face cu doi jucători pasionaţi, hazardeuri, fără a fi jucători de înaltă clasă. Miza era mică, diferenţe de 4-5 coroane se făceau, chiar la baza de 1 filer poenul. Ei voiau necondiţionat să se joace pe 2 fileri poenul, dar eu m-am opus categoric. Jocul a mers până la ora 6, când au apărut fraţii Gruescu, Stana şi Popescu Şpiţ. Ca să poată participa toţi la joc am trecut la aşa zisul ,,douăzeci şi unu", unde puteau juca oricâţi.

Titus Olariu era refractar la jocul de cărţi şi băutură. În primele zile s-a înscris şi la Conservatorul de muzică, trăgându-l după sine şi pe Grozăvescu, pe care îl cunoştea de la gimnaziul din Lugoj şi despre care afirma că are o frumoasă voce de tenor. În cea dintâi duminică ne-am dus la biserica din Hóló utca, numărul 8, unde celebra protosincelul Ghenadie Bogoevici[130], un bănăţean care era şi administratorul caselor Gojdu şi în acelaşi timp delegatul fundaţiei Gojdu, care ne plătea ratele bursei şi controla indexul dacă am collocvat şi dacă am trecut examenul la fine de an. Cel ce nu dădea examenul la timp pierdea bursa fără drept de apel. La liturghie priceasna a cântat-o Grozăvescu, ,,Spune-mi mie Doamne săvârşitul meu", convingându-ne de fapt că are o voce frumoasă de tenor. După liturghie bursierii, eu, fraţii Gruescu, toţi trei copii de dascăl, ne-am prezentat la părintele Bogoevici, care avea locuinţa lângă biserică. Ne-a primit cu multă bucurie, tratându-ne şi cu un păhărel de ţuică de pe Valea Almăşului. Titus şi cu Şpiţ, fii de preot, respectiv de protopop şi cu Stana nu puteau primi bursă, deoarece preoţii bănăţeni aveau în folosinţă o sesie parohială de 20 de hectare, deci nu puteau obţine certificat de pauperitate, care sta la baza obţinerii bursei.

Grozăvescu şi Fărcaş nu aveau bursă pentru că nu au obţinut la bacalaureat nota ,,bine", adică nota 8 cât se cerea pentru a primi bursă.

[130] Ghenadie Bogoevici (1862-1933) s-a născut în Bănia, Caraş-Severin. Liceul l-a făcut la Oravița şi Kecskemét, iar dreptul la Budapesta. Iosif Goldiş l-a instalat, în 1890, paroh la Budapesta. A primit în 1920 responsabilitatea îndrumării bisericilor ortodoxe româneşti din Ungaria. A colaborat cu Iosif Siegescu şi s-a autointitulat ,,cel mai inalt diriguitor al bisericii noastre din Ungaria". Veritabil reprezentant al intereselor bisericii ortodoxe din Ungaria a fost preotul Simion Cornea din Bătania. Referitor la activitatea sa vezi Teodor Misaroş, *Protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici*, în ,,Mitropolia Banatului", 1-3, anul XXVIII, 1978.

În fine a sosit şi ziua mare a începerii cursurilor de 1 octombrie. Noi balicii am primit instrucţiunile la înscriere, ce materii obligatorii suntem obligaţi să audiem. În Index trebuia introdus şi profesorul. Ori atât la dreptul roman, cât şi la istoria dreptului erau 3 catedre paralele. Pe care dintre profesori să-i favorizăm?! Stana s-a obligat să ne facă cunoştinţă cu studenţi români mai bătrâni care să ne lămurească. Acest act s-a desfăşurat pe Corso cel mic, zis Csirke Corso (Corso puicuţelor) spre deosebire de Corso cel mare de pe Váczi út. Mergând într-o seară la cină, am dat ochii cu doi tineri cu joben şi cu baston cu mânerul de argint. Stana a făcut prezentările cu doctorandul Pavel Nicolaevici şi Iuliu Belu, ambii timişoreni.

Pavel Nicolaevici, simpatic şi vorbăreţ, ne-a dat toate indicaţiunile, cum să completam indexul, punându-ne în vedere că mai târziu ne vor prezenta lui tata Ciobanul, care nu este altcineva decât şeful pedel (servitor) al universităţii, român din Sânnicolaul Mare, care este un personaj foarte important şi care e folositor să trăieşti bine.

Pavel Nicolaevici cu multă gentileţe ne-a servit informaţii nespus de utile pentru noi. Trebuie să remarc că prietenul lui, Iuliu Belu, fiul notarului din Mehala (Mehala numai în anul 1912 a fost încorporată la Timişoara, până la aceea dată a fost comună rurală independentă), rupea cam greu limba românească. Explicaţia a fost că mama lui fiind unguroaică aprigă, n-a lăsat ca cei trei fii ai săi să înveţe româneşte. Iuliu a învăţat puţina românească pe care o ştia în Budapesta, la ,,Petru Maior" şi în societatea studenţilor români pe care o frecventa.

Pavel Nicolaevici ne-a lămurit că profesorii de la universitate au diferite păreri politice. Sunt unguri şovinişti din partidul kossuthist, aderenţii lui Apponyi, marele călău al minorităţilor, care nu se ridica la nivelul corespunzător funcţiei pe care o ocupa, şi sunt profesori mai moderaţi, unii neînregimentaţi în partidele politice, alţii din partide mai puţin şoviniste, care la examene sunt obiectivi şi nu se înjosesc să persecute la examene pe studenţii minoritari.

Pentru studiile principale, din care se face examen în anul I, ne-a recomandat pentru dreptul roman pe profesorul Szentmiklósi, iar la istoria dreptului pe profesorul Király. În afară de studiile principale din care se făcea examen, am mai luat în index istoria Ungariei cu profesorul Marczaly Henrik, etica cu profesorul Pauller Gyula, stilistica cu profesorul Dobranszky şi limba română, obligatorie pentru studenţii cu bursă Gojdu, cu profesorul George Alexici[131]. Limba română se preda de Alexici două ore în

[131] Gheorghe Alexici (1864-1936) şi-a petrecut copilăria în Arad. A făcut studii universitare la Budapesta, unde după 2-3 ani de profesorat, în diferite oraşe, a devenit membru al catedrei de limba română la această instituţie academică. A publicat în limba germană

zilele de miercuri după masa. Alexici era numai docent conferenţiar. Profesor titular era nenumitul trădător Iosif Siegescu, la care se înscriau numai studenţii de la filologie care aveau ca studiu principal limba română. Aceştia erau cel mult 14, 15. În schimb la Alexici eram înscris 216 studenţi de la toate facultăţile în anii de război.

Era obiceiul, mai bine zis uzanţa la universităţile din monarhie că un student se putea înscrie la oricare disciplină, de la oricare facultate a universităţii, care avea o tangenţă oarecare cu studiile principale pe care le făcea. Astfel un student la drept se înscria la istorie, care avea legătură cu istoria dreptului, la filozofie, etică, logică, care de asemenea aveau legătură cu dreptul, la limbi unde se putea înscrie în mod normal oricare student de la oricare facultate, la medicină legală, care avea legătură cu dreptul penal etc. Dar studenţii, de exemplu de la facultatea de drept înscrişi la istorie, filozofie, limba română, puteau doar colocva, dar nu puteau face şi examen.

La începerea cursurilor, indexurile trebuiau văzute de profesorii la care eram înscrişi. Spre marea mea surprindere la dreptul roman îl văd în coada de studenţi care stăteau în rând pentru viză şi pe noul nostru cunoscut Pavel Nicolaevici, cu un index în mână, care ştiam că este doctorand. Păvăluţ m-a lămurit. Şi aici vine rolul mare a pedelului Ciobanu.

La drept un mare număr de studenţi nu frecventau cursurile. Se înscriau şi se prezentau la examen. Foarte puţini profesori şi foarte rar făceau catalogul pentru verificarea celor prezenţi. Mare parte din aceşti studenţi erau funcţionari care nu aveau posibilitatea să frecventeze prea mult, îşi rezervau concediile pe timpul examenului, aşa că nu îşi permiteau să fie prezenţi de patru ori pe an pentru semnarea indexului. Singura soluţie era să lase indexul la pedeleul Ciobanu, cu o bancnotă de 20 de coroane, care aranja semnăturile. Cum? Ciobanu îşi alegea un număr de studenţi mai sărăcuţi, de preferinţă dacă se putea exclusiv români. Dădea fiecăruia 30-35 de indexe de la diferite catedre, care pendulau la diferiţi profesori în cele 8 zile cât durau semnăturile, putând să dea gata 4-5 indexe la zi. Pentru munca lor, Ciobanul îi onora cu 10 coroane de index. Împărţea cu ei frăţeşte. Deci studenţii clienţi ai lui Ciobanu, puteau câştiga de 4 ori pe an, după isteţime cam câte 250-350 coroane, ceea ce făcea peste 1000 de coroane pe an, unii mai mult. Considerând că un student la drept petrecea în medie 7 luni pe an la Budapesta, cu suma primită de la Ciobanu, la care se adăuga bursa Gojdu

Geschichte der rumänischen Literatur şi a aprofundat studiile folclorice în cadrul cercetărilor patronate de catedră. Rezultatul acestor cercetări sunt cele două volume de folclor românesc: *Texte din literatura poprană română,* I, Budapesta, 1899 şi vol. II publicat de Ion Muşlea în Editura Academiei Române în 1986.

la cei mai mulţi şi câteva sute de coroane de la părinţi, unii studenţi se descurcau mai mult decât bine pe timpul studiilor.

Se întâmplau şi scene umoristice la aceste semnări de index. Pavel Nicolaevici avea o figură foarte delicată. Blond (mama lui era şvăboaică) elegant şi simpatic, părea un adevărat ,,dandy", deşi tatăl lui era un modest şuster (pantofar) în fabrica Timişoarei (Vlaşca Mala). Cu o ocasiune se prezintă cu un index la semnătură la profesorul de economie politică, baronul Lang, fost ministru de industrie şi comerţ şi membru al Casei Magnaţilor. Om bătrân, foarte delicat, cu noi românii se purta foarte indulgent. Se vede că i-a plăcut înfăţişarea studentului, răsfoieşte indexul şi se uită la numele studentului. Pavel înmărmurit. Profesorul se ridică de pe scaun, îi întinde mâna lui Păvăluţ şi îl întreabă: ,,excelenţa tatăl dumneavoastră cum se află?" Pavel buimac îngână încurcat la culme: ,,mulţumesc, mulţumesc bine." Profesorul: ,,vă rog să-i transmiteţi deosebitele mele consideraţiuni şi urări de bine." Bietul Păvăluţ, l-au trecut sudorile, numai el ştie cum a ajuns pe coridor, unde s-a grăbit să se uite la titularul indexului, care era ducele Carol de Odeschalchi. Bietul copil de şuster din Vlaşca Mala, a ajuns să fie câteva minute duce de Odeschalchi. Ce-l durea era faptul că a pierdut un client. Nu mai putea apărea în faţa profesorului baron Lang în altă ipostază decât de duce. Mulţi ani l-am tachinat pe Pavel cu aceasta, care pe front şi în Timişoara mi-a devenit unul din cei mai buni prieteni până la sfârşitul vieţii lui.

În fine s-au început cursurile. La dreptul roman, deşi război, o sală mare era ticsită până la refuz. Studenţii din anul I în majoritate erau născuţi în anii 1895 şi 1896, contingente care n-au ajuns la recrutare decât în primăvara anului 1915.

Normal cum nu eram un om care să mă îmbulzesc, am ajuns în banca ultimă ca şi la liceu. La dreapta mea Traian Grozăvescu, iar la stânga Főldi Aladár. În primele minute am constatat că profesorul în vârstă înaintată îşi cetea cursul cu o voce slabă, din care noi nu prindeam decât câte un cuvânt răzleţ. Grozăvescu n-a ezitat prea mult şi întreabă – ,,cine face cărţile?" – scoţând pachetul de cărţi nelipsit din buzunar. Tot el a început să împartă. Cum din dreptul roman aveam 6 ore la săptămână, în zilele de marţi şi vineri aveam câte două ore, de la 9 la 11, iar miercuri şi joi de la 9 la 10. În prima zi am avut două ore de ,,preference" şi mai puţin de drept roman. În banca dinaintea noastră şedeau Şpiţ-Popescu, Tiberiu Gruescu, Fărcaş, care cu mult interes ne chibiţau în credinţa că bătrânul profesor şi aşa miop fiind, nu ne vede. S-au înşelat foarte. În luna februarie 1915 am fost chemaţi la recrutare, iar pe ziua de 15 trebuia să ne prezentăm la unitatea militară. În acest scop pentru cei ce plecau armată s-a fixat o

sesiune de examene extraordinară începând cu 15 aprilie. Șpiț și Gruescu la recrutare au fost ,,untauglich", adică neapți, așa că au rămas cu examenul la sesiunea ordinară. Fiind mulți candidați și timpul scurt, nu s-a ținut seama de profesorul la care am fost înscriși. Eu și Főldi am ajuns la profesorul Szászy Schwartz, un savant în materie de drept roman. Grozăvescu nu s-a prezentat la examen. Titus, care la ore era în băncile din față, a ajuns la Szentmiklósi, luând examenul cu distincție, adică cu 10. Szászy Schwartz, foarte indulgent cu mine, m-a gratificat cu nota 8, iar lui Főldi, foarte slab pregătit i-a dat 6. Dacă se prezenta, Grozăvescu lua și el un 6.

Cei doi cavaleri Șpiț și Gruescu în sesiunea din iunie au ajuns la examen la Szentmiklósi. Mare le-a fost surprinderea când profesorul dregându-și ochelarii i-a fixat cu vorbele. Dumneavoastră faceți parte din banda aceea de cartofori din banca ultimă. Săracii de ei, în rușinea lor nu le-a trăznit prin minte să spună că ei sunt numai ,,chibiți" nu jucători. Poate le mergea mai bine. Nu i-a iertat profesorul, respingându-i pe amândoi. Și la corigențele din toamnă au avut aceiași soartă. Șpiț a avut neșansa ca la recrutările următoare din 1916 să fie găsit apt pentru serviciu militar, cu toată figura sa strâmbă, pe când Gruescu șmecher, a știut să facă să-i bată inima în așa ritm, că și la a doua recrutare a rămas tot ,,untauglich", rămânând în Budapesta. Natural a fost destul de isteț ca să nu se prezinte la examen cu Szentmiklósi, ci la unul din ceilalți profesori, așa că a reușit numai bine să termine facultatea în 1919 primăvara. Șpiț sărmanul, ajuns în armată, n-a mai căutat să facă corigența. Iar după unire, la Cluj, a intrat în serviciu la direcțiunea apelor, căutând să facă examenul fără frecvență. Dar aici a dat de altă pacoste. Catedra de drept roman era ocupată de eminentul profesor Cătuneanu[132], foarte exigent. Ori Șpiț, puțin tembel și intrat odată în pită, n-a mai luat examenul toată viața, datorită exclusiv funcției lui de chibiț.

În ce privește cursurile de la facultatea de drept, la cele două materii obligatorii din care trebuia să dăm examen, erau cât se poate de neinteresante și neatrăgătoare. Cei doi profesori, amândoi înaintați în vârstă, își citeau cursurile, mai bine zis fonfăiau ceva care abia se auzea. Norocul că ambii aveau manuale foarte bune, așa că nu era problemă să te pregătești dacă vroiai să o faci.

Cât se poate de interesant erau prelegerile de la filologie ale lui Mareczali, de la istorie și Pauler la filozofie. Dar mai atrăgătoare pentru noi erau cursurile lui Alexici. Își dădea seama omul că noi nu ne pregăteam

[132] Ion Cătuneanu (1883-1937), titular al catedrei de drept roman de la Universitatea din Cluj, a făcut studii de drept la Berlin. Cursul său de drept roman s-a impus nu numai prin valoarea lui didactică, ci și prin larga deschidere culturală spre lumea romană.

pentru cariera de profesori. De aceea nu făcea decât istoria literaturii române, insistând mai mult asupra epocii moderne, începând cu partea a doua a secolului al XIX-lea. Profesorul era bine documentat şi ţinea cursuri foarte interesante. Cu toate acestea din cei 216 studenţi înscrişi, mai mult de 30-40 nu veneau la cursuri.

Nu stăteau cu mult mai bine nici la societatea ,,Petru Maior". Din datele de mai sus rezultă clar că în 1914, anul întâi de război, frecventau cursurile la Universitatea din Budapesta încă aproximativ 230-240 studenţi români. Din aceştia se înscriau la ,,Petru Maior" circa 120, deci jumătate, iar la şedinţă veneau 50-60. La chemarea conducerii societăţii sala era puţin populată. Aşa s-a întâmplat şi la alegerea conducerii din 1914. Candidaţii la preşedinţie erau Victor Vlad[133], student în anul IV la arhitectură şi Gheorghe Comşa, absolvent în teologie şi doctorand la drept, episcopul de mai târziu al Aradului. Victor Vlad a ajuns profesor de geometrie descriptivă la Politehnica din Timişoara. La alegere înainte de toate şi-a spus cuvântul regionalismul. Noi, cei noi veniţi, şi cei mulţi erau aceştia, nu-l cunoşteam pe nici unul dintre ei. Dar fiind Victor Vlad bănăţean şi bănăţenii erau în majoritate, a fost ales Victor Vlad. Gheorghe Comşa[134] a plecat supărat cu gândul că nu mai pune piciorul la ,,Petru Maior". Ameninţarea nu a durat mult. În luna noiembrie a decedat George Şerb[135], membru în Casa Magnaţilor, membru în comitetul fundaţiei Gojdu, cumnat cu fostul prim-ministru Wekerle Sándor[136]. Corul Societăţii ,,Petru Maior", cam descompus în lipsă de dirijor, trebuia să cânte la funeralii. Corul s-a înjghebat ad hoc, dirijat de preotul militar din garnizoana Budapestei, Virgil Ciobanu. Dirijorul nu era deloc la înălţime, în schimb în cor cântau elemente care mai târziu au făcut cinste unor opere, dintre care amintesc pe Traian Grozăvescu,

[133] Victor Vlad (1889-1967) s-a născut în Lugoj, a făcut studii liceale la Beiuş şi Braşov, a fost student al Politehnicii din Budapesta. Din 1919 s-a stabilit la Timişoara, la dezvoltarea căreia a contribuit. A fost constructor prin excelenţă şi a condus cu tact şi pricepere Facultatea de construcţii timişoreană. Coleta De Sabata şi Ion Munteanu au închinat frumoase pagini în lucrarea *Remember. Profesori ai Şcolii Politehnice din Timişoara*, Editura Helicon, Timişoara, 1993.

[134] Gheorghe Comşa, episcopul Grigore al Aradului (1889-1935) a fost originar din Comana-Făgăraş. Doctor în drept la Universitatea din Budapesta şi în filosofie la Bucureşti, ales episcop la Arad în anul 1925. A promovat activismul ortodox şi a luptat pentru consolidarea României întregite. Este demnă de menţionat activitatea sa cultural-publicistică şi întărirea legăturilor cu Basarabia.

[135] George Şerb (1850-1914) a ocupat funcţii în administraţia maghiară din Budapesta. A sprijinit instituţiile naţionale din Beiuşul natal.

[136] Sandor Wekerle (1848-1921) a condus între 10 august 1917 şi 30 octombrie 1918 ultimul guvern al Ungariei dualiste. El mai condusese un guvern ungar între anii 1892-1895.

Titus Olariu, Costa Lăpădat şi alţi cântăreţi cu voce bună, de unde nu putea lipsi nici Gheorghe Comşa, cu o voce de bas cantabil a la Şaljapin, mai ales că se cânta şi pe ceva bănişori, cum de fapt am primit 20 de coroane de căciulă. Corul a cântat splendid şi a făcut impresie foarte bună asupra asistenţei, compusă 40 % din străini, intre care miniştri activi, foşti miniştri, Wekerle cu familia şi reprezentanţi ai Înaltei Curţi de Casaţie, unde a fost judecător George Şerb. Slujba religioasă a fost celebrată de arhimandritul Augustin Hamsea[137], stareţul mănăstirii Hodoş Bodrog, prieten cu defunctul şi contracandidatul permanent al lui Vasile Mangra[138] la postul de episcop al Aradului. După acest episod împăcarea cu Gheorghe Comşa s-a făcut şi am rămas prieteni chiar foarte intimi până la moartea lui prematură întâmplată în anul 1935, la vârsta de 45 de ani, ca episcop al Aradului.

Banchetul tradiţional al Societăţii ,,Petru Maior" ce se ţinea după adunarea generală a fost omis datorită războiului. Acest fapt a fost regretat mai mult de moşul Perin, bărbierul studenţimii care avea o frizerie bunicică pe Ullői şi care era prezent totdeauna la banchet unde se ţinea următorul toast: ,,Părinţii voştri v-au trimis cu multe greutăţi să învăţaţi la şcolile înalte de la Pesta ca să iasă oameni din voi. Voi aveţi obligaţia sfântă să vă daţi toată silinţa la studiu şi să vă radeţi la moş Perin".

Cele 7 luni petrecute ca student pe anul I au fost cele obişnuite ale studentului ajuns în capitală. Preferance la orele de drept roman. Continuarea preferansului acasă. Mai răsfoiam şi cărţile de studii, căci trebuia să colocvăm pentru a nu pierde bursa Gojdu. Titus Olariu cel mai serios dintre noi, care colinda muzeele, prezent la toate spectacolele de operă, care în fiecare luni dimineaţă era prezent la casa operei pentru a lua bilete de favoare pentru studenţi pentru săptămâna care va urma, nu mă ierta şi cumpăra şi pe seama mea cel puţin două bilete pe săptămână pe de o parte îmi plăcea muzica şi opera, de altă parte în privinţa aceasta nu-l puteam refuza pe Titus care în aceste 7 luni mi-a făcut o educaţie muzicală foarte folositoare pentru întreaga mea viaţă.

Cel care era înscris la Conservatorul de muzică şi îl chema Traian Grozăvescu, nu cred să fi fost măcar de două trei ori la cursurile conservatorului. Acolo nu avea partener de preferance. Era greu de dus şi la

[137] Aron Augustin Hamsea (1849-1916), fiu de plugari din Râşnov (Braşov), fost profesor al Preparandiei, al cărei director a fost între 1887-1900. Spirit moderat şi îndepărtat de luptele politice a fost apropiat de V. Mangra.

[138] Vasile Mangra (1850-1918) a fost o personalitate controversată a luptelor noastre naţionale. Promotor al atitudinilor activiste, după Memorand un veritabil luptător naţional, şi-a schimbat comportamentul politic după 1900, candidând la Ceica (Bihor) pentru un loc în Dietă. De atunci drumurile i-au fost deschise spre scaunul mitropolitan, dar oprobiul opiniei publice româneşti nu l-a ocolit şi nici azi nu-i iartă colaboraţionismul său.

operă. Pe Traian îl pasiona în primul rând preferansul, apoi fotbalul, ţigarea şi şprițul. Femeia era un lucru secundar în viaţa lui. Nu ştia să trateze cu femeile. Era chiar timid şi stângaci în faţa lor. Noi care am fost prietenii lui şi am petrecut cu el tinerețea suntem în măsură să cunoaştem această împrejurare. Cele scrise în biografia lui, înțeleg în volumul apărut şi inspirat în mare parte de sora lui, sunt multe poveşti şi lucruri care n-au nici un temei. Traian a fost un prieten bun, vesel, nu prea inteligent. Avea inteligență muzicală, ureche extraordinară şi voce divină. Cine l-a cunoscut îndeaproape, a putut să înțeleagă foarte bine soarta care a avut-o.

Acest prim an la facultatea de drept din Budapesta a fost doar un an de tatonări şi s-a terminat fără evenimente remarcabile. La sfârşitul lunii aprilie am luat primul examenul fundamental, am plecat la părinții din Nerău, pentru a mă pregăti să fac faţă onorabil evenimentelor mari care îmi stăteau în faţă. Un moment am regretat că n-am urmat teologia, dar mi-am revenit imediat, fără a scruta inevitabilul.

ÎN SLUJBA ÎMPĂRATULUI

A sosit ziua când trebuia să plec pentru a mă prezenta la unitatea militară care îi aparţineam. Înainte de a mă ocupa cu înregimentarea, ţin să fac câteva considerațiuni asupra componenței armatei austro-ungare. După dualismul decretat în 1867 şi împăcarea dinastiei de habsburg cu ungurii, s-au schimbat multe în organizarea internă a monarhiei. După revoluția din 1848-1849 şi absolutismul care i-a urmat, o fracțiune a ungurilor care n-au fost de acord cu acțiunea lui Ludovic Kossuth, a căutat o apropiere de dinastie.

Este lucru cunoscut că înaintea anului 1848 erau două partide politice in Ungaria. Cel conservator, partidul aristocrației condus de contele Széchenyi Ştefan [139] şi partidul liberal care cerea reforme radicale impuse de vreme, condus de Deák Francisc [140]. Acestui partid îi aparţinea şi Kossuth., care era finul lui Deák, dar care era nemulțumit de politica moderată concepută de către Deák. Este de la sine înțeles că partidul conservator era monarhist, că acolo îşi găsea ocrotirea privilegiilor.

---

[139] Széchenyi Ştefan (1791-1860) a fondat Academia de Ştiințe a Ungariei şi a orientat privirile conaționalilor săi spre viitor. A luptat pentru modernizarea Ungariei. În preajma lui 1848 a voit să evite luptele cu Viena. A acceptat să conducă Ministerul transporturilor şi comunicațiilor în guvernul independent din 1848.

[140] Deák Francisc (1803-1876) a promovat teza dualismului austro-ungar şi a contribuit la stabilirea bazei juridice a actului.

Deák Francisc cerea reforme radicale, abolirea iobăgiei şi drepturi egale pentru toţi cetăţenii. Libertate şi egalitate pentru toţi locuitorii ţării, pentru că libertatea este una şi indivizibilă. În acelaşi timp însă, caută să obţină pe cale legală aceste drepturi de la monarh. Deci nu cerea răsturnarea, detronarea habsburgilor.

Kossuth în schimb, ca orice neofit care se respectă, caută să fie mai naţionalist, şovinist până la extrem. Kossuth concepea libertate numai pentru unguri. Naţionalităţile, dacă doresc să se împărtăşească de libertate, să se facă unguri. A cerut categoric ca învăţământul să fie exclusiv unguresc. A mers mai departe. A cerut, mai apoi a impus ca limba maghiară să fie introdusă şi în biserică. Se poate vedea în matricolele bisericii române, că în partea a doua a anului 1848 şi până la înfrângerea revoluţiei, că au fost făcute în ungureşte. Poate oricine să-şi închipuie cum bieţii popi, care nu ştiau o boabă ungureşte, se străduiau să redacteze acte într-o limbă pe care nu o cunoşteau, cum nu cunoşteau limba chineză.

Kossuth era acompaniat în această atitudine de către tineretul unguresc în frunte cu poetul Petőfi[141] (el însuşi slovac, se numea Petrovici, mamă-sa nu ştia un cuvânt ungureşte, iar tatăl său dacă rupea cumva limba lui Árpád. Acest amănunt îl recunoaşte chiar biograful său Gárdonyi Géza). Revoluţia a eşuat şi în mod firesc a urmat o dictatură condusă de Viena.

După înfrângerile suferite de austrieci la Solferino şi Mantua în Italia, dar mai ales după dezastrul de la Kőniggratz din anul 1866, Deák, secondat de domnul Eötvös[142] şi cu conservatorii lui Széchenyi (acesta a decedat la ospiciu) au căutat o apropiere de dinastie. Împăratul Francisc Iosif a înţeles că dacă doreşte să mai păstreze ce i-a mai rămas din monarhie, este nevoie să se sprijine pe unguri, singurii care pot garanta integritatea monarhiei. Naţionalităţile care în revoluţia de la 1848 au luptat contra ungurilor, nu numai că nu au fost recompensate, dimpotrivă au fost supuse aceluiaşi regim ca şi ungurii, fără a li se atribui drepturile promise. Şi de altfel, toate aceste naţionalităţi aveau consângeni care erau aşezaţi chiar la frontierele monarhiei, erau deci suspectaţi de tendinţe centrifugale, pe care nu se putea baza, aşa că apropierea ungurilor a fost binevenită şi acceptată. S-a făcut pactul dualist din 1867 şi sub conducerea lui Deák s-a

[141] Petőfi Sándor (1823-1892), de origine slovacă (Petrova), a fost unul dintre cei mai mari creatori ai literaturii maghiare în totalitatea ei. Vezi Klaniczay Tibor, Sándor József, Szabólcsi Miklos, *Historire abrégée de la litérature hongroise*, Corvina, Budapest, 1962, p. 116. Lirismul său este impresionant.

[142] Eötvös Iosif (1813-1871) a cunoscut lumea Europei şi a publicat studii despre Victor Hugo. A fost partizan a lui Kossuth contra Széchenyi. Concepţiile sale politice au fost prezentate în lucrarea *Influenţa asupra societăţii a ideilor dominante ale secolului XIX. Partizan al dualismului*(nepublicat).

format un guvern constituţional maghiar. Deák Francisc nu s-a grăbit să-şi realizeze programul lui de mai înainte, acordând libertăţi minorităţilor etnic. Singurul care a rămas ferm pe poziţii a fost baronul Iosif Eötvös care a insistat şi a obţinut votarea legii naţionalităţilor din anul 1868. Tot Eötvös în calitatea sa de ministru al instrucţiunii şi cultelor a aprobat Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române, care a devenit fortăreaţa numărul 1 de apărare a limbii şi legii româneşti.

Legea naţionalităţilor a fost votată de parlamentul maghiar, mult modificată faţă de proiectul propus de Eötvös, dar nici în această formă ea nu a fost pusă în aplicare nici o zi măcar. Partizanii lui Deák pretinzând putere, au căutat să-l înlăture pe el şi Eötvös din fruntea treburilor publice. Eötvös i-a ajutat prin aceea că a murit la timp. Pe Deák l-au scos cu toată pompa cuvenită, declarându-l ,,părintele patriei", dându-i toate onorurile cuvenite, afirmând că doresc să-i cruţe bătrâneţele omului care a întemeiat o patrie. A mai trăit Deák aproape 10 ani, dar n-a mai avut cuvânt în treburile obşteşti. Francisc Iosif, cu toate acestea nu prea avea mare încredere în unguri. De aceea a căutat să-şi asigure tronul şi unitatea monarhiei, bazat pe forţa armată.

Unul din dezideratele ungurilor a fost armata naţională. Împăratul nu i-a refuzat şi le-a dat o armată teritorială naţională, pe ,,honvezi", iar pentru Austria tot o armată teritorială naţională ,,Landwehrul". Limba de serviciu şi comandă la honvezi era cea maghiară, la Landwehr natural germana. Dar faţă de aceasta împăratul a menţinut în fiinţă armata cea adevărată care era ,,Kaiserliche und Königliche Armee". Aceasta era armata cea adevărată, care era răspândită în întreg teritoriul monarhiei. În această armată limba de serviciu şi de comandă era cea germană. S-a făcut o concesiune şi anume s-a decretat limbă a regimentului, limba pe care o vorbea majoritatea absolută a soldaţilor din regiment. Regimentele din Timişoara (şi cea germană), Arad, Caransebeş, Orăştie, Alba Iulia, Sibiu, Braşov, Bistriţa, Cluj, Târgu Mureş (şi cea maghiară), Oradea (şi cea maghiară), Cernăuţi (şi ruteană) aveau ca limbă de regiment şi limba română. Aceasta însemna că ofiţerii de regiment trebuiau să înveţe limba română în limitele necesităţii serviciului, un lucru foarte vag. Pentru extinderea complicaţiunilor s-a introdus ca la diferite regimente să fie mult a treia parte din ofiţeri de aceeaşi limbă cu soldaţii.

În felul acesta s-au răspândit ofiţerii diferitelor naţionalităţi pe toată suprafaţa monarhiei, însurându-se cu fete străine, mai apoi şi ei înstrăinându-se. Puţin au fost aceia care departe de ai săi au putut rezista. Un exemplu de românism a dat colonelul Iacobici, comandantul regimentului de la Graz, tatăl generalului Iacobici, fost ministru al armatei şi şeful marelui stat major al armatei române. La fiecare regiment era repartizat şi

câte un preot militar, cu gradul de căpitan, natural care era de confesiunea soldaților din regiment. Un preot militar putea avea până la gradul de locotenent colonel. Acest grad îl avea protopopul Pavel Boldea[143], care era șeful preoților ortodocși de toate națiunile și care lucra în ministerul armatei din Viena.

Armatele teritoriale nu aveau stat major propriu. Nu aveau deci comandamente de divizie. Honvezii aveau 6 divizii cu 24 de regimente, iar landwehrul avea 8 divizii cu 32 de regimente. Armatele teritoriale nu aveau decât infanterie și cavalerie. Nu aveau artilerie, geniu etc. În felul acesta ungurii care se dedicau carierei de ofițeri activi în mare majoritate intrau la honvezi și foarte puțini la K.u.K. (Kaiserliche und Königliche), care era armata adevărată, dar unde domnea limba germană.

Românii se fereau de honvezi, unde stăpânea un spirit șovin. Nu cred să fi fost în total 8-10 ofițeri activi români la honvezi. Unul din ei a fost scriitorul Liviu Rebreanu[144]. Ai noștri care intrau în armată, toți se înscriau la școlile militare K.u.K. unde li se făceau avantaje deosebite. Școli militare de cadeți existau pe teritoriul nostru în Timișoara, Sibiu și Târgu Mureș. Academia militară pentru infanterie și cavalerie era la Wiener Neustadt, iar cea pentru artilerie și trupele de geniu la Mödling.

Dintre români se dedicau carierei militare în cea mai mare parte fiii foștilor grăniceri[145]. Mulți dintre ei au ajuns la grade înalte. De exemplu generalul Guran, întemeietorul topografiei militare, generalii Seracin, Trapșa, Șandru, Ion, Cena, Domășneanu[146] etc.

O amintire în legătură cu generalul Șandru. În anul 1909/1910 când am ajuns la Brașov, în ziua de Bobotează am mers la biserică. Am fost

---

[143] Pavel Boldea (1862-1920) a fost fiul învățătorului Pavel Boldea din Borlovenii Vechi. Face studii liceale la Biserica Albă și teologice la Caransebeș. Din 1886 a fost capelan militar.

[144] Liviu Rebreanu (1885-1944) a fost ofițer într-o unitate de honvezi, dar conștiința sa, modelată de oamenii și plaiurile năsăudene, l-a determinat să se îndrepte spre țara mamă. A creat o operă literară impunătoare. Valoarea operei a fost recunoscută de Academia Română care l-a ales membru al ei.

[145] Este vorba de generalii proveniți din rândul grănicerilor bănățeni. Centrul acestui grup de generali a fost Viena. Amintim câțiva dintre ei: Alexandru Guran (1824-1888), Mihai Trapșa (1838-1893), Nicolae Cena (1844-1922), Traian Doda (1822-1895). O frumoasă lucrare închinată spiritului militar al grănicerilor este cea elaborată de Liviu Groza, *Grănicerii bănățeni*, Editura Militară, București, 1983.

[146] George Domășneanu (1868-1940) s-a născut în Petnic, de lângă Mehadia, ca fiu al unui plutonier din Regimentul 13 grăniceri. A făcut studii militare la Eisenach și Wiener-Neustadt. Și-a început activitatea militară la Caransebeș. După absolvirea Școlii de Război din Viena a lucrat în cadrul Marelui Stat Major Imperial fiind apreciat ca un talent militar. După Unire a comandat Divizia 19 Infanterie din Timișoara.

surprins când în faţa bisericii am văzut o companie de onoare din Regimentul 50 Infanterie, cu haine de paradă şi fanfară militară în frunte. Fiecare soldat avea la chipiu o crenguţă de brad. Când am intrat în biserică în partea dreaptă a altarului l-am zărit pe generalul Șandru în haine de gală, cu tricolorul cu penaje în mână şi în spatele lui întreg corpul ofițeresc din garnizoană: nemți, cehi, unguri, sârbi, croaţi (mai ales).

La sfinţirea apei, compania a tras trei salve de onoare, iar fanfara a intonat ,,Gotterhalte", imnul lui Haydn, care era atunci al habsburgilor, iar în prezent al Germaniei Federale. După terminarea slujbei, preotul militar a stropit cu apă sfinţită peste ofiţeri şi soldaţi. În sunetele fanfarei soldaţii s-au retras în cazarmă, unde în acea zi li s-a servit masă de mare sărbătoare.

Aici trebuie să menționez că regimentele românești K.u.K. în august 1914 au plecat pe front cu drapele tricolor românesc. În armată administraţia ungurească nu avea cuvânt. Armata K.u.K. era stat în stat. Corpul ofiţerilor activi, compus din toate naţionalităţile din monarhie, era educat în această direcţie. Pentru ei nu exista decât împăratul şi şefii lor ierarhici. De conducerea administrativă nu lua cunoştinţă, nu aveau legături, armata în Ungaria parcă era într-o ţară străină. La sărbătorile naţionale ale ungurilor nu participau ofiţerii K.u.K.. Doar la Paştele catolice ca şi la cele ortodoxe, armata ieşea cu o companie de onoare, alt contact nu era.

Cu ocazia recrutării eu am fost repartizat la regimentul 46 infanterie din Szeged. Cercul Sânnicolaul Mare, din care făcea parte comuna mea Nerău, făcea parte din centrul de recrutare Szeged, aşa că toţi din această regiune erau repartizaţi la unităţile din Seghedin. A fost mare surpriza pentru mine când am primit ordinul de a mă prezenta la partea sedentară a regimentului care era la Braşov. Explicaţia care era? Lipsa de încredere în regimentele româneşti din vecinătatea Regatului român şi lipsa totală de încredere în regimentele cehe, care dezertau pe front în masă la inamic. Atunci au găsit soluţia. Regimentele româneşti au fost mutate în Cehia şi Boemia. Regimentul 2 Infanterie din Braşov la Praga, Regimentul 31 Sibiu la Brűnn (Brno), Regimentul 43 Caransebeş la Ičim, Regimentul 64 Orăştie la Olomütz (Olomouc) şi aşa mai departe. În schimb regimentele cehe au venit în inima Ungariei, iar cele ungureşti în Transilvania.

Aşa am ajuns ca după mai puţin de un an să mă aflu din nou la Braşov de unde am plecat, dar de astă dată în uniforma împăratului. Partea sedentară a regimentului ocupa aşa zisele cazărmi noi din capătul Braşovului vechi, către Stupini. Al dracului de departe de la centru. Am auzit că elevii cu termen redus aşa-zişii ,,Einjährig Freiwilligeln" pot locui în oraş, având să se prezinte dimineaţa la ora 5 la cazarmă. Deci cel dintâi lucru a fost să îmi caut o cameră mobilată. N-a fost greu. Am găsit una

foarte bună în strada Lungă, lângă bine-cunoscutul restaurant La ,,Mielul Alb". După aceea am căutat un croitor. Vechiul meu croitor Szőcs (Suciu) murise în 1914. Am găsit pe maiorul Colan, rudenie cu Colan al nostru, la care am comandat uniforma.

Natural am mers cu o zi înainte la Braşov. După ce m-am mutat şi mi-am comandat uniforma, am început să-mi caut cunoscuţi şi foşti colegi. Pe la prânz pe ,,Promenadă" am dat de Traian Popovici, Duţu Enescu, Vasile Dogaru. Parcă i-am comandat. Foarte mare bucuria revederii. I-am întrebat cum de n-au plecat la Praga. Mi-au spus că ei se prezintă la centrul de recrutare Braşov, de aici îi trimite cu însoţitor la Praga în ziua de 16. Îi vedeam foarte agitaţi şi discutând pe la spatele meu. Nu i-am dat mare importanţă. Am mers la masă la ,,Transilvania", ceilalţi doi erau în Braşov acasă. Am încercat să fac un program pentru seară, cu un mic chefuleţ de adio. Mi-au răspuns în corpore toţi trei că nu pot veni. Ne-am luat rămas bun ca prietenii, urând mult noroc pentru zilele grele care ne aşteaptă. Numai cu ani în urmă am aflat că cei trei şi cu alţii în acea noapte au trecut pe la Râşnov-Bran prin vama Cucului în Vechiul Regat. Duţu Enescu a insistat să mă cheme şi pe mine, dar ceilalţi au refuzat, pretextând că şi aşa sunt mulţi pentru a trece neobservaţi.

În ziua de 15 mai la 8 dimineaţa m-am prezentat la cazarmă. M-au îndrumat la un grup de 40-50 de tineri intelectuali care făceau parte din Freiwilligeni. Am descoperit la repezeală prieteni români, pe Crişan, Măcinic şi Oprean din Sânnicolaul Mare, Eremia Mac din Nerău şi încă doi români necunoscuţi. Cei amintiţi mai sus am făcut toţi şcoala la Braşov, ultimii doi au făcut şcoala ungurească. Eram deci un grup de 6 români. După 3 zile a mai venit un grup de tineri detaşaţi de la regimentul din Timişoara, unde erau prea mulţi Freiwilligeni. Între aceştia se mai aflau trei români Gheorghe Nicoară, Ion Pungilă (mai mult Lungilă că avea 1,94 m înălţime) şi un al treilea al cărui nume îmi scapă. Din totalul de 62 de Freiwilligeni, eram 9 români. Restul 26 de unguri, 12 evrei tot unguri, 12 şvabi, 2 sârbi şi un bulgar. Natural limba curentă era cea maghiară. Mai pe urmă am sporit cu 3 evrei braşoveni, aşa că din 65 de elevi cu termen redus, la regimentul din Szeged, cel mai unguresc oraş, numai 26 erau unguri, nici 40 %.

Am fost luaţi în primire de adjutantul părţii sedentare, căpitanul Nováky. Un tip de ungur aşa cum este în caricaturi: gras, cu mustăţi mari răsucite. Ne-a luat pe ungureşte, limbă, care zicea el, o cunoaştem cu toţii. Am aflat că Nováky provenea din ofiţer de rezervă, nu din şcoala militară.

Ne-a ţinut un discurs lung, patriotic şi stupid. Izbucnise războiul cu Italia. Invective la adresa italienilor, ca la urmă să ne înveţe să strigăm

D.D.D., ce însemna ,,disznó digó dögöly" („Porc italian crapă") comandantului oberstleutnant Radelič (locotenent colonel), un croat jovial, simpatic, la care tot regimentul îi spunea Radelič papa. Nu ştia nici un cuvânt ungureşte. Ne-a spus două fraze nemţeşti, după care foarte democratic a dat mâna cu noi. De aici am fost duşi la magazie pentru echipare. Am fost îmbrăcaţi cu haine uzate care nu ni-se prea potriveau. Mă gândeam cu multă grijă cum să mă duc în hainele acestea în oraş să mă vadă fetele cunoscute. Această grijă mi-a fost risipită repede, când ni s-a cerut să facem pachet din hainele civile, să le predăm la magazie, de unde le vom primi peste 15 zile când vom putea ieşi în oraş. Am fost lămuriţi că până nu învăţăm să ne comportăm milităreşte, nu avem permisiunea de a ieşi în oraş. Eventual chiar trei săptămâni va trebui să stăm tot timpul în cazarmă şi pe câmpul de exerciţiu care se afla în imediata vecinătate a cazarmei. Mare dezamăgire. Cu multă greutate am aflat un cunoscut din Nerău, cătană bătrână, chiar gradat căprar, care putea ieşi după serviciu în oraş, până la orele 9. Pe el l-am trimis la gazda nouă să-i spună că numai peste 15 zile vin acasă.

În după masa zilei de 15 ne-a luat în primire plutonierul Gera, ajutat de sergentul Zugfűhrerul Maus, care au fost repartizaţi la detaşamentul voluntarilor. Comandantul a fost numit în persoana Oberlentuantului Orbán, locotenent major, un ofiţer de 27-28 de ani, suplu, elegant, sever, tipul ofiţerului activ, ieşit din şcoala militară.

Se vedea clar că lt. Orbán este produsul tipic a şcolilor de cadeţi K.u.K.. Întotdeauna bine pus la punct, îngrijit ca scos din cutie, înmănuşat, calm, obiectiv, nu arăta nici o preferinţă pentru nimeni, vorbea perfect limba germană, dar şi cea maghiară, nu manifesta opinii proprii, cu un cuvânt un ofiţer disciplinat al împăratului. Cu noi foarte sever, altfel nici nu răzbea cu o ceată de pretinşi intelectuali zurbagii şi nedisciplinaţi prin felul lor de a fi. Nu tolera nici o abatere, era de o punctualitate riguroasă.

În ziua a doua a început instrucţia. Ni s-a pus în vedere de la început că timpul este foarte limitat, până la 30 iunie, deci în 6 săptămâni trebuia terminată instrucţia, la 1 iulie urmând să plecăm la şcoala de ofiţeri de rezervă. Scularea era la ora 5. La 5,30 dejunul, la 5,45 adunarea (Vergattunung) şi plecarea pe câmpul de exerciţiu. Instrucţia începea cu 30 de minute exerciţii libere. După aceea instrucţia militară de bază, mişcările, mânuirea armei etc. Exerciţiul dura până la ora 11,30, când ne întorceam morţi de obosiţi în cazarmă. La ora 12 ni se servea masa de la cazan. Trebuie să recunosc că abundentă şi destul de bine preparată, doar că nu era variată. Joia şi duminica supă şi friptură de porc, 3 zile supă de vacă şi rasol, de două ori tocană.

După masă de la orele 14,30 eram liberi. Ne retrăgeam în camere să ne odihnim. Cazarea a fost sub toată critica. În două camere am fost cazați 65 de oameni. Paturi nu aveam, dormeam pe saltele umplute cu paie, fără cearceaf, la cap o pernă umplută cu paie și o pătură cât se poate de ordinară pentru acoperit. Ni s-a spus că se procedează cu noi în felul acesta ca să ne pregătească pentru front.

După masă în afară de sâmbătă, de la orele 14,30 la 17,30 ni se făcea teorie. Învățam să desfacem arma, trăgeam la distanță scurtă etc. Orbán ținea cursuri interesante. Subofițerii erau sub toată critica, foarte reduși, n-am prea avut ce profita de ei. Elevii erau foarte diferiți. Din 65 elevi 3 erau mai bătrâni, cu studii superioare, recrutați ulterior. În rest eram 3 studenți universitari, restul în acel an au terminat liceul, școala de comerț etc. Ungurește știam toți, în consecință cursurile se țineau în ungurește. Termenii tehnici natural nemțește, comanda nemțește, redactarea rapoartelor nemțește. Pentru ungurii de pe pustă nu era treabă ușoară să se familiarizeze cu atâtea noțiuni într-o limbă pe care nu o înțelegeau.

La ora 18 ni se servea cina. După cină ne aciuiam în cantină, unde exista o cameră. Cum însă la partea sedentară după orele de serviciu nu rămânea decât un singur ofițer, restul plecau în oraș unde aveau locuințele și familiile, așa că acea cameră rezervată era pusă la dispoziția noastră. În primele zile era aglomerație. Toți aveam bani de acasă. După o săptămână s-au rărit rândurile. Aici natural ne grupam in bisericuțe. Românii ocupam două mese, alăturându-ni-se și cei doi sârbi. Șvabii erau ei de ei, doar ungurii se amestecau cu evreii. Fix la ora nouă cantina se închidea și noi ne retrăgeam fiecare pe salteaua de paie.

În fine au trecut și cele 15 zile în care au trebuit să fabrice din noi soldați. Cu câtă nerăbdare am așteptat această zi, care a căzut pe o zi de joi. După masă la cursuri, lt. Orbán ne-a comunicat că numai sâmbătă puteam părăsi cazarma. Deci s-au făcut 17 zile în loc de 15. A sosit și ziua de sâmbătă. După masă eram liberi. Ne-am așteptat masa. La ora 11,30 am plecat cu grabă la locuință, unde pentru prima dată după 17 zile m-am spălat cum trebuie și mă pregăteam de masă. Restaurantul ,,La Mielul Alb” era în vecini, unde am consumat o masă copioasă. După masă cel dintâi drum m-a condus la maiorul Colan, unde am aflat uniforma gata, fără probă prealabilă. La ora 6 seara mă plimbam în uniforma nouă, ras, tuns și frezat, ca un nou născut.

Desigur m-am grăbit la promenadă să întâlnesc vechile cunoștințe de gen femeiesc. O mică dezamăgire. Cele trei pe care le-am întâlnit, toate trei prietene bune, cu care am făcut 3 ani școala de dans ,erau însoțite de câte un ofițer. Eram în situația neplăcută că trebuia să salut milităreşte pe domnii

ofiţeri. Fetele mi-au zâmbit puţin încurcat, natural fără a-mi dresa un cuvânt. Nu se puteau demite de la ofiţeri la un necăjit de ,,ein jährig Freiwilliger". Deziluzionat, am părăsit promenada să-mi caut altă distracţie mai plăcută. Tocmai la capătul promenadei am întâlnit pe una din cunoştinţe, care era singură, fără ofiţer cu sabie lângă ea. Era o săsoaică, fata unui medic cu nume bun, frumoasă, expresivă elegantă, cu care eram în prietenie prin faptul că era cea mai bună prietenă a fetiţei căreia i-am făcut curte pe când eram în liceu. M-a întâmpinat cu exclamaţii de sinceră bucurie, făcându-i propunerea să ne plimbăm în altă parte, ca să nu fiu nevoit să fiu tot timpul cu mâna la chipiu pentru a saluta pe fiecare căprar sau sergent care-mi ieşea în cale.

I-am propus să mergem sus la ,,Hohe Worte" la un ţap de bere. A acceptat cu bucurie, pe drum povestindu-i toate întâmplările din ultimul an de când lipseam din Braşov. Natural neuitând să-mi povestească propria ei aventură terminată foarte prost, pe care a avut-o cu un ofiţer de husari, coleg şi prieten de regiment cu logodnicul surorii ei mai mari. După ce i-a făcut curte timp de trei luni, a plecat fără rămas bun. A aflat ulterior că numitul nobil polonez era căsătorit şi avea şi doi copii. În război toate sunt posibile, chiar admise. După această aventură a venit bine la socoteală pentru drăguţa de Paula un Freiwilliger necăsătorit, fără copii, bun prieten din trecut.

Ziua următoare era duminica Rusaliilor stil nou. În ordinul de zi citi sâmbătă la amiază, în alte zile se citea seara înainte de cină, s-a ordonat ca soldaţii romano-catolici şi protestanţi la ora nouă dimineaţa să fie prezenţi pentru ,,Kirchengang", adică mers la biserică. Noi ortodocşii puteam dormi liniştiţi, aveam două zile libere, cele două zile de Rusalii.

Duminecă m-am dus şi eu de unul singur în biserica românească din cetate. M-am ataşat corului destul de anemic condus de Stere Stinghe, în care am cântat ca elev. Profesorul s-a bucurat foarte. După slujbă am întâlnit pe una din domnişoarele de pe promenadă, fără ofiţer. De astă dată a fost foarte drăguţă şi a zâmbit cu gura întreagă şi m-a asigurat că se bucură mult că m-a întâlnit, dar s-a grăbit să-şi ia rămas bun de la mine.

În următoarea sâmbătă la prânz, spre marea noastră uimire a trebuit să auzim la ,,Tagesbefehl" ordinul de zi, că duminică la ora 9 vor fi prezenţi în curte soldaţii de religia greco-ortodoxă şi greco-catolică pentru ,,Kirchengang" şi că a doua zi de Rusalii eram liberi. Era marele nostru favor, că sărbătorile le făceam de două ori. Şi mai mare ne-a fost surpriza, când a doua zi in curte am văzut încolonându-se aproximativ 200-250 de soldaţi, care aproape toţi vorbeau româneşte (erau din Sânnicolaul Mare, Cenad, Beba, Nerău şi Cenadul unguresc, toate comune mari), puţini sârbi şi câţiva unguri greco-catolici din Makó. Dar se vede că nici Nováky

adjutantul nu-şi dădea seama că vor fi atât de mulţi valahi de ritul vechi, că nu avea la îndemână nici un ofiţer ca să ne conducă. Ori o coloană cu 250 de oameni nu putea fi condusă prin oraş decât de ofiţer. În fine a rezolvat problema punând pe ofiţerul de serviciu să ne conducă, rămânând el să-i ţină locul până la întoarcere.

Ofiţerul tânăr activ, de prin Silezia, nu cunoştea Braşovul şi nu a fost în viaţa lui într-o biserică românească. Aici am intrat eu pe fir şi l-am dirijat de ne-a condus la biserica Sfântul Nicolae din Şchei. Aici altă surpriză şi mirare când au intrat în biserică atâţia soldaţi din regimentul unguresc din Seghedin. A şi exclamat o trocăriţă bătrână: ,,uite maichi că şi ungurii ăştia-s românaşi de-ai noştri." Ofiţerul silezian a fost adânc impresionat de lumânările multe care ardeau, de pompa mare cu care s-a celebrat slujba şi mai ales corul frumos dirijat de Gheorghe Dima.

După ce au trecut şi sărbătorile am reintrat în rodajul normal. Instrucţie de la 5,45 până la 11,30 şi teorie de la 14,30 până la 17,30, până la epuizare. A venit şi ziua de 29 iunie când am încheiat instrucţia, urmând în ziua de 30 iunie să plecăm la Sibiu.

Am sosit la Sibiu pe o ploaie torenţială. Am fost conduşi şi cazaţi în sala mare de la ,,Gewerheverein" casa meseriaşilor. Erau vreo 150 de paturi curate, cu cearceafuri albe, înghesuite în sala mare, în care se ţineau altă dată balurile şi petrecerile din Sibiu. A doua zi am constatat că sala nu serveşte numai de dormitor, ci în acelaşi timp era şi sală de cursuri. S-a introdus o catedră, iar ca bănci serveau paturile noastre. Sub pat ţineau băieţii geamantanele şi se spălau la 3-4 robinete din clădire şi la fântâna din curte. A doua zi am găsit o cameră bine mobilată, ieftină chiar, pe strada principală, str. Cisnădiei, nu ştiu dacă a fost o coincidenţă, iarăşi lângă un restaurant, de astă dată se chema ,,Trei Stejari". Camera era la parter, în curte, iar fereastra dădea în grădina restaurantului. Eram servit prompt pe fereastră şi plăteam două coroane de masă. De la şcoală cei ce cereau primeau hrana în bani. Natural, nu două coroane pentru prânz, ci 80 de fileri pentru toate 3 mesele.

Ziua următoare am făcut cunoştinţă cu comandantul şi corpul profesoral, care ne-a fost prezentat în dimineaţa zilei la orele 5,30 când era fixată plecarea pe câmpul de exerciţii numit ,,Poplacaer Heide", islazul comunei Poplaca. La margine era o pădurice frumoasă.

Comandantul şcolii era maiorul Paul Manciu, bănăţean de la Maidan, lângă Oraviţa. S-a întors de pe câmpul de luptă cu picioarele îngheţate în urma iernii straşnice din anul 1914/1915. A suferit o mică operaţie la piciorul stâng, care însă nu îl stânjenea prea mult. În cariera s-a anterioară a fost aproape tot timpul profesor de matematică şi fizică la

şcoala de cadeţi din Brno (Brünn). La noi preda tactică şi strategie. Ajutor de comandant a fost Hauptmann (căpitan) Aurel Bogdan, binecunoscut mie. Era fratele mai mic al fostului meu profesor Dr. Alexandru Bogdan, cumnat cu Nicolae Iorga, frate mai mic al preşedintelui Academiei Române, Ioan Bogdan şi al academicianului George Bogdan Duică. Şchiopăta şi se sprijinea pe baston. A fost rănit la picior. În afară de aceştia mai aveam patru profesori, patru ofiţeri care erau comandanţii celor 4 detaşamente de elevi, veniţi de la 4 regimente diferite. Aceste 4 regimente erau: Regimentul 46 Infanterie Seghedin-Braşov, având ca ofiţer pe Hauptmann Kosztolányi József, Regimentul 50 Infanterie Alba-Iulia – Palanca, ofiţer lt. Dumitru Popovici, Regimentul Vânători Târgu Mureş, ofiţer lt. Caneva Paolo şi Regimentul 8 Infanterie Brünn-Sibiu, ofiţer lt. Csermak Eduard. Deci din 6 profesori ,3 erau români neaoşi, toţi trei ofiţeri activi, care după unire au intrat în armata română. Pavel Manciu s-a pensionat cu gradul de colonel, a fost comandantul regimentului de infanterie din Sighet. Rică Bogdan a fost general de jandarmi, iar Dumitru Popovici a fost general şi a comandat o divizie în al doilea război.

Elevii erau demni de un nou Babilon. Componenţa celor din regimentul 46 am arătat-o: maghiari, şvabi, români, evrei, sârbi, bulgari. Cei din Regimentul 8 Brünn erau 30 germani, 50 cehi, 8 evrei, cei din Regimentul 50 erau 28 români, 6 unguri, 6 evrei, cei de la Târgu Mureş erau 16 maghiari, 9 români, 6 evrei, 4 saşi. Deci eram români 46, maghiari 48, germani 46, cehi 50, evrei 31, sârbi 2, bulgari 1.

Limba de predare era germana, precum şi cea de serviciu. În afară de unguri, restul ne descurcam destul de bine cu nemţeasca.

Pavel Manciu, matematician, ne făcea cursuri savante de strategie şi tactică pe care le pregătea temeinic. Ca să se arate grozav, preda nemţeşte şi ne făcea un rezumat în româneşte, ceheşte şi ungureşte. De fapt nu vorbea corect decât nemţeşte şi româneşte. Ceheşte ştia cât a prins în cei 15 ani cât a funcţionat la Brno, iar ungureşte o rupea ca vai de el. Cum îi plăcea să vorbească mult, cursurile lui se prelungeau. Îşi povestea păţaniile lui din război, natural în toate limbile. A povestit cum a ajuns să-i îngheţe picioarele. Nemţeşte şi româneşte a scos-o bine. Ce a spus în limba cehă n-am înţeles. În ungureşte a sfeclit-o rău. Nu ştia cum îi spune ungureşte la glezne. A folosit cuvântul de ,,csüllők”, care însemna picioare de porc. Ungurii răutăcioşi l-au poreclit la repezeală maiorul Csüllők. Restul profesorilor nu făceau mare caz din cursurile lor, dar mai ales nu erau obişnuiţi să facă prelegeri şi nu aveau dexteritatea ca Manciu, care era profesor de meserie. Doar italianul Caneva făcea cursuri şi româneşte şi chiar în ungureşte, într-o limbă foarte aproximativă.

Programul şcolii era extraordinar de încărcat. În două luni trebuia să formeze din noi ofiţeri de rezervă. Programul începea dimineaţa la ora 5 şi dura până la ora 11. Aceasta pe câmp, manevre cu explicaţii şi dezbateri. Nici duminicile nu erau libere. Am păţit-o rău într-o duminică din luna august. Ca de obicei la 5 am pornit la câmp. Maiorul Manciu ne-a dat o temă destul de complicată pentru noi, dar pe care trebuiau ofiţerii de pe lângă detaşamente să o analizeze şi să o rezolve. Pe la orele 10 am terminat şi ne-am adunat în cerc pentru dezbaterea şi critica manevrei. A început Paul Manciu cu cuvintele: ,,Da, a mers bine, chiar foarte, sunt mulţumit. Dar nu a fost bună soluţia aceasta, n-a corespuns mişcarea aceasta, în fine tot a fost rău, nespus de rău, se repetă toată manevra.” Am repetat de la început totul începând de la orele 11, astfel că am ajuns la 4 după masă acasă, obosiţi, nemâncaţi, dar maiorul a fost mulţumit.

La Sibiu am avut ocaziunea să iau contact cu lumea românească. La începutul lunii iulie cursurile academiei de teologie nu se terminaseră. Anul se încheia la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel. Oricum se respecta calendarul pe stil vechi, Sfântul Petru cădea pe ziua 12 iulie stil nou. Aşa că 10 zile am avut ocaziunea să fiu împreună cu foştii mei colegi, în special cu Colan. Am fost prezentat la câteva domnişoare, Miţi Bologa, Lavinia Barcianu, doamna Radu, cumnata lui Ion Agârbiceanu şi altele. Durere, nu aveam timp când să frecventez această plăcută societate, cel mult duminica după masă. Căci în zilele săptămânii după masă aveau loc cursurile teoretice de la orele 14,30 la 18,30. Mort de obosit ajungeam pe la ora 7 seara acasă, când nu mai aveam poftă de a mă schimba. Luam la repezeală cina şi mă culcam. Dormeam buştean până la ora 4 când trebuia să mă scol.

În câteva seri totuşi am ieşit la un restaurant cu muzică în societatea unui bun cunoscut, mult mai bătrân ca mine, bănăţean şi el, George Iova, pe atunci elev plutonier (Kadettaspiant), mai târziu avocat în Timişoara. El lua masa împreună cu profesorul de teologie Nicolae Bălan, mitropolitul de mai târziu al Ardealului. Ca profesor Bălan era un simpatic, modest şi foarte gentil. Mitropolitul de mai târziu nu avea nici una din aceste însuşiri alese. Parcă era alt om.

Şcoala de ofiţeri era în deosebita atenţie a comandamentului înalt de la Sibiu. Ne-a cinstit odată cu prezenţa sa pe câmpul de exerciţiu excelenţa sa Feldmarschalleutnant Njegovan, altă dată substitutul său generalul Mattarwvich, ambii croaţi de neam. Njegovan frecventa exclusiv numai societatea românească. La cursuri am avut în două rânduri de oaspete pe şeful de stat major a comandamentului col. Bauer.

Examenul ţinut în zilele de 30 şi 31 august a fost prezidat întâia zi de Njegovan, a doua zi de Mattarwvich, asistaţi de şeful de stat major. Tracul

mare nu l-au îndurat elevii cât bietul Manciu. Tremurau pantalonii pe bietul om. A mai răsuflat când Njegovan i-a spus să cheme dânsul la catedră pe unul din elevi să răspundă. S-a făcut bietul om că se uită în notes-ul lui şi foarte repede s-a hotărât să strige ,,Einjährig freiwilliger zugsführer Băran". Eram tare în graţiile lui datorită căpitanului Bogdan, care mă cunoştea din Braşov. Şi anume sora lui Bogdan, măritată cu învăţătorul Popescu, şi ea învăţătoare, ţineau în cost şi cvartir elevii mai cu dare de mână. Din clasa mea locuia Bibi Popescu, marele vânător de mai târziu şi Todor Feier fuchsmaiorul, care plăteau bine. Bogdan, burlac pe atunci, lua masa la sora lui, unde se mânca bine. Cum eram prieten bun cu ambii colegi, l-am întâlnit foarte des pe locotenentul de atunci Bogdan Rică, cu care discutam politică. Căpitanul Bogdan m-a recunoscut imediat la Sibiu şi el m-a recomandat lui Manciu şi Dumitru Popovici. Manciu foarte des mă striga la cursuri pentru că ştiam bine şi nemţeşte şi ungureşte, pe de altă parte eram unul din puţinii studenţi dintre elevi. Răspunsurile erau foarte concise. Vorbea mai ales nenea Toma căruia îi plăcea enorm să vorbească.

N-am avut nici o emoţie când am fost strigat să răspund. Cunoşteam toată materia predată de Manciu şi care putea fi discutată foarte pe larg, pro şi contra. Îndrumat să-şi formuleze întrebarea, a rostit câteva fraze tremurând, din care am înţeles că se referă la o temă mult discutată şi răsdiscutată de noi la cursuri, un fel de cal de bătaie al lui Manciu.

Njegovan se adresează mie cu întrebarea: -,,Ai înţeles întrebarea ?

- Da.

- Repet-o."

Foarte calm am repetat puţin mai pe larg şi mai clar decât bietul Manciu. Njegovan zâmbind zice: ,,Acum am înţeles şi eu întrebarea." Aproape o oră a ţinut lămurirea temei ridicate, în care s-a amestecat şi colonelul Bauer, care părea că are şi altă părere decât Njegovan, Manciu şi umila mea persoană. Elevii se bucurau nespus de mult că discuţia se lungeşte, ora trece şi numai ajunge să răspundă decât unul sau cel mult doi la strategie. Manciu, după prima oră, s-a mai destins, i-a mai trecut tracul şi examenul a luat sfârşit foarte normal şi satisfăcător pentru el. Dovadă că a mai fost ţinut un an întreg în acel post, până la intrarea României în război.

În tot cazul după examen am făcut călătoria înapoi la Braşov cu gradul de elev plutonier, iar după două săptămâni cam fost avansat la gradul de cadet, grad de ofiţer, care corespundea gradului de sublocotenent de azi.

Soarta a făcut ca la repartizarea nouă să fiu trimis la unitatea din Codlea, pentru a face cursul de ,,Maschinengewehr", mitraliere maşini, cum era pe atunci. Aşa am avut ocazia să urmăresc de aproape un sat mare săsesc, cu 25 % români, care ocupau partea din deal a comunei, mai

sărăcuți, adunați în jurul unei bisericuțe modeste, unde celebra părintele Comănescu, socrul protopopului Teculescu[147]. Am trăit și în acest mediu timp de două luni.

La începutul lunii noiembrie am fost repartizat în batalionul de marș, care urma să plece pe front pentru întregirea regimentului de bază, care lupta pe frontul italian în sectorul cel mai sinistru numit ,,Doberdo", după sătucul care odată a fost acolo, dar la acea dată a fost ras până la pământ, neexistând măcar un zid întreg din el.

Natural că batalionul de marș a fost constituit la Brașov, unde a trebuit să mă întorc și eu, așteptând ziua plecării. Am fost echipat cu tot ce se cuvine celor ce pleacă pe front. Cu acest titlu am primit 700 de coroane, care se adăugau la solda întregită cu indemnizația de front, care făcea împreună aproape 300 de coroane. Țineam în buzunar deci mai mult de 1000 de coroane și urma să plec în câteva zile pe front.

Ce putea face în atari împrejurări un tânăr cadet, care abia a împlinit 19 ani. Batalionul ieșea pe câmpul de exercițiu doar două ore pe zi, de la 8,30 la 10,30. Restul zilei eram liber.

Acum mă plimbam în dragă voie pe corso, eram doar și eu ofițer, fostele mele prietene nu se mai ruşinau să se plimbe cu mine, doar că eu am rămas credincios Paulei care a fost drăguță cu mine și când am fost simplu soldat.

În aceste săptămâni pe care le-am petrecut la Brașov, am întâlnit mai multe cunoștințe și mai ales pe foștii mei profesori. Într-o seară, pe la orele 7-8, mă întorceam agale pe centru, speculând în care cafenea să-mi petrec seara. Deodată fată în față mă întâlnesc cu fostul meu director Virgil Onițiu și cu maestrul Gheorghe Dima, care mergeau spre casă – erau vecini – venind de la casina română. I-am salutat cu tot respectul cuvenit. Onițiu mă oprește: ,,Pleci, băiete, pe front? Da, domnule director. Te grăbești? Nu. Atunci însoțește-ne o bucată de drum să stăm de vorbă. Cred că noi care am fost profesorii și îndrumătorii tăi timp de atâția ani putem vorbi deschis cu tine, ca de la tată la fiu. Ne doare în suflet, când vedem câte unul dintre tinerii noștri, plecând pe front, pentru a lupta pentru o cauză care nu e a noastră. Pentru noi scăparea este numai dacă monarhia pierde războiul. Altfel pierim. Cred că ești atât de cuminte să nu-ți expui viața pe cât se poate. Lasă actele vitejești pe seama celor care au interesul să lupte. Interesul nației românești este altul și de dorit este ca tineretul de care va fi

[147] Ion Teculescu (1865-1932) a fost preot în Râșnov, protopop în Alba-Iulia în 1901-1922, unde a pregătit poporul pentru Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918. În 1922 a fost numit episcop al Armatei cu sediul la Alba-Iulia. În 1924 a devenit episcop la Cetatea-Albă unde a rămas până la moarte.

nevoie să se întoarcă viu şi teafăr acasă. Noi dorim să ne întâlnim la întoarcerea acasă în alte împrejurări, pe care le visăm cu toţii şi care numai acum se pot realiza. Mergi cu bine şi întoarce-te sănătos." Bătrânului Dima îi curgeau lacrimile pe barbă. M-am despărţit adânc impresionat de foştii mei profesori şi de multe ori m-am gândit la sfaturile lor înţelepte, pe care le-am urmat foarte bine.

A doua zi seara luam cina la ,,Transilvania". Chelnerul îmi aduce ziarele proaspete cum era pe atunci obiceiul în cafenele. ,,Gazeta Transilvaniei" era suspendată, nu apărea. Când am deschis ziarul local german ,,Kronstädter Zeitung" am rămas trăznit. Pe pagina I un articol pe o coloană, intitulat ,,Virgil Oniţiu, având crucea, semnul morţii în frunte". Nu-mi puteam crede ochilor. Omul cu care m-am plimbat cu o zi înainte, de la care am primit frumoase sfaturi, zăcea în sicriu mort. Am înţeles din acel articol, că Oniţiu în seara precedentă, după cină a stat vesel de vorbă cu soţia şi cu fiul său Florin. Deodată s-a răsturnat de pe scaun şi în câteva minute a fost mort. Înmormântarea a fost programată a doua zi după masă. Natural cu multă durere în suflet, am însoţit pe ultimul drum pe iubitul meu director. A fost însoţit la groapa din ,,Groaveri" de tot ce avea Braşovul mai bun, natural erau de faţă sute de elevi. Protopopul Saftu[148], volubil, orator impetuos şi talentat, abia şi-a putut rosti panegiricul, neputând să-si stăpânească plânsul. A plâns el, a plâns asistenţa, au plâns elevii şi am plâns înduioşat şi eu, care singur eram de plâns. Plecarea batalionului pe front s-a făcut după tipicul uzual, ca toate din armata K.u.K.. În curtea regimentului s-a înşirat batalionul cu un efectiv de 1000 de oameni, plus detaşamentul de mitralieră cu 10 cai, fără maşini şi muniţie. Patru companii de câte 250 de oameni. Natural, atât comandantul batalionului căpitanul Burghardt, cât şi comandanţii companiilor erau provizorii până la înglobarea batalionului la regimentul de pe front.

Comandantul părţii sedentare lt.col. Plank a ţinut o scurtă cuvântare de 2-3 minute în nemţeşte, pe care a tradus-o în ungureşte căpitanul Novaky şi care in traducere s-a lungit la un sfert de oră.

După aceea o scurtă comandă „Zum Gebet", batalionul a încetat şi muzica a intonat rugăciunea compusă de Haydn. După aceea ,,Gotterhalte" şi batalionul s-a pus în mişcare spre gara mare, însoţit de sute de femei, care îşi însoţeau soţii şi fiii, cu pachete. Tatăl meu a venit şi el de la Nerău să asiste la plecare. Cu lacrimi în ochi m-a petrecut la gară şi parcă vedeam pe

[148] Vasile Saftu (1863-1922), originar din Braşov, a făcut studii teologice la Sibiu şi universitare la Leipzig, unde a obţinut doctoratul în filosofie. A fost un remarcabil organizator al activităţii bisericeşti în protopopiatul Braşovului. În 1921 a fost numit episcop militar.

faţa lui reproşul: ,,nu era mai bine la teologie ?". Ne-am îmbarcat într-un tren lung de tot. Pentru ofiţeri s-a ataşat un vagon de clasa a II-a. În fiecare compartiment eram doi ofiţeri. Pentru cancelarie şi subofiţerii reangajaţi s-a dat un vagon de clasa a III-a. Pentru soldaţi vagoane de vite cu inscripţia ,,6 ló, 40 ember" (6 cai, 40 de oameni). Calul era înaintea omului. Am ajuns în compartiment nu tocmai simpatic. Kadett Schorck, un şvăbuţ mărunt, care în acel an a făcut examenul de maturitate, cu educaţie foarte maghiară şi cu accent şvăbesc. Plin de patriotism şi însufleţire, abia aştepta să ajungă pe front să se distingă. Eu nu împărtăşeam entuziasmul lui câtuşi de puţin. O săptămână întreagă am călătorit pe meleaguri necunoscute, până am ajuns la gara mare Sankt. Peter am Krain. Regiune aridă, piatră calcaroasă, fără vegetaţie, cât te ţineau ochii. Ne puneam întrebarea, oare locuitorii din aceste ţinuturi din ce trăiesc? Am fost repartizaţi pe comune, unde urma să staţionăm timp de o lună, unde erau trimişi ofiţerii de pe front pentru a aclimatiza trupa cu situaţia în care va ajunge pe front.

Noi, cei de la mitraliere, am fost cazaţi într-o comună Slatina, la o distanţă de vreo 6 km. de Skt Peter, unde era comandamentul batalionului. Am fost încartiruiţi la o familie compusă din doi oameni bătrâni, sloveni, care nu cunoşteau limba germană şi care ne înţelegeau doar prin semne. Când a venit ordonanţa mea, soldatul Tomi, originar din comuna Beba şi a început să vorbească româneşte, bătrânii au ciulit urechile şi au început şi ei să vorbească româneşte, natural destul de stricat. Ne-au lămurit că au trăit în portul Galaţi mai mulţi ani, ca muncitori. Ei ne-au spus că populaţia din această regiune de Karst, neavând asigurată existenţa, pleacă, în special bărbaţii în alte ţări pentru a-şi asigura traiul. O bună parte în America, alta în Franţa, Elveţia, în Egipt şi au ajuns şi în România. Aşa se explică casele frumoase confortabile şi curate, construite pe banii câştigaţi cu sudoare frunţii în ţări străine.

N-aş putea afirma că populaţia era prea prietenoasă. Deşi pentru cartiruire statul plătea o sumă, ce-i drept modestă, dar în vreme de război, când nu erau câştiguri şi banii din străinătate nu veneau, totuşi era o bază de existenţă. Teren cultivabil era extrem de puţin. Cine avea un hectar era un om bogat. Pământul era adus din valea râurilor şi îngrădit cu bolovani ca să nu fie spălat de apele de ploaie şi să nu fie împrăştiat de cele două vânturi – rece şi cald – care bântuiau regiunea. Nu cultivau decât cartofi, carote şi sfeclă. Fiecare casă avea cel puţin o vacă, bine îngrijită, care era alimentată cu sfeclă şi cele câteva fire de iarbă pe care o găseau printre bolovani. Alimentul principal era laptele cu derivatele lui. Pâine puţină şi rea la gust. Cum noi primeam un kilogram de pâine la zi, atât eu cât şi ordonanţa şi nu am fost niciodată mâncător de pâine, cel puţin jumătate o dădeam gazdelor.

Imediat prietenia a devenit foarte strânsă şi gazdele foarte atente cu noi. După ce le-am dat slănină de pe şuncă afumată, adusă de acasă, legăturile au devenit strânse, prieteneşti.

Ziua întâi după sosire, ordonanţele ofiţerilor au fost chemate la comandament pentru a lua în primire ,,Fassung-ul" cuvenit ofiţerilor şi care se dădea din 5 în 5 zile. Ordonanţa s-a întors cu 125 de bucăţi de ţigarete ,,Egiptische", cognac, 1 kilogram de ciocolată, 1 kilogram de zahăr. Masa pentru ofiţeri se gătea separat, la cazanele companiilor. În fiecare zi ni se servea un litru de vin şi un kilogram de pâine. Aceasta a durat tot timpul cât am stat pe front, aproape un an de zile. Doar ciocolata mai lipsea, la început mai rar, la sfârşit de tot.

La Slatina ne-a luat în primire un ofiţer venit de pe front, din cadrele Regimentului 43 Caransebeş, regiment cu care eram în aceiaşi brigadă şi pe care îl chema lt. Kimm, austriac care rupea câteva cuvinte româneşti. Era absolvent al Academiei militare din Wienerneustadt şi avea 23 de ani, deci cu 4 ani mai mare ca noi. Evident omul îşi dădea importanţă, locotenent şi ofiţer activ pe deasupra, era cineva. Când a văzut că noi cei 4 cadeţi rezervişti ne solidarizăm şi îl ignorăm, şi-a dat seama că rămâne de unul singur într-o comună unde nu are nici o societate. Am devenit prieteni buni în luna petrecută la Slatina.

Populaţia civilă, în cea mai mare parte femei, bătrâni şi copii nu ne erau ostili, cu toate că erau sloveni. Profitau de la noi. Pe lângă chirie mai primeau pâine, zahăr, lucruri din pachetele de acasă, tot articole care prindeau bine.

Adaptarea cu frontul cu ce consta ? Toată ziua desfăceam o biată mitralieră ,,Maschinengewehr Schwartzlose", tip 1906 şi o puneam la loc. Unii făceau bravură. Că o asamblau cu ochii legaţi. Într-o lună dacă am făcut două trageri. Economie de muniţie.

Sâmbătă după masă trei din noi, împreună cu locotenentul mergeam la Triest, care era la o depărtare de circa 30 kilometri. Unul din noi rămânea la serviciu. În altă duminică am făcut excursie la Adelsberg, unde am vizitat grota de stalactite. Foarte bine organizată vizitarea. Lumina electrică pretutindeni, aşa că se puteau vedea bine toate minunăţiile, circula un mic tramvai electric, cu care te deplasai fără greutate. Grota avea un renume mondial şi era vizitată de turişti din toată lumea. La intrarea în grotă se afla un restaurant foarte elegant. Serviciul îl făceau fetele proprietarului, trei la număr, toate trei drăguţe şi frumuşele. Şi aceasta era o atracţie pentru bieţii ofiţeri tineri.

Triestul este un oraş mare, portul comercial cel mai mare din monarhie. Când cobori cu trenul pe serpentinele de la Opcina, se deschide în

față o privelişte minunată. Panorama întregului golf de la Capo D' Istria, până la frumosul castel Miramare. Două diguri lungi intră în mare, Molo Carlo şi Molo Francesco. Între Miramare şi aceste diguri se întinde o plajă, Barcola, de toată frumusețea. Când marea este agitată şi plimbăreții sunt amenințați să fie bine udați de valuri care se lovesc de diguri, plimbările se fac pe promenada frumoasă numită Aguedatto, situată în partea care urcă la deal.

Pe scuarul de pe mal sunt situate clădirile publice impozante, hotelurile mari, biserici, între ele o frumoasă biserică grecească. În toate centrele comerciale din lume se găsesc biserici greceşti. Diaspora grecească este prezentă în toate locurile unde sunt afaceri şi se câştigă bani. O parte a comerțului din Triest se află în mâna grecilor levantini.

Pe noi care plecam pe front, ne interesau mai mult localurile de noapte. Cel mai renumit era ,,Maxim" pe Aguedatto Aici curgea şampanie şi se goleau pungile fraierilor pentru care banul nu mai avea valoare. Nu ştia nimeni ce-i aduce ziua de mâine. Până putem petrecem. Damele de consum în bună parte erau unguroaice, poloneze (galiției), puține nemțoici şi slovene şi deloc italiene, deşi Triestul era un oraş pronunțat italian.

N-am înțeles niciodată pretențiile iugoslavilor asupra Triestului. Este adevărat că satele din jur erau locuite de sloveni, Triestul avea însă caracter italienesc şi nu auzeai pe stradă şi în prăvălii decât vorbă italienească. Deşi oraşul aparținea Austriei şi în şcoli limba germană se propunea ca disciplină, foarte puțini dintre locuitori erau cu care te puteai înțelege nemțeşte. Vorbeau germana evrei şi grecii. După statistică 10 % din locuitori erau sloveni şi croați, dar rău de tot auzeai câte o frântură de vorbă în slovenă sau croată.

Aceeaşi situație era şi în peninsula Istria, care se întinde la sud de Triest. Cele două oraşe mari Pola (portul militar) şi Rovigna erau curat italieneşti. Satele sunt locuite de croați. Dacă aduni populația celor trei oraşe, ea este mai mare decât populația satelor din peninsulă. Cu toate acestea peninsula cu oraşele Pola şi Rovigna au fost acordate Iugoslaviei.

Italienii şi italiencele din Triest, care în aceste zile de război o duceau foarte greu, trăiau în 75% din activitatea portului, dar acesta era închis. Chiar dacă ştiau nu vroiau să vorbească nemțeşte. Nu făceau cunoştință cu ofițerii austrieci. Cel mult afaceri. Nici o italiancă nu se plimba cu un ofițer. Risca să fie boicotată de către concetățeni. Mai târziu noi românii am aflat calea să ne apropiem de ele. Mai târziu am ajuns să petrec mai mult într-o comună învecinată Triestului, aşa că voi mai reveni asupra relațiilor dintre românii din armata K.u.K. şi italienii de sub armata

austriacă. Cei care făceau afaceri din vânzări erau evreii şi grecii, destul de numeroşi care populau oraşul Triest.

După o lună petrecută în Slatina, unde am făcut două trageri cu gloanţe, altă activitate nu am desfăşurat. A venit ziua încadrării noastre în regimentul de front. Spre plăcuta noastră surpriză regimentul se afla în refacere pe timp de o lună în comuna Ranziano, la o depărtare de 12 kilometri de Gorizzia (Göőrz). Comuna era mică şi trebuia să găzduiască un regiment compus din 3000 de soldaţi şi cam 50 de ofiţeri. Pentru noi cei nou sosiţi şi în special pentru tinerii cadeţi, natural că nu se mai găseau locuinţe confortabile. Curios că în aceste sate sărace, casele erau mari, cele mai multe cu etaj, construite din piatră masivă. La parter se afla bucătăria şi o cameră mare, care era sufrageria şi cameră de zi. La etaj se aflau două trei dormitoare, destul de bine mobilate. Eu cu un cadet evreu, Berger, am fost cartiruiţi la marginea satului, într-o cameră nu prea mare. Norocul m-a ajutat şi de astă dată.

La popota ofiţerilor, după cină, în lipsă de altă treabă ofiţerii se împărţeau pe grupe. Unii fumau şi discutau, alţii jucau cărţi, alţii chefuiau şi numai o mică parte pleca la culcare. Noi cei nou veniţi natural trebuia să ne prezentăm tuturora. La o masă de cărţi, cu alţi trei ofiţeri din regiment, juca preferance un preot militar cu barbă. În sală mai erau trei preoţi militari catolici. Unul era preotul regimentului. Al doilea nu puteam şti de unde a răsărit. Acestora mă prezentasem. Când am ajuns la preotul cu barbă şi-a spus numele destul de răspicat: Panciovan. Eu se vede că nu mi-am spus numele destul de clar sau nu a fost atent, că preotul şi-a continuat jocul impasibil. După ce a terminat o partidă, m-am apropiat de preot şi l-am grăit românește: ,,Eşti român, părinte?” Foarte surprins să găsească un român în regimentul de la Seghedin îmi răspunde cu multă exuberanţă: ,,Da, sunt român, preotul Corneliu Panciovan din Mercina de lângă Oraviţa şi sunt preot militar la spitalul de campanie care este situat în această comună în castelul contelui de Sagredo. Repede am constatat că suntem bănăţeni, ne-am împrietenit şi m-a invitat să locuiesc cu el. Avea o cameră mare în castel, e drept că avea numai un pat, în schimb se afla un otoman mare, confortabil, care pentru mine era mai mult decât corespunzător. Aşa a deveni şederea mea de la Ranziano cât se poate de plăcută.

Retablierung-ul (odihna) regimentului a luat sfârşit la 3 ianuarie stil nou, după ce am petrecut Crăciunul şi revelionul catolic cu mâncare şi băutură din abundenţă în mica comună Ranziano. Seara s-a pus în mişcare regimentul, ca un şarpe enorm şi am urcat serpentina muntelui-dealului, de o înălţime de aproximativ 300 de metri, pentru a ajunge la Segheti Lager. Toate mişcările de trupe se făceau exclusiv numai noaptea pentru ca aviaţia

dușmană să nu ne poată repera. După un marș de aproximativ două ore jumătate am ajuns la destinație. În Ranziano mi s-a dat un cal de călărie la dispoziție ,,Kormas", un animal destul de blând. Era și cazul pentru că eu în afară de călăria pe care am făcut-o ca copil pe caii vecinului Hârțu, când duceam caii la adăpat cu fiul acestuia Lazăr, altă călărie nu am făcut. În tot cazul era mai comod să călărești într-o șa pe Kormas, decât pe o pătură pe caii destul de neastâmpărați ai lui nea Hârțu.

Segheti Lager era un conglomerat mare de barăci mai mari sau mai mici, la o depărtare de circa 10 kilometri în spatele frontului. Barăcile mari erau ocupate de soldați care dormeau pe priciuri. Cele mici erau destinate ofițerilor. Fiecare ofițer își avea baraca cu o mică despărțitură pentru ordonanță. Mobilierul era sumar de tot, un pat de scânduri, o masă și două scaune tot din scânduri și un lighean. Natural comandamentul și aprovizionarea își aveau barăcile lor mai confortabile. Mâncarea pentru ofițeri o aduceau ordonanțele personale de la bucătăria popotei ofițerilor. Era destul de abundentă. Dimineața cafea neagră, o gamelă întreagă, cu o bucată de marmeladă sau brânză. La prânz două feluri de ciorbă și friptură, iar seara tot o mâncare cu carne. Pâine 1 kilogram pe zi și ½ litru de vin. La cinci zile primeam regulat 125 de bucăți de țigări, 1 litru cognac, 1 kilogram de ciocolată și 1 kilogram de zahăr.

Aici în lagăr am avut o plăcută surpriză. Mai era un regiment. Lagărul era făcut pentru o brigadă. Acest regiment era Regimentul 43 din Caransebeș. Vestea am aflat-o de dimineață înainte de a mă scula de la ordonanța Tomi care a venit să spună că lângă noi mai este un regiment, unde toți vorbesc românește.

Am uitat să menționez că regimentul nostru 46 de la Szeged a devenit pe parcurs de tot pestriț. În timpuri normale avea cam 75 % unguri, restul fiind șvabi, români, sârbi și bulgari. Prin luna mai a anului 1915, Regimentul ceh numărul 36 din Ičin a fost din pedeapsă dizolvat, pentru trădătorii de front, iar efectivul lui a fost repartizat la 3 regimente ungurești. Cam 35 % ne-a fost dat nouă. În felul acesta am ajuns să fim un regiment cât se poate de poliglot, unde se vorbeau 6 limbi diferite. Limba ungurească o cunoșteau foarte puțini șvabi și bulgari. Cehii, românii și sârbii nu știau nici un cuvânt ungurește.

Limba de serviciu și de comandă era germană, pe care ungurii în schimb nu o cunoșteau deloc, iar celelalte naționalități, în afară de șvabi, numai în mică parte. Conducerea regimentului a devenit cât se poate de grea. Comandantul regimentului era lt.col. Hess, care nu știa nici o boabă ungurește, adjutantul era căpitanul Poleretzki, polonez, comandantul batalionului I era maiorul Peter, un austriac care nu știa ungurește,

comandantul batalionului II era lt.col. papa Radbici, croat, despre care am mai vorbit, care de asemenea nu ştia ungureşte. Comandantul batalionului III era căpitanul Heim, şvab din Sânnicolaul Mare care vorbea şi ungureşte. Comandanţii de companii şi plutoane, în afară de cei veniţi cu cehii de la Ičin, în cea mai mare parte cunoşteau limba lui Árpád.

Vestea adusă de Tomi, că în lagăr se află un regiment românesc m-a îmbucurat. Imediat după dejunul mic am plecat în recunoaştere. La mică distanţă am aflat soldaţi cu petliţe cărămizii la guler. Ale noastre erau verde papagal. Soldaţii vorbeau dialectul bănăţean. Am întâlnit un plutonier negricios pe care l-am grăit. S-a prezentat regulamentar, aşa am aflat că am cunoscut plutonierul neangajat Ilie Barbu. Acesta mi-a servit toate detaliile cerute. Am aflat că comandantul regimentului era col. Pollack, care nu ştia decât câteva boabe româneşte. Adjutantul este lt. mj. Jivanovici, român şi om bun. Comandanţi de batalion erau maiorul Amos Pop, căpitanul Ion şi căpitanul Târziu. Alţi ofiţeri erau lt. mj. Radoslav, comandantul companiei de pionieri şi slt. Fotoc, ambii ingineri, slt. Isac Rădulescu, slt. Costa Lepădat, cadet Murgu şi alţii.

Cel dintâi cu care am făcut cunoştinţă a fost Fotoc. El m-a introdus în cercul ofiţeresc de la ,,dreiundvierzig". M-a invitat să luăm o cafea neagră la cafenea. L-am întrebat la repezeală unde la cafenea. În două minute am fost în faţa unei barăci mai mari, care pe dinlăuntru era amenajată cu mese cu faţă de masă albe, curate pe ele, cu scaune Thoret, pe jos cu linoleum. Soldatul care servea purta veston alb ca şi chelnerii

În două minute aveam pe masă o ceaşcă mare de ,,şvarţ", care avea un pic de miros de cafea veritabilă, dar restul de 75 % era cicoare curată. În tot cazul fierbinte şi gustoasă. În zece minute am mai avut în jurul mesei pe lt. Lányi, lt. Dr. Nobel, pe preotul militar Vida, pe medicul Dr. Popovici, lt. Zarcula etc. Conversaţia mergea natural exclusiv româneşte. Lányi care era ungur vorbea ungureşte fără accent, de asemenea şi Dr. Nobel, evreu, avocat în Orşova.

După un răstimp apare un căpitan cu figură de uriaş, gălăgios, care parcă şi-a făcut o intrare triumfală. Eu natural m-am ridicat şi m-am prezentat milităreşte, cum era regulamentar: ,,Herr Hauptmann Kadett Coriolan Băran stelt sich gehorsamst vor". Mi-a întins o mână zdravănă răspunzându-mi, ,,Hauptmann Ion", cu întrebarea: ,,Şi la papagalii din Seghedin s-a rătăcit câte un ofiţer român?" L-am lămurit că suntem mai mulţi. S-a întors către ceilalţi care nu s-au mişcat de la masă, spunându-le: ,,Da voi v-aţi sculat cu noaptea în cap?" Erau orele 10. Către mine: „Mă, tu ce ştii să joci?" Am înţeles că era vorba de cărţi. I-am răspuns: ,,orice, farbă, ramşli (maus), douăzeci şi unu, preferance şi chiar şi lorum". Se

întoarce către Lányi: ,,Avem deseară al cincilea la farbă. După masă mă odihnesc. După cină pe la orele 7 putem începe."

După cafea au urmat gustări modeste, slănină şi trapist (brânză fabricată după un procedeu special de fermentare, fabricată odinioară doar de către trapişti, membri ai unui ordin călugăresc catolic) şi adecvat anotimpului ,,Krampampel" (ţuică caldă), care era însă rachiu tare, ardea dacă-i dădeai chibrit. Când a sunat trompeta de la corpul de gardă (ca şi la cazarmă) de masă, ne-am cărăbănit la cabinele noastre, în cazul de faţă barăcile noastre, unde prânzul era păstrat cald, încălzit cu mici turte olecinoase. Alt combustibil nu aveam. În barăci nu se făcea foc. Eram în ianuarie, dar temperatura se menţinea în jur de 12-13 grade. În a doua parte a lunii am făcut cunoştinţă cu ,,Bora", vântul rece, cum este ,,Coşava" în sudul Banatului, când temperatura a scăzut sub 0 grade. Aceasta a durat 3-4 zile. În tot cazul în luna februarie ziua circulam la talie.

După masă m-am grăbit înapoi la ,,căfană". Cu camarazii mei de regiment n-am ţinut nici un contact. Aveam altă societate mai simpatică. După masă lume multă la căfană, din ambele regimente, care însă nu se amestecau. De la 43 nimeni nu a trecut în tabăra noastră. De la 46 eu şi bulgarul Veliciov ne-am alăturat la caransebeşeni. Am fost invitat de Lányi la o partidă de preferance cu Fotoc şi Velciov. Partida a durat până la ora 18. M-a surprins că miza era foarte ridicată pe front. Jucam cu 10 fileri punctul, aşa că o diferenţă de 20-30 de coroane erau destul de frecventă. Decât că pe front toţi ofiţerii aveau bani. Doar cu ocazia escapadelor în Triest se mai goleau pungile naivilor şi uşuraticilor care benchetuiau cu şampanie de 10 coroane sticla la ,,Maxim".

După cină am început partida de farbă cu Hauptmann Ion, Lányi şi compania. Se juca scump. Miza era de o coroană. Diferenţe de 100 de coroane erau la ordinea zilei. Nu m-am simţit în largul meu. Nu eram hazardeur. Îmi plăcea să joc preferance, lorum, jocuri de combinaţii unde diferenţele erau modeste.

A treia zi de dimineaţă am primit ordin să-mi pun la punct mitralierele şi plutonul, deseară plecăm în tranşee. Am aflat că schimbul se face din 10 în 10 zile, natural noaptea, pentru că italienii bombardau căile de acces cu artileria grea. Sectorul unde am fost dirijat a fost Abschnitt, pe dealul San Martino, dincolo de satul Doberdo, la sud de muntele San Michele.

Cina s-a servit trupei şi ofiţerilor de la ora 6. La ora 8 eram gata de drum. Plutonul se compunea din 2 subofiţeri (un plutonier şi un sergent), doi gradaţi şi 28 de soldaţi. Din aceştia 18 erau cu caii, care transportau maşinile mitraliere şi muniţia. Restul erau servanţii mitralierelor. Am încălecat pe

Kormos şi am pornit pe drumul necunoscut. Distanţa până la tranşee era de 10 kilometri, drum de serpentine. Coboram până la Val Valone, unde începea iar urcuşul spre San Martino.

De la distanţă vedeam rachetele care erau lansate de-a lungul frontului. Pentru evitarea surprizelor italienii lansau mai multe rachete luminoase decât austriecii. În general făceau economii mai puţine la materiale şi muniţii ca noi. Se vede că aveau aliaţi mai generoşi, care îi alimentau din belşug. Din minut în minut explodau obuze şi şrapnelele trimise în direcţia noastră. În drum de mai multe ori ne împiedecam în pâlnii provocate de câte un obuz.

După un drum de circa două ore am ajuns la destinaţie. Mare lucru nu puteam vedea noaptea. Doar atât că ne aflam într-un culoar săpat în stâncă de aproximativ 2 metri adâncime. Din acest culoar acoperit cu o plasă de sârmă se deschideau tranşeele propriu zise, acoperite cu un strat de 80-100 cm de bolovani, aşezaţi pe şine de fier. Din tranşee se deschideau găurile pentru armele de infanterie. Mie mi s-au dat două tranşee pentru cele două mitraliere, la o distanţă de aproximativ 60 de metri una de alta.

Noi am schimbat pe front Regimentul 61 Infanterie din Timişoara, care cu bucurie a plecat să ne ia locul nostru de 10 zile în Segheti Lager. Omologul meu de la 61 mi-a predat locul pentru cele două maşini mitraliere, dându-mi toate indicaţiile necesare. Am aflat că tranşeele italiene se află în faţa noastră la 15-20 metri. Între noi este întinsă sârmă ghimpată, fixată pe suporturi de fier, aşa-zişi „Spanische Reuter”, aşezaţi în cruce. O escaladare este cu totul imposibilă. În situaţia dată suntem scutiţi de focul artileriei. Tranşeele fiind în apropiere de 10-40 metri unele de altele, tirul artileriei nu poate fi reglat atât de precis ca să rişte fie italienii, fie austriecii să bombardeze tranşeele. Gloanţele de infanterie nu puteau pătrunde prin pereţii groşi de piatră ai tranşeelor. La gurile de foc erau montate plăci de oţel prin care nu putea trece un glonţ de puşcă. O eventualitate de 1/1000 ar fi fost ca glontele să nimerească exact în mica deschizătură prin care se scoate ţeava de puşcă. Cunosc un singur caz.

După ce mi-am aşezat oamenii şi s-au culcat la o distanţă de 20 de metri de inamic, m-am interesat şi de locul meu la comandă. Ofiţerul de la artilerie avea asigurată o cuşcă săpată în piatră în lungime de 2 metri şi lăţime de 80 de centimetri, unde pe o scândură aşezată pe jos era un strat destul de subţire de fân, acoperit cu o foaie de cort. Nu era prea confortabil. Vizavi de mine avea şi ordonanţa o scobitură de aproximativ 1 mp. Pe Tomi în ultimul moment l-am schimbat cu un consătean pe care îl chema Damian Isac. Cu Tomi am fost foarte mulţumit. Damian a sosit cu ultimul batalion şi întâmplarea face că a fost repartizat in unitatea comandată de mine.

Plângând m-a rugat să-l iau ca ordonanță să fie lângă mine. Damian era un tată situație cu bună în Nerău. Avea 60-70 de jugăre de pământ. Fata lui cea mai mare avea 3 copii, a fost colegă cu mine în școala primară. Nu-l puteam refuza. Eram ceva rudă cu el. Așa l-am făcut ,,Puzzer" ordonanță. Omul se străduia, dar nu-l putea înlocui pe Tomi. Când i-am arătat gaura în care va petrece 10 zile și 10 nopți, mi-a declarat-o vârtos că noaptea o va petrece în rugăciuni, că-i este frică să nu fie împușcat în somn. Ziua mai dormea pe apucate. În tot cazul curajul nu era partea tare a lui Damian. El era chemat să meargă tot la 5 zile după ,,Fassung". Când a văzut că nu fumez și dăruiesc bunătatea de țigări în dreapta și în stânga, s-a apucat el de fumat care până atunci nu era fumător. Soldații primeau 10 țigări pe zi de calitate inferioară. Pe acestea le dona el cu mărinimie, dar totuși căuta să și profite de pe urma lor. Când eram în lagăr și Damian spăla rufele și făcea curățenie mare în baracă, totdeauna avea ajutor. Natural erau soldații care beneficiau de țigări. Cariera militară a lui Damian nu a fost de lungă durată. După două luni de zile l-am găsit palid și vomitând. Ajungând la vizita medicală a fost trimis în spital. După război mi-a mărturisit că zilnic a băut o cantitate de tutun cu apă care i-a cauzat palpitații la inimă și o stare de slăbiciune. Omul a scăpat cum a putut. Natural după plecarea lui Damian, Tomi a intrat iar în drepturile lui.

A doua zi am fost invitat la comandamentul companiei lt. mj. Scheirich, ofițer activ originar din Deta. La el era ceva mai largă încăperea. Pe lângă priciul pe care dormea avea și o masă (o scândură pe pietre) și câteva pietroaie care serveau de scaune. Lipsea al patrulea la ,,ramșli" (maus), care natural că am fost eu. Jocul a ținut aproape în continuu. Dormeam pe apucate. În afară de cognacul pe care îl primeam la 5 zile, primeam pachete regulat de acasă, în care primeam câte două sticle de drojdie tare de 55-60 de grade. Alții se aprovizionau la cantina din lagăr cu rezerve de cognac sau șliboviță. Băutură aveam din belșug. La aceasta se adăuga și rația de ½ litru de vin la zi. Cu mâncarea am stat mai prost. Cum nu se putea comunica cu tranșeele decât noaptea, în fiecare zi pe la orele 22 primeam mâncare pentru toată ziua și ofițerii și soldații. Cafea neagră, supă sau ciorbă, friptură etc. Aceasta o încălzeam pe turte olecinoase și natural până dimineața o consumam toată să ne scăpăm de o grijă. Ziua următoare trăiam din pachet. Slănină și șuncă afumată aveam totdeauna. Pâinea de un kilogram la zi ne ajungea.

Cele 10 zile din tranșee au trecut fără evenimente. Noaptea cerul era luminat cu rachete luminoase. Obuzele și șrapnele răsunau la distanță. Doar gloanțele de pușcă loveau cu regularitate matematică pereții tranșeelor, fără a cauza vreo pagubă. Am coborât tot noaptea la Sigheti cu efectivul întreg,

în Val Valone, cam la 2 kilometri, mă aştepta Kormos, aşa că 8 kilometri i-am făcut călare până în lagăr. În perioada celor 10 zile de odihnă am fost împărţiţi în 4 grupe. Fiecare grupă avea dreptul la o excursie cu căruţele regimentului pe două zile la Triest. Natural nu toţi eram amatori de această petrecere. Câţiva mergeau cu regularitate, mai ales aceia care şi-au creat o legătură sentimentală. Aceste legături se făceau în special cu funcţionarele austriece, infirmierele din spital şi nu arareori cu câte o dansatoare sau damă de companie. Toate fără excepţie erau costisitoare. Fetele de condiţie bună nu se aventurau să vină la Triest, la 30 de kilometri în spatele frontului.

În perioada de odihnă din lagăr am căutat să întregim lipsurile de muniţii, piese de rezervă şi mai ales harnaşamentele şi căpestrele de la cai. Aceasta se făcea la ofiţerul care avea aceste sarcini la comanda regimentului. Acest ofiţer era un lt. mj. înalt, negricios, mai în vârstă, cam de 45 de ani, îmbrăcat foarte elegant şi răspundea la numele de Szász Pál. Din primele minute am constatat că şeful nostru nu-şi pricepe meseria în ce priveşte maşinile, piesele de rezervă şi muniţia. În schimb se pricepea excepţional la cai. Am dedus inspirat că trebuie să fie un moşier, proprietar de pământ. Se zvonea de către cei informaţi că era deputat în parlamentul ţării. Era şi dânsul nou de tot la regiment.

În după masa zilei am fost căutat de adjutantul regimentului căpitanul Poleretzki. Nu ştiam despre ce poate fi vorba. Am fost lămurit repede. Cea dintâi întrebare a fost dacă ştiu să fac bine preferance. Răspunsul meu a fost afirmativ. După această întrebare mi-a spus următoarele. Lt. mj. Szász, n-a făcut niciodată armata. La începutul războiului s-a anunţat voluntar cu automobilul său pentru serviciul la coloana de automobile. După un an şi mai bine majoritatea automobilelor s-au dus pe copcă. Folosite la maxim pe toate drumurile s-au deteriorat şi scos din circulaţie. Automobilele noi achiziţionate pe marile comandamente au fost încredinţate pe mâna şoferilor de profesie, mai corespunzători în acest serviciu decât voluntarii. În felul acesta s-au eliberat o sumedenie de ofiţeri automobilişti, între care şi Szász Pál, care au fost repartizaţi la trupă. Decât că Szász nu are cunoştinţele elementare trebuincioase în ce priveşte armamentul şi în special mitralierele, de aceea comandantul regimentului s-a gândit să scoată un ofiţer de la mitraliere, care să fie ataşat la comandament, având sarcina să-l ajute pe Szász, cât şi pe adjutant care de multe ori este aglomerat cu lucrări. Alegerea a căzut pe capul meu. M-a invitat să mă prezint a doua zi la raport la comandantul regimentului. Colonelul Hess mi-a comunicat acelaşi lucru, adăugând că a fost informat că vorbesc bine limba germană. Oricum nici dânsul şi nici Poleretzky nu ştiu ungureşte, aşa că le puteam fi de folos. Explicaţia m-a mirat, deoarece dintre ofiţerii de la

mitraliere slt. Hoffman era austriac, cadeții Schork și Weiler șvabi, au absolvit liceu unguresc, iar Berger evreu, de asemenea vorbea perfect și germana și maghiara.

Enigma s-a lămurit a doua zi, când după masă am fost invitat să iau parte ca al patrulea la preferance. Parteneri col. Hess, cpt. Poleretzky și lt. Szász. După primele jocuri mi-am format părerea asupra persoanelor. Colonelul și căpitanul jucau mediocru, iar Szász slăbuț. Eu eram as între ei. Dar mi-am dat imediat seama că nu este recomandat să iau banii șefilor mei, ofițeri activi, oameni cu familie, colonelul avea 3 copii, și că calul de bătaie trebuie să fie Szász, om bogat și burlac pe deasupra. Deci contrele se spărgeau în capul lui Szász, care plătea oalele sparte. Miza era mai redusă ca la cafenea, la jumătate.

Rezultatul primei partide a fost că colonelul s-a ridicat cu un câștig de 11 coroane, Poleretzky 3 coroane, eu am pierdut o coroană, restul Szász. Partidele se jucau numai după masă de la 3 la 6. Seara eram liber să merg la cafenea în societatea căpitanului Ion, spurcat la gură și gălăgios. Nu prea ținea seama de nimeni și își exprima părerile tare pe șleau. La cafenea seara cântau și două tarafe de lăutari, unul de la regimentul 43 condus de Radu Pepi, care după terminarea războiului a ajuns să cânte la cafeneaua ,,Pallace" în Timișoara, iar al doilea era de la regimentul 46 condus de Rácz Guszti, care a cântat tot la Timișoara la ,,Lloyd". Primul cânta românește, Rácz ungurește. Chefuri se făceau și în ungurește și în românește. Căpitanul Ion îi mai trăgea câte un ,,Deșteaptă-te române" și ,,Colo în munții Țebii", iar ungurii cu ale lor.

După terminarea perioadei de 10 zile am plecat cu comandamentul regimentului, care își avea postul cam la 3 kilometri în spatele frontului, într-o dolină cu un diametru de 30-35 de metri. Adăposturile solid construite și confortabil, bine mascate să nu fie descoperite de aviație. Mișcam mai liber, gloanțele de infanterie nu ajungeau până în acel loc. Partidele de preferance erau mai lungi. Începeau înainte de masă la 10 și durau, cu o întrerupere de o oră la prânz, până seara la 6. Colonelul își rotunjea binișor salariul, eu și Poleretzky nu eram în pierdere, iar pe Szász Pál nu îl plângeam.

La urcarea către front, seara l-am auzit pe Szász, că vorbea cu îngrijitorul calului, un soldat român din Vălcani, într-o românească dacă nu perfectă, dar destul de bună și curentă. M-am amestecat natural și eu în discuție românește. Szász mi-a spus că este deputat de Ighiu, unde a fost ales cu majoritate de două voturi față de Alexandru Vaida Voevod. Odată după câteva pahare de cognac, l-a scăpat gura și mi-a povestit că cele din urmă voturi au costat o avere. Guvernul a căutat cu orice preț să-l scoată pe

Vaida din parlamentul maghiar, care în anii precedenţi a provocat atâtea şedinţe mai mult decât furtunoase. Încercarea guvernului a dat greş, căci Vaida a fost ales în circumscripţia electorală Arpaşul de Jos, din comitatul Făgăraş, cu o mare majoritate. Szász spunea că familia este de origine armenească. Se vedea pe faţa lui. Tatăl lui a fost timp de decenii fişpanul (prefectul) judeţului Alba, cu reşedinţa la Aiud. Avea moşie frumoasă cu vii bogate între Aiud şi Alba Iulia. Tatăl lui a fost delegatul permanent al guvernului maghiar la toate manifestările româneşti şi vorbea limba română bine de tot. Cum prim-ministrul Lukács László[149] era tot armean din Zlatna şi aveau legături strânse familiare, avea mare protecţie în partidul de la putere. Szász după unire a acţionat pe teren politic ca membru al partidului maghiar din România, aparţinând aripii moderate. A fost deputat în parlamentul român.

Din ianuarie 1916 până la 29 august am dus o viaţă să zic mai mult decât tolerabilă pe front. Lagărul Segheti, Triest, comandamentul regimentului, preferance, farbă şi câte un pic de lucru, 1-2 ore pe zi.

Pe front nu veneau decât ziare germane şi maghiare. Cele româneşti erau suspendate. Informaţiile asupra situaţiei le luam din „Höffer Bericht". Acesta era comunicatul oficial al Marelui Stat Major, semnat de generalul Höffer, locţiitorul şefului Marelui Stat Major, Conrad von Hötzendorf[150]. Din acest comunicat ne lămuream buştean. Situaţia pe front este neschimbată sau trupele noastre au înaintat pe frontul cutare sau pe frontul cutare s-au retras din motive strategice.

Un singur eveniment mai important s-a întâmplat în vara anului 1916. În ziua de 16 iunie s-a făcut cel dintâi atac cu gaze pe frontul sudic. Gazul de clor, păstrat în tuburi de fier asemănătoare tuburilor în care se păstrează acidul carbonic sau oxigenul. Aceste tuburi au sosit la regiment la începutul lunii iunie. S-au distribuit metodic la companii şi plutoane cu instrucţiunile necesare. Se aştepta un vânt favorabil pentru a declanşa atacul. Gazul mai greu decât aerul trebuia să fie dus de vânt în tabăra adversă. Natural s-au luat toate măsurile necesare ca după ce gazul îşi va fi făcut efectul în spărtura de front provocată trupele să înainteze spre râul Isonzo.

Socotelile înaltului comandament au fost stricate de italieni. Ei aveau programată pe iunie o ofensivă. Aceste ofensive erau precedate de o pregătire de artilerie de 3-4 zile. În aceste zile, zi şi noapte vuia toată

[149] Lukács László a condus între 22 aprilie 1912 şi 10 iunie 1913, un guvern de criză, determinat de certurile interparlamentare. În 7 martie 1913, parlamentul a votat proiectul de lege electorală.

[150] Franz Conrad von Hötzendorf (1852-1925) a promovat o politică agresivă faţă de Serbia şi Italia. A fost partizanul convins al politicii de forţă.

atmosfera şi tremura pământul de bombardamentele făcute de italieni. Necazul mare al lor era că linia de front propriu zisă nu putea fi bombardată, fiind prea apropiată de linia lor. După terminarea bombardamentului porneau italienii la atac.

Comandamentul austriac, de o parte pentru a zădărnici ofensiva italiană, pe de altă parte temându-se că în urma unui atac să nu pătrundă italienii în tranşeele austriece, a dispus declanşarea atacului cu gaze. Natural toată trupa şi-a pus masca de gaz.

Gazul a pornit într-un nor galben pe jos spre poziţiile italiene. Cum poziţiile erau pe pantă şi italienii erau mai jos decât noi, gazul greu a pornit spre locurile joase, dar cu mult mai încet decât era de dorit. După jumătate de oră s-a ordonat înaintarea, natural cu măştile de gaz. Atunci a început dezastrul. O parte a măştilor de gaz erau defecte. Unii soldaţi neglijenţi nu le-au ferit de ploaie, umezeală aşa că au ruginit. Altele aveau alte defecte. După ce au fost măştile aplicate pe faţă s-a constatat că unii soldaţi, destul de numeroşi, nu pot respira, măştile fiind defecte şi neprimind aer le rupeau de pe faţă. În acest moment inhalau din gazul lansat şi se prăbuşeau. Acest fenomen a provocat panică şi dezordine tocmai la austrieci care au pornit ofensiva cu gaz. Cu toate acestea înaintarea a pornit. S-a ajuns în poziţiile italiene fără a întâmpina rezistenţă. Toţi erau morţi. Aveau şi ei măşti de gaze dar necorespunzătoare. Aveau mai mult un fel de burete care îl aplicau pe nas şi gură. Această metodă nu i-a apărat de dezastru şi au pierit cu toţii.
Trupele austriece au înaintat până la râul Isonzo, distanţă de 4-5 kilometri. După o evaluare competentă, pierderile suferite de italieni în urma gazului erau de 20000-25000 de oameni. Ajungând la râu au întâmpinat o rezistenţă extraordinar de dârză. Italienii în vederea ofensivei aveau concentrate trupe de rezervişti importante, care în afara câmpului gazat – după 1-2 kilometri gazul s-a evaporat – au opus o rezistenţă extraordinar de dârză, pornind chiar contraofensiva. După câteva ore de la declanşarea atacului de gaz situaţia frontului era aceiaşi ca în dimineaţa zilei înainte de pornire. Doar că italienii au pierdut un număr imens de oameni, iar austriecii au pierdut şi ei muţi oameni. Zile întregi cărau cadavrele în Val Valone pentru a fi înmormântate. Între morţii austrieci s-a aflat şi slt. Român Şerb, fiul generalului Miron Şerb.

Să revin la 29 august 1916. În această noapte întreaga linie italiană din faţa noastră a fost luminată de zeci de mi de rachete a la giorno şi întregul front vuia „Evviva Romania”. Am înţeles că a bătut ceasul nostru şi soarta românilor va trebui să ia o întorsătură decisivă. În legătură cu aceasta s-a produs o schimbare şi în soarta mea. Căpitanul Poleretzky foarte jenat mi-a pus în vedere să trec înapoi la comanda plutonului meu de maşini

mitraliere şi să predau locul meu slt. Feldmann. Fără explicaţie şi fără strângere de mână măcar. Am înţeles şi nu m-am supărat. În aceiaşi zi am preluat plutonul cu calul Kormoş cu sergentul Massak (ceh) şi sergentul Iunkert (şvab). Personalul babilonian, unguri, cehi, români, şvabi, sârbi, toţi bucuroşi de a mă revedea. Feldmann, austriac, nu ştia decât nemţeşte şi era foarte cazon.

Au urmat zile grele. În luna august, la ofensiva zisă 7, italienii au cucerit oraşul Gorizzia şi înaintând la nord, au ajuns în spatele tranşeelor noastre inexpugnabile săpate adânc în piatră. Vestitele poziţii au trebuit să fie evacuate fără luptă. Poziţia a doua, cu câţiva kilometri mai în spate era un şanţ de 50 de centimetri adâncime, în care nici nu te puteai ascunde cumsecade. Pentru maşinile mitraliere au fost construite din bolovani nişte cocioabe, care numai că nu purtau inscripţia de ,,Maschinengewehr". Natural am plasat maşinile la o distanţă apreciabilă de la locurile destinate lor.

Situaţia s-a schimbat radical. Acum pe pantă se aflau italienii şi noi în vale. Ei dominau frontul de pe înălţimea Sagrado di Merna, unde se afla o mănăstire mare. Toate drumurile erau uşor controlate de italieni. Soldaţii trebuiau să petreacă şi douăsprezece zile într-un şenţuleţ cu doi bolovani în faţă, aşa că nici noaptea nu se putea circula. Mâncarea nu mai sosea regulat. Toate drumurile erau bătute de artilerie când se înnopta. Am recurs la conservele de rezervă pe care le avea fiecare soldat. Cel mai mare necaz era că nu aveam apă deloc. Pe Karst nu sunt nici izvoare, nici râuri, iar fântâni puţine în interiorul comunelor. Când primeam noaptea câte o ceaşcă de apă o drămuiam cu multă chibzuinţă. Spălatul era strict interzis. Apa nu era suficientă nici pentru băut.

Numai puteam ţine contactul şi legătura cu comandamentul. Ordinele erau greu de transmis prin grai viu de la om la om prin releu. Nu era nici o limbă pe care să o cunoască toţi soldaţii. Ordinele nemţeşti nu le înţelegeau nici 20 % din efectiv. Ordinul dat mergea până la cel dintâi soldat care nu-l înţelegea şi nu îl putea transmite mai departe.

Italienii au început un bombardament asiduu cu brandurile (pe atunci armă nouă), numite de soldaţi mâţe. Pe atunci cu brandurile se putea trage la cel mult un kilometru. Era arma de tranşee şi tragerea era fără ţintă, la întâmplare. Unde nimerea producea o demoralizare extraordinară. Fiind umplută cu ecrazită, detunătura era extraordinar de puternică, precum şi presiunea. Cei din apropiere erau omorâţi sau schilodiţi de presiune. Fumul era gălbui. Cei dintr-o rază de 60-70 de metri de la explozii se făceau galbeni la faţă, de păreau cadavre ambulante. Ziua nu putea mişca nimeni de la locul lui, căci era imediat secerat de gloanţele de la mitralierele ,,Maxim"

ale italienilor. Maşinile ,,Maxim" erau mai uşoare şi se manipulau mai bine decât ale noastre ,,Schwartzlose". Oamenii erau nevoiţi să-şi facă treburile pe locul unde trebuiau să-şi petreacă tot timpul.

Catastrofa mare era că sanitarii nu se puteau apropia pentru a transporta răniţii. Dacă cineva era rănit în cursul zilei şi nu se putea bandaja singur sau nu-l putea ajuta unul din vecini, era sortit pieririi, putea sângera pe loc. Noaptea mergea pe picioarele proprii la ,,Hilfsplatz" locul de prim ajutor al regimentului, unde funcţionau doi medici. Dacă nu puteau să umble îi duceau doi soldaţi valizi. Pentru acest motiv se îmbulzeau cu toţii. Însoţitorii se aranjau să piardă toată noaptea, ca apoi ziua următoare să rămână la ,,Trainul" regimentului, unde se spălau, se săturau cu mâncare, beau apă cât puteau, pentru ca noaptea următoare să se întoarcă în iad, cu plosca plină de apă şi încă două, trei sticle în care a fost ţuică sau cognac, tot umplute cu apă. Natural, pentru nimic în lume n-ar fi dat un strop de apă camarazilor. Lupta pentru existenţă era crudă.

Douăsprezece zile şi douăsprezece nopţi am petrecut în acest infern de la poalele dealului şi mănăstirii Segrado di Merna. În fine a venit ,,Ablősul", schimbul şi am plecat înapoi la loc necunoscut. Segheti Lager a fost evacuat şi ,,Trainul" regimentelor a fost împins cu 10-12 kilometri înapoi. Am rămas cam 40 % din efectivul regimentului cu care am intrat în luptă.

Obosit şi distrus m-am bucurat nespus să mă văd pe spatele calului meu Kormos. Acesta parcă a înţeles starea mea. S-a detaşat de coloană, luând-o la trap continuu înainte. Eu am adormit pe spatele calului. Într-un târziu m-am trezit, când calul s-a oprit în dreptului grajdului din care a plecat. Calul inteligent a ştiut că trebuie să se întoarcă de unde a plecat. M-a depus în mijlocul ,,Trainului", în satul Lipa, la marginea Karstului, unde se afla o pădurice.

M-au primit cei de la coloană şi m-au cazat într-un cort. Mie îmi era totuna, am căzut buştean pe foaia de cort întinsă pe o grămadă de fân şi am dormit 12 ore în şir. Natural între timp a sosit şi coloana, cu ea şi ordonanţă Tomi. Când m-am trezit Tomi mă aştepta cu dejunul şi cu prânzul la un loc şi cu apă caldă să mă spăl. Încălzitul aici nu era problemă, eram lângă pădure.

M-am prezentat la batalion la tata Radelič, care mi-a comunicat că vom fi completaţi cu două batalioane de marş, deci vom avea efectivul complet şi la noapte plecăm la în vale la Mohorini pe două săptămâni la ,,Retablierung", în refacere. Natural bucurie mare. Mohorini era situat la o distanţă de 20 de kilometri în spatele frontului, în valea râului Wipach. Ţinut frumos cu vii şi pomi fructiferi. După masă şi după spălat am fost

solicitat de căpitanul Scheirich la un ramşli (maus). Am avut un noroc neobişnuit. Am câştigat o grămadă de bani, că aproape mă jenam de un aşa noroc porcesc. Aşteptam să vie cina, să se facă întuneric şi să plecăm la Mohorini.

Soarta a voit altfel. Când a sunat de cină, în acel moment a sunat şi goarna de alarmă. N-am înţeles nimic. Natural am lăsat totul baltă şi mi-am adunat plutonul de mitraliere gata de luptă. Ordinul a fost scurt şi precis. ,,Gegenangriff" (contraatac) la cota 260 m dolina M. pentru a ajuta batalionul 3 al regimentului 43 comandat de maiorul Amos Pop.

Batalionul cu efectiv complet de 1000 de oameni a plecat la contraatac, condus de căpitanul Blanar (slovac) care l-a înlocuit pe lt.col. Radelič. Comandant nou, străin, nu-l cunoştea nimeni, venise recent cu unul din batalioanele de marş. L-am văzut din primele minute că este dezorientat şi fricos. Nu se ştia acomoda pe teren. N-a fost niciodată pe frontul italian. Seara era senină, o lună plină strălucea, fapt cât se poate de incomod pentru noi care porneam la contraatac. Terenul curat karst, fără un pom, fără posibilităţi de adăpost şi noi porneam în plin necunoscut, fără să ştim ce trupe şi mai ales câte avem în faţa noastră. Lupta a început. Se trăgea din plin şi din o parte şi din cealaltă. Italienii surprinşi de contraatac, nu ştiau nici ei să descifreze forţa care îi atacă. Au început să apară morţii şi răniţii care erau depăşiţi de noi. Căpitanul Blănar stătea lângă mine, la plutonul de mitraliere, care în mod normal la contraatac se situa în spatele coloanei. Nervos la un moment dat a început să urle: ,,puneţi în funcţie mitralierele şi începeţi să trageţi. Eu foarte calm: ,,Domnule căpitan daţi-mi dispoziţii clare. În ce direcţie şi la ce distanţă să trag. În faţa noastră luptă oamenii noştri. Inamicul nu se vede şi nu ştim de unde vine. În cine să tragem?" Omul s-a liniştit continuând să-mi stea în spate.

Cu cât înaintam mă îngrozeam de numărul mare al morţilor şi al răniţilor care rămâneau în urma noastră. La un moment dat aud că mă strigă cineva pe nume. Văd un ofiţer la pământ şi lângă el un soldat, probabil ordonanţa. Mă apropii de el, era prietenul Măcinic din Sânnicolaul Mare, împuşcat în stomac. Ce noroc salvator pentru el că am plecat la contraatac fără să cinăm. Dacă avea stomacul plin, nu era salvare. Imediat am dispus ca cei doi sanitari ai plutonului să-l transporte cu targa la locul de prim-ajutor pe Măcinic. Am rămas fără sanitari, lucru care pe mine mă îngrijora, dar cu atât mai mult pe căpitanul Blanar, care făcu constatarea cu un glas plin de reproş: ,,Am rămas fără sanitari în situaţia aceasta disperată."

La un moment dat explodează un şrapnel chiar deasupra capetelor noastre. Ne-am trântit cu toţii instinctiv la pământ. Când să ne ridicăm, soldatul de lângă mine, care nu era altul decât ordonanţa mea Tomi, nu se

ridică. Mă apropii mai mult de el şi constat că nu mişcă. O bucată din şrapnel l-a lovit în cap, pătrunzându-i în creier. M-a zguduit moartea ordonanţei mele, care la doi paşi de mine şi-a găsit moartea năpraznică. Durere, nu puteam zăbovi deloc, trebuia să merg înainte. Am luat raniţa cu lucrurile mele din spatele lui Tomi şi le-am încredinţat unui soldat şi fost coleg de clasă primară din Nerău, Leonte Minişan. După câteva sute de paşi împuşcăturile din partea adversă au încetat cu totul. Nu ştiam este o capcană sau italienii s-au retras. Căpitanul Blanar dă ordin de oprire să ne strângem rândurile. La plutonul meu nu era nevoie, deoarece era compact, n-am tras nici un foc şi singura pierdere a fost bietul Tomi. S-au adunat şi resturile batalionului. Ne-am înspăimântat când am văzut grupul mic care a mai rămas din 1000 de oameni. În faţa noastră nu mai aveam pe nimeni. Italienii continuau să tragă cu artileria cu totul la întâmplare. Explodau obuzele mai aproape, mai departe, şrapnele în aer tot la întâmplare.

După ce i-a venit inima la loc întrucâtva căpitanului, am început să stabilim locul unde ne aflăm şi să căutăm dolina unde aveam destinaţia. Lucrul nu a fost greu. Era pe la miezul nopţii, luna plină lumina ca ziua, iar locurile erau bine cunoscute de noi. Doar că înainte cu câteva săptămâni aceste locuri erau binişor în spatele frontului pe unde circulam zilnic.

La repezeală am găsit dolina indicată, unde într-o cameră mică l-am găsit pe maiorul Amos Pop, cu ordonanţa. Dintr-un batalion de 1000 de oameni au rămas 3.

Restul morţi, răniţi şi prizonieri. Dolina era mare cu un diametru de aproximativ 50-60 de metri. Era plină de cadavre şi grav răniţi, din care unii mai gemeau, alţi nu mai aveau puls. Ne durea că nu aveam nici o posibilitate de a-i ajuta. Nu aveam bandaje decât bandajul personal al fiecăruia, de care natural nu se despărţea nimeni.

Se punea problema ce ne facem noi şi în ce situaţie ne aflăm. Nu aveam nici o legătură nici în dreapta nici în stânga. După părerea lui Amos Pop trupele italiene ne-au depăşit mult şi se află în spatele nostru.

Problema primordială era să ne verificăm efectivul de trupe şi să ne aşezăm undeva. Pop ne-a arătat că în dolină se începuse înainte cu câteva săptămâni forarea unei caverne mari, care natural în urma mişcărilor de trupe a fost întreruptă. Am găsit-o la repezeală şi am constatat că este foarte încăpătoare. La numărătoarea soldaţilor am constatat că în afară de oamenii mei de la mitraliere au supravieţuit 41 de la batalion. Deci în decurs de 4 ore, batalionul s-a redus de la 1000 la 41 de oameni. Ofiţeri am rămas 3 din 16.

Cum obuzele nu ocoleau nici dolina, Blanar s-a grăbit să intre în caverna sigură şi cu el întreaga trupă înghesuită la maxim. Eu am făcut

socoteala că dacă stau afară şi mă adăpostesc pe latura vestică a dolinei nu mi-se putea întâmpla nimic. Focul de artilerie venea dinspre vest, deci în mod normal nu puteau nimeri decât in partea de est, partea opusă a dolinei, la o distanţă destul de mare de cavernă.

Am stat tot timpul afară, privind la explozia obuzelor şi a şrapnelelor la distante apreciabile. Noua mea ordonanţă Leonte, cu bagajul s-a înfundat şi el în cavernă. Dimineaţă dorind să beau apă – plosca de apă era la dânsul – am întrat în cavernă. M-a izbit o duhoare insuportabilă. Oamenii claie grămadă, unii peste alţii, zăceau într-o cavernă abia începută. Se vede că unii îşi făceau treburile înăuntru de groază să nu iasă afară. După noaptea groaznică prin care am trecut, în care a pierit 93 % din batalion, oamenii erau timoraţi, rătăciţi, incapabili să gândească, în frunte cu comandantul, care sta tolănit în fundul cavernei într-o totală stare de prostraţie.

M-am adresat lui, cerând să ia anumite măsuri care se impun în situaţia dată. Se uită năuc fără a-mi răspunde. I-am spus că am stat toată noaptea în faţa cavernei fără să observ nici o mişcare şi fără să văd ţipenie de om. Focuri de armă nu se aud, în schimb artileria este activă. Nici brandurile nu acţionează, ceea ce denotă că nu avem nici o linie de front în apropierea noastră. Suntem în plin război în situaţia lui Robinson. Nu ştim dacă am ajuns în partea italiană a frontului, cum nu ştim dacă comandamentul nostru de regiment ne mai are în evidenţă.

L-am determinat cu mare greutate pe căpitan să ne dea dezlegare ca soldaţii să poată să consume din conservele de rezervă pe care le au asupra lor.

M-am dus să fac o vizită maiorului Pop. Dânsul era la lărgământ. Deşi caverna era mică, erau numai 3 persoane care puteau comod să se întindă pe foliile lor de cort. Pop mult mai calm mă întreabă: ,,Ai batistă albă?" ,,De ce?" îl întreb. ,,Va trebui să o utilizezi în formă de steag, când dai faţă cu fraţii. Eu mi-am pregătit-o. O să facem o vizită la Roma, la Papă".

Peste vreo două ore am trăit o dezamăgire. A pornit din partea italienilor un foc de artilerie groaznic, care ţintea peste noi cam la 2-3 kilometri. Acolo se ridicau în continuu semne indicatoare pe care le făceau trupele italiene care informau artileria italiană. Artileria trăgea tot mai cumplit în ei, crezând că trupele austriece care au capturat unităţi italiene, le-au luat acestora tablele indicatoare şi acum austriecii cu aceste semne caută să inducă în eroare pe italieni.

Adevărul era că de fapt două regimente italiene au pătruns adânc în liniile austriece şi căutau legătura cu comandamentul lor. Panică şi descompunere la italieni şi la austrieci. Italienii s-au speriat că nu le venea

să creadă că au putut înainta atât de adânc. Nu era obiceiul lor. La fiecare ofensivă erau foarte precauți și nu înaintau mai mult de câțiva kilometri în adâncime. De astă dată forțele austriece din fața lor erau distruse și descompuse pe o lărgime cel puțin 5 kilometri, așa că puteau să înainteze încolonați, fără a-i putea împiedeca cineva până la Viena. Ore în șir au continuat italienii să-si bombardeze propriile unități, până când semnele nu au mai apărut. Cele două regimente cu efectivul lor redus, care au înaintat prea mult, s-au predat austriecilor. Acestea natural le-am aflat mult mai târziu. Am băgat batista albă înapoi în buzunar, așteptând desfășurarea.

Ziua următoare a trecut într-o atmosferă apăsătoare. Ziua soarele era puternic, toamna pe karst e fierbinte, așa că toată ziua am jucat cărți cu sublocotenentul Majsai, care a părăsit și el caverna. Un bolovan mare ne-a servit de masă, alte două pietroaie de scaune, așa că jucam un calabrias în doi, parcă eram la club. Focul de artilerie parcă a mai slăbit și noi într-o totală nesiguranță așteptam să se întâmple ceva. Fie că regimentul se interesează de noi, fie că – spuneam eu –că vin italienii, ne iau și ne duc în țări mai calde. Nu s-a întâmplat nici una nici alta. S-a înserat și învăluit în mantaua destul de groasă, așezat pe un bolovan, Majsai pe altul, am dormitat cum am putut.

Dimineața s-a pus o problemă gravă de tot. De mâncare aveam, căci fiecare soldat avea 4 conserve de carne de rezervă. Se găta apa. De spălat pe față nici vorbă. Apa din plosca de 1,5 litri s-a cam terminat. Fără să cer aprobarea căpitanului, am împărțit apă din cele două mașini mitraliere, considerând că este de prisos și am așteptat mai departe sorocul.

Am început partidele infinite de calabrias cu Majsai. În lipsă de altă hârtie scriam pe foile carnetelor de operații. La o contră aprigă dată lui Majsai, deodată auzim un zgomot, parcă era de pași și de vorbe. Nu știam ce să ne facem. Să dăm alarmă, nu făceam altceva decât să creăm panică într-o unitate demoralizată complet. Ne-am pus în așteptare. Poate vin ai noștri și reluăm legătura. În acel moment apar pe marginea dolinei chipuri italiene. Am rămas paralizat. Am uitat cu totul de batista albă. Am rămas înmărmuriți amândoi și așteptam deznodământul. Trag oare în noi sau ne provoacă să ne predăm, ideile circulau haotic în capul meu. În momentul când ne-au zărit și italienii – nu ne puteam da socoteală în primul moment câți sânt – s-au oprit pironiți pe loc. Totul a durat câteva secunde, dar mie mi s-a părut o veșnicie. În minutul următor italienii ridică mănușile în sus și vin spre noi, iar subofițerul, un sergent din fruntea lor ne spune: ,,Noi siamo Socialişti. Per noi la guerra e finita.”[151]

[151] „Noi suntem socialişti. Pentru noi războiul s-a terminat.”

Am rămas perplex. Ce să le răspund, că aș dori și eu ca să fie guerra finita. În fine Majsai s-a dus la gura cavernei și a început să strige că o patrulă italiană este aici și se predă. Au ieșit câțiva soldați și cu greu și căpitanul Blanar.

Situația s-a lămurit. Era o patrulă mai mare, compusă din 12 oameni, un sergent și un caporal, trimisă pentru cercetarea și identificarea terenului. Soldații erau bine îmbrăcați și bine echipați. După ce au fost dezarmați vitejește a apărut și maiorul Pop, ,,Rangälter" mai vechi în grad, care și-a luat și el gândul de la Roma și a dispus ca soldații italieni să fie introduși în caverna de urgență. Eram singurul care știam ceva italienește. Din scurtul interogatoriu am stabilit că fac parte din regimentul de infanterie de la Siena, și că regimentul se află la 1,5 kilometri de aici, dar nu cunoaște situația, nu știe care este linia frontului, pentru care motiv au fost trimise două patrule în două direcții. N-am putut să le explic că situația noastră este puțin mai disperată. Nu știm nimic.

Un folos am luat italienilor, aveau ploștile pline cu apă destul de proaspătă. Așa că ne-am întregit rezerva de apă. Sosirea lor a produs un reveriment în rândul nostru. Va să zică nu mai este un front compact în nici o parte. Clar că situația nu putea dura la infinit. Noi cei 41 de oameni, plus oamenii de la mitraliere, nu aveam nici calitatea, nici forța de a începe mișcări de lămurire. Eram condamnați să așteptăm ce va aduce soarta.

A venit seara și parcă simțeam că în cursul nopții care urmează se va lămuri soarta noastră. Așa a fost, pe la orele 10,30-11 seara, lună frumoasă, auzeam un zgomot de pași, fără vorbe, era interzisă vorba pe front, dar în tot cazul părea să fie o unitate mare. În fine au apărut soldații austrieci. Le-am strigat că suntem aici o unitate de soldați din Regimentul 46 Infanterie. Au înaintat neîncrezători, până s-au convins. Atunci ne-au lămurit, era Regimentul 2 Infanterie Brașov, comandat de lt.col. Bența, un ofițer român pe care îl cunoșteam de când eram elev la Brașov. Ni s-a spus că se restabilește frontul. Ne-au cerut informații, cine sunt la dreapta noastră, ce se află în față? Ce puteam să le spunem era cât știam de la italieni. În față italienii la o distanță mică, la dreapta nimic, loc gol.

Deodată a căpătat curaj și căpitanul Blanar. A început să strige, să dea comenzi, soldații să ocupe marginea vestică a dolinei. M-a luat în primire pe mine, să așez în poziție de luptă mitralierele. Desigur, nu știa că nu am apă și că mașinile nu funcționează. Când i-am cerut ordine precise, unde să așez mitralierele, natural foarte perplex a strigat la mine: ,,Asta știi dumneata mai bine unde să le fixezi!" Ce să mă fac? Am luat un sergent să așezăm una din mitraliere la un capăt al dolinei și două în celălalt capăt. Era

pe la miezul nopţii. Nu ne-am luat măsuri de precauţie, ştiind că italienii sunt la distanţă considerabilă, iar noi avem un regiment în spate.

La un moment dat, când discutam cu sergentul Majsai, văd strălucind la o distanţă de 15, 20 de metri o flacără, o pocnitură şi simt cum mă izbeşte ceva puternic în mâna dreaptă. În momentul următor simt cum se prelinge un lichid cald deasupra braţului inferior. Natural soldaţii noştri au început să tragă alandala. S-a produs o panică şi învălmăşeală, oamenii mei au sărit să mă ajute, fără să ştie cum. Atunci mi-a venit în minte că maiorul Pop are pe ofiţerul sanitar al batalionului cu sine. Am pornit pe picioarele mele către camera lui Pop, care era la o mică distanţă de 40-50 de metri. L-am găsit pe Pop cu cei doi ai lui. Sanitarul şi-a luat trusa, fără şovăială a scos foarfeca mare, cu care a tăiat mâneca hainei, a scos un bandaj şi mi-a legat rana cu multă pricepere.

Pop se uită cu jind la mine şi îmi zice natural româneşte. Măi băiete: ,,Vinde-mi rana ta cu 100000 de coroane.” ,,N-o dau.” ,,Tu îţi iei rămas bun de la porcăria asta de front şi rămânem în halul ăsta îngrozitor.”

Sanitarul a căutat să vadă cum rezistă legătura şi a constatat că sângele a trecut prin bandaj. Mă întreabă dacă pot să merg pe picioare şi dacă pot să merg pe picioare şi dacă mă pot descurca pe aceste meleaguri, pentru că verosimil a fost afectată o venă şi e pericol să sângerez, dacă nu mi se aplică un tratament adecvat. Ştiam că mai pe urmă locul de prim ajutor a fost în vale la Spacapami, care după aprecierea mea putea fi la o distanţă de 4-5 kilometri în spate. Natural trebuia să plec înainte de a se crăpa de ziuă. Hotărârea am luat-o repede, l-am chemat pe Leonte să-mi aducă ranița şi am luat-o la picior. Rar am fugit aşa de repede în viaţă ca atunci. Pe coastă în jos cam la un kilometru se întindea o pădurice. Acolo trebuia să ajung. În 6-7 minute am fost în pădurice. Leonte gâfâia şi suspina după mine. Doar două zile a avut plăcerea să fie ordonanţă. Înainte de a crăpa de ziuă am bătut la o uşă închisă de la ,,Regiments Hilfsplatz”. Am cerut să fie trezit şi înştiinţat medicul căpitan Dr. Szamek, medicul regimentului. Acestuia nu-i venea să creadă că sunt eu. La regiment am fost daţi dispăruţi şi s-a renunţat de a ne mai căuta. A sunat la telefonul comandamentului regimentului, unde a răspuns căpitanul Poleretzky. Mare consternare şi mirare. L-a rugat pe Szamek să nu mă trimită la spitalul de campanie până nu vine să vorbească cu mine. În 20 de minute a fost la mine povestindu-i toată odiseea noastră. Abia acum şi-a făcut o icoană fidelă asupra felului cum au decurs operaţiunile din ultimele zile. În tot cazul regimentul renunţase la noi, ne-au dat dispăruţi, de aceea nu au mai căutat în legătură cu noi. După ce mi s-a făcut un bandaj mai temeinic şi după ce Leonte mi-a adus bagajul de la ,,Trainul” regimentului, pe la ora 6 dimineaţa

am urcat într-o căruţă sanitară şi trimis la spitalul divizionar care se afla la Mohorini, localitate unde trebuia să petrecem cele 14 zile de odihnă. Eram mai bine de 20 de kilometri în spatele frontului şi credeam că am trecut de orice pericol. Pe la orele 10 dimineaţa am fost trezit din somn de două detunături puternice. În curtea spitalului au explodat două obuze trase de la mare distanţă. Am aflat că italienii au în delta râului Isonzo două baterii de tunuri maritime, cu care trag la distanţă lungă. Am trecut şi prin această încercare. În ziua aceea cât am stat la spital, mi-au fixat mâna într-o şină de sârmă şi un nou bandaj.

Ziua următoare dimineaţa cu duba sanitară am fost trimişi cei transportabili la gara terminus, până unde comunicau trenurile în spatele frontului la staţia Sct. Daniel.

Ajunşi la gară, pe mine ofiţer m-au aşezat în sala de aşteptare, clasa I-a şi a II-a a gării, amenajată cu paturi în acest scop. Pentru soldaţi era amenajată o baracă mare cu paturi şi cele necesare, unde aşteptau sosirea trenului sanitar, care nu avea ore fixe. Pentru orice eventualitate exista şi o bucătărie pentru alimentarea răniţilor şi bolnavilor.

În sala de aşteptare unde erau vreo 12 paturi, am aflat un singur ofiţer, un locotenent de honvezi, rănit la picior. M-am prezentat natural nemţeşte şi cum vedeam că ofiţerul nu cunoştea limba germană, m-am făcut că nu ştiu ungureşte, m-am aşezat pe un pat şi pentru prima dată am ajuns să meditez liniştit şi să-mi fac planuri de viitor.

Pe la 11 a sosit o ambulanţă de la alt spital. Cu aceasta au sosit 3 ofiţeri şi mai mulţi soldaţi. Ofiţerii erau de la Regimentul 3 Infanterie Brünn (Brno). Erau un căpitan şi doi sublocotenenţi. După prezentările de rigoare – natural că nu am reţinut numele nici unuia – au început discuţiile obişnuite între ofiţerii de front. Căpitanul purta o barbă deasă, era ofiţer activ şi după o scurtă discuţie am constatat că era comandant de batalion.

La orele 13 am fost invitaţi la masă, cei care putem să ne deplasăm pe picioarele proprii. Am pornit cei patru, minus honvedul, la baraca unde se servea masa. După masă ne întorceam în sala de aşteptare. În uşa sălii ordonanţa îl aştepta pe căpitan, şi în cea mai neaoşă limbă românească se adresează căpitanului: ,,Domn căpitan, am colindat întreg satul ăsta prăpădit şi n-am găsit o ţigară măcar.” Căpitanul îi răspunde: ,,Mă Tomo, încearcă la cătane poate găseşti ceva.” Eu, care aveam aproximativ 40-50 pachete de ţigări ,,Egiptische III forte”, îl grăiesc în româneşte: ,,Domnule căpitan nu-l mai prefugaţi pe Toma, vă dau eu ţigări.” Mă da tu cine eşti? ,,Un român bănăţean.” ,,Eu sunt căpitanul Sabin Târziu” ,,V-am cunoscut în ianuarie-februarie în Segheti Lager.” ,,Da este adevărat. De atunci am fost transferat la regimentul Brünn şi am lăsat să-mi crească barbă, de aceea nu m-ai

recunoscut.” ,,Tu cum ai fost rănit?” ,,A tras un italian în mine.” ,,Şi dumneavoastră?” ,,A tras Toma în mine.” ,,Bine, bine dar nu se văd urmele de arsură?” „Păi nu-s eu cătană proastă. Am pus o gamelă la umăr şi prin gamelă a tras Toma. Rana e perfect valabilă.” Discuţia a urmat pe drumul acesta, depănând toate evenimentele actuale şi mai ales intrarea României în război şi pătrunderea trupelor în Transilvania. Optimismul era la maxim. Trupele româneşti au ocupat Braşovul, Făgăraşul, Miercurea Ciuc, Sfântul Gheorghe, Orşova, sunt la marginea Sibiului. Nu le mai împiedeca nimeni în calea lor triumfală.

În fine pe la orele 6 seara soseşte şi trenul sanitar în care am fost îmbarcaţi cu destinaţia Laibach (Liubliana). Pe la orele 10-11 seara am sosit cu destinaţie. Am fost internaţi în spitalul de rezervă ,,Marianum”. Internatul liceului de fete ,,Marianum” a fost transformat în spital. Surorile, infirmierele erau călugăriţele, profesoarele şcolii. În fine după multe luni de zile am ajuns să dorm într-un pat adevărat, confortabil

Medicul chirurg al spitalului Dr. Nasek, ceh, conferenţiar la catedra de chirurgie de la Universitatea din Praga, bun specialist, m-a dus la ,,Röntgen”, mi-a pus mâna în ghips, a stabilit fractura oaselor radial şi ulnar şi lezarea nervilor de la braţul anterior.

La Laibach am luat contact din nou cu lumea din afară. Aici din ziare am aflat de retragerea trupelor române din Transilvania. Natural faptul era comentat cu mult entuziasm de ofiţerii cu care locuiam împreună. La ,,Marianum” erau camere mari. Eram 8-10 ofiţeri la într-o cameră. Erau sălile de dormit ale fetelor, foarte încăpătoare. Natural că aceste camere erau asemenea Babilonului. În aceiaşi cameră erau ofiţeri cu limba germană, ungară, română, cehă, slovacă, italiană, ruteană, croată. Evident la repezeală se constituiau grupările de interese. Nemţii erau separaţi, rezervaţi, căutând să ţină legăturile normale cu toţi cei ce se aflau împreună. Ungurii îngâmfaţi, gălăgioşi, lăudăroşi căutau să se ridice la suprafaţă. Românii găseau totdeauna cea mai bună cale cu cehii şi sârbii, croaţii. Slovacii nu aveau o atitudine prea hotărâtă. Mulţi din ei erau complet maghiarizaţi. Deşi vorbeau limba maghiară cu un accent specific, de multe ori făceau pe patrioţii unguri. Polonezii nu prea se ataşau la nici o grupare. Nu prea te puteai bizui prea mult pe ei. Tot aşa şi rutenii. Ungurii erau destul de mulţi, prin faptul că de Doberdo la San Michele lupta o divizie de honvezi, cea de la Budapesta curat unguréască şi Regimentul 46 Infanterie K.u.K. de la Seghedin şi Regimentul 39 Infanterie de la Debreţin. Deci erau 6 regimente ungureşti pe un front relativ destul de redus.

Români erau doar căpitanul Sabin Târziu şi subsemnatul. Am găsit doi ofiţeri cehi, ambii de rezervă şi un croat dalmatin cu care am făcut cauză

comună. Erau două camere rezervate pentru ofiţeri. Eram în total 15-20 ofiţeri de rezervă şi 3 activi. Când se discuta în general, natural limba de conversaţie era germana. Ungurii nu prea ştiau nemţeşte. Erau evrei unguri, care vorbeau destul de bine germana. Evreii bătrâni nu ştiau ungureşte şi vorbeau in familie nemţeşte. Cei din generaţia tânără ajunsă la şcoală după anii 1875-1880, natural au devenit cei mai şovinişti şi intransigenţi unguri. Bunicii lor nu ştiau o boabă ungureşte, părinţii ştiau limba aproximativ, dar ei erau mai mari patrioţi decât ungurii adevăraţi. Datorită acestor împrejurări s-a iscat un conflict foarte neplăcut în cameră care putea să se termine foarte rău.

De obicei în timpul mesei şi seara înainte de culcare, ne aflam toţi în camere şi discutam în comun. În cursul zilei, cei uşor răniţi, care puteau umbla şi îmbrăca uniforma ieşeau în oraş. Rămâneam doar 5-6 în spital, unii grav răniţi, iar eu nu puteam îmbrăca uniforma din cauza ghipsului masiv care mi-a fost aplicat.

Sabin Târziu, agitat peste măsură din cauza evenimentelor de pe frontul românesc, era toată ziua în oraş, în cafenele, căuta să afle ştiri care nu puteau apărea în ziarele foarte sever cenzurate. De obicei noi tăceam şi ascultam. Nu luam parte la discuţiile care erau departe şi străine de noi. Într-o seară discutându-se despre retragerea trupelor române, un locotenent ungur-evreu Havas, care nici nu era rănit, ci bolnav, spunea că are ulcer la stomac şi spunea că alimentaţia de pe front – era ofiţer la trainul unei divizii – nu-i priește, a început să discute pe un tron ridicat, batjocorind într-un mod inadmisibil pe români, cu expresiile tipice ofensatoare pe care ungurii le foloseau la adresa noastră. Natural preamărea vitejia ungurilor, care i-au pus pe fugă pe valahii care au îndrăznit să viseze la anexarea Transilvaniei. După război vor şti ungurii să i-a măsuri adecvate să ca să-i pună cu botul pe labe pe aceşti nemernici de valahi puturoşi.

Sabin Târziu fierbea, vedeam cum explodează. La un moment nu s-a mai putut stăpâni şi a izbucnit: ,,Nu-i veţi pune jos niciodată pe valahi. Crezi că acest război poate fi câştigat de Germania şi Austro-Ungaria?”[152] Ca ars a sărit Havas ţipând: ,,Aţi auzit declaraţiile de înaltă trădare ale domnului căpitan? Veţi fi martori, voi pleda cazul la Curtea Marţială” Stupefacţie, stânjeneală, doi-trei unguri îl aprobau cu jumătate de gură pe viteazul Havas.

La aceasta se ridică un căpitan activ, om mai în vârstă şi spune calm: ,,Este regretabil că domnul căpitan Târziu a putut rosti astfel de cuvinte, mai ales în calitatea lui de ofiţer activ. Dar trebuie să constatăm că noi am

[152] Psihologic, atitudinea lui Sabin Târziu era explicabilă. El era român şi şi-a manifestat încrederea în viitorul naţiunii sale. Istoria i-a dat dreptate. Îi vom mai întâlni numele.

discutat într-un cadru camaraderesc. Şi nu trebuie să trecem cu vederea că domnul locotenent a întrebuinţat cuvinte aspre ofensatoare la adresa românilor, care cu drept cuvânt au jignit pe cei doi camarazi români care se află în mijlocul nostru, ambii răniţi pe front pentru cauza noastră comună. Eu propun ca domnul căpitan Târziu să-şi retracteze cuvintele rostite într-o stare de enervare şi să închidem incidentul."

Târziu care între timp şi-a dat seama de situaţie, foarte enervat, dar demn a rostit: ,,Regret că m-am lăsat scos din fire şi am rostit cuvinte care nu trebuiau spuse. Dar cuvintele ofensatoare ale locotenentului Havas nu m-au scos din sărite şi m-au dus într-o stare, că nu mi-am dat seama ce vorbesc. Cer scuze camarazilor că am provocat o situaţie atât de neplăcută." Havas stătea la o parte îmbufnat, fără să rostească un cuvânt. Un alt ofiţer, cred polonez, s-a dus la Havas, l-a luat şi a făcut să-i întindă cu greu mâna lui Târziu. Căpitanul austriac a luat din nou cuvântul zicând: ,,Cele petrecute rămân între aceste ziduri. Aceasta este o chestiune de onoare." În felul acesta s-a închis un incident, care putea să se sfârşească neplăcut pentru Târziu.

A doua zi s-au format două trenuri sanitare, care urmau să transporte răniţii în interior. Unul pleca spre Viena, celălalt spre Budapesta. Fiecare rănit căuta să ajungă cât de aproape de casa lui. Singur Târziu nu a dorit să meargă spre ai lui. A căutat să mă capaciteze şi pe mine să merg în Austria, argumentând că am ocazie să mă perfecţionez în limba germană, spitalele mai bune, tratament mai civilizat decât în Ungaria etc. Se vedea că nu doreşte câtuşi de puţin să călătorească cu Havas înspre Ungaria. Eu i-am explicat că am interesul să ajung la Budapesta. Poate mai pot prinde un semestru eventual doi la facultate. Doctorul Nasek mi-a prorocit că cel puţin 4-5 luni voi fi spitalizat şi tratat. De fapt am stat 6 luni în spital. Cu multă părere de rău m-am despărţit de inimosul patriot român Sabin Târziu. Între ofiţerii români de armată K.u.K. nu am întâlnit nici unul ca el.

În trenul sanitar, compus din vagoane de dormit pentru ofiţeri şi vagoane special amenajate pentru soldaţi, am plăcerea să-l întâlnesc pe Octavian Neagoe, prieten de la Braşov, cu trei ani mai mare, medicinist pe anul ultim, care în calitatea lui de ,,Sanitäts leutnant" era comandantul trenului. A fost o călătorie agreabilă până la Budapesta. Am sosit noaptea, după miezul nopţii. A durat cam trei ore până am fost repartizaţi. Eu cu încă un ofiţer am fost internaţi într-un spital al Patronajului, plasat într-o şcoală medie din Hernád utca, situat în apropierea imediată a gării de vest (Nyugaty pályaúdvar)

N-aş putea afirma că spitalul putea corespundea scopului. Totul era improvizat şi localizat. În spatele frontului erau de înţeles aceste

improvizaţii la spitalele de campanie. Nu se potriveau deloc într-o capitală, unde se cuvenea să se ofere ,,eroilor" răniţi o altă îngrijire.

După aproape un an de zile am ajuns să fac baie. Dar ce baie? De tot primitivă. Câteva vane de baie aşezate într-o fostă cameră a şcolii. În fine pentru o curăţenie sumară mergea. Mă simţeam cât se poate de fâstâcit. Cum nu puteam să mă ajut cu mâna dreaptă, am fost asistat de ajutorul infirmierei, care era o doamnă de la ,,Crucea Roşie", într-un halat impecabil, care nu s-a jenat deloc să mă dezbrace în pielea goală şi să mă frece bine, cum se cuvenea unui soldat venit de pe front, destul de jegos. Doamna avea mult spirit, era şi frumoasă şi cu care m-am împrietenit şi am ajuns în bune raporturi în cele 6 luni petrecute în spitalul din Hernád utca.

Am fost plasat într-o cameră cu 4 paturi, în care nu se afla nimeni. Infirmiera de noapte, o profesionistă, mi-a comunicat că încă un pat este ocupat de un locotenent, care însă fiind din Budapesta, judecător, doarme la locuinţa lui şi vine dimineaţa cu o oră înaintea vizitei medicale.

De fapt înainte de ora 8 a apărut locotenentul Tóth Miklós, un bărbat simpatic, în jur de 30 de ani, care mi-a spus că este judecător la judecătoria de ocol din Markó utca. I-am destăinuit că sunt student la drept, am dat examenul de anul unu, am fost înscris şi pe semestrul I din anul doi cu concursul portarului Ciobanu şi acum aş dori dacă se poate, să mă înscriu în semestrul al II-lea din anul doi. Indexul se află în păstrarea maestrului Ciobanu. Tóth care făcuse facultatea la Budapesta, nu avea contingentă cu tata Ciobanu şi nu-l cunoştea.

Mi-a dat sfatul ca la vizita medicală să cer să mi se elibereze un certificat de la spital în care să se spună că voi fi internat cel puţin trei luni în spital, până la sfârşitul semestrului. Aflându-ne la sfârşitul lunii septembrie, eram în 27 septembrie, mă mai puteam înscrie, iar dânsul s-a oferit să-mi dea tot concursul, eu neputând părăsi spitalul. S-a obţinut fără greutăţi certificatul medical, care a fost predat împreună cu 40 de coroane lui tata Ciobanul, care după aproximativ 10 zile, personal mi-a adus indexul la spital cu toate semnăturile profesorilor. Mi s-a plâns că îi merge greu de tot. Are puţine ajutoare şi dispoziţiile sunt severe. Nu pot fi înscrişi decât acei studenţi care produc dovada că nu sunt mobilizaţi sau prezintă certificat medical la fel ca al meu. Mi-a destăinuit că singurul ajutor mai de doamne ajută îl are tot într-un bănăţean de al nostru, Tibi Gruescu, care e foarte descurcăreţ. Nu era nevoie să mi-l descrie pe Tibi, copilul dascălului Gruescu din Caciova, care îmi era prieten şi îi cunoşteam bine aceste calităţi. I-am transmis salutări lui Tibi, care după 3-4 zile mi-a făcut şi el cinstea să mă viziteze şi să-şi ofere bunele servicii, de care de fapt am avut nevoie.

De altfel acest Tóth, conform obiceiului consacrat, mi-a transmis regulile de comportare din acest spital. Mi-a zis că spitalul este al Patronajului, susținut din dările oamenilor cu dare de mână și că statul nu contribuie cu nimic, în afară de serviciul medical. Spitalul avea în total 4 medici și natural corpul de gardă, cu un efectiv de aproximativ 8-10 soldați și subofițeri. Comandantul spitalului era medicul căpitan în rezervă Dr. Glaser, în civilie medic de femei. Chirurgul era medicul căpitan Dr. Lakatos, chirurg de meserie, ajutat de un medic locotenent și un medic sublocotenent. Spitalul nu avea decât secție de chirurgie. Avea 20 de paturi pentru ofițeri și 200 de paturi pentru soldați. Deci era un spital cu capacitate mică.

Infirmierele de zi erau toate voluntare, cocoane din buna societate, a căror șefă era contesa Hadik, soțul ei[153] a fost ministru în repetate rânduri și chiar un timp scurt prim-ministru. De fapt conducerea efectivă o are vicepreședinta, doamna Marczibányi. Aceasta soția unui moșier bogat, petrecea zilnic 5-6 ore în spital. Avea o gură spurcată, care te punea în încurcături, dar o femeie bună și destoinică.

Aceea care era omniprezentă, era secretara Hausmann Grete. Văduvă de război, soțul ei căpitan, a căzut în luptele din toamna anului 1914 pe frontul din Galiția. Tatăl ei, colonel pensionar, era neactivist pe timpul războiului. Mama ei, șvăboaică din Buda, avea o casă cu etaj pe Margit Körút, casă care a constituit dotă atât pentru mamă, cât și pentru fată mai târziu. Avea o fetiță de 3 ani. O persoană excepțional de simpatică, conștiincioasă, era direct creată pentru acest post. Deși soră voluntară și ea, pentru că făcea serviciu administrativ, era singura care primea remunerație lunară, care era o bună întregire a pensiei destul de modestă.

Sfaturile date de lt. Tóth erau destul de ample. Un ofițer K.u.K. este om de onoare și discret. Cocoanele, unele dintre ele își au legăturile, mai bine zis aventurile lor amoroase. Este chestiunea pur particulară a fiecăreia, de care nu iei act. Decât să umbli haimana după femei prin oraș, e mai bine să cauți o legătură în spital. Secretara Grete este liberă, frumușică tânără, nu are decât 24 de ani și pe deasupra era o ființă foarte plăcută și discretă. În cele 6 luni petrecute în spital mi-a fost de un folos nespus de mare.

Am venit de pe front fără haine și fără lenjerie. Când am fost rănit, sanitarul maiorului Pop a luat foarfeca și a tăiat în lung mâneca de la haină și manta. Grete mi-a adus croitor în spital, croitoreasă de lenjerie, pantofar, așa că m-am echipat nou nouț din cap până în picioare. Bani aveam suficienți. Solda economisită pe un an întreg, plus alocația de echipament de

[153] Hadik Janos, om politic budapestan, a eșuat să formeze guvernul după demisia lui Sándor Wekerle.

la plecarea pe front. Aveam vreo 4000 de coroane. Ori două costume noi, o manta, pantofi şi lenjeria laolaltă m-au costat 1200-1300 de coroane.

Cum nu puteam părăsi spitalul, deoarece nu mă puteam îmbrăca din cauza braţului în ghips, ori un ofiţer care nu era îmbrăcat regulamentar nu putea circula în oraş, toată ziua eram în societatea surorilor, a cucoanelor cu care s-a înjghebat o partidă de cărţi ,,Lorum". Acest joc era la modă. Animatoarea paradei era doamna Marczibányi vicepreşedinta. O cartoforă pătimaşă şi parteneră regulată era doamna Kermser Wilhemina, şefa depozitului de lenjerie, albituri şi pansamente. O tânără văduvă de 36 de ani, foarte bogată, avea o fabrică de textile, care a donat tot ce este pânzărie, cearceafuri, lenjerie, prosoape şi pe care natural le completa. Ocupaţia ei nu reclama mai mult de o oră pe zi. A treia era o tânără domnişoară de 19-20 de ani Zucker Csilla, singura evreică dintre infirmiere, mai precis semievreică, mama ei decedată a fost creştină, vieneză. Tatăl ei era mare fabricant şi în acelaşi timp mare comerciant de sticlărie. A donat toată sticlăria şi vesela necesară pentru spital şi natural completa lipsurile. În felul acesta a putut fiica sa să ajungă în înalta societate. Csilla era o fată excepţional de frumoasă. Blondă închis, cu o siluetă impecabilă şi dornică de a parveni. Era soră instrumentară în sala de operaţii, unde mai funcţiona o soră instrumentară de profesie, o vieneză, fată cultă, frumoasă, de familie, care a venit la Budapesta pentru a-i putea ajuta pe părinţi, care duceau lipsă mai ales alimente în Viena. Tatăl său era profesor secundar. Fata era logodită cu un medic, dar nu prea făcea caz de aceasta. Mai uita câteodată de logodnă.

Mai activau în spital aproximativ 25 de surori de Cruce Roşie, toate femei cu situaţie, mai tinere şi mai bătrâne. Unele făceau serviciul pe secţii înainte de prânz de la 8 la 13,30, iar după masa un număr redus la jumătate de surori, de la 14 la 19,30.Altele conduceau bucătăria, natural având personal de serviciu plătit tot de dânsele. Altele erau la spălătorie, magazia de alimente etc. În tot cazul spitalul era menţinut la nivel corespunzător. Curăţenie exigentă, lenjerie curată, mâncare gustoasă şi suficientă.

,,Lorum" era deschis de doamna Marczibányi după vizita medicală de dimineaţă şi după ce termina lucrările birocratice, deci pe la 10 a.m. şi dura exact până la 12,30 când se servea masa. Natural fiecare jucător avea un supleant, în afară de mine care eram totdeauna disponibil. Miza era destul de mare. La început m-a speriat puţin. Era de 10 ori mai mare decât miza cu care obişnuiam noi să jucăm. După primele jocuri m-am lămurit şi m-am liniştit. Am văzut că eu nu pot decât să câştig. Doamna Catinca Marczibányi hazarda, nu se uita la bani, doamna Wilma Kermser juca slăbuţ, dar cu multă patimă. Csilla juca stil Marczibányi. La nici una nu contau banii. Dispuneau fiecare de multe milioane. Juca câteodată şi Grete.

Ea trebuia să câştige totdeauna, deşi juca slab. Eu tacit în prima lună am câştigat destul de mult aşa că am început să devin capitalist.

Raporturile mele cu Greta fiind cunoscute am fost cruţat. Doar Csilla se apropia tot mai mult, însă cu gânduri cinstite. A trebuit să constat că este o fată cinstită, care nu s-a compromis cu nimeni. A avut săraca o dezamăgire cumplită. Fata foarte frumoasă, foarte bogată şi foarte deşteaptă, era în acelaşi timp în mod inexplicabil şi foarte snoabă. Dorea să se căsătorească cu un aristocrat. Era pe cale să o facă. În primăvara anului 1916 a făcut cunoştinţă cu un căpitan de husari, conte, la un bal al Crucii Roşii. Tipul nu era el prea chipeş, nici exagerat de tânăr, dar era conte. După câteva săptămâni s-a făcut logodna. Scurt timp după logodnă Csilla primeşte o scrisoare în care mai era o scrisoare. Îi scria o domnişoară că contele i-a făcut curte timp de 6 ani, a avut relaţii cu el, i-a făgăduit căsătorie, fata era din familie nobilă scăpătată, ca acum să o părăsească. Anexează şi scrisoarea de despărţire a contelui, unde acesta caută să-i explice că nu a avut altă cale de ales decât să se căsătorească cu acest sac de bani blond, Csilla, pentru că creditorii îl presau şi era pericol să-şi piardă şi gradul în ierarhia militară. Dar că numai pe ea o iubeşte şi că îl doare că nu are altă soluţie.

Csilla natural că în aceiaşi zi a stricat logodna, s-a lecuit de aristocraţie, dar o durea şi mai ales o supărau vorbele de mângâiere ale colegelor mai bătrâne, care cu deosebită plăcere o consolau. A constatat la repezeală că în mine şi în Grete are doi prieteni sinceri, cu care putea vorbi deschis şi care n-o minţeau.

După ce am putut ieşi din spital, am fost invitat la ei acasă si la masă în duminici şi de sărbători. Am cunoscut şi pe tatăl ei, Zuker faimosul, tipul evreului uns cu toate unsorile, mare capitalist, clarvăzător, cu concepţii largi, având principiul ,,leben und leben lassen". Soarta Csillei a fost să se mărite totuşi cu un aristocrat. În anul 1918 s-a căsătorit cu un austriac, baronul Beck, cu care a avut o bună căsnicie.

După amiezile le aveam libere. În oraş nu puteam ieşi, Lorum nu aveam cu cine juca după masă. Doamna Gerloczy era o fandosită nesimpatică, aşa că cel mai bun lucru a fost să mă pun pe carte. Aproape 3 luni m-am pregătit pentru examenul de anul doi din materiile drept constituţional şi administrativ şi economie politică. Profesorii îi aveam aleşi dinainte, aceia la care am fost înscris şi la care după ce am putut ieşi în oraş, cam timp de o lună, le-am audiat cursurile regulat.

Examenul a fost fixat pe data de 16 decembrie. Deşi examenele erau publice, la cele de an nu era public, rar câte un membru de familie sau câte un coleg. La examen ne prezentam în grupuri de câte 8 şi ţinea două ore la o

disciplină, natural minus sfertul academic. Deci cam un sfert de oră de persoană. Lista se forma după alfabet. Eu cu litera b, natural că cădeam totdeauna în primul tur.

Examenul a început cu dreptul public, profesor fiind Nagy Ernő, un bun specialist în dreptul public şi unul care şi dacă nu era prieten, în tot cazul, nu ne dușmănea pe români. M-am prezentat pentru a face impresie, cu brațul drept legat de gât, cu o uniformă neagră de mătase şi pe piept cu trei medalii de război. Medalia mare şi mică de argint şi Karl Truppenkreuz. Pe lângă toate acestea eram şi temeinic pregătit. Fix la 8 şi 15 minut a început examenul şi a durat până la ora 10. În fața unei mese verzi lungi, erau aşezate 8 scaune pe care şedeam noi ,,acuzații". Înaintea mea în alfabet erau trei a căror nume începea cu litera A. Din cei 8 eram 2 militari, ambii din spital, răniți, restul de 6 erau parte ,,untauglichi", neapți pentru serviciul militar, parte absolvenți de teologie, scutiți de serviciul militar. Colegii mei, deşi liberi, civili, erau destul de slab pregătiți. Din cei 8, 5 erau corigenți, respectiv repetenți. Eu eram mult, mult deasupra lor. Trebuie să recunosc că a fost cel mai reuşit examen din cariera mea de jurist. Am avut trei luni întregi vreme să-l pregătesc şi pe lângă aceasta nu era un examen greu.

La sfârşitul examenului profesorul Nagy Ernő a ținut să mă felicite călduros pentru răspunsurile date. Deodată aud în spatele meu câteva aplauze. Când mă întorc constat că aveam public. Pe lângă cei 2-3 colegi care erau prezenți mai mult să se informeze, pentru că ziua următoare veneau ei la rând, erau prezente Grete, Csilla, Vilma cu fetița ei Magda.

A urmat la orele 10 şi 15 minute examenul cu profesorul baronul Lang, care a fost în repetate rânduri ministru al comerțului, un bătrân cu barbă albă impozantă. Examenul a decurs la fel ca şi la Nagy, dacă se poate şi mai bine.

Reuşita a trebuit sărbătorită cum se cuvine la cafeneaua ,,Astoria", iar seara la cină ne-a invitat Vilma la dânsa pe toți, plus doamna Marczibanyi, care a găsit o scuză şi nu a venit, deşi şi dânsa m-a felicitat foarte călduros şi mi-a făcut cadou 5 sticle de vin ,,Tokai" din anul 1896, anul naşterii mele. Vilma a mai invitat două prietene şi colege ale fiicei sale Magda (18 ani), pe Bodó Klári şi Hoffmanrozsi. Fetişcane frumuşele şi drăguțe, dar care nu mă amuzau deloc. De altfel Csilla sinceră totdeauna, care îşi spunea părerea i-a şi spus Vilmei: ,,Fetele, puştoaicele, să-şi caute cavaleri de nasul lor. Pe unicul nostru cavaler comun să-l lase în pace. Nu avem loc şi pentru ele."

Văzându-mă scăpat de examen, deci cu după amiezele şi serile libere, putând acum să ies nestingherit în oraş, m-am hotărât să-mi caut puținii prieteni şi cunoscuți români... După orele 6 seara m-am dus la

sediul ,,Petru Maior", unde la această oră aveau obiceiul să se întâlnească studenţii. Am găsit 4-5 studenţi necunoscuţi, absolvenţi de teologie, toţi uniţi. Ortodocşii aveau treburi mai importante de făcut şi mai plăcute decât să frecventeze Societatea ,,Petru Maior". N-am putut înjgheba o conversaţie utilă.

Nu aş putea spune că cei prezenţi au fost entuziasmaţi de prezenţă mea la societate. Nu mă cunoşteau, nu aveau încredere în nimeni, în urma războiului cu România persecuţiile la adresa românilor şi în special a intelectualilor au ajuns la un grad maxim. Noi cei din armata K.u.K. o simţeam în tot cazul mai puţin. Ofiţerii K.u.K. erau o castă aparte la care persecuţiile oficialităţilor maghiare nu ajungeau.

De aici am plecat la lăptăria din Keskeméti utca, unde seara în mod obişnuit profesorul Alexici trona în fruntea unei mese în jurul căreia se adunau 8-10 studenţi români şi unde discutau la un pahar de lapte tot felul de chestiuni politice, literare etc. Şi aici gol. Se vede că războiul cu România a dizolvat societatea. Alexici cam oportunist politic se ferea să se expună.

Pe mine o cină cu orez sau griş cu lapte nu mă satisfăcea, aşa că am plecat să cinez la cafeneaua ,,Miénk", pe bulevardul Iosif (József Körút), unde în mod obişnuit găseai români, în special pe aceia cu domiciliul stabil în Budapesta. Aici mi-a surâs norocul întru câtva. La masa lungă din fund, l-am zărit pe prietenul Moise Baltă[154], student veteran, funcţionar la poştă care locuia la Emma néni, pe Tüzoltó utca şi care îi zicea Mózsi (Moji). Cu dânsul la masă citea gazetele un locotenent cu mustăcioară blondă, pe care Ministerului de Interne mi l-a prezentat Moise şi pe care îl chema Iustin Nemet[155], avocat din Timişoara, originar din Nădlac.

Ştiindu-l pe Moise şi puţin ziarist şi totodată bine informat, i-am cerut să-mi dea veştile, noutăţile la zi. Moise s-a dovedit de această dată prea puţin informat. Fiind funcţionar public şi scutit de armată, nu se expunea. Dar mi-a dat o recomandare. Tu şi Iustin sunteţi ofiţeri K.u.K.. Duceţi-vă la ,,Jägerhorn", unde îşi aveau locul corifeii politici români, acolo puteţi afla ştiri din belşug. Vouă nu vă are nimeni grija, puteţi pătrunde oriunde.

---

[154] Moise Baltă a contribuit mult la comunicări directe şi discrete către conducătorii românilor din Austro-Ungaria, fiind un bun cunoscător al lor. A rămas în continuare la Budapesta îndeplinind atribuţiile de consul al României.

[155] Iustin Nemet (1883-1925) a copilărit în Gyula (Bichiş). C. Băran scrie că este de origine din Nădlac. Justin Nemet a avut un frate, Petru, preot, absolvent al Teologiei din Arad. Era născut în Gyula ca şi fratele lui mai mare, Ion Nemet, decedat în 1923 în vârstă de 53 de ani, care era consilier al Curţii de Casaţie Bucureşti şi care a fost înmormântat la 23 aprilie 1923, în Arad. În documentele şcolare se precizează pentru Iustin şi Petru că sunt născuţi în Gyula.

După ce am cinat copios, Nemet mi-se adresează cu cuvintele: ,,Prietene, nu joci cumva calabrias, piquet sau tarll". Le jucam pe toate. Având chibiţ pe Moji, ne-am aşezat la o masă de cărţi, în toate cafenelele budapestane şi vieneze era o parte separată, unde se jucau cărţi. În Iustin Nemet am găsit un om de lume vesel, cu spirit, cu care m-am împrietenit repede, deşi era cu 10 ani mai mare ca mine. La despărţire ne-am înţeles cu Iustin ca a doua zi după masă să ne întâlnim la un ,,schwartz" la ,,Jägerhorn". Zis şi făcut.

A doua zi ne-am întâlnit la ,,Jägerhorn". Iustin spunea că îl cunoaşte, aşa mai fugitiv, ca coleg mai bătrân pe Ştefan Cicio-Pop. Cafeneaua ,,Jägerhorn" era situată pe o strada mai neînsemnată şi avea un aspect destul de modest în comparaţie cu celelalte cafenele mari şi luxoase din Budapesta. Intrând în cafenea m-a frapat liniştea ce domnea, lipsa mutrelor de evrei gălăgioşi care dominau în celelalte cafenele, jocurile de cărţi. Cel dintâi om pe care l-am zărit a fost profesorul meu de limba latină de la Braşov, Nicolae Sulică, care şedea la o masă cu deputatul Nicolae Şerban[156], avocat în Făgăraş, pe care îl ştiam din vedere din timpul anilor de studenţie din Braşov.

Nicolae Sulică, prieten cu Arsenie Vlaicu trădătorul, prietenul lui Mangra, Brote, Slavici, când s-au apropiat armatele române de Braşov, a fugit cu Arsenie Vlaicu la Budapesta, unde a rămas în continuare. Nu avea obrazul să se întoarcă la Braşov să sprijine gimnaziul român ameninţat cu desfiinţarea, pentru că aproape toţi profesorii au urmat armata română la retragere, părăsind Braşovul. Pentru ca gimnaziul să poată supravieţui s-au întors la catedră toţi pensionarii, oameni bătrâni, toţi binişor peste 70 de ani. Sulică, care tot mai avea rămăşiţe de sentimente româneşti şi temându-se că înapoindu-se la Braşov va fi numit director la liceu, a preferat să rămână la Budapesta. Era el trădător şi prieten cu Vlaicu, dar nu vroia să meargă aşa departe ca el să fie călăul gimnaziului.

Niculiţă Şerban, era un alt specimen interesant al vieţii politice româneşti din Ardeal. Fiu al preotului unit din Voila, comună din apropierea Făgăraşului. Ajuns avocat în Făgăraş, ambiţios, ca să nu zic vanitos, după ce românii au decretat pasivitatea, el s-a gândit că tot e mai bine să fie ales el deputat în circumscripţia Arpaşul de Jos decât să lase veneticii unguri şi evrei să ia mandatul. Aici trebuie să menţionez că în cele două circumscripţii electorale din judeţul Făgăraş şi anume circumscripţia Făgăraş şi Arpaşul de Jos, au fost aleşi în repetate rânduri cei doi mari

[156] Nicolae Şerban (1865-1932) s-a considerat un ,,deputat independent" prin neîncrederea sa în rezolvarea de către administraţie a relelor pe care le-ar fi semnalat.

scriitori maghiari Jókai Mór[157] şi Mikszáth Kálmán[158]. Trebuie să recunoaştem că în scrierile lor, ambii autori vorbesc cu multă simpatie de români. Ambii au romane cu subiecte româneşti, Mikszáth are ,,A szelistyei asszonyok", Jókai are romanul ,,Frăţia neagră", ,,Castelul din Carpaţi" şi se ocupă cu românii şi în alte scrieri. Trebuie să spun că în unul din volume unde şi-a scris memoriile, Jókai care a fost şef al serviciului de presă al guvernului Kossuth în anii 1848-1849, în legătură cu atacul lui Hatvani împotriva lui Avram Iancu la Abrud, când a fost omorât Dragoş, Jókai ia partea lui Avram Iancu şi scrie textual: ,,este omenesc de la sine înţeles, că după atacul mârşav şi necavaleresc al lui Hatvani, care a atacat oameni neînarmaţi contrar acordului intervenit între părţi, s-a ridicat şi frunza şi iarba şi tot ce a fost românesc s-a sculat şi a năvălit asupra invadatorilor necruţând pe nimeni în calea lor."

Nicolae Şerban a candidat în vremurile de după Memorand în circumscripţia electorală Făgăraş şi a fost ales deputat cu program guvernamental. Până în anul 1906 Şerban a reprezentat în Camera ungurească cercul Arpaşul de Jos. N-a ţinut nici un discurs în Cameră. Nu era orator. Se spune că la alegere, pe când candida la Arpaş, opoziţia maghiară a pus şi ea un candidat în acea circumscripţie în persoana unui evreu, fabricant bogat, care era dispus să cheltuiască sume considerabile pentru a fi ales.

Situaţia lui Şerban a devenit deodată inedită. Trebuia să facă propagandă pentru a combate rivalul. Până atunci a fost ales fără contracandidat, aşa că campania electorală a fost doar un marş triumfal şi ocazie de petreceri. Niculiţă nu era deloc orator, nici chiar în faţa instanţelor judecătoreşti nu pleda, în acest scop îşi căuta stagiari talentaţi pe care îi plătea bine, cum ar fi Virgil Pagubă care mulţi ani a lucrat în biroul lui Şerban.

A ţine discursuri şi a cerşi voturi în propagandă era greu. În fond el era român şi naţionalist, dar om care se împăca şi cu guvernul, care nu-i cerea nimic, decât votul în Cameră. Niculiţă a găsit soluţia. S-a prezentat în faţa alegătorilor din comuna Viştea de Jos, una din cele mai mari comune din circumscripţie şi a ţinut următorul discurs: ,,Fraţilor! A venit de nu ştiu unde un amărât să candideze contra mea. El vă promite marea şi sarea. Nu-l

[157] Jókai Mór (1825-1904), scriitor maghiar născut în Komárom, se integrează în categoria creatorilor romantici ai Ungariei. A devenit publicist apreciat prin jurnalul său *A Hon*. Romanul istoric l-a atras şi l-a preocupat în activitatea sa literară.

[158] Mikszáth Kálmán (1847-1910), colaborator al cotidianului redactat de Jókai. Ca parlamentar s-a dovedit a fi apropiat al lui Kálmán Tisza, iar sub raport literar, a avut un caracter realist.

costă nimic. Eu vă cer un singur lucru. Dacă vine înaintea voastră să vă ceară votul, cereţi-i să facă ca mine: << În numele Tatălui al Fiului şi Sfântului Duh amin. Tatăl nostru care eşti în cer...>>" Ştia Niculiţă ,,Tatăl nostru" pe de rost, căci doar era fiu de popă. Şi a învins Şerban cu mare majoritate de voturi. Evreul a cheltuit banii pe degeaba.

Şerban imita pe gentry, umbla în caleaşcă trasă de 4 roibi pur sânge, în îmbrăcăminte îi imita de asemenea, era mare vânător de cerbi, urşi, capre negre etc. Bordura aleilor din vila sa din Făgăraş era făcută din sticle de şampanie întoarse cu fundul în sus. Era un izvor nesfârşit de glume. A făcut pariu şi l-a câştigat că o noapte întreagă va povesti glume fără să se repete şi a făcut-o. Nu se dădea înapoi de la chefuri în toată legea. Îşi avea sursa de băuturi pe ales. Vinul alb îl aducea de la Miniş. Vinul alb de la Şard şi de la Valea Largă de la Binder. De fapt erau vinuri alese. Îşi avea prietenii de chef, care rezistau nu glumă. La aceste chefuri se cânta ,,Deşteaptă-te române", ,,Procesul".

După ieşirea Partidului Naţional Român din pasivitate a candidat şi a fost ales cu programul partidului român. Decât că a schimbat circumscripţia. Dânsul a candidat la Făgăraş, iar Arpaşul de Jos l-a cedat lui Alexandru Vaida. Judeţul Făgăraş a trimis tot timpul exclusiv numai deputaţi naţionalişti în dieta maghiară.

După izbucnirea războiului cu România, cu toată imunitatea parlamentară de care beneficiau deputaţii, a fost ridicat de către jandarmeria maghiară şi expediat la Budapesta. După retragerea trupelor române i s-a permis să se întoarcă la Făgăraş, cu domiciliul forţat, nu avea dreptul să părăsească oraşul sub nici un pretext, iar din casă nu avea voie să iasă decât între orele 8-14.

După unire nu a primit demnităţile la care râvnea. A fost numit prefect al judeţului Făgăraş. Era foarte nemulţumit. După plecarea de la prefectură a fost ales senator şi a continuat să nu vorbească nici în Senat. Doar pe culoarul Senatului şi la bufet povestea glume. Întâlnindu-l la bufet pe prietenul lui Alexandru Vaida, acesta îl întrebă: ,,Mă Niculiţă, ce mai fac boierii din Făgăraş?" Răspunde: ,,Dragă Alexandre, boierii din Făgăraş au pierit. A mai rămas Nicolae Şerban de la Voila şi Vassu." Îl viza pe Dr. Octavian Vassu[159], prefectul care i-a urmat şi marele său rival. A murit prin 1928 în vârstă de 71 de ani. Cu el a pierit o figură pitorească şi caracteristică a trecutului.

[159] Octavian Vassu, avocat din Făgăraş, s-a arătat preocupat faţă frământările contemporanilor săi. A sprijinit iniţiativa lui Miron Cristea de înfiinţare a unei bănci culturale.

Să revenim la „Jägerhorn”. După ce ne-am prezentat și după ce Sulică m-a acoperit cu laude prea puțin meritate, Șerban ne pune întrebarea direct. Jucați cărți băieți, știți calabrias Știam amândoi. La repezeală a cerut cărți chelnerului și ne-am așezat la joc. Noi dornici de știri în timpul cât împărțeam cărțile, vroiam să aflăm noutăți, să fim informați mai de aproape asupra situației. Ne-a tăiat foarte scurt. Las că vine mai târziu Cicio, acum doarme, își face somnul de după masă. El este cu poveștile.

De fapt în jurul orei 16 a apărut pe orizont figura masivă a lui baciu Ștefan Cicio-Pop. Jovial, simpatic, imediat s-a așezat ca al patrulea la masa de joc. Pe la orele 18 am terminat jocul, la o diferență neînsemnată de 3-4 coroane plătită de Șerban.

Ne-am folosit de ocazie să-l atacăm pe Cicio cu întrebări, să-l descosim ca să aflăm și noi câte ceva culise. Relatările au fost sumbre de tot. România a intrat pe jumătate pregătită în război, pentru a împiedeca căderea Verdunului, care dacă cădea atrăgea după sine căderea Parisului. Ajutorul rusesc promis n-a venit, iar când a venit nu a fost de mare folos. Aliații francezi și englezi nu pot ajuta cu nimic România.

Cât privește situația românilor din Transilvania, situația este disperată. Românii de dincoace de Carpați în vreme de restriște se grupau în jurul Bisericii, care era pavăza cea mai puternică. Azi în fruntea bisericii se afla trădătorul Vasile Mangra, care a fost ales mitropolit al Ardealului cu sprijinul administrației ungurești și al jandarmilor, care au pătruns în biserici, pângărind cu prezenta lor lăcașurile sfinte. De la Mangra, care ocupă azi scaunul marelui mitropolit Andrei Șaguna, nu te poți aștepta decât la rău. El plătește polița față de stăpânii care l-au așezat în scaun.

Nu este mai roză situația uniților. Mitropolitul Victor Mihali de Apșa n-a excelat niciodată prin o atitudine curajoasă. Acum bătrân și bolnav este scos din circulație. Deci se ajută fiecare cum poate în așteptarea zilelor mai bune.

Dintre deputații români naționaliști singur Cicio-Pop ducea o luptă dârză, curajoasă și înțeleaptă. Un suflet mare de om și de român a fost Ștefan Cicio-Pop. Copil orfan, crescut în greutăți, și-a creat un drum în viață prin virtuțile proprii. Ajuns avocat s-a stabilit la Arad, deși era ardelean de origine. În acest scurt timp și-a făcut o clientelă apreciabilă. În procesul Memorandului s-a numărat printre apărători, deși era începător de meserie.

În alegerile din anii 1905 și 1906 a fost ales deputat în circumscripția electorală Șiria, în față baronului Bohuș, fostul deputat guvernamental, un slovac renegat, cât se poate de inofensiv. S-a evidențiat în luptele parlamentare purtate în anii 1907-1908 în jurul faimoasei legi Apponyi. În anul 1910 a fost ales din nou deputat, tot la Șiria. În acest an nu au reușit să

fie aleşi decât 5 naţionalişti, faţă de 17 deputaţi câţi au fost aleşi în 1906. Aceasta datorită teroarei şi corupţiei aplicate de guvernul maghiar al lui Khuen-Hédervary, format din partidul liberal, botezat mai nou partidul muncii, condus de contele Ştefan Tisza[160].

Deputaţii naţionalişti erau 5 la număr, Ştefan Cicio-Pop, Teodor Mihali, Alexandru Vaida, Nicolae Şerban şi Vasile Damian[161], protopopul din Brad.

Trădarea lui Mangra şi-a dat roadele. Deputaţii români guvernamentali erau 11 la număr. Erau şi între aceştia 3-4 cu sentimente mai bune, care nu uitau că sunt români. Profesorul Ciocan[162] din Bistriţa Năsăud, Corcan de la Iam, baronul Duca de la Cadăr, cu discreţie şi precauţie aduceau unele servicii neamului. Ceilalţi, Mangra, Burdea, Siegescu[163], Mihali Peter etc., erau slugile credincioase ale lui Tisza, uitându-şi obârşia.

Am spus că din cei 5 naţionalişti, greul îl trăgea Cicio. Alexandru Vaida, care era cel mai bătăios, şi care conta pentru unguri ca duşmanul nr.1, datorită activităţii sale mai mult decât curajoase, chiar agresive din sesiunile trecute, era acum plecat din Ungaria. La izbucnirea războiului cu România a plecat în Elveţia, de unde s-a întors la Viena şi Karlsbad, unde nu ajungea mâna lui Tisza şi a acoliţilor săi.

Teodor Mihali, preşedintele grupului parlamentar, era cel mai bătrân. Căsătorit cu o doamnă de onoare de a reginei Elisabeta a României, avea legături bune în regat. Moşier cu stare, era scutit de greutăţile materiale. În rest incolor, inodor, manierat şi atât. Om bun şi cumsecade.

Lui Niculiţă Şerban i-am făcut portretul. N-am nimic de adăugat.

---

[160] Tisza Ştefan (1861-1918) a fost omul politic maghiar care a continuat politica predecesorului său de conducere în stil autoritar a Ungariei. A fost premier al Ungariei în anii grei ai războiului – 1913 până în 1917. Încercările de apropiere a conducerilor Partidului Naţional Român pe care le-a provocat Stefan Tisza s-au dovedit infructuoase. Un proiect român asupra colaborării cu guvernul maghiar condus de Khuen-Héderváry a fost respins de premier în 1910. În 31 octombrie 1919, Stefan Tisza a fost ucis în propria sa locuinţă budapestană. Politica exagerată a ignorării dreptului popoarelor inaugurată de tatăl său s-a dovedit a fi falimentară.

[161] Vasile Damian (1855-1919), fiu de preot din Zlatna, a făcut studii liceale în Alba-Iulia, seminariale la Sibiu, iar la Viena filosofice. A fost preşedinte al Societăţii „România Junã”. Între 1884-1891 a fost director al Gimnaziului din Brad. În Dieta din Budapesta a reprezentat cercul Baia de Criş. A fost deputat între 1905-1918. A participat la Adunarea Naţională de la Alba-Iulia.

[162] Ioan Ciocan (1850), profesor la Liceul din Năsăud. Începând cu 1898 devine titularul catedrei de limba română la Universitatea din Budapesta.

[163] Iosif Siegescu (născut 1873), profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, a fost o nefericită alegere pentru studiul limbii şi literaturii române într-o instituţie universitară.

Rămâne protopopul Vasile Damian de la Brad. Un om de omenie, dârz cu mare popularitate acasă la el, nu avea pregătirea trebuincioasă a unui politician. Nu cunoştea îndeajuns limba maghiară pentru a putea ţine discursuri. Era însă un om dezinteresat, cinstit, pe care te puteai bizui totdeauna.

În fruntea luptelor a rămas singur Cicio. Activitatea lui dârză a început în luna august a anului 1914, la declanşarea războiului. După ce a fost declarat război Serbiei, toţi fruntaşii sârbilor din Banat au fost arestaţi şi întemniţaţi în cetatea Aradului. Aceşti nenorociţi au fost supuşi unui tratament mai mult decât inuman. Aruncaţi în cazematele cetăţii şi lipsiţi de alimente şi haine, mâncaţi de păduchi, erau într-o stare dezolantă. Cicio-Pop a avut curajul să se expună pentru ei, fiind ocrotit de imunitatea parlamentară pe care i-o oferea mandatul de deputat. A făcut interpelări în Cameră, unde a fost huiduit şi insultat. A colectat bani şi a adus haine şi alimente celor năpăstuiţi. La un timp a început să bântuie tifosul exantematic, între cei loviţi fiind aproape jumătate din cei aflaţi în cetatea Aradului. Acolo şi-au aflat şi mormântul. După multe stăruinţe a reuşit să-i scoată pe supravieţuitori din acel infern.

Un episod semnificativ. În anul 1932 eram prefect al Timiş-Torontalului. În această calitate am fost invitat să particip la inaugurarea cazărmii unui pichet de grăniceri[164] construit la frontiera iugoslavă, la Cruceni, în faţa orăşelului Iasa Tomici (Modoş). Au fost invitate la ceremonie şi autorităţile iugoslave de vizavi. La banchet se apropie de mine primpretorul raionului Modoş şi mă întrebă dacă cunosc pe Cicio-Pop şi dacă mai trăieşte. La răspunsul meu afirmativ îmi spune următoarele: ,,Am fost unul din năpăstuiţii care au fost întemniţaţi în cetatea Aradului. Fără ajutorul lui Cicio-Pop acolo pieream până la unul. El a fost îngerul nostru păzitor şi salvatorul nostru. Aşi dori să merg până la Arad să-i sărut mâna.''

După terminarea episodului cu sârbii, curând a venit problema românească. Au urmat zile grele pentru Cicio-Pop. Familie grea, avea 5 copii, care erau insultaţi şi batjocoriţi de colegii lor unguri. Demonstraţii, geamuri sparte, huiduieli pe stradă. Toate au fost îndurate cu curaj şi abnegaţie, cu credinţă în Dumnezeu şi în viitorul neamului. Nu s-a umilit şi nu a disperat nici un moment.

Încă un episod din această perioadă. În luna decembrie tocmai apucasem să pot ieşi din spital pe o vreme urâtă de burniţă, când îl întâlnesc pe străzile Budapestei pe Petre Ionescu, plângând cu lacrimi. În primul moment am crezut că i-a murit cineva din familie. El mă lămuri repede: ,,Ai

[164] Despre grănicerii bănăţeni, vezi Liviu Groza, *Grănicerii bănăţeni*, Editura Militară. Bucureşti, 1983.

auzit că a căzut Bucureştiul?" Va să zică trădătorul Ioneszku Péter, cum îl scriau ai noştri, director în Ministerul instrucţiei publice şi al cultelor din Budapesta, omul lui Burdea şi Siegescu, plângea cu lacrimi pe străzile Budapestei pentru că a căzut Bucureştiul. De altfel după unire Ionescu a ajuns director general în Ministerul Cultelor de la Bucureşti. Ce ţi-e omul, să nu zic românul?!

Vizitele noastre au devenit zilnic la „Jägerhorn". Am cunoscut pe toţi corifeii partidului care umblau în capitala Ungariei. Pe Teodor Mihali, Vasile Damian, pe Vasile Goldiş i-am cunoscut cu prilejul unor vizite făcute la Budapesta.

La două, trei zile, am făcut cunoştinţă cu un bărbat de 50 de ani, scund, solid, chel, care s-a recomandat cu numele Ion Erdélyi[165]. Mi-a spus că face pe secretarul partidului naţional român, este avocat cu domiciliul stabil în Budapesta, văr cu Iuliu Maniu, şi îl suplineşte pe Dr. Sever Dan[166], secretarul general al partidului, care este internat la Sopron, deci scos din luptă. Mi-a spus că partidul, mai bine zis biroul partidului în acel moment îşi are reşedinţa la biroul său avocaţial. M-a descusut cu de amănuntul, ce fac la Budapesta, dacă sunt tare ocupat etc. Aflând că sunt la tratament în spital şi mai e rost să petrec 3-4 luni în Budapesta, m-a rugat să trec pe la dânsul pe acasă, să-i dau o mână de ajutor. Nu are în cancelarie decât o secretară dactilografă unguroaică, care nu ştie româneşte. Am primit cu plăcere oferta.

A doua zi m-am prezentat la datorie. Când am intrat în birou l-am găsit puţin perplex. După ce m-a recunoscut a început să zâmbească şi m-a tras într-o cameră alăturată din locuinţa sa, care era legată de birou, unde scoate din ascunziş un sergent de honvezi, trecut de prima tinereţe, pe care îl recomandă Tudor Pomuţ, de la institutul cartografic a Ministerului de Honvezi. Repede m-am lămurit şi am înţeles motivul pentru care s-a ascuns Pomuţ când a văzut pe fereastra biroului un ofiţer străin care vine către birou.

De altfel Pomuţ, după unire, s-a stabilit în Timişoara şi l-am avut funcţionar la Primăria municipiului. Vara era directorul ştrandului, în rest era şeful depozitului de lemne al primăriei.

---

[165] Ion Erdélyi (1863-1930), avocat, preşedinte al Consiliului Naţional Român din Budapesta. A fost omul discret de legătură între românii din capitala Ungariei, cât şi dintre organizaţiile româneşti şi cele maghiare. Şi-a continuat activitatea de avocat în Cluj după Unire.

[166] Sever Dan (1885-1961) s-a născut în Măcin (Cluj). Studii de drept şi ştiinţe economice în care şi-a susţinut doctoratul. Publicist care a condus *Gazeta Transilvaniei* şi *Românul* din Arad. A fost închis la Sopron. A participat la tratativele de la Arad. Ministru al sănătăţii în guvernul Maniu din 1930.

Era nepotul generalului Pomuț, care a luptat în armata generalului Grant în războiul de secesiune al S.U.A., are bust într-un oraș din Statele Unite, iar după război a fost consului general al S.U.A. la Petersburg, în Rusia. Și-a aflat moartea prematură la Smolensk, cu ocaziunea unui atentat comis asupra țarului Nicolae I. Acest Pomuț a fost originar din orașul Giula, locul de baștină al familiei Pomuț. În anii 1848-1849 a luptat alături de revoluționarii unguri ai lui Kossuth Lajos. După depunerea armelor de la Șiria din 14 august 1949, a emigrat și a ajuns în S.U.A. unde a intrat în armata lui Lincoln, făcând o carieră strălucită. A rămas o avere mare în urma lui, care a trecut în proprietatea statului, pentru faptul că moștenitorii legali n-au reclamat-o la termen. Bietul Tudor Pomuț a murit ca modest pensionar al municipiului Timișoara cu dorul milioanelor de dolari ale generalului Pomuț.

Erdélyi s-a plâns că este foarte ocupat și m-a rugat ca în timpul meu liber, și aveam timp liber har-Domnului, să-i dau o mână de ajutor. Am făcut-o cu multă plăcere mai ales că această activitate mă pasiona.

Erdélyi Ion era un om simpatic, cu care aveai o mare plăcere să lucrezi. Impulsiv și optimist, societatea lui era cât se poate de antrenantă. Activitatea se reducea la o corespondență destul de modestă cu organizațiile și personalitățile din provincie și conducerea partidului, care aproape că nu mai activa.

Președinte cu numele la partid era Gheorghe Pop de Băsești, om bătrân, trecut de 80 de ani. Președinte al clubului parlamentar era Teodor Mihali. De asemenea inactiv. Ștefan Cicio-Pop era elementul dinamic, care se ocupa cu toți și cu toate. Baciul Ștefan era neobosit și inepuizabil. Făcea naveta între Arad, unde îi era familia și ocupația, și Budapesta, unde își desfășura activitatea politică.

Am stat în Budapesta până la sfârșitul lunii martie a anului 1917, cu reședința principală în sala de jos a cafenelei „Jägerhorn”. Aici se dezvolta întreaga activitate politică, într-o atmosferă extraordinar de apăsătoare. Zilnic numai vești triste din afară și mai ales din interior.

Curțile marțiale ale honvezilor și tribunalele speciale erau într-o activitate febrilă. Bieții români și române arestați cu miile pentru vinovății imaginare, pentru o vorbă scăpată și mai ales pentru „atitudine favorabilă pentru armata română”. Sentințele nu se publicau în presă așa că numai ocazional și întâmplător aflam de câte unele. Evident că în atari împrejurări veștile alarmiste aveau teren bun.

În armata K.u.K. pentru trierea din spitale și de la părțile sedentare a ofițerilor apți pentru front, s-a format o comisie compusă din generalul Vidulovieč și doi medici militari cu rang de colonel, un chirurg și un

internist, care cutreierau toată monarhia în lung şi în lat ca să scoată din ascunzişuri toţi ofiţerii care puteau fi trimişi pe front. Aşa în luna martie a ajuns şi la noi în spital această frumoasă comisie medico-militară competentă, pentru stabilirea gradului de invaliditate şi stabilirea serviciului pe care îl pot îndeplini.

Aşa am ajuns la Sibiu, unde era comisia competentă. La comisie după ce am fost examinat, un ,,ocoş" de doctor a fost de părere că s-ar putea să-mi coase nervii rupţi de la antebraţ, pentru a deveni apt pentru serviciu. Această operaţie dificilă însă se poate face numai la o clinică universitară.

După două săptămâni m-am trezit din nou la Budapesta în clinica profesorului Dollinger, un chirurg vestit în monarhie. Spital civil fără comandament militar, făceam ce voiam. Normal, a doua zi vizită la ,,Jägerhorn" unde situaţia era neschimbată.

La 3-4 zile am ajuns să fiu vizitat de profesorul Dollinger, un bătrân cu cioc alb, figură impozantă, îmbrăcat în uniformă de medic general şi purta pinteni de aur. Bătrânul poza ca un actor. În fine a dispus să fiu trimis la clinica profesorului Jendrasik la secţia de neurologie, pentru a stabili dacă operaţia se poate face. Aici m-a luat în primire o tânără doctoriţă, asistentă, negruţă şi tare subţirică. După ce a examinat actele care mă însoţeau, se uită lung la mine şi mă întreabă: ,,Eşti român?" ,,Da.'' ,,Doreşti să fii operat?" ,,Doamne fereşte! Sunt perfect mulţumit cu braţul în starea în care se află." După câteva fraze de actualitate îmi spune că în 2,3 zile va trimite hârtia la clinica Dollinger, în care va spune că nu se poate face operaţie. Hârtia trebuie semnată şi de profesorul Jendrasik. Am rugat-o să nu grăbească trimiterea hârtiei, să o ţină 4-5 zile, că fiind joia mare aş dori să fac o săritură până acasă la Nerău. Drumul îl făceam exact in 4,5 ore. Aşa s-a făcut. Hârtia a sosit marţi după Paşti şi după două zile am fost trimis la Sibiu cu ,,Befund" negativ.

Ajuns în faţa comisiei medicale prezidate de generalul Jékey, am fost clasificat: ,,Für leichte Hilfsdienst geeignet". Apt pentru serviciu auxiliar uşor. A doua zi am fost repartizat şi trimis în calitate de comandant militar al spitalului de ,,Cruce Roşie" din Sâmbăta de Jos. M-am prezentat la comandantul Spitalului de garnizoană din Sibiu, care mi-a dat instrucţiunile necesare. Spitalul avea tot personalul civil, medici, administrator, surori, bucătărese, servitoare. Eu eram însărcinat cu menţinerea disciplinei militare şi plata soldei aferente.

Spitalul a fost amenajat pentru soldaţii de grade inferioare, tuberculoşi şi plasat în castelul baronului Bruckental şi în anexe, inclusiv grajduri amenajate, care au servit în trecut pentru scopurile unei herghelii militare de cai pur sânge ,,Lipizaneri".

Directorul spitalului a fost Dr. Purjesz, conferenţiar la facultatea de medicină din Cluj, iar adjunctul lui bunul meu prieten Dr. Ion Goia[167], mai târziu profesor la Universitatea din Cluj, care fiind neapt pentru serviciul militar, activa în calitate de medic civil.

Bietul Ion Goia se afla într-o situaţie de tot disperată. Tatăl său, preot în Munţii Apuseni, era internat în lagărul de la Şopron. Nu de mult îi murise mama, iar pe el a căzut sarcina să întreţină opt fraţi şi surori, toţi minori. Pe deasupra le-a ars şi casa. Şi pentru că necazurile se ţin lanţ de om, în vara anului 1917 la o recrutare suplimentară, comisia l-a găsit apt ,,tauglich" pentru serviciu militar, urmând să intre în cadrele armatei ca medic sublocotenent, cu o soldă minimă. Ori Ion Goia la Sâmbăta ţinea locul şi al medicului de circumscripţie, aşa că câştiga îndeajuns ca să-şi susţină familia. Cu solda de sublocotenent mureau toţi de foame.

În acest caz Dr. Purjesz s-a dovedit a fi om deosebit. A mişcat toate pietrele, toate legăturile pe care le avea, l-a rugat pe Széll József, prefectul comitatului, care era preşedintele Crucii Roşii din judeţ, deci şi şeful spitalului, pe profesorul Jancsó din Cluj etc., pentru ca în fine să obţinerea pe loc a lui Goia, care a stat la Sâmbăta până la sfârşitul războiului.

La început am dus-o foarte bine. La detaşament aveam un sergent sas, negustor în civil, foarte isteţ. Furier un caporal, care era contabil în viaţa civilă, deci priceput. Cei 30 de oameni din detaşament erau aproape toţi români (3-4 saşi şi un ungur), erau oameni trecuţi de 42 de ani, oameni aşezaţi, conştiincioşi, care se bucurau că aveau o repartiţie lunară şi trai bun, nu aveam cu ei probleme.

De lucru aproape nimic. Tot la zece zile călătoream la Sibiu unde ridicam banii pentru solda oamenilor. Zilnic la orele 11,30 ţineam raport unde se prezentau soldaţii care plecau în concediu de boală sau părăseau spitalul. Timp de mai bine de 6 luni cât am stat la spital, nu am avut decât 2-3 cazuri de indisciplină, cazuri mărunte, fără importanţă, pe care i-am mustrat doar.

Cum era vară făceam excursii zilnic în împrejurimi. Sâmbăta de Sus este la o distanţă de 4 kilometri. Am vizitat mănăstirea brâncovenească, care pe alocuri era total abandonată şi se afla în stare deplorabilă. Regiunea minunată. În pârâul de munte care traversa parcul spitalului şi se vărsa în Olt, râul era la marginea satului, la o distanţă de 100 de metri de castel, se aflau din belşug păstrăvi. De trei ori pe săptămână ni se servea la masă

[167] Ion Goia (1892-1982), fiu de moţ din Sohodolul de Arieş din Apuseni. Liceul la Braşov, studii de medicină la Cluj, din 1919 a lucrat în cadrul Facultăţii de medicină Cluj. Tratatul său de medicină din 1964, este o expresie a vastei sale experienţe ştiinţifice şi spiritualiceşti.

păstrăvi bine gătiţi. Aveam o bucătăreasă pricepută. Şefa bucătăriei şi a depozitului de lenjerie era o doamnă pensionară care a văzut zile mai bune.

De două ori pe săptămâna cu trăsura spitalului mergeam la Făgăraş (12 kilometri), unde îl vizitam regulat pe Nicolae Şerban, care scotea la repezeală cărţile de joc şi făceam un calabrias de 2-3 ore, la care se serveau gustări, ţuică şi vin de calitate. Nea Niculiţă se plictisea de moarte, nu avea voie să părăsească locuinţa decât între orele 8-14. Lumea din Făgăraş, prietenii, nu se îmbulzeau să-l viziteze. Bărbaţii îşi temeau situaţiile, prigoana era mare. Niculiţă era rău văzut de autorităţi şi foarte rău de gură. În felul acesta vizita mea era mai mult decât binevenită. Eu, ofiţer K.u.K., fluieram pe toţi ungurii şi toate autorităţile.

În cetatea Făgăraşului erau deţinuţi sute de români, între care se afla şi fostul meu profesor de la Braşov, compozitorul Dima. Gheorghe Dima a plecat cu familia cu armata română când s-au retras din Braşov după ce a fost evacuat Bucureştiul şi armata s-a retras în Moldova, Dima, care în 1917 avea 70 de ani, doamna, de asemenea, în vârstă, nu a putut urma armata în Moldova şi a căzut în mâinile armatei austriece. Am ţinut cu tot preţul să-l vizitez pe fostul meu profesor şi natural să-i duc alimente.

Comandantul lagărului, un căpitan de honvezi, foarte şocat că un ofiţer K.u.K. vizitează un trădător, după multe ezitări mi-a dat voie să vorbesc 5 minute cu Dima în prezenţa unui gardian şi să-i predau pachetul. Dima foarte emoţionat, mai mult a lăcrimat decât a vorbit, mi-a mulţumit că a fost cineva care să-şi aducă aminte de dânsul.

La un moment dat s-a născut un conflict între mine şi főispanul Széll, preşedintele Crucii Roşii. Într-o scrisoare Széll îmi comunică că a acordat un concediu de 15 zile la 4 bolnavi care au plecat la familiile lor şi care la întoarcere aduc alimente. Eu indignat că comitele suprem s-a amestecat în atribuţiile mele. Imediat i-am răspuns, că în calitatea lui nu avea dreptul de a acorda concedii, dânsul nefiind autoritate militară. Am cerut comandamentului gării Sibiu să reţină şi să trimită înapoi pe cei 4 soldaţi, ceea ce s-a şi făcut.

Prepusul lui Széll, un funcţionar de la prefectură, cu numele de Jancsó, de acasă îl chema Iancu, un trădător abject, m-a făcut atent, că nu-i bine să mă trag în degete cu cei mari, pentru că tot eu voi fi acela care trage scurta. Complicele lui Iancsó-Iancu, era administratorul spitalului, civil, cu numele de Eördögh, nobil scăpătat, om de circa 32-33 de ani, voinic, robust, care putea face treabă bună pe front. Şi el şi Jancsó erau scutiţi de armată. La sfârşitul lunii august, primesc un ordin ca în ziua cutare la trenul de dimineaţă să aştept cu trăsura la gară pe colonelul Teutsch, care soseşte în inspecţie. Din el a coborât un colonel bătrân, se vedea că era un pensionar

reactivat, însoţit de un căpitan. Mă prezint milităreşte, colonelul îmi răspunde cu bună ziua, fără a-mi întinde mâna. Mergând spre trăsură, căpitanul se apropie de mine şi-mi şopteşte românește: ,,Ce dracu ai făcut?" Nu ştiam ce să-i răspund. Nu mă simţeam cu nimic vinovat. Umblam eu des cu Niculiţă Şerban, l-am vizitat pe Dima în închisoare, asistam slujbele sfinte la biserică în toate duminicile şi sărbătorile. Toate acestea după mine nu constituiau o acuzaţie.

Sosiţi la spital, colonelul în loc să mă inspecteze pe mine, s-a retras în cabinetul directorului Dr. Purjesz. După o jumătate de oră a fost chemat Eördögh, apoi Dr. Goia, şefa magaziei de lenjerie şi alimente, o unguroaică care a văzut zile mai bune, dar cumsecade. La sfârşit am fost chemat şi eu. Colonelul m-a luat prietenește şi mi-a făcut cunoscut că a fost un denunţ împotriva mea, că fac propagandă iredentistă, că în conversaţiile cu personalul spitalului aduc jigniri autorităţilor de stat şi altele. Toţi cei ascultaţi au dezminţit categoric aceste acuze absurde. Deci până şi Eördögh nu a avut curajul să mă acuze deschis.

După aceea s-a trecut la inspecţia militară propriu zisă. A durat 20 de minute şi a fost aflat totul în regulă.

A urmat o masă îmbelşugată. Cu câteva zile înainte primisem de acasă câteva sticle de rachiu vechi, care şi-au făcut efectul. La masă între alte bunătăţi s-au servit păstrăvi şi raci. Colonelul şi-a exprimat suprema mulţumire pentru aşa o masă bogată. A fost încântat de felul cum au fost gătiţi păstrăvii. Aceasta a însemnat natural că de câte ori mă duceam la Sibiu duceam păstrăvi colonelului Teutsch. În cursul mesei căpitanul mi-a spus că îl cheamă Pop şi face parte din Regimentul 62 Infanterie Târgu Mureş. După unire a trecut în armata română. După ce a părăsit armata cu gradul de locotenent-colonel a funcţionat în calitate de chestor al poliţiei din Târgu Mureş.

Lucrurile s-au liniştit. Comitele suprem Széll cu protecţie la guvern, între timp a fost numit în calitate de comisar al guvernului pe lângă comandamentul armatei care lupta pe frontul românesc, în locul baronului Petricevich Horváth[168]. În locul lui Széll a rămas vicecomitele, un român, natural renegat, nu ştiu în ce măsură, dar în tot cazul nu a făcut urât, vorbea românește şi se purta cât se poate de omenește. Zilele treceau fără evenimente, a venit toamna, mai apoi în noiembrie a bătut şi iarna la uşă.

[168] Horváth Petricevich (1881-1945) era prefectul comitatului Târnava Mare şi a reprezentat guvernul maghiar pe lângă arhidieceza din Sibiu pentru instalarea în noiembrie 1917 a *Zonei culturale.* Guvernul urmărea naţionalizarea şcolilor româneşti din zonă şi subordonarea lor instituţiilor statului. Limba maghiară devine astfel limbă de predare.

Pe sfârşitul lunii noiembrie citind ,,Tagesbefehlurile" comandamentului din Sibiu, am dat de ceva ce mă privea pe mine direct. Se dispunea ca toţi ofiţerii din arme speciale, se preciza şi ,,Maschinengewehr", care sunt de serviciu de birou, în decurs de 3 zile să se prezinte la partea sedentară ,,Ergänzungs Bezirks Kommando" căruia îi aparţin. Eu aparţineam de cea din Seghedin, care în acel moment era la Alba Iulia.

A doua zi s-a şi prezentat un locotenent de honvezi care a preluat serviciul de la mine. M-am prezentat la Alba Iulia la biroul comandaturii, unde natural am primit îndrumarea să mă prezint la raport la orele 12.

Am găsit mulţi cunoscuţi, care toţi se mirau ce caut eu la trupă, după ce am fost clasificat de comisia medicală pentru serviciu uşor. Natural eu umblam cu braţul legat cu o năframă neagră şi nu purtam sabie.

Toţi cunoscuţii, mai ales ungurii, se plângeau că noul comandant, un colonel bătrân ceh, care după ce a fost 10 ani la pensie a fost reactivat. Eu înţelegeam situaţia şi în cazul acesta mă aşteptam la numai bine din partea colonelului.

La raport am fost puţin decepţionat. Colonelul foarte aspru, nu m-a cruţat nici pe mine. M-a luat la rost, cum îndrăznesc să mă prezint la raport fără sabie. ,,Cine te-a trimis la trupă? Ce mă fac cu dumneata? Primeşti solda pe degeaba şi nu faci nimic. Unde ai fost, acolo cel puţin te-au putut utiliza?"

A doua zi vine ordonanţa la mine, spunându-mi că domnul colonel mă invită în biroul său. M-am dus cam cu îndoieli. Spre surpriza mea am aflat un colonel jovial, care m-a poftit să stau pe scaun. A luat un dosar, se uită la mine şi îmi spune: ,,Uite aici îţi este dosarul personal cu înfierarea." Pe dosar erau două litere mari P.U. Eu sincer nu prea înţelegeam ce înseamnă cele două litere. Dosarele personale erau secrete şi erau păstrate de către comandant sub cheie. M-a lămurit în două cuvinte: ,,Politisch Unverlässlich." Din punct de vedere politic suspect de neîncredere. Acum am înţeles şi eu rostul ordinului de zi. Széll a ajuns într-o situaţie de unde putea să-mi aplice o copită. Şi nu m-a cruţat.

Colonelul mi-a spus că nu-mi dă nici o repartizare. Pot să mă plimb, că şi aşa nu voi face mulţi purici la trupă. ,,Du-te pe la românii tăi din oraş, cel puţin ai ocaziunea să-i cunoşti şi să mai afli câte ceva. De altfel – îmi spune colonelul – cu tine pot vorbi deschis. Cu intrarea Statelor Unite ale Americii în război, soarele nostru străluceşte din nou pe cer. Soarta războiului este pecetluită. Chestiune de timp. Eu pot judeca mai bine lucrurile. Hrana este pe sfârşite. Cu muniţia stăm prost, ca şi cu echipamentul. Moralul oamenilor este scăzut." Mi-a întins mâna cu

cuvintele: ,,Să umbli sănătos pe unde te vor arunca. Să ne întâlnim din nou într-o lume mai bună, care e a noastră. Servus!"

Am avut vreo 8 zile la dispoziție ca să fac vizite pe la români. Cel dintâi l-am vizitat pe protopopul Teculescu, tatăl colegului meu de clasă Horia Teculescu. Și acesta ca și Niculiță Șerban avea ,,Hausarrest". Nu putea părăsi casa decât pentru a merge la biserică să servească. Înmormântările, botezurile, cununiile etc., le celebra popa Rusan de la parohia din Maiere, pe lângă gară.

Frumoasă figură de om și de preot a fost Teculescu. Tată a 7 copii, rămas văduv de tânăr, a trebuit să lupte din greu să crească și să dea o educație bună copiilor. Om cetit, cult, orator excelent și patriot. După unire a fost numit episcop al armatei, de unde a trecut pe scaunul de vlădică de la Ismail-Cetatea Albă în Basarabia. A fost un excelent organizator. N-a fost ușor să pui pe roate o episcopie nou înființată, unde numai o parte erau români, restul găgăuți. Cine erau acești găgăuți? Turci și tătari ortodocși. Nu-i aici locul să fac pe istoricul. O face Iorga în lucrările sale.

L-am cunoscut la Alba Iulia pe bătrânul Rubin Patița[169], fost memorandist, care mi-a povestit pățaniile sale, natural exagerând suferințele din ,,temniță".

Am mai făcut cunoștință cu domnul Fodor, medicul șef al orașului, un român verde, plin de curaj, care deși era funcționar public nu-și renega credința și românismul.

Natural cum eram tânăr mă interesau și fetele. La familia inginerului Stoica erau două fete, la popa Rusan vreo 3, la doamna Todorescu una, așa că cele 8-10 zile, câte le-am petrecut la Bălgrad, s-au scurs plăcut.

Într-o zi sunt chemat la comandament, unde adjutantul căpitanul Lipașciac, un slovac, om de treabă, care i-a luat locul căpitanului Nováky, mi-a înmânat ordinul ca în decurs de 3 zile să mă prezint la ,,Personalsammelstelle" Klausenburg (Kolosvár, pe românește Cluj). Drumul până la Cluj era de câteva ore, dar eu mă hotărâsem să rămân toate cele trei zile la Alba Iulia și să mă prezint la Cluj numai în ultimul minut. Toate cele trei zile le-am petrecut cu invitații la familiile cunoscute, care regretau – mai ales fetele – plecarea mea prea timpurie.

În fine în una din primele zile ale lunii decembrie 1917 fac cunoștință și cu Clujul. Să recunosc nu am fost deloc bine impresionat. Șederea mea a fost de scurtă durată ,,Personal sammelstelle", mi s-a dat un ,,Offener Befehl", care era și act de călătorie, cu îndrumarea să mă

[169] Rubin Patița s-a născut în 1841 în Câmpeni. A făcut studii de drept la Sibiu. A practicat avocatura în zona Abrud și Alba-Iulia. În procesul Memorandului a fost condamnat la închisoare.

prezint la comandamentul corpului 6 armată Kaschau (Košice) în calitate de referent pentru mitraliere şi Infanteriegescheitz

Eu natural cu năframa neagră legată după grumaz, am păstrat-o tot timpul, ,,Befundul" profesorului Dollinger care se afla la dosarul meu personal, mă acoperea şi mă justifica.

Comandamentul Corpului 6 armată era pe frontul românesc şi îşi avea reşedinţa în comuna Csikszentmárton. Natural plecând pe front mi s-a dat şi ordonanţă. Dar de astă dată nu am putut alege. Mi-au dat tot un fel de invalid, un ungur din Földeák, de lângă Makó spunea că suferea de inimă. Sincer să spun n-am observat că era bolnav. Era de altfel un om cumsecade care mă îngrijea bine.

Ajungând la comandamentul Corpului 6 armată, a, fost îndrumat să mă prezint la şeful de stat major, colonelul Balassa. M-am prezentat, dânsul avea deja ordinul prin care am fost repartizat, probabil, chiar sigur şi dosarul personal era în mâinile lui, aşa că nu a fost nevoie de multe explicaţii. A fost doar şocat, că eram cu mâna legată şi era mâna dreaptă. M-am convins foarte repede că nu aveam aproape nimic de lucru. Postul nu a existat în schemă până atunci. S-a creat pentru mine. Înainte la serviciul de artilerie era un subofiţer care făcea această treabă. Acest subofiţer a rămas în continuare, deci eu eram cu totul de prisos.

Am fost cazat în mod provizoriu în camera ofiţerului de serviciu, fapt care i-a dat o idee colonelului Balassa.

Cum la comandament aproape toţi ofiţerii aparţineau statului major, era totdeauna desemnarea ofiţerului de serviciu. Era greu să scoţi pe 24 de ore un ofiţer cu atribuţiuni precise, mai ales în toiul luptelor. Au găsit soluţia să-l facă permanent ofiţer de serviciu pe comandantul de la ,,Stabs Kompanie", un locotenent de rezervă, cu numele de Arie, slovac maghiarizat, avocat în civilie. Acesta avea mai puţin de lucru, având în subordinea sa ordonanţele şi gradele inferioare care lucrau în comandament, cam 60-70 la număr. El se îngrija de hrana acestora şi de soldă, precum şi de disciplină. Avea în subordine un plutonier major şi un subofiţer de administraţie, care rezolvau cu uşurinţă aceste sarcini.

De acum înainte deci erau doi ofiţeri, care erau alternativ de serviciu. Serviciul era nimica toată, doar că trebuia să-l facă cineva. Seara controlam cârciumile să se respecte ora de închidere (orele 21) şi ziua mă plimbam prin sat să controlez dacă nu trage vreun soldat sau grad inferior chiulul de la serviciu. Când nu erau lupte toată ofiţerimea dormea în paturile lor, singur ofiţerul de serviciu primea ordinele şi rapoartele care soseau noaptea. Să fiu sincer când era linişte pe front nu sosea nici unul. Când erau lupte, o

parte din ofițerii de stat major, trebuiau cu schimbul să fie și noaptea la comandament.

Ulterior mi-am dat seama, că ticălosul de Széll a pregătit cu premeditare toată afacerea. Am fost repartizat la un comandament unde comandantul era ungur – generalul colonel Hadfi, șeful de stat major ungur – colonelul Balassa, ofițerul magistrat de la Curtea Marțială, un sârb maghiarizat – maiorul Damianovics. Deci posturile cheie în ceea ce privește disciplina erau ținute de unguri, care nu mă menajau. Aceasta era doar în teorie. Széll se vede că n-a fost cătană, sau a fost la honvezi și nu cunoștea stările din armata K.u.K. Cu generalul am vorbit (vorba vine) odată, când m-am prezentat la raportul de sosire la corp. Vizibil a fost indispus când au trimis un ofițer invalid pe front. Colonelul Balassa nici un moment n-a lăsat să se înțeleagă că ar avea ceva contra mea. M-a tratat la fel ca și pe ceilalți ofițeri.

La popotă (cantină) ofițerească erau două camere. În sat nu se găsea o cameră mare potrivită. În camera mai mică stăteau la masă cei doi generali, coloneii și locotenent-coloneii. În camera mai mare gradele de la maior în jos. Ori discuțiile erau la masă. Aici la masă trona maiorul Damianovics. Din prima zi a căutat să stabilească că a mai intrat la comandament un jurist, deci eram acum 3 la număr. De aici am constatat că dosarul meu personal a trecut prin mâinile lui, de altfel nu avea de unde să știe că sunt student la drept. Ofițerii de la corp erau etnic nemți, austrieci, cehi, polonezi, slovaci, unguri, sârbi și eu singurul român.

Cei doi juriști, Damianovics și Arie, unul sârb, celălalt slovac, cântau să mă atragă în societatea lor. Căutau un al treilea partener la jocul de cărți calabrias. Deși cunoșteam bine jocul și îmi plăcea, am declarat că nu știu să joc calabrias.

Desigur era greu pentru mine, că nu aveam nici un ofițer de seama mea. Eram unicul sublocotenent, iar locotenenți erau doi. Arie cu cel puțin 10 ani mai mare decât mine și un locotenent activ care era cu transmisiunile, telefoanele etc. Acesta, un tirolez simpatic, era extraordinar de ocupat și lipsea aproape tot timpul. Restul erau toți ofițeri activi, cea mai mare parte ofițeri de stat major, care nu coborau la un sublocotenent în rezervă.

Într-o zi sunt chemat la șeful de stat major, colonelul Balassa. ,,Dumneata ești student la drept?" ,,Da." ,,Care an?" ,,Anul III." ,,Avem nevoie de dumneata la Curtea Marțială. Ce vrei să fii judecător sau procuror?" ,,Sincer nici una. Dar dacă-i musai în nici un caz nu procuror." ,,Bine prezintă-te la colonelul Zimansen, președintele Curții Marțiale, care îți va da lămuririle necesare."

L-am găsit în bună dispoziţie pe ,,cehul" Zimansen. I-am spus ce mă aduce la dânsul. Colonelul a accentuat din nou patriotismul lui. A luat act cu plăcere că voi colabora cu dânsul. A ţinut însă cu tot preţul să mă lămurească asupra unor detalii. Mi-a declarat de la început că nu va face cu mine un instructaj juridic, procedural. Treburile acestea aparţin lui Damianovics, dar trebuie să mă lămurească asupra unor împrejurări de altă natură, dacă vrei politică.

Mi-a spus că este o dispoziţie ca cei condamnaţi la pedepse mai mari de 10 ani, pot fi repartizaţi la trupele de asalt, pentru a se reabilita. Cei cu pedepse mai mari vor ispăşi în închisorile militare, în fortăreţe ca Kufstein, Spielberg etc. Din batalioanele de asalt puţini se întorc la vetrele lor. Cei din închisoare mai târziu vor ajunge la casele şi familiile lor. Monarhia noastră poartă titlul de monarhie austro-ungară. Este deci foarte normal ca nemţii austriecii şi ungurii să-si apere ţara, pe care ei o stăpânesc şi ei o exploatează în detrimentul nostru. Aşadar dacă ajunge în faţa noastră un acuzat austriac sau ungur, vom fi foarte indulgenţi. Îi vom aplica 7-8 ani de temniţă pentru a i se da prilejul să se reabiliteze. Dacă vine însă un prăpădit de slovac, aceştia formau majoritatea soldaţilor din corpul VI armată, sau ceh, român, rutean, sârb etc., vom fi necruţători. Îi vom aplica 15-20 de ani şi mai mult. Şi aşa e tot una. Mai mult de 2-3 ani nu va ispăşi (a greşit colonelul profeţia cu 1-2 ani).

Aşa am procedat, cum a spus colonelul. Acuzaţii în 65-70 % erau slovaci, 20 % unguri, restul nemţi, saşi şi ruteni. N-am întâlnit nici un român. Locotenentul Arie, membru şi el al Curţii Marţiale (Kriegsgericht), era fericit că suntem atât de înţelegători şi loiali. Zimansen, maiorul Cap, tot un ceh şi cu mine ştiam noi ce ştiam. Locotenent colonelul Bauer era străin de toată afacerea. Era fericit dacă foarte rar apărea câte un neamţ şi îi aplicam 4-5 ani. Cu ungurii eram mai severi, le aplicam 8-9, chiar şi 10 ani. Era totuna. La corpul de armată din Košice nu aparţinea nici o unitate în care să fie elemente româneşti.

Ca nou venit în unitate, în mod natural, a trebuit să mă prezint la toţi ofiţerii din comandament. Pentru cei mai mulţi sosirea unui sublocotenent de rezervă nu însemna nimic. Ţi-a întins mâna, şi-a spus numele şi şi-a căutat mai departe de treabă. Cel care m-a oprit şi a început o discuţie animată cu mine a fost şeful serviciului sanitar al corpului, un medic colonel austriac, al cărui nume nu îl ţin minte deşi merita. M-a apostrofat cu cuvintele: ,,Tu ce cauţi pe front? Te-ai cerut voluntar?" ,,Eu nu caut nimic. Am fost trimis." El: ,,Aşa ceva este inuman şi inadmisibil. Ai fost la comisia medico-militară?" ,,Da." ,,Şi ce au hotărât?" „Apt pentru serviciul

uşor.” ,,Bine pe front este serviciu uşor? Aceasta nu-i în regulă. Dacă vii la mine la vizita medicală eu te trimit imediat la în Hinterland.

Natural nu m-am dus la vizita medicală, pentru simplu motiv că aceasta n-ar fi rezolvat nimic. Mă trimiteau în altă parte, la un loc şi mai prost. Aici de bine de rău aveam o situaţie tolerabilă. Luptele pe front încetaseră şi au început preliminariile păcii de la Buftea.

Al doilea om care s-a interesat de soarta mea a fost comandantul ,,Train”-ului corpului, colonelul Zimansen. Un tip scund, cărunt, cu părul periat în sus, avea o figură severă. Când m-am prezentat prima întrebare a fost: ,,Was für ein Landsmann bist du? Rumäner. Ich bin ein Tschehe, aber Kaisertreu.” Mai târziu voi arăta cât a fost de Kaisertreu În fine aceasta era metoda noastră de a contribui la consolidarea monarhiei habsburgice.

Şederea mea în Csikeszentmárton a fost de scurtă durată. La începutul lunii ianuarie a anului 1918, armistiţiul cu armata română a fost încheiat şi au început tratativele păcii de la Buftea. Activitatea corpului VI pe frontul românesc a luat sfârşit şi a fost îndrumat cu altă destinaţie, pe frontul italian.

La începutul lunii ianuarie 1918 am fost îmbarcaţi pentru a fi trimişi pe frontul italian, sector într-un necunoscut, Piave sau Tirol. Partener de compartiment în tren l-am primit pe locotenentul Arie. Preferam pe oricine altul, dar credeam că 2-3 zile cât durează drumul îl voi suporta. Era iarnă grea. Trenul bine încălzit, aşa că mai tot timpul dormitam. După o zi şi jumătate am ajuns la Budapesta. Ofiţerii care nu erau de serviciu puteau părăsi trenul pentru 3 ore. Erau orele 7 dimineaţa. Zău nu aveam unde merge. Cel mult să facem unele cumpărături. Pe la orele 11 trenul a plecat din nou. Eram curioşi dacă de la gara de triaj Kelenföld o luăm în jos spre Székesfehervár, Nagykanizsa, Pragerhoff, ceea ce înseamnă că destinaţia era Piave. Am luat-o spre Györ, Komárom, ceea ce însemna sigur Tirol. Aici linia ferată era aglomerată şi înaintam încet. Abia seara târziu am ajuns la Viena. În loc de 4 ore am făcut 14. La Viena într-o gară de triaj ne-a ţinut mai mult de 10 ore. Am pornit în fine spre Linz, o linie pe care nu o cunoşteam. După altă zi şi jumătate am ajuns la Salzburg. Aici am zăbovit o jumătate de zi, având voie să vizităm oraşul. În fine am plecat peste Brenner spre Innsbruck. Drumul de la Brenner la Innsbruck a durat aproape 6 zile. Încă o zi am petrecut în tren, până când în fine am ajuns în gara Pergine, unde am fost debarcaţi.

Pergine, un orăşel medieval tipic italienesc, cu clădirile străvechi şi murdăria aferentă. Populaţia vorbea exclusiv italieneşte. Eram dintre puţinii care mă descurcam, fapt ce mi-a folosit. Am fost cartiruit în casa unui

comerciant de stofe, care avea o casă confortabilă. Timp de 8 zile cât am stat la Pergine am căutat să mă documentez privitor la Trento, ţinut prea puţin cunoscut de noi. Întinderea nu era mare, populaţia în jur de 100000 de locuitori, 99% italieni. Localitatea se afla pe Val Sugana. Localitate de vilegiatură. Lacuri splendide. Lago di San Cristoforo, era cel mai apropiat şi important. În spate se ridicau piscurile Alpilor, cu înălţimi de peste 3000 de metri. Peste tot vile şi cabane, care de care mai frumoase.

Deşi eram la început de ianuarie, temperatura era plăcută. Noaptea îngheţa puţin, dar ziua era cald, frumos, încât paltonul era o sarcină. După ce au sosit toate trupele care formau corpul VI armată, ne-a fost desemnat şi sectorul pe care urma să-l ocupăm. Înainte de toate s-a schimbat comandantul. În locul lui Hadfi, a venit generalul de corp von Ketter. Ni s-au mai adăugat încă două divizii, aşa că denumirea de Korpskomando s-a schimbat în Gruppenkomando. Sectorul a fost fixat pe platoul din faţa localităţii Arsiero şi Assiago. Locul fixat pentru comandament Campo Milo, era la o altitudine de peste 2000 de metri.

Am pornit în automobile la destinaţie. Şosea bună care trecea prin sate frumos aşezate şi vile peste tot. Am trecut prin San Cristoforo, Levico, Grigno, Primreano, unde era frontiera între Austria şi Italia. De aici am început urcuşul pe o serpentină cu curbe foarte ascuţite. Din loc în loc erau table cu inscripţia ,,Curva periculosa" Ultima comună la altitudinea de 1000-1300 de metri era Gnego. Am mai urcat până la Campo Veilo, unde am aflat o poiană înconjurată de brazi, în care erau presărate mai multe barăci.

Soarele strălucea pe cer, dar termometrul ziua scădea la -15 grade Celsius, iar noaptea la -25 de grade. N-am fost deloc încântaţi de noul loc de comandă. Combustibil aveam suficient, focul bubuia în sobe ziua şi noaptea. Dar când ieşeai afară se făceau ţurţuri sub nas şi îţi îngheţa răsuflarea. Situaţie dezolantă. Eram numai noi între noi, strict cei de la comandament. Nici un picior de femeie. Zilele scurte, nopţile lungi. Lumea adunată la popotă juca cărţi. Locuinţele erau în cabane nu prea solide.

Ziua care a urmat ne-a părăsit unul din ofiţerii de legătură (Ordonanzoffizier), arhiducele Albrecht, fiul arhiducelui Friederich, fost comandant suprem al armatei, căpitan de dragoni în etate de 24 de ani. După el ne-a părăsit al doilea ofiţer de legătură, căpitanul de husari, contele Degenfeld, care şi-a adus aminte că este membru în Casa Magnaţilor (Senat) de la Budapesta, care ţine şedinţe începând cu 15 ianuarie şi unde prezenţa lui era necesară.

Lumea ofiţerească aştepta să vadă ce soluţie va lua generalul Ketter. Până la sosirea noilor ofiţeri de legătură, cine va fi desemnat să facă legătura

cu comandamentul armatei a X-a cu sediul la Levico. În ziua premergătoare a fost contele Degenfeld cu automobilul comandantului.

Soluția n-a întârziat. Colonelul Balassa, șeful Marelui Stat Major, m-a convocat pe mine și pe locotenentul von Bähr, șeful coloanei de automobile, punându-ne în vedere că vom comunica cu cei de jos pe funicularul din apropiere, care transporta trunchi de brazi și cu care într-un sfert de oră suntem la Grigno.

Locotenentul Bähr foarte consternat a declarat că dânsul nu poate accepta acest mod de comunicație. Dânsul suferă de inimă și nu poate să se hazardeze să călătorească într-un funicular, care nici măcar nu este amenajat pentru transportul persoanelor și care trece peste un abis de 1500 de metri. Este gata să plece pe jos pe serpentină sau cu automobilul. Răspunsul colonelului a fost că pe jos îi trebuie două zile ca să ajungă la destinație. Cu automobilul nu se poate face drumul, neavând repartiție de benzină și ulei.

Se întoarce către mine întrebător. ,,Tu ce zici?" ,,Eu voi pleca." ,,Dimineață la ora 8 pleci cu rapoartele de armată la Levico. Funicularul te depune la Grigno, de acolo până la Levico e o distanță de 3 kilometri. O poți face în 30 de minute pe jos."

A doua zi la 8 am fost la punctul de plecare a funicularului. M-au apucat grijile când am văzut în ce condiții urmează să călătoresc. O platformă de fier de 2 metri lungime și un metru lărgime, având pe margine o împrejmuire de tinichea de 15-20 cm. Când m-am așezat în platformă aveam senzația că lunec în jos. Picioarele le-am pironit în tinicheaua care împrejmuia platforma. Vârful ghetelor erau peste tinichea. Cu mâinile mă țineam de barele cu care era legată platforma de funia de sârmă a funicularului.

Am pornit. Lunecam cu repeziciune potrivită. Nu-mi pot da seama dacă erau 15-20 de kilometri la oră. La câteva minute după plecare m-am trezit deasupra abisului. Primul gând mi-a fost ce ași face dacă se defectează funicularul și rămân, ore, poate zile în șir atârnat deasupra unui gol de 1500 de metri. Mi-am revenit la repezeală și am început să privesc împrejur. O panoramă extraordinară se înfățișa în fața ochilor mei. În față piscurile Alpilor cu înălțimi de 2500-3000 de metri acoperite cu zăpadă. Parcă erau din zahăr. Soarele strălucea și zăpada reflecta miliarde de cristale. De la jumătatea drumului am început să privesc în jos, unde vedeam sutele de vile, nici urmă de zăpadă. Către sfârșitul lui ianuarie înfloreau migdalii. După o călătorie de 15-20 de minute am coborât în Grigno și la orele 9 eram la comandamentul armatei a X-a, comandată de generalul de armată Sarkotič. Natural poșta se prezenta șefului de stat major și nu comandantului. M-am găsit în fața unui general de brigadă, masiv și spân.

M-am prezentat cum cere regulamentul. Mi-a întins foarte cordial mână şi mă întreabă: ,,Eşti român, mă copile?!" ,,Da domnule general." ,,Eu sunt generalul Domăşneanu. De unde eşti?" ,,Din Banat, din Nerău, lângă Sânnicolaul Mare." ,,Şi eu mi-s bănăţean, de lângă Mehadia, de la Petnic." M-a aşezat pe un scaun şi timp de jumătate de oră m-a interogat. Sincer i-am spus toată istoria mea. Scurt mi-a declarat: ,,Te vom ajuta să ajungi în situaţie mai bună. Aici sunt posibilităţi. Îi voi telefona lui Balassa să te trimită numai tot a doua zi. Operaţiunile pe front stagnează aşa că nu-i nici o urgenţă." M-a îmbiat cu ţigări pe care natural le-am refuzat. Nu eram fumător şi eram aprovizionat eu însumi cu câteva mii.

După cam două săptămâni mă cheamă la dânsul medicul colonel, care a fost atât de bun cu mine. ,,Eşti student?" ,,Da." ,,Ai avut concediu de studii?" ,,Nu." ,,Îţi comunic ceva important pentru tine, dar să-mi promiţi discreţie desăvârşită. A venit un ordin conform căruia studenţii, care au un an de front, n-au avut concediu de studii şi nu sunt indispensabili, pot primi 3 luni de concediu, care contează ca un semestru... Tu cere dar nu spune de unde ai aflat."

A doua zi, la primirea poştei pe care trebuia să o duc la Levico, nu m-am jenat să pun întrebarea direct colonelului Balassa. S-a uitat lung la mine şi mă întreabă: ,,Cine ţi-a spus asta?" Am fost gata cu minciuna. ,,Am auzit-o ieri la Levico la comandament." A zâmbit, poate a crezut, poate nu şi mi-a răspuns prompt: ,,Şi fără să ceri, tot eram hotărât să te trimit în concediu de studii. Întâi că nu ai ce căuta pe front. În al doilea rând te-ai purtat foarte frumos şi m-ai scos dintr-o încurcătură mare cu dusul la Levico. Peste două trei zile ne sosesc 2 ofiţeri de legătură, aşa că pe ziua de 28 ianuarie vei putea pleca. La 1 februarie comandamentul se mută jos în sat la Primolano, aşa că legătura cu armata nu mai forma o problemă." Sosind la Levico, locotenent colonelul care lucra în biroul şefului de Marelui Stat Major mi-a comunicat că generalul Domăşneanu a lăsat vorbă să mă prezint la dânsul. L-am găsit zâmbind vesel: ,,Pleci tinere? A venit ordin că se poate aproba concediu de studii pentru studenţi." I-am spus că chestiunea este aranjată şi i-am mulţumit pentru interes. Mi-am luat rămas bun de la dânsul şi nici nu gândeam că peste un an de zile ne vom întâlni din nou în alte împrejurări şi în altă ţară.

În data de 29 ianuarie seara eram la Nerău la părinţi. Lumea nu ştie că cel mai scurt drum de la Innsbruck la Budapesta trece prin Nerău. Am stat două zile la părinţi pentru ca în ziua de 1 februarie să mă înscriu pe semestrul VI la Universitatea de la Budapesta. Scutirea integrală de taxe era de la sine înţeleasă. Am găsit o locuinţă excelentă pe József körút. Vetter

Bayer, deşi bătrân mişca foarte sprinten. Mesele nu mai erau nici pe departe cele din 1914, dar cei 3 ani de război m-au învăţat şi dezvăţat de la multe.

După masă la ora două îmi sorbeam şvarţul la ,,Jägerhorn". Niculiţă Şerban trona la masa lui, fără Sulică, şi se bucura că Camera Deputaţilor ţinea şedinţă, putând să evadeze în felul acesta în mod legal din ,,Haussarest-ul" din Făgăraş. Sala din spate s-a populat destul de repede. Lume destul de multă, figuri noi, care în trecut nu dădeau pe acolo.

Cu toate că tratativele de la Buftea erau în toi şi crucificarea României era iminentă, starea de spirit era mult mai ridicată decât înainte cu un an. Intrarea S.U.A. în război a dat nu numai speranţe noi, ci chiar o siguranţă că marea Antantă va câştiga războiul. Chestie de timp. Toată lumea, dar în special noi militarii a trebuit să constatăm că în armatele germano-austriece starea de spirit a suferit o înrăutăţire vizibilă. Criză de alimente, mai ales în Austria. Raţiile de hrană în armată au fost reduse. Echipamentul uzat, muniţiile puţine, se cereau folosite cu economie. Moralul era scăzut atât în armată cât şi în rândul populaţiei civile. Eroii de cafenea şi de stradă au devenit modeşti şi tăcuţi. Cu toate acestea ungurii tot mai sperau şi nici în somn nu se gândeau şi nu admiteau împărţirea ţării.

A apărut la orizont figura simpatică şi impunătoare a lui Alexandru Vaida Voevod, care până acum a stat departe de frontierele Ungariei. Acum erau toţi cei 5 deputaţi naţionalişti prezenţi şi gata de acţiune.

A venit şi Ion Erdélyi pentru o jumătate de oră ca de obicei, gălăgios şi optimist. M-a îmbrăţişat şi m-a invitat să trec pe la dânsul, dacă nu de altceva, măcar pentru a bea un pahar de ,,trăscău" din Ardeal.

A doua zi am trecut pe la ,,Petru Maior", da dacă întâlnesc pe cineva cunoscut. Şi am întâlnit. Colegii mei care au făcut teologia, au terminat-o şi unii din ei s-au înscris pe la facultăţi. Tonul dominant era dat de teologii uniţi. Din vorbă în vorbă am făcut cunoştinţă cu Sava Golumba, absolvent de teologie de la Caransebeş, înscris la conservatorul de muzică. A ridicat problema dacă nu am putea constitui un cor bărbătesc, să dăm răspunsurile la biserică. Natural că s-a putut şi în două săptămâni cântam liturghia de cor bărbătesc a lui Gheorghe Dima în biserica românească. Nu era lucru greu pentru Sava. Toţi eram vechi corişti şi alţii absolvenţi de teologie. După 3-4 probe am avut un cor de toată minunea.

În cea dintâi joi m-am prezentat la cursurile profesorului Alexici. Auditoriul destul de numeros. Alexici în vervă ne-a ţinut un curs ca după aceia să mergem o ceată destul de mare, nu la lăptărie unde dorea Alexici, ci la Mátyás pince, la o bere sau alţii la vin. S-a jertfit şi Alexici şi a băut un ţap de bere. Pe el l-a adus mai mult curiozitatea, dorinţa de a afla noutăţi, de a se lămuri. Din punct de vedere politic Alexici era permanent în off side.

Dorea să ţină bune legături şi cu cercurile naţionaliste, dar în acelaşi timp redacta în româneşte ,,Monitorul Oficial" al guvernului şi făcea traducerile necesare. Pe Siegescu îl ura şi îl disprețuia. Era însă în prietenie cu ceilalţi ,,moderaţi" sau ,,trădători". În această epocă făcea pe naţionalistul şi ne supralicita pe toţi. Înjura pe Mangra şi pe toţi acoliţii lui. Cu toată vârsta lui era gata să prindă arma în mână şi să facă revoluţie. Aşa era el.

Mare bucurie a fost şi la doamnele de la spitalul de pe Hernád utca. Am făcut cu ele mai multe partide de ,,lorum" şi am fost invitat la masă la ele.

Cu cartea m-am ocupat mai puţin. Nu mai eram legat de cameră ca în toamna anului 1916. Puteam da examenul de pe anul III, dar nu eram suficient pregătit, aşa că l-am amânat pe toamnă. Nici în toamnă n-am fost suficient pregătit, aşa cum se cuvenea, dar în zilele revoluţiei toţi studenţii veniţi de pe front trebuiau să ştie şi să treacă,

În timpul concediului aveam voie să port uniformă civilă ceea ce îmi făcea posibilă câte o săritură la Nerău să-mi văd părinţii. Cele 3 luni, destul de agitate au trecut foarte repede. Aşteptam ca pe ziua de 1 mai să revăd Alba-Iulia. Dar n-am apucat să fac acest drum.

Dacă altceva nu, dar Ordnung era în armata habsburgică. În ziua de 17 aprilie am fost convocat la ,,Platz Kommando" (conducerea pieţii), unde mi s-a înmânat un ,,Offener Befehl" (ordin de serviciu) cu care trebuia să mă prezint cel mai târziu în ziua de 3 mai la ,,Personalsammelstelle" Triest. Deci din nou pe front, decât că de astă dată la Piave.

Am dat o fugă două zile acasă, ca în ziua de 3 mai dimineaţa, la ora 8, eram prezent la ,,Personalsammelstelle". În birou nu era decât un plutonier. M-a primit bine şi m-a întrebat unde doresc să merg pentru a conduce un ,,Verköstigung Station", la triajul de la San Vito lângă Udine sau la Opcina, un suburbiu al Triestului? Este lesne de ghicit că am preferat să rămân în Triest, fără a fi curios să cunosc San Vito. Întâi că cunoşteam bine şi îmi plăcea oraşul, în al doilea rând să mărturisesc sincer că am început să fiu precaut şi era de preferat să fiu la 200 de kilometri în spatele frontului, decât la San Vito de unde nu erau decât 50 de kilometri.

Plutonierul nu ştia să-mi dea detalii. Trebuia să aştept până vine locotenent colonelul Zotek, care mă va lămuri asupra misiunii care mă aşteaptă. De fapt pe la ora 9 a apărut un bătrân simpatic, cu pantaloni ,,Zieh harmonica", se vedea că a petrecut câţiva anişori la pensie, până s-a apelat din nou la dânsul ca să reintre în serviciul patriei.

Şi bătrânul Zotek în mare secret m-a lămurit. Mi-a arătat că s-a hotărât ca la două triaje de cale ferată, la San Vitale şi Triest-opcina să se înfiinţeze două puncte de alimentare. Se pregăteşte o ofensivă decisivă pe

râul Piave, care v-a pune în scurtă vreme capăt războiului şi Puterile Centrale vor triumfa.

Forţe uriaşe germano-austriece vor ataca la Piave pentru a pătrunde adânc, în felul acesta vor izola peninsula Apenină de restul ţării, vor nimici frontul italian şi în felul acesta vor pătrunde în sudul Franţei şi vor cădea în spatele armatelor aliate anglo-franceze-americane, apucându-le în cleşte şi nimicindu-le în mod cert.

În urma acestei uriaşe ofensive se vor captura zeci sau chiar sute de mii de italieni, care vor trebui să fie transportaţi în interiorul monarhiei. Aceasta reclamă mult timp. În timpul călătoriei vor trebui alimentaţi. Pentru acest scop se fac aceste puncte de alimentare la tirajele de cale ferată. Natural că vor sosi şi trenuri cu răniţi, care, de asemenea, vor trebui să fie hrăniţi.

Mi-a dat schema personalului de care voi dispune. Un subofiţer de administraţie şi 4 soldaţi. Încolo femei. Bucătărese, femei de serviciu etc. Până când punctul de alimentare îşi va începe activitatea suntem daţi în subzistenţă la Comandamentul gării Opcina.

În fine m-am lămurit şi m-am pus pe gânduri. Planul era diabolic. Dacă reuşeşte, nu va fi bine. Italienii nu prea sunt rezistenţi. Dacă vin forţele acestea colosale peste ei, sigur cedează şi se retrag în panică. De altă parte mă gândeam că şi aliaţii îşi au statul lor major, care gândeşte şi nu se lasă surprins în mod prostesc şi simplist. Aşa şi a fost.

Eu mi-am organizat Verköstigung staţionul şi am aşteptat clienţii, care nu voiau nici de cum să sosească. Dimpotrivă după vreo 10 zile au început să sosească, dar nu italienii, ci nemţi şi austrieci răniţi cu duiumul, pe care îi alimentam cu mare grijă. Foarte discret am întrat în vorbă cu un ofiţer rănit, care mi-a istorisit cu de amănuntul istoria.

Ofensiva, marea ofensivă a fost temeinic pregătită. Doar că în faţa trupelor germane s-au aflat prea puţini italieni şi foarte mulţi englezi, francezi şi americani.

Aliaţii aşteptau această ofensivă. Un baraj de artilerie nebunesc a aşteptat pe nemţi. De altă parte râul Piave în urma topirii zăpezilor din munţii Alpi era umflat şi greu de trecut. Rezultatul ofensivei de la Piave din luna iunie de fapt a fost decisiv, dar în sens invers. Dezastrul suferit de puterile centrale era greu de recuperat. În acel moment nu ne dădeam seama de dimensiunile dezastrului. Curând însă am constatat că frontul, acum de rezistenţă, defensiv şi nu ofensiv, se reface cu mari greutăţi.

Să revin la situaţia mea personală. După aproximativ două săptămâni trenurile care transportau răniţi au încetat. Am devenit şomer în toată

accepţiunea cuvântului. Nu ştiam însă care îmi va fi soarta. Unde voi fi aruncat.

În zilele care au urmat s-a soluţionat şi această problemă. Mă cheamă moşul Zotek şi foarte laconic îmi comunică: ,,Da, staţiunile de alimentare vor fi dizolvate. Tu eşti repartizat ca ofiţer de aprovizionare la Spitalul de rezervă Bielitz nr.1 în Sct. Daniel. După trei zile m-am prezentat în castelul de pe deal din Sct. Daniel. Credeam că acest castel foarte mare a fost transformat în spital. A trebuit să mă conving că spitalul este aşezat în barăci de scânduri şi are o capacitate enormă de 600 de paturi, unde sunt internaţi exclusiv prizonieri de război, ruşi, italieni, sârbi. Au fost şi români care au plecat după încheierea păcii de la Buftea. În apropierea spitalului se afla un mare lagăr de prizonieri în comuna Kobdil, unde se afla un număr de 15-20 de mii de prizonieri. Cum alimentaţia era nemaipomenit de slabă, spitalul era totdeauna ticsit.

În castel funcţiona doar biroul comandantului, popota ofiţerească, cu sală de club, o cameră de joc de cărţi, domino etc. Locuinţa ofiţerilor şi a familiilor şi locuinţa infirmierelor, multe la număr. Eu am fost cazat în fosta casă a grădinarului, în parcul castelului, pe motivul că acolo a locuit şi antecesorul meu. Curând am aflat şi raţiunea acestei locuinţe separate, singur într-o casă cu 3 camere, mobilată foarte sumar.

La prânz am avut ocaziunea să cunosc întreg personalul, funcţiile superioare ale spitalului. În afară de comandant care era medic maior, mai funcţionau şi doi medici căpitani, un austriac şi un ceh, ambii de rezervă şi mai în vârstă, de aproximativ 50 de ani. Doi medici locotenenţi, un neamţ şi un polonez. Trei din cei patru erau cu soţiile. Şi în fine doctoriţa Defour, chirurga spitalului. O femeie energică cam de 40 de ani. Mai era ofiţerul de administraţie locotenent John şi preotul căpitan Emil Rusu, de la Blajova de lângă Buziaş. Tot la masa ofiţerilor luau loc şi domnişoara Ane Marie von Berg, sora şefă voluntară şi doamna Stern, şefa magaziilor de lenjerie, tot voluntară (soţul ei, un sergent cu termen redus era repartizat la lagărul de prizonieri din Kobdil). Cele trei soţii de medici şi soţia locotenentului John, aveau masa separată în cadrul cantinei.

După masă am alergat la popa Rusu să facem cunoştinţă mai de aproape. Mare bucurie pentru el, dar mai mare pentru mine că am dat de un ,,Landsmann", bănăţean de al meu. Popa Emil era un om vesel, care nu dispreţuia păhărelul şi veşnic cu voia bună. În decurs de o oră m-a pus la curent cu situaţia.

Mi-a spus că comandantul e un om bun, care este prieten de păhăruţ cu el. Nu face decât lucrurile administrative, la ora 10 termină, după care ei doi, popa şi comandantul se aşază în camera separată a ospătăriei din sat –

foarte curată – şi închină cu vinul excelent de Istria. Ei popa în fiecare dimineaţă înmormântează 2-3 inşi sau sârbi, ortodocşi de legea noastră, care şi-au dat duhul în spital sau în lagăr şi după aceea până la ora prânzului ţine de societate comandantului. Slujba religioasă o face natural în româneşte, având cântăreţ, chiar foarte bun cântăreţ ordonanţa, român din jurul Oraviţei. Spunea că mai este un român, un sergent bucovinean, care ţine la liturghie să rostească ,,Tatăl nostru". Deci la Sct. Daniel eram 4 români. Ulterior am descoperit că şi la lagăr era un român, locotenentul Grigore avocat din Oradea.

În cea dintâi duminică Sfânta Liturghie s-a sfârşit în curtea lagărului, cu o asistenţă de cel puţin 10000 de prizonieri. Răspunsurile le-a dat un cor imens de cel puţin 200 de persoane, cor bărbătesc în patru voci, extraordinar de bine pus la punct. Preotul servea româneşte, răspunsurile se dădeau în limba slavonă. Sincronizarea era perfectă. Între ruşii prizonieri erau şi câţiva români basarabeni. Mi-am ales o ordonanţă dintre ei cu numele de Sava. Băiat curăţel care vorbea o moldovenească savuroasă. Ruseşte nu prea ştia, era din regiunea Bălţi.

Emil Rusu mi-a dat un bun sfat de la început. Bagă de seamă, aici tot personalul e feminin. Infirmiere, funcţionare, croitorese, spălătorese, bucătărese şi servitoare la bucătărie. Deci cam 70-80 de femei. Bărbaţii sunt doar 4 medici, 2 ofiţeri, 3 subofiţeri de administraţie şi o gardă de 15 soldaţi cu doi subofiţeri. Deci aproximativ de trei ori atâtea femei cât bărbaţi. Eşti singurul ofiţer liber necăsătorit. Nu te încurca cu una singură că te vei trezi cu o sumedenie de complicaţii, intrigi, răutăţi. Du-te cu care îţi place, schimbă-le în fiecare zi şi nu vei avea neplăceri. Nu l-am ascultat.

În primele zile m-am ataşat de o funcţionară din biroul administrativ, Marina B., o italiancă din Triest, fată de condiţie bună, frumuşică, binecrescută. Legătura noastră s-a sfârşit dramatic. Au început intrigile, care au trecut în plan politic. Nişte trădători de patrie s-au aliat. Valahul cu dosar, cu o italiancă etc. După două săptămâni fata a trebuit să părăsească spitalul, schimbând cu o austriacă care activa la un spital din Gorizia. Mi-am băgat minţile în cap şi am ascultat de sfaturile popii Rusu. Am făcut pe ,,paşa" şi nu s-a mai împiedecat nimeni de persoana mea.

Cine n-a trăit acele vremuri şi nu cunoaşte viaţa şi societatea din monarhie, greu îşi poate închipui raporturile personale care au existat între oamenii de atunci. La masă stăteam împreună un conglomerat de naţiuni: germani, austrieci, o contesă de origine franceză, cehi polonezi, români, dalmatini şi o evreică (farmacista) fără naţionalitate. Nu ne lega nimic laolaltă, doar faptul că făceam parte din una şi aceiaşi armată K.u.K.. Conversaţia decurgea normal ,doar că se evitau discuţiile cele mai arzătoare,

situaţia de pe front. Unii sufereau, majoritatea se bucurau. Natural nu dam curs bucuriei decât când eram între noi. Deşi austriecii la acea dată erau resemnaţi şi nu mai aşteptau nimic bun pentru dânşii de la sfârşitul războiului, toţi doreau să se termine odată, să ajungă la casele lor şi să-şi vadă de treburi. Cum între noi nu se afla nici un ungur, care să facă urât, raporturile personale dintre noi erau cât se poate de civilizate. Sub raport politic, în timpul cât am stat la Sct. Daniel, n-a fost nici un incident.

Prizonierii de război erau cât se poate de prost hrăniţi, dar în spital erau bine îngrijiţi, iar în lagăr erau trataţi omeneşte.

În ultimul an al războiului criza alimentară a luat proporţii de necrezut. Eu, ofiţerul cu aprovizionarea, mă zbăteam într-un mod infernal, mai ales că făceam chestie de conştiinţă, ca pe acei nefericiţi de bolnavi, să-i alimentez cât se poate într-un mod cât de cât satisfăcător.

În afară de pâine şi din când în când carne, nu primeam nimic. Eram nevoit să mă aprovizionez de pe piaţa din Triest şi de la particulari, care nu aveau ei ce să mănânce. Alocaţia de hrană era destul de mare dar nu puteam cheltui banii. Predecesorul meu era în legătură cu un comerciant grec din Triest cu numele Papadakis. Grec şmecher şi escroc. În iunie şi iulie vroia să-mi bage pe gât varză murată cu vagoanele. Mai oferea brânză ,,Liptauer" şi cantităţi reduse de carne afumată, natural în mare parte de oaie şi capră.

Lipsa de alimente în Austria a ajuns într-un grad de neînchipuit. Pâinea se dădea în raţii foarte mici pe cartele. Puţină carne de vită, de porc deloc, lipsă de cartofi şi de legume. Bărbaţii care nu erau în serviciu cutreierau cu sacoşe provincia pentru a cumpăra ceva alimente.

Între infirmierele noastre cel puţin jumătate erau fete de familie bună, de intelectuali, care numai din cauza alimentării au intrat în serviciu. Soţiile ofiţerilor care făceau serviciu pe rând veneau la soţii lor cu copii cu tot, pentru a-şi asigura hrana.

În aceste condiţii, evident că războiul nu mai putea dura. Ofiţerii austrieci erau apatici şi aşteptau sfârşitul oricum ar fi fost. Ungurii, tare ,,hangoşi" în anii trecuţi, s-au îmblânzit şi priveau cu grijă, chiar cu frică în viitor. Se gândeau la o sumedenie de soluţii şi la concesiuni care vor trebui făcute minorităţilor. La una singură nu se gândeau: la descompunerea Ungariei. Nici cei mai liberali unguri, nici sociali democraţii nu se gândeau la această eventualitate.

La începutul lunii septembrie s-a repetat ordinul privitor la concediul de studii al ofiţerilor. Popa Emil Russu mi-a comunicat vestea aflată de la comandantul spitalului maiorul Maresch. I-am spus că am beneficiat de concediu de studii în primăvară. Bine, zice părintele, de unde se vede treaba aceasta. În dosarul personal nu se întorc concediile. Da, zic eu, dar dacă mă

întreabă eu trebuie să spun adevărul. Şi dacă nu te întreabă ? Şi Dr. Maresch nu m-a întrebat, aşa că la 15 septembrie 1918 am fost din nou la „Jägerhorn" în Budapesta, iar în buzunar cu o foaie de concediu pe trei luni ce reprezenta un semestru.

„AVEAM UN VIS NEÎMPLINIT"

Evenimentele mari, care urmau să vină, se conturau la orizont. La sosirea mea la Budapesta am luat cunoştinţă de prăbuşirea frontului bulgăresc. După bătălia de la Piave eram siguri că începutul sfârşitului a sosit. Nu puteam să prevedem durata agoniei. Evident evenimentele erau comentate cu mult optimism şi cu multă îndrăzneală de toţi românii, inclusiv de cei necredincioşi şi cei rezervaţi de până atunci. Parcă, corul cânta în biserică cu mai mult elan şi mulţumea Celui de sus că ne-a învrednicit de bunătatea Lui cea nemărginită.

Coincidenţa a făcut ca în ziua prăbuşirii frontului bulgar să mă aflu din nou în sala din fund de la „Jägerhorn" din Budapesta. Atmosfera schimbată de tot. Lume noua şi multă la cafenea. Mulţi dintre aceia care în anii trecuţi nu îndrăzneau să calce pragul cafenelei unde se adunau românii, azi erau cei mai gălăgioşi şi insistenţi. Toată conducerea Partidului Naţional, cei cinci parlamentari: dr. Alexandru Vaida Voevod, dr. Ştefan Cicio-Pop, dr. Teodor Mihali, dr. Nicolae Şerban şi protopopul Vasile Damian erau prezenţi. Ion Erdélyi dădea tonul, totdeauna activ şi entuziast căruia i-am dat din nou concursul.

Dacă îmi aduc bine aminte la 24 septembrie comitetul partidului a ţinut o şedinţă, la care a participat şi Iuliu Maniu, pe atunci ofiţer de rezervă în Viena, precum şi ceilalţi fruntaşi din provincie, membri ai comitetului. La această şedinţă – o ştiu de la Ion Erdelyi – s-a hotărât reluarea activităţii din plin. Clubului parlamentar, care era în permanenţă în Budapesta, i-a revenit rolul diriguitor. Cum după intrarea României în război, toate ziarele politice româneşti au fost suprimate, conducerea politică a avut de luptat cu mari greutăţi. Lipsea veriga, legătura puternica între conducere şi popor. Nu era emisiunea de radio ca azi, care trece peste mări şi ţări. Nu pot trece cu vederea că unirea Basarabiei[170] cu România a contribuit mult la moralul

[170] *Unirea Basarabiei cu România* a început în 2 decembrie 1917, când Basarabia a fost proclamată Republică Democratică Moldovenească şi a ales pe Ion Inculeţ preşedinte al ei. Actul Unirii s-a încheiat în 27 martie 1918 când Sfatul Ţării a decis că Basarabia se uneşte cu România. Actul proclamării unirii Basarabiei a generat în celelalte provincii româneşti dorinţa de luptă pentru Unire Mare. În 10 decembrie 1918, Sfatul Ţării a declarat unirea necondiţionată cu România.

ridicat al românilor de dincoace de Carpaţi. S-a discutat mult şi am admirat iscusinţa politică cu care s-a făcut unirea Basarabiei. Toate formele de drept constituţionale au fost observate cu rigurozitate. Întâi, la 24 ianuarie Basarabia s-a declarat independenţa şi s-a rupt de Rusia. S-au făcut alegeri noi. Pentru adunarea naţională. Aceasta nouă adunare naţională, aleasă prin vot universal, a proclamat unirea cu România. Deci au fost respectate toate formele constituţionale de o parte, de altă parte s-a încadrat şi în procedura de autodeterminare preconizata de cele 14 puncte ale lui Wilson.

După unirea Basarabiei, după dezastrul de la Piave şi după prăbuşirea frontului din Balcani, optimismul românilor transilvăneni avea un temei real. Nimeni nu mai trăgea la îndoială că războiul este pe sfârşite şi că Puterile Antantei vor ieşi biruitoare. În felul acesta era clar ca România Mare este pe cale de înfăptuire. La ,,Jägerhorn", acum problemele se discutau pe faţă, fără rezerve şi fără teamă. Trasăm viitoarele frontiere ale României Mari, care cu regret că nu s-au realizat întocmai.

La începutul lunii octombrie, nu aş putea preciza ziua, plecând de la cursuri la masă, în faţa vitrinelor ziarului **,,**Az Est" (cel mai răspândit ziar maghiar de bulevard) am văzut un mare tumult de oameni. Natural, ne-am adunat şi noi la repezeală. Pe afişe enorme, pe care obişnuit se publica mersul operaţiunilor pe front, erau publicate în întregime cele 14 puncte ale lui Wilson[171]. Am auzit şi noi mai de mult despre un zvon despre apariţia proclamaţiei lui Wilson, dar nu-i cunoşteam conţinutul. Presa maghiară aflată sub severă cenzura până atunci nu le publicase. Pe acea vreme nu erau aparate de radio ca să putem asculta emisiuni străine. Acum vedeam proclamat aievea şi puteam citi cu ochii noştri principiul autodeterminării popoarelor.

Am renunţat la masă. Foamea fizica ne trecuse. Am alergat într-un suflet la ,,Jägerhorn" pentru a duce vestea mare conducătorilor. L-am găsit numai pe ,,baciu" Ştefan Cicio Pop, căruia nu-i venea să creadă vestea mare. Agitat, s-a urcat într-un confliş (birjă), grăbit să ajungă pe Erzsebét Körút (Bulevardul Elisabeta), unde îşi avea redacţia ,,Az Est"**.** După ce s-a convins de realitate s-a întors la ,,sediu'', căutând pe ceilalţi corifei de partid. După o scurtă consfătuire cu aceştia ne-a trimis să căutăm pe fruntaşii slovaci Juriga şi Hlinka, care au şi apărut la ,,Jägerhorn". Consfătuirea s-a ţinut în camera

[171] Declaraţia lui W. Wilson cuprindea cele 14 puncte fixate de el la Metropolitan ca repere ale viitoarei păci. El recomanda ca la baza tratatelor de pace ce se vor încheia să stea anumite principii: autodeterminarea naţională, libertatea vămilor, libertatea economică, întemeierea Ligii Naţiunilor. W. Wilson (1856-1924) a fost preşedinte al SUA între 1913-1919. Era reprezentantul democraţilor. În 1919 i s-a acordat premiul Nobel pentru pace. Declaraţia lui a fost făcută la Metropolitan în 27 septembrie 1918 şi a exercitat o puternică influenţă în Europa.

de hotel a protopopului Damian. Natural, noi ,,minore gentium" nu am participat la şedinţa, care până la ora cinci nu s-a terminat.

Apariţia în presa maghiară a punctelor wilsoniene în ultima lor formă (din 11 februarie şi până în 27 septembrie au suferit unele modificări) a stârnit un entuziasm de nedescris în cercurile româneşti din Budapesta. Acest fapt a dat un nou impuls acţiunii începute la 24 septembrie şi întrucâtva a accelerat timpul. Tratativele cu cercurile interesate se intensifică.

La ,,Jägerhorn" apar persoane nevăzute până atunci chiar şi unii politicieni maghiari au căutat apropiere cu cercurile conducătoare româneşti. L-am văzut printre alţii – mai puţin importanţi – pe Fényes László, deputat independent şi ziarist la **„**Az Est", pamfletar de mare calibru. Natural, la aceste convorbiri nu am fost prezent, doar din discuţiile dintre fruntaşii noştri am putut desprinde câte ceva. Cu multa surprindere au constatat ai noştri că nici cercurile progresiste ale ungurilor, cei grupaţi în jurul revistei ,,XX Század" şi ziarului ,,Világ", cum era Jászy Oszkár cu ai lui şi nici măcar socialiştii unguri nu sesizaseră situaţia reală în care se afla Ungaria şi nici consecinţele pe care le va avea sfârşitul războiului. Cu toţii doreau încetarea vărsării de sânge fără rost, dar nici unul nu mergea aşa de departe ca să prevadă sfârşitul monarhiei şi dezmembrarea Ungariei. Nici cei mai liberali şi avansaţi în idei nu mergeau mai departe decât la o ,,autonomie a Transilvaniei'' în cadrele ţării ungureşti. Unii erau de părere că voim fi pe deplin mulţumiţi cu aplicarea ,,ad literam" a legii naţionalităţilor a lui Deák şi Eötvos din 1868.

Marele public budapestan, poporul, nu-şi dădea seama clar de evenimentele care se petrec în lume. Grijile alimentare, scumpetea, îl preocupa mai mult decât ,,marea politică''. Chiar şi ofiţerii, mai ales cei de rezervă – şovini şi intoleranţi – care cu doi ani înainte mâncau ,,valahii" de vii, acum s-au domolit complet. Discutau cu mult interes dezertările din armată devenite foarte frecvente. Soldaţii ieşiţi din spitale şi cei din concediu, care urmau să se prezinte la corpurile lor de trupa pentru a fi trimişi pe front, se refugiau prin păduri, formând aşa zisul ,,Zeleni Kader". O expresie slavă, care însemna comandamentul verde.

După cuvântarea lui Wilson de la 27 septembrie de la Metropolitan, naţionalităţile din Austria, în special cehii, care se bucurau de o quasi autonomie administrativă, au pornit o acţiune îndrăzneaţă, făţişă şi bine organizată pentru traducerea în fapt a noilor principii lansate de Wilson. Această atitudine a cehilor a avut o influenţă salutară şi asupra corifeilor noştri, care au căutat să-i urmeze, începând şi dânşii o acţiune mai intensă şi curajoasă.

Rezultatul acestei acţiuni a fost convocarea conferinţei Comitetului Naţional pe ziua de 12 octombrie în casa lui Aurel Lazăr din Oradea. La această conferinţă au participat: dr. Teodor Mihali, dr. Alexandru Vaida Voevod, dr. Ştefan Cicio-Pop, Vasile Goldiş, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Ioan Suciu, arhimandritul Nicolae Ivan, dr. Ion Ciordaş[172], dr. Sever Dan, dr. Gheorghe Popovici, protopopul Lugojului, şi dr. George Crişan[173]. În această şedinţă a Comitetului Naţional au fost luate hotărâri categorice şi concrete pentru lupta care urmează să o ducă poporul roman pentru dobândirea drepturilor sale.

Conferinţa de la Oradea a fost prezidată de dr. Ştefan Cicio-Pop, care a făcut o expunere amplă a situaţiei politice, arătând necesitatea de a se lua măsuri grabnice pentru începerea luptei. S-a hotărât ca în parlamentul maghiar în una din şedinţele viitoare deputatul dr. Alexandru Vaida Voevod să citească o declaraţie în care să se spună că Naţiunea română din Ungaria, Transilvania şi Banat doreşte să facă uz de autodeterminare şi să hotărască singură locul ce i se cuvine între popoarele libere, precum şi stabilirea legăturii de coordonare a ei cu naţiunile libere ale lumii. Naţiunea română de acum înainte nu mai cunoaşte autoritatea parlamentului şi a guvernului maghiar.

Cu stilizarea declaraţiei a fost încredinţat Vasile Goldiş. Aici aş dori să fac o remarcă. Pentru ce tocmai Vasile Goldiş a fost încredinţat să redacteze declaraţia care urma să fie citită în parlamentul maghiar şi pentru ce tot Vasile Goldiş a primit sarcina sa redacteze raportul Comitetului Naţional pentru Marea Adunare de la Alba-Iulia, precum şi proiectul de hotărâre?

Dintre membrii Comitetului Naţional, Vasile Goldiş şi Valeriu Braniştе[174] erau purtători de condei, care stăpâneau la perfecţie limba

[172] Ion Ciordaş (1877-1919) a fost doctor în drept al Universităţii din Cluj. A fost ales preşedinte al Consiliului Naţional Român din Beiuş. În 3 aprilie 1919 a fost ucis mişeleşte de soldaţii secui ai căpitanului Verboczy.

[173] Gheorghe Crişan (1888-1935) a făcut studii liceale la Beiuş, oraşul său natal. A fost un apreciat avocat al timpului. În noiembrie 1918 a trecut Carpaţii pentru a informa guvernul român despre activitatea cercurilor conducătoare de la Arad.

[174] Valeriu Braniştе (1869-1928), după absolvirea şcolii populare din satul natal Cincu Mare, a continuat pe cele liceale la Sibiu şi filosofice la Budapesta. Profesor la Gimnaziul din Braşov. A fost unul din marii publicişti transilvăneni cu o activitate impunătoare la *Tribuna*, *Dreptatea* (Timişoara), *Patria* (Cernăuţi) şi de la 1900 director la *Drapelul* din Lugoj. A condus acest ziar 18 ani şi a suferit închisoare la Seghedin pentru ideile sale. A urmat lui Vasile Goldiş la conducerea Resortului Culte şi Instrucţie Publică al Consiliului Dirigent, calitate în care a contribuit la înfiinţarea Universităţii din Cluj. Vezi lucrările sale *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, 1972, şi *Oameni, fapte, întâmplări*, Editura Dacia, 1982, care sunt o adevărată frescă a luptei românilor pentru libertate naţională.

română literară. Ambii, în tinerețe, au fost profesori la liceul românesc ,,Andrei Șaguna" din Brașov. Goldiș profesor de istorie, iar Branişte de limba română. Amândoi erau şi ziarişti. Goldiș director la ,,Românul" din Arad, iar Branişte redacta ,,Drapelul"[175] din Lugoj.

În timpul critic, când se plămădea unirea românilor, Valeriu Branişte se afla în temnița politica din Seghedin (Szeged) de unde l-a eliberat numai revoluția. A ieşit din închisoare grav bolnav, aproape orb, aşa ca nu a putut participa la lucrările pregătitoare ale Marei Adunări Naţionale. În felul acesta a rămas singur în arenă Vasile Goldiş. Ceilalți membri ai consiliului naţional, în marea lor majoritate absolvenţi ai şcolilor străine, nu aveau dexteritatea de a redacta şi stiliza într-o limbă română literară şi frumoasă un text prietenos. Mai era şi Octavian Goga, care ar fi putut îndeplini această sarcină, dar dânsul în acele vremuri mari lipsea din țară, fiind la Paris, unde făcea propagandă românească. Tot aşa şi Voicu Nițescu[176], care conducea legionarii români din Siberia.

Amintesc această împrejurare pentru faptul că Vasile Goldiş interpretează această activitate a sa cu totul altfel. În volumul publicat în anul 1928 – zece ani după unire – intitulat ,,Discursurile mele", în prefață Vasile Goldiş se autoproclamă iniţiator al adunării de la Alba-Iuia şi şeful delegației care a prezentat actul unirii regelui Ferdinand în ziua de 12 decembrie 1918.

Este o afirmație fără temei real, precum că Goldiş ar fi iniţiat actul unirii. Rolul dânsului nu este mai de seamă în această privinţă decât al celorlalţi membri din Comitetul Naţional care în unanimitate au hotărât ținerea unei adunări naționale, care să hotărască soarta viitoare a poporului român din Transilvania şi Banat, fără să fixeze data şi locul unde să fie ținută această adunare. Tot aşa, nu Vasile Goldiş a fost numit şef al delegației, care să prezinte în fața regelui actul unirii. A fost numită o delegație de patru persoane pentru acest scop în ordinea următoare: Episcopii Miron Cristea şi Iuliu Hossu[177], dr. Alexandru Vaida Voevod şi Vasile Goldiş. Dar cum delegația nu putea prezenta actul unirii într-un cor

[175] *Drapelul* l-a avut ca director pe Valeriu Branişte (1901-1919), urmat de M. Gaspar. A avut o atitudine independentă în raport cu partidele politice şi confesiunile timpului, manifestându-se ca organ naţional ce se raporta numai la interesele naţionale ale timpului. S-a bucurat de o bună primire în rândul publicului bănățean.

[176] Voicu Nițescu (1883-1968), originar din Săcele (Brașov), a făcut studii juridice la Cluj. Din bogata sa activitate socio-politică vom reține lupta sa pentru făurirea statului român unitar, activând în Rusia pentru înrolarea voluntarilor în Armata Română. Amintim lucrarea lui *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, 1926. Publicist care a fost permanent colaborator la *Gazeta Transilvaniei, Tribuna, Orizontul, România Mare.* În diferite guverne a condus departamentele Justiției, Lucrărilor Publice, Agricultură şi Domenii.

de patru voci, a fost însărcinat de către delegaţi cel mai bătrân, care era Goldiş, să ţină scurta cuvântare în faţa regelui.

Goldiş tot cu zece ani în urmă şi-a scris memoriile în legătură cu evenimentele din anul 1918. Nu cunosc conţinutul acestor memorii. Nu ştiu dacă este o istorie a adunării de la Alba-Iulia sau se ocupă şi cu alte faze ale luptei naţionale. Foarte curios că Goldiş nu a publicat aceste memorii până era în viaţa atât dânsul, cât şi ceilalţi fruntaşi care au pregătit marea unire, pentru a putea fixa cu exactitate toate momentele istorice de atunci. S-a scris extraordinar de puţin în legătură cu actul unirii. Memoriile detaliate ale lui Goldiş, întregite cu observaţiile şi completările celorlalţi membri ai Marelui Consiliu Naţional, ar fi fost un document foarte preţios. Vasile Goldiş n-a publicat memoriile, nici n-a spus nimănui că le-a făcut. Le-a lăsat ca din întâmplare la fostul său loc de muncă, la Consistoriul episcopiei ortodoxe a Aradului, unde au fost aflate mulţi ani după moartea sa de către episcopul Magieru sau un membru din familia sa. Repet nu cunosc memoriile, dar îmi închipui ca Goldiş nu pregeta să scoată în relief marile sale merite în legătură cu evenimentul istorie. Pentru aceea toată rezerva.

Departe de mine gândul şi intenţia de a diminua importanţa şi rolul jucat de Vasile Goldiş în viaţa politică a Transilvaniei, dar la bătrâneţe şi în special după eşecul politic suferit în 1927 – eşec care l-a scos pentru totdeauna din viaţa politică – Goldiş şi-a pierdut simţul de obiectivitate, asumându-şi merite si roluri pe care nu le-a avut.

Revenind la hotărârile conferinţei de la Oradea din 12 octombrie, trebuie să mai revelăm că s-a ales o delegaţie din sânul comitetului compusă din şase membri: Iuliu Maniu, dr. Alexandra Vaida Voevod, Ştefan Cicio Pop, Vasile Goldiş, Ion Suciu şi Aurel Vlad, fixând atribuţii speciale pentru fiecare în parte. Tot atunci s-a stabilit că dacă evenimentele se vor precipita, sediul acestei delegaţii să fie la Arad. Evident hotărârile de la Oradea n-au fost date în vileag, ele au fost comunicate celor interesaţi în cauză.

După întoarcerea parlamentarilor la Budapesta, în ziua următoare ne-a chemat la sine Ştefan Cicio Pop, comunicându-ne, în rezumat, cele hotărâte la Oradea. Ni s-a spus deschis că lupta pentru revendicările naţionale începe pe viaţă şi pe moarte, la care tineretul universitar este invitat să participe din plin. Tinerimea universitară din Budapesta a fost invitată să-şi dea întreaga contribuţie şi să stea la dispoziţia Comitetului Naţional. În acest scop urma ca studenţimea de la fiecare facultate să desemneze un student, care să fie în permanentă legătura şi la dispoziţia

[177] Iuliu Hossu (1885-1970) a făcut parte din delegaţia care a prezentat regelui Ferdinand decizia istorică de Unire a Transilvaniei cu Ţara. La Alba-Iulia a citit adunării de pe Câmpul lui Horea, Rezoluţia de Unire cu Ţara Mamă. Era episcop greco-catolic la Gherla.

Comitetului Național. Au fost delegați următorii: pentru facultatea de litere și filozofie Ovidiu Hulea[178], pentru cei de la medicină George Popovici (prof. univ. la Cluj mai târziu). Din partea celor de la facultatea de drept Coriolan Băran, iar pentru studenții de la politehnică Victor Vlad.

Cei patru delegați urmau ca zilnic să țină contactul cu conducerea, pentru a primi dispoziții. În afară de Victor Vlad, ceilalți trei ne-am îndeplinit misiunea cu conștiinciozitate și însuflețire. Toate ordinele primite de la conducere erau prompt executate.

În ziua de 17 octombrie Ștefan Cicio Pop mi-a dat ordinul ca în ziua de 18 octombrie un număr 5-6 studenți, ofițeri de rezervă în uniformă, să se afle în fața parlamentului, la ieșirea laterală pe unde părăsesc clădirea deputații. Să fim prezenți de la începutul ședinței. După un timp de o oră de la deschiderea ședinței va ieși din clădire dr. Alexandru Vaida Voevod pe care îl va aștepta o mașină. Rolul nostru va fi să asigurăm accesul până la automobil al lui Vaida, în cazul când cineva, fie chiar organe ale poliței, ar încerca sa-l împiedice. Natural, ne-am angajat cu multa însuflețire la sarcina primită, mai ales că ofițerii din armata comuna K.U.K. nu aveau prea mare respect de organele administrative ungurești și mai ales că aveau ură și dispreț față de politic. O mică răfuială cu poliția nu ne intimida deloc și știam dinainte că eventualul conflict nu ar putea avea consecințe deosebite pentru noi.

În ziua de 18 octombrie ne-am executat prompt de angajamentul luat. Ne-am postat în fata ușii de ieșire și am așteptat să iasă Alexandru Vaida Voevod. N-a trebuit să așteptăm prea mult. La aproximativ o oră după deschiderea ședinței, Alexandru Vaida Voevod a apărut calm în ușă și s-a îndreptat spre o mașină la volanul căreia se afla un soldat ca șofer. A plecat fără a lua cunoștință de prezența noastră.

Ne-am întrebat între noi, care a fost scopul pentru care am păzit pe Alexandru Vaida Voevod, căci în aparență nu s-a întâmplat nimic. Fără a ne face mare bătaie de cap, am pornit după treburile noastre. Peste două, trei ore, când au apărut ziarele de amiază, ,,Az Est", ,,12 Órai Újság", am înțeles că am asistat la un eveniment istoric, dar pe dinafară. Din conținutul ziarelor am aflat că discursul lui Alexandru Vaida Voevod a venit prin surpriză și pur și simplu deputații unguri au rămas stupefiați. Abia după plecarea lui și-au revenit și au început vociferările, pretinzând măsuri riguroase contra lui Vaida. Dar Alexandru Vaida Voevod era departe, în siguranță.

[178] Ovidiu Hulea (1893-1952), fiu de preot din județul Alba, a fost profesor la Blaj, Cluj, Aiud. S-a remarcat ca un publicist activ care a îndeplinit atribuțiile de secretar de redacție la gazeta blăjeană *Unirea* între anii 1916-1919.

O notă discordantă a fost discursul din ziua de 19 octombrie – a doua zi după Alexandru Vaida Voevod – al lui Mihály Péter, deputat român guvernamental de Maramureş. Nici ungurii nu l-au luat în serios. După discursul lui Alexandru Vaida Voevod, tonul gazetelor din Budapesta s-a schimbat radical. Presa evreo-maghiară a început să se trezească la realitate. Numai ziarele ,,Pesti Napló" şi ,,Világ" au început să discute evenimentele de actualitate cu un realism relativ. Cu dezmembrarea Ungariei nu se împăcau nici aceste două ziare, mai puţin şovine decât celelalte. De rest nu vorbesc. Cereau cu insistenţă înăsprirea măsurilor excepţionale şi punerea la zid a trădătorilor. Evenimentele care se desfăşurau în galop nu puteau fi oprite nici cu puteri supranaturale.

Însufleţirea a pus stăpânire pe tot ce era român în Budapesta. Cei care încă în urmă cu o lună erau rezervaţi, neîncrezători, unii chiar laşi, aceştia erau cei mai gălăgioşi, nerăbdători şi intoleranţi. Pentru toţi râul Tisa era frontiera viitoare. Unul dintre cei mai agitaţi erau conferenţiarul de limba română de la universitate George Alexici, al cărui trecut din punct de vedere al naţionalismului era aspru criticat. Doar că însufleţirea lui n-a fost de durată.

Aici trebuie menţionat faptul că în acele zile mari socialiştii români din Budapesta erau într-o fierbere şi activitate intensă. Evenimentele care se succedau interesa şi pe dânşii în cea mai mare măsură. Legături de natură culturală au existat şi mai înainte între noi studenţii, mai precis societatea ,,Petru Maior" şi socialiştii români. S-au făcut şezători comune la care a participat publicul românesc din Budapesta. În acea lună de octombrie 1918, foarte agitată şi plină de speranţe, sub egida partidului socialist român s-a organizat o şezătoare cu program bogat în sala cinematografului ,,Omnia" închiriată în acest scop. Noi, studenţimea, ne-am dat contribuţia la alcătuirea unui program de înalt nivel. Am pregătit conferinţe cu conţinut istoric, căutând să infiltrăm sentimentul-naţional în sufletul auditoriului. Corul societăţii ,,Petru Maior", condus de Sava Golumba a executat câteva cântări de mare succes. La sfârşitul şezătorii s-a cântat – secondat de întreaga sală ,,Marsilieza", ,,Deşteaptă-te, române!", ,,Pe-al nostru steag" etc.

Trebuie să amintesc aici rolul foarte activ al lui Leonard Paukerov[179]. Cu aceste ocaziuni ne-am dat seama că între socialişti şi naţionaliştii români s-a creat o strânsă apropiere determinată de evenimentele în curs şi de

[179] Leonard Paukerov s-a născut în anul 1887, ziarist provenind din Rusia, dar format în România, la Iaşi şi Bucureşti. A fost ziarist şi la Budapesta, unde şi-a publicat cartea *Când joci teatru românesc în ţara ungurească*, 1914. La Bucureşti a făcut parte din redacţia ziarului *România muncitoare* (1905).

scopul comun pe care îl urmăream şi unii şi alţii. Conducerea partidului socialist român reprezentată prin Iosif Jumanca[180], Ion Flueraş[181] şi Enea Grapini depuneau toate străduinţele de a lua contact cu conducerea partidului naţional român. Această dorinţă a lor s-a realizat abia în ultima zi a lunii octombrie, când a izbucnit revoluţia. Nu putem să nu recunoaştem deplina loialitate şi meritul Partidului Socialist Român în lupta dusă pentru unire. Socialiştii români ridicau o problemă. Instituţia monarhica nu se împăca cu ideologia socialistă, Pentru acest motiv cereau să se folosească cu fiecare ocazie termenul de ,,România" şi nu ,,Regatul Român" Deci unirea trebuia să se facă cu Ţara Românească şi nu cu Regatul Român.

La obiecţiile naţionaliştilor că marea majoritate a românilor nu sunt dispuşi să schimbe forma de stat, dânşii ne răspundeau că înţeleg acest lucru. Ei sunt adevăraţi democraţi şi înţeleg să se supună voinţei majorităţii. Aceasta nu însemna nicidecum că renunţau la un principiu, la o ideologie. Cel care conducea discuţia cu multă competenţă dar şi pătruns de un spirit adevărat românesc a fost Iosif Jumanca.

În ziua de 22 octombrie am fost invitat să particip la o şedinţă a Consiliului Naţional Român, în camera de hotel de la ,,Jägerhorn" a protopopului deputat Vasile Damian. Erau prezenţi Teodor Mihali, Ştefan Cicio Pop, Vasile Goldiş, Ioan Suciu, Ion Erdelyi, dr. Victor Bontescu[182], Aurel Vlad etc. şi pentru întâia oară Iuliu Maniu în uniformă de sublocotenent de artilerie. Am fost de faţă cei trei delegaţi ai studenţimii: George Popovici, Ovidiu Hulea şi subsemnatul. Nu s-a prezentat şi nu s-a scuzat delegatul studenţilor de la politehnică.

Şedinţa a fost prezentată de Teodor Mihali, care a deschis-o cu precizarea că după discursul lui Vaida din 18 octombrie 1918, care a produs vâlvă enormă, nu putem sta cu mâinile în sân. Va trebui să începem o acţiune bine concepută pentru convocarea unei adunări naţionale, care să hotărască soarta naţiunii române din Ungaria. În acest scop trebuie începută o campanie de lămurire a maselor. Din anul 1916, cu intrarea României în război, toate ziarele româneşti din Transilvania au fost suprimate. Poporul român nu este la curent cu evenimentele uriaşe care sunt în pregătire. De aceea propune ca studenţimea româna care se afla în acel moment în

[180] Iosif Jumanca (1893-1949) s-a impus în mediul politic transilvănean prin bunul simţ care i-a ghidat judecăţile. A fost membru al Consiliului Dirigent.

[181] Ion Flueraş (1883-1952), fiu de plugari din Chereluş, judeţul Arad. Meseriaş lemnar, a exercitat o mare influenţă politică în rândul muncitorilor prin echilibrul său psihic.

[182] Victor Bontescu (1879-1933), avocat angajat în lupta pentru Unire. A condus cu succes Banca Agrară din Cluj. În cadrul Consiliului Dirigent a condus Resortul de Agricultură şi Comerţ. A fost titular la două departamente guvernamentale: Agricultură (1919) şi Industrie şi Comerţ (1919-1920).

Budapesta la studii să plece în satele lor, să ia contact cu lumea şi să-i arate situaţia adevărată, pregătind-o pentru evenimentele care vor urma. Starea de spirit creată în urma discursului lui Vaida şi a evenimentelor din Austria trebuie exploatată la maxim pe toate căile.

Cel dintâi ia cuvântul Vasile Goldiş. Atrage atenţia celor prezenţi asupra stării de asediu decretată pentru Budapesta. Sentinţele la moarte se executa în decurs de trei ore fără drept de apel. Generalul Lukachich, comandantul garnizoanei Budapesta, nu cunoaşte gluma şi nu cruţă pe nimeni. Azi nu mai încape îndoiala că România Mare se va înfăptui. Va fi aceasta în 6 sau 10 luni, dar lucrul este sigur. Statul român viitor va avea nevoie de oameni vii si nu de martiri fără rost. Cere rezervă multă şi să nu ne expunem la neplăceri şi pericole. Ia cuvântul Ştefan Cicio Pop care îl întreabă pe Vasile Goldiş: ,,Mai Vasile! tu câţi copii ai?" Răspunde Goldiş: ,,Ştii bine ca nu am copii". Cicio Pop continuă: ,,Eu, am 5 copii. Nimic în lume nu se face fără jertfe. Nu putem ţine seama de situaţia de moment. Naţiunea îşi croieşte destinul ei, iar noi nu ne putem eschiva sub nici un motiv şi cu orice risc trebuie să mergem înainte". Apoi se adresează către noi, cei 3 reprezentanţi ai studenţimii. ,,Băieţi lupta merge înainte. Renunţaţi pentru un scurt răstimp la studii. Tineretul studios a fost întotdeauna generos. La 1848 studenţimea a fost în fruntea mişcării naţionale. Nu vă lăsaţi mai prejos decât antecesorii voştri. Faceţi-vă datoria fată de Naţie. Mergeţi în satele voastre, în târguri, în centre mai mari, lămuriţi poporul şi faceţi pregătirile pentru ceea ce va urma." În tot acest timp, Iuliu Maniu, în picioare, proptea soba de teracotă, fără a interveni cu un cuvânt in discuţie.

După ce ni s-au dat anumite indicaţii de amănunt, îndrumări să comunicăm orice am avea mai important pe adresa lui Ion Erdélyi, iar în provincie să luam contact cu fruntaşii Partidului Naţional Roman, cu care să lucram mână în mână, noi cei trei am părăsit camera de şedinţă. Bătrânii au continuat discuţiile, căci la cină nu a coborât nimeni.

Timp de 2-3 zile, noi am luat pe toate căile contact cu colegii, pe care i-am convins să execute îndrumările conducerii. Marea majoritate a acceptat şi a plecat la destinaţie, aşa ca evenimentele mari din ziua de 30 octombrie i-au aflat la casele lor. Aici trebuie să lămuresc faptul că sub regimul Karolyi şi Kún Béla la Universitatea din Budapesta a rămas un număr important de tineri români care şi-a continuat studiile. Aceştia, în procent de 90-95% au fost ofiţeri de rezervă întorşi de pe front, care în drum spre casă s-au oprit prin trecere la Budapesta şi fără a lua contact cu cei chemaţi şi informaţi s-au grăbit să se înscrie la diferite facultăţi pentru a beneficia de un semestru, după ce în cursul celor patru ani şi jumătate de

război au pierdut atâtea semestre. Odată înscrişi, fiecare a căutat să beneficieze cât mai mult şi să ajungă grabnic la o diplomă. Intrarea armatei române la 2 august 1919 a rezolvat definitiv şi această problemă.

Evenimentele s-au precipitat într-un tempo rapid. Lunile sau anul prorocit de Vasile Goldiş la 22 octombrie s-au redus la 8 zile. În seara zilei de 31 octombrie mă întorceam de la Sânnicolau Mare, sediul cercului, unde am luat contact cu dr. Nestor Oprean, preotul dr. Petre Fleşeriu[183] şi alţii pentru a-i pune la curent cu mersul evenimentelor şi pentru a lua măsurile adecvate. Trenul local de la Chichinda, care avea legătura directă spre nord cu Seghedinul şi Budapesta, iar spre sud cu Timişoara, sosea la Nerău, satul meu, la orele 8 seara. Spre marea surpriză a comunei, din acest tren au coborât vreo 20 de soldaţi, săteni de-ai noştri, care făceau serviciul în mare parte în garnizoana din Seghedin. Soldaţii nu aveau rozete pe chipiu cu iniţialele împăratului, iar gradaţii erau lipsiţi de grade. Cei mai mulţi pentru orice eventualitate au venit cu arme cu tot. Aceştia ne-au povestit că în orele de după masă a izbucnit revoluţia. Soldaţii au rupt gradele de pe umerii ofiţerilor şi le-au tăiat rozeta de pe chipiu. Amănunte prea puţine au fost în stare să ne comunice. Radio pe atunci nu era, telefonul şi telegraful nu funcţionau. Revoluţia a izbucnit pe frontul italian În ziua de 30 octombrie şi s-a răspândit în curs de 24 de ore în toată Monarhia.

A doua zi ne-am lămurit asupra situaţiei. Am călătorit la Timişoara pentru a primi instrucţiuni. Atât organizaţia Partidului Naţional Roman, cât şi comandamentul gărzilor naţionale şi-au instalat sediul în biroul avocaţial al prietenului meu dr. Iustin Nemet din strada George Lazăr, nr. 2, atunci Szerb utca nr. 2. Conducerea partidului era mai greu de întâlnit. Cu atât mai febrilă era activitatea la comandamentul gărzilor naţionale. Locotenentul-colonel magistrat Sebastian Brânduşa[184] era în permanenţă în birou. Cu o rară ambiţie şi destoinicie muncea, instruia şi organiza gărzile, dând importanţă mai ales provinciei. Eu am primit încredinţarea să organizez gărzile din plasa Sânnicolaul Mare. Înfiinţarea urgentă a gărzilor naţionale s-a impus prin faptul că jandarmeria maghiară a fost dezarmată şi desfiinţată în prima zi de revoluţie. Era urgent necesar un organism pentru asigurarea ordinii.

Fără zăbavă am început organizarea. În ziua următoare în toate comunele din plasă gărzile erau în funcţiune. De arme şi muniţii n-am dus lipsa. Au adus oamenii de la regiment tot felul de arme, până şi mitraliere. Dezordini nu au fost în plasă, afară de comuna Beşenova Veche, azi

[183] Petru Fleşeriu (1888-1940), preot, a absolvit în 1905 cursurile liceale la Braşov.

[184] Sebastian Brânduşa, originar din Petroşani, a fost un distins magistrat din garda naţională română. A îndeplinit atribuţiile de comandant al Gărzii Naţionale Române din Timişoara.

Dudeştii Vechi, locuită de bulgari, unde noi n-am intrat. În restul comunelor mai mult femeile au avut răfuieli mai mărunte cu notarii, care au trebuit să răspundă pentru multele abuzuri comise în cursul războiului. Această situaţie n-a durat decât opt zile.

În ziua de 8 noiembrie a apărut un escadron de cavalerie sârbească, care a preluat stăpânirea efectivă şi care în ziua următoare a dizolvat gărzile naţionale române. N-aş putea afirma că în acele zile conducerea sârbeasca ar fi avut o atitudine binevoitoare faţă de români. La scurt timp au început deportările românilor care nu erau bine văzuţi de către sârbii localnici.

În urma împrejurărilor intervenite, eu nu mi-am mai aflat rostul pe plaiurile locului de naştere. Am plecat în ziua următoare la Arad, unde m-am prezentat la gărzile naţionale comandate de maiorul Alexandru Vlad, încadrându-mă în organizaţia din Arad. Aici am asistat la evenimentele care au urmat şi care nu erau decât o continuare a activităţii din Budapesta.

Cred că este cazul ca la acest capitol să arăt situaţia la începutul revoluţiei în Banat şi în municipiul Timişoara, care natural că au luat parte din plin la mişcările din toamna anului 1918. Vestea prăbuşirii Imperiului habsburgic a fost primită cu mult entuziasm de românii bănăţeni. Se deschidea o era nouă, frumoasă, visată şi aşteptată de veacuri. La sate, din prima zi situaţia a fost lămurită. Notarii străini care în decursul războiului nu s-au purtat omeneşte, pur şi simplu au fost alungaţi, fără a le face alt rău. Jandarmeria ungurească a fost dezarmată şi i-au luat locul gărzile naţionale româneşti. Soldaţi întorşi de pe front după aproape cinci ani, unde au trebuit să lupte pentru o cauză străină, cu bucurie s-au angajat să servească în gărzile naţionale, de astă dată pentru naţiunea română. Viaţa acestor gărzi n-a fost de lungă durată. După 7-8 zile au intrat trupele sârbeşti în Banat să ne ,,elibereze" după ce ne eliberaserăm singuri. În prima zi au dizolvat şi dezarmat gărzile naţionale. Trupele române demobilizate după Pacea de la Buftea nu aveau cum să intre la repezeală în Transilvania şi Banat. Sârbii, care nu au demobilizat nici un moment şi care luptau pe frontul din Balcani alături de armata mareşalului Franchet d'Esperey[185], după prăbuşirea frontului balcanic nemaiavând nici un obstacol în faţă, au trecut Dunărea să ,,cucerească Banatul".

Din primele zile ale lunii noiembrie factorii de conducere ai administraţiei maghiare de ieri au dispărut în toate direcţiile, plecând probabil la locurile de unde au venit. În locul lor au intrat în arena politică locală câţiva avocaţi evreo-maghiari, fără importanţă în trecut, care acum se

[185] Franchet d'Esperey (1856-1942), general francez căruia i s-a încredinţat în 1918 comanda armatei de la Salonic. Această armată a trecut Dunărea la 10 noiembrie 1918, deschizând drumul spre Budapesta.

străduiau în continuare să reprezinte ideea de stat maghiar, natural, adaptându-se situaţiei politice noi. Róth Otto, Jakobi Kálmán, Láng Béla, Skutecky Armin şi alţii din aceeaşi pănură au căutat să ia, locul gentry-lor maghiari de ieri, care îi desconsiderau şi nu-i acceptau în cercurile lor. Aceştia au început să formeze fel de fel de consilii naţionale şi internaţionale, la care au invitat să participe şi elemente ale celorlalte naţionalităţi conlocuitoare. După ce au schimbat câteva variante, au format un consiliu de conducere efemer, în care au cooptat şi câteva persoane – neimportante şi aproape necunoscute din naţionalităţile bănăţene.

Consiliul astfel constituit a proclamat Republica Bănăţeană. Nu s-a examinat mai de aproape dacă acest consiliu redus reprezintă ceva şi pe cineva sau numai propriile lor persoane. Nu s-au precizat nici bazele constituţionale ale noii republici. Partidul social democrat – oficial – nu a aderat. Au luat parte la conducere anumiţi membri răzleţi din partid, care nu aveau o aprobare formală a partidului. Natural, noua republică avea caracter unguresc. Limba oficială, cea maghiara, fără ca măcar din consiliul care s-a autoproclamat for de conducere al republicii, 3-4 % să fi fost maghiari. În afară de cele două ziare ,,Temesvari Hirlap", condus de Pogány Béla, şi ,,Temesvarer Zeitung", al cărui director era Lovas Armin, altă presă nu a luat cunoştinţă de apariţia pe mapamond a unui nou stat. Nu s-a ajuns la redactarea unei constituţii ca să se cunoască principiile de drept public pe baza cărora va funcţiona noul stat.

Paralel cu cele arătate mai sus, armata sârbă şi-a stabilit garnizoane în centrele mai importante ale Banatului. La scurt timp a intrat în Timişoara o divizie franceză sub comanda generalului Gambetta, fiul marelui om de stat francez şi prim-ministru Gambetta[186], care făcea parte din grupul de armate comandat de mareşalul Franchet d'Esperey, comandant al corpului de armata fiind generalul Tournadre. Acesta din urma a exercitat efectiv puterea şi a avut răspunderea efectivă. Gambetta a interzis manifestaţiile cu caracter politic, fără a lua act de existenţa Republicii Bănăţene. De fapt, timp de 9 luni, din luna noiembrie până la 3 august 1919, administraţia în funcţie în momentul intrării trupelor franceze a continuat să gireze afacerile curente, fără caracter politic.

Ce-au făcut românii îi timpul acestor 9 luni de ocupaţie franco-sârbească După cum am arătat, gărzile naţionale au fost dizolvate de sârbi în primele zile ale lunii noiembrie. Activitatea Partidului Naţional Roman s-a desfăşurat mai mult clandestin. Contactul cu delegaţia partidului din Arad

[186] Léon Gambetta (1838-1887), om de stat francez, renumit prin darul său oratoric dovedit în dârzenia cu care a apărat în 1870 libertatea Franţei. Preşedinte al consiliului de miniştri în 1881.

era destul de strâns, aşa că şi bănăţenii erau în cunoştinţă de cauză cu desfăşurarea evenimentelor. Ziarele din Arad intrau liber în Banat. Pregătirile pentru Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia s-au făcut şi la noi. Toate circumscripţiile electorale si-au desemnat la timp delegaţii, conform instrucţiunilor primite. În ziua de 8 noiembrie a reapărut la Arad ziarul ,,Românul", care fusese suprimat de regimul unguresc în 1916.

Greutatea a fost la plecare. Sârbii au căutat să împiedice participarea delegaţilor la adunare. Nerecunoaşterea situaţiei locale a făcut posibil ca o bună parte a delegaţilor să treacă peste obstacolele ridicate de sârbi şi să participe la adunare. Precaută, conducerea multor circumscripţii a scris pe mandatele deputaţilor: ,,Delegatul a fost îndrumat de alegători să voteze unirea cu România". Cu multă bucurie am constatat la Alba-Iulia ca o bună parte dintre bănăţeni au reuşit să se strecoare prin cordoanele sârbeşti şi să participe la marea adunare naţională.

Conducerea politică la Arad o avea efectiv Ştefan Cicio-Pop, în acele zile bolnav de gripă spaniolă. Cu temperatura mare, era silit să zacă în pat, de unde conducea întreagă activitate a partidului. În primele zile ale revoluţiei huligani unguri au atacat casa lui Ştefan-Cicio Pop[187], spărgând toate ferestrele. Vasile Goldiş, a doua zi, după revoluţie, a socotit că este mai prudent să părăsească Aradul şi a plecat în comuna natală la Cermei, unde se afla în siguranţă.

În casa lui Ştefan Cicio-Pop, forfotă mare: zi şi noapte agitaţie, circulaţie. Unii intrau, alţii ieşeau, unii aduceau informaţii, alţii doreau să fie informaţi. În judeţul Arad revoluţia a fost cu adevărat revoluţie. Castelele aristocraţilor devastate, iar notarii comunali aproape alungaţi din comune. Au trecut zile până când s-a reuşit să se liniştească spiritele soldaţilor întorşi de pe front şi ale soţiilor rămase acasă, care îşi aveau şi ele răfuiala lor cu notarul comunal, în cele mai multe cazuri străin şi abuziv.

Ştefan Cicio-Pop, bolnav de gripă spaniolă, epidemie gravă, care în toamna anului 1918 a secerat de doua ori atâtea victime cât războiul mondial care luase sfârşit, zăcea în pat cu temperatura de 39-40 de grade. Acest munte de om doborât de boală, cu o putere de voinţă supraomeneasca conducea din patul de suferinţă toate operaţiunile. Era ajutat de o pleiadă întreagă de tineri, dar ajutorul cel mai preţios şi util era fiica lui Ani, care făcea pe secretara.

Gărzile naţionale au luat fiinţă în Arad în ziua de 1 noiembrie în casa locotenentului de rezervă Petre Oprea. După o serie de impedimente din

[187] În jurul lui 1 noiembrie 1918, în locuinţa lui Ştefan Cicio-Pop s-au tras şi focuri de armă. Câteva note (însemnări) din zilele acelea de încordare sunt o mărturie elocventă: ,,aseară s-au tras două focuri" etc.

partea comandantului garnizoanei generalul Resch, gărzile au luat ființă și comandanții de unități au depus jurământul în fața bolnavului Ștefan Cicio Pop, urmând ca gardiștii să depună jurământul în mâinile comandantului. Textul jurământului a fost următorul; ,,Eu X.Z. jur atotputernicului Dumnezeu, că voi fi întru toate cu credință și supunere Consiliului Național Român din Ungaria, Transilvania și Banat. Conștient de datorințele ce impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi credincios neamului unitar român și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiască ei pe orice teritoriu politic. Așa să-mi ajute Dumnezeu".

La repezeală gărzile constituite s-au răspândit în comunele din comitat, unde era nevoie de prezența lor. Jandarmeria ungureasca a fost dezarmată. Și literalmente desființată în ziua întâi a revoluției. Notarii fugiți din sate. Se impunea urgent prezența unui organ de autoritate care să mențină ordinea. Acest organ fost garda națională română. După această prima măsură luată de urgență, s-a procedat metodic la o organizare a gărzilor.

În localul școlii medii civile de băieți s-a instalat comandamentul gărzilor, întâi pentru comitatul Arad, ca mai apoi să se transforme în comandamentul gărzilor naționale pentru întreaga Transilvanie. Comandant suprem a fost numit maiorul Alexandru Vlad[188], mai târziu devenit general, un om de curaj și un excelent organizator. În scurtul interval de câteva zile acest organism compus din voluntari, a funcționat ca o veche organizație militară. În cursul lunii decembrie, comandamentul gărzilor a fost mutat la Sibiu.

La început chemarea acestor gărzi a fost să mențină ordinea publică, ca apoi începând cu luna februarie 1919 să fie obligate să apere Ardealul românesc față de trupele regulate ale armatei maghiare. La podul de pe Mureș de la Branișca la nord și la sud s-a fixat linia de apărare care a trebuit menținută aproape 2 luni, până când s-au format cele două divizii ardelene: Divizia 16 sub comanda generalului Hanzu[189] și Divizia 19 sub comanda generalului Dănilă Papp. După aceea au venit în luna aprilie diviziile din vechea țară comandate de generalul Moșoiu[190]. Ele au început ofensiva și nu

[188] Alexandru Vlad s-a născut în anul 1876 și a făcut studii la Brașov, orașul său natal, apoi la la Viena. În preajma unirii a deținut funcția de comandant al gărzilor naționale, devine deputat de Arad, iar in anul 1940, primar al orașului Arad.

[189] Ion Hanzu, ofițer superior de artilerie. A fost comandant de divizie în luptele de la Tisa, iar după încheierea armistițiului, a devenit comandantul Corpului 7 armată din Sibiu.

[190] Traian Moșoiu (1868-1932) a fost între anii 1889-1891 ofițer în armata austro-ungară. În 1893 a devenit ofițer român. Demisia sa din armata imperială a fost un gest simbolic pe care l-a motivat cu sentimentele sale naționale. A jucat un rol însemnat în campania militară

s-au oprit până la intrarea în Budapesta, în ziua de 2 august 1919. Aici trebuie menţionat că anumite oraşe ca Braşov, Cluj etc. au fost ocupate de trupele române încă din luna decembrie. Numai pe aceasta porţiune a frontului au durat luptele în continuare până în luna aprilie.

Lupte eroice au fost duse de oameni care 5 ani au stat pe front, luptând pentru interese străine ca apoi când toate armatele din Europa au fost demobilizate, aceşti oameni de ispravă care au fost gardiştii români, să trebuiască să continue lupta mai departe pentru a-şi apăra cu preţul vieţii pământul strămoşesc recent redobândit. Trebuie să amintesc că armele de care dispuneau gărzile nu prea erau suficiente. Şi cum fabrică de arme în Ardeal nu exista, s-a recurs la un expedient foarte simplu. În acele zile se retrăgeau prin teritoriile noastre armatele feldmareşalului Mackensen spre patria lor. Trebuie să recunoaştem că, pentru o armată învinsă disciplina trupelor era de admirat. Ofertele făcute lui Mackensen şi ofiţerilor superiori de a ne vinde armament pentru bani şi hrană, au fost categoric respinse. S-au arătat mai înţelegători subofiţerii şi soldaţii, care pentru o sumă de bani sau pentru alimente, foarte bucuros îşi uşurau bagajele scăpând de arme, care au devenit inutile. Întrebarea care se pune ar fi, de unde am avut bani? Ar putea răspunde domnişoara Ani Pop, la care totdeauna se găseau sumele trebuincioase.

Situaţia era cum se întâmpla adeseori, că noi ne temeam de armata germană în retragere, iar comandamentele germane cereau garanţii de la noi, ca nu-i atacăm. Foarte bucuroşi le-am oferit aceste garanţii. De altfel Mackensen s-a arătat foarte înţelegător, când în urma unei scrisori pe care i-a adresat-o Ştefan Cicio-Pop în numele Marelui Congres Naţional şi l-a solicitat ca în timpul pregătirii şi a duratei Adunării de la Alba Iulia, armatele germane să evite trecerea prin Alba-Iulia şi satele vecine, Mackensen, într-o scrisoare curtenitoare, a asigurat Consiliul Naţional că va da ordine în acest sens, ceea ce a şi făcut. În timpul ţinerii Adunării de la Alba-Iulia nu s-au văzut germani prin apropiere.

Consiliul Naţional Român Central constituit în ziua de 31 octombrie la Budapesta, compus din 6 naţionali şi 6 socialişti a hotărât că pentru o operativitate mai eficientă, o emanaţie a Marelui Consiliu, compusă din Ştefan Cicio Pop, Vasile Goldiş, Aurel Vlad de la naţionali şi Iosif Jumanca, Ion Fluieraş şi Enea Grapini[191] să-şi stabilească sediul permanent în Arad, de

din 1919. În guvernele Al. Vaida-Voevod şi I.I.C. Brătianu i s-a încredinţat conducerea unor departamente guvernamentale.

[191] Enea Grapini, inginer, a purtat discuţii cu reprezentanţii Partidului Naţional Român privind constituirea Consiliului Naţional Român Central, fapt realizat la 30 noiembrie 1918 la Budapesta. A participat la adunările care au elaborat deciziile majore privind Unirea.

unde să conducă toate operaţiile noastre pentru ţinerea marii adunări naţionale. Acest consiliu redus s-a mutat la Arad şi s-a constituit cu Ştefan Cicio Pop preşedinte, având secretar pe dr. Gheorghe Crişan.

Consiliul redus îşi ţinea şedinţele în casa lui Ştefan Cicio Pop. Se întâlneau zilnic şi se consfătuiau de unde şi cum să înceapă exercitarea puterii în ţinuturile locuite de romani în Ungaria. Au fost bine inspiraţi cei din consiliu când au hotărât sa trimită o notă de ultimat guvernului maghiar, în care cer nici mai mult, nici mai puţin, decât ca guvernul maghiar din Budapesta, să adreseze un ordin organelor politice de stat, administrative, judecătoreşti, financiare etc., din cele 25 de comitate locuite de români, îndrumându-le să se subordoneze Consiliului Naţional Român Central. Numai în acest caz putem asigura ordinea publică şi putem garanta siguranţa vieţii şi a averii. În caz contrar toată răspunderea va cădea asupra capului guvernului maghiar. Răspunsul se aşteaptă până în ziua de 12 noiembrie, ora 18.

Drept răspuns la acest curajos şi categoric ultimat, în ziua de 13 noiembrie dimineaţa a descins la Arad însuşi ministrul Jászi Oszkár, însoţit de o pleiada întreagă de fruntaşi ai noului, dar şi vechiului regim, ca Bokányi Dezsö, şeful socialiştilor maghiari, Ábráhám Dezső, apoi şovinistul dr. Apáthi Ştefan[192], contele Teleki şi alţii. Cum au decurs tratativele şi rezultatul la care au ajuns, 1-au relatat alţii, care au fost de faţă la aceste discuţii. Eu am fost numai pe dinafară, deci renunţ să mă ocup de ele. Cum tratativele s-au soldat cu un eşec total, lucrările pentru convocarea grabnică a adunării naţionale au luat un tempo rapid.

Câteva fragmente din discuţia purtata de Jászi cu Iuliu Maniu circulau în public. Maniu a cerut lui Jászi, ca guvernul maghiar care mai dispunea de căile ferate, să ordone autorităţilor în subordine, ca să pună la dispoziţia Consiliului Naţional Român Central trenuri speciale în număr suficient pentru poporul care va merge la adunare. La răspunsul negativ al lui Jászi, replica lui Maniu ar fi fost: ,,Adunarea noi tot o vom ţine. Lumea va porni cu mic cu mare pe jos. Dar cine poate garanta securitatea puţinilor maghiari care locuiesc pe traseele care duc a locul adunării?" Argumentul a fost convingător. În zilele premergătoare adunării, trenuri speciale suficiente au stat la dispoziţia Consiliului Naţional Român. După eşuarea tratativelor, Consiliului Naţional a adresat un manifest către poporul român semnat în numele Consiliului de către Iuliu Maniu şi Ştefan Cicio Pop. Manifestul a fost publicat, este cunoscut, deci nu mă ocup de el.

[192] Apáthi Ştefan (1863-1922), profesor la Universitatea din Cluj, a avut cercetări ştiinţifice în domeniul celulei. S-a remarcat însă prin activitatea sa politică pătrunsă de şovinism şi neînţelegere a problemei naţionalităţilor

Deoarece toţi membrii Consiliului Naţional Român Central în acest moment se aflau în Arad, după plecarea din ziua de 15 noiembrie a lui Jászi Oszkár s-au întrunit în şedinţa plenară care a ţinut până în noapte târziu. În această şedinţă s-au discutat măsurile care trebuie luate în vederea convocării grabnice a adunării. A doua zi în ziua de 16 noiembrie după masă a fost convocată o şedinţă a Consiliului amplificat cu reprezentanţi ai gărzilor naţionale şi a studenţimi. La această adunare, care s-a ţinut în sala de gimnastică a şcolii de fete ,,Vasile Stroescu", am participat şi eu. La şedinţă am fost prezenţi cam 50-60 persoane. După câte ştiu mai suntem în viaţă două, trei persoane, ing. Enea Grapini, subsemnatul şi Tiron Albani[193] (de acesta nu sunt sigur că a fost prezent).

Discuţiile au fost conduse de Iuliu Maniu. S-a căzut de acord de la început asupra zilei în care se tine adunarea: ziua de 1 decembrie, stil nou. S-a ridicat imediat a doua problemă. Unde să se ţină adunarea, la Blaj: pe Câmpul Libertăţii sau în cetatea Alba-Iulia. Într-o discuţie calmă şi competentă au fost examinate posibilităţile. S-a pledat pentru Blaj argumentând că adunarea naţională de acum ar fi urmarea firească a adunării naţionale din 3-15 mai 1848, ţinută pe Câmpul Libertăţii. În decursul şedinţei a sosit vestea trimisă din partea căpitanului Florian Medrea[194] şi a lui Ovidiu Gritta[195], prin care se aduce la cunoştinţa Consiliului Naţional Român, că gărzile române stăpânesc pe deplin oraşul şi cetatea Alba-Iulia, precum şi regiunea întreagă.

Cel care a susţinut ţinerea adunării în cetatea de la Alba Iulia a fost un tânăr inginer, al cărui nume azi nu 1-aş putea preciza cu siguranţă. Oratorul a argumentat cu aceea că la adunarea din 1 decembrie dorim să aducem cel puţin 100000 de oameni. Aceştia vor veni unii de la distanţe mari cu trenuri speciale. Sunt planificate aproximativ 20 de trenuri speciale. Gara Blaj nu are capacitatea de a primi acest număr mare de trenuri. Pledează pentru Alba-Iulia faptul că în nemijlocită apropiere se află triajul de la Coşlar care poate primi şi gara un număr mare de trenuri. În apropiere se află Vinţul de Jos, tot o gară mare şi însăşi gara din Alba-Iulia este mai mare ca cea a Blajului.

Al doilea argument a fost, că adunarea de la Blaj în 1848 s-a ţinut la 15 mai, deci în primăvara târzie, când participanţii nu aveau nevoie de

[193] Tiron Albani a fost ales membru al Consiliului Naţional Român în şedinţa de constituire de la Budapesta. A avut o contribuţie pozitivă la apariţia gazetei *Curentul* de la Budapesta, faţă de a cărei apariţie socialiştii unguri s-au opus.

[194] Medrea Florian (1884-1947), ofiţer de carieră, a organizat paza de la Alba Iulia.

[195] Gritta Ovidiu (1887-1942), originar din Sibiu, a fost funcţionar al Băncii ,,Albina" a fost mobilizat şi a devenit ajutorul lui Florian Medrea. A condus regimente din Alba, Arad, Timişoara şi Oradea.

adăpost. Adunarea de acum se ține la 1 decembrie în plină iarnă, când este posibil să cadă zăpada – cum de fapt a și nins – poate să înghețe – cum a și înghețat. O sută de mii de oameni nu pot să sosească în câteva ore. Ei vor începe să vină din preziuă. În Blaj nu sunt posibilități de cazare. În Alba-Iulia sunt trei cazărmi mari în momentul de față goale, plus școlile. La caz de nevoie pot fi utilizate și cazematele cetății, care pot adăposti orice număr de oameni. Așa că participanții la adunare sunt asigurați să nu rămână în stradă și au parte de adăpost, unde pot dormi, pot să se alimenteze etc. Argumentele au fost convingătoare. S-a mai susținut că din punct de vedere istoric Alba Iulia nu este mai prejos decât Blajul. Consiliul Național în urma discuțiilor purtate a hotărât că Marea Adunare Națională să fie convocată pentru ziua de 1 decembrie orele 10 în cetatea Alba-Iulia. Zvonul lansat, că unii din corifeii unirii ar fi insistat cu tărie pentru Blaj, este cu totul neîntemeiat.

Tot atât de netemeinice sunt și acele zvonuri răspândite, că la un moment dat s-a renunțat la ținerea adunării de la Alba Iulia și că a trebuit să intervină episcopul Ion. I. Papp și Ion Pop din Alba Iulia, pentru a se renunța la această hotărâre. Alții susțin că a fost nevoie de o intervenție categorică a socialiștilor, ca să nu se renunțe la ținerea adunării. Această versiune mi-a fost narată de istoricul și academicianul Ion Nistor[196], care a auzit-o din gura lui Ion Pop. Nimic din toate acestea. Nici un factor competent și nici un for în drept nu a discutat eventualitatea amânării adunării.

Presupun că a fost vorba cu totul despre altceva. Cineva fără răspundere a venit cu propunerea, că Unirea să fie proclamată de Consiliul Național Român. Argumenta cu aceea că ținerea adunării comporta multe riscuri și adunarea ar putea eșua. A înclinat pentru această variantă o singură persoană din conducere. Propunerea nu a fost nici măcar pusă în discuție de Consiliul Național Român Central. Iuliu Maniu a declarat-o foarte ritos de la început, că o adunare națională convocată odată, în nici un caz nu poate fi amânată, mai puțin anulată. Mai mult nu s-a discutat. Cu astfel de ocazii, totdeauna se află unii oameni care vin cu fel de fel de idei și propuneri, dorind sa fie originali și să fie remarcați.

Odată fixată data și locul Marii Adunări Naționale, majoritatea corifeilor au plecat pe la casele lor urmând ca în ținuturile lor să depună eforturi pentru reușita adunării. La Arad a rămas delegația desemnată de Consiliul Național, care a început o activitate febrilă și metodică pentru

[196] Ion Nistor (1876-1962), istoric care a publicat două apreciate volume *Istoria Bucovinei* și *Istoria Basarabiei*. A fost profesor la Universitatea din Cernăuți și rector al acestei prestigioase instituții.

organizarea adunării. Aici trebuie să remarc că localnicii arădeni, cu puţine excepţii onorabile, nu s-au obosit prea mult şi s-au eschivat de la munca migăloasă pe care o reclama organizarea adunării. Preferau să ţină discursuri entuziaste, decât să trudească la munca de anonimat, unde nu erai relevat de nimeni şi nici măcar nu ţi se adresa un cuvânt de mulţumire. Această muncă auxiliară, de salahori, am făcut-o noi tinerii veniţi la Arad din alte părţi, mânaţi de entuziasmul momentului şi care trăiam cu adevărat clipele măreţe pe care ni le-a hărăzit soarta.

La 20 noiembrie s-au expediat tuturor organizaţiilor manifestul semnat de Ştefan Cicio Pop şi G. Crişan privitor la alegerea delegaţilor pentru Adunarea de la Alba-Iulia. Au fost expediate manifestele şi instrucţiunile necesare tuturor organizaţiilor de partid de dincoace de Carpaţi. S-a luat contact cu diferite instituţii şi societăţi culturale şi economice româneşti care urmau să trimită delegaţi. S-au făcut pregătiri şi pentru mişcarea maselor ca să fie asigurata măreţia adunării. Se cereau date de la toate circumscripţiile pentru a cunoaşte numărul participanţilor la adunare, pentru a ne putea îngriji de mijloacele de transport, trenuri speciale etc. Niciodată n-a lucrat un aparat românesc atât de conştiincios şi precis ca în acele zile. Răspunsurile veneau prompt din toate părţile. Un rol deosebit au avut gărzile naţionale. Organizate milităreşte, funcţionau perfect, respectând termenele date.

Cea mai grea problemă în organizarea adunării o făceau mijloacele de transport. Toată lumea românească, cu mic cu mare, ar fi dorit să participe la adunare. Cei 240 de kilometri care despart Aradul de Alba Iulia nu pot fi parcurşi pe jos. Trenuri speciale atâtea ca să poată toată lumea doritoare să participe te adunare, natural că nu se puteau obţine. Jászi Oszkár şi-a respectat cuvântul şi a intervenit pentru trenuri speciale. Personalul administrativ al căilor ferate, în acele zile încă complet ungureşti cu toate dispoziţiile primite cu greu se hotăra să ne pună la dispoziţie trenurile cerute. Ştiut este că în administraţia căilor ferate maghiare nu putea pătrunde, decât elementul dominant maghiar. Minoritarii primiţi trebuiau să-şi maghiarizeze întâi numele şi să se declare unguri, Tocmai după aceea erau acceptaţi. Şi în aceste cazuri erau repartizaţi în alte regiuni, departe de conaţionalii lor. Este de la sine înţeles că la direcţiunea regională a căilor ferate din Arad funcţionau exclusiv numai unguri. În mod normal de la aceştia niciodată nu am fi obţinut trenurile solicitate – cu toate îndrumările primite de la Jászi – dacă nu aveam la îndemână argumente convingătoare. Administraţia căilor ferate nu o aveam, dar „Kratosul”, puterea, era la noi, şi aceasta trăgea la cântar. Cele patru trenuri speciale cerute de noi au fost aprobate şi urmau să plece din Arad începând cu ora 9 în ziua de 30

noiembrie. Aceasta a făcut posibil ca din comitatul Arad şi ţinuturile mărginaşe să poată participa circa 10.000 oameni la adunare.

Misiunea noastră din Budapesta în frunte cu Ion Erdélyi a intervenit stăruitor pe lângă ministrul Garami să dispună cailor ferate maghiare să pună la dispoziţia participanţilor la adunare trenurile speciale necesare. A sprijinit cererea Fenzes László, care ajunsese ministru în cabinetul Károlyi. Eu am plecat în ziua de 28 noiembrie cu două zile înainte, la Alba Iulia. Trebuia de o parte să mă ocup de cazarea arădenilor, de alta parte am fost însărcinat de Ştefan Cicio-Pop să iau contact cu comisia de organizare, acordându-i tot concursul. Cum în anul premergător am făcut câteva luni de zile garnizoana în Alba Iulia, cunoşteam bine atât oraşul şi cetatea cât şi un număr de localnici.

M-am prezentat imediat la comisia de organizare a cărei conducere o avea avocatul Ion Pop. Sufletul şi adevăratul organizator a fost omul admirabil sub toate raporturile căpitanul Florian Medrea, care era ajutat de Ovidiu Gritta. Lui Florian Medrea i se datorează în cea mai mare măsură organizarea perfectă, de admirat a adunării. Într-un oraş mic cum este Alba Iulia, un număr de 100.000 de oameni au fost perfect organizaţi, fără nici un incident sau accident. Totuşi a fost dinainte bine gândit, bine planificat şi executat, într-un mod de admirat, neobişnuit la noi românii mai ales în vremuri de revoluţie. În ziua de 30 noiembrie au sosit membrii Consiliului Naţional Roman Central, atât cei din Partidul Naţional Român, cât şi cei din Partidul Social Democrat. Tot ce-a avut Ardealul şi Banatul mai de seamă în acel timp a fost prezent, în afară de o parte a bănăţenilor, în special cei din comitatul Torontal, care au fost împiedicaţi de coloanele sârbeşti să ia parte la această măreaţă adunare. În după masa zilei şi-au făcut apariţia prelaţii celor două biserici româneşti, Ioan I. Papp, episcop de Arad, şi Miron Cristea, episcop al Caransebeşului. Scaunul mitropolitan de la Sibiu era vacant în urma decesului trădătorului de neam Vasile Mangra, De la uniţi au venit Dumitru Radu[197], episcop al Oradei, Valeriu Tr. Frenţiu, episcopul Lugojului, şi Iuliu Hossu, episcop de Gherla. Şi la uniţi scaunul mitropolitan era vacant prin decesul mitropolitului Mihali.

O deosebită impresie a făcut prezenţa vechilor memorandişti încă în viaţa, care au plătit cu mulţi ani de temniţă la Vaţ şi Seghedin, din patriotismul lor românesc: George Pop de Băseşti, Teodor Mihali, Dumitru

[197] Dimitrie Radu (1861-1920), episcop greco-catolic la Lugoj (1896-1902), apoi la Oradea Mare. Şi-a dovedit alese calităţi de prelat şi de om politic în anii premergători Unirii Transilvaniei cu Ţara. A fost prezent la Alba-Iulia şi împreună cu R. Ciorogariu, au ţinut piept ofensivei propagandei comuniste în Bihor.

Comşa[198] şi Rubin Patiţa. La Partidul Naţional Român preşedinte cu numele era veteranul luptător Gheorghe Pop de Băseşti în vârstă de 85 de ani. În acele zile se evidenţia din ce în ce mai mult rolul preponderent pe care îl avea Iuliu Maniu în partid. La scurtă vreme după adunare Pop de Băseşti a decedat şi locul i-a fost luat de către Iuliu Maniu.

La social democraţi în acele zile nu se putea vorbi de un conducător, ci de o conducere. Fruntaşii partidului erau din Budapesta şi mat puţin din provincie. Evenimentele în curs au făcut ca anumite persoane din conducere să se evidenţieze tot mai mult, dovedind calităţi reale de conducător. După părerea mea, cel care s-a ridicat la înălţimea vremurilor mari pe care le trăiam a fost tânărul Iosif Jumanca. Dânsul a fost însărcinat din partea conducerii să vorbească în Marea Adunare Naţională în numele Partidului Social Democrat.

Începând de la ora 12 a zilei de 30 noiembrie au început să curgă coloanele compacte ale celor ce doreau să asiste la istoricul eveniment. În staţia Alba Iulia au început să sosească trenurile speciale, vărsând mase mari de popor, care se grăbeau spre centrul oraşului, unde oamenii căpitanului Florian Medrea îi conduceau sus în cetate. Aici oaspeţi erau cazaţi în cazărmi, şcoli şi cazemate. Entuziasmul maselor era de nedescris. Coloanele de români, îmbrăcaţi în straie de sărbătoare, cu steaguri şi unele cu muzici în frunte, dădeau un colorit inedit Bălgradului, care în cursul celor două milenii de existenţă n-a primit o masă de oameni atât de mare, atât de mândră şi satisfăcută între zidurile sale. O surpriză plăcută a fost prezenţa unei masive coloane de mineri din Valea Jiului, care au bătut drumul lung pe jos, în vreme de iarnă, pentru a participa alături de fraţii lor din toate colţurile Ardealului şi Banatului la evenimentul scuturării jugului milenar. Locuitorii oraşului Alba Iulia, până şi minoritarii, şi-au pus casele la dispoziţia oaspeţilor.

La hotelul ,,Hungaria", mai târziu ,,Dacia", tot timpul a fremătat o viaţă intensă şi agitată. S-a strecurat în public ştirea că membrii din conducere intenţionează să proclame unirea cu anumite condiţii. Nemulţumire, în special în rândurile tineretului şi ale femeilor. În grupuri se comentau evenimentele şi natural se formulau fel de fel de păreri. Tineretul şi femeile delegate nu acceptau din capul locului actul unirii cu condiţii. Cei mai vârstnici căutau să ne dovedească justeţea tezei lui Iuliu Maniu. În toiul nopţii, un grup de tineri bănăţeni conduşi de Lucian Georgevici, mai târziu primar al Timişoarei, au pătruns până la Iuliu Maniu cerând lămuriri. Maniu

[198] Dimitrie Comşa (1846-1931) s-a remarcat prin temeinica sa pregătire în domeniul economiei agricole. Pentru participarea sa la acţiunea memorandistă a fost condamnat la trei ani închisoare. Şi-a continuat lupta sa naţională pentru făurirea Unirii.

și-a rupt un sfert de oră din timpul prețios pentru a ne convinge că anumite condiții se impun pe timp limitat. În prezent se unesc părți de țară din patru regiuni diferite: Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina. Acestea trebuie să fie sudate prin o noua constituție potrivită vremurilor, o lege noua administrativă valabilă pentru întreg teritoriul țării, un nou sistem fiscal, reforma agrară largă etc. Până la întocmirea și punerea în aplicare a noilor legi în fiecare parte a țării venită din alt regim este nevoie de un organ diriguitor, care să cunoască legile regiunii respective și să le aplice cu competență, ușurând în acest fel marea unire. După unificarea treptată a legislației țarii, aceste organe se vor dizolva și vor dispărea în mod automat. Unirea formal s-a votat fără condiții, cu toate acestea s-a ajuns la instituirea Consiliului Dirigent[199], care judecat acum în perspectiva celor 50 de ani care au trecut, trebuie să recunosc că a fost nu numai un organ util, dar absolut necesar, care a format puntea de trecere fără nici o zguduire la o unire desăvârșită.

Căderea nopții nu a calmat agitația de la cartierul general. Social democrații își aveau și ei nemulțumirea, iar după cum am amintit mai sus, încă la Budapesta au cerut ca unirea să fie făcută cu România și să nu se folosească termenul ,,Regatul Roman". Numai după discuții destul de aprige s-a hotărât că unirea se face cu ,,România". După mai multe discuții de mai putină importanță, s-a căzut de acord asupra tuturor punctelor hotărârii, care va fi propusă pentru votare.

După o noapte de nesomn, în fine s-au ivit zorile zilei mari de 1 decembrie 1918. Coloanele de oameni care veneau la adunare curgeau din toate direcțiile. Soseau în mase mari locuitorii din regiunile mai apropiate. Coborau moții lui Horia și Iancu din țara lor. Veneau mărginenii mândri cu mândre femei din regiunea Sibiului, veneau frații lui Aurel Vlaicu din ținuturile Orăștiei soseau din toate părțile cete de români, transfigurați de fericire și emoționați de ziua mare care le-a fost dat să o trăiască. Nici o nota discordantă, nici un incident n-a tulburat atmosfera de mare sărbătoare. Ordinea desăvârșită în care înaintau aceste coloane uriașe de oameni, într-un oraș mic cum era și este și azi Alba Iulia era de-a dreptul miraculoasă.

[199] Consiliul Dirigent, organism executiv desemnat de Marele Sfat Național pentru a conduce afacerile zilnice ce izvorau din Hotărârea de la Alba-Iulia. Era un organism provizoriu compus din 15 membri. Președinția Consiliului Dirigent a fost atribuită lui Iuliu Maniu. Fiecare sector de activitate politică alcătuia un *resort* condus de un titular ce era numit șef de resort. Erau 12 resorturi. Trei membri ai Consiliului Dirigent erau absenți: V. Braniște, V. Lucaciu și O. Goga. Sediul Consiliului Dirigent a fost Sibiul, până în toamna anului 1919, când resorturile și-au mutat sediile la Cluj. Despre activitatea acestui organism, vezi lucrarea lui Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Participanţii la adunare, în majoritatea lor, au făcut cinci ani de război, au fost dedaţi cu disciplina militară care le-a intrat în sânge. Cu cântece patriotice şi urale însufleţite înaintau milităreşte în coloană de patru spre locul unde urma să se ţină sub cerul liber adunarea populară. Cum în interiorul cetăţii nu încăpea aceasta masă imensă de oameni, evaluată la 100000, adunarea populară s-a ţinut pe platoul situat în nordul cetăţii. Nu pot decât să accentuez marele merit pentru perfecta organizare al lui Ion Pop, căpitan Florian Medrea, căpitan Vasile Barbu, Ovidiu Gritta şi toţi ceilalţi membri ai comitetului de organizare, care şi-au dat contribuţia din plin.

Eu am fost repartizat de către căpitanul Florian Medrea să asist la serviciul divin şi chemarea Duhului Sfânt, care s-a celebrat de către episcopul Aradului Ioan I. Papp în biserica protopopească din piaţa oraşului. Uniţii au organizat acelaşi serviciu religios în biserica unită. În drum spre biserică, spre marea mea uimire, văd un general purtând uniforma armatei romane. Aici trebuie să remarc că la acea dată şi noi, cei care făceam parte din gărzile naţionale, purtam uniforma militară, însă uniforma veche austriacă K.u.K., având pe chipiu în locul rozetei imperiale tricolorul românesc. Surpriza mea a fost aşa dă mare că în primul moment nu ştiam ce am de făcut. Situaţia a lămurit-o generalul care m-a grăit cu cuvintele: ,,Camarade! Am venit să iau parte la adunarea naţională. Fii bun îndrumă-mă spre locul adunării". I-am răspuns că adunarea se va ţine abia la orele 10, ori acum este ora 8. L-am invitat să vină cu mine la biserică, ceea ce a şi acceptat. M-am prezentat milităreşte generalului spunându-i numele. Generalul mi-a răspuns că dânsul este generalul Leonte din armata română şi că a venit să participe la adunare din proprie iniţiativă.

Biserica nu prea mare era neîncăpătoare pentru lumea care dorea să asiste la slujbă. Un murmur a străbătut asistenţa la vederea unui general român. S-a făcut loc ca să putem pătrunde până în faţa altarului. Veteranul episcop al Aradului, emoţionat, cu lacrimi în ochi a încheiat slujba cu cuvintele: ,,Cel ce a înviat din morţi Cristos adevărat Dumnezeul nostru, Tu ai înviat şi neamul românesc şi ne-ai dat să trăim măreaţa zi de azi a unirii neamului. Ajută, Doamne, ţara noastră România Mare să înflorească, să se întărească pentru a prea mări în veci numele Tău".

După terminarea slujbei asistenţa s-a adunat în jurul generalului Leonte, care a declarat că a venit cu automobilul din proprie iniţiativă şi că nu reprezintă pe nimeni. Am plecat în grup să urcăm în cetate şi să ajungem la sala în care urma să se ţină Marea Adunare Naţională cu participarea celor 1228 de delegaţi trimişi de poporul românesc din Transilvania şi Banat pentru a înfăptui cel mai mare act istoric din istoria neamului

românesc, unirea pe veci a Transilvaniei şi Banatului cu Ţara Mamă formând România Mare.

Ajungând la locul adunării, am prezentat şi predat pe generalul Leonte celor din conducere, iar eu mi-am ocupat locul la care am fost designat de către secretarul general al adunării naţionale. Eu şi cu încă trei tineri delegaţi am fost însărcinaţi cu controlul şi preluarea mandatelor de la delegaţii care s-au prezentat la adunare. Ne-am postat la intrare în sală pentru a ne îndeplini datoria. Dificilă şi ingrată sarcină. Pe cât de mare a fost disciplina maselor care mărşăluiau spre locul unde urma să aibă loc adunarea poporală, pe atât de mare a fost stăruinţa unui număr mare de participanţi, în special intelectuali, care nu aveau mandat de delegat, dar care voiau cu orice preţ să participe la Adunarea Naţională din sală în calitate de ,,public". În sală, nu prea mare, abia era loc suficient pentru marele număr al delegaţilor. Pentru a fi ferite de îmbulzeală, femeile au luat loc în balcon. Cu ajutorul celor câţiva delegaţi cu care colaboram am putut să-mi îndeplinesc cu severitate însărcinarea primită. Pot afirma cu toată tăria că în sală n-a pătruns nimeni fără a avea mandatul obligatoriu.

În jurul orei 10 şi 30 a izbucnit un uragan de urale în sală când au intrat şi s-au aşezat la masa prezidenţială membrii Consiliului Naţional Român Central. Am înţeles că misiunea noastră s-a terminat. Am închis uşile şi am intrat în sală pentru a participa şi noi în calitate de delegaţi la adunare. Mandatele adunate, aşezate în ordine, au fost predate de noi secretariatului Marii Adunări Naţionale, care le-a predat comisiei de verificare de sub preşedinţia lui Ioan Suciu.

Şedinţa a fost deschisă de către bătrânul preşedinte al Partidului Naţional Român, vechi luptător şi memorandist, Gheorghe Pop de Băseşti. Şi-a început vorbirea cu ochii plini de lacrimi rostind cuvintele: ,,Acum slobozeşte Doamne pe robul tău în pace că văzură ochii mei mântuirea pe care ai trimis-o Neamului Românesc". După un scurt interval, Gh. Pop de Băseşti a cedat prezidiul lui Ştefan Cicio-Pop, care a condus până la sfârşit lucrările adunării. Nu doresc aici să mă ocup de discursurile rostite în adunare. Sunt bine cunoscute. Au fost publicate în extenso în ziare şi în diferite lucrări scrise despre adunarea din Alba Iulia. Voiesc să redau doar câteva impresii ale mele cu totul personale şi subiective, în legătură cu atmosfera care a domnit în adunare. Natural vorbesc despre delegaţii cu mandat, care se aflau în sală.

Totalitatea delegaţilor s-a prezentat la Marea Adunare Naţională, cu hotărârea fermă de a vota unirea cu România. O bună parte din delegaţi, în special cei din sud-vestul Banatului, au prezentat mandate pe care era scrisă îndrumarea dată de alegători să voteze unirea cu Romania. Unirea cu

condiţii sau fără condiţii era un amănunt, la care 90% din delegaţi nu s-au gândit. Această problemă şi bătaie de cap au lăsat-o celor din conducere. Noi, câţiva tineri şi aproape totalitatea delegaţilor femei, am susţinut cu tărie unirea fără condiţii. Am făcut aceasta mânaţi de elanul şi sentimentele patriotice care ne animau. În acele momente noi eram gata să aducem orice jertfă pentru marele act al unirii. Ori aceasta conta. Nu puteam concepe unirea decât fără condiţii. În elanul nostru tineresc trăia convingerea că toţi românii sunt buni patrioţi ca şi noi şi nimeni nu va pune piedici mărunte şi meschine în calea bunului mers al administraţiei publice.

Marea majoritate a delegaţilor nu s-a preocupat de această problemă şi cum se întâmpla întotdeauna s-au lăsat răpiţi de elanul nostru şi unirea s-a făcut fără condiţii. Faptul că s-a înfiinţat temporar Marele Sfat Naţional Român[200], a cărui emanaţie a fost Consiliul Dirigent, nu ne-a afectat câtuşi de puţin. Am considerat-o ca o măsură tehnica administrativă, care nu afecta deloc unirea fără condiţii. Mărturisesc sincer că la început am avut nedumerire şi o anumită rezervă faţă de mult discutatul Consiliu Dirigent şi de toată activitatea lui. Evenimentele care au urmat şi experienţa de viaţa de mai târziu mi-au arătat şi m-au convins ca nu am avut întru total dreptate. Atmosfera din sală era înălţătoare. Entuziasm de nedescris, urale continue. Marea majoritate a delegaţilor stăteau în picioare. În sală nu era loc pentru 1200 scaune. Cu tot frigul de afară, în sală era o căldură înăbuşitoare. Delegaţii îşi ştergeau cu batistele sudoarea de pe faţă. Cei mici de statură, se străduiau să se ridice în vârful picioarelor ca să şi vadă desfăşurarea adunării şi pe conducători, nu numai să audă discursurile. Pentru aceasta sărmanii trebuiau să facă eforturi supraomeneşti. În faţa mea erau postaţi doi oameni foarte mici de statură: protopopul Ştefan Cioroianu şi Teodor Bucurescu, director şcolar, ambii bănăţeni de ai mei din Comloş. Oamenii nu se puteau împăca nicidecum cu faptul că ei sunt mărginiţi numai să asculte discursurile şi nu pot să vadă cu ochii şi desfăşurarea adunării.

Uraganul de aplauze a izbucnit cu o forţă de nedescris şi a durat minute întregi la discursul tânărului social-democrat Iosif Jumanca. A şi meritat pe deplin aplauzele. Poate că unii dintre delegaţi au prins cu o ureche micile neînţelegeri dintre socialişti şi naţionali din noaptea premergătoare. De aceea discursul cuminte şi patriotic al lui Jumanca i-a surprins atât de plăcut, încât au dat frâu liber sentimentelor şi l-au aplaudat cu entuziasm de nedescris pe orator. Aceasta este întotdeauna aşa. Masa

[200] Marele Sfat Naţional a fost ales de Marea Adunare Naţională la propunerea lui Al. Vaida. Instituirea lui a fost prevăzută în punctul IX al Rezoluţiei, specificându-se că Marele Sfat Naţional Român „va reprezenta naţiunea română oricând şi oriunde”.

mare, poporul, se bucură întotdeauna şi toţi sunt satisfăcuţi, când cei de la conducere se înţeleg şi când domneşte armonie deplina.

În cursul anilor care au urmat, am avut dese ocaziunii să-1 întâlnesc pe Iosif Jumanca, pe care l-am cunoscut de altfel în toamna anului 1918 la Budapesta. Am avut ocazia mai târziu să colaborez cu dânsul. Trebuie să constat cu toată sinceritatea că Jumanca a fost un om de mare talent, om de treabă, caracter ferm, bun român, care nu s-a dezminţit până la sfârşitul vieţii.

Elanul şi entuziasmul a ajuns la paroxism, când a fost citită şi adoptată cu unanimitate Hotărârea Marii Adunări Naţionale cuprinsă în IX capitole. La sfârşitul adunării, toţi cei prezenţi au intonat ,,Deşteaptă-te române!" În timpul cât a durat şedinţa Marii Adunări Naţionale din sala de pe platoul de lângă zidurile cetăţii, adunarea poporală a celor 100.000 de români, care au venit din toate colţurile Transilvaniei şi Banatului să asiste la marele act al unirii, se desfăşura cu acelaşi entuziasm.

Rând pe rând au urcat la tribune persoane din conducere, care au părăsit şedinţa Marii Adunări Naţionale în acest scop, arătând poporului însufleţit însemnătatea momentului prin care trecem şi care ţineau la curent mulţimea cu cele ce se discutau în sala de şedinţă. Mulţimea imensă pe timp de iarnă, ore întregi nu s-a clintit dela locul adunării şi cu entuziasm de nedescris a aplaudat şi aclamat pe vorbitori. După terminarea adunării din sală şi votarea hotărârii o delegaţie compusă din episcopul Miron Cristea, episcopul unit Iuliu Hossu şi dr. Aurel Lazăr din Oradea au fost trimişi să comunice textul moţiunii adunării poporale. Textul hotărârii a fost citit de către Miron Cristea, viitorul patriarh al României. Mulţimea a ascultat cu mult interes şi cu multă însufleţire textul hotărârii manifestându-şi deplină solidaritate cu cele hotărâte de Marea Adunare Naţională.

După terminarea adunării, mulţimea satisfăcută şi entuziasmată de evenimentele la care a participat, a plecat la vetrele lor în ordinea în care a venit. Aceeaşi perfectă ordine, doar că fiecare în parte ţinea capul sus, păşea mândru ca unul care şi-a dat contribuţia sa la alcătuirea României Mari. Toţi se considerau de acum cetăţeni români liberi, stăpâni pe destinele ţării noastre, care s-a născut în ziua de 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, Bălgradul lui Mihai Viteazul.

În epilog trebuie să remarc, că mai înainte de finele adunării de la Alba-Iulia circulau fel de fel de zvonuri alarmante, menite să bage frica în cei slabi în duh. Natural, aceste zvonuri erau răspândite de cei interesaţi. Se spunea că la cererea guvernului maghiar – care îşi asuma suveranitatea asupra Banatului şi Transilvaniei – trupele germane care se retrăgeau din România sub comanda feldmareşalului Mackensen şi care constituiau o

forţă organizată şi mai combativă faţă de modestele noastre gărzi naţionale, va împiedica ţinerea adunării de la Alba-Iulia, va aresta delegaţii şi îi va preda în mâinile ungurilor. Cum am arătat într-un pasaj anterior, zvonul a prins şi la unii mai cu rol de conducere, care ar fi văzut foarte bucuros, ca unirea sa fie decretată de către Marele Consiliu Naţional şi să nu riscăm ţinerea adunării mari de la Alba-Iulia. Vestea s-a dovedit fără temei. Trupele germane s-au retras în ordine şi nu s-au amestecat în chestiunile interne ale populaţiei. Mackensen nu s-a sinchisit de mişcările politice din Transilvania şi la ordinul lui în zilele adunării nici o coloană germană n-a trecut prin apropierea Albei Iulia.

De încheiere au fost alte întâmplări triste, să nu zic tragice. Cete de secui, care s-au organizat şi ei, fără a avea curajul să-şi ridice capul în ţinuturile locuite de români, în timpul când lumea se retrăgea de la adunare la casele lor, din ascunzişuri au tras salve de puşcă în trenurile în plin mers. Au fost cazuri care s-au soldat cu morţi şi răniţi. Cum administraţia încă nu era pusă la punct, numărul victimelor a rămas necunoscut. Eu cunosc un caz, în apropiere de Turda s-a tras într-un tren care mergea spre Cluj. Unul dintre victime a fost chiar un coleg de clasă al meu cu numele Ion Munteanu, absolvent al Academiei Teologice din Sibiu.

În după masa zilei de 1 decembrie, Marele Sfat Naţional, compus din 200 membri aleşi în Marea Adunare Naţională, s-a întrunit în sala Curţii cu juri a Tribunalului din Alba Iulia. Cu această ocazie s-a constituit Marele Sfat Naţional şi au fost aleşi şefii de resort ai Consiliului Dirigent. Din cei 15 şefi de resort au fost şi social democraţii Ion Flueraş şi Iosif Jumanca. Şedinţa de constituire s-a ţinut în după masa zilei de 1 decembrie în sala mare a Curţii cu Juraţi a Tribunalului, continuând şi a doua zi. Deşi nu făceam parte din Marele Sfat, am participat la şedinţă în calitatea mea de vice-secretar.

Şedinţa a decurs în semnul bunei înţelegeri, cum se cuvenea în acele măreţe zile. O notă discordantă a format atitudinea lui Avram Imbroane[201], sosit tardiv din Basarabia, care purta o tunică rusească încheiată la gât, secondat de 2-3 persoane necunoscute, care se simţeau neîndreptăţiţi că nu li s-a dat atenţia cuvenită. Incidentul s-a aplanat repede acolo, dar a continuat

[201] Avram Imbroane (1880-1938) s-a născut în Coştei (Banatul Sârbesc). Studii liceale la Biserica Albă şi Braşov; de drept la Budapesta şi de teologie la Cernăuţi şi la München, de sociologie şi economie. În 1911 a fost redactor la *Drapelul* din Lugoj. În 1914 a trecut Carpaţii şi s-a angajat în România în lupta de făurire a unităţii româneşti. În timpul retragerii în Moldova îl găsim în Rusia printre voluntari, iar după Unire, ca deputat şi vicepreşedinte al Camerei. Fratele său, Nicolae Imbroane (1883-1961), a făcut studii gimnaziale la Biserica Albă şi Braşov, iar studii juridice la Budapesta şi Cluj. În 1918 s-a stabilit la Lugoj, apoi la Timişoara. A fost prefect de Timiş.

mai departe pe teren, Avram Imbroane fiind un dușman pe față al Consiliului Dirigent și unul dintre cei dintâi dintre transilvăneni care s-au înscris în Partidul Poporului al lui Averescu.

La ședința Marelui Sfat s-au ales membrii Consiliului Dirigent, în care au intrat și doi socialiști, Ion Flueraș și Iosif Jumanca. Desigur, nemulțumiți au fost ei mai mulți, dar care au răbufnit numai mai târziu. Unul dintre aceștia a fost Ioan Suciu, care mai târziu a trecut și el în rândul opoziției, înscriindu-se la averescani. Întorcându-se mai târziu de la Paris, Octavian Goga a căutat să organizeze o formație cu care să facă frondă în cadrele Partidului Național Român, cu toții nemulțumiți că n-au ajuns să ocupe un loc, pe care îl revendicau și care credeau că li se cuvine. Între aceștia se numărau vechi membri ai partidului, care se considerau înlăturați, ca Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Nicolae Șerban și alții de mai mică importanță ca Petru Groza[202], Sever Bocu și o parte a clerului ortodox care afirmau că uniții au luat conducerea efectivă a partidului.

Înlăturarea celor de mai sus a fost oarecum explicabilă. Vasile Lucaciu care se bucura poate de cel mai mare prestigiu în partid, la acea epocă se ramolise complet. Nu mai putea fi folosit în nici o funcție înaltă. Nici la averescani nu a obținut nici o funcție. A fost doar senator din considerație pentru trecutul lui. Teodor Mihali, om bogat și cu bune legături datorită soției lui, nu a fost niciodată mai mult decât o figură reprezentativă. Tot așa și Nicolae Șerban. Amândoi au fost mulți ani deputați în parlamentul maghiar, fără a fi luat cuvântul o singură dată. Sever Bocu avea condei bun, dar nu se bucura de prea multă încredere. Petru Groza, tânăr la acea vreme, nu reprezenta nimic. Nu avea state în partid, așa că nu putea trece peste mulți alții care erau înaintea lui. Alăturându-se lui Goga a dat lovitura. Deși fără portofoliu a ajuns ministru foarte tânăr. Despre Goga și politica lui voi vorbi mai pe larg.

Mai trebuie să precizăm un eveniment petrecut la Arad în ziua de 29 decembrie, cu ocazia vizitei la Arad a generalului Berthelot[203], redat numai de I. Clopoțel, dar nu tocmai exact. Eu am fost de față la acest act și țin să-l redau exact. Vizita generalului Berthelot a stârnit mare entuziasm. El a fost șeful misiunii franceze pe lângă armata română și mare prieten al românilor.

[202] Petru Groza (1880-1958), fiu de preot, a făcut studii de drept la Budapesta și Leipzig. La Marea Adunare de la Alba-Iulia a reprezentat cercul Deva. A intrat repede în viața politică românească conducând ministerele Ardealului și Lucrărilor Publice. În 1933 a întemeiat Frontul Plugarilor. După 23 August 1944 s-a orientat spre stânga politică.

[203] Henri Mathias Berthelot (1861-1931), ofițer de stat major francez care a contribuit la organizarea armatei române și pentru situațiile majore pe care le-a întâmpinat în partea a doua a războiului. A fost apreciat pentru sentimentele de simpatie pe care le-a nutrit față de ostașul român.

S-a făcut mare propagandă în vederea acestui eveniment. Au fost aduşi mii de ţărani din judeţ ca să-1 sărbătorească pe generalul Berthelot. Gărzile naţionale au fost prezente în număr mare cu drapele, dar natural fără arme, cum se face la atari ocazii.

Primirea s-a făcut în faţa hotelului ,,Central". Acolo s-a adunat toată lumea românească, fără a invita însă şi pe conlocuitorii maghiari. Spre stupefacţia generală. la un moment dat, apare şi o delegaţie minusculă maghiară cu un drapel tricolor unguresc care face disonanţă în marea de drapele tricolore româneşti. Locotenentul de rezervă Petre Oprea, care până mai ieri, se ţinea ungur şi vorbea foarte aproximativ româneşte, sare la drapelul unguresc şi-l sfârtecă în bucăţi. O parte din asistenţă natural au aplaudat acest act nechibzuit al lui Oprea. Delegaţia maghiară s-a retras. Peste o jumătate de oră, înainte de sosirea lui Berthelot au început să pocnească armele şi mitralierele gărzilor maghiare, care trăgeau în plin în masa românească, care a venit să sărbătorească fără arme. Gărzile naţionale au venit cu drapele, dar fără arme. Aşa că nu puteau riposta. Incidentul s-a soldat afirmativ numai cu 3 morţi şi de 37 răniţi. Eu cred că cifrele nu sunt exacte, au fost mai multe victime.

Generalul Berthelot a sosit chiar în timpul incidentului şi foarte consternat de cele întâmplate a dispus ca imediat să fie trimise două companii de soldaţi francezi de la Timişoara, care în 3 ore au şi sosit. Gărzile ungureşti au dispărut aşa cum au apărut. Afirmaţia lui Ion Clopoţel că la sfârşitul lunii decembrie puterea gărzilor române a fost în declin total, este eronată. Gărzile au trăit în plin şi au apărat ordinea până la atacurile date de armatele regulate maghiare.

INTEGRAREA ÎN VIAŢA POLITICĂ A ROMÂNIEI ÎNTREGITE

Consiliul Dirigent şi-a stabilit sediul în Sibiu, unde, după câteva zile, şi-a început activitatea. Tot la Sibiu s-a înfiinţat secţia de organizare militară 6-7. Mi-am pus problema ce să fac ? Să intru în administraţia Consiliului Dirigent, unde se căutau tineri cu pregătire sau să intru în armată. Atunci s-a înfiinţat secţia de organizare 6-7, pentru a pune pe picioare două corpuri de armată, unul cu sediul la Sibiu – corpul 7, şi al doilea la Cluj – corpul 6.

Comandantul acestei organizaţii era generalul de divizie Ion Boieriu[204], care era posesorul celei mai mari decoraţii din fosta monarhie,

[204] Ion Boieriu s-a născut în anul 1859. Era general în 1918. S-a remarcat prin actele de conducere a Senatului Militar din Viena.

ordinul Maria Tereza. Această decorație dădea dreptul la titlul de baron și la o pensie substanțială. Ioan Boieriu a ieșit în anul 1912 la pensie cu gradul de colonel. În 1914 s-a reactivat luând comanda unui regiment pe frontul rusesc. În urma unei bravuri excepționale a fost decorat cel dintâi în război cu ordinul Maria Tereza și a fost avansat la gradul de general maior. După trei ani, în anul 1918 a fost înaintat la gradul de general locotenent colonel.

Generalul Ion Boieriu era un tip destul de cazon, rigid, sever, om de caracter, care însă nu se ridica peste mediocritate. Era el însuși disciplinat și pretindea disciplină și de la alții. Era respectat ca om drept și muncitor, fără a avea concepții mai înalte și un orizont larg. După ieșirea la pensie din nou, în anul 1920, s-a înscris în Partidul Național Român, fiind un adept al lui Iuliu Maniu, de unde a fost ales în Senat. A mai trăit mult, a decedat ca nonagenar.

Șeful de Stat Major al secției de organizare 6-7 a fost generalul maior Dănilă Papp[205], figură binecunoscută în armata K.u.K.. A făcut școala de război și a fost ofițer de Stat Major la trupele de geniu. În război a comandat cu gradul de colonel o brigadă pe frontul rusesc, unde a făcut multe isprăvi de vitejie care au avut un larg ecou în presa monarhiei, făcându-l o figură legendară. A fost avansat spre sfârșitul războiului ca general maior. Ca și generalul Boieriu a fost un om de caracter integru, energic, bun organizator și ca ofițer de Stat Major avea un orizont mult mai larg.

A făcut o carieră frumoasă în armata română. În campania de pe Tisa a comandat divizia a 18-a cu care a făcut bravuri excepționale, contribuind în mod efectiv la victoria armatei române. După terminarea războiului a fost numit comandant al Corpului 6 armată Cluj, mai pe urmă fiind avansat la gradul de general colonel și făcut inspector de armată. După pensionare a proiectat și condus lucrările de fortificare construite la frontiera Ungariei. În anul 1938 a fost numit rezident regal la Alba Iulia, iar în anul 1941 a fost numit ambasador la Vatican, funcție deținută până în 1945. Om energic și capabil a făcut cinste armatei.

Al treilea general al secției de organizare 6-7 a fost generalul maior Ion Hanzu. A fost ofițer de artilerie în armata K.u.K. foarte apreciat. A comandat pe frontul de la Tisa Divizia a 16-a, cu care a repurtat frumoase succese. După război a fost comandantul Corpului 7 Sibiu, de unde a ieșit la

[205] Dănilă Papp (1868-1950) a văzut lumina zilei în Aciuva (Arad). A făcut studii militare la celebra academie din Wiener Neustadt. A fost remarcat prin seriozitatea și pregătirea lui temeinică. În 1919 a intrat în rândurile Armatei Române și a comandat mari unități militare în ofensiva de la Tisa. A fost un general cu înalte responsabilități pentru fortificarea frontierei de Vest.

pensie cu gradul de general colonel. A fost şi dânsul scurtă vreme rezident regal la Cluj. N-a avut dinamismul lui Dănilă Papp, dar a fost un ofiţer capabil şi onest.

În luna aprilie a anului 1919 a sosit la Sibiu al patrulea general şi poate cel mai distins dintre toţi câţi i-a avut românii în armata K.u.K., generalul George Domăşneanu. Născut în anul 1868 în comuna Petnic, lângă Mehadia. Tatăl său a fost plutonier în Regimentul 13 grăniceri. După terminarea celor 4 clase primare în comuna natală, fiind evidenţiat ca un copil foarte deştept, a fost trimis la liceul militar din Eisenach. A terminat liceul ca întâiul şi a fost trimis la Academia Militară din Wiener Neustadt, cea mai înaltă şcoală militară din monarhie. Şi aici a terminat cu ,,magna cum laude", fiind întâiul pe Academie. Conform regulamentului avea dreptul să-şi aleagă regimentul la care dorea să fie repartizat. De obicei premianţii alegeau un regiment din Viena, Graz, Praga, Budapesta. Domăşneanu a cerut să fie repartizat în Banatul lui, la Regimentul 43 infanterie din Caransebeş. Stupoare mare. Aşa ceva încă nu s-a întâmplat la Academia Militară din Wiener Neustadt. În anul 1889 George Domăşneanu şi-a început cariera militară la Caransebeş. A stat 5 ani la Caransebeş, când cu gradul de locotenent a fost trimis să urmeze cursurile de la Kriegsschule, Şcoala de război din Viena. După doi ani a terminat şi această şcoală, tot întâiul, ca şef de promoţie. A fost avansat la gradul de căpitan şi repartizat la Marele Stat Major.

Domăşneanu de la început a fost extraordinar de apreciat şi a făcut carieră excepţională. Aici trebuie să menţionez că în armata K.u.K. dominau două curente şi erau două tabere distincte. O tabără era condusă de moştenitorul de tron Franz Ferdinand, care era contra dualismului şi preconiza un stat federativ, în care toate naţiunile să fie egal îndreptăţite. A doua tabără era cea pangermană, condusă de către şeful Marelui Stat Major, generalul colonel Conrad von Hötzendorf, influenţată de Kaiserul Wilhem al II-lea al Germaniei şi care avea asentimentul tacit al împăratului Franz Iosef, care căuta totuşi să ţină echilibrul între cele două tabere. În felul acesta pentru a contrabalansa pe Conrad von Hötzendorf, ministrul de război de obicei era din tabăra lui Franz Ferdinand.

În anii premergători războiului, mulţi ani ministru de război a fost general colonelul von Krobatin[206]. În această tabără erau toţi ofiţerii români, cehi, croaţi etc. În anul 1906 în fruntea Marelui Stat Major a venit Konrad von Hötzendorf care a ocupat această demnitate timp de 11 ani. Natural că

[206] Krobatin Alexandru s-a născut în anul 1849. A fost feldmareşal care a îndeplinit atribuţiile de ministru de război între 1912-1917. În 1918 a fost comandant de armată pe frontul italian.

Domășneanu, cu convingerile lor nu putea avea viitor și nici nu putea rămânea în Marele Stat Major dominat de Konrad von Hötzendorf cu adepții săi. De aceea în acest an a trecut la Ministerul de Război unde a făcut adevărata carieră. Ani de zile a condus secția a V-a din Ministerul de Război, unde era mâna dreaptă a lui Krobatin, fiind consultat în toate problemele importante.

În fiecare an o delegație a parlamentului austriac din Viena ținea ședințe comune cu o delegație a parlamentului din Budapesta pentru a fixa bugetul Ministerului de Război și a hotărî asupra problemelor majore care interesau armata. Mulți ani colonelul Domășneanu a fost raportorul acestei delegații comune.

După moartea împăratului Franz Iosef, întâmplată în anul 1916, urmașul său, împăratul Carol al IV-lea[207], a căutat să-și aducă oamenii lui la conducerea Marelui Stat Major și a Ministerului de Război. Ca șef al Marelui Stat Major a fost numit baronul Arz, general colonel, un sas din Ardeal, care a fost profesorul împăratului, iar la Ministerul de Război a venit generalul colonel Stöger Steiner. Generalul Krobatin a fost pensionat, iar Konard von Hötzendorf, care avea la acea dată vârsta de 71 de ani a fost numit comandant al frontului de sud, care lupta contra italienilor. Mare a fost surpriza în armată când Konard von Hötzendorf și-a ales de șef al Marelui Stat Major al armatei de Sud pe generalul George Domășneanu, un general din tabăra adversă. Această alegere a fost cea mai elocventă dovadă a prestigiului de care se bucura Domășneanu în armata K.u.K..

După terminarea războiului Konard von Hötzendorf și-a scris memoriile militaro-politice din timpul cât a fost șeful Marelui Stat Major. Memoriile formează 5 volume format mare cu aproximativ 3000 de pagini. În aceste volume sunt cuprinse o sumedenie de informații care se referă la politica românească, atât cea transilvăneană, cât și cea din Regat. Sunt rapoartele atașaților militari, cât și aprecierile lui personale. În anul 1924, când Hötzendorf se apropia de vârsta de 80 de ani și își terminase opera, fiind gata pentru tipar, a invitat pe Domășneanu la Viena pentru a revedea împreună aceste memorii.

[207] În noiembrie 1916, împăratul Francisc Iosif a decedat. Succesorul său, Carol al IV-lea, a fost încoronat în decembrie 1916. El urmează aceeași politică din vremea predecesorului său. După ce președintele Wilson cere în declarația sa respectarea principiului formulat cu claritate că „popoarele Austro-Ungariei, cărora noi dorim să le garantăm și să le asigurăm un loc printre națiuni, trebuie să li se asigure cu cea mai mare latitudine a dezvoltării lor autonome”, autoritățile vieneze au răspuns că „se acceptă în întregime toate cerințele ultime ale lui Wilson”. Autoritățile austro-ungare aveau să treacă însă prin focul neiertător al prăbușirii. În 13 noiembrie 1818, împăratul vienez semnează o declarație prin care Ungaria nu mai intră în raza sa de acțiune și devine stat independent.

În ţara românească Domăşneanu a comandat Divizia a 19-a din Timişoara. În anul 1920 regele Ferdinand a oferit lui Domăşneanu funcţia de şef al Marelui Stat Major al Armatei Române. Domăşneanu a refuzat motivând că ar fi o jignire pentru generalii români, care au purtat războiul de întregire, ca să vină în fruntea Marelui Stat Major un ofiţer parvenit din armata austriacă învinsă. A declarat însă că este gata să accepte funcţia de subşef al Marelui Stat Major. Natural că cercurile ofiţerilor superiori din Armata Română nu s-au bucurat de această dorinţă a regelui, cărora nu le surâdea deloc şi au început intrigile şi micile şicane contra lui Domăşneanu. Acesta plictisit de atitudinea noilor colegi a cerut pensionarea. Credea că va fi invitat la Rege pentru a-şi lua rămas bun, cum se face în armatele vestice. Spre surpriza lui, cererea a fost acceptată urgent şi i-a venit pensionarea.

Regele care venea de două ori anual la vânătoare la Timişoara, avea obiceiul să invite la cină în vagonul regal notabilităţile din oraş, ca prefectul, primarul, episcopul, prim-preşedintele Curţii de Apel, generali etc. La cea dintâi vânătoare a fost surprins că-l vede pe generalul Găvănescu şi nu pe Domăşneanu. A fost foarte aferat şi furios când a aflat că Domăşneanu a fost pensionat fără ştirea lui. A trimis după Domăşneanu maşina regală şi l-a invitat la cină. Cu această ocazie l-a avansat la gradul de general locotenent colonel şi i-a acordat decoraţia ,,Steaua României", în gradul de mare ofiţer. A primit satisfacţie Domăşneanu, dar în armată nu s-a mai întors.

Alături de generalii de mai sus, au mai venit un număr mare de ofiţeri din armata K.u.K., ca locotenent colonelul Jivanovici, maiorul Iacobici, ministrul şi şeful de stat major de mai târziu, care a avut o atitudine atât de cuminte şi de demnă faţă de Antonescu, maiorul Ilcuş, ministrul armatei de mai târziu şi mulţi alţii care au făcut carieră strălucită în Armata Română. Între ei a fost şi prietenul meu Sabin Târziu, cel de la Laibach, care a murit de tânăr, la 40 de ani cu gradul de locotenent colonel.

Pentru mine s-a pus problema dacă intru în serviciu la Consiliul Dirigent sau intru în armată cu toată invaliditatea mea. Am optat pentru ultima ipostază. Acasă nu puteam merge pentru că Banatul era ocupat de sârbi, nici ajutor nu puteam primi de la părinţi, legăturile fiind întrerupte, deci nu puteam să mă prezint la examenele de doctorat, neavând din ce trăi. Viaţa de funcţionar nu mă tenta cât de puţin. Aşa că am intrat în armată unde credeam că sunt mai de folos, mai ales că ungurii revenindu-şi puţin din lovitura grea pe care au primit-o, au început să reorganizeze armata şi să creeze un front în faţa Transilvaniei.

Primirea în armată o făcea generalul Dănilă Papp, la secţia de organizare 6-7. Pentru cei proveniţi din armata K.u.K. era foarte simplu. La comandament se afla revista militară a fostului Minister K.u.K.,

numită ,,Strefleur" în care se afla evidența și efectivul precis al ofițerilor din fiecare unitate. Mai complicat era cu puținii honvezi. Evidența lor nu exista, s-a recurs deci la metoda de a lua declarația pe cuvânt de onoare a doi ofițeri primiți în armata română, care dovedeau gradul pe care l-a avut respectivul ofițer la honvezi.

Eu fiind invalid, am fost repartizat la compania sanitară a spitalului de garnizoană din Sibiu, îndeplinind funcția de șef al biroului spitalului și adjutant al comandantului. Comandant era medicul locotenent colonel Tămaș, un medic foarte distins, cu sentimente românești, originar din județul Satu Mare, care vorbea perfect românește în dialectul din nordul Ardealului, dar nu știa să poarte o corespondență în limba română, deoarece a frecventat exclusiv școli ungurești, iar facultatea de medicină a făcut-o la Viena, cu bursă de la armata K.u.K.. Eu trebuia să redactez toate rapoartele și să port corespondența.

Aici l-am întâlnit pe prietenul meu Dr. Ion Goia, care după lichidarea spitalului de la Sâmbăta a fost repartizat aici. În luna februarie au început luptele de la Branișca cu trupele ungurești și au început să sosească răniți în spital. Mai târziu au început să vină răniți și din nord, unde o formație poloneză a atacat trupele din Bucovina, având pretenții cu totul fără temei asupra părții de nord a Bucovinei și a Cernăuțiului. Am primit în spital și un număr de circa 20 de ofițeri polonezi răniți și capturați pe acel front.

Trebuie să precizez aici că armata română după pacea de la Buftea a fost demobilizată. Abia în ianuarie 1919 s-a procedat la refacerea ei. Deci până în martie 1919 gărzile române ardelene, cu armamentul lor și echipamentul cât se poate de rudimentar au fost nevoite să țină frontul față de unguri. Au venit ele unități mai mici din Regat, care s-au plasat în orașele ardelene, dar care nici pe departe nu au fost pregătite și echipate pentru a face front și a lupta.

Frontul a fost după cum spuneam ținut de gărzile naționale, comandant fiind Ioan Suciu, care n-a fost niciodată soldat. Pentru oamenii veniți de pe front și care după 5 ani de serviciu militar de război au luat fără ezitare arma în mână pentru a-și apăra țara, nu era potrivit un general cu disciplină severă a armatei, ci un om care să-i însuflețească și să-i înțeleagă, nu vreau să zic un demagog abil. Ioan Suciu nu purta uniformă, doar o cușmă cu tricolor pe ea. Aprovizionarea se făcea după putință, iar munițiile nu erau din belșug. Dar cum nici adversarii nu erau încă bine organizați, gărzile au rezistat eroic și au împiedecat întoarcerea trupelor ungare în Ardeal. Treptat au ajuns pe front trupe formate de secția de organizare 6-7, iar încă din luna martie au început să sosească și trupe regulate din Regat,

comandate de generalul Moşoiu. După ce au sosit 4 divizii regulate, comanda a fost preluată de generalul Mărdărescu[208]. Concomitent au fost trimise pe front şi cele două divizii ardelene, cea a 16-a comandată de generalul Hanzu şi a 18-a comandată de generalul Dănilă Papp. Cu 6 divizii bine pregătite a putut să înceapă ofensiva. La scurt timp a fost ocupat Aradul şi Oradea.

La unguri regimul Károlyi a fost răsturnat şi partidul comunist în frunte cu Béla Kún a luat puterea. Lupta a devenit mai aprigă. Conferinţa de pace de la Versailles, care a trasat o linie demarcaţională între români şi unguri, nu cunoştea situaţia de la noi şi de aceea a cerut ca trupele române să se oprească pe această linie de demarcaţie, care era aproximativ identică cu frontiera de azi.

De la Versailles veneau ordine se sistare şi oprire a ofensivei pe linia demarcaţională. Ministrul Franţei la Bucureşti, Saint Aulaire[209], un prieten al românilor, comunica guvernului român aceste ordine, dar în acelaşi timp îndemna pe români să meargă înainte. Şi au mers românii, până când în primele zile ale lui august 1919 au ocupat Budapesta.

Mare a fost entuziasmul şi satisfacţia neamului românesc când soldatul român a pus piciorul în capitala Ungariei şi a înfipt drapelul românesc pe palatul regal din Buda. N-au trecut nici trei ani de la căderea Bucureştiului şi revanşa strălucită ne-a revenit nouă.

Victoria cucerită cu armele şi cu mult sânge, pe plan politic a fost cât se poate de catastrofal exploatată. În loc să fi fost lăsată conducerea teritoriilor cucerite pe mâna ardelenilor care cunoşteau împrejurimile, doar au crescut şi trăit în mijlocul lor, Bucureştiul a căutat să-şi etaleze talentele şi capacităţile.

În loc să fi lăsat comanda trupelor în seama lui Moşoiu, care a fost ardelean şi a servit în armata K.u.K. până la gradul de căpitan, după care a trecut în Regat unde a făcut carieră militară strălucită, a fost numit comandant generalul Mărdărescu, care în război nu s-a evidenţiat cu nimic. Singurul merit era că a fost simpatizant liberal şi om de casă al Brătienilor.

---

[208] Gheorghe Mărdărescu (1864-1938) a fost un general format în instituţii militare germane. A condus şcoli superioare de pregătire a cadrelor superioare ale Armatei, aşa cum era Şcoala Superioară de Război. A comandat mari unităţi militare în războiul de întregire şi în special campania care a scăpat Ungaria de Béla Kún. Lucrarea sa, *Campania pentru dezrobirea Ardealului*, 1921, este o sursă de informaţii despre eroismul soldaţilor români din această campanie.

[209] Charles Beaupoil de Saint Aulaire (1866-1954) a fost ambasadorul Franţei la Bucureşti (1916-1920). Înainte de război a reprezentat Franţa la Viena şi Madrid. A fost un apreciat gânditor prin analizele sale din sfera diplomatică. A colaborat cu ziarul francez *Le Figaro* cu articole de politică externă.

Mai erau în viaţă generalii Averescu, Prezan[210], Eremia Grigorescu etc. Ce frumos era să se dea satisfacţie eroilor de la Mărăşeşti şi Oituz, să ocupe ei Ungaria şi Budapesta.

Tot aşa cu administraţia. Ce frumos era dacă unul din figurile strălucite ale Albei Iulia ar fi fost numit Comisar General al Budapestei şi nu Diamandi[211], un diplomat de carieră, dar care nu cunoştea deloc Ungaria şi pe unguri. Toate acestea însă se loveau de principiile liberalilor, care vroiau să prezideze toate evenimentele mari din istoria neamului.

Toţi aceşti nepricepuţi, lacomi, dornici să se evidenţieze, au comis greşeli inadmisibile. Au purces la demontarea de fabrici, pe care le-au expediat în ţară. Ani de zile au stat maşinile în vagoanele C.F.R, blocând mijloacele de transport, până când s-au ruginit şi au fost aruncate la fier vechi.

Pe lângă ruşinea de a fi comis acte de felul acesta, ulterior a trebuit să plătim miliarde despăgubiri pentru fier vechi. Era de ştiut în lumea mare că maşinile unei fabrici demontate de pe postament se transformă în fier vechi. Liberalii care vroiau să ţină în mână viaţa economică a ţării, credeau că cu aceste maşini vor pune bazele unei industrii dezvoltate. Nu-şi dădeau seama că la fondarea unei industrii nu maşinile sunt factorul principal. Maşinile se cumpără pe bani. Oamenii pricepuţi se formează însă în timp şi nu pot fi cumpăraţi la târg. Capitalul de care dispuneau liberalii în raport cu ţările industriale de vest, era cu totul neînsemnat. ,,Banca Românească", citadela financiară a liberalilor, nu întrecea proporţiile băncii ,,Albina" din Sibiu. Unde mai pui că în Transilvania existau circa 100 de bănci, dinte care unele ca ,,Victoria" din Arad, ,,Timişana", ,,Ardeleana" din Orăştie etc., aveau un capital social destul de considerabil. În Regat doar ,,Banca Românească" şi ,,Banca Comerţului" din Craiova aveau o însemnătate. Banca ,,Marmorosch Blank" era evreiască, ,,Banca Chrisoveloni" grecească, ,,Banca de Credit Român" era afiliată unei bănci ,,Rotschild" din Viena. Şi cu aceasta lista băncilor mai importante se încheie. Băncile poporale din provincie erau finanţate de stat şi activau slab. De un credit agricol nu putea fi vorba în lipsă de garanţii. Neexistând carte funciară, identificarea precisă

[210] Constantin Prezan (1861-1943), mareşal al României, format în instituţii militare franceze, a deţinut funcţii importante în conducerea Armatei Române în timpul primului conflict mondial. A condus campanii importante: conducerea operaţiunilor de pătrundere în Transilvania în 1916 şi, în special, în calitate de şef al Marelui Cartier General (1916-1918) şi de stat major între anii 1918-1920, când victoriile de la Mărăşti şi Mărăşeşti ne-au dat încrederea deplină în victorie.

[211] Constantin Diamandi (1868-1931) a îndeplinit atribuţii diplomatice la Sofia, Roma, Petrograd în anii grei ai primului război mondial. A participat la Conferinţa de Pace de la Paris şi a fost ministru plenipotenţiar la Paris între 1924-1930.

a proprietăţilor era foarte dificilă, iar ipoteca, garanţia reală a creditului era iluzorică. Se acorda doar credit pe termen scurt cu gaj. Din aceste motive agricultura nu se putea dezvolta şi prospera.

Dar să revenim la Sibiu, unde eu activam la spitalul militar. Secţia de organizare 6-7 condusă de ofiţeri din fosta armată K.u.K., iar instituţiile, spitalele şi şcolile mergeau pe făgaşul vechi, austriac, bine experimentat timp de secole. Osmoza între armata română şi ofiţerii – mai ales activi _ din K.u.K. a fost extrem de dificilă. A durat mulţi ani până când raporturile s-au sudat şi activitatea a ajuns pe făgaşul normal.

Consiliul Dirigent, înjghebat la repezeală, lipsit de aportul bănăţenilor, care erau sub ocupaţie sârbească, în scurt timp a reuşit să domine situaţia şi să pună la punct administraţia. S-a făcut apel în special la avocaţi, cerându-le să-şi închidă birourile şi să intre în administraţie ca subprefecţi, pretori, etc şi în magistratură. Consiliul Dirigent din toate puterile a căutat să menţină administraţia şi magistratura, judecătoriile de nivel înalt. A reuşit pe deplin până la venirea la putere a guvernului Averescu în luna aprilie a anului 1920. Cu schimbarea regimului politic elementele din regat au mirosit posibilitatea de căpătuială şi au năvălit peste munţi. În funcţiile de pretori unde se cerea licenţa în drept, au fost numite elemente cu 4 clase medii. În finanţe, unde erau adevăratele afaceri veroase, au fost numiţi în posturile de administratori financiari, unde se crea licenţa în drept sau academia comercială, persoane complet fără pregătire. La Timişoara a fost numit şi a stat 8 ani în funcţia de administrator financiar unul cu numele de Crângu, om lipsit de pregătire, care a venit la Timişoara cu un geamantan şi a plecat cu două vagoane.

O problemă a format-o crearea de cadre didactice. Noi care tot am cerut şcoli medii, deodată am primit atâtea că aveam profesori pentru ele. În trecut am alimentat noi cu profesori şcolile Regatului. Acum au început să se întoarcă unii, prea puţin dintre profesori şi foarte puţini profesori regăţeni. Pentru a se putea completa posturile vacante s-au înfiinţat pe lângă universitatea din Cluj cursuri de profesori, la care erau admişi preoţii şi învăţătorii mai distinşi. În felul acesta s-a reuşit în doi ani să se completeze toate posturile vacante.

Evident entuziasmul românilor, care s-a menţinut şi după unire, a făcut ca oamenii de atunci stăpâniţi încă de idealuri şi scopuri măreţe, să poată face faţă situaţiei.

Minorităţile etnice nu au avut de ce să se plângă. Suferinţele din trecut, ne-au făcut să fim înţelegători şi mărinimoşi. Saşii şi şvabii care numărau 500000 de suflete au ajuns să aibă 10 licee în limba de predare germană, în afară de celelalte şcoli medii ca şcoli normale, reale, comerciale

etc. Ungurii în afară de cele 8 licee confesionale, au mai primit 6 licee de stat cu limba de predare maghiară. În Ungaria românii la aproape 4 milioane de suflete au avut 5 licee româneşti confesionale. Ungurii în România la 1,4 milioane de suflete au primit 14 licee cu limba de predare în maghiară şi alte şcoli secundare. Până şi evreii au primit 4 licee evreieşti, unde trebuia ca limba de predare trebuia să fie cea română, ceea ce nu s-a întâmplat decât în mică măsură. Oficial, limba de predare era cea română, dar de fapt în şcoli se propunea şi se vorbea ungureşte.

În luna mai a anului 1919, perechea regală Ferdinand şi Maria au plecat să viziteze mai multe oraşe din Ardeal. Au vizitat şi Sibiul. Scene de neuitat. Toate satele dimprejur şi de la distanţă au năvălit în oraş în haine de sărbătoare cu un entuziasm de nedescris să vadă şi să salute pe regele românilor. Defilarea în faţa perechii regale a durat de la ora 9 până la ora 16. Spre seară regele şi regina au vizitat spitalul militar, unde erau îngrijiţi mulţi răniţi de pe front. Regina Maria a împărţit daruri soldaţilor, iar Ferdinand se aşeza pe marginea paturilor şi stătea de vorbă cu soldaţii răniţi. Aproape două ore a durat vizita la spitalul militar.

În luna iulie s-a întrunit la Sibiu Marele Sfat, ales de Adunarea Naţională de la Alba Iulia, pentru a dezbate chestiuni curente şi mai ales legea reformei agrare. S-a promis ţăranilor că marile moşii se vor dizolva şi pământul se va împărţi ţăranilor lipsiţi de pământ. Marele Sfat, cu mare însufleţire, a adoptat reforma agrară, a cărei aplicare s-a început imediat pe teren.

Parlamentul de la Bucureşti nu s-a grăbit să voteze legea agrară. Abia peste un an s-a votat, primind în linii generale reforma agrară votată la Sibiu. Conform legii agrare marilor moşieri le rămâneau maximum 500 de iugăre de pământ (aproximativ 280 de hectare), restul trecea în proprietatea statului pentru a se va împărţi ţăranilor lipsiţi. În zona de munte şi unde este puţin pământ, cota pentru moşieri se putea reduce la 300 de iugăre. Mare binefacere a fost reforma agrară pentru lumea satelor. La început au fost greutăţi. Oamenii, mai ales cei săraci, duceau mare lipsă de animale şi de unelte. După câţiva ani această lipsă s-a remediat. Aş putea afirma cu tărie că 75 % din împroprietăriţi au beneficiat din plin de binefacerile reformei agrare. Cam la o pătrime nu a dat rezultate. În fiecare societate există albine şi trântori. Cum pământul vândut la expropriere nu putea fi vândut, o parte din pământuri nu erau exploatate la maxim. În anul 1929 a venit o lege care permitea vânzarea pământurilor primite la expropriere, dar cumpărătorii puteau fi ţăranii cu proprietate mai mică de 30 de hectare. În felul acesta s-a căutat ca pământul să nu ajungă iar în mâna marilor proprietari.

Un fenomen curios. Primii care au vândut pământul primit la expropriere nu au fost românii. Mai întâi au vândut pământul foştii servitori agricoli de pe marile moşii. Cum preţul pământului era foarte ridicat atunci –era înaintea crizei economice – unii şi-au cumpărat casă şi cu restul s-au înfundat în crâşme unde au tras chefuri de pomină luni de-a rândul. Partea mare a şvabilor împroprietăriţi au procedat la fel. Decât că ei nu s-au pus pe chefuri, ci au investi banii în alt mod. Se vede că nu tot omul este de a fi proprietar de pământ şi de a lucra în regie proprie. Strămoşii şvabilor împroprietăriţi, toţi au primit la colonizare câte 32 de iugăre. Cu timpul unii au irosit averea şi au ajuns muncitori, la sapă de lemn. Se vede că nici nepoţii lor nu au fost din alt aluat.

La Sibiu am întâlnit vechi cunoştinţe din vremea când eram la şcoala de ofiţeri. Umblam în societatea sibiană şi trăiam fericit într-o ţară românească pe care am visat-o şi la temelia căreia am contribuit şi eu cu o modestă cărămidă.

Pe cât de fericită a fost ziua de 4 august când trupele române au ocupat Budapesta, tot atât de fericită a fost ziua de 3 august, zi în care sârbii au evacuat Banatul şi trupele româneşti comandate de colonelul Virgil Economu au intrat în Timişoara.

În acea zi am cerut şi am un obţinut concediu de 15 zile. M-am repezit la Nerău să-mi văd părinţii, pe care i-am găsit sănătoşi şi fericiţi că au ajuns să trăiască în România Mare. Cel mai fericit dintre toţi era bunicul Savu, care acum putea liber să-şi sloboadă glasul şi să cânte tare ,,Deşteaptă-te române” şi ori care cântec patriotic românesc. Deşi era toiul treieratului, tot satul se veselea şi petrecea, bucurându-se de ziua mare care au ajuns-o.

După câteva zile petrecute în sânul familiei m-am repezit o zi la Timişoara să văd cum se instalează imperiul românesc. La masă la restaurantul ,,Kronprinz”, mai târziu ,,Ferdinand” (acum aparţine operei şi se află la parterul clădirii) îl zăresc pe maiorul Ion Băleanu, pe care l-am cunoscut pe front şi al cărui frate mi-a fost coleg şi bun prieten. ,,Ce cauţi aici? Unde eşti repartizat?” ,,Nici unde. Sunt în concediu şi peste câteva zile când îmi expiră concediul mă întorc la Sibiu.” ,,Te duci la Sibiu pe dracu. Generalul Domăşneanu a fost numit comandant al Diviziei 19 Infanterie care este în curs de organizare. Avem nevoie de ofiţeri bănăţeni ca de o bucată de pâine. Şi avem mai ales nevoie de ofiţeri care cunosc bine limba literară românească, care au absolvit şcoli româneşti şi care ştiu şi nemţeşte şi ungureşte. Renunţi la concediu şi în 48 de ore te prezinţi la comandamentul diviziei.” ,,Bine dar bagajul îmi este la Sibiu şi eu sunt repartizat acolo. Trebuie să mă întorc acolo de unde am plecat.” ,,Asta e

grija noastră. O aranjăm telefonic până mâine, iar după bagaje trimite ordonanța."

Așa am ajuns în ziua de 12 august 1919 să mă prezint la raport la generalul Domășneanu, al cărui aghiotant și confident am devenit până la moarte lui întâmplată în anul 1940. Am devenit consilierul politic al generalului. Eu care din clasa a V-a de liceu eram pasionat de politică, de când citeam toate ziarele românești, germane și maghiare, cunoșteam bine mersul politicii. Cunoșteam bine referințele locale și cunoșteam bine Banatul. În afară de aceasta am fost delegat în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ceea ce pe atunci conta ceva.

În ziua aceea am și început să lucrez la Divizie, unde ca la oricare mare unitate în curs de organizare era lucru până peste cap. Am cunoscut din prima zi ofițeri de la comandamentul diviziei.

Comandant era generalul George Domășneanu, a cărui scurtă biografie am făcut-o. Om puternic, înalt, spătos, jovial, prietenos, dar numai în afară de serviciu. În serviciu nu cunoștea gluma și nu lucra pe prietenie. În armata K.u.K. i-au băgat în sânge sentimentul de disciplină riguroasă, sentimentul conștiinciozității și sentimentul de onoare și dreptate. Pretindea aceste însușiri și de la colaboratorii săi. Ofițerii din armata K.u.K. formau o castă separată, erau stat în stat. Capul lor era împăratul și asta conta. Pentru ei funcționarii civili, oricât de înalți în grad, erau pur și simplu ,,Zivil bagage". Își trăiau viața lor în cerc închis, cum era de înțeles. Corpul ofițeresc se compunea din membrii a 9-10 naționalități care își aveau limba lor. Limba de serviciu era cea germană, pe care trebuiau să o cunoască toți la perfecție. Limba de predare în toate școlile militare era cea germană exclusiv. În regulamentul de serviciu ,,Dienstreglement" se dispunea ca ofițerii să cunoască limba regimentului la care sunt repartizați. Aceasta era ceva foarte vag. Cei mai mulți cunoșteau câteva fraze obișnuite și folosite. Nu mai mult. Foarte puțini erau cei care se străduiau să învețe limba soldaților pe care îi comandau subofițerii. În mod obișnuit erau recrutați din regiunea regimentului. Aceștia trebuiau să cunoască limba germană și în mod firesc știau și limba regimentului. Ei erau veriga de legătură între ofițeri și soldați. Feldwebelul, străjămesterul, era acela care avea legătură directă cu trupa. De altfel și în armata română toți străjămesterii, plutonierii, erau cei care țineau trupa în mână și aveau contactul direct cu soldații. Corpul ofițeresc avea avantaje considerabile. În garnizoanele mai mari erau blocuri întregi ale armatei, în care primeau locuințe pe o chirie derizorie toți ofițerii căsătoriți. Fiecare garnizoană avea o popotă a ofițerilor unde se servea o masă excelentă pentru o sumă de 60-70 de fileri. Solda unui sublocotenent era de 160 de coroane lunar, din care masa de prânz costa

lunar 18 coroane. În felul acesta se pretindea ca ofiţerul să fie îmbrăcat perfect, cu o ţinută demnă şi elegantă. Cuvântul de onoare era sfânt. Dacă un ofiţer îşi călca cuvântul de onoare dat, era scos din cadrele ofiţereşti ale armatei. Ofiţerul nu avea voie să facă datorii murdare, cum erau datorii la chelneri, la spălătorese etc. Pentru astfel de datorii ofiţerul trebuie să tragă consecinţele şi să-şi dea demisia, păstrându-şi gradul. Aşa a părăsit armata K.u.K. generalul Moşoiu, care a servit cu gradul de căpitan la Regimentul 62 din Târgu Mureş. Se pare că şi Liviu Rebreanu, care a fost locotenent activ de honvezi în garnizoana Zenta (la sud de Seghedin), tot în felul acesta a părăsit armata.

Este de înţeles, că ofiţerii îşi aveau cercul lor restrâns şi cu populaţia civilă din oraş nu prea aveau legături. Ce contact putea avea cu ungurii din Seghedin sau Debreţin un ofiţer de naţionalitate ceh, polonez sau italian, care nu ştia o boabă ungureşte. De altfel ofiţerii îşi menţineau naţionalitatea lor, fără a avea însă legături prea strânse nici cu ai lor.

Să dau câteva exemple. Tatăl generalului Iosif Iacobici[212] a fost comandantul regimentului din Graz, dar fiul lui a fost botezat de preot militar român. Pentru aceasta se făcea raport la Ministerul de Război din Viena, unde se afla o secţie bisericească. Şeful cultului ortodox pentru români şi sârbi era protopopul Boldea, cu grad de locotenent colonel. El se ducea să boteze, să cunune sau să înmormânteze într-o garnizoană unde se aflau români sau dădea ordin unui preot militar dintr-o garnizoană mai apropiată să facă acest serviciu. Fiul crescut la Graz şi în şcolile militare austriece a rămas un bun român, care vorbea bine româneşte, fără să cunoască literatura română. A ajuns şeful Marelui Stat Major român şi Ministrul Armatei. Acelaşi caz îl avem cu colonelul Dobrin, comandant al regimentului Olmütz, unde s-a născut băiatul care a devenit un foarte bun ofiţer român. Aşa au fost fraţii Jivanovici, Bacea şi mulţi alţii.

Şeful de Stat Major al diviziei a fost locotenent colonelul Eugen Jivanovici. Fiu de ofiţer activ din armata K.u.K.. N-a făcut nici o şcoală românească, cu toate acestea vorbea curent limba română. Avea un frate Vlada Jivanovici, tot ofiţer activ la Regimentul 43 din Caransebeş, aghiotantul regimentului. L-am cunoscut pe frontul de la Doberdo. Era un excelent ofiţer şi un foarte bun român.

Şeful biroului I operaţii era locotenent colonelul Stepanescu, ofiţer de stat major de proveniență tot din armata K.u.K.. Ofiţer distins, serios, foarte capabil. Vorbea mai slăbuţ româneşte.

---

[212] Iosif Iacobici (1884-1952) s-a opus politicii lui Ion Antonescu de trimitere de trupe în Est. La 17 ianuarie 1942, generalul I. Iacobici a cerut desărcinarea lui din funcţia de Şef al Marelui Stat Major al Armatei. Succesorul său a fost generalul Ilie Şteflea.

La biroul II informații șef era maiorul de stat de Stat Major Ion Băleanu, zis și Ion Cătană, fiul popii din Dognecea. A terminat liceul ,,Andrei Șaguna" din Brașov și vorbea perfect românește. Gălăgios și volubil era simpatizat de toți. A ieșit cu gradul de locotenent colonel la pensie, a terminat facultatea de drept și s-a făcut avocat la Cluj. Mai apoi a intrat în politică, ajungând ca liberal prefect al județului Caraș. El a construit palatul prefecturii din Oravița. A rămas toată viața milităros. Când avea consfătuiri cu primarii, ținea raport cu ei ca la militari. A murit relativ tânăr.

La biroul III personal, șef era maiorul Nicolae Licăreț din Bozovici. Cam tuciuriu la față și vânăt în palmă, încât unii răutăcioși îi contestau originea etnică. L-am cunoscut pe când eram elev la Brașov. Licăreț a servit la Regimentul 2 K.u.K. din Brașov. Se manifesta ca bun român. Frecventa numai cercuri românești. El cu maiorul Bența, căpitanul Herbai, căpitanul Iraneș, căpitanul Popișteu erau prezenți la toate serbările românești, la toate balurile, la reprezentații teatrale etc.

La intendență era locotenent colonelul Thiery, german de origine franceză. Ținea la el carnetul bunicului său care a servit în armata lui Napoleon.

Atât generalul cât și șeful de stat major își concepeau lucrările în limba germană, pe care eu câteodată și Băleanu le traduceam românește.

În primele zile însoțindu-l pe general am cunoscut notabilitățile din oraș. Prefect era Dr. Aurel Cosma, soțul cântăreței Lucia Cosma. Fiu de învățător din Moșnița de lângă Timișoara, om de 52-53 de ani, care nu făcea nici o impresie, nici fizic, nici ca psihic. A fost ginerele lui Partenie Cosma, directorul băncii ,,Albina" din Sibiu, care l-a ridicat. Avocat mediocru în Timișoara, era condus mai mult de soție, foarte frumoasă în tinerețe, inteligentă și foarte ambițioasă. O excelentă cântăreață soprană.

Cu atât mai puternică impresie făcea primarul municipiului, inginerul Stan Vidrighin[213]. Om care începea să albească, energic, dinamic și constructiv. Originar din Răşinari, de lângă Sibiu. A terminat școala Politehnică din Budapesta în anul 1898, de unde a apucat inginer stagiar la primăria orașului Sopron din vestul Ungariei.

Pe atunci în Timișoara era primar Carol Telbisz[214], avocat, de origine bulgară, din Vinga, un om cu inițiativă care a contribuit la ridicarea orașului

[213] Stan Vidrighin (1876-1957), fiu al localității Răşinari (Sibiu), a făcut studii de specialitate la politehnicile din Budapesta și Viena. Ca inginer s-a afirmat în peisajul tehnic românesc ca unul dintre cei mai capabili creatori. Ca primar al orașului Timișoara între 1919-1923 a fost realizatorul unor proiecte de modernizare. Același obiectiv l-a asigurat și în activitatea desfășurată în domeniul poștei, comunicațiilor și a fabricii „Astra Vagoane" din Arad. A sprijinit dezvoltarea Școlii Politehnice din Timișoara, al cărei rector a fost între 1926-1929.

Timişoara. El a introdus în anul 1884 luminatul electric pe străzi, fiind Timişoara cel dintâi oraş de pe continent, afară de Anglia, care a avut luminat public. În 1895 a construit tramvaiul electric, iar în anul 1899 îl bătea capul să construiască alimentarea cu apă şi canalizarea Timişorii. Pentru aceasta avea nevoie de un inginer de specialitate, care în vremea de atunci nu exista. S-a adresat rectoratului şcolii Politehnice din Budapesta şi a cerut să-i recomande un tânăr inginer capabil, pe care să-l trimită în străinătate în câteva oraşe care mai recent au introdus alimentarea cu apă şi canalizare, pentru a studia problema. Telbisz om cu vederi liberale, care nu era şovin, fără ezitare l-a numit pe valahul ing. Stan Vidrighin în calitate de inginer la serviciul tehnic al primăriei şi i-a acordat o bursă de doi ani să plece în Germania şi Anglia pentru a studia problema.

După ce s-a întors Stan Vidrighin din străinătate a făcut proiectele, a început sondajele pentru a găsi surse de apă, uzine de apă potabilă suficiente. Lucrarea a fost dată în antrepriză unei firme din Budapesta, conducătorul lucrărilor fiind Vidrighin. După terminarea lucrărilor a veni o comisie de recepţie din Budapesta, care a fost foarte satisfăcută de calitatea şi ingeniozitatea lucrărilor. Vidrighin a fost angajat cu contract pe viaţă în calitate de director al alimentării cu apa şi a canalului, făcându-i-se drept plată cel mai mare salar din cadrul primăriei. Stan Vidrighin a mai făcut şi alte proiecte şi lucrări. El a construit uzina hidroelectrică de pe Bega şi a mutat în acest scop albia Begheiului. Din aceste motive a trebuit dărâmată biserica românească Sf. Ilie din fabrică.

După cum mi-a povestit Vidrighin, primarul Telbisz l-a chemat la dânsul şi l-a îndrumat să se ocupe de ridicarea bisericii noi, construită pe spesele primăriei. L-a îndrumat să facă o biserică frumoasă, cu care să fie mulţumiţi coreligionarii lui. Coreligionarii la rândul lor l-au rugat pe Vidrighin să caute ca să iasă pe lângă biserică şi o şcoală confesională nouă, cea veche nemaifiind corespunzătoare. Aşa s-a născut frumoasa şcoală primară din spatele biserici.

Tot opera lui Stan Vidrighin sunt şi cele două poduri de peste Bega, cel din faţa băii ,,Neptun" şi cel de la biserica românească.

După ce Stan Vidrighin a ajuns întâiul primar al Timişorii, primul gând i-a fost să înfiinţeze o şcoală Politehnică în Timişoara. Primăria oraşului prin Vidrighin a luat iniţiativa şi tot primăria oraşului a donat terenul necesar în acest scop şi a suportat cheltuielile de ridicare a clădirilor de pe Bulevardul Mihai Viteazul. Cum Vidrighin nu avea legături cu

[214] Carol Telbisz, primar al Timişoarei la sfârşitul secolului al XIX-lea, era de origine bulgară din Vinga. A fost creatorul Timişoarei moderne.

cercurile din Bucureşti, a cerut concursul profesorului Traian Lalescu[215], care era deja lansat şi binecunoscut şi făcea politică liberală, având o mare influenţă la ministerul instrucţiunii şi care i-a dat tot concursul pentru a se înfăptui idealul lui Vidrighin: Politehnica din Timişoara. Cel dintâi rector a fost Traian Lalescu. După un an Lalescu din motive familiale s-a întors la Bucureşti, luându-i locul la rectorat Stan Vidrighin până la venirea lui Victor Vîlcovici[216]. Acesta este adevărul în legătură cu înfiinţarea Politehnicii, care nu a fost relevat la sărbătorirea de 50 de ani de la înfiinţarea şcolii.

Stan Vidrighin a luat măsuri energice pentru continuarea operei lui Telbisz, care murise cu 3-4 ani înainte. Întâi de toate trebuia refăcută uzina electrică, cea veche din anul 1884 ne mai corespunzând necesităţilor zilei. În acest scop l-a numit pe inginerul Cornel Micloşi[217] ca director la uzină, care funcţiona ca asistent la Politehnica din Budapesta.

Un primar mai destoinic, priceput, care cunoştea toate problemele legate de primărie nu putea avea Timişoara. Carol Telbisz, a fost timp de 26 de ani primarul ales al Timişoarei, Vidrighin nu era cu nimic mai prejos decât Telbisz. Dimpotrivă. Dar politica noastră nu a tolerat ca un om, oricât de priceput şi destoinic ar fi ca primar să rămână în funcţie dacă nu era înregimentat în partidul de la putere.

În anul 1920 la putere a venit partidul averescan şi a început goana după partizani. Natural cei vizaţi mai întâi erau cei din Partidul Naţional Român, în frunte cu Vasile Lucaciu şi Octavian Goga. Restul erau elemente de umplutură. Teodor Mihali care s-a supărat că P.N.R. că nu l-a învrednicit cu mai mult de o prefectură, la averescani n-a făcut chestie de ambiţie şi a rămas primar de Cluj. Asemenea şi Niculiţă Şerban la Făgăraş. Cu Vasile Lucaciu nu era nimic de făcut. Complet sclerozat, i-au dat mai mult vorbe şi

[215] Traian Lalescu (1882-1929) s-a născut în Bucureşti dintr-o familie provenită din Cornea (Banat). A făcut studii universitare la Bucureşti, Paris şi Göttingen. A fost profesor la Politehnica din Bucureşti şi în anul 1920-1921 şi la cea din Timişoara al cărui prim director a fost. A promovat ideea înfiinţării unei „Case a creaţiei culturale în Banat”. A fost unul dintre marii matematicieni ai ţării.

[216] Victor Vîlcovici (1888-1970), a făcut studii în Galaţi, oraşul său natal, la Bucureşti şi Göttingen, unde şi-a susţinut lucrarea de doctorat. Din 1913 a făcut parte din corpul profesoral al Universităţii din Iaşi. În octombrie 1921 a devenit profesor şi director al Şcolii Politehnice din Timişoara. În 1930 s-a transferat la Universitatea din Bucureşti. A îndeplinit atribuţiile de ministru al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor în guvernul N. Iorga din anii 1931-1932.

[217] Cornel Micloşi (1887-1963), provine din familie preoţească din Covăsânţ (Arad). Studii liceale la Arad şi superioare la Budapesta. A fost un inginer inventiv care s-a afirmat în viaţa publică a instituţiilor tehnice ale Timişoarei, dar şi în cea universitară şi ştiinţifică a României prin strălucita sa prestaţie ca profesor al Politehnicii din Timişoara.

laude decât situaţii. Victor Bontescu şi Octavian Tăslăuan au ajuns miniştri. A ajuns ministru fără portofoliu şi un tânăr autsider, Dr. Petru Groza, care văzând că la P.N.R. sunt prea mulţi înaintea lui, s-a dus acolo unde a găsit lărgământ.

Partidul averescan a făcut cartel cu conservatorii democraţi ai lui Take Ionescu[218]. În felul acesta a ajuns Take Ionescu ministru de externe, iar Nicolae Titulescu[219] ministru de finanţe. La interne a apărut omul tuturor combinaţiilor şi al sforţărilor, Argetoianu. Normal că un guvern cârpit cu atâtea petece nu putea da rezultate.

Averescu a fost un excelent militar şi comandant de oşti. În politică a fost un adevărat dezastru. N-avea noţiunile elementare de economie politică, aşa că era avizat de sfaturile altora, din afara partidului, căci în partid nu avea nici un economist. Titulescu s-a trezit peste noapte finanţist, el care până atunci nu s-a ocupat de economia politică şi cu finanţele, el care în viaţa particulară era profesor universitar de drept civil. Singurul care s-a ridicat deasupra nivelului celorlalţi a fost Take Ionescu. Om cu o bogată experienţă politică, cu un orizont de vederi foarte larg, orator distins, el a conceput şi el a realizat Mica Antantă şi a preconizat alianţa balcanică.

La timpul său Take Ionescu a văzut clar şi problema Banatului. A cerut insistent să se cedeze Iugoslaviei zona de 60 de kilometri pe care o cereau în jurul Belgradului. Vedea bine că nu se poate concepe ca o capitală să fie în acelaşi timp şi staţie de frontieră. Pe de altă parte vedea bine că copiii favoriţi ai Conferinţei de pace erau sârbii, care au declanşat războiul mondial şi s-au purtat eroic în cursul războiului. A înţeles că la conferinţă s-a pornit de la premisa că toate tratatele internaţionale anterioare sunt nule şi neavenite. Deci tratatul încheiat de Regatul român cu Anglia, Franţa şi Italia înainte de intrare în război a României nu poate fi invocat şi trebuie să apucăm pe calea tratativelor. Dacă era ascultat la timpul său Take Ionescu şi Ionel Brătianu nu se încăpăţâna, astăzi aveam oraşele Vârşeţ şi Biserica Albă cu linia ferată directă Timişoara-portul Baziaş şi aveam oraşul Chichindia Mare cu linia principală Bucureşti Viena. E de prisos să insist asupra avantajelor economice enorme pe care le dobândea România.

---

[218] Take Ionescu (1858-1922) a fost un om politic cu influenţă pozitivă în cercurile politice ale timpului datorită limpezimii gândurilor exprimate, capacităţii de a argumenta şi negocia. A fost director al cotidianului *La Liberté Roumaine* (1889), promotor activ al ideii intrării României în război alături de Antantă, ministru de interne, finanţe, instrucţie, externe şi prim-ministru.

[219] Nicolae Titulescu (1883-1941) fiu de jurist, născut în Craiova, profesor la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti, a ocupat fotolii ministeriale în guvernele Al. Averescu şi I.I.C. Brătianu, I. G. Duca şi Gh. Tătărescu. A obţinut succese europene în calitatea sa de ministru de externe. A fost membru activ al Academiei Române.

Era evident că guvernarea generalului Averescu cu elemente în mare parte cu totul nepregătite şi atât de eterogene, nu putea dura. La sfârşitul anului 1921 Take Ionescu, văzând că şandramaua stă să se dărâme, a demisionat, provocând căderea guvernului.

A fost constituit un cabinet Take Ionescu, care a încercat să guverneze cu acelaşi parlament, dar fără succes. La sfârşitul lunii ianuarie a anului 1922, după ce parlamentul a dat vot de blam lui Take Ionescu, prima aventură averescană a luat sfârşit.

Ce s-a întâmplat în provincie, în special în Banat? Câţiva nemulţumiţi în frunte cu fraţii Avram şi Nicolae Imbroane, urmaţi de foarte mulţi bănăţeni au trecut în tabăra de la putere. La alegeri aproape că nu se găseau candidaţi de deputaţi şi senatori. Au trebuit să aducă din altă parte, iar localnicii erau cu totul insignifianţi. Norocul lor a fost că P.N.R. sub conducerea lui Aurel Cosma[220], fostul prefect, din cauza unor disensiuni interne de o parte, de altă parte Aurel Cosma cocheta cu partidul liberal, era pe cale să se destrame.

Vicepreşedintele partidului Dr. Gheorghe Adam[221], om de omenie, bolnav de T.B.C., se afla în străinătate, în Italia, unde îşi trata boala. Al doilea factor important a fost Dr. Vasile Chiroiu[222], fusese prefect de Maramureş. Din cauza unei drame familiare nu putea acţiona liber şi cu toată puterea. Cosma a omis să se îngrijească de candidaţi în circumscripţiile electorale, cred cu premeditare. Acolo însă au candidat vechii membri şi, la Sânnicolaul Mare, Buziaş au reuşit Dr. Vasile Chiroiu, Dr. Ion Pascu şi Sever Bocu au intrat în parlamentul averescan fără prea mari eforturi.

Aurel Cosma, cu prietenii lui personali, au trecut în Partidul Liberal în vara anului 1920. În felul acesta Partidul Naţional Român virtualmente a încetat să mai existe în judeţul Timiş-Torontal. Cosma la liberali, Imbroane la averescani, iar cei doi conducători rămaşi credincioşi partidului, Dr. Gheorghe Adam şi Vasile Chiroiu, unul îşi trata plămânii, iar celălalt în Maramureş îşi aranja chestiunile de familie. Emanuil Ungureanu bătrân, nu mai activa.

---

[220] Aurel Cosma (1876-1931) a văzut lumina zilei în Beregsău (Timiş). Studii de drept care i-au conferit posibilitatea profesării avocaturii începând cu 1894. S-a încadrat în activitatea politică a Partidului Naţional Român. După proclamarea Unirii, Consiliul Dirigent l-a numit prefect al judeţului Timiş, contribuind la înfiinţarea instituţiilor româneşti din Timişoara şi judeţ. În 1923 a fost ministru al Lucrărilor Publice.

[221] Gheorghe Adam (1873-1922), originar din Belinţ (Timiş) a făcut studii juridice la Budapesta. Avocat cunoscut care a fost ales conducător al Partidului Naţional Român.

[222] Vasile Chiroiu (1880-1922) s-a născut în Comloşul Bănăţean. A făcut studii liceale la Blaj şi Braşov şi de drept la Cluj. A fost avocat în Biserica Albă. A fost instalat în aprilie 1919, drept primul prefect român al judeţului Maramureş.

Am vorbit destul despre administraţia municipală a Timişorii, fără să analizez pe cea judeţeană. După cum am arătat prefect a fost numit Aurel Cosma, avocat mediocru, care era soţul cântăreţei Lucia Cosma, o femeie deşteaptă şi foarte apreciată artistă, care în acelaşi timp era şi foarte ambiţioasă. Lucia era fiica lui Partenie Cosma, directorul băncii ,,Albina" din Sibiu. Subprefect a fost numit Dr. Victor Mercea[223] avocat din Buziaş, un bărbat integru, pregătit şi muncitor. În administraţia judeţeană au rămas câţiva funcţionari vechi români care au fost şi sub unguri, ca Ilie Bob preşedintele Sedriei orfanale, Victor Şerban, şeful serviciului agricol, Emeric Ghica, jurist consultul judeţean şi încă câţiva unguri fără importanţă. Primpretorii (fibirăii), şefii raioanelor au refuzat cu toţii să depună jurământul către statul român, în afară de unul singur, E. Weiss de la Recaş, care a rămas în funcţie şi sub români până la pensionare.

S-a făcut apel la avocaţii români din judeţ, cerându-le să intre în serviciul judeţului pentru a scoate din război carul greu al administraţiei. Au răspuns cu entuziasm o parte din ei, fiind numiţi ca primpretori Dr. Coriolan Baltă la Timişoara, Dr. Anton Ardelean la Sânnicolaul Mare, Dr. Liviu Luţai la Periam, Dr. Alexandru Iancu la Ciacova, Dr. Ion Mezin la Modoş (mai târziu în anul 1924 comuna Modoş a trecut la sârbi în schimbul Jimboliei), Dr. Iuliu Ionescu la Lipova, Dr. Paraschiv Licăreţ la Vinga şi Dr. Valeriu Boleanţu la Buziaş. La Recaş a rămas E. Weiss. Administraţia a ajuns la un nivel mai ridicat decât la unguri. Un alt număr de avocaţi au intrat în magistratură. S-a căutat cu tot dinadinsul ca nivelul judecătorilor să se menţină înalt.

A fost numit prim-preşedinte de Curtea de Apel, Dimitrie Bălaş, fost consilier de curte la unguri. După dizolvarea Consiliului Dirigent şi trecerea la pensie a lui Bălaş pentru limită de vârstă, prim-preşedintele al Curţii de Apel a devenit Dr. Alexandru Marta[224], ce a fost la început avocat în Lipova, mai apoi consilier la Curtea de Apel din Seghedin. Prim-preşedinte a Tribunalului a fost numit Dr. Octavian Puticiu, fost preşedinte la Tribunalul Becicherecul Mare, iar şef judecător la ocolul din Timişoara a fost numit Timotei Radi. Cu toţii oameni aleşi pe sprânceană unul şi unul, care nu ne-au făcut de ruşine.

---

[223] Victor Mercea s-a născut în anul 1882, fiu al comunei Parta, provine dintr-o familie de preoţi. A făcut studii de drept la Oradea. S-a afirmat în viaţa publică a Transilvaniei prin competenţa sa organizatorică şi deschiderea publică.

[224] Alexandru Marta s-a născut în anul 1869, originar din Căprioara (Arad). A făcut studii de drept la Budapesta. A avut carieră juridică excepţională: magistrat renumit prin spiritul de justiţie promovat ca judecător la Lipova, Segedin, Curtea de Apel Timişoara, rezident regal Timiş, dar şi prin influenţa publică benefică pe care a exercitat-o ca magistrat.

La direcţia regională a căii ferate a fost adus inginerul A. Vuia, la direcţia poştelor V. Cornea, iar inspector de poliţie Dr. Valeriu Liuba, fost judecător militar cu gradul de locotenent colonel. Inspector general şcolar a fost adus profesorul de la liceul Şaguna din Braşov, Ion Petrovici[225], un profesor şi organizator excepţional. După cum se vede în compartimentele vieţii publice am căutat să menţinem nivelul ridicat.

Cum la început entuziasmul populaţiei a fost maxim, economia regiunii, scurt timp după terminarea războiului a intrat in făgaşul normal, după un an nimeni nu mai vorbea despre greutăţile războiului. Viaţa economică era înfloritoare, ţăranii împroprietăriţi, aşa că lumea era mulţumită.

În sferele mai înalte, unde lupta se dădea pentru putere şi pentru supremaţie, guvernul Vaida a fost înlăturat de la putere în momentul când dădea rezultate strălucite, şi pe când a reuşit să dobândească Basarabia la Conferinţa de Pace, lucru care nu i-a reuşit lui Brătianu. Pretextul că parlamentul nu era capabil de muncă din cauza disensiunilor era lipsit de temei. De câte ori şi şi în câte parlamente nu au fost şedinţe furtunoase, fără ca din această pricină să plece guvernul, mai ales când dispunea în parlament de o majoritate considerabilă, cum dispunea guvernul Vaida.

Curios că telegrama trimisă de către Vaida Voevod din Paris vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri, prin care îl anunţa că a reuşit să câştige adeziunea Angliei pentru unirea Basarabiei, nu a ajuns la destinaţie. Oamenii liberalilor care au rămas în funcţii atât la ministere, cât la P.T.T., au furat-o şi au dat-o în mâinile chiar aceluia care n-a reuşit cu Basarabia, iar cu Banatul a dat un fiasco lamentabil.

Văzând liberalii că guvernul se consolidează şi câştigă din ce în ce mai mult prestigiu, au început manevrele la Palat pentru răzbunare. Vaida ca prim-ministru şi delegat la Conferinţa de Pace, se afla la Londra, unde s-a dus la Lloyd George[226] să-i mulţumească pentru atitudinea binevoitoare arătată României. A fost bine primit, cu simpatie. Lloyd George i-a făcut reproşuri că l-au lăsat pe Brătianu să reprezinte România la conferinţă. Spune despre Brătianu că avea alură de paşă turcesc şi că era de o încăpăţânare inadmisibilă la un diplomat.

---

[225] Ion Petrovici (1868-1936), fiu de preot din Ianova (Timiş) a studiat istoria la Budapesta. Între 1894-1901 a fost profesor la Preparandia din Arad, iar după aceea la Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov. În 1919 a fost chemat la conducerea Inspectoratului şcolar secundar din Banat, cu sediul iniţial la Lugoj, apoi la Timişoara.

[226] Lloyd George (1863-1945), om politic englez, care a fost prim-ministrul Angliei între 1916-1922. A fost lider al Partidului Liberal. Nu l-a simpatizat şi nu a avut înţelegere faţă de comportamentul politic a lui Ion I.C. Brătianu. A fost unul dintre cei patru mari reprezentanţi ai puterilor învingătoare de la Conferinţa de Pace de la Paris.

Spre surpriza lui Vaida, de la Lloyd George a aflat că nu mai este prim-ministru şi că vizita lui contează ca şi vizită de adio. Aceste amănunte le-am aflat din gura lui Vaida.

Guvernul averescan nu s-a grăbit să treacă prin parlament reforma agrară, al cărui proiect l-a moştenit de la guvernul Vaida. De altfel reforma agrară, cu mici modificări, a fost aceea votată în vara anului 1919 în şedinţa Marelui Sfat de la Sibiu. Abia la sfârşitul anului1920 s-a votat legea.

În toamna anului 1920 s-a făcut şi preschimbarea coroanelor în lei, pe cursul de două coroane pentru un leu. Curs foarte avantajos pentru ţinuturile alipite recent.

Dar cu aceasta s-a şi cam terminat activitatea constructivă a averescanilor. Un guvern compus din atâtea elemente eterogene, pe care nu-i unea decât interesul, cei mai mulţi complet nepregătiţi pentru locurile, mai bine zis fotoliile pe care le ocupau, nu putea da randament. Au început şi anumite afaceri scandaloase, care au făcut guvernul imposibil, aşa că soluţia de la sfârşitul anului 1921 a venit se putea zice de la sine.

Pe plan local averescanii stăteau slab cu oamenii. Prefect al judeţului Timiş-Torontal a fost numit maiorul Cornel Dragalina[227], un distins ofiţer decorat cu ordinul Mihai Viteazul, nu ambiţiona câtuşi de puţin onoruri politice. Militar din moşi strămoşi, tatăl său generalul Ion Dragalina comandantul armatei I de pe Jiu, bunicul său ofiţer în armata K.u.K., unde a început carierea şi tatăl său, care a trecut în armata română în anul 1888 cu gradul de locotenent, ţinea să facă carieră militară, ceea ce a şi făcut, nu însă şi politico-administrativă.

Străin în cele administrative, Dragalina a avut un sprijin nepreţuit în subprefectul său Dr. Victor Mercea, un om extraordinar de destoinic, activ şi cinstit. În timpul prefecturii lui Corneliu Dragalina, treburile publice au mers în făgaşul său normal. Mercea subprefect, Vidrighin primar al municipiului, au fost un cuplu fericit.

În toamna anului 1920, deschizându-se cursurile şcolii de război, unde se formau ofiţeri de Stat Major, Dragalina n-a voit să piardă ocaziunea de a-şi completa studiile şi de a pătrunde în cadrele marelui stat major. A demisionat din funcţia de prefect şi s-a înscris la şcoala de război.

Urmaşul lui Dragalina la Prefectură a fost Dr. Nicolae Imbroane, fratele mai mic al lui Avram Imbroane. Un om cu vederi înguste, pătimaş, a căutat să înlăture tocmai elementele cele mai valoroase, care vedea el că îi stau în cale. A început cu primarul Stan Vidrighin, pe care l-a înlocuit cu Dr.

[227] Corneliu Dragalina (1887-1948), general care a comandat mari unităţi pe front. A făcut parte din delegaţia care, sub conducerea lui Valeriu Pop, a purtat discuţiile cu delegaţia maghiară în timpul tratativelor de la Turnu Severin.

Cornel Grofşoreanu[228], fiu de solgăbirău, cu veleităţi de scriitor şi ziarist, în fond nu a fost un element rău... Dimpotrivă se străduia să facă treabă bună, doar că era cu totul străin de problemele complexe ale primăriei Timişoara. După Stan Vidrighin titanul, bietul Grofşoreanu, care se lupta şi cu limba română, făcea o figură nu tocmai impozantă. Mai târziu Dr. Cornel Grofşoreanu a devenit un element foarte preţios în viaţa publică românească din Banat. A depus o activitate extraordinar de fructuoasă în cadrul Institutului Social Banat-Crişana, redactând cu mult zel şi pricepere revista institutului şi alte lucrări foarte preţioase.

N-a cruţat Nicolae Imbroane nici pe Victor Mercea. Prea îl copleşea ,,subalternul" în faţa căruia se simţea stânjenit. L-a înlocuit cu o figură insignifiantă, funcţionar de carieră care era Cornel Bejan.

Să revin la persoana mea. Eu am fost demobilizat ca invalid de război cu invaliditate de 60 % (pareza mâinii drepte) cu ziua de 1 martie 1920. Imediat am plecat la Cluj pentru a-mi da examenele de doctorat şi a-mi vedea de meserie. Am dat rigurosul pozitiv la sfârşitul lunii mai, iar cel mixt în luna octombrie. Menţionez că pe atunci în monarhie facultatea de drept era de 4 ani. Se dădeau 3 examene de an, iar după terminarea anului 4 se primea ,,absolutoriul" sau mai bine zis ,,licenţa". Aceasta nu îndreptăţea la nimic. Pentru a practica avocatura sau a intra în cariera judecătorească, era nevoie de doctoratul juridic, iar pentru cariera administrativă se cerea doctoratul politic.

Doctoratul juridic se obţinea prin 3 examene, aşa zise ,,riguroase": istoric, pozitiv şi mixt. După trecerea cu succes a acestor examene se depunea teza de doctorat şi candidatul era promovat cu solemnitate doctor în drept şi obţinea o diplomă mare, scrisă pe piele (mai târziu carton) scrisă în latineşte.

Pentru doctoratul politic se cerea un singur examen şi teza. Cu acest doctorat nu puteai fi judecător, avocat şi notar public.

Întorcându-mă la Timişoara în toamna anului 1920, am intrat avocat stagiar în biroul avocaţial a lui Dr. Aurel Cosma senior, fostul prefect. În acea vreme Cosma era preşedintele partidului liberal, având cu dânsul mai mulţi din vechii naţionalişti, ca Dr. Lucian Georgevici, protopopul Ion Oprea, Dr. Valeriu Mezin şi o parte bună a preoţimii ortodoxe, care îşi urmau protopopul şi care erau atraşi de lozinca că Partidul Naţional Român era condus de uniţi. Cosma mi-a oferit să intru în partid şi să primesc funcţia

[228] Cornel Grofşoreanu (1881-1948), originar din Periam, bacalaureat la Beiuş, licenţiat în drept la Budapesta, doctorat la Cluj. Fost luptător pe frontul italian. În anii 1921-1922 şi 1931-1932 a fost primar al oraşului Timişoara. În 1932 a înfiinţat „Institutul Social Banat-Crişana", care a stimulat cercetările socio-umane din Banat.

de secretar al doilea. Prim-secretar era Dr. George Miculescu, un stagiar mai vechi cu vreo 10 ani. Am refuzat politicos această cinste rămânând în espectativă. Lupta în plan local se dădea între partidul de la putere averescan, foarte şubred, şi nou înfiinţatul partid liberal. Partidul Naţional Român, deşi avea doi deputaţi şi un senator, ca organizaţie era inexistent. Nu avea comitet şi nici conducere. Vasile Chiroiu îşi lichida nenorocirea din Sighetul Marmaţiei, Sever Bocu trăia în Bucureşti, mai târziu şi-a cumpărat casă şi s-a mutat la Lipova, iar Ion Pascu senatorul, trăia pe moşioara lui la Checea. Emanoil Ungureanu, prea bătrân pentru a se mai ocupa de organizare, iar Gheorghe Adam, bolnav de T.B.C., nu mai avea energia şi nici ambiţia de a începe o activitate grea şi obositoare. Deci fără conducere am început să ne agităm noi câţiva prieteni, care ne simţeam legaţi de partidul care a organizat Alba Iulia şi care a pus pe roate viaţa românească din Transilvania şi Banat. Deoarece pe atunci funcţionarii publici nu puteau face politică în afară de cadrele didactice, ori prietenii noştri în mare parte erau în administraţie, foarte greu am putut înjgheba un mic nucleu, care şi-a luat sarcina să refacă partidul. Noi cei câţiva prieteni, cu toţii tineri, necunoscuţi lumii româneşti din judeţ, fără bani, mişcam greu de tot. După multe stăruinţe, Dr. Gheorghe Adam bolnav cum era, a consimţit să se pună în fruntea noastră. Acest punct fiind câştigat, carul era pe roate şi acţiunea a pornit cu multă ambiţie şi cu mult elan. Trebuie să recunosc că prietenii noştri care aveau funcţii publice, deşi nu pe faţă, erau alături de noi şi ne acordau tot sprijinul.

În toamna anului 1920 am putut ţine o consfătuire cu un program concret. Deocamdată ne-am rezumat numai la timişoreni. La această primă conferinţă au participat: Dr. Gheorghe Adam, Dr. Gheorghe Crăciun, Dr. Gheorghe Iova[229], profesorii Nicolae Ilieşiu[230], Ion Roşu, Silviu Pascu, preotul Ştefan Opreanu, preotul Ioanichie Neagoie, Remus Agliceriu, învăţătorul Valeriu Sepi[231], Dr. Pavel Nicolaevici avocat stagiar, şi subsemnatul. Nici o figură proeminentă, cunoscută publicului în afară de Gheorghe Adam. Rând pe rând ni s-au alăturat oameni de bună credinţă, mai modeşti, care au început o propagandă foarte utilă. Cea mai bună

[229] Gheorghe Iova s-a născut în anul 1881, de loc din Bocşa, a făcut studii de drept la Oradea, Bratislava şi Budapesta. Avocat, s-a angajat în reînfiinţarea Partidului Naţional Român în Timişoara unită cu Ţara.

[230] Nicolae Ilieşiu s-a născut în anul 1890, originar din localitatea istorică Ţebea, a făcut studii teologice la Arad şi istorice la Cluj, unde şi-a susţinut doctoratul. A făcut studii istorice în mediul sătesc bănăţean pentru a contura corect activitatea culturală a românilor. Deputat şi senator în anii 1928-1933.

[231] Valeriu Sepi (1871-1940) s-a născut în Valcani. A absolvit Preparandia din Arad în 1900. A funcţionat ca învăţător în Valcani, Beba şi Timişoara.

propagandă ne-o făcea guvernul, care după câteva luni de zile s-a dovedit complet incapabil. Cu oamenii strânşi la întâmplare, interesaţi, demagogi, dar nepregătiţi, nu se poate guverna. Cu Argetoianu[232] la interne, în tot cazul nu se putea să devie guvernul decât nepopular. Goga la culte căuta să-şi apropie preoţimea. A reuşit pe de-a îndoaselea. Preoţimea care făcea politică în Banat s-a împărţit în două tabere. Unii au rămas fideli naţionaliştilor, vechiul partid în care s-a militat în vremea ungurilor, alţii, care umblau după afaceri şi câştiguri au trecut la liberali cu Cosma. Au aflat o scuză bună. Partidul Naţional Român este condus de uniţi. Maniu unit, Vaida unit, Pop Cicio unit. Nu s-au gândit că Goldiş era ortodox etc. Trebuia un pretext şi au plecat. Cu averescanii nu au plecat nici 2-3 % din preoţime.

Avram Imbroane, mare averescan, şeful partidului din Banat, cu ocazia alegerilor din 1920, l-a trântit pe Brătianu la Lugoj. Ion I. C. Brătianu a candidat la Lugoj, făcând paradă cu faptul că la Conferinţa de Pace a luptat pentru integritatea Banatului. Nici după doi ani nu şi-a dat seama că în urma atitudinii lui am pierdut o parte din Banat, cu Vârşeţul şi Biserica Albă şi liniile de cale ferată cele mai principale. Bietul Imbroane a dat faliment repede şi de grabă. Neavând nici sursă de venit onorabilă, nici o funcţie – a fost diacon pe vremuri la Lugoj, acum ca lider al partidului de la putere, era derogat de la purtarea hainei preoţeşti. Avea casă grea, cinci copii, o soţie cheltuitoare şi slabă gospodină, care-l ducea la ruină. În această situaţie a căutat după afaceri. Cum nu se pricepea nici la afaceri se preta la intervenţii folosindu-şi situaţia politică şi beneficia de procente din afacerile făcute cu sprijinul lui. Nu era pregătit politiceşte. Cu demagogia a mers la început, ca în scurt timp să dea faliment complet, să-şi piardă orice popularitate. După căderea guvernului Averescu nici nu a mai avut îndrăzneala să mai candideze. După scurt timp a trecut la liberali. A mers la ,,Canossa", reprezentată prin Ionel Brătianu, pe care l-a trântit la Lugoj. Acesta în loc să-l primească cu braţele deschise, ca pe un ,,fiu rătăcit", i-a pus întrebarea: ,,Domnule Imbroane, nu crezi că faci o greşeală venind în partidul nostru?" Imbroane a făcut greşeala şi a intrat la liberali, ne mai având altă cale. Popă n-a voit să se facă, avere nu avea şi cei cinci copii minori cereau de mâncare. Mai târziu, în anul 1933, după moartea soţiei sale, care a decedat cu un an mai înainte de vacantarea scaunului vlădicesc

[232] Constantin Argetoianu (1871-1952), născut în familia generalului Ion Argetoianu, a fost om politic în al cărui comportament realismul şi cinismul s-au împletit într-un mod original. A făcut parte din partide şi ministere diferite. În anii 1920-1921 şi 1931-1932 a fost ministru de interne, prim-ministru în septembrie-noiembrie 1939. A lăsat posterităţii captivante volume de amintiri. Rar se întâlneşte în memorialistica românească o prezentare atât de atrăgătoare a sforţăriilor politice ca în volumele de memorii ale lui C. Argetoianu pe care Editura Machiavelli le-a publicat.

din Caransebeş, vacant prin moartea episcopului Iosif Bădescu[233], nu s-a sfiit să candideze şi să râvnească la cârja de episcop. Fiind liberal iar în Congresul Național Bisericesc liberalii dispuneau de majoritate, credea că va putea fi ales. S-a înşelat amarnic. Din cele 162 de voturi ale congresului n-a întrunit decât 34. Deci nici un sfert din voturi A mai avut o sclipire. În anul 1927 a fost ales deputat pe lista liberală. La alegerile liberale din 1933 noiembrie, n-a mai candidat. Aşa s-a încheiat carierea lui Avram Imbroane.

Din guvernul Averescu făcea parte ca ministru de finanţe şi Nicolae Titulescu, adept a lui Take Ionescu. Titulescu nu era finanţist. A ticluit o lege fiscală nouă, luând ca model legislaţia franţuzească. A ţinut un discurs frumos cu ocazia votării legii, fiind aplaudat şi de opoziţie, care se compunea din naţionalişti cam 45 la număr şi vreo 35 de ţărănişti ai lui Mihalache[234]. Cu toate aplauzele legea după un an s-a dovedit inaplicabilă şi a trebuit să fie schimbată. Titulescu avea alte ambiţii, dorea să ajungă în diplomaţie. Când şeful lui a denunţat coaliţia cu Averescu, nu l-a urmat. Ştia dinainte că Take Ionescu nu va reuşi şi că cei care urmează vor fi liberalii. Nu a pregetat însă să-i ceară fostului său şef, care l-a ridicat, în cele două luni să îl numească ministru plenipotenţiar la Londra. Tache Ionescu foarte elegant şi demn i-a făcut numirea, fără a-l primi şi fără a-i mai întinde mâna. De altfel la Titulescu voi mai reveni.

Tot din guvernul Averescu făcea parte şi profesorul P.P. Negulescu[235] la învăţământ. Incontestabil un om de mare talent, care a depus

---

[233] Iosif Traian Bădescu (1858-1933) a fost fiu al Banatului. S-a născut în Şopotul Vechi. Doctor în teologie de la Cernăuţi. Diferite responsabilităţi consistoriale senat şcolar, referent şcolar, directorul Institutului Teologic, arhimandrit, i-au dovedit destoinicia, încununată cu alegerea de episcop.

[234] Ion Mihalache (1881-1963), originar din Topoloveni (Argeş), a absolvit cursurile Şcolii Normale din Câmpulung Muscel. A participat la primul conflict mondial, în care s-a remarcat prin patriotismul său. După 1918 s-a afirmat printr-un rol activ în viaţa politică, înfiinţează Partidului Ţărănesc, care, mai târziu, a fuzionat cu Partidul Naţional Român. A fost unul din liderii rezistenţei anticomuniste şi apărătorii democraţiei alături de Iuliu Maniu. În 1947 a fost condamnat la închisoare pe viaţă. A murit în închisoarea din Râmnicu Sărat. Despre Partidul Naţional-Ţărănesc, vezi lucrarea lui Ion Scurtu, *Din viaţa politică a României,1926-1947*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti,1983 şi Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Scripta, Bucureşti, 1995 şi vol. II, Editura Şansa, Bucureşti, 1996.

[235] Petre P. Negulescu (1872-1951), originar din Ploieşti, a făcut studii universitare în mai multe centre europene: Bucureşti, Berlin, Leipzig şi Paris. A fost profesor la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti. A avut responsabilităţi ministeriale în cele două ministere Averescu, în care a condus Ministerul Instrucţiei. Autorul unei impresionante opere filosofice: *Filozofia renaşterii*, vol. I-II, 1910-1914; *Geneza formelor culturii*, 1934 şi *Destinul omenirii* (1938).

o muncă uriașă, dar în timpul scurt cât a fost la putere nu putea face mare lucru. La agricultură Garoflid era un om priceput ca agricultor. Nu avea însă experiența necesară pentru a putea da rezultate ca ministru. La justiție Cudalbu[236], om șters.

Cea mai prestigioasă figură a fost neîndoios Take Ionescu. Talent oratoric excepțional, care în orice situație era gata cu un răspuns, cu un discurs. (Titulescu nu vorbea niciodată nepregătit). Goga s-a aventurat de vreo două, trei ori să răspundă spontan. Rezultatul a fost în toate ocaziile să fie dezastruos. Tache Ionescu a sesizat mai bine ca oricine situația Banatului în anul 1919. A simțit pulsul și atmosfera care domina Conferința de Pace de la Paris. A înțeles că sârbii erau copiii răsfățați ai conferinței. Ei au declarat război în 1914. S-au luptat eroic. Când au fost înfrânți nu au capitulat, nu au încheiat pace separată, ci și-au părăsit țara căutând adăpost în țări străine.

A înțeles că dorința sârbilor de a avea o centură de 60 de kilometri în jurul Belgradului, capitala țării, va fi acceptată fără discuție de marile puteri, care nu concepeau ca o capitală să fie în același timp și stație de frontieră. A militat pentru a face această concesie sârbilor, mai ales că toate tratatele anterioare au fost declarate nule și neavenite. Ne mai vorbind de înțelegerea dintre Anglia, Franța, Rusia și Italia pe de o parte și România de altă parte, n-a fost semnată de S.U.A. care în anul 1916 nu era beligerantă. I. C. Brătianu nu a înțeles acest lucru, în felul acesta a trebuit să plătim încăpățânarea sa de despot oriental.

Ideea Micii Antante s-a zămislit în capul lui Take Ionescu, care a și înfăptuit-o. Tot el a preconizat și o alianță mai largă a statelor din sud-estul Europei. Soarta nu i-a permis să înfăptuiască planurile mari pe care le nutrea. În anul 1922, la vârsta de 62 de ani, când mai putea realiza multe, firul vieții i-a fost curmat datorită unei intoxicații alimentare suferită în Italia. Marele beneficiar a fost discipolul său nu tocmai recunoscător Nicolae Titulescu.

Tavi Goga, bardul suferințelor noastre, entuziastul, oțelitul tribunist, a agățat lira în cui și s-a pus pe afaceri veroase. A divorțat de prima soție Tani Cosma, fiica lui Partenie Cosma și sora Luciei, și s-a căsătorit cu Veturia Triteanu, care era divorțată de consilierul eparhial Lazăr Triteanu[237], episcopul de mai târziu al Romanului. Veturiei Triteanu i se mai spunea privighetoarea Ardealului pentru vocea ei extraordinar de frumoasă.

---

[236] Teodor Cudalbu s-a născut în anul 1863. A condus anterior și Departamentul Agriculturii din cabinetul Averescu.

[237] Lazăr Triteanu (1872-1953), născut în Feldioara (Turda). Studii la Sibiu și Budapesta (doctorat). Asesor la secția școlară. În 1923 ales episcop la Roman.

În anul 1921 vara aventurierii pripăşiţi în jurul guvernului au prins curaj. Ca să-şi acopere potlogăriile au început să incendieze depozite, să facă tranzacţii ilicite, exporturi veroase, aşa că situaţia a devenit intolerabilă.

Averescu, care a venit la guvernare cu mare popularitate, omul care a promis pământ ţăranilor în decurs de un an şi ceva, şi-a pierdut tot prestigiul şi suportul politic. Regele a înţeles că situaţia nu mai poate dăinui şi de aceea l-a folosit pe Tache Ionescu, care era calul troian în guvernul Averescu, şi a trântit guvernul Averescu în luna decembrie 1921. Take Ionescu n-a primit răsplata scontată.

Regele Ferdinanad, despre care gurile rele ziceau în batjocoră că este preşedintele de onoare al Partidului Liberal, s-a folosit de buna ocazie şi l-a adus la guvern pe Ion C. Brătianu cu partidul liberal. A urmat dominaţia liberală de 4 ani cu toate abuzurile şi orientalismele cunoscute.

Pentru a putea guverna, Brătianu trebuia să câştige alegerile. În vechiul regat Partidul Ţărănesc a câştigat teren considerabil. Nici Take Ionescu nu era o forţă de dispreţuit. În Ardeal Partidul Naţional Român şi-a recâştigat în scurt timp popularitatea. În vechiul regat alegerea se făcea cu vot proporţional cu liste pe judeţe. Partidul care dobândea 40 % din voturi primea jumătate din mandate, iar din a doua jumătate încă atâtea procente câte a întrunit total. În Ardeal alegerile se făceau tot pe baza circumscripţiilor electorale.

A început vânătoarea după partizani, mai ales în Transilvania, unde organizaţiile liberale erau inexistente şi lumea nu decăzuse în aşa hal încât să navigheze între partide. Aurel Cosma senior, era şeful liberalilor din Transilvania, care a fost numit ministru la lucrările publice. Se poate imagina ce reprezenta Partidul Liberal, dacă o figură ştearsă, mediocră, cum era Cosma, a putut ajunge ministru şi şef de partid în Transilvania. Nu aveau candidaţi măcar pe circumscripţiile electorale. Din vechiul Regat nu puteau aduce elemente, căci aceasta însemna căderea sigură. Şi atunci s-a recurs la o stratagemă ruşinoasă, de neînchipuit. Au primit în partid pe toţi trădătorii din trecut, care nu au fost puşi la zid pentru a nu păta marea sărbătoare a Unirii.

Mihályi Petru, fost deputat tiszaist de Maramureş, acela care în 19 octombrie 1918 de la parlamentul maghiar, după discursul lui Vaida, din 18 octombrie, care în numele poporului român a declarat că nu recunoaştem suveranitatea statului maghiar şi că poporul român va uza de dreptul de autodeterminare, urmând să îşi croiască singur soarta, acest trădător de Mihályi a declarat că poporul român nu este de acord cu cele declarate de Vaida şi că rămânem pe mai departe credincioşi statului maghiar. Acest trădător, după un interval de 3 ani de la cea mai abjectă trădare a ajuns, în

țara românească detestată de el, prefect liberal în județul lui Bogdan descălecătorul, în Maramureș. La fel s-a întâmplat la noi în Timișoara. După ce Cosma a ajuns ministru, nu mai aveau liberalii persoană potrivită pentru prefectură. A fost numit Iuliu Coste[238] (Koszte Gyula), care în septembrie 1916 în adunarea generală a consiliului județean, a declarat că poporul român condamnă Vechiul Regat care a pornit război împotriva Austro-Ungariei și că el va împușca cu mâna lui pe cel dintâi dorobanț care va pătrunde în Banat. Acest nemernic a ajuns prefect liberal în Timiș-Torontal.

Aceiași situație a fost în Arad, unde șeful partidului Liberal a ajuns Mihai Mărcuș[239] (Márkus), care vorbea foarte aproximativ românește. La Satu Mare s-a ridicat Dragoș Teofil, un alt maghiaron notoriu. Așa după trei ani de România Mare, am ajuns datorită liberalilor să fim conduși de aceia care înainte cu trei ani luptau pe baricadele adversarilor, susținând ideea de stat maghiar.

În vederea alegerilor am depus eforturi mari pentru a ne reorganiza și a face față în mod onorabil în fața urnelor. Partidul Național Român din Banat a prins teren din nou și s-a ridicat deasupra transfugilor. Greutatea cu care aveam de luptat era că nu am avut o conducere corespunzătoare. Președintele, Dr. Gheorghe Adam, era tuberculos într-un grad foarte avansat. Vasile Chiroiu încă nu-și lichidase chestiunile familiare și nu s-a mutat la Timișoara. În această situație am ales vicepreședinte pe Dr. Nestor Opreanu, fostul președinte al Comitetului agrar pentru Transilvania și care după dizolvarea comitetului și fuzionarea cu cel central, s-a mutat înapoi la Sânnicolaul Mare, unde a activat jumătate de secol. Om cu mare prestigiu, dar care împlinise 70 de ani, așa că de la el nu ne puteam aștepta la o acțiune prea vie.

Partidul s-a întărit mult în prestigiu cu intrarea generalului Domășneanu în arena politică. Domășneanu după ce a fost lucrat de iubiții săi colegi, s-a retras din armată pensionându-se. Respectat de tot Banatul, minoritari și români, Domășneanu a adus un aport real partidului.

---

[238] Iuliu Coste s-a născut în anul 1876, originar din Nădlac. Doctor în drept, a fost prefect în 1921-1925 și 1927-1928. Aparținea dezidenței liberale a lui Gheorghe Brătianu.

[239] Mihai Mărcuș (1874-1949) a fost fiu de învățător din Gyula. A făcut studii la Budapesta. A fost delegat să participe la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. După Unire, când Gyula a intrat în raza de acțiune a administrației românești. Ștefan Mărcuș a fost prefect al județului. După 1920, deci după încetarea administrației românești s-a retras la Arad. În 1922 a fost prefect al județului Arad, în 1926 devine președinte al Camerei de Comerț din Arad. În 1929 a fost ales președinte al organizației liberale a județului Arad, condusă până atunci de generalul Arthur Văitoianu. Între 1933-1935 a fost director al „Băncii Românești”. S-a bucurat de frumoase aprecieri în societatea arădeană. Credem că aprecierile negative ale lui C. Băran sunt viciate de antipatiile politice.

Concomitent cu Domăşneanu, a reintrat în arena politică venerabilul luptător bănăţean Emanoil Ungureanu. După ce discipolul şi protejatul său Aurel Cosma, care s-a purtat cât se poate de ingrat cu Ungureanu, a părăsit partidul şi a trecut la liberali, Ungureanu a revenit în partidul pe care l-a servit de şase decenii de la întemeierea sa. Om de 80 de ani, era mai mult un simbol decât un luptător activ. Tot atunci a venit în partid Dr. Liviu Cigăreanu, care s-a mutat de la Oravița la Timişoara. Acum Partidul Naţional Român avea cadre solide, oameni de vază şi putea să lupte cu partidele adverse. Ziarul săptămânal „Voinţa Banatului”[240], era răspândit în tot Banatul şi ducea o campanie foarte susţinută.

Au urmat cele mai păcătoase şi necinstite alegeri pe care le-am pomenit în viaţa mea. Trădătorul Koszte Gyula a căutat cu dinadinsul să-şi mulţumească stăpânii care l-au reabilitat şi l-au adus din nou pe linie. La depunerea candidaturilor s-au făcut abuzuri ne mai pomenite.

Preşedinţii secţiilor electorale erau în cea mai mare parte preoţi ortodocşi care au trecut la liberali. Votarea dura două zile şi o noapte. Candidaţii erau împiedicaţi de jandarmi să facă propagandă electorală. S-a întâmplat că în comuna Jebel, Alexandru Vaida Voevod, cel care înainte cu 3 ani de la tribuna parlamentului din Budapesta a declarat ruperea românilor de Ungaria, să fie purtat între baionete de jandarmii români. Am fost în suita lui Vaida la Jebel, unde urma să ţină o cuvântare în adunarea populară convocată în acea comună. Jandarmii care nu erau supuşi autorităţilor administrative în care Coste nu avea încredere, ci unui comandament special condus de maiorul de jandarmi Mihail, au interzis adunarea. Când Vaida a încercat totuşi să vorbească, ne-au luat pe toţii între baionete şi ne-au condus la primăria comunei. Acolo se afla primpretorul plăşii Ciacova, Dr. Alexandru Iancu, care a intervenit să fim lăsaţi liberi. Jandarmii nu au ascultat de insistenţele primpretorului decât după vreo două ore, timp în care adunarea a fost împrăştiată. Dr. Alexandru Iancu, un distins element, în aceiaşi zi şi-a prezentat demisia, refuzând să fie unealta lui Koszte Gyula. La fel au procedat şi Dr. Coriolan Baltă, primpretorul plăşii centrale. Dr. Sever Bugariu de la Recaş. Liberalii de la putere neavând candidat de deputat pentru circumscripţia Vinga, l-au convins pe primpretorul plăşii Dr. Paraschiv Licareţ, să candideze şi să obţină mandatul.

Alegerile s-au desfăşurat sub o teroare şi abuz de neconceput pentru noi, obişnuiţi cu alte maniere. Au fost împiedicaţi alegătorii să se prezinte la

[240] *Voinţa Banatului*, organ săptămânal al Partidului Naţional Român, editat la Timişoara pe data de 1 decembrie 1921. A apărut până în 1923, iar după o întrerupere de trei ani, a reapărut în 1926.

urne, au fost falsificate procesele verbale şi în, extremis noaptea, au fost schimbate urnele.

În circumscripţia Ciacova, cu toate falsurile comise, totuşi candidatul partidului Dr. George Crăciun a întrunit majoritatea voturilor. Biroul electoral al circumscripţiei l-a declarat ales. Pe drum, până la prefectură, au dispărut protocoalele cu rezultatul din 3 comune în care Dr. Crăciun a întrunit majoritatea covârşitoare, aşa că biroul electoral judeţean făcând un nou calcul al voturilor l-a declarat ales pe contracandidatul Paul Obădeanu[241].

Cele mai revoltătoare abuzuri le-au făcut în circumscripţia electorală unde era candidat Dr. Vasile Chiroiu, un element excepţional, capabil, dinamic, orator excelent. La prima alegere s-a declarat balotaj. Din cei 3 candidaţi cele mai multe voturi le-a întrunit Dr. Chiroiu, al doilea a fost candidatul liberal Dr. Valeriu Mezin iar al treilea a fost cu aproape tot atâtea voturi candidatul neamţ Dr. Kräuter. Candidatul liberal era un consătean de al meu, avocat fără clientelă care trăia din averea soţiei. De felul lui om cumsecade, nevinovat, netalentat, modest. Era contemporan şi prieten cu Cosma, ajuns ministru. Ori dacă Caligula şi–a făcut calul consul, de ce Cosma să nu poată să-şi facă prietenul deputat şi chiar în circumscripţia electorală unde prietenul Valer era de baştină. Doar că alegătorii îşi cunoşteau bine fiul şi capacităţile lui şi nu l-au votat.

Neîntrunind nici un candidat majoritatea absolută, s-a declarat balotaj. Candidatul german nemaiavând şanse s-a retras, aşa că lupta urma să se dea între Chiroiu şi Valer Mezin. Partidul german şi-a îndemnat alegătorii să voteze cu Chiroiu. În felul acesta, după rezultatul primei alegeri, Chiroiu trebuia să în mod normal să întrunească cel puţin 75 % din voturi. Dar nu aşa a fost să fie. În noaptea fatală au fost violate şi falsificate toate urnele fără excepţii, iar a doua zi alegătorii au fost împiedecaţi să se prezinte la votare, aşa că în final majoritatea obţinută de către Valer Mezin şi nu de Chiroiu.

Dar fiindcă este o dreptate cerească şi bietul Valer Mezin a trebuit să plătească un tribut foarte scump. Ajungând în vâltoarea capitalei, Valer al nostru s-a dedat la trai bun, chefuri, femei, aşa că după 4 ani de deputăţie s-au dus cele 60 de iugăre de pământ – zestrea soţiei doamna Paulina – şi casa mare şi frumoasă din Mehala. A fost 4 ani deputat neica Valer, n-a ridicat o singură dată cuvântul în Camera Deputaţilor, a încasat diurne grase, a

[241] Paul Obădeanu s-a născut în anul 1876, originar din Uzdin, localitate românească din Serbia, face parte din grupul de intelectuali stabiliţi în Timişoara.

cheltuit şi toată averea, pentru ca la vârstă înaintată să-şi facă calabalâcul şi să se mute din Timişoara la sat la Biled, unde şi-a trăit bătrâneţea ca avocat.

Cei 4 ani de guvernare liberală au fost dezastruoşi pentru ţară. În lume era o epocă de mare prosperitate economică. Cu toată lipsa de organizare şi lipsă de metode de lucru, care domina la noi în ţară, din punct de vedere economic lumea nu ducea lipsuri.

Decât că în această epocă, când capitalul abunda, se şi ofereau credite ieftine, România putea face investiţii nu numai utile, ci şi absolut necesare, însă noi am lâncezit din cauza miopiei şi egoismului liberal pe teren economic. Dictatorul economic liberal era Vintilă Brătianu. Spirit îngust, retrograd, lipsit de orizont, cu practici mic burgheze, econom şi zgârcit, aşa conducea viaţa economică a ţării, ca pe o moşie a lui. Valabilă era doar lozinca ,,Prin noi înşine". Ceea ce se interpreta în practică, că noi liberalii facem totul, ţinem totul în mână prin băncile şi întreprinderile noastre. Dar aceste bănci şi întreprinderi erau mult prea neînsemnate, lipsite de capital, conduse de oameni de partid fără pricepere, în spiritul dictat de Vintilă Brătianu, aşa că în timpul când statele mici, slab dezvoltate din punct de vedere economic recurgeau la credite ieftine pentru a face investiţii şi pentru a-şi pune în valoare bogăţiile ţării, noi lâncezeam şi purtam lupte politice sterile.

Un exemplu. ,,Ford" cu automobilele, dorind să întemeieze o mare sucursală în Europa, s-a oprit asupra României. A găsit că undeva pe malul Dunării ar fi locul potrivit. Pe apă transporturile sunt ieftine, aşa că şi desfacerea şi aprovizionarea ar beneficia mult de acesta avantaj. Pe şes populaţia fiind densă, mâna de lucru era asigurată. Deci erau toate condiţiile pentru a întemeia o întreprindere mare. ,,Ford" în schimbul autorizaţiei s-a angajat să asfalteze toate şoselele naţionale în lungime de 6000-7000 de kilometri. Aceasta într-o epocă când şoselele noastre se aflau într-un hal de nedescris. Pe deasupra ţara avea o întreprindere mare, care producea pentru export şi care aducea economiei naţionale un aport extraordinar. Propunerea a fost respinsă fără a fi măcar discutată. Nu avem nevoie de capital străin, noi liberalii avem capital trebuincios. Tot atunci activau în ţară o sumedenie de întreprinderi cu capital străin, mai ales în Transilvania şi Bucovina, rămăşiţe ale Imperiului Habsburgic.

A căutat Vintilă Brătianu să cointereseze capitalul liberal în aceste întreprinderi. A trebuit însă repede să constate că acest capital este infim de mic pentru a putea conta şi a domina viaţa economică a ţării. Atunci a recurs la măsuri de om mărunt, de spirit meschin. S-a cointeresat pe hârtie, fără să achite cotele de cointeresare în valută, cum se cerea, căutând să profite, mai mult să ,,ciupească" în felul acesta, plasându-şi oamenii de partid în

conducerea acestor întreprinderi străine. Rezultatul a fost dezastruos. Conducerea efectivă a întreprinderilor a rămas cea străină, care însă fiind acoperită de oameni de partid de la putere, îşi făcea mendrele într-un fel nerușinat.

Un exemplu şi aici. Cercurile de la ,,Banca Românească", banca liberală de bază, au cumpărat societatea de cărbuni ,,Petroşani" cu preţul de 3 milioane de dolari. Neavând însă suma, până la achitare şi-a plasat oamenii de partid în consiliul de administraţie al societăţii, conducerea efectivă comercială rămânând pe mai departe în mâna societăţii ungureşti de la Budapesta ,,Salgótarján". Rezultatele au fost că ungurii, mai precis evreii din Budapesta, încasau veniturile pe mai departe, preţul de cumpărare nefiind achitat, liberalii beneficiind şi ei la rândul lor de investiţia neachitată. Cum? Clientul principal al Petroşanilor era calea ferată şi diferitele uzine, preţul cărbunelui era mai urcat cu 50 % decât în celelalte ţări. Când a venit inginerul Stan Vidrighin în fruntea căilor ferate în anul 1929, dintr-o trăsătură de condei a redus numai la C.F.R. cu 700 milioane pe an preţul cărbunilor. De aici au izvorât mai târziu grevele de la Lupeni şi în general de la toate minele de cărbuni. Proprietarii pentru a-şi salva beneficiile, au redus salariile minerilor şi pe o parte din ei i-au concediat.

Nefastă a fost această guvernare liberală şi pe teren administrativ. Ion I. C. Brătianu, preşedintele partidului şi primul ministru al ţării, om plin de sine, cu apucături de satrap oriental, a căutat să stăpânească aparatul administrativ cu oamenii partidului, aşa cum erau ei, venali, nepregătiţi şi nepricepuţi.

Consiliul Dirigent a căutat după unire să asigure nivelul european al aparatului administrativ. Pentru toate funcţiile administrative importante se cerea licenţă în drept sau alte studii superioare. Nu se concepea un primpretor fără licenţă în drept. De asemenea, şefii de servicii de la prefecturi, de la primăriile oraşelor trebuiau să fie cu studii juridice. Un administrator financiar, precum şi şefii de servicii, de asemenea erau licenţiaţi în drept sau ai academiei comerciale. Chiar în comunele mai importante din judeţ precum Jimbolia, Ciacova, Periam etc., notarii comunali erau absolvenţi ai facultăţilor de drept. Notarii comunali erau bacalaureaţi şi absolvenţi ai şcolii de notari. Tot aşa şi subnotarii.

În această perioadă de guvernare 1922-1926, ne-am trezit deodată că locurile vacante ale primpretorilor sunt completate cu oameni fără pregătire aduşi din Vechiul Regat, sau cu notarii comunali (cei mai slabi), care s-au dat cu regimul. În locul administratorului financiar din Timişoara, licenţiat în drept, a fost adus un cetăţean cu 4 clase primare. În această perioadă a pătruns politicianismul în administraţie, deşi statutul funcţionarilor publici

prevedea că un funcţionar public în timpul activităţii nu poate face parte din nici un partid politic. Evident că nivelul administraţiei publice a scăzut văzând cu ochii.

Magistratura a fost organizată de către Consiliul Dirigent pe temelii foarte solide. Organizatorul magistraturii după unire a fost Dr. Alexandru Marta, mai târziu prim-preşedinte a Curţii de Apel din Timişoara până la pensionarea sa. La timpul său s-a făcut apel la avocaţii români şi germani să-şi părăsească cancelariile avocaţiale şi să intre în magistratură. O serie de avocaţi distinşi au dat ascultare acestei invitaţii şi s-au făcut judecători încadraţi în clasa de salarizare ce îi revenea în baza vechimii în muncă, anii de avocatură contând ca atare.

I. Th. Florescu[242], ministrul de justiţie din cabinetul Brătianu, n-a ţinut seama de legea şi regulamentul în vigoare. A căutat să-şi plaseze prietenii politici după bunul său plac. La un moment dat, ne-am trezit că magistraţii vechi, merituoşi, sunt transferaţi la instanţe din Vechiul Regat. Se ştia dinainte că respectivii nu vor accepta şi că vor părăsi cariera de magistrat. În locul lor au fost aduşi fie magistraţi, fie avocaţi din Vechiul Regat, cu o pregătire inferioară şi fără vechimea cuvenită. La Curtea de Apel din Timişoara au fost numiţi în această epocă 4 consilieri veniţi din afară, fără vechime şi fără practică profesională (Axente, Dumitrescu <<poştaşul>>, Lahovari şi Beşteliei). Natural activitatea acestora era sau negativă, sau egal cu zero. Până a funcţionat Marta, magistratura în Timişoara, respectiv în Banat şi Arad s-a menţinut la un nivel destul de ridicat, datorită energiei şi priceperii primului preşedinte.

Lupta adevărată s-a dat pe terenul avocaturii. În vechea monarhie avocaţii erau obligaţi să fie absolvenţi în drept cu doctorat, doi ani de practică în avocatură sau magistratură şi examen de stat, numit cenzură. Deci dacă examenele se făceau la timp, erau necesari 7 ani de studiu după bacalaureat.

Faţă de aceasta în Vechiul Regat se făcea o facultate de 3 ani şi fără nici o altă condiţie puteai să te înscrii în baroul avocaţilor. Încercările unor avocaţi din Vechiul Regat de a se înscriere în barourile transilvănene şi de a se aşeza la noi, au fost zădărnicite. Barourile cu autonomie proprie au respins aceste tentative de a pătrunde pe uşa din dos în organizaţiile noastre.

[242] I. Th. Florescu (1871-1950), magistrat şi avocat cu temeinică pregătire în domeniul ştiinţelor juridice, a făcut studii de specialitate la Budapesta şi Paris. Din 1904 s-a angajat în activitatea politică pe care a traversat-o de la conservatori spre Take Ionescu şi apoi spre liberali, care i-au acordat portofoliul justiţiei în guvernul Brătianu din 1922-1926. A înfiinţat în 1925 revista *la Roumanie Nouvelle,* la care a atras şi colaboratori străini. Din 1935 a fost ministru plenipotenţiar la Madrid.

Timp de 3 ani am reuşit să ne apărăm. În 1925 s-a modificat legea avocaţilor, să zicem că s-a unificat şi în urma acesteia oricine din ţară putea fi avocat cu o licenţă de 3 ani de la facultatea de drept. Cum concomitent nu s-a modificat şi legea învăţământului, Universitatea din Cluj elibera licenţa numai după 4 ani de studii. Doctoratul, practica, examenul de stat s-au dus pe apa sâmbetei.

Până atunci avocaţii constituiţi într-o tagmă foarte selecţionată, aveau birouri de avocatură serioase, cu registre de evidenţă, cu personal de birou. Onorariul în cauzele procesuale se stabilea de instanţele judecătoreşti în baza unui tarif stabilit de minister, clientul fiind ocrotit de pofta exagerată de câştig a câte unui avocat hărpăreţ. Acum au venit fraţii de dincolo care aveau biroul în buzunar, evidenţele într-un bloc-notes din celălalt buzunar, clientela se recruta în sălile instanţelor şi a procuraturii, iar onorariul era tocmeală. În urma acestor schimbări numărul avocaţilor s-a dublat, nivelul a scăzut mult şi goana după clientelă a devenit un lucru obişnuit, fără scrupule.

Curios că după 10-12 ani aceşti avocaţi intruşi au început să pretindă ca să se restabilească vechea organizare şi vechea pregătire pentru avocaţi, natural cei înscrişi având să-şi păstreze drepturile câştigate. În timpul cât a fost ministru de justiţie Voicu Niţescu, s-a elaborat această lege, care a stârnit nemulţumirea studenţilor în drept, care au organizat manifestaţii de stradă de mare anvergură, cerând ca legea să se aplice numai acelora care se înscriu la drept de acum înainte. Deci vechea lege a fost de toţi considerată foarte bună, cu condiţia să se aplice numai acelora care de acum înainte se înscriu la drept.

În luna octombrie a anului 1922 s-a făcut încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia. Partidul Naţional Român nu a participat la încoronare. Ca o curiozitate relev că clerul unit a participat la încoronare pe dinafară. N-au intrat în biserica schismatică la ceremonia încoronării.

În anul 1923 s-a făcut modificarea Constituţiei[243]. O constituţie destul de acceptabilă. După ce liberalii şi-au făcut mendrele au căutat să intre în legalitate, obligându-i la aceasta pe cei care vor urma. În 1924 s-a votat noua lege electorală pe bază proporţională. Listele se întocmeau pe judeţe, iar preşedinţii secţiilor electorale erau exclusiv numai judecători. Cu această lege s-a pus capăt furturilor de voturi, măsluirilor de urne şi falsurilor. Au mai rămas celelalte măsuri abuzive în special oprirea maselor de alegători de a pătrunde până la locul de votare.

[243] Constituţia din 1923 a fost publicată în Monitorul Oficial din 29 martie al acelui an. Ea a însemnat stabilirea bazei juridice a procesului de unificare legislativă a întregii ţări şi a dat o bază constituţională actelor normative ce-au urmat.

În anul 1925 s-a votat noua lege administrativă, care reprezenta un progres esenţial faţă de vechea lege din regat. Rămânea doar aplicarea.

În toamna anului s-au ţinut alegeri pentru consiliile comunale şi consiliul judeţean. La alegerile municipale am depus o listă de candidare în comun cu partidul german, cu partidul socialist şi partidul muncitorilor şi ţăranilor (comunist). Partidul Liberal de la putere a făcut listă comună cu averescanii, partidul maghiar şi evreii. La municipiu noi am obţinut 76 % din voturi, liberalii 23%, 1% anulate. Din mandate am obţinut patru cincimi. În fruntea listei noastre a figurat generalul Domăşneanu, iar la liberali Dr. Lucian Georgevici La constituirea consiliului în delegaţia permanentă au fost aleşi trei din P.N.R., un liberal, un neamţ, un socialist tot german şi un comunist în persoana lui Coloman Müller. Primar de comun acord a fost ales Dr. Lucian Georgevici, liberal, pentru motive de ordin practic. Un liberal putea ţine mai uşor legătura cu ministerul de interne şi în consecinţă lucra mai uşor. Şi aşa nu era periculos. Majoritatea o deţineam noi. De altfel municipiul avea cvasi-autonomie. Nu era supus judeţului. Lucra direct cu Ministerul de Interne, care aproba doar bugetul şi avea drept de îndrumare şi control.

La alegerile judeţene de asemenea am luat patru cincimi. Preşedintele Consiliului Judeţean a fost ales Dr. Victor Mercea.

Tot în anul 1925 s-a votat legea prin care s-au instituit camerele de agricultură. O instituţie binevenită mai ales după reforma agrară. La alegerea membrilor pentru camerele de agricultură am omis spiritul de partid politic şi am încercat să alegem în consiliu cei mai destoinici gospodari.

În viaţa de partid am suferit mari lovituri în această epocă. În luna octombrie a anului 1922, vicepreşedintele şi sufletul organizaţiei noastre Dr. Vasile Chiroiu, moare pe masa de operaţie. A fost înmormântat cu mare pompă în mijlocul unei dureri generale în comuna natală Comloşu Mare.

La abia o lună după moartea lui Chiroiu l-am pierdut şi pe preşedintele partidului Dr. Gheorghe Adam, care a trecut la cele eterne după o lungă şi grea boală.

În luna ianuarie a anului 1923 moare subit şi al doilea vicepreşedinte venerabilul Dr. Nestor Opreanu. Deci în decurs de 3 luni am pierdut preşedintele şi pe cei doi vicepreşedinţi ai organizaţiei Partidului Naţional Român din judeţul Timiş-Torontal.

Deşi marea majoritate a membrilor îl doreau să-l aibă în frunte pe Dr. Liviu Cigăreanu, conducerea partidului central a insistat să fie ales Sever Bocu. Nu prea fericită alegere, dar s-a făcut. Bocu a fost un bun

ziarist, dar un superficial organizator şi conducător. Mai târziu s-au văzut consecinţele.

În anul 1923 toamna, în luna noiembrie au vizitat Banatul şi Timişoara regele Ferdinand şi regina Maria. Vreme frumoasă de vară. La 21 noiembrie în ziua de Intrarea în Biserică, lumea umbla la talie. Primirea a fost fastuoasă.

De altfel regele Ferdinand vizita de două ori pe an Banatul. Venea la vânat, avea teritoriul lui de vânătoare la Pădurea Verde, unde s-a instalat o fazanerie, pădurea de la Pişchia şi cea de la Şarlota fiind cu cerbi lopătari.

Vânătoarea dura trei zile. Trenul regal era garat în gara din Fabrică. De aici pleca zilnic la ora 8 fix la vânătoare. Într-una din seri, de obicei în ultima seară, regele invita la cină în trenul regal notabilităţile din oraş cu care se întreţinea interesându-se de situaţia locală.

Ca ierarhie bisericească Timişoara cu protopopiatele Comloş, Vinga, Lipova, Belinţ, Balinţ şi Birchiş aparţineau Eparhiei ortodoxe din Arad. Restul Banatului aparţinea Episcopiei ortodoxe de Caransebeş. Uniţii aveau episcopia lor în Lugoj.

Cu ocaziunea despărţirii ierarhice de sârbi (1864) s-a cerut ca sediul episcopiei pentru românii ortodocşi din Banat să fie Timişoara. Sârbii s-au opus invocând texte canonice, care nu admit existenţa a două episcopii de acelaşi rit în aceeaşi localitate. Şi cum sârbii în acea epocă aveau mare trecere la stăpânire, ei au dobândit şi sediul episcopiei a fost fixat la Caransebeş. Patru protopopiate – Timişoara, Lipova, Comloş şi Belinţ (protopopiatele Vinga, Balinţ şi Birchiş au fost înfiinţate mai târziu) – au rămas supuse vlădiciei din Arad cu titulatura ,,Părţile anexate din Banatul Timişan".

În cel dintâi Congres Naţional Bisericesc, care a avut loc la Sibiu în anul 1863, la propunerea marelui Andrei Şaguna[244] s-a hotărât ca atunci când va fi posibil, pe lângă cele trei episcopii: Sibiu, Arad şi Caransebeş, se vor înfiinţa încă trei, în ordinea Timişoara, Oradea, Cluj.

[244] Despărţirea ierarhică de sârbi se putea face prin restaurarea mitropoliei ortodoxe româneşti în Transilvania. Acest ţel a agitat spiritele culturale şi naţionale ale românilor. Amintim activitatea desfăşurată în acest scop de Dimitrie Ţichindeal, Moise Nicoară, Pavel Iorgovici. După revoluţia din 1848, Andrei Şaguna şi-a făcut un proiect istoric din ideea emancipării bisericii ortodoxe a românilor. Sinoadele din 1850 şi, în special, 1860, au formulat o cerere către Curtea din Viena pentru a sprijini această iniţiativă. În 25 iunie 1863, împăratul a promis că va încuviinţa ca românii „să aibă mitropolia lor neatârnătoare de cea sârbească". În 24 decembrie 1864 împăratul a aprobat în scris înfiinţarea Mitropoliei ortodoxe din Transilvania, act care a dobândit dimensiuni politice prin contribuţia Bisericii Ortodoxe la dezvoltarea spiritului de unitate naţională. Despre acţiunile lui Şaguna vezi I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna*, Sibiu, 1921, Tiparul Tipografiei Diecezane.

Când a venit împlinirea vremii şi marea unire s-a realizat, în cel dintâi an au fost înfiinţate episcopiile de Oradea şi Cluj. Timişoara a fost uitată. Explicaţia foarte simplă. Vasile Goldiş, care era secretarul consistoriului din Arad, a fost cel dintâi şef la departamentul cultelor la Consiliul Dirigent şi natural om cu mare influenţă la conducerea partidului. El nu se împăca cu ideea ca dieceza Aradului să piardă partea anexată din Banatul Timişan. Pierduse Aradul părţile bihorene prin înfiinţarea Episcopiei de la Oradea. Dacă pierdea şi părţile bănăţene, episcopia Aradului se reducea la judeţul Arad. Veniturile majore ale episcopiei veneau din Banat. Pe lângă contribuţiile băneşti foarte importante ale parohiilor din Banat, Consistoriul din Arad trăgea foloasele după 103 sesiuni parohiale aşa-zis ,,reduse". Aceasta însemna vreo 3400 de iugăre, ale căror venituri se vărsau la Arad. Ori această pierdere greu o putea suporta Aradul, căruia nu-i mai rămâneau decât puţine parohii bogate, cele de la şes. Majoritatea parohiilor erau în partea de est a judeţului, foarte sărace, care aveau ele nevoie de ajutor.

Conducerea de pe atunci a Partidului Naţional Român din Timişoara nu se bucura de nici o trecere la centru. Ungureanu Em. s-a retras, iar urmaşul lui Dr. Aurel Cosma, o figură ştearsă, mediocră nu se putea opune lui Goldiş. Aşa a rămas Timişoara fără episcopie. Ba ce este mai mult, în fruntea protopopiatului Timişoarei ne-au impus un bihorean, nepot al episcopului Ion I. Papp, care ne-a făcut mare cinste. Nu avea nimic cu Banatul, aşa că singura lui preocupare a fost căpătuiala.

Nemulţumiţi de situaţia în care ne aflam, s-a început o acţiune pentru înfiinţarea episcopiei Timişoarei. Ceream mutarea episcopiei de la Caransebeş, în subsidiar înfiinţarea unei noi episcopii. În fruntea mişcării s-a situat Emanoil Ungureanu, Dr. Alexandru Marta, Dr. Victor Mercea, George Domăşneanu, Dr. Mihail Gropşianu[245] şi aş putea spune toţi credincioşii ortodocşi din acest colţ de ţară.

Pe lângă opoziţia Aradului a trebuit să întâmpinăm şi ostilitatea categorică a mitropolitului de la Sibiu, Dr. Nicolae Bălan. Acesta prevedea şi îi era teamă că prin înfiinţarea Episcopiei Timişoarei, se va tinde la ridicarea ei la rangul de mitropolie. De ce s-a temut nu a scăpat. Patriarhul Miron era de partea noastră, dar fără a se arăta pe faţă, pentru a nu provoca pe arădani şi ardeleni.

[245] Mihai Gropşianu s-a născut în anul 1869, în Sasca Montană (Caraş-Severin). A făcut studii liceale la Biserica Albă şi Kecskémet, iar juridice la Oradea şi Budapesta. Avocat în Oraviţa. A participat la luptele pentru Unire în calitate de comandant al gărzilor naţionale şi redactor al publicaţiei *Legiunea Română*. După o perioadă de magistratură a fost avocat în Timişoara. Membru al Partidului Naţional Român a fost senator în legislatura 1922-1927.

Abia în anul 1939 am ajuns să ne putem realiza scopul pentru care am dus lupta. După moartea patriarhului Miron Cristea, care în acelaşi timp a fost şi prim-ministrul ţării, întâmplată în luna martie 1939, a urmat pe scaunul patriarhal mitropolitul Iaşului Nicodim Munteanu[246], o surpriză pentru lumea ecleziastică şi pentru toţi care îi interesa soarta bisericii.

Se părea că lupta pentru patriarhie se dă între mitropolitul Ardealului Dr. Nicolae Bălan şi mitropolitul Bucovinei Visarion Puiu[247]. Bălan, fost profesor la Academia Teologică din Sibiu, om cu studii teologice temeinice, energic, să nu zic chiar tiran, teroriza pe toată lumea. Întâi pe subalternii săi, dar şi pe colegii săi din Sfântul Sinod, mitropoliţii şi arhiereii, poate cu o cultură inferioară lui. Nu era simpatizat aproape de nimeni, în schimb era temut.

Cu partidele politice Nicolae Bălan ţinea legături strânse, în afară de P.N.Ţ., unde în conducere erau mulţi uniţi (Maniu, Vaida, Cicio-Pop) vrăjmaşii lui, faţă de care ducea o luptă acerbă. La averescani îl avea pe Goga, care era de aceiaşi vârstă şi şi prieten din tinereţe din vremea când Goga funcţiona în calitate de secretar la Astra în Sibiu. La liberali era la el acasă, om de casă al lui Constantinescu (Porcu)[248], ţinea legătură strânsă cu Brătienii, având un merit deosebit prin faptul că era campionul bisericii ortodoxe în lupta contra uniţilor. Cum conducerea P.N.Ţ. în mare parte era unită, această luptă se repercuta şi asupra P.N.Ţ.. Mai târziu simpatiza şi cu legionarii. Când au sosit din Spania osemintele lui Ion Moţa şi Marin, legionari căzuţi în Spania luptând alături de falangele lui Franco[249],

[246] Nicodim Munteanu (1866-1948) a văzut lumina zilei la Pipirig (Neamţ), a făcut studii teologice strălucite la Kiev. A fost episcop la Huşi (1912), mitropolit al Moldovei (1934) şi patriarh (1938). Teolog de aleasă cultură şi viaţă spirituală, a fost membru onorar al Academiei Române.

[247] Visarion Puiu (1879-1964). S-a născut în Paşcani şi a decedat în Franţa, fiind înhumat într-un cimitir parizian. Studii teologice la Roman, Iaşi şi Bucureşti. A continuat pregătirea teologică la Kiev. A îndeplinit atribuţii de bisericeşti la Galaţi şi Chişinău. A fost episcop la Argeş, Hotin, mitropolit al Bucovinei şi „mitropolit al Transnistriei”. Ultima misiune i-a atras condamnarea la moarte în 1946 decisă de Tribunalul Poporului. A trăit până la moarte pe meleaguri străine. E un veritabil caz de ierarh ,,nedreptăţit de istorie şi de contemporanii săi”.

[248] Alexandru Constantinescu (Porcu), 1859-1927, tânăr cu studii la Paris, a fost membru al Partidului Naţional Liberal. Membru al Camerei Deputaţilor şi al Senatului, a fost titularul departamentului Agriculturii în mai multe guvernări liberale. Om politic abil, perceput în „a trage sfori” şi a căuta soluţii, a devenit renumit prin duplicitate, iscusinţă, capacitate de negociere, ingeniozitate în conducerea discuţiilor de culise, care i-au atras faima de politician oportunist, carierist, ghidat de propriile interese şi insensibil la nevoile poporului.

[249] Francisco Franco (1892-1975), general spaniol, a fost conducătorul Falangei Spaniole (Partidul Fascist al Spaniei). Din 1939 a condus dictatorial Spania.

mitropolitul personal a întâmpinat trenul funerar, celebrând şi un parastas la gară.

Cu toate legăturile lui a refuzat să candideze la scaunul patriarhal. Motivul?! Siguranţa Statului avea un dosar, care nu îl onora. Nu politic, de moravuri. Şi cum erau persoane care cunoşteau acest dosar, îi era teamă să nu se uzeze de el dacă avea calitatea de patriarh.

Puiu Visarion era susţinut de regele Carol al II-lea şi se ambiţiona din toate puterile să fie patriarhul României. Spre nenorocul lui, chiar în acea vreme a ieşit la lumina zilei tot un dosar, cât se poate de incomod pentru el. Acest dosar mi-a fost adus chiar mie la Ministerul de Interne de către George Flondor, rezidentul regal al Bucovinei.

Dosarul în cauză era cât se poate de neplăcut pentru Puiu Visarion. Mitropolia Bucovinei dispunea de fondul religionar, o avere imensă compusă în majoritate din păduri, proprietatea mitropoliei. Exploatarea acestor păduri se dădea la licitaţie publică unor societăţi forestiere, a căror proprietari în mare parte erau evrei. Visarion influenţat de un anturaj nu prea onorabil, în care se aflau şi persoane de sex feminin, a hotărât să ia în exploatare proprie pădurile. Natural cu această operaţie a fost încredinţat o persoană din anturajul său intern. Rezultatul a fost dezastruos. Parte din cauza nepriceperii şi al lipsei de experienţă, parte – se afirma – şi din cauza incorectitudinii cu care s-a făcut administrarea. Într-un timp foarte scurt s-a cauzat mitropoliei o pierdere efectivă de 200 milioane lei, pe atunci echivalentul a 7 milioane lei aur, s-au 1,4 milioane de dolari. O sumă imensă cu care se puteau face atâtea lucruri utile şi frumoase.

Se mai imputau în sarcina lui Visarion şi anumite comportări nepotrivite unui înalt prelat. Îşi cănea barba sau îşi vopsea unghiile, fapte care trezeau un resentiment în publicul credincioşilor. Se mai şoptea că era sprijinitorul legionarilor, ceea ce ulterior s-a dovedit a fi adevărat. Deci nici Visarion nu era apt pentru scaunul patriarhal.

Situaţie curioasă şi inedită. Nu se afla candidat pentru cel mai înalt post în ierarhia bisericească. Având în vedere că patriarhul ţării, în ierarhia tării urma imediat după primul ministru, trebuia să întrunească atât asentimentul regelui, cât şi al guvernului. După înlăturarea lui Visarion Puiu, regele n-a mai avut preferinţă pentru nimeni. Primul ministru Armand Călinescu[250] nu era un cunoscător al treburilor bisericeşti. Ştiind că eu fac

[250] Armand Călinescu (1893-1939) a fost membru al Partidului Naţional Ţărănesc, afirmându-se ca unul dintre fruntaşii aripii tinere. Remarcat prin alese capacităţi organizatorice, spirit voluntar, curajos, a îndeplinit atribuţii de conducere a Ministerului de Interne. În anii grei de după decesul Patriarhului Miron Cristea a devenit preşedinte al Consiliului de Miniştri, opunându-se fascizării ţării şi tendinţelor expansioniste ale Germaniei. Ataşamentul său faţă de prietenii tradiţionali ai României i-a atras ura

parte din Congresul Național Bisericesc m-a întrebat care este părerea mea. Eu m-am pronunțat pentru Nicolae Colan episcopul Clujului. Cunoșteam bine capacitățile lui Colan, am șezut 5 ani de zile în aceeaşi bancă la şcoală, la gimnaziul lui ,,Andrei Șaguna" din Braşov. Foarte inteligent şi talentat, dar cam lăsător şi fără ambiții.

Pentru a-l lansa ca succesor, Miron Cristea l-a făcut în anul 1938 în cabinetul său ministru la Instrucția Publică şi Culte. Colan, neversat în materia administrativă, s-a descurcat destul de greu. Șmecherii bătrâni din minister l-au mirosit la repezeală că nu-i un stăpân cu mâna aspră. De aceea în scurtul timp de câteva luni, cât a funcționat ca ministru, nu a dat rezultatele scontate.

Călinescu, cunoscându-l din activitatea lui de ministru, nu avea mari păreri despre el. De aceea n-a acceptat propunerea, cu pretextul că e prea tânăr. În acea vreme Colan avea 46 de ani. Într-adevăr prea tânăr pentru a fi Patriarhul țării.

Am venit cu altă propunere. Să fie ales cel mai bătrân dintre ierarhi. Acesta era venerabilul mitropolit al Moldovei, Nicodim. Atunci avea 75 de ani. Nimeni nu era contra lui, datorită mai ales vârstei lui înaintate. Nicodim este ales, înscăunat în vara anului 1939 şi nu a avut nimeni să se plângă împotriva lui şi nimeni n-a afirmat că este necorespunzător.

Călinescu, după cum spuneam, nu era biserican şi nici paradele şi festivitățile nu-i plăceau. După actul instalării la care a luat parte regele şi guvernul, pentru cele ce au urmat, recepție, banchet etc., m-a delegat pe mine să îl reprezint. În felul acesta am ajuns să mă apropii de Nicodim.

Evident că m-am grăbit să ridic problema episcopiei Timişoarei, în forma mutării de la Caransebeș la Timişoara, pentru care nu era nevoie de lege specială. Ideea a prins repede şi cum Bălan nu era dintre favoriții lui Nicodim şi realizarea s-a făcut în cea dintâi şedință a Sfântului Sinod. Reprezentantul guvernului în Sfântul Sinod era ministrul cultelor în persoana lui Nicolae Zigre, un prieten al meu, al lui Alexandru Marta şi a lui Victor Mercea. Când i-am spus lui Zigre că Armand Călinescu este de acord cu mutarea, natural că a fost şi dânsul de acord. Urma să se redacteze decretul regal, care să apară în ,,Monitorul Oficial". S-a făcut şi aceasta pe la mijlocul lunii septembrie.

Dar spre nenorocirea noastră şi a țării, în ziua de 21 septembrie Călinescu a fost asasinat de o bandă de legionari. A urmat pe 7 zile guvernul Argeşeanu[251], după care a fost numit prim-ministru Constantin Argetoianu.

neîmpăcată a conducerii hitleriste şi legionare.

[251] Gheorghe Argeşeanu (1880-1940), general care a comandat mari unități militare şi garnizoane – printre care şi cea din Arad –, a îndeplinit atribuții de Ministru al Apărării şi

Cum eu nu eram de acord cu multele măsuri luate de Argetoianu, a cărui primă măsură a fost de a înlătura un număr important de prefecţi pentru a-şi plasa acoliţii săi, mai ales în judeţele din Transilvania, unde a adus câţiva olteni. Mi-am dat demisia din guvern, care a fost acceptată numai după ce a am primit să mă întorc la primăria Timişoarei, de unde am fost iniţial numit în guvern. Am făcut-o bucuros.

Întors la primărie, mi-am reluat preocupările în legătură cu interesele locale. Între altele aşteptam apariţia decretului cu mutarea episcopiei Caransebeşului la Timişoara. Aşteptare zadarnică. L-am chemat la telefon pe Nicolae Zigre să-i cer lămuriri. A bânguit ceva scuze la telefon, pentru a-mi comunica că treaba s-a complicat şi că va veni două zile la Timişoara să-mi explice. S-a ţinut de cuvânt şi a venit. Spre surpriza noastră ne-a comunicat că Nicolae Bălan în urma situaţiei schimbate a intervenit la Argetoianu şi la Silviu Dragomir, reuşind să împiedice mutarea de la Caransebeş. Ar putea însă să treacă prin parlament un articole de lege pentru reînfiinţarea străvechii episcopii a Timişoarei. Cum parlamentul se întruneşte la 15 octombrie, cauza nu este grea. Ne-am dat cu toţii asentimentul. Cunoscând slăbiciunea lui Zigre, Alexandru Marta m-a rugat să plec cu el la Bucureşti şi să stau pe capul lui până duce lucrul la sfârşit. Aşa s-a şi făcut. După o pisolăgeală de 12 zile articolul de lege a fost votat şi decretul a apărut în ,,Monitorul Oficial" în luna noiembrie a anului 1939, prin care se înfiinţa episcopia Timişoarei, formată din protopopiatele bănăţene aparţinătoare la episcopia Aradului, la care se adaugă protopopiatul Belinţului, al Ciacovei şi părţile care au aparţinut protopopiatului de Vârşeţ. Deci întreg teritoriul judeţului Timiş-Torontal, plus protopopiatul Balinţ şi Birchiş din judeţul Severin. În fine ne-am văzut visul realizat.

Prudenţa şi prevederea lui Alexandru Marta de a mă trimite la Bucureşti s-a dovedit foarte întemeiată. La o săptămână după apariţia decretului guvernul Argetoianu a fost înlocuit cu guvernul condus de George Tătărescu[252]. La ministerul cultelor a venit Ion Nistor, rectorul Universităţii din Cernăuţi. La închisoare, fiind vecin de pat cu Ion Nistor, l-am rugat să-mi spună sincer dacă în situaţia de atunci ar fi fost pentru restaurarea episcopiei Timişoarei sau nu. Mi-a răspuns cu toată sinceritatea.

prim-ministru. A fost asasinat de legionari la Jilava.

[252] Gheorghe Tătărescu (1886-1957), fiu de militar, jurist ca formaţie intelectuală, a fost unul din oamenii politici cu o îndelungată activitate parlamentară şi guvernamentală din 1923 până în 1947. A îndeplinit atribuţii de prim-ministru între 1934-1937 şi vice-premier şi ministru de externe între 1945-1947. După această dată a suferit umilinţe în temniţe. Dincolo de criticile ce i se pot aduce privind sinuozităţile sale politice, i se recunoaşte meritul său la modernizarea României şi întărirea Armatei.

Dacă mitropolitul Bălan s-ar fi opus, nu se restaura vechea episcopie a Timişoarei. Aşa stând lucrurile, cum au evoluat evenimentele, dacă nu se restaura atunci, Timişoara rămânea pururea fără episcopie. Guvernului Tătărescu i-a urmat guvernul Gigurtu[253], iar apoi cel al mareşalului Antonescu[254], prieten intim al mitropolitului Bălan, iar la culte a fost Ion Sandu, omul de casă al lui Bălan, aşa că nu era nici cea mai mică şansă să ne vedem cu episcopie. După 23 august 1944 s-au desfiinţat episcopii vechi, însă nu s-a înfiinţat nici una nouă.

Aici mai trebuie să amintesc că în anul 1926, primar fiind ales Ion Doboşan, sub guvernarea Averescu, consiliul comunal ales de noi, a hotărât să doneze terenul de 5 iugăre 600 m.p. din Cetate, pentru clădirea catedralei şi a viitoarei reşedinţe episcopale. Terenul donat a fost dezmembrat şi înscris în cartea funciară pe numele parohiei ortodoxe române până la înfiinţarea episcopiei viitoare. Aşa s-a ajuns la acel teren viran minunat pe care s-a ridicat actuala măreaţă catedrală.

În luna august a anului 1925 am primit o scrisoare de la Iuliu Maniu în care mă ruga să mă duc câteva zile la Sovata. Evident m-am grăbit să mă duc, mai ales că câteva zile de odihnă nu puteau să-mi strice.

M-am prezentat după sosire preşedintelui partidului, care m-a primit cu multă simpatie. Am analizat situaţia creată în Banat prin înfiinţarea noului judeţ Caraş cu capitala la Oraviţa. Nu era în judeţ nici o persoană proeminentă căruia să i se încredinţeze înfiinţarea şi conducerea organizaţiei judeţene a partidului. Elemente tinere, active şi de încredere erau suficiente, Maxa Radovan, Ghiţă Stoicu, Ilie Rusmir. Toţi oameni de nădejde, dar fără suprafaţă şi prestigiu. Singurul om care putea fi luat în combinaţie era protopopul din Bocşa, Mihai Gaşpar[255], scriitor şi bun ziarist. El era înscris

[253] Ion Gigurtu (1886-1959), inginer, a fost director al întreprinderii ,,Mica" din Brad; ministru în guvernul Goga, va fi premier în iulie-septembrie 1940.

[254] Ion Antonescu (1882-1946) a intrat în cadrele armatei în 1904 în grad de sublocotenent de cavalerie. A ocupat posturi de înaltă răspundere în oştire: ataşat militar la Londra, comandant al Şcolii superioare de război, şef al Statului Major al Armatei, a primit în 4 septembrie 1940 conducerea României în calitate de şef al guvernului. A avut un rol decisiv în abdicarea regelui Carol al II-lea, în orientarea progermană a României şi în declanşarea operaţiilor militare de recucerire a Basarabiei. A condus ţara până la lovitura de stat din 23 august 1944. Personalitate controversată a istoriei naţionale, a fost condamnat la moarte şi împuşcat la Jilava în iunie 1946. A fost un şef de stat asupra căruia istoria zilelor de azi nu s-a pronunţat definitiv şi căruia documentele din cel de al doilea conflict mondial ne oferă multe dovezi favorabile. Vezi cele 10 volume ale documentelor publicate de Arhivele Naţionale ale României şi intitulate: *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, Bucureşti, 1993-2007.

[255] Mihai Gaşpar (1881-1929) s-a născut la Gătaia. A făcut studii teologice la Caransebeş şi juridice la Cernăuţi. A fost publicist la *Tribuna, Românul, Lupta, Neamul Românesc*.

la Iorga şi făcea mai mult teoretic politică. Cu vremea ne-a reuşit să-l aducem în apele noastre, să-l alegem preşedinte, funcţie în care a fost până la moartea lui prematură în anul 1929, având etatea de 49 de ani.

Şi în organizaţia de Severin situaţia era destul de tulbure. Caius Brediceanu[256], preşedintele organizaţiei judeţene a fost numit preşedinte plenipotenţiar la Rio de Janeiro, în Brazilia. Trebuia rezolvată şi aici chestia succesoratului.

În organizaţia de Timiş-Torontal nu erau probleme. Organizaţia s-a consolidat. Organizaţiile comunale funcţionau normal. Ziarul partidului, ,,Voinţa Banatului", cu anexa ,,Gura satului", apărea cu un tiraj record de 16000 de exemplare. Redactorul ziarului şi a anexei era un foarte talentat tânăr, Octavian David, absolvent de teologie. Sever Bocu era mai mult oaspete în organizaţie. Activitatea lui se limita la prezidarea şedinţelor comitetului judeţean care se ţineau trimestrial. Cu aceste ocaziuni rostea un discurs kilometric şi cu aceasta considera că şi-a îndeplinit datoria. Aşa era bine. Altfel încurca lucrurile.

Cu ocazia consfătuirii de la Sovata, Maniu a sugerat ideea ca pe luna septembrie să convocăm o şedinţă comună a organizaţilor din Banat la băile Buziaş. În acea lună vizitatorii balneari erau puţini, timpul era încă frumos şi la Buziaş accesul din toate părţile Banatului era uşor. M-a îndrumat foarte insistent să trec pe la Arad şi să-i rog pe Vasile Goldiş şi Ştefan Cicio Pop să participe personal necondiţionat la această şedinţă.

M-am conformat şi m-am prezentat întâi la ,,baciul" Ştefan, care m-a primit cu exuberanţa lui obişnuită, promiţând că va veni necondiţionat.

M-am dus şi la Vasile Goldiş pentru a-i transmite mesajul lui Maniu. Goldiş mi-a răspuns textual: ,,Spune-i lui Maniu că nu voi veni. M-am săturat de conducerea uniaţilor în partid. De altfel eu nu concep să rămânem şi mai departe partid regional. Ca să ne atingem scopul şi ca să putem lua conducerea statului, trebuie să ne transformăm în partid regnicolar, fuzionând cu Partidul Ţărănesc." O oră întreagă şi-a vărsat nemulţumirea, mai ales vizându-l pe Maniu. Nici n-a venit la Buziaş.

Şedinţa de la Buziaş s-a bucurat prezenţa aproape completă a celor trei organizaţii judeţene, reuşind să pună la punct situaţia interioară a organizaţiilor.

Colaborarea cu *Drapelul* i-a adus ani de temniţa. Protopop la Bocşa. Autor de scrieri istorice de factură semănătoristă.

[256] Caius Brediceanu (1879-1953) a îndeplinit între anii 1903-1904, activităţile de referent şcolar al Consistoriului din Arad. S-a remarcat prin activităţile din cadrul politicii externe a ţării: subsecretar de stat la externe, membru al delegaţiei române la Conferinţa de Pace de la Paris, ambasador la Rio de Janeiro, Vatican, Viena, Helsinki.

Cred că aici ar fi cazul să fac o mică caracterizare a persoanelor pomenite de la conducerea Partidului Național Român din acea vreme.

Încep cu președintele Dr. Iuliu Maniu. Mă rezum numai la impresiile mele personale, începând din momentul când am cunoscut și am intrat în contact cu persoana respectivă.

Pe Iuliu Maniu l-am cunoscut personal în ziua de 22 octombrie 1918 la Budapesta la o ședință ținută la „Jägerhorn". După cuvântarea epocală din 18 octombrie 1918 a lui Alexandru Vaida Voevod ținută în Camera Deputaților, conducerea partidului a convocat o ședință restrânsă la care au fost și cei patru delegați ai studențimii române de la Universitatea și Politehnica budapestană. Unul din cei patru era subsemnatul. Maniu în acea vreme era sublocotenent de artilerie în K.u.K. și făcea serviciul la o unitate din Viena. A fost rugat să participe și el la acea consfătuire, cu toate că nu avea funcție de conducere în partid.

În timpul cât au durat discuțiile și până am fost noi prezenți nu s-a amestecat în dezbateri, deși s-a ivit o controversă foarte aprigă de mare importanță între Goldiș și Cicio Pop. A doua oară l-am întâlnit la Arad, cam cu o lună mai târziu, când lucram la pregătirea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Cum președintele de atunci al partidului Gheorghe Pop de Băsești[257] era foarte bătrân, avea 84 de ani, nu putea participa direct la lucrările pregătitoare, l-a încredințat pe Maniu ca în colaborare cu arădanii să facă demersurile necesare. În Arad a luat de câteva ori masa cu dânsul și cu mai mulți alții. Chestiunea de la ordinea zilei care ne preocupa era organizarea adunării naționale. Toată discuția se învârtea în jurul acestui punct.

La Alba Iulia în noaptea premergătoare zilei de 1 decembrie ne-a invitat la hotelul „Hungaria" („Dacia" de mai târziu) pe mai mulți tineri, care agitam pentru unirea fără condițiuni. A căutat să ne convingă că actul unirii nu va suferi cu nimic dacă se vor impune, nu condițiuni, ci metode sau mai precis o procedură de a prelua puterea pe teritoriul Transilvaniei. N-a reușit să ne convingă. Tineri care eram cu mandate în regulă la adunare și cu femeile, făceam agitația cea mai mare pentru unirea fără condițiuni. Deși hotărârea s-a luat în acest sens, în practică totuși s-a înființat Consiliul Dirigent, care urma cu chibzuială să facă treptat unirea cu țara mamă. Argumentul era destul de logic și bine gândit. S-a unit Vechiul Regat cu Basarabia, Transilvania și Bucovina. Deci teritorii cu 4 legislații diferite. Trebuia să treacă timp până se vor unifica legislațiile pentru a putea asigura

[257] Gheorghe Pop de Băsești (1835-1919) a făcut studii liceale la Baia Mare și juridice la Oradea. De la 1880 a fost prezent în luptele naționale. A îndeplinit cu demnitate și judecată cumpătată atribuțiile de președinte al Partidului Național Român până după făurirea Unirii.

o administraţie bună. Acum după 57 de ani îmi dau seama că bătrânii cu experienţa şi cunoştinţele lor au avut dreptate.

În timpul Consiliului Dirigent l-am întâlnit de 2-3 ori cu totul trecător, schimbând doar câteva fraze convenţionale. Eram ofiţer în armată aşa că nu reprezentam nici un interes. Abia în toamna anului 1920, prezentându-mă la examenul de doctorat la Universitatea din Cluj, l-am căutat in calitatea lui de preşedinte al P.N.R. pentru a-i arăta situaţia dezastruoasă în care a ajuns organizaţia partidului în judeţul Timiş-Torontal.

I-am demonstrat că de o organizaţie propriu zisă nici nu poate fi vorba. Preşedintele organizaţiei Dr. Aurel Cosma, fostul prefect cu toţi prietenii săi au trecut la liberali. La dânsul a rămas şi bruma de arhivă a P.N.R.. Din conducerea veche a partidului singurul care a rămas a fost Dr. Gheorghe Adam, om bolnav de T.B.C. care se afla la tratament la Nervi în Italia. Au mai rămas elemente răzleţe fără însă a exista o organizaţie propriu-zisă. Opoziţia din cadrul partidului, adversarii lui Cosma, fraţii Imbroane, Bojincă şi alţii câţiva fără importanţă, au trecut cu Goga în partidul averescan.

A rămas Emanuil Ungureanu, bătrân venerabil, era octogenar în acea vreme când a fost înlăturat de către Cosma. Mai era Dr. Vasile Chiroiu, fost prefect de Maramureş, ales deputat în circumscripţia Sânnicolaul Mare, dar care nu s-a mutat în judeţ. Mai era Dr. Ion Pascu ales senator în circumscripţia Sânnicolaul Mare, care însă n-a activat niciodată, fire pasivă, comodă, care locuia în comuna Checea, unde avea o moşioară. Deci virtual nu exista o organizaţie de partid.

După ce Maniu timp de două ore l-a făcut cu ou şi cu oţet pe Dr. Aurel Cosma, mediocritate ingrată care numai datorită partidului a ajuns să se ridice, de fraţii Imbroane şi acoliţii lor nu s-a ocupat de loc, pe de o parte nu-i cunoştea, de altă parte nu prezentau nici o importanţă. M-a rugat insistent ca după întoarcerea mea la Timişoara să încep o acţiune de organizare avându-l şef pe Gheorghe Adam.

Atunci l-am cunoscut pe Maniu în ipostaza lui de om blând, gentil, se purta cu mine tânăr de 24 de ani ca şi când reprezentam nu ştiu ce pentru partid, ori în fond eu nu eram în acea vreme nimic. În tot cazul, felul lui de a se purta şi de a mă trata, m-a flatat extraordinar de mult, aşa că întors la Timişoara am început o campanie extraordinară pentru a înjgheba cel puţin cadrele unei organizaţii.

După un an de zile, după ce am reuşit să adun elementele răzleţe, mai tinere, care înainte n-au făcut politică activă, pentru a demonstra forţa noastră am convocat o mare adunare populară la Timişoara înainte de masă

și alta în Sânnicolaul Mare după masă. I-am garantat lui Maniu că voi aduna la Timișoara cel puțin 5000 de oameni, iar la Sânnicolaul Mare și mai mulți.

Maniu a venit la adunare însoțit de Dr. Alexandru Vaida, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Valeriu Branište, Gheorghe Dobrin[258], Caius Brediceanu, Sever Dan, deci staful întreg al partidului. Adunările au reușit peste așteptări. În special cea de la Sânnicolaul Mare, locul meu de baștină. Era naturală această reușită. Averescanii după o guvernare de un an și jumătate au dat dovada incapacității totale. Liberalii erau bine cunoscuți de mai înainte. Elementele de pe la sate care s-au dus cu ei s-au întors la vechea matcă.

După un banchet la care au participat 200 de fruntași, la ora 3 după amiază am plecat în mai multe automobile la Sânnicolau. Ajungând în apropiere de oraș, am fost întâmpinați de un convoi de câteva sute de trăsuri, trase de caii cei mai frumoși din regiune. Am coborât din mașini urcându-ne în trăsurile împodobite cu flori. Pe lângă trăsuri călăreau câteva sute de flăcăi îmbrăcați în călușari. După ce am ajuns în marginea orașului au început să bubuie treascurile, iar vânătorii locali trăgeau salve de pușcă în aer. Ajunși în piața mare a orașului, acesta gemea de lume, au venit Comloșul, Nerăul, Cenadul, Igriș, Pesac, Saravale, Vălcani, Beba, tot comune mari, cu mic cu mare și cu femei. În fața tribunei cântau corurile și fanfarele sătești.

Maniu sălta de bucurie. A declarat categoric că așa primire entuziastă nu a avut niciodată. Adunarea s-a ținut până s-a făcut întunerec. După aceea a urmat un banchet și după toasturile numeroase a urmat o petrecere până în zori. Prima și ultima dată l-am văzut dansând pe Iuliu Maniu. Adevărat că numai hora a jucat-o. În schimb baciul Cicio Pop și Goldiș au ținut-o până în dimineața.

De la această dată s-au intensificat legăturile mele cu Iuliu Maniu. Președintele organizației în urma bolii era incapabil de muncă și mai ales nu se deplasa nici unde. Sever Bocu care i-a urmat la președenție era doar un oaspete în Timișoara, și când venea prezida ședințele comitetului județean, trântea un articol două și dispărea luni întregi. Cum nici organizația cealaltă din Banat, cea din Lugoj, nu excela printr-o orânduire bună, de câte ori era vorba de Banat, Maniu mi se adresa mie, pe mine mă convoca la Cluj și îmi arăta o atenție cu totul deosebită.

[258] Gheorghe Dobrin (1868-1952), fiu de meseriaș din Lugoj, jurist format la Debrecen și Budapesta, a fost unul din fruntașii Partidului Național Român și ai luptei pentru Unire. Devine primul prefect român al Lugojului. Vezi Ion Stratan, *Dor de frați*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 89.

Şi cu Maniu şi mai ales cu Vaida, toate dezbaterile şi consfătuirile erau de lungă durată. Maniu mai oficios şi mai pedant trata toate problemele, disecându-le temeinic. După aceea mergeam la masă unde discuţiile alunecau în altă direcţie.

Foarte greu de a te pronunţa dacă Maniu a fost o inteligenţă deosebită, sau un om cu o cultură vastă. Scăpărări de o mare inteligenţă nu avea. Cultura lui nu se manifesta cu nimic. Talent oratoric nu avea. Nu scria mai nimic, sau dacă scria acel scris nu strălucea câtuşi de puţin. Studiile secundare le-a făcut în colegiul ,,Calvin" din Zalău. Calvinii, puritani, i-au imprimat timbrul de bază al caracterului şi al modului de gândire. În viaţă a ajuns să trăiască şi să activeze. Dintr-un mediu de puritani a ajuns într-un mediu de iezuiţi. Combinate aceste două extreme au alcătuit caracterul de mai târziu al lui Maniu.

Era de o modestie exagerată, lipsit de cele mai elementare pretenţii, nu de lux, ci de un elementar confort. Nici o dată nu a închiriat un apartament la Bucureşti. A stat lungă vreme în modest aranjatul apartament al lui Ion Lugojanu[259], împreună cu acesta, ginerele de mai târziu al lui Stelian Popescu[260]. După căsătoria acestuia, în diferite camere mobilate ducea o viaţă de student. Nu de boem, căci nu avea spirit de boem câtuşi de puţin.

Maniu avea o voce catifelată, blândă, vorbea domol şi te lua cu ,,dragule". Acest fel de a vorbi înşela pe mulţi. În fond nu era aşa de blajin. Dimpotrivă ştia să urască fără cruţare. Părea sincer şi cu gânduri curate. Aici aplica metoda iezuită de la Blaj. Nu era comunicativ de fel şi nici sincer. Avea ascunzişurile, reperele lui mintale de nepătruns. Nu lăsa pe nimeni, dar absolut pe nimeni să pătrundă în sufletul lui. În schimb era influenţabil în chestiuni mai mici, de multe ori într-un mod de neînţeles. Îi plăcea să fie anturat. Nu-şi alegea deloc anturajul. Avea o camarilă pestriţă până la extrem, începând cu Aurel Leucuţia (Pufi)[261] şi terminând cu

[259] Ion Lugojanu (1890-1957), tânăr bucureştean format în vestite instituţii academice pariziene, ajunge consilier tehnic al delegaţiei române la Conferinţa de Pace de la Paris, colaborator al lui Al. Vaida-Voevod şi Iuliu Maniu. A ocupat posturi ministeriale în guverne prezidate de Iuliu Maniu, a fost delegat la Liga Naţiunilor şi codirector la *Universul*.

[260] Stelian Popescu (1874-1950), originar dintr-o localitate prahoveană, a fost ministru al Justiţiei în guverne conduse de Take Ionescu şi I.I.C. Brătianu. A deţinut funcţia de director al ziarului *Universul* şi de preşedinte al *Ligii Antirevizioniste Române.* A decedat în exil în Spania.

[261] Aurel Leucuţia (1895-1964), fiu de preot din Călacea (Timiş). Face studii de drept, ajunge vicepreşedinte al organizaţiei naţional-ţărăniste de Timiş, precum şi ministru în guvernele Sănătescu şi Rădescu.

zăpăcitul conte de Gatterberg, pe numele lui adevărat Vânătu. Îi plăcea şi societatea femeiască, fără a i se cunoaşte vreo legătură sentimentală. În tot cazul anturajul lui de toate zilele, care erau permanent în jurul lui, era de o calitate inferioară.

Începând de prin anul 1932 cel mai intim sfetnic şi acolit al lui Maniu era Pufi Leucuţia. Un nenorocit de nevropat, rău, ambiţios şi ignorant în cea mai mare măsură. Avocatura propriu-zisă n-a practicat-o niciodată. De prin anii 1921 până în 1928 s-a ocupat cu chestiuni de reformă agrară, reprezentând pe proprietarii unguri expropriaţi. Natural, aici nu era nevoie de cunoştinţe juridice, ci doar de legături la Comitetul Agrar, prezidat de Dr. Petru Groza. O serie din prietenii lui intimi care nu erau în stare să exercite profesiunea de avocat, s-au dedicat exclusiv chestiunilor de expropriere. Lucru intelectual şi profesional de nimic, în schimb câştiguri mari din cauzele agrare. Leucuţia nervos, suferea de insomnie, nu era capabil să studieze temeinic o problemă, nici măcar să citească o carte serioasă. Singura lui lectură a fost presa şi romanele poliţiste. Cu acest bagaj de cunoştinţe a fost liderul P.N.Ţ. şi a ajuns ministru de comerţ, el care nu cunoştea nici măcar codul comercial.

Dintre fruntaşii partidului, acela care avea cea mai mare trecere la Maniu a fost Virgil Madgearu[262]. Un armean rău din fire. Tatăl lui şi fratele lui, pe care l-am cunoscut mai deaproape –am fost cu el împreună membru în consiliul de administraţie al firmei de fierărie ,,Andrenyi" – vorbea stricat româneşte. Virgil Madgearu, tipic economist de catedră, n-a trăit măcar o lună la ţară. Nu cunoştea ţăranul român, nu cunoştea satul românesc, nu cunoştea viaţa la ţară. Cred că cunoştea prea puţin viaţa culturală românească. Lungile ,,pertractări" nu-i dădeau răgaz să mai şi citească ceva din alt domeniu decât cel economic.

Curios că nu avea nici experienţă practică în domeniul economic. Cu toate că a crescut într-o prăvălie de fierărie, nu s-a lipit nimic de el. Toată activitatea lui s-a redus la catedră şi la politică.

În schimb era avid de putere. În afară de şeful Maniu, restul membrilor din comitetul de conducere a partidului îl detestau din tot sufletul, începând cu Ion Mihalache. Era necontestat în principii, dar peste tot avea principii.

Toată lumea a regretat sfârşitul tragic a lui Madgearu, cum este foarte normal. Un om de vârsta lui Madgearu omorât ca un câine de nişte

[262] Virgil Madgearu (1887-1940), economist cu o temeinică pregătire, s-a bucurat de aprecieri elogioase ca profesor la Academia de Studii Economice din Bucureşti. A fost secretar general al Partidului Naţional Ţărănesc. A deţinut portofolii ministeriale de comerţ, industrie şi finanţe. Autorul unei întinse şi valoroase opere economice.

haimanale. Este un mister în această asasinare. În vremea când a fost omorât, Madgearu nu era în conflict cu legionarii. Dimpotrivă se spunea că lucra la unele din legile economice pe care vroiau să le publice legionarii. A fost ordinul naziştilor de a-l omorî pe Madgearu, ca şi la Iorga, sau a fost omorât din iniţiativa proprie a unor foşti studenţi de ai lui care îl urau? Un mister care n-a fost elucidat sau nu s-au publicat constatările anchetei.

Dar să revenim la Iuliu Maniu, căci despre el este vorba. De la început a fost în antagonism cu casa domnitoare, în special cu regina Maria. Înlăturarea guvernului de coaliţie în martie 1920 de la putere a sporit mai mult ura pe care o purta casei domnitoare. În luna octombrie a anului 1922 a refuzat să participe la serbările încoronării. Gestul acesta n-a fost înţeles de multă lume. Te declari aderent al dinastiei, dar refuzi să participi la solemnitatea încoronării, simbolul monarhiei.

Spirit autocrat, ţinea şedinţe, chiar foarte lungi, unde problemele puse pe tapet erau discutate per longum et latum, pentru ca în final să-şi impună voinţa, sau dacă nu-i convenea hotărârile aduse, proceda aşa cum dorea el, neţinând seama de nimeni. Această atitudine foarte des l-a pus în contradicţii cu membrii din conducerea partidului, în special cu Alexandru Vaida Voevod – prieten din tinereţe – care nu o dată i se opunea şi trebuiau să se supună unor explicaţii foarte neplăcute.

În timpul cât a fost prim-ministru, în loc să se ocupe de problemele vitale ale ţării, el dădea audienţe zilnice la toţi câţi solicitau. Cu maliţiozitate se spune că în timpul guvernării naţional ţărăniste, n-a existat popă unit din Ardeal, care să nu-l fi vizitat pe Iuliu Maniu.

De multe ori se preta la fapte cu totul de neînţeles. De exemplu în anul 1929 a murit Buzdugan[263], prim-preşedintele Înaltei Curţi de Casaţie, unul din cei trei regenţi. Normal ar fi fost să fie ales în locul lui pe urmaşul în scaunul de preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie, Lupu, un magistrat distins, imparţial, care n-a aderat la nici un partid politic. Nu. A fost ales Costică Sărăţeanu[264], consilier la Înaltei Curţi de Casaţie, cumnat cu Mihai Popovici, un om de care până atunci, în afară de avocaţii care aveau cauze la Casaţie, nimeni n-a auzit măcar. O mediocritate care în funcţia de consilier la Casaţie a ajuns datorită sprijinului dat de cumnatul său Mihai Popovici. De ajutat n-a putut să ne ajute cu nimic Sărăţeanu, în schimb ne-am

[263] Gheorghe Buzdugan (1867-1929), născut în Focşani, a fost jurist care a deţinut demnitatea de preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie. A devenit regent după decesul regelui Ferdinand.

[264] Constantin Sărăţeanu (1862-1935), originar din Buzău, a fost ministru de interne în guvernul Averescu (1918). Membru al Regenţei.

compromis ca partid în ochii lumii, pentru că am dat dovadă de apucături nedemne, pentru care îi criticam pe liberali.

Eu personal eram în grațiile lui Maniu. În 1929, când generalul Domășneanu a demisionat pentru cauză de boală din funcția de primar, cu toate că nu aveam decât 32 de ani, m-a impus la Primăria Timișoara, deși eram și deputat. În 1928 când Sever Bocu a intrat în guvern ca ministru al Banatului, tot Maniu m-a impus membru în consiliul de administrație Reșița, în locul lui Bocu. În 1932 m-a făcut prefect al județului Timiș-Torontal. Așa că eu personal nu pot să fiu decât recunoscător memoriei lui Iuliu Maniu. Apreciez și ținuta lui intransigentă, în materie de principii, și faptul că a fost total dezinteresat, n-a alergat după câștiguri bănești, dar făcându-i portretul a trebuit să spun adevărul pentru a explica pentru care motive a fost abandonat de majoritatea figurilor proeminente de partid. Să încerc să-i înșir pe toți aceia care au plecat la luptă politică cu Maniu, pentru a-l părăsi pe parcurs: Vasile Lucaciu, Teodor Mihali, Octavian Goga, Victor Bontescu, Petru Groza, Octavian Tăslăuan, Vasile Goldiș, Ion Lupaș[265], Silviu Dragomir, Victor Moldovean, Constantin Stere, Grigore Iunian[266], Alexandru Vaida, Iuliu Moldovan, Emil Hațieganu, Voicu Nițescu, Aurel Vlad, Sever Dan, D. R. Ioanițescu, George Mironescu[267], Virgil Potârcă, Eduard Mirto, Constantin Angelescu, Armand Călinescu, Constantin Parhon, Grigore Gafencu, Mihai Ralea, Mihai Ghelmegeanu, gen. Domășneanu, Caius Brediceanu, Tiberiu Brediceanu, Victor Jinga[268], Mihai Șerban etc. I-am înșirat numai pe fruntașii cunoscuți, care majoritatea au

[265] Ion Lupaș (1880-1967), originar din Săliștea Sibiului, a fost absolvent al vestitului liceu din Brașov. A jucat un rol constructiv în viața școlară și culturală transilvăneană. S-a impus prin valoroase studii de istorie națională care i-au adus alegerea ca profesor al Universității din Cluj și al Academiei Române. În timpul războiului de reîntregire a fost deportat la Ruszt și a avut apoi domiciliu obligatoriu la Budapesta. Ministru al Sănătății (1926-1927) și al Cultelor (1937-1938).

[266] Grigore N. Iunian (1882-1940) s-a născut în Târgu Jiu. S-a bucurat de aprecieri ca distins avocat al timpului. În 1917 a participat la înființarea Partidului Muncii. În 1920 s-a înscris în Partidul Țărănesc. A condus departamentul Justiției în guvernele Maniu și Mironescu.

[267] George G. Mironescu (1874-1949), fiu al Vasluiului, a obținut doctoratul în drept la Paris. A fost profesor de enciclopedia dreptului la Universitatea din București. Deputat în toate legislaturile, ministru de externe în 1928-1931, premier al țării, titular la finanțe, interne și consilier regal. Despre activitatea sa ca premier vezi Marin Nedelea, *Prim-miniștrii României Mari*, Editura Viața Românească, București, 1991.

[268] Victor Jinga (1901-1990) s-a născut în Satulung (Brașov). A făcut studii economice la Veneția, unde a obținut doctoratul. Profesor la Academia Comercială din Cluj s-a afirmat ca unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemelor specifice vieții transilvănene. A avut rolul de președinte al „Uniunii Cooperativelor din Ardeal și Banat". În guvernul Goga a fost subsecretar de stat la Economia Națională. Publicist cunoscut prin întinsa și atrăgătoarea sa activitate publicistică.

avut portofolii ministeriale. La un moment dat în anul 1939 i-a întors spatele până şi lui Ion Mihalache, care apoi a revenit.

Şi acum să vedem până la urmă cu cine a rămas Maniu: Ion Mihalache, Virgil Madgearu, Sever Bocu, Aurel Leucuţia, ing. Georgescu, Dr. Solomon, Ilie Lazăr, Stan Vidrighin, Cezar Spineanu, Aurel Dobrescu, Mihai Popovici, Ionel Pop, Romul Pop, s-a întors Emil Haţieganu. Majoritatea lor iluştri necunoscuţi. Trebuie să recunoaştem că tocmai aici zace marele merit a lui Maniu şi se conturează figura lui măreaţă. Secondat de oameni de mâna a doua, care contau mai puţin, a ştiut să se impună în viaţa publică a ţării şi să îşi impună punctul lui de vedere.

Să trec la al doilea fruntaş din Partidul Naţional Român, care a fost Dr. Alexandru Vaida Voevod. Spre deosebire de Maniu, Vaida era un om cu temperament viu. Activ, comunicativ, om cu preocupări multilaterale, deşi medic de profesiune se ocupa cu de toate, citea totul. Şi dânsul era cu totul străin de problemele economice, pentru care nu avea simţ.

Activitatea politică a lui Vaida începe încă de pe vremea Memorandului. Alături de Aurel C. Popovici[269] a participat activ la redactarea ,,Replicei" studenţimii române din Transilvania, care a trezit o vâlvă atât de extraordinară la studenţimea de la universităţile europene. În tinereţe, ca tânăr medic, a făcut şi jurnalistică activă. Câteva luni a fost redactor la ziarul ,,Dreptatea" din Timişoara condus de Valeriu Branişte. Îşi aducea cu plăcerea aminte de vremea petrecută în Timişoara şi de câte ori venea dorea să frecventeze localurile vechi ca ,,Pummer", ,,Spieluhr", ,,Kronprinz", în care şi-a petrecut zilele cât a stat la Timişoara. În acele luni petrecute la ,,Dreptatea" a cunoscut Banatul şi s-a legat până la sfârşitul vieţii de bănăţeni. Avea ceva din temperamentul bănăţenilor şi avea în anturajul lui în permanenţă bănăţeni. Maniu, cu rigiditatea caracterului lui, niciodată nu s-a apropiat de bănăţeni.

Maniu a rămas burlac, fără familie, în schimb Vaida s-a căsătorit din vreme şi a avut 4 copii. Mircea, inginer, căsătorit cu Dora Rudneanu din Timişoara, care la rândul lui a avut şi el 3 copii. Al doilea Aurel, medic, a rămas necăsătorit. A treia, fată, Luluca, măritată cu inginerul Gherman,

[269] Aurel C. Popovici (1863-1917), originar din Lugoj, a făcut studii liceale la Braşov şi Beiuş, medicina şi ştiinţele politice la Viena şi Graz. Este autorul *Replicei* pentru care a suferit închisoare. Gânditor politic, a reuşit, împreună cu alţi reprezentanţi ai naţionalităţilor din Imperiul Habsburgic, aşa cum a fost Al. Vaida-Voevod şi Milan Hodza, să modeleze gândirea politică a lui Francisc Ferdinand pentru ideea federalizării Austriei Mari şi pentru inaugurarea unei noi perioade politice. Lucrarea lui A. Popovici *Die Vereinigten Staaten von Gröss Oesterreich*, apărută la Leipzig în 1906, s-a bucurat de o faimă europeană. A. Popovici a avut două fiice: Lucia, căsătorită în Elveţia, şi Ioana, stabilită împreună cu mama ei la Sibiu.

mamă la trei copii. Cel mai mic Alexandru, medic, şi el tată a 2 copii. Deci Vaida a avut 4 copii şi 8 nepoţi. A fost un om cu concepţii familiste, bun la suflet, înţelegător mai ales fată de oamenii cu copii.

O întâmplare caracteristică. A fost în vara anului 1938 sau 1939, pe când eram subsecretar de stat la Ministerul de Interne. În mod obişnuit luam masa la restaurantul ,,Berlin". Eu cu Traian Pop[270], profesor universitar, penalist de la Cluj, eram regulat la masa de prânz şi foarte des seara la o masă rezervată pentru noi. La această masă se prindeau mai mulţi dintre cunoştinţele noastre apropiate. Aproape zilnic lua masa cu noi Anton Mocioni[271] şi foarte des, de trei ori pe săptămână Alexandru Vaida, care de obicei provoca conversaţia şi era totdeauna dispus. Într-o zi se aşază la masă îmbufnat, fără să-mi dea nici o atenţie. Nu-mi puteam explica ce are bătrânul cu mine. După terminarea mesei scoate un plic din buzunar şi din plic o fotografie şi mi-se adresează cu cuvintele: ,,Mă! Despre tine aveam altă părere." Eu am înlemnit. Nu înţelegeam nimic din toată afacerea. În fine îmi arată o fotografie şi o scrisoare. În fotografie am recunoscut pe Ion Dărăbanţ cu soţia şi cei 6 copii. Dărăbanţ era referent la Curtea Administrativă din Timişoara, făcut de mine. Vaida: ,,Aţi avut un loc vacant de consilier la Curtea Adminstrativă şi l-ai numit pe prietenul său T. Haneş, om fără copii în loc să-l numeşti pe Dărăbanţ, om cu 6 copii. Şi asta la Timişoara în capitala Banatului, care din punct de vedere demografic este pe ultimul loc din ţară. Fruntea în civilizaţie, în bogăţie şi în altele, dar coada la capitolul copii. Uite şi scrisoarea pe care mi-o scrie biata femeie."

I-am răspuns foarte calm. Nene Alexandre, dacă îţi scria Dărăbanţ soţul şi nu soţia am fi putut discuta, dar bărbatul nu ţi-a scris pentru că ştia bine că nu întrunea condiţiile pentru a fi consilier. Nu poate fi făcut consilier decât acela care are gradul de prim-referent. Haneş a plecat din Timişoara, unde are casă, pe doi ani la Cernăuţi, pentru că acolo a găsit un loc liber de prim-referent. A aşteptat până când în vremea unei pensionări a devenit un loc de consilier vacant, pe care l-a solicitat şi l-a obţinut, având toate drepturile. Dărăbanţ ştiind că nu e îndreptăţit să ocupe acel post, nici nu a depus cerere pentru a fi numit. Se vede că acest amănunt nu l-a comunicat soţiei. Acum, că a devenit un loc de prim-referent vacant, l-am numit pe Dărăbanţ. Cel dintâi loc de consilier va fi al lui. Aşa s-a şi întâmplat. După câteva luni Dărabanţ a fost numit consilier la Curtea din Alba Iulia. A

[270] Traian Pop (1885-1960), originar din Şinca Veche (Făgăraş), doctor în drept la Universitatea din Cluj, al cărei profesor a devenit în 1923, ajunge deputat naţional-ţărănist, iar în 1939 a fost însărcinat cu conducerea Ministrului Inventarului Public.

[271] Anton Mocioni (1882-1943) era maestru de vânătoare al Regelui Carol al II-lea. Era fiul lui Zeno Mocioni şi nepotul lui Alexandru Mocioni, vezi Valeriu Braniște, *Corespondență 1911-1918*, vol. IV, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2001, p. 95.

mârâit ceva sub mustaţă nenea Alexandru, nu tocmai convins şi nici mulţumit, dar supărarea i-a trecut.

Vaida avea faima că este unul din bărbaţii care în viaţa conjugală nu şi-a înşelat nevasta. Aveam toate motivele să o credem. O femeie ca doamna Vaida cu 4 copii reuşiţi, putea să lege pe un soţ de cămin. Întâi o întâmplare. Unul din directorii de cabinet ai săi, pe când era prim-ministru, om căsătorit, cu situaţie, deputat în parlament, om de viitor, ziarist talentat, bun organizator, avea un copil şi unul pe drum.

În mediul păcătos din Bucureşti, acest tânăr de 32-33 de ani s-a încurcat cu o fată mondenă şi voia să divorţeze de soţie pentru a se căsători cu tânăra vampă. Vaida a fost informat de caz. Îmi pare că chiar soţia s-a plâns.

A doua zi când s-a prezentat la serviciu, în faţa tuturor salariaţilor de cabinet l-a apostrofat pe cel vinovat: ,,Nu ti-e ruşine şi nu te bate Dumnezeu să-ţi părăseşti familia pentru ca să te căsătoreşti cu o fiinţă neserioasă şi necinstită. Pentru că numai o astfel de persoană este capabilă să se încurce cu un om însurat cu familie."

Imediat să predai serviciul şi să pleci de aici, şi până vei trăi să nu calci pragul casei mele. Cu astfel de semeni, care se pot numai gândi la un astfel de deznodământ nu stau de vorbă şi nu-i tolerez în jurul meu. Respectivul s-a împăcat cu soţia, dar Vaida nu l-a primit înapoi şi nici nu l-a acceptat în jurul său.

Faima excepţională a dobândit-o în epoca cât Vaida a fost deputat în parlamentul de la Budapesta în anii 1905-1918. În special în timpul guvernului coaliţiei 1906-1910 a dus o luptă aprigă în Camera Deputaţilor, dând dovadă de un curaj care egala temeritatea. În plin parlament îşi bătea joc de şovinismul dus până la stupiditate de deputaţii maghiari. Cu o ocaziune, unul dintre deputaţi a ridicat problema continuităţii românilor pe aceste plaiuri, susţinând cu vehemenţă teoria Roesler-Hunfalvy. Vaida îi aruncă vorbele: ,,Ce vorbiţi voi ungurii? Doar şi pe vagoanele de cale ferată scrie M.A.V. (Magyar állami vasút) ceea ce înseamnă Magyarok Asziába Vissza (Unguri înapoi în Asia)". Această remarcă a avut darul să stârnească o adevărată furtună, busculade, înjurături. Rezultatul Vaida a fost eliminat 3 luni de la şedinţele Camerei.

Vaida era de aceeaşi vârstă cu Maniu. Prieteni din tinereţe au dus împreună o luptă frumoasă pentru izbândirea idealului naţional. Ciondrăneli nevinovate, fără urmări serioase, au fost continuu între ei. Firea francă, deschisă a lui Vaida greu se împăca cu iezuit-teismul lui Maniu. Doar că până la unire nu s-au ridicat probleme care să ducă la neînţelegeri. Dar nici nu aveau situaţii de conducători. Preşedintele partidului era Gheorghe Pop

de Băseşti, iar preşedintele clubului parlamentar era Teodor Mihali. Erau mulţi alţii cu state de serviciu mai vechi ca dânşii.

Odată unirea făcută, Maniu s-a impus şi a fost recunoscut şef la partidului. Gheorghe Pop de Băseşti a decedat la două săptămâni după Alba Iulia. Cel mai devota prieten al lui Maniu a fost Vaida. Ei doi formau axa partidului sprijiniţi puternic de Ştefan Cicio-Pop. Vechii adversari, o parte din tribunişti, s-au raliat lui Octavian Goga manifestând o opoziţie dârză în sânul partidului. Cu cea dintâi ocazie aceştia au părăsit partidul, aciuindu-se în Partidul Poporului al lui Averescu, unde au primit portofolii ministeriale O. Goga, O. Tăslăuanu, V. Bontescu şi P. Groza, toţi care în P.N.R., în afară de Goga, nu puteau conta la aşa ceva.

Până la întoarcerea în ţară a lui Carol, conflicte serioase nu s-au produs între cei doi corifei. La câteva luni după întoarcerea regelui s-a deschis prăpastia. Maniu foarte rigid şi categoric a deschis campania şi ofensiva contra lui Carol. Vaida era de părere că era mai potrivit de a-l apropia pe rege, a-l convinge în anumite cazuri, pentru a asigura o legătură trainică şi pentru a-şi consolida partidul situaţia. În definitiv rolul şi chemarea partidului este de a guverna pentru a-şi putea pune în practică programul, nu de a vegeta în opoziţie. Lui Vaida i s-au alăturat majoritatea corifeilor de partid.

În aprilie 1931, când guvernul Mironescu a demisionat, din cauză că un proiect de lege prezentat de către Mihai Manoilescu[272] ministrul comerţului a fost respins din partea Camerei Deputaţilor, Vaida împreună cu Mironescu, I. Haţieganu, Voicu Niţescu şi chiar şi Mihalache cu intimii săi, au fost de părere că este cazul ca guvernul să fie remaniat în aşa fel ca să poată guverna mai departe. I. Maniu care în acea epocă era preşedintele partidului, sprijinit de Madgearu, secretarul general al partidului, a hotărât trecerea în opoziţie.

După eşecul suferit de Iorga în guvernarea sa de un an, nefiind altă soluţie, regele a apelat din nou la P.N.Ţ. pentru formarea unui guvern. Deşi Maniu era împotrivă, totuşi partidul s-a hotărât să primească însărcinarea, încredinţând şefia guvernului lui Vaida Voevod. Această întorsătură a

[272] Mihai Manoilescu (1891-1950) s-a născut la Tecuci. De formaţie profesională era inginer, activează ca membru al Partidului Naţional Ţărănesc. A îndeplinit atribuţii guvernamentale conducând ministerele de comunicaţii (1930) şi industrie-comerţ (1931). A ocupat şi postul de guvernator al Băncii Naţionale. Numele i-a intrat definitiv în istorie prin conducerea Ministerului de Externe în timpul Dictatului de la Viena din 1940, când a acceptat cedarea unei părţi din trupul Transilvaniei către Ungaria. Despre activitatea sa vezi lucrările autobiografice *Dictatul de la Viena*, Editura Enciclopedică, 1991 şi *Memorii*, două volume apărute în aceeaşi editură, în 1993.

deschis prăpastia între cei doi protagonişti. La timpul său voi arăta cum s-au desfăşurat evenimentele până la ruptura definitivă.

Deosebirea între Maniu şi Vaida a fost că întâiul se baza pe o ideologie proprie, îşi făcea planurile cu o logică proprie, rigidă şi strânsă. Orizont foarte strâmt. Studia prea puţin şi mai ales era complet străin de problemele economice, pe care nu le cunoştea. Ducea o viaţă foarte sobră şi retrasă. Nu avea slăbiciuni în afară că era foarte dispus faţă de linguşitorii, care îl înconjurau şi care nu erau tocmai de bună calitate. Un lingău nu poate fi decât un om slab de caracter.

Vaida, care să recunoaştem avea şi el anturajul lui nu prea de calitate, avea totuşi o însuşire bună. Citea, se documenta, mai ales nu se încăpăţâna. Nu era greu de a-l convinge cu argumente plauzibile, ceea ce nu era cu putinţă la Maniu, căruia dacă i-a intrat ceva în, nu i-o puteai scoate.

Vaida prin tinereţe a fost prieten intim al lui Aurel C. Popovici şi a rămas până la moartea prematură a acestuia. Prin el a ajuns în legătură cu cercurile apropiate ale moştenitorului de tron habsburgic, Franz Ferdinand, asasinat la Sarajevo în 1914. Aurel C. Popovici a preconizat o alianţă, mai mult chiar o fuziune, a statelor riverane ale Dunării, sub sceptrul habsburgic, menţinându-şi fiecare stat unitatea etnică. Prin această uniune se urmărea slăbirea influentei catastrofale a Ungariei în treburile monarhiei şi izolarea ei. Această idee a lui Aurel C. Popovici a fost un început, un nucleu al Statelor Unite ale Austriei.

Odată cu izbucnirea primului război mondial şi mai ales cu dispariţia arhiducelui Franz Ferdinand de pe arena publică a Europei, s-a năruit şi acest plan, clădit pe situaţia politică din anii antebelici. Însuşi Aurel C. Popovici, înainte de moartea sa din anul 1917, a declarat că renunţă la ideile sale anterioare şi este adeptul descompunerii monarhiei habsburgice şi că este pentru constituirea de noi state naţionale pe baza principiului de autodeterminare a popoarelor.

Lui Alexandru Vaida Voevod i-a revenit marea şi onorabila sarcină ca la 18 octombrie 1918, de la tribuna Camerei Deputaţilor maghiare, să declare în numele poporului român, că românii nu mai recunosc stăpânirea maghiară, îşi iau libertatea de acţiune şi siguri îşi vor hotărî soarta, ceea ce s-a şi făcut la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

Să revenim la evenimentele anului 1926 din politica internă a României. Guvernul liberal după expirarea ciclului de 4 ani şi-a prezentat demisia. Dacă regele Ferdinand proceda după uzanţele constituţionale, valabile în ţările democratice ale Europei, trebuia să încredinţeze cu formarea guvernului un reprezentat al Partidului Naţional Român, care

reprezenta cea mai mare grupare a de opoziție în parlamentul țării. Aceasta mai ales și pe motivul că P.N.R. prin fuziune cu Partidul Conservator Democrat a lui Take Ionescu, a devenit un partid regnicolar și nu era numai reprezentantul intereselor transilvănene. La P.N.R. a aderat și grupare basarabeană condusă de marele patriot Ion Pelivan[273], precum și gruparea bucovineană condusă de C. Isopescu Grecul[274] și Simionovici. Deci Partidului Național Român reprezenta interesele întregii țări. Tot atunci Partidul Țărănesc a lui Ion Mihalache nu avea reprezentanți în Transilvania și Bucovina și numai o organizație în Basarabia.

Dar sforțările din culisele palatului, manevrate de Partidul Național Liberal, prin persoana lui Barbu Știrbei[275], cumnatul lui Ionel Brătianu, au dat altă turnură soluției regale, privitoare la succesiune. Nu era nici interesul dinastiei și mai ales al partidului liberal să aducă la cârmă un partid cu vederi mai largi democratice și cu o nuanță vest-europeană. Ar fi fost lezate prea multe interese, atât de partid, cât și mai ales personale.

Și atunci s-a dat o soluție cu totul neconstituțională, neobișnuită, încredințând cu formarea guvernului pe șeful unui partid care în parlamentul trecut nu a avut nici un singur reprezentant. P.N.R. a avut 40 de deputați, iar Partidul Țărănesc 33 de deputați în vechiul parlament. Averescanii nici unul. Cu toate acestea regele a încredințat pe generalul Averescu cu formarea noului guvern, sprijinit de liberali.

Legea electorală nouă se aplica pentru întâia oară pe tot cuprinsul țării. Conform acestei legi, partidul politic care întrunea pe țară 40 % din voturi, primea 50 % din mandate iar din totalitatea voturilor mai primea o cotă corespunzătoare numărului de voturi obținute. Deci dacă primea 42 % din totalitatea voturilor, primea odată 50 % din mandate, plus 42 % din restul mandatelor. Cum pe atunci, mai ales în Vechiul Regat, guvernul avea

[273] Ion Pelivan (1876-1954), originar din Rezeni (Basarabia), a studiat dreptul la Dorpat. A făcut parte din delegația care a participat la Conferința de Pace de la Paris. În timpul stăpânirii țariste a cunoscut deportarea în Siberia. A ocupat poziția de ministru de externe al Republicii Moldova în 1918 și ministru în guvernele românești. Membru al Partidului Național Țărănesc. A asigurat apariția ziarului *La Bassarabie*. A decedat în închisoarea de la Sighet.

[274] Constantin Isopescu-Grecul (1871-1928), profesor și rector al Universității din Cernăuți, specialist format în puternice centre universitare ale apusului: Viena, Berlin și Heidelberg, a exercitat funcția de președinte al Consiliului Național Român din Viena, fiind ulterior deputat și senator în Parlamentul din București.

[275] Barbu Știrbei (1872-1946), numit premier în 1927, s-a dovedit a fi om cu mare influență politică, dar și cu ample relații economice. În timpul celui de al doilea război mondial a acționat pentru ieșirea României din războiul împotriva democrațiilor occidentale.

o zestre din masa alegătorilor, nu era greu de obținut 40 % din voturi, mai ales dacă se punea în funcție mașina de presiune electorală.

Guvernul Averescu şi-a format guvernul, numind la Ministerul de Interne pe marele poet Octavian Goga. Autorul piesei ,,Domnul notar”[276] în care erau arătate abuzurile electorale comise de administrația ungurească, n-a pregetat nici un moment să-l surclaseze pe ,,domnul notar” şi să pună în aplicare măsuri de presiune cu mult mai aspre decât în vremea ungurească.

În urma situației precare create prin aducerea la putere a partidului averescan, P.N.R. şi P.Ț., care în trecut au avut două încercări de fuzionare, de astă dată s-au hotărât şi au decis fuziunea. Folosindu-se această împrejurare, un grup de membrii P.N.R., în frunte cu Vasile Goldiş, veşnicul nemulțumit, au părăsit partidul, cerând înscriere la averescani, partidul de la putere.

În fine ,,Laci bácsi”, cum îi spuneau intimi lui Vasile Goldiş (sintagma se pare că îşi are originea de la prima soție a lui Goldiş, Anyos Viola, unguroaică, o bună pictoriță şi femeie de altfel foarte simpatică şi spirituală) şi-a ajuns scopul. A fost numit în noul guvern ministru al cultelor, spre marea satisfacție a tinerei şi frumoasei sale soții ,,tanti Helen” şi a mulților ei nepoți şi rudenii.

Cu Goldiş au mai părăsit partidul dintre oamenii de seamă profesorul Ion Lupaş, care a fost numit ministru al sănătății, apoi profesorul Silviu Dragomir însurat cu o verişoară a doamnei Goldiş, Victor Moldovan[277] şi mulți alții, ahtiați după locuri de prefecți, primari şi deputați.

În județul Timiş-Torontal au părăsit partidul Dr. Anton Bogdan, care a ajuns prefectul județului, un om foarte simpatic, dar de o capacitate de a se

---

[276] *Domnul notar*, piesă de Octavian Goga, este rezultatul pe planul creației literare a frământărilor din Ardealul activismului politic, când lupta electorală se caracterizează prin abuzuri, încălcări de valori etice existente în viața satului şi mai ales acte imorale pornind de la mită, minciună, furt şi încălcarea solidarității româneşti. Autorii morali ai acestei destrămări comunitare erau latifundiarii ce candidau pentru a obține locuri în dieta țării, iar executanții în acte sunt mici slujbaşi ai satelor ardelene. O. Goga a cunoscut în 1910 această prăbuşire morală cu prilejul candidaturii depuse în cercul Chişineu-Criş. Piesa n-a putut fi reprezentată pe scena ardeleană. Teatrul Național din Bucureşti a patronat acest act cultural în seara zilei de 16 februarie 1914. Octavian Goga a declarat despre piesa *Domnul notar* că a dorit să prezinte aspecte ale frământărilor sociale din Ardeal. Reprezentarea piesei a dobândit în Bucureşti valoarea unui act „de demonstrație națională” privind stările sociale din Ardeal, unde grupurile umane nu se lasă înşelate de puternicii administrației de stat, de strângătorii de mari bogății, iar criza politică devine atât de profundă încât alterează relațiile din cadrul familiei şi generează conflicte între socru şi ginere, soț şi soție, grup familial şi comunitatea sătească.

[277] Victor Moldovan s-a născut în 1884 la Bistrița (Năsăud). A fost subsecretar de stat la Interne în guvernul Averescu din 1927, iar mai târziu secretar general al Frontului Națiunii.

afirma mediocră, care cu biroul avocațial nu câștiga aproape nimic. Și aici în casă prima violină era doamna Lenuța, foarte vanitoasă și foarte autoritară. Toni Bogdan a fost urmat de Ion Doboșan, tot așa o figură insignifiantă, ajuns primar. Apoi a plecat Dr. Pompiliu Cioban, care a fost făcut deputat, Dr. Mihai Gropșianu făcut senator, profesorul George Andraș făcut deputat și încă câțiva intelectuali, care cu toți la olaltă cu cei numiți mai sus nu reprezentau nimic.

Plecarea lor nu s-a făcut simțită deloc în partid. Erau persoane care nu aduceau nici un aport, nici politic, nici electoral. Dimpotrivă, în urma plecării lor tineretul din Transilvania și Banat a cunoscut un reviriment, s-a mișcat în mase, formând o grupare a tineretului numită ,,Chemarea". Acest aport a contat de 10 ori mai mult pentru partid, decât plecarea ,,fripturiștilor" cum i-a numit Nicolae Iorga pe aceia care aparțineau grupului Goldiș.

Alegerile au fost de o rară vehemență. Guvernul a încheiat pact electoral cu partidele minoritare maghiare și germane, care au adus un număr de voturi foarte important. Toate mijloacele de teroare au fost puse în aplicare. Propaganda opoziției a fost împiedicată pe toate căile. Ieșirile din oraș au fost blocate de forțele poliției și al jandarmeriei. Adunările electorale de propagandă pe sate au fost împiedicate.

La aceste alegeri eu am candidat pe lista P.N.Ț. în județul Timiș-Torontal. În județ erau 10 locuri de deputați, 4 de senatori și un senator al consiliilor comunale. Capul listei a fost Sever Bocu, al doilea subsemnatul.

Eu am organizat și condus propaganda electorală a partidului așa că sunt în măsură de a cunoaște toate amănuntele, de felul cum au decurs aceste alegeri.

Nu puteam spera să câștigăm majoritatea voturilor pentru simplul motiv că din cele 100000 de voturi nu erau decât 50000 voturi românești. Ori noi ne bazam exclusiv pe români. Germanii și maghiarii aveau cartel electoral cu guvernul. Pe lista partidului guvernamental erau 3 candidați nemți și un ungur. Sârbii puțini cum sunt, în majoritate votau guvernul.

Cu toate acestea lista P.N.Ț. a întrunit 29000 de voturi. Ceea ce înseamnă că aproape 60 % din voturile românești au fost date pe lista P.N.Ț., iar restul de 40 % s-au împărțit între guvernamentali, liberali, cuziști și social-democrați.

În urma partajului făcut pe baza legii în vigoare, cu toate că lista guvernului în județ (cu voturile nemțești și ungurești) n-a întrunit decât 5 % din voturi, averescanii au primit 9 mandate, noi unul, iar restul partidelor nici un mandat.

Gruparea averescană nu s-a remarcat prin nimic deosebit în anul cât a fost la putere. Doar Goldiş a căutat să manifeste. A încheiat întâiul concordat între Vatican şi România[278]. A căutat şi Garoflid[279] să legifereze în domeniul agrar. Legile lui au dăunat mai mult decât au folosit.

În cursul dominaţiei averescane s-a constatat că regele Ferdinand suferă de cancer la anus. Au fost aduse toate somităţile din Europa, fără nici un rezultat. La începutul verii anului 1927 boala a progresat, apropiindu-se sfârşitul.

Cum, prin abdicarea la succesiune a lui Carol, urma la domnie fiul său minor Mihai în vârstă de 5 ani, era necesar ca după moartea lui Ferdinand să se instituie o regenţă până la majoratul regelui. Ionel Brătianu nu putea concepe ca în ţara românească să se petreacă un eveniment de mare anvergură care să nu fie dirijat de P.N.L.. Cunoscându-l pe Averescu ca un om care e capabil câteodată să se răzvrătească, a căutat pe toate căile să-l înlăture de la guvern. Averescu, descoperind manevra a concentrat trupe în capitală şi în jur, hotărât să se apere cu forţa. A trebuit însă repede să constate cu amărăciune că n-are pe cine să se bazeze.

În cursul lunii mai a ,,căzut cărămida" în capul guvernului şi scurta domnie stearpă s-a terminat. Pentru a masca lucrurile a fost scos din nou din cutie Barbu Ştirbei, Joli Jokerul partidului liberal, care a constituit un guvern de marionete ce după două săptămâni a predat puterea în mâinile lui Ionel Brătianu, căruia i-a revenit inima la loc.

Iarăşi alegeri de tip liberal. Guvernul Brătianu n-a mai încheiat acorduri electorale. A mers pe cont propriu, hotărât să răzbească cu orice preţ. Şi a răzbit. Întrebuinţând toate maşinaţiunile posibile, a reuşit să întrunească cu ceva peste 40 %.

În Timiş-Torontal, fiecare partid a plecat cu listă separată. Au fost depuse 7 liste: P.N.L., P.N.Ţ., averescanii, partidul lui Lupu, cuziştii, Partidul German, Partidul Maghiar şi social-democraţii. Cele mai multe voturi le-am întrunit noi, care am întrunit 38000 de voturi. După noi au urmat germanii cu 27000 de voturi şi guvernul pe locul al treilea care a reuşit cu 23000 de voturi. Restul de 18000-20000 s-au fărâmiţat între celelalte partide.

[278] Concordatul cu Vaticanul a depăşit relaţiile confesionale dintre Statul Român şi Vatican şi a vizat interese superioare pentru România: recunoaşterea unirii Basarabiei cu Ţara de către Italia. Vasile Goldiş a avut în acest moment interesul bărbatului de stat ghidat în comportamentul său politic şi diplomatic de interese superioare de stat şi nu de cele confesionale.

[279] Constantin Garoflid (1872-1942), originar din Buzău, medic prin formaţie, a fost unul din bunii cunoscători ai problemelor agrare ale ţării. Fondatorul în 1922 al Ligii Agrare. Ministru în guvernul Averescu.

Cum repartiția mandatelor se făcea pe țară, noi cu 38000 de voturi am primit un mandat, germanii cu 27000 de asemenea un mandat, iar guvernul cu 23000 de voturi a luat 8 mandate. La alegerile de la Senat unde se cerea numai majoritate relativă, noi am luat toate cele 4 mandate, guvernul neavând senator în județul Timiș-Torontal.

După ce s-au constituit corpurile legiuitoare, s-a luat vacanță până la toamnă. Sesiunea conform constituției se deschidea la 15 octombrie. Brătianu era stăpân pe situație. Putea aștepta în liniște decesul regelui, care n-a întârziat mult. La 20 iulie, în ziua de Sfântul Ilie, regele Ferdinand, care a declarat război, sub care s-a realizat unirea și s-a făurit România Mare, care s-a încoronat la 22 octombrie 1922 la Alba Iulia, și-a dat sufletul în mâinile creatorului.

Ferdinand a avut o domnie relativ scurtă, mai puțin de 13 ani, în care s-au înfăptuit lucruri mari, fără a fi dânsul ,,vinovat" de toate câte s-au făcut. Regele era influențat de regina Maria, foarte ambițioasă și foarte impetuoasă, care de multe ori își impunea voința. Toți cei din casa regală îi știau de respect. Poveștile care circulă și circulau și pe atunci, că Nicolae, ori Carol ar fi ajuns până la bătaie cu mama lor, toate sunt invenții și născociri ale unora care vor să fie considerați ca bine informați. În vizitele pe care le-a făcut la Banloc, și care durau câte două săptămâni, am avut ocazia de a o cunoaște mai aproape și a vedea în direct raporturile care existau intre mamă și copii.

Imediat la moartea regelui au fost convocate corpurile legiuitoare, care au ales regența în persoana principelui Nicolae, patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan prim-președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție. Nenorocită combinație.

Prințul Nicolae, fire nervoasă, natură nedisciplinată, nu s-a ocupat niciodată de treburile publice. Mecanica era marea lui slăbiciune. Studiile și le-a făcut mai mult în Anglia, unde a absolvit academia de marină de război. Nu i-a făcut nici o bucurie alegerea de regent.

În luna aprilie 1930 s-au desfășurat concursurile de automobilism în triunghiul Șag-Parța, amenajat direct în acest scop. La aceste concursuri, care au durat 3 zile, înaltul regent a fost oaspetele Primăriei. Cum în acel timp eu eram primarul orașului, în cele 3 zile am luat prânzul și cina cu înaltul oaspete, la masă fiind doar aghiotantul comandor Păiș[280] și cu mine. În discuțiile purtate mi-a declarat foarte franc că nu-i place să facă pe regentul: ,,Să vină acasă fratele meu care a fost educat în această direcție și să-și ia tronul. Eu nici nu sunt pregătit pentru această demnitate, nici nu-mi

[280] Nicolae Păiș (1886-1952), ofițer de marină care în 1940 a fost subsecretar al Marinei.

face plăcere." În mai puţin de două luni după aceste declaraţii, la 8 iunie fratele său s-a întors în ţară şi i-a luat povara de pe umeri.

Patriarhul Miron Cristea, prelat reprezentativ şi bine pregătit în altă direcţie – a făcut teologia şi facultatea de litere luând doctoratul de limba română cu o lucrare despre Eminescu – nu putea să-i dea ajutor eficace prinţului Nicolae. Patriarhul era foarte abil, ştia să împace multe conflicte foarte dificile, dar în politică şi administraţie nu se pricepea. Aportul lui era mai mult de prestigiu.

Buzdugan, un magistrat eminent, jurist bine pregătit, toată viaţa şi-a petrecut-o în justiţie. Viaţa politică îi era cu totul străină. Nu poate fi acuzat că ar fi fost influenţat de careva din partide. Dar în viaţa noastră de toate zilele foarte complicată, nu se ştia descurca deloc. În această regenţă compusă din trei oameni cumsecade, bine intenţionaţi, dar cu totul nepregătiţi pentru funcţia pe care o ocupau, erau chemaţi să înlocuiască autoritatea regală până la majoratul lui Mihai. Era de prevăzut că această situaţie nu putea fi de durată.

Până a trăit Ionel Brătianu, el a făcut şi pe primul ministru şi pe rege. Dar în toamna anului 1927, pe neaşteptate, Ionel Brătianu moare în urma unei infecţii de gât. I-a urmat la preşedinţia consiliului, cât şi în fruntea partidului liberal, fratele său mai mic Vintilă Brătianu, care era ministru de finanţe şi se considera mare specialist în materie.

După un satrap oriental care era Ionel Brătianu, împerechiat şi cu o inteligenţă remarcabilă, a urmat un om cu un orizont redus, zgârcit şi meschin, fără autoritate şi care nici măcar inteligent nu era. După părerea mea marea catastrofă a economiei naţionale a României, a fost acest Vintilă Brătianu, care în decada a treia a secolului XX a fost timp de 7 ani ministru de finanţe efectiv. El dirija politica financiară acaparatoare a partidului, fără cunoştinţe economice temeinice, fără talent, dominat mai mult de lăcomie şi zgârcenie. Personal era cinstit. Intenţia şi dorinţa lui era ca partidul liberal să domine întreaga viaţă economică a ţării, prin instituţiile sale bancare şi prin întreprinderile pe care le deţineau. ,,Banca Românească" era centrul unde se concentrau toate ţîţele şi de unde porneau toate directivele economice.

Dar această bancă cu un capital foarte modest pentru rolul care îl juca în viaţa economică, nu dispunea nici de oameni cu pregătire de specialitate şi nici de fondurile băneşti necesare pentru a domina şi a conduce în mod eficace viaţa economică a României. Tendinţa mărturisită era de a acapara totul în ţară cu lozinca ,,Prin noi înşine". Într-o epocă în care toate ţările slab dezvoltate economiceşte solicitau şi primeau capital străin, noi respingeam toate ofertele străine, extrem de avantajoase care ni se adresau. Partidul Naţional Liberal nu voia să lase nimic din mână.

Vintilă Brătianu, meschin şi zgârcit, se antura cu oameni de acelaşi fel. El se îmbrăca foarte modest. Purta o jachetă uzată cu pantaloni „oglindă". Cei din jurul său trebuiau să poarte la fel. În fond era un om cinstit. Pentru dânsul personal nu lua şi în principiu apăra avutul obştesc. Nu se purtau la fel oamenii lui de încredere. Secretarul general al ministerului de finanţe, Simionescu, pentru a câştiga încrederea şefului, umbla şi el cu haine uzate, coate peticite. Dar în schimb era un şperţar ordinar, care avea o avere considerabilă.

Vintilă Brătianu refuza şi pe cei mai influenţi membri de partid când era vorba de afaceri murdare. Aşa s-a întâmplat şi cu o ocaziune – povestea în închisoarea de la Sighet Vasile Sassu[281] fost ministru al comerţului în guvernul liberal – când trebuiau convertite o sumă mare de bonuri de tezaur aflate în posesia lui Barbu Ştirbei, cuscrul lui Vintilă şi omul cel mai influent în partid. Vintilă analizând problema a ajuns la concluzia că Barbu Ştirbei câştigă o sumă mare de zeci de milioane la afacere. A refuzat net să o realizeze, deşi fratele său Ionel, şeful guvernului, era pentru aranjarea cauzei în favorul cumnatului său Ştirbei.

La scurtă vreme guvernul român a primit o invitaţie din partea guvernului polonez pentru a participa la un eveniment naţional. Guvernul român a delegat pe Vintilă Brătianu, care a plecat pentru mai multe zile la Varşovia. Pe atunci se călătorea cu trenul, nu cu avionul. Pe timpul absenţei sale a fost delegat interimar de finanţe Vasile Sassu. Necunoscând problema şi bonurile şi văzând că şeful este de acord, a aprobat preschimbarea la preţul cerut de Ştirbei. La întoarcere când a aflat, Vintilă a făcut un scandal nemaipomenit pe această temă.

Nu era mulţumit şi protesta Vintilă şi pentru cheltuielile excesive făcute de Titulescu, pe care le aproba cu multă greutate şi numai la stăruinţa şefului guvernului.

Incontestabil, cu toată bunăvoinţa şi intenţiile care le-a avut, Vintilă Brătianu pentru economia naţională a fost un om catastrofal, care a adus prejudicii enorme ţării şi care nu a înţeles şi nu s-a supus intereselor naţiei, ci a căutat cu orice preţ să-şi servească partidul.

În fruntea guvernului, unde a urmat după fratele său Ionel, autoritar, aşi putea zice chiar satrap, Vintilă Brătianu nu a ştiut să se impună, nu avea autoritate, nici un orizont larg şi înţelegere cum se cere în mod imperativ unui şef de guvern. În felul acesta guvernul prezidat de Vintilă era sortit pieririi, doar nu se cunoştea data la care va pleca. Toată lumea cunoştea

[281] Vasile Sassu (1878-1962) s-a născut în Satu Lung (Braşov). Om politic liberal care a condus departamentele industriei şi comerţului, justiţiei şi agriculturii din guverne ale partidului său.

această împrejurare, în afară de Vintilă care se crampona cu disperare de putere.

Partidul Naţional Ţărănesc a cărui popularitate a crescut în acest timp în aşa măsură, cum n-a avut un partid în cursul istoriei în această ţară, a pornit o acţiune susţinută pentru răsturnarea guvernului. Văzând că Vintilă nu are de gând să plece de la putere, în primăvara anului 1928 s-a hotărât să se organizeze adunări populare şi manifestaţii de masă, aşa cum nu au mai fost în ţară.

Începutul s-a făcut cu o mare adunare naţională convocată pe ziua de 6 mai la Alba Iulia. Această adunare a fost pregătită cu minuţiozitate în Ardeal şi Banat. Având teamă că guvernul va face greutăţi la transporturile pe cale ferată şi că nu va acorda vagoane sau trenuri speciale pentru transportul participanţilor la adunare, s-a recomandat ca organizaţiile de partid de la distanţă mare, cum eram noi, Crişana şi părţile nordice ale Ardealului, să ne îngrijim să închiriem autobuze şi camioane particulare în acest scop.

În judeţul nostru au fost închiriate nu mai puţin de 124 de autobuze şi camioane. Menţionez că cursele de autobuze în acea vreme erau în mâna particularilor, care în majoritatea lor erau aderenţii ai P.N.Ţ. şi care cu plăcere ne-au închiriat pentru 3 zile autobuzele şi camioanele de care aveam nevoie.

În ziua de 5 mai dimineaţa a pornit convoiul lung de maşini spre Alba Iulia. Spre seară am poposit în comuna Oarda de Jos, la circa 3 kilometri de Alba Iulia. În ziua de 6 mai dis de dimineaţă ne-am făcut intrarea triumfală în fruntea celor 3000 de participanţi ai partidului din judeţul Timiş-Torontal care au participat la adunare.

Natural guvernul a trimis un observator în persoana ministrului George Tătărescu care nu s-a mişcat din cabinetul prefectului.

Adunarea s-a ţinut în piaţa mare a oraşului de jos, unde erau prezenţi cel puţin 60-70 de mii de oameni, foarte agitaţi, care erau gata de orice acţiune care li s-ar fi cerut, chiar s-o pornească spre Bucureşti. Puţinele discursuri care s-au ţinut au avut un ton mai mult decât moderat. În loc ca mulţimea să fie îndemnată să plece spre Bucureşti, li s-a citit un fel de jurământ, foarte anost şi fără sens.

N-am înţeles nimic de ce a fost nevoie de atâta energie şi bani cheltuiţi, de concentrare de mase imense gata pentru jertfă, pentru ca în final totul să se lăbărţeze şi să se termine cât se poate de sec. Mai târziu am aflat că regenţa a cerut partidului să dea dovadă de o ţinută moderată, promiţând că mai târziu până la toamnă va fi chemat partidul la putere. Ori puterea fiind scopul final spiritele s-au domolit.

Și mai târziu, în închisoare, din gura lui Mihai Popovici[282] am aflat că s-au dus tratative, veșnicele tratative ale lui Maniu, între cele două partide, în care partidul și-a luat anumite angajamente față de Partidul Național Liberal. În închisoare s-a născut o discuție privitoare la trecut. I s-a pus întrebarea lui Mihai, care în primul guvern Maniu a deținut portofoliul ministerului de finanțe: ,,De ce a fost necesar ca în 1930 să se facă stabilizarea leului la cursul de 325 franci elvețieni 100 de lei?" Cu această stabilizare s-au cheltuit 100 milioane de dolari. Nu era mai cuminte să se devalorizeze leul, făcând o stabilizare, mai precis o emisiune nouă, care ar fi costat aproape nimic. Dacă s-ar fi făcut această devalorizare în 1930, toate datoriile erau lichidate. Nu mai era nevoie să se recurgă la legea conversiunii, cu care s-a încălcat un principiu de drept de bază, care ne-a compromis înlăuntru și afară și care a cauzat infinit mai multe perturbări.

Mihai Popovici a răspuns că da, aceasta ar fi fost firesc să se întâmple, dar că partidul înainte de a veni la putere a luat angajamente față de P.N.L. că nu va recurge la devalorizarea leului. Mai mult nu a spus, dar din aceasta s-a dedus că P.N.Ț., înțeleg conducerea, a luat angajamente față de liberali, despre care noi nu am știut nimic, nici măcar cei cu funcții de conducere în partid.

Promisiunea regenței a fost respectată. În luna noiembrie a anului 1928, guvernul liberal a demisionat și a fost încredințat cu formarea noului guvern Iuliu Maniu. Lumea din partid în delir. Natural cei nechemați nu știau ce se petrece în spatele culiselor. Nu știau greutățile pe care le-a întâmpinat Maniu cu formarea întâiului guvern P.N.Ț.. Câți dintre fruntașii partidului își scoteau fracurile din naftalină și decorațiile, pregătindu-se pentru depunerea jurământului de ministru. Ori nu erau decât 12 portofolii și 5 posturi de subsecretar de stat. Pretendenți erau cel puțin 30 pe față și câți alții se jenau să-și manifeste pe față dorințele.

Pentru a satisface cel puțin în parte ambițiile îndreptățite și mai puțin îndreptățite s-a recurs la o manevră de moment. Au fost înființate 4 locuri de miniștri fără portofoliu pentru cele 4 provincii, ocupate de Voicu Nițescu pentru Ardeal, Sever Bocu pentru Banat, Sauciuc Săveanu[283] pentru

[282] Mihai Popovici (1879-1946) provine dintr-o cunoscută familie din Brașov. Doctor în drept de la Viena. Luptător pentru înfăptuirea unității naționale. În 1918 s-a înrolat în Armata Română. Participant la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și membru al Consiliului Dirigent. A făcut parte din guverne ale Partidului Național Țărănesc. Specialist în finanțe.

[283] Teofil Sauciuc-Săveanu (1884-1971) a făcut studii la Viena, în Italia și Grecia. Profesor la Universitatea din Cernăuți, unde a îndeplinit și funcțiile de decan și rector. A fost ministru de stat în guvernul Maniu. Profesor la Universitatea din București între anii 1940-1946. Competența profesională i-a fost apreciată prin alegerea sa ca membru corespondent

Bucovina şi Pan Halippa[284]pentru Basarabia. Desigur că în constituţie nu sunt prevăzute atribuţii pentru aceste portofolii, dar oamenii aveau titlul de ministru, împreunat cu salariul aferent, şef de cabinet şi vagon ministerial. Aş fi nedrept dacă aş afirma de exemplu că Voicu Niţescu nu era vrednic numai pentru atâta. Ulterior după ce a ocupat funcţia de ministru al justiţiei şi mai apoi a agriculturii, s-a dovedit că a fost un om capabil, care a făcut treabă foarte bună oriunde a fost aşezat. De ceilalţi 3 nu pot spune decât că nu aveau pregătirea necesară, şi nici nu atingeau măsura cuvenită pentru a ocupa un portofoliu.

De altfel foarte repede s-a constatat că nici dintre cei cu portofoliu unii nu sunt la locul lor. Încep cu primul ministru Iuliu Maniu. Scriu ,,sine ira et studio" după 50 de ani. Maniu a fost protectorul meu care m-a ridicat şi mi-a arătat toată consideraţia, pentru care îi port tot respectul. Ca om a fost un exemplar admirabil. Om cinstit, fără vicii. Nu râvnea la avuţii şi nu căuta interese materiale. Nu era muieratec, nu bea, nu era cartofor, cu un cuvânt era un om moral şi cumsecade. Singura lui slăbiciune erau rubedeniile. Şi dintre aceştia nu fratele sau surorile, ci unii colaterali, care au abuzat din plin de slăbiciunea unchiului. De aici s-a născut şi scandalul ,,Skoda"[285], care sufleteşte l-a costat mult pe Maniu, fără a avea nici o vină directă sau vreun interes personal în cauză. Dimpotrivă, s-a dovedit că era nevoie de armamentul comandant la ,,Skoda".

Noi tinerii entuziaşti şi aş putea spune naivi, aşteptam ca toate promisiunile să fie înfăptuite. Deziluzie completă. Cabinetul primului ministru era tixit de lume care solicita audiente pentru toate fleacurile. Maniu nu refuza pe nimeni pierzându-şi timpul cu toate fleacurile. Schimbările structurale uriaşe promise înainte de venirea la putere nu se arătau deloc. Cu oameni ca Virgil Madgearu, Mihai Popovici, Grigore Iunian, generalul Alevra. Aceasta nici nu era posibil. La ministerul lucrărilor publice a ajuns generalul Alevra, insignifiant, cu totul necorespunzător, care a trebuit după scurtă vreme înlocuit. La finanţe, Mihai Popovici, plin de sine trona cu multă demnitate, dar cu cunoştinţe financiare foarte reduse. Pentru

al Academiei Române.

[284] Pann Halippa (1883-1979 s-a născut în localitatea Cubolta (Soroca). A jucat un rol constructiv în unirea Basarabiei cu Ţara Mamă. A editat în grele condiţii existente în Basarabia *Cuvânt Moldovenesc* şi a colaborat la publicaţia *Basarabia* din Chişinău. A deţinut posturi ministeriale în guvernări naţionalist-ţărăniste.

[285] Scandalul Skoda poartă numele fabricii de armament înfiinţată la Pilsen în Cehoslovacia. În 1930, guvernul român a autorizat efectuarea unei achiziţii de mortiere şi tunuri. N. Lupu a ridicat problema contractului arătând că cei însărcinaţi cu contractarea au acceptat preţuri mari de vânzare în schimbul unor comisioane indirecte. Afacerea a luat proporţii punând în discuţie rude apropiate ale lui Maniu.

acest motiv era nevoit să asculte de sugestii din afară. De multe ori a ajuns să facă lucruri mari dar cu totul nepotrivite, care au atras mai apoi după sine mari catastrofe, cum a fost conversiunea.

Corpurile legiuitoare au votat un împrumut de 100 milioane de dolari pentru stabilizarea leului, având însă foarte multe rezerve şi nedumeriri în utilizarea acestui împrumut. Abia în închisoarea de la Sighet am ajuns să ne dumirim de ce a fost nevoie de acest act dezastruos.

Întrebat fiind Mihai Popovici de colegii din închisoare, oameni de specialitate, buni cunoscători ai problemei, a răspuns că ştia bine şi dânsul că stabilizarea leului cu sacrificii atât de mari nu este un lucru convenabil, dar n-a avut încotro, deoarece partidul s-a angajat faţă de liberali, înainte de a veni la putere, să menţină leul la cursul de atunci cu orice sacrificii. Evident capitaliştii liberali aveau tot interesul ca instituţiile bancare, comerciale şi industriale să nu se prăbuşească în urma devalorizării leului. Nu s-a luat în seamă că prin devalorizarea leului datoriile imense ale cetăţenilor s-ar fi lichidat de la sine şi nu mai era nevoie de legea conversiunii, care ne-a scăzut prestigiul şi creditul în străinătate şi care a zguduit serios economia internă a ţării. Mihai n-a menţionat că şi familia Popovici cu multele ei ramificaţii, toţi oamenii bogaţi, aveau şi ei interese identice cu liberalii.

Despre Mihai Popovici doar atât, era un om bogat, umblat în lume, a văzut multe şi cunoaşte multe, artă pictură, sculptură etc. Dar studii temeinice nu a făcut şi nu avea nici măcar experienţa vieţii, neocupând niciodată o funcţie într-un institut bancar sau economic de oricare natură. Numai faptul că a fost un om bogat nu-l califica pentru a ocupa postul de ministru de finanţe, iar în a doua guvernare ministru de justiţie. Nici o zi nu a fost nici avocat, nici judecător şi nici nu s-a ocupat de chestiuni de drept. În acest fel în mod normal că nu puteau da rezultate ministerele pe care le-a condus.

Un alt factor principal în partid a fost Virgil Madgearu, secretar general în P.N.Ţ.. Armean din prima generaţie, Madgearu era cu totul străin de poporul român. N-avea de unde să cunoască satul şi poporul român. După terminarea studiilor la Academia de comerţ din Leipzig, întors în ţară, a funcţionat ca profesor la Academia Comercială din Bucureşti, la catedra de economie politică. Era teoretician, care n-a lucrat niciodată efectiv în viaţa economică românească. Nu contest că a fost un bun profesor la catedră. Preda studiul din carte şi le cerea studenţilor să înveţe. Aceasta însă nu-l califica nicidecum să fie bun ministru al economiei şi industriei în primul guvern P.N.Ţ.. Era orgolios şi autoritar, chiar brutal. Căuta să-şi impună voinţa cu orice preţ. A venit în partid cu Mihalache, cu Partidul

Țărănesc, el negustorul armean care odată bine cuibărit să devină cel mai de încredere a lui Maniu, întorcându-i spatele lui Mihalache. În partid nu era simpatizat de către Max Auschnitt[286], cu care era prieten de acasă de la Galați și pe care îl servea din plin, presupun nu tocmai dezinteresat.

Amintesc doar două cazuri concrete. În anul 1929-1930, când era la comerț, a majorat enorm taxele la importul de tablă. Este cunoscut că în vechiul regat majoritatea caselor erau acoperite cu tablă. Se știe că fabrica din Ferdinand, azi Oțelul Roșu, care fabrica tablă, era proprietatea lui Max Auschnitt. Deci trebuia împiedicat cu orice preț ca tabla din afară, mai bună calitativ și mult mai ieftină, să facă concurență lui Max Auschnitt.

Alta. ,,Societatea Socomet", un fel de trust al comercianților și fabricanților de metale, era aceea care repartiza cotele de marfă feroasă diferiților comercianți. Natural interesul fiecărui comerciant era să primească o cotă cât mai mare. La conducerea Socometului era cuplul Auschnitt-Malaxa. Firește că o cotă extrem de mare o primea firma Madgearu din Galați, care natural nu putea desface pe piața gălățeană decât o mică parte din cota obținută. Rezultatul? Partea mare a cotei o ceda, natural nu dezinteresat, celei mai mari firme de fierărie din țară, care era ,,Andrenyi" din Arad, care avea sucursală la București, Oradea și alte șase orașe din țară. În felul acesta a ajuns fratele lui Madgearu să facă parte din consiliul de administrație al firmei ,,Andrenyi".

Legile lui Madgearu se bazau toate pe teoria de la catedră, care de multe ori se contra cu realitatea de pe teren, din țară. Amintesc doar legea financiară votată în toamna anului 1933. În acel timp eram prefect de Timișoara și nu eram parlamentar. După ce am citit proiectul de lege am constatat că conține o sumedenie de măsuri cu totul nepotrivite. Dar cea mai dezastruoasă era metoda încasărilor veniturilor statului în mediul rural.

M-am consfătuit cu oamenii de specialitate, de la județ, municipiu, plăși, comune și am întocmit un memoriu detaliat și documentat pe care l-am trimis lui Madgearu. Urmarea a fost că a trimis pe subsecretarul de stat de la finanțe, care pe atunci era Mihail Ghelmegeanu[287], ca împreună cu mine să studieze observațiile făcute la față locului și să-i întocmească un referat amplu.

---

[286] Auschnitt Max (1888-1959), industriaș și mare capitalist din perioada interbelică. A fost președinte al „Asociației Generale de Industrie din Banat". A sprijinit proiectele regelui Carol al II-lea.

[287] Mihai Ghelmegeanu (1896-1984). Orașul său natal a fost Craiova, iar cel de studii liceale Piteștiul. Și-a luat doctoratul în drept la Paris. Membru al Partidului Național Țărănesc, a fost apropiat de Armand Călinescu.

Mihai Ghelmegeanu era cu totul străin de problemele financiare, dar înţelegător şi dornic de a face ceva buna. A examinat problemele ridicate de serviciile financiare de judeţ, la municipiu şi la administraţia financiară, după care am plecat pe comune şi la plăşi de judeţ în Timiş şi Caraş, unde a ascultat cu răbdare pe toţi cei cunoscători în materie. În final a redactat un referat detaliat unde a demonstrat temeinicia celor ridicate de noi.

În şedinţele Adunării Deputaţilor au ridicat mai mulţi deputaţi cuvântul, cerând modificarea legii în sensul cerut de mine şi de alţi prefecţi în special din Transilvania. Madgearu s-a încăpăţânat şi n-a voit să cedeze, votând legea aşa cum a conceput-o dânsul.

Legea a intrat în vigoare în 1 ianuarie 1939, când era guvernul liberal la guvern (guvernul P.N.Ţ. Vaida a demisionat la sfârşitul lunii noiembrie 1933). După scurtă vreme s-a putut constata deficienţele legii. Lumea satelor de la noi a fost extrem de revoltată. Cei înfuriaţi au fost liberalii, căci sub ei a intrat în vigoare legea (care de altfel a fost susţinută de deputaţii liberali, căci era în vederile lor). Lumea mare nu ştia că autorul legii a fost Virgil Madgearu, opera P.N.Ţ.. Madgearu a avut un sfârşit tragic, de care voi vorbi la locul său.

A treia figură nesimpatizată de marea majoritate a partidului a fost Grigore Iunian, ministrul de justiţie. Un om mărunţel, cu ochelari mari, veşnic îmbufnat şi nemulţumit. Foarte încrezut şi prepotent. Ştia să-şi facă reclamă. L-am cunoscut de aproape. Orator deosebit nu a fost. Mare ştiinţă de carte juridică nu a avut. Doar o abilitate de a se manifesta. Nu ştiu pe ce se baza faima lui. Era poate un abil psiholog. Ştia că în partidele politice totdeauna se caută să fie satisfăcuţi cei nemulţumiţi, ca să nu treacă în alt partid, mai ales dacă respectivul avea şi un aport electoral. Cum Iunian era şef de organizaţie şi ştia să-şi exprime nemulţumirea, şi cum aparţinea ramurii ţărăniste unde nu avea multă concurenţă, n-a avut contracandidat la ministerul justiţiei.

Înscăunat la minister, mari reforme nu a făcut. S-a grăbit însă să-şi plaseze aderenţii în posturi bune. Ne-am trezit că la Curtea de Apel din Timişoara, din cei 20 de consilieri numai 2 erau localnici. Restul regăţeni. A rămas doar Alexandru Marta şi Anton Fehér. Numai în urma unei acţiuni foarte energice a deputaţilor bănăţeni şi-a schimbat atitudinea şi în locurile devenite vacante a numit localnici.

După ce şi-a arătat ce poate, nimbul de mai înainte a dispărut şi faima a pierit. Nu i s-a mai dat nici o atenţie. Consecinţa a fost că a părăsit partidul întemeind un partid propriu iunianist, care voia să dărâme lumea. A participat la două alegeri cu partidul său, fără a putea obţine un mandat.

Cred că aici este cazul să scriu câteva cuvinte despre Ion Mihalache, un personaj foarte discutat. L-am cunoscut foarte de aproape şi am rămas în cei mai buni termeni cu el până la sfârşit.

Studiile de bază, şcoala normală. Învăţător într-o comună din judeţul Muscel. În primul război mondial a luptat ca ofiţer de rezervă cu gradul de căpitan. A avut o purtare excepţională şi a făcut acte de eroism fiind decorat cu ordinul „Mihai Viteazul", cea mai mare decoraţie dată pentru acte de vitejie, de care s-au învrednicit prea puţini. Este un adevăr de necontestat că greul războiului întâi l-au dus ţăranii români, cu ofiţerii de rezervă, în bună parte învăţători. Nu se putea ca vitejia ţăranului român să nu fie recunoscută şi recompensată.

Regele Ferdinand, în refugiul de la Iaşi, în repetate rânduri, a promis soldaţilor că după terminarea războiului se va proceda la o reformă radicală în favoarea ţăranilor.

Dar cum partidele vechi, conservator şi liberal, care deţineau monopolul puterii nu aveau inimă în interesul ţărănimii – conservatorii erau boieri, proprietari de pământ cu acoliţii lor, iar liberalii reprezentau interesele burgheziei – era firesc să se nască un nou partid în Vechiul Regat, care să reprezinte marea masă a ţărănimii. În Transilvania nu se punea chestia. În vremea cât aparţinea Ungariei, Partidul Naţional Român reprezenta întregul popor român. Burghezia românească de la oraşe era insignifiantă. Marii proprietari români, puţini, îi puteai număra pe degete. Conducătorii erau intelectuali. Grosul intelectualilor îl formau preoţii şi învăţătorii, care sincer vorbind aveau o pregătire şcolară şi morală foarte temeinică. Mai erau afară de ei profesorii de la 5 academii teologice (trei ortodoxe şi două unite), 7 şcoli normale pedagogice (trei ortodoxe şi patru unite), 5 licee (două ortodoxe, două unite şi unul grăniceresc), o şcoală superioară de comerţ (ortodoxă la Braşov), o şcoală reală inferioară (ortodoxă la Braşov) şi două licee inferioare de fete (una ortodoxă şi una unită).

În afară de cei înşiraţi mai sus, aveam intelectuali, cam 250 de avocaţi, cam 100 de medici, puţini ingineri şi 250-300 de contabili la cele 100 de bănci populare româneşti din Transilvania. Deci în afară de preoţi şi învăţători dacă aveam în total 700-800 de intelectuali la o populaţie românească de 3,5 milioane. Nu vorbesc de ofiţerii activi cei de la K.u.K. unde aveam 200-250 de ofiţeri activi, între ei şi generali. La honvezi nu cred că am avut mai mult de 40-50 de ofiţeri activi români. Aceştia nu aveau voie să se amestece în viaţa politică, nu aveau nici drept de vot. Erau dispersaţi pe întregul teritoriu al monarhiei. Găseai comandant de regiment la Graz (colonelul Iacobici, tatăl generalului Iacobici, şeful Marelui Stat Major al

Armatei Române), la Olmütz (colonelul Dobrin) etc. Din aceia care serveau la regimentele din Transilvania, majoritatea lor frecventau biserica şi balurile româneşti şi o minoritate participau la conferinţele asociaţiei ,,ASTRA", la viaţa culturală. Încolo nu contau în viaţa românească.

Este clar deci că grosul, aproape totalitatea naţiunii române de dincoace de munţi erau ţăranii. Muncitorii industriali foarte puţini, nu contau, iar funcţionarii publici erau foarte puţini, dar şi înstrăinaţi de neam, cu foarte puţine excepţii. Aşa că Partidul Naţional Român, care a dus lupta naţională de eliberare se baza pe ţăranul ardelean şi bănăţean. În felul acesta interesele ţărănimii erau din plin reprezentate de Partidul Naţional Român şi nu se simţea nevoia unui partid ţărănesc ca în Vechiul Regat.

Cea mai bună dovadă că aşa a fost, că reforma agrară a fost mai întâi votată de Comitetul Naţional al Consiliului Dirigent în luna iulie a anului 1919 la Sibiu şi abia în toamna anului 1920 la de Parlamentul ţării din Bucureşti. A fost acceptat aproape integral proiectul aşa cum a fost elaborat la Sibiu.

Dar să revenim la Ion Mihalache. La Iaşi, după pacea de la Buftea se putea constata că reforma agrară nu va fi niciodată votată de partidele istorice de atunci, iar dacă va fi adoptată nu va avea o formă convenabilă. Un grup de oameni, mai mult din cei refugiaţi la Iaşi, după multe conciliabule au hotărât să înfiinţeze un nou partid, care să reprezinte interesele ţărănimii. O concepţie pe bază bine închegată şi precis definită nu aveau. Programul se contura numai în linii mari. Persoane politice proeminente nu s-au ataşat acestui partid, aşa că în modul cel mai firesc de la sine s-a impus la conducere persoana lui Ion Mihalche.

După întoarcerea la Bucureşti şi în Muntenia şi Dobrogea în toamna anului 1918, agitaţia în jurul noului partid s-a înteţit şi s-au conturat linia de conduită şi programul noului partid. Preşedinte a fost ales Ion Mihalache. Partidul a luat parte la primele alegeri postbelice ţinute în vara anului 1919, repurtând succese frumoase. A luat parte la coaliţia guvernamentală a guvernului format sub preşedinţia lui Alexandru Vaida Voevod. Unul din principalii lideri era Dr. Nicolae Lupu[288], entuziast, nevropat, zurbagiu şi scandalagiu, fără conduită precisă. Cu Nicolae Iorga preşedinte la Cameră, cu Nicolae Lupu la interne, cu Alexandru Vaida Voevod la Paris unde

[288] Nicolae Lupu (1876-1946) a văzut lumina zilei în Arsura (Fălciu). A practicat medicina în lumea rurală, unde a cunoscut situaţia precară a ţărănimii. A participat la activităţi de explicare a luptei românilor pentru făurirea Unirii în Statele Unite, în anii 1918-1919. Membru al Partidului Naţional Liberal în 1907 şi al Partidului Naţional Ţărănesc în 1918. Spirit politic agitat. În 1926 s-a îndepărtat de Partidul Naţional Ţărănesc.

cucerea rezultate extraordinare, obţinând recunoaşterea Basarabiei şi altele, coaliţia guvernamentală nu se putea menţine la suprafaţă.

Succesele în politica externă ale lui Vaida, care corecta într-o măsură posibilă greşelile comise de Ionel Brătianu, nu convenea liberalilor, care vedeau cum le luneca pământul de sub picioare. Disensiunile din sânul coaliţiei guvernamentale le-a uşurat munca. Bazându-se pe colaborarea, să nu zic complicitatea unei părţi a funcţionarilor de grad înalt, numiţi de ei în posturi înalte, le-au reuşit în parte să saboteze activitatea guvernului într-o măsură care a dăunat prestigiului. Telegrama trimisă din Paris primului ministru interimar Ştefan Cicio Pop, prin care anunţa guvernul de recunoaşterea Basarabiei ca parte componentă a României Mari, n-a ajuns la destinaţie. Nici guvernul, nici regele nu au primit-o. Organele liberale din cadrul poştei au sustras-o şi predat-o lui Brătianu, care în urma acestui fapt a accelerat acţiunea de răsturnare a guvernului. Cu ajutorul regelui a reuşit să răstoarne guvernul.

Primul ministru Vaida aflat la Londra, neştiind că guvernul a fost răsturnat, a cerut audientă şi a fost primit de premierul Lloyd George a Angliei. Acesta credea că Vaida vine în audientă de adio. Mare a fost surprinderea când a constatat că Vaida nu avea habar că în absenţa sa, într-un moment când repurta succese extraordinare, a fost răsturnat într-un mod cu totul neuzitat şi nedemn pentru o ţară civilizată.

Am arătat deci că Partidul Ţărănesc s-a născut dintr-o necesitate politică şi că Mihalache a fost omul potrivit pentru a lua conducerea şi omul cu totul nepotrivit pentru funcţia de secretar a fost Virgil Madgearu, care nu avea nici o tangenţă cu ţărănimea română şi care nu cunoştea viaţa ţăranului român.

Ca om, Mihalache era de bună credinţă şi de omenie. Caracter cinstit. A căutat să se cultive pentru a putea face faţă situaţiei. Nu este uşor pe cale de autodidact să completezi golurile din pregătirea pe care trebuia să o câştigi pe băncile universităţii. Omul în tot cazul s-a străduit să o facă, a învăţat o brumă de engleză şi franceză. Toate acestea nu l-au putut determina să-şi schimbe portul naţional şi să îmbrace un costum de orăşean.

Cu o ocaziune, Titulescu, ministru de externe, l-a luat cu sine în străinătate la Geneva şi Paris. Au întrerupt călătoria pentru câteva ore la Timişoara, fiind oaspeţii mei la masă. Titulescu m-a rugat să insist şi eu pe lângă Mihalache, ca cel puţin cu această ocaziune să îmbrace haine nemţeşti. Am făcut-o cu o jumătate de gură, dar a refuzat.

Mihalache s-a ocupat în special de problemele agrare. O pregătire teoretică nu avea. Lucra mai mult empiric. Ofiţerii decoraţi cu ordinul ,,Mihai Viteazul" prin lege au fost împroprietăriţi cu un lot de 25 de

hectare. Fiecare şi-a ales lotul în regiunea unde îşi avea domiciliul. Mihalache a primit un lot la Topoloveni, judeţul Muscel. Trebuie să recunoaştem că a făcut pe acest lot o agricultură model. S-a adresat şi mie în repetate rânduri, cerându-mi să-i câştig altoi de viţă de vie, de pomi, flori, olane de la fabrica de cărămidă din Jimbolia pentru irigarea terenului. Cu o ocaziune m-a luat cu sine să-mi arate tot ce a făcut, nu numai pentru sine, ci şi pentru locuitorii din jurul Topolovenilor, pe care i-a ajutat, i-a sfătuit şi i-a îndrumat la o exploatare raţională a pământului. Toată viaţa lui a rămas legat de glie.

A fost de două ori ministru al agriculturii. Mari rezultate nu a dat. Chiar dacă nu a fost sabotat, în tot cazul nu a avut colaboratori la nivelul care să-l ajute pentru a îndruma agricultura ţării pe un făgaş corespunzător vremurilor pe care le trăim şi să ţină pasul cu agricultura din ţările civilizate, dând un randament superior. Cu scrisorile publice adresate ţărănimii, în care dădea sfaturi şi îndrumării, a produs mai mult ilaritate, fiind luat în batjocoră de adversari.

A fost un timp şi ministru de interne în guvernul Vaida din anii 1932-1933. Aici s-a comportat bine datorită faptului că l-a avut ca subsecretar de stat pe Armand Călinescu, unul dintre cei mai abili oameni de stat pe care i-a avut Ţara Românească.

În anul 1935, când s-a produs ruptura în sânul P.N.Ţ., şi-a dat toate stăruinţele să o împiedice. În casă la mine a avut loc o întâlnire cu Alexandru Vaida Voevod, unde au discutat între patru ochi timp de 8 ore. Majoritatea fruntaşilor ardeleni erau cu Vaida. În schimb elementele vechi ţărăniste, influenţate de Madgearu s-au raliat cu Maniu. Mihalache n-a avut încotro, nu se puteau despărţi de ai săi, aşa că a rămas cu Maniu, fără a rupe contactul cu schismaticii conduşi de Vaida. Am discutat de câteva ori cu Mihalache pe această temă. El făcea vinovaţi pentru ruptura din partid pe Madgearu şi pe ,,căţăii" lui Maniu.

În timpul ,,Frontului Renaşterii Naţionale" l-a părăsit temporar pe Maniu şi a acceptat numirea în Consiliul de Stat. Văzând însă că regele Carol al II-lea nu îşi schimbă atitudinea şi dizolvă camarila, după câteva luni a tras consecinţele şi a demisionat.

L-am revăzut în închisoarea din Sighet în intervalul 1951-1955. A fost ţinut tot timpul în celulă. Nu ştiu ce oferte i s-au făcut. În tot cazul o bună parte din timp a fost ţinut în celula neagră. S-a purtat demn şi consecvent. A decedat în anul 1964 în închisoarea din Râmnicu Sărat.

O altă figură interesantă din guvernul Maniu din 1928 a fost Dr. Aurel Vlad, ministrul cultelor. Ca om tânăr de 30 de ani, în 1903 a fost acela care a rupt cu politica de pasivitate a Partidului Naţional Român. Fără

aprobarea conducerii partidului a candidat la alegerile parţiale din cercul Dobra din judeţul Hunedoara, unde a fost ales cu o majoritate considerabilă, cu toată teroarea dezvoltată de către guvernul maghiar.

Acest pas a determinat conducerea partidului să abolească politica de pasivitate şi să ia parte la alegerile generale din anul 1905, când a obţinut 8 mandate.

Aurel Vlad a fost şeful resortului financiar în Consiliul Dirigent, mai apoi ministru de finanţe în primul guvern Vaida. Cu toate ocaziunile a avut o atitudine corectă şi demnă. A fost unul din oamenii politici pe care nici adversarii nu l-au acuzat de un abuz sau incorectitudine. Doar că în materie de finanţe n-a fost nici dânsul o capacitate.

A suferit de o boală grea de nervi. Pentru acest motiv s-a mulţumit cu un resort liniştit, unde a făcut faţă onorabil. A murit în închisoarea de la Sighet în anul 1954.

A făcut o figură frumoasă în acest cabinet din anul 1928 profesorul Costăchescu[289], ministrul instrucţiei publice. Om calm, cu vederi largi, progresiste, cinstit sufleteşte şi drept, a făcut treabă frumoasă la resortul pe care l-a cinstit cu prezenţa lui.

A făcut faţă onorabilă la resortul pe care l-a ocupat şi ministrul de externe George Mironescu. Profesor universitar cu o cultură temeinică, a ştiut să conducă cu demnitate resortul externelor. Nu a fost un orator de mare anvergură, de categoria lui Take Ionescu, Titulescu, în schimb a fost un om calculat, precaut în măsurile pe care le-a luat. Om bogat, înţelegea să aducă jertfe materiale şi pentru partid, a contribuit cu sume importante de cât ori cereau nevoile, mai ales în opoziţie. Călătoriile în străinătate la şedinţele Ligii Naţiunilor pe care le făcea în calitate de ministru de externe, le făcea pe cont propriu din punga sa.

Dovadă că a fost un om bun şi de omenie este faptul că atunci când au fost ridicaţi toţi foştii miniştrii, el a scăpat datorită unui servitor al său, care l-a ţinut ascuns în locuinţa lui. În anul 1954 când a murit, acest servitor i-a scos noaptea din casă cadavrul şi l-a aşezat în parcul Icoanei unde a fost găsit.

[289] Neculai Costăchescu (1876-1939), profesor de chimie la Universitatea din Iaşi, a fost ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice în guvernarea condusă de Iuliu Maniu. Ministru apreciat pentru spiritul său de ordine şi de justiţie pe care l-a dovedit în conducerea învăţământului.

O altă figură distinsă din acest guvern a fost generalul Cihoschi[290], ministrul armatei. Un ofiţer bine pregătit, energic şi drept, a adus multe reforme salutare şi adecvate în sânul armatei.

Cred că este cazul să arăt schimbările provocate de evenimentele politice din anul 1928 în judeţul Timiş-Torontal şi în general în Banat. Prefect al judeţului Timiş-Torontal a fost numit Dr. Liviu Cigăreanu, o figură distinsă, om drept şi cu suprafaţă. A fost decan al baroului avocaţilor. Toată lumea a fost mulţumită şi satisfăcută de această numire.

La Lugoj a fost numit prefect Ionel Mocioni[291]. Om tânăr, descendent al ilustrei familii Mocioni atât de cunoscută şi respectată în întregul Banat. Ionel Mocioni simpatizat şi respectat de toată lumea a fost o figură foarte populară. Durere, a murit tânăr, în anul 1929 în etate de 35 de ani.

La primăria municipiului Timişoara a ajuns în frunte generalul George Domăşneanu, despre care am mai vorbit. Lipsit de experienţă în administraţie, generalul s-a încadrat foarte repede la noul loc de muncă. De la început a atacat probleme majore. Nu s-a încurcat niciodată cu treburi mărunte administrative, pe care le-a lăsat în grija subalternilor şi a şefilor de serviciu.

Cea mai mare dintre acestea a fost scoaterea liniei de cale ferată care tăia oraşul în două. Linia ferată care ducea la Buziaş, Reşiţa, Oraviţa, Deta, Ciacova şi Fieni, deci în 6 direcţii, străbătea oraşul prin mijlocul lui. Din staţia Iosefin pornea pe lângă spitalul de copii, paralel cu actuala clădire a facultăţii de mecanică, trecea pe unde se află azi catedrala, traversa Bega şi înainta pe parcul Doja (acum sunt clădiri), trecea peste strada Doja, unde străbătea strada Şoimuş, apoi prin strada Ciprian Porumbescu, pe lângă cimitirul din Ion Russu-Şirianu ajungea la Fratelia. Tot traficul rutier şi pieton era deranjat de această linie ferată. În dreptul catedralei unde se află acum halta tramvaiului, era un canton de cale ferată. Aproximativ de 40 de ori pe zi se închidea rampa şi se bloca circulaţia tramvaielor, a vehiculelor şi pietonilor care mergeau din cetate spre Iosefin şi viceversa. Încă din anul 1892 a început marele primar al Timişoarei Carol Telbisz o campanie pentru scoaterea liniei ferate. Cu toate că după această dată Timişoara a avut doi

[290] Henri Cihoschi (1871-1950) a trecut prin toate gradele ierarhiei militare până la cel de general de corp de armată. A îndeplinit şi atribuţiile de ministru de război în guvernul Maniu, fapt care a onorat pe tânărul din Tecuci ce s-a distins în timpul Războiului Întregirii pe teatrele de luptă unde s-a aflat.

[291] Ionel Mocioni a fost o speranţă pentru cercurile intelectuale bănăţene preocupate de intensificarea activităţii culturale, scăderea alarmantă a natalităţii, înfiinţarea episcopiei timişorene.

deputaţi care erau prim-miniştri Ungariei, unul baronul Fejervári, celălalt Wekerle[292], acţiunea întreprinsă de către Telbisz a rămas fără rezultat şi a rămas să fie rezolvată în era românească.

Generalul Domăşneanu, care nu cunoştea căile la forurile mai înalte şi care avea o groază faţă de Bucureşti şi mai ales faţă de bucureşteni, a apelat la mine, care i-am fost aghiotant, iar în acea vreme am fost deputat, să-i stau în ajutor. Mi-am asumat acest rol cu multă plăcere, dându-i tot concursul în toate problemele unde nu se putea descurca.

Durere, primăritul generalului n-a fost de lungă durată. În toamna anului 1929 se aşeza cu mare pompă fundamentul cinematografului ,,Capitol", azi ,,Modern". Primarul trebuia să rostească discursul festiv. Generalul om gras deoparte, de altă parte obosit de munca excesivă şi de ani, a făcut o criză cardiacă. Medicii i-au interzis pe viitor orice activitate şi orice efort fizic sau psihic.

Generalul şi-a înaintat demisia, condiţionând ca să-i urmez eu în scaunul de primar, ca unul care am cunoscut demersurile începute de dânsul şi pe care le pot duce la îndeplinire. Pe mine nu mă aranja prea mult această mare cinste, dar n-am avut încotro şi contra voinţei mele peste noapte m-am trezit primar al municipiului Timişoara. Cum cunoşteam afacerile curente ale primăriei şi cunoşteam şi oamenii cu care trebuia să lucrez, nu mi-a fost greu să mă adaptez condiţiilor noi de muncă. Eram deputat şi trebuia să fiu cel puţin din când în când la şedinţele Camerei Deputaţilor. Camera ţinea legal şedinţe de la 15 octombrie până în 15 aprilie, deci 6 luni pe an. Câte odată erau şi sesiuni extraordinare. Aveam cabinetul avocaţial pe care nu l-am abandonat, funcţia de primar nefiind incompatibilă (primarul era eligibil şi nu funcţionar) cu avocatura. Mai eram pe lângă toate acestea vicepreşedintele Băncii Centrale Bănăţene şi membru în consiliul de administraţie a Societăţii Reşiţa. Vigoarea şi tinereţea (aveam 33 de ani) m-au ajutat să lupt cu toate greutăţile pe care le-am dus la bun sfârşit, cel puţin aşa cred eu.

Preocuparea mea principală a fost scoaterea liniei de cale ferată din oraş. Paşii premergători îi făcusem în sprijinul generalului. Director general

[292] Faptul că cei doi foşti premieri ai Ungariei, baronul Fejérvári şi Sandor Wekerle n-au contribuit la rezolvarea unor probleme timişorene prezintă o semnificaţie mult mai amplă: lipsa de interes a administraţiei guvernamentale pentru dezvoltarea regiunilor locuite de români. Sextil Puşcariu, un temeinic cunoscător al psihologiei omului politic îl caracterizează astfel pe premierul Sandor Wekerle: „cel mai cinic şi mai şurubar preşedinte al vreunui consiliu de miniştri, lăsând tot mai mult pe Tisza să-şi facă mendrele, convenindu-i chiar aceasta" (*Memorii*, p. 299.) Wekerle (1848-1921) a fost prim-ministru al Ungariei în trei legislaturi: 1892-1895; 1906-1910 şi 1917-1918. Geza Fejérvári a format guvernul în iunie 1905.

al căilor ferate era inginerul Vidrighin, întâiul primar român al Timişoarei şi fostul director al alimentării cu apă şi canalizare a oraşului. Cu ajutorul larg al acestui om distins şi capabil, am reuşit in fine să obţin acordul dintre primărie şi C.F.R., aşa că în primăvara anului 1930 lucrările pentru îndepărtarea liniei de cale ferată din mijlocul oraşului au început. Ele au fost terminate în vara anului 1932, când eram prefectul judeţului Timiş-Torontal. Această lucrare a fost poate cea mai importantă în timpurile postbelice în municipiul Timişoara.

Locul lui Vidirighin la primărie a fost greu de completat. S-a recurs la un interimat ocupat de către inginerul Smighelschi, a urmat apoi inginerul Vasile Zbegan, care a trăit din moştenirea primită de la Vidrighin, fără ca în cei 30 de ani cât a ocupat acest loc să contribuie cu ceva la dezvoltarea şi îmbunătăţirea reţelei de apă şi canal a Timişoarei.

La uzina electrică şi tramvaie l-am avut pe inginerul Cornel Micloşi, om priceput şi harnic, care a făcut treabă excelentă.

Mai greu la serviciul tehnic al oraşului care avea o mare importantă pe vremuri. Nu mă pot plânge însă că treburile primăriei nu ar fi mers ca pe roate, bugetul mare al oraşului permiţând să se facă lucrări de mare anvergură.

Viaţa culturală a oraşului era în plină dezvoltare. La muzeul oraşului se afla un director talentat şi capabil care a fost Ioachim Miloia. Profesor de istorie şi arheologie, pictor, scriitor în aceiaşi persoană, el s-a ocupat de muzeul şi biblioteca oraşului, a condus cercetări şi săpături. A scos revista excelentă ,,Analele Banatului", care nu a avut pereche. Moartea prematură a lui Miloia, în 1940 în vârstă de 41 de ani, a lăsat gol de neumplut în viaţa culturală şi artistică nu numai a Timişoarei, ci a întregului Banat.

Nu pot omite să nu amintesc de căminele de ucenici ale oraşului înfiinţate la insistenţa marelui român şi bănăţean care a fost Emanoil Ungureanu[293]. Biografia lui Ungureanu au scris-o mulţi (Ioachim Miloia, Ludovic Ciobanu, Iuliu Coste) care au arătat meritele deosebite ale acestui personaj activ şi dezinteresat, care şi-a pus activitatea de o viaţă în interesul public şi ridicarea Banatului.

Încă de la sfârştul secolului al XIX-lea a început Ungureanu o propagandă susţinută pentru trimiterea tinerilor români la meserii. A adus jertfe materiale, sprijinind tinerii meseriaşi români începători, ca să poată să-şi întemeieze o existentă. Prin anii 1910-1911 a făcut o fundaţie de 400000 de coroane aur, pentru cauzele culturale şi de dezvoltare a românilor

[293] Emanuil Ungureanu (1845-1929), originar din Satchinez, a jucat un rol istoric în dezvoltarea economică şi culturală a Timişoarei. A fost director al Băncii ,,Timişana", militant pentru întărirea culturală a *Astrei* şi a altor instituţii culturale bănăţene.

bănăţeni. Durere, suma aceasta enormă, care nu a fost investită în valori certe şi a fost depusă la bancă, după războiul întâi mondial s-a devalorizat la o sumă derizorie de 200000 lei.

Cu venirea României Mari, Ungureanu şi-a tradus visul vechi în fapt concret. La insistenţa lui primăria a înfiinţat 4 cămine pentru 400 de ucenici şi un cămin pentru 150 de ucenice fete. Mai târziu statul român apreciind la justa valoare iniţiativa lui Ungureanu a mai înfiinţat un cămin de stat pentru alţi 400 de ucenici.

Cu venirea lui Vidirighin în fruntea C.F.R. s-au mai înfiinţat o serie de cămine pentru ucenicii din atelierele C.F.R.. Iniţiativa lui Ungureanu a dat roade pe toată ţara, înfiinţându-se rând pe rând cămine de ucenici, introducând în industrie elementul românesc, care până atunci nu dădea grosul muncitorilor necalificaţi.

Sistemul de educare a ucenicilor a fost foarte înţelept. Ucenic putea să intre tânărul de 14 ani, absolvent de 7 clase primare. Făcea 3 ani ucenicie, după care se elibera şi devenea calfă. Ucenicii locuiau în cămin, unde aveau şi masa. Erau plasaţi la patroni diverşi care solicitau ucenici către direcţiunea căminului, care îi controla şi supraveghea la locul de muncă. După ce ajungea calfă, mai putea locui timp de un an în cămin, plătind o taxă minimală.

În timpul uceniciei erau obligaţi să frecventeze aşa-zisele şcoli de ucenicie. Cursurile şcolilor de ucenici se ţineau după masa, între orele 15-19. Fiecare ucenic era obligat 3 zile pe săptămână să frecventeze aceste şcoli. Programa şcolilor nu era fixată numai din discipline practice în legătură cu meseria. Se mai făcea limba română, puţină istorie şi multe cunoştinţe din domeniul aritmeticii comerciale.

După ce calfa făcea 3 ani practică în această calitate, putea să se prezinte în fata comisiei pentru a obţine diploma de meşter. Numai în baza acestei diplome putea să lucreze pe cont propriu şi putea primi brevetul pentru a-şi deschide o prăvălie sau un atelier.

Cum celelalte oraşe din ţară numai mult mai târziu au iniţiat exemplul Timişoarei de a înfiinţa cămine de ucenici, spre marea noastră nemulţumire ucenicii după ce ajungeau calfe în cea mai mare parte plecau în alte oraşe unde se resimţea lipsa lor. O mare parte din absolvenţii şcolilor de ucenici erau absolvenţi de ateliere C.F.R. până când Vidrighin a înfiinţat cămine proprii C.F.R..

Dar să trecem acum la activitatea Parlamentului ales în anul 1928. Alegerile au fost mai mult o sărbătoare. Libertatea propagandei şi corectitudinea alegerilor a fost exemplară. Trebuie să precizăm că secţiile de votare erau conduse de un magistrat, care se îngrija ca legea şi libertatea

alegerii să fie garantată. Jandarmeria nu avea voie să staţioneze decât cel puţin 500 de metri distanţă de la localul de vot.

Rezultatul a fost cel mai bun care s-a pomenit vreodată în istoria parlamentarismului. P.N.Ţ. a întrunit 82 % din voturile exprimate. Participarea la vot a fost de 87 % din totalul votanţilor înscrişi. Au mai obţinut voturi partidul liberal care a intrat cu 8 deputaţi, liberal-georgist cu 4 deputaţi, partidul maghiar cu 8 deputaţi, germanii cu 4 deputaţi. Pe lista P.N.Ţ. au fost aleşi 5 social-democraţi şi câţiva independenţi, ca Nicolae Iorga, Pamfil Şeicaru[294], Nichifor Crainic[295] etc.

Din acest parlament făceau parte Dr. Parhon[296], preşedintele statului de mai târziu, Constantin Stere, Mihai Ralea[297], Victor Eftimiu[298] etc., toţi pe atunci membrii P.N.Ţ. – Mihai Ralea, Mihai Ghelmegeanu, Stanciu Stoian[299] de asemenea.

---

[294] Pamfil Şeicaru (1894-1980) s-a născut în Buzău într-o familie de transilvăneni. Publicist talentat cu o mare putere de pătrundere şi analiză a fenomenelor politice ale timpului. Întemeietor şi director al ziarului *Curentul.* În august 1944 a emigrat în Apus şi a trăit până la moarte în Spania şi Germania, fiind îndemnat la acest gest de Ion Antonescu. Într-o scrisoare din mai 1977, Pamfil Şeicaru scria: „L-am văzut pe mareşalul Ion Antonescu la Olăneşti pe ziua de 7 august 1944. Mi-a cerut să plec urgent în Spania, la Madrid". Era un gest de întărire a forţelor publiciste româneşti din afară şi de a apăra interesele superioare ale ţării.

[295] Nichifor Crainic (1889-1972), s-a născut la Bulbucata. Face studii de teologie la Bucureşti şi Viena. S-a manifestat în cultura română prin polivalenţa preocupărilor sale. Activează ca publicist la: *Flamura, Gândirea, Neamul Românesc, Cuvântul;* profesor la Facultatea de Teologie; gânditor; poet: *Şesuri natale, Darurile pământului;* laureat cu premiul naţional pentru poezie; teolog; gânditor politic. Urmărit de poliţia politică, N. Crainic s-a ascuns şi a intrat în clandestinitate cu ajutorul unor foşti studenţi ai săi. În două volume de amintiri *Zile albe, zile negre,* prezintă reflecţii asupra acestui proces de solidarizare umană cu nedreptăţiţii şi persecutaţii.

[296] Constantin Parhon (1874-1969), medic cu prestaţii recunoscute în domeniul endocrinologiei şi om politic care a îndeplinit funcţia de preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale a Republicii Populare Române în perioada 13 aprilie 1948-2 iunie 1952.

[297] Mihai Ralea (1894-1964), profesor universitar la Iaşi şi la Bucureşti. S-a manifestat ca psiholog, sociolog şi antropolog.

[298] Victor Eftimiu (1889-1972), provine dintr-o familie din Bobostriţa (Macedonia). Operă literară bogată în care a valorificat mituri româneşti: *Înşir-te mărgărite, Cocoşul negru, Meşterul Manole,* numărul mare de sonete şi publicistica l-au afirmat ca valoros creator.

[299] Stanciu Stoian (1900-1984), fiu de ţăran din Ilfov, format în spiritul gândirii sociologice a lui D. Gusti, din ale cărui echipe de cercetare a făcut parte, a fost profesor secundar, iar după război, a fost profesor de pedagogie la Universitatea din Bucureşti, ministru al Culturii şi director al Institutului de Cercetări Pedagogice (1955-1967). Lucrările *Sociologia şi pedagogia satului (1942)* şi *Probleme de ieri şi de azi ale pedagogiei româneşti (1942), Metodologia comparativă în educaţie şi învăţământ (1970)* sunt o sursă de informare şi reflecţie prin ideile pe care le conţin.

Cu toate că în opoziţie se punea în vedere că P.N.Ţ., dacă ajunge la putere, va proceda la modificarea constituţiei, în realitate nici vorbă de aşa ceva. Nici nu s-a pus în discuţie modificarea constituţiei. În schimb s-a procedat de urgentă la votarea unei legi administrative unitare. Până atunci în diferitele regiuni ale ţării se aplicau diferite legi administrative. În Transilvania cea maghiară, modificată pe ici pe colo în 1925, în Bucovina cea austriacă, în Basarabia o alta, iar în Vechiul Regat legea românească votată în 1925.

S-a căutat să se facă o lege care să corespundă vremurilor şi necesităţilor. Proiectul a fost întocmit cu multă chibzuinţă şi înţelepciune. Principiul de bază a fost descentralizarea. Tara a fost împărţită în 8 regiuni cu câte un director în frunte, având o autonomie destul de largă. În cea mai mare parte s-au acceptat principiile de bază ale administraţiei austro-ungare. Evident, neobişnuiţi cu autonomia administrativă, membrii din Vechiul Regat din partid, s-au opus categoric unei administraţii autonome. Se temeau că văzându-se liberi, anumite elemente vor abuza. Dar obiectau că în Vechiul Regat nu sunt suficiente elemente pregătite, nici teoretic, nici practic, iar prea multa libertate ar putea să dăuneze, ajungând la un rezultat exact contrar.

Pentru aceste motive legea s-a votat cu multe ajustări, ieşind o sumedenie de abateri de la principiul iniţial. A rezultat o instituţie foarte utilă, Curtea Administrativă, menită să ţină balanţa în mână şi să anihileze politicianismul în administraţie şi să frâneze abuzurile. Toate plângerile împotriva unor hotărâri care nemulţumeau pe cetăţeni puteau fi atacate la Curtea Administrativă, asemenea nelegiuirile comise cu ocaziunea alegerilor administrative, precum şi operaţiunile şi compunerea bugetului comunal sau judeţean. De asemenea aici erau atacate şi atribuirile acordate în cauze de licitaţie. Deci o activitate largă de tot.

S-a mai votat o lege importantă. După o experienţă de 10 ani s-a putut constata că persoanele împroprietărite în baza legii de reformă agrară cu loturi de pământ, o parte nu-şi munceşte loturile atribuite, unii le lasă în paragină, iar alţii le arendează clandestin pe sume derizorii. Această situaţie aducea la prejudicii importante producţiei agricole. Ministrul agriculturii, Mihalache, s-a convins şi a putut fi convins că nu e făcut fiecare om să fie proprietar. Unii dintre oameni nu sunt în stare să lucreze pe cont propriu şi să producă. Ei trebuie să fie conduşi.

În urma acestora s-a adus o lege prin care se permite ca loturi de împroprietărire să fie vândute. Pentru a nu se forma din nou latifundii şi pentru a fi înlăturaţi acaparatorii, s-a hotărât că cumpărătorul poate fi numai

acel agricultor care îşi cultivă singur pământul şi nu posedă mai mult decât 25 de hectare de pământ cultivabil.

Această lege a avut a avut un rezultat foarte bun. Loturile nelucrate au ajuns în proprietatea clasei proprietarilor mijlocii şi mici care munceau cu multă râvnă pământul. O curiozitate de la noi din Banat. Dintre împroprietăriţii de naţionalitate română un procent extraordinar de mic de 2-3 % au vândut lotul primit. În schimb marea majoritate a şvabilor împroprietăriţi şi-au înstrăinat lotul primit. Acest gest se poate explica foarte simplu. La timpul său bunicii şi străbunicii acestor şvabi au fost împroprietăriţi prin colonizare cu 20 de hectare. În decurs de două trei generaţii şi-au înstrăinat lotul de colonizare nefiind vrednici să-l muncească. S-a făcut o selecţionare naturală. Cei harnici s-au ridicat sporindu-şi averea, iar cei slabi au vândut averea primită, intrând cu timpul în serviciul acelor harnic şi avuţi. Ori în urma reformei agrare au fost împroprietăriţi tocmai nepoţii şi strănepoţii acelora care la timpul lor nu au fost harnici să-şi muncească ogorul. Se vede că nici nepoţii acestora n-au fost mai buni ca bunicii. Ei confirmă teoria că nu fiecare om s-a născut să fie proprietar şi să producă.

O altă categorie care a vândut imediat loturile dobândite au fost foştii servitori agricoli, argaţi, de pe moşiile marilor proprietari. În Banat cei din această categorie, 95 % au fost maghiari. Românii care la timpul lor au fost împroprietăriţi cu un lot de colonizare de 10 hectare şi care nu au fost iobagi de la 1716, anul eliberării de sub dominaţia turcească, considerau că aceşti servitori agricoli, numiţi ,,birişi" sunt analogi cu iobagii şi nu intrau la stăpâni. În acest fel puţinii mari proprietari îşi aduceau birişii de pe pusta Ungariei unde se aflau mulţi oameni lipsiţi de pământ. Ori aceştia obişnuiţi lungă vreme să fie servitori şi să trăiască din simbria primită, nu se puteau obişnui, nici descurca cu ideea că ei sunt proprietari şi lucrează pe cont propriu. Preferau ca să lase riscurile intemperiilor şi a altor calamităţi în seama proprietarilor, iar ei să-şi primească sigur modesta simbrie, obişnuiţi cu un trai modest. Am constatat aceasta cu ocazia preluării moşiei de la Banloc de către regina Elisabeta. Aproape toţi foştii servitori agricoli care au fost în serviciul contelui Karácsonyi, s-au prezentat pentru să fie angajaţi în calitatea lor cea veche. Decât doar că acum erau mai bine remuneraţi.

Efectul acestei legi s-a văzut şi resimţit după 5-6 ani. Clasa cea mai sănătoasă din sate a fost a acestor proprietari mijlocii, cu 15-25 de hectare Aceştia îşi munceau ei ogorul cu ajutorul familiei. Lotul era destul de mare pentru a întreţine şi creşte un număr de animale de soi, cai, vaci, porci. Oamenii harnici nu se rezumau la monocultură. Căutau să încheie contracte pentru sfeclă de zahăr cu fabrica din Arad, tutun, fasole, soia etc. îngrăşau

20-30 de porci anual, vindeau lapte în cantităţi considerabile. Menţionez că în judeţul Timiş-Torontal activau un număr de 37 de fabrici de unt şi brânzeturi care colectau şi plăteau bine laptele. După criza economică din 1930-1932 lumea satelor şi-a revenit, aşa că în anii 1937-1941 era o stare extraordinar de înfloritoare şi o bunăstare considerabilă în satele bănăţene.

Fiind vorba de lumea satelor, aici trebuie să relev şi aspecte din viaţa culturală a bănăţenilor. În mod normal locuitorii Banatului au fost avantajaţi faţă de celelalte ţinuturi, prin faptul că după ieşirea turcilor din Banat în anul 1716, teritoriile părăsite au fost colonizate cu populaţie românească. În timpul când Banatul Olteniei a aparţinut Austriei, până la pacea de la Passarowitz (1729) au venit în Banat grupe importante de olteni, care au fost colonizaţi pe locuri solitare cu 16 iugăre de familie şi ½ iugăre, loc de casă. De asemenea şi băştinaşii de la şes au obţinut acelaşi lot de pământ.

După ieşirea turcilor au rămas teritorii imense necultivate, deoarece turcii n-au cruţat deloc poporul băştinaş, împovărându-l cu impozite grele sub diferite titluri. În urma acestor măsuri aspre populaţia Banatului s-a redus simţitor. O parte a populaţiei a fost silită să lucreze pe moşiile unor proprietari turci improvizaţi, pe care se numeau ,,spăii", de la spahii, călăreţii turci. Cuvântul de ,,spăie" a rămas în vocabularul bănăţean până în zilele noastre, pentru marii proprietari de pământ. Turcii cuceritori şi ocupanţi nu au dat importanţă agriculturii. Ei căutau să exploateze la maxim populaţia băştinaşă.

Cu totul fals este prezentată de unii istorici ocupaţia otomană în aceste regiuni. Ei afirmă că a fost o ocupaţie blândă şi că poporul nu a fost oprimat. Eroare colosală. Până în partea a doua a secolului al XVII-lea a fost o exploatare şi o teroare cruntă. A nu se uita că aici nu a fost vorba de suzeranitate turcă ca şi în principate, aici înţeleg şi Transilvania. La noi a fost un veritabil paşalâc, locuitorii erau şerbi.

Banatul şi o parte a Crişanei a fost paşalâc turcesc şi a fost înglobat la imperiul turcesc. Era un Beglerbeg la Timişoara şi un alt paşalâc la Oradea. Procurarea de hrană pentru garnizoanele turceşti, foarte numeroase căci doar Banatul era un teritoriu ,,limes" de frontieră turcesc, era rechiziţionată de la băştinaşi, nu era adusă din alte părţi ale imperiului. În această epocă au început turcii să împartă pământ băştinaşilor, un fel de reformă agrară primitivă, crezând pe drept cuvânt că în felul acesta vor putea scoate beneficii mai importante din această regiune. Măsura a fost cam tardivă, în tot cazul însă a fost o premisă la colonizarea Banatului. Această colonizare a început cu români băştinaşi şi cu olteni, al căror exod a fost oprit în urma păcii de la Passarowitz. S-a continuat cu sârbii lui Arsenie Cernoievici plasaţi în regiunea dintre Dunăre şi Tisa. Doar mai târziu s-a

recurs la colonizare de germani, francezi, italieni, spanioli, bulgari catolici din Bulgaria.

Un fapt este cert. După ieşirea turcilor din Banat, populaţia acestei regiuni a fost 100% românească. Cei care au rezistat urgiei turceşti au fost băştinaşii, săteni români legaţi de glie de milenii. Au dat bir cu fugiţii acei nobili valahi, din scaunele nobiliare, care înainte de invazia turcească au condus destinele acestei regiuni. Au plecat familia Gârliştenilor, care au dat doi bani Banatului de Severin. Au ajuns apoi să se numească Gerliczy, având domenii în comuna Deszk din judeţul Torontal. A plecat în Ardeal familia Jojica, care au ajuns baroni Jósika. Ultimul preşedinte al Casei Magnaţilor din Budapesta a fost baronul Jósika, care avea moşie în judeţul Sălaj şi Hunedoara. Familia Măciucaş a ajuns să fie Macs Kásy, iar familia Pereni au ajuns să fie baronii Perényi. În felul acesta nobilii români, care au dominat scaunele nobiliare din Banat, au ajuns să îngroaşe rândurile magnaţilor unguri, deznaţionalizându-se.

Românii şi sârbii au obţinut loturi de 16 iugăre, pe când şvabii italienii, francezii catolici, inclusiv cele câteva mii de bulgari – catolici şi ei –, au obţinut loturi de 38 de iugăre (20 Ha).

Şi după colonizare au rămas pământuri libere care au fost vândute la licitaţie. Cumpărătorii au fost în mare parte negustori bogaţi, mai ales macedo-români şi în parte sârbi. Atunci au cumpărat latifundii importante familiile Mocioni, Sina, Nacu, Dodani, Duca, Nopcea, Crăciun etc. macedoromâni şi câteva familii sârbeşti cum ar fi Csekoniks, Baich şi alte câteva. Odată colonizat acest Banat, a început o agricultură intensă şi raţională, transformându-l în regiunea cea mai fertilă şi mai bogată din monarhie.

Dreptul de a înstrăina loturile provenite în urma reformei agrare a avut un rezultat salutar şi în celelalte regiuni ale ţării. Părţile mai înapoiate din Vechiul Regat, pe parcurs au intrat în legătură cu ţinuturile transcarpatine, însuşindu-şi cunoştinţe mai temeinice de agricultură, care cu vremea au adus roade bune. Tocmai faptul că lumea satelor a căutat să progreseze şi să se ridice pe plan agricol, i-a făcut să se îndatoreze la bănci, luând împrumuturi cu dobânzi destul de urcate.

Criza economică mondială, care a început în S.U.A. în anul 1929, s-a întins şi în Europa, ajungând în ţara noastră în plin în anul 1930. Produsele agricole au suferit căderi extraordinare. De la 600 lei, preţul a 100 kg de grâu, a scăzut la 120-150 de lei. Asemenea s-au micşorat şi preţurile celorlalte cereale. A scăzut în aceiaşi proporţie şi preţul vitelor. Pentru România, ţară agricolă, această scădere de preţuri a fost fatală. Oamenii au ajuns să nu mai poată plăti dobânzile după datorii. De achitarea capitalului

împrumutat nici vorbă. S-a ajuns să se ia măsuri pentru suspendarea execuţiilor judecătoreşti, pentru a nu provoca nemulţumiri la scară mare.

Dacă nu se face cu un an înainte stabilizarea leului cu mari sacrificii, rezolvarea crizei se putea face destul de uşor prin devalorizarea leului. În felul acesta toate datoriile se reduceau la nimic. Doar câteva bănci ar fi ajuns în dificultate. În urma crizei şi aşa câteva bănci, care nu erau aşezate pe baze destul de solide, au ajuns în mare impas. ,,Banca Marmorosch Blank", cea mai mare din Vechiul Regat, a falimentat. De la noi au ajuns în panică băncile ,,Victoria" din Arad, ,,Timişana" din Timişoara şi ,,Bihoreana" din Oradea. Cu largul sprijin al B.N.R., cele trei au fuzionat într-o singură bancă sub denumirea de ,,Victoria" din Arad, cu sucursale la Timişoara şi Oradea.

În anul 1930, în ziua de 6 iunie, s-a întâmplat un eveniment de o importanţă mare pentru ţară. Am amintit mai sus că regenţa în componenţa ei nu putea face faţă situaţiei. În anul 1929 a decedat regentul Buzdugan, un om de drept reputat, fiind înlocuit de Costică Sărăţeanu, consilier la Înalta Curte de Casaţie, cumnat cu Mihai Popovici, figură destul de ştearsă. Prin alegerea lui, prestigiul şi aşa destul de şubred al regenţei, a scăzut şi mai mult.

Nehotărârea guvernului Maniu, care pe lângă alte racile era săpat de o grupare, destul de redusă, condusă de Constantin Stere din lăuntrul partidului, a slăbit din prestigiu în opinia publică. Deci o regenţă fără prestigiu, un guvern şovăitor, care ajuns la putere nu a putut să-şi înfăptuiască programul şi promisiunile făcute maselor largi ale alegătorilor săi, a determinat pe mulţi, chiar din sânul partidului de la putere, să-şi îndrepte privirile şi speranţele către cel exilat cu 4 ani mai înainte, şi care stătea în rezervă, petrecându-şi zilele alături de Lupeasca lui în Franţa.

Însuşi prinţul Nicolae, capul regenţei, dorea întoarcerea fratelui său mai mare, ne mai voind să-şi asume răspunderea pentru situaţia creată. Un grup de ofiţeri, în frunte cu coloneii Tătăranu şi Opriş, ajutaţi de un grup de deputaţi mai tineri ca Aurel Leucuţia, Cornel Bianu, Răchiţanu, Dinu Cesianu[300] etc., au sprijinit din plin această acţiune. Având largul concurs al celor mai mulţi ofiţeri din armată, Carol a fost determinat să vină în ţară şi să se urce pe tron. În după masa zilei de 6 iunie, Carol a aterizat cu un avion în apropierea Bucureştilor, fiind aşteptat de un regiment de vânători de sub comanda colonelului Gavrilă Marinescu[301].

[300] Dinu Cesianu (1887-1983), diplomat, a fost ministru plenipotenţiar în Franţa.

[301] Gavrilă Marinescu (1886-1940) a făcut parte dintre persoanele din anturajul regelui Carol al II-lea. A deţinut funcţii de conducere în departamentele de ordine şi apărare a statului. Asasinat la Jilava în 1940.

De pe aeroport, Carol s-a îndreptat spre Cotroceni, unde a luat contactul cu prinţul Nicolae şi ceilalţi membrii ai familiei, minus Elena[302] soţia lui. În sânul partidului de la putere consternare, mirare şi bucurie. Fiecare după legea lui. Surpriza cea mai mare a avut-o şeful guvernului Iuliu Maniu, care n-a fost pus la curent cu acest puci, organizat în mare parte chiar de către unii membrii ai partidului. Discuţii tratative şi nesiguranţă.

Maniu în ruptul capului nu admitea ca să se urce pe tron Carol. Evoca textul constituţiei şi se baza pe temeri legale. Tatăl nu putea să detroneze fiul, rege legal şi constituţional. S-a ajuns la concluzia să i se propună lui Carol să primească locul lui Nicolae în regenţă, mai apoi să fie regent unic până la majoratul lui Mihai. Carol n-a acceptat nici una din oferte. Voia să fie suveran. Pe ziua de 8 iunie au fost convocate corpurile legiuitoare. Majoritatea senatorilor şi deputaţilor l-au primit cu ovaţii răsunătoare şi cu multe speranţe, care ulterior s-au dovedit nejustificate.

Venerabilul preşedinte al Camerei Deputaţilor Ştefan Cicio Pop, care a prezidat şedinţa corpurilor legiuitoare şi care a primit jurământul regelui, a ţinut un impresionant şi foarte curajos discurs. A spus răspicat noului rege tot ce aşteaptă ţara românească de la suveranul său. A încheiat vorbirea cu un surprinzător apel, rostind următoarea frază: „Maiestate! Ţara nu se amestecă în chestiunile familiare ale regelui său. Dar această ţară doreşte ca la Alba Iulia regele să fie încoronat alături de regină."

Carol impresionat de vorbele lui Ştefan Cicio Pop, în ţinută de mare paradă, cu coif şi penaj, s-a dus direct la reşedinţa reginei Elena, propunându-i să uite tot ce a fost şi să refacă căsătoria în interesul ţării şi al moştenitorului Mihai. Elena neînţelegătoare, a respins această ofertă, spunându-i că nu îşi primeşte soţul din braţele altei femei. Dacă se făcea împăcarea pe care a preconizat-o Ştefan Cicio-Pop, poate că domnia regelui Carol lua cu totul altă turnură. Echipa care a organizat aducerea în ţară a lui Carol, prin colonelul Tătăranu, a cerut promisiunea regelui că nu va aduce pe Lupeasca în ţară. Acest amănunt îl deţin chiar din gura colonelului Tătăranu, bun cunoscut al meu. Aceşti partizani ai lui Carol au foarte dezamăgiţi când, împotriva cuvântului dat, Lupeasca după câteva săptămâni şi-a făcut apariţia la Bucureşti.

Vinovatul principal de aducerea Lupeştii a fost Mihail Manoilescu, fost ministru în guvernul Averescu, de profesiune inginer, dar care se ocupa de problemele economice financiare. Indiscutabil că Manoilescu avea o

[302] Elena, Regina-Mamă a Regelui Mihai, a trăit între anii 1896-1982. A fost fiica regelui Constantin al Greciei şi a Sofiei de Prusia. În 1921 s-a căsătorit cu principele Carol. În 1925, Carol a cunoscut-o pe Elena Lupescu, care a fost mereu prezentă în viaţa regelui. În 7 iunie 1928, Elena a cerut desfacerea căsătoriei cu Carol.

inteligenţă remarcabilă, dar mai mult distructivă decât constructivă. Dezvolta o activitate multilaterală, dar de multe ori superficială şi nebazată. Dânsul, după întoarcerea în ţară a lui Carol, deodată s-a trezit mare partizan al regelui, căutând să pescuiască în apă tulbure. Sesizând situaţia creată de refuzul Elenei de a se împăca cu Carol, Manoilescu a luat drumul Parisului şi nu s-a oprit până la Elena Lupescu, oferindu-şi serviciile. Nu a fost greu să o convingă să vină în ţară.

Aducerea ei în ţară s-a făcut fără cunoştinţa guvernului, dar cu cunoştinţa organelor de poliţie şi siguranţă. Eugen Bianu, subdirectorul general al poliţiei şi siguranţei a aşteptat-o pe Lupeasca în gara de frontieră Jimbolia, aducând-o la Bucureşti. Evident Carol trebuia să aibă cunoştinţă de aceasta. Însuşi Bianu mi-a relatat cu o ocaziune, spunându-mi că Iuliu Maniu nu i-a iertat niciodată acest pas, mai ales că Bianu conta ca un om intim al lui Maniu.

Iuliu Maniu, care de la început a fost contra instalării pe tron a lui Carol, în urma evenimentelor a prezentat demisia guvernului. A refuzat să formeze noul guvern, care după multe tergiversări a fost alcătuit de către George Mironescu, fostul ministru de externe. Mihail Manoilescu s-a grăbit să se înscrie în P.N.Ţ., fiind numit în noul guvern ministru al comerţului.

Aproape un an de zile a cârmuit guvernul Mironescu, sabotat de către preşedintele partidului Iuliu Maniu, care preconiza retragerea de la conducerea ţării şi trecerea în opoziţie. Atitudinea lui Maniu a creat două curente contradictorii în sânul partidului. O bună parte a ardelenilor erau de părerea şefului, alţii se simţeau bine la conducere şi cereau continuarea guvernării.

Criza economică generală care a atins şi ţara noastră, precum şi zbuciumările din sânul partidului, făceau tot mai grea guvernarea lui Mironescu, un om distins, dar care nu avea nici autoritatea, nici energia de a asigura unitatea partidului.

Se căuta o platformă de retragere în mod onorabil de la putere. Ocazia s-a ivit cu prilejul votării unui proiect de lege depus de către Mihai Manoilescu, detestat de majoritatea mare a parlamentarilor. Cu ocaziunea punerii la vot a proiectului de lege, majoritatea deputaţilor au părăsit incinta Camerei Deputaţilor, ieşind pe culoare, neprezentându-se la vot. Proiectul de lege nu a întrunit minimul de 100 de voturi cerut de lege aşa că proiectul a căzut, echivalând cu un vot de blam dat ministrului comerţului. Acesta s-a grăbit să-şi dea demisia, provocând demisia întregului cabinet. A fost încredinţat din nou Mironescu cu formarea guvernului, dar conducerea partidului s-a împotrivit categoric, aşa că P.N.Ţ. s-a retras de la guvern intrând în opoziţie.

Unul din cei mai fervenţi susţinători ai regelui a fost Nicolae Iorga, fostul lui profesor. Iorga avea fără discuţie o faimă deosebită ca savant, dar partidul lui politic era aproape inexistent. Bazându-se pe marele prestigiu al lui Iorga, regele l-a încredinţat cu formarea guvernului.

Iorga s-a năzuit să formeze un guvern de colaborare cu celelalte partide. Evident P.N.Ţ., cea mai puternică forţă politică din ţară, l-a refuzat categoric. Partidul averescan nu mai conta, a devenit o cantitate neglijabilă. A rămas în rezervă Partidul Naţional Liberal.

Este ştiut că exilarea lui Carol din 1925 s-a datorat în parte covârşitoare lui Ionel Brătianu, cumnatul lui Barbu Ştirbei şi partidului liberal. La întoarcerea lui Carol în ţară Ionel Brătianu era mort şi partidul era condus de Vintilă Brătianu, fratele lui Ionel. De la început P.N.L. a adoptat o poziţie categoric ostilă lui Carol, Vintilă Brătianu a declarat-o public şi deschis, că partidul liberal niciodată nu va colabora cu regele uzurpator Carol.

Această atitudine ostilă a conducerii partidului a provocat o scindare în partid. Tânărul George Brătianu, profesor universitar la catedra de istorie, fiul lui Ionel Brătianu din prima căsătorie a acestuia cu prinţesa Moruzzi, adversar al lui Barbu Ştirbei, fratele soţiei a doua a lui Ionel Brătianu şi adversar neîmpăcat al lui Carol, s-a declarat aderent al lui Carol proclamându-se pe sine adevăratul conducător al partidului liberal. O parte destul de importantă a partidului s-a alăturat lui George Brătianu, aşa că s-au format două partide liberale, unul condus de Vintilă cu care au rămas bătrânii partidului şi al doilea partid liberal sub conducerea lui George Brătianu, bazându-se pe elemente mai tinere şi dinamice din partid.

Nicolae Iorga a cerut concursul liberalilor pentru guvernare. Aceasta s-a făcut cu toată plăcerea de liberali, dând tot sprijinul electoral şi candidând un număr mare de partizani de mâna a doua pe listele guvernamentale. A mai apelat Nicolae Iorga, spre nefericirea lui, şi la ajutorul lui Argetoianu, pe care l-a făcut ministru de interne şi ministru de finanţe. Lui Argetoianu îi plăcea să pozeze în rolul de Joly Jocker. Medic care nu a profesat niciodată medicina, ştia şi făcea de toate, fără a se pricepe la ceva. Ştia să încaseze banii, să facă afaceri veroase, să tragă sfori şi să facă butade. Era de un cinism total, revoltător. Nu credea în nimic şi în nimeni şi nu avea nimic sfânt pe lume. Acestui om i-a încredinţat Iorga cele două departamente cheie. În rest membrii guvernului erau improvizaţi, adunaţi la întâmplare. Iorga pe lângă preşedinţia cabinetului şi-a rezervat ministerul instrucţiunii publice. La externe a numit pe un Ghica[303], care a

[303] Dimitrie Ghica (1875-1967), ministru la externe în 1931-1932 în guvernul N. Iorga, a fost mulţi ani diplomat în Turcia, Italia, Franţa.

funcţionat mulţi ani în calitate de ministru plenipotenţiar. Spre surprinderea lui Iorga şi a celorlalţi a trebuit foarte curând să constate că noul ministru de externe nu prea ştie românește. Oricum un ministru este obligat să răspundă în parlament la interpelările senatorilor şi deputaţilor şi acest răspuns trebuie să fie făcut în limba română. Iorga s-a descotorosit la iuţeală de acest membru al familiei princiare Ghica, dar care în calitatea sa de ministru plenipotenţiar al României nu ştia românește.

Guvernarea Iorga a fost handicapată din plin de criza economică mondială care bântuia prin toată Europa. Cu un guvern compus din elemente eterogene era inevitabil haosul care la scurt timp după venirea la putere s-a produs cu toată forţa.

Cu finanţele conduse de Argetoianu s-a produs debandada. Visteria statului a ajuns goală, încât nu putea face faţă obligaţiilor celor mai elementare. Funcţionarii nu îşi primeau salariile, ceea ce era fără precedent în istoria statului român. Ofiţerii nu primeau soldele, nu erau bani pentru hrana soldaţilor, iar comandamentul era obligat să trimită în concediu cea mai mare parte a efectivului. Cu poliţie şi jandarmerie care nu primeau salariile nu se putea menţine ordinea.

Preţul produselor agricole a scăzut în mod dezastruos şi nu era piaţă de desfacere. Iorga nu-şi putea reveni şi nu avea soluţii pentru situaţia mai mult decât critică. Argetoianu cu cinismul lui, era în situaţia dată cu totul deplasat, era huiduit şi înjurat de toată lumea.

Iorga ne mai putând face faţă şi pierzându-şi nervii în disperare s-a dus să se odihnească pe litoral. Aici au venit la dânsul delegaţii de învăţători şi profesori arătându-i situaţia disperată şi cerând ajutor. De 6-7 luni oamenii nu şi-au primit salariile. La un moment dat membrii corpului didactic au devenit insistenţi. Iorga pierzându-şi cumpătul le-a adresat cuvinte care au rămas de pomină: ,,dacă nu aveţi cu ce trăi aruncaţi-vă în mare.”

Această ieşire a lui Iorga devenită publică prin ziare, a fost picătura care a trecut peste pahar. Regele a sesizat situaţia critică fără posibilitate să salveze în care s-a aflat Iorga şi a demis guvernul. În loc să se bucure că a scăpat de belea, s-a supărat foc şi a avut ieşiri vehemente la adresa regelui. Mai târziu s-au împăcat şi raporturile dintre suveran şi Iorga au ajuns la normal.

După plecarea guvernului Iorga criza politică a devenit acută şi succesiunea la guvern deschisă. De venirea liberalilor nu putea fi vorba. Vintilă Brătianu a murit şi el. Succesorul său, I. G. Duca[304], a declarat că ,,cu

[304] I. G. Duca (1879-1933) este considerat unul din marii oameni politici ai ţării. A căzut sub gloanţele adversarilor săi politici pe peronul gării din Sinaia.

acest domn – vizându-l pe suveran – nu va da mâna niciodată." Partidul averescan era în plină descompunere. George Brătianu nu avea un partid închegat pentru a putea lua puterea. De Cuza[305] sau Garda de Fier nu putea fi vorba. Singura soluție a rămas deci ca regele să se adreseze din nou P.N.Ț.. Moștenirea grea care trebuia preluată nu tenta pe nimeni. Iuliu Maniu era categoric împotriva venirii la guvern a partidului. Căuta din toate puterile să facă mizerii și dificultăți regelui.

Majoritatea membrilor partidului erau însă de părere contrară. Țara nu putea fi lăsată în halul în care era. Era o datorie patriotică de a salva situația. În această situație s-a apelat la Alexandru Vaida Voevod, cerându-i să formeze un guvern P.N.Ț.. În ședința partidului cu mare majoritate de voturi s-a hotărât ca Vaida să primească însărcinarea și să formeze un nou guvern național țărănist. La începutul lunii iunie a anului 1932 partidul era din nou la putere. Vaida prim ministru, iar Maniu președintele partidului. Garnitura cu care a venit Vaida dădea speranțe pentru o guvernare echilibrată. Moștenirea primită de la Iorga era însă dezastruoasă. Salariile funcționarilor neplătite de 7-8 luni de zile, caz fără precedent în istoria țării. În afară de aceasta mai era și o criză economică foarte accentuată.

Eu, cu toate protestele, am fost numit în funcția de prefect al județului Timiș-Torontal. Și aici o moștenire cât se poate de îngrijorătoare. Antecesorul meu Furlugianu, ginerele generalului Petala, membru al partidului liberal, era complet străin de cele administrative. Fost ofițer activ de cavalerie, bărbat frumos, impozant, s-a căsătorit cu fiica generalului Petala, o femeie mică de statură, tuciurie, urâțică, dar foarte spirituală. Ea era șeful casei, cuvântul ei era hotărâtor nu al lui Furli, cum îi spunea ea și intimii familiei. Dar administrație nu știa nici ea. Subprefectul Ionescu, funcționar administrativ de meserie, om bolnăvicios, era și el poate mai mult decât șeful lui sub papucul soției, care nu era nici măcar spirituală. Ionescu își căuta de sănătate, se plimba însoțit de copilul soției din prima căsătorie, fără de care nu era lăsat să părăsească domiciliul.

Secretarul general Dr. Emil Țieranu, bunul meu prieten, un om de spirit, glumeț, simpatic, avea o scârbă pronunțată față de tot ce era muncă serioasă. În felul acesta pe cei doi colaboratori principali, subprefectul și secretarul general, nu mă puteam baza deloc. Rămâneau șefii de servicii. Șeful serviciului administrativ, Iosif Penția, era la bază notar comunal.

[305] Alexandru C. Cuza (1857-1947) are studii economice la Dresda, Paris, Berlin și Bruxelles. Se apropie ca gândire și atitudini de socialiști. După întregirea țării întemeiază „Liga Apărării Național Creștine" (1933), iar în 1935 fuzionează cu Partidul Național Agrar al lui Octavian Goga și formează Partidul Național Creștin. În guvernul Goga a îndeplinit atribuțiile de ministru de stat. Membru al Consiliului de Coroană.

Rutinar, fără orizont, fără îndrumare continuă nu dădea rezultate. Bun Bobei era şeful serviciului financiar, foarte bun era Manciu şeful serviciului economic şi un adevărat dezastru era şeful serviciului tehnic, inginerul Manciu.

Pe lângă chestiunile curente în suferinţă, a rămas de rezolvat o cauză foarte spinoasă. În primăvara anului 1932 au fost inundaţii în Banat şi în general în partea vestică a ţării. Cum reţeaua de îndiguire în judeţ era bine întreţinută, în judeţ, deşi situaţia era ameninţătoare, nu au fost cazuri de o gravitate mare.

Într-un punct unde până atunci nu au fost inundaţii, situaţia a devenit primejdioasă. Un pârâu foarte neînsemnat în care vara e aproape secat de tot, numit Beregsău, s-a umflat în mod excepţional, apa ajungând până în marginea de sus a digurilor. Alarmat, şeful judeţului s-a grăbit la faţa locului. Acolo îl aştepta un tânăr inginer de la sindicatele de îndiguire cu numele de Frătici. Dacă apa trecea peste dig, comuna învecinată Beregsăul Mare era serios ameninţată să fie inundată. S-au sfătuit prefectul, şeful judeţului şi reprezentantul guvernului cu inginerul care reprezenta sindicatele de apă şi au hotărât să înlăture pericolul prin aceea că taie digul în partea opusă şi slobod apa pe moşia lui Stan Vidrighin, salvând în felul acesta comuna.

Prefectul cătană, fără cunoştinţă de lege, inginerul tânăr fără experienţă şi el necunoscător în ale legii, nu ştiau că legea apelor, cea maghiară care în acea vreme era în uz pe acest teritoriu, opreşte în orice împrejurare tăierea digului. În caz de pericol trebuia să caute să-l fortifice după putinţă cu saci de pământ, rogojini, grinzi grele de lemn, care toate erau la îndemână. În nici un caz să se taie digul. Dacă fortificarea digului nu reuşeşte, apa se revarsă la voia întâmplării, unde rupe digul, fără a fi dirijată de mâna omenească.

S-a mai comis o greşeală fundamentală. Nici inginerul, nici prefectul, care poate nu ştia, n-au cerut date de la centrală, dacă apele sunt în creştere sau scad. Ar fi aflat că în amonte se prezintă o scădere simţitoare, deci pericolul de inundaţii a trecut şi nu se mai reclama nici o măsură de urgenţă.

Digul odată tăiat, puhoiul de apă s-a revărsat pe moşia doamnei Vidrighin şi de acolo a plecat mai departe la vale. Aşa-i apa, se scurge acolo unde-i mai jos terenul. În plină noapte sârbii din Beregsăul Mic, la o distanţă de 6 kilometri s-au trezit de un val de apă mare, cu totul neaşteptat. Au început să se dărâme case, dar mai ales grajduri şi alte construcţii clădite din pământ bătut. Cu greu au aflat bieţii oameni ce s-a întâmplat.

Prefectura a luat imediat măsuri ca cei sinistraţi să fie despăgubiţi. Deoarece prevederi bugetare pentru acest scop nu erau, ori modificare de buget nu se admitea decât în semestrul II al anului, s-a recurs la ajutorul comunelor şi la fondurile de ajutorare. Comunele s-au grăbit să răspundă, trimiţând sume după posibilitate din diferitele lor fonduri care puteau fi atacate pentru acest scop.

Suma adunată a trecut cu mult aşteptările şi prevederile. De altă parte oamenii mai cu stare au reparat stricăciunile suferite, fără să mai apeleze la ajutorul judeţului. În felul acesta, când am ajuns la prefectură am găsit un surplus important de bani, care se ridica la aproape două milioane de lei. Ne-a prins bine această sumă.

În nordul judeţului Mureşul a făcut ravagii mari, inundând terenuri agricole şi dărâmând case, mai ales în cartierul mărginaş al Lipovei, spre comuna Ususău, unde locuiau oameni nevoiaşi, care în majoritatea aveau case de pământ bătut. Imediat am luat hotărârea ca suma rămasă în plus să fie întrebuinţată la Lipova. Am cerut şi ajutorul fabricilor de cărămidă din judeţ, care ne-au pus la dispoziţie cărămida şi şindrila necesară cu preţ foarte redus, aşa că am putut construi peste 70 de case noi, solide, din cărămidă, acoperite cu ţiglă, cu ferestre foarte mari. Cu un cuvânt case frumoase, cu două camere mari, bucătărie şi cămară. Doar că nu s-au mai ajuns banii pentru tencuială şi zugrăvire, sarcină ce a rămas pe seama gazdelor, care au ajuns gratuit la casă frumoasă, în locul cocioabei din pământ bătut distrusă de ape. După 10-12 ani, trecând pe acolo, a trebuit să constat că nici unul din cei ajutoraţi nu şi-a tencuit casa pe din afară. Au văruit-o pe dinăuntru, restul a rămas aşa cum le-a făcut prefectura în anul 1932. Aşa au ajuns lipovenii nevoiaşi să profite de un gest necugetat al lui Furli

După dizolvarea parlamentului iorghist s-au fixat noi alegeri pentru jumătatea lunii iulie. Grea sarcină. Noi care în opoziţie singuri am întrunit 36 % din voturi, la putere fiind şi având ca asociaţi pe şvabi, cu greu am întrunit 42,8 %. Explicaţia foarte simplă. În guvernarea precedentă, director al regiunii Banatului, de care nu a mai ţinut şi judeţul Arad şi Hunedoara, a fost Sever Bocu. Nenea Sever era un bun ziarist, scria articole frumoase. Încolo boem (modest spus), dezorganizat, şi-a construit o casă splendidă la Lipova, cheltuind peste puterile lui. Şi-a adus materiale din străinătate, brocarturi şi mătăsuri din Franţa, cu care a avut apoi buclucuri mari la vamă. Procese penibile. Atacuri furibunde în presa opoziţionistă.

Pupăză peste colac a intervenit un incident tragic care a agravat situaţia. Am amintit în prima guvernare că prefect a fost un om distins, Dr. Liviu Cigăreanu. Acesta în anul 1930, în urma unor neplăceri familiare, a

părăsit prefectura. În locul lui a fost numit un funcţionar de carieră, Dr. Valer Boleanţu, primpretorul plăşii Buziaş. Funcţionar cunoscut. Conştiincios, cinstit, acest Boleanţu[306] nu a făcut figură ca prefect. Defectul lui era că, fiind recunoscător faţă de Bocu care l-a înălţat la acest grad, executa orbeşte tot ce-i cerea Bocu. Dar Bocu i-a cerut şi bani cu împrumut. Boleanţu i-a dat cu chitanţă, dar din banii prefecturii. Catastrofa a venit în aprilie 1931, când a demisionat guvernul şi a venit Iorga la putere. Boleanţu avea lipsă peste 600000 lei în casă, în schimb avea o chitanţă de la Bocu, care nu acoperea nici de cum lipsa în mod legal.

Bocu se vede că avea şi alte goluri. La schimbarea de guvern Bocu a declarat că el nu demisionează. Se consideră funcţionar administrativ de carieră şi nu politic. Deci rămâne. Iorga n-a voit să ştie de această interpretare ,,sui generis". La scurt timp după venirea la guvern a făcut o rundă prin ţară, atingând şi Timişoara. Pe Bocu pur şi simplu nu l-a primit şi n-a voit să ştie de el. În schimb i-a plăcut automobilul ,,Lincoln" pe care îl avea Bocu, recte Directoratul Banatului, care era mai frumos şi mai elegant decât al primului ministru şi fără să ţină seama şi de anumite reguli şi legi, a luat pur şi simplu ,,Lincolnul" Directoratului, cu care şi-a continuat drumul prin ţară.

În schimb Iorga a oferit lui Boleanţu postul de prefect al judeţului. Acesta cu toate că ştia că este descoperit cu o sumă mare, a refuzat categoric. A declarat-o vârtos că nu poate fi neloial faţă de partidul care l-a ridicat, deci mulţumeşte de cinste, dar nu poate accepta.

Între timp, Maniu a aflat că Bocu refuză să-şi prezinte demisia. Într-o noapte mă cheamă la telefon şi mă întreabă: ,,Ce-i cu Bocu, se ţine de nebunii?" I-am răspuns că Bocu refuză să demisioneze pe considerente care nu ţin, substratul acestui refuz fiind cu totul altul. M-a invitat în aceiaşi zi să mă prezint la Bucureşti. La rândul meu l-am invitat pe bunul meu prieten Alexandru Iancu, care întâmplător se afla în Timişoara, să vină cu mine la Bucureşti.

Ne-am prezentat seara târziu după sosirea trenului la locuinţa lui Maniu din strada Clopotarii Vechi, nr. 1, unde locuia cu Ion Lugojanu. I-am arătat situaţia aşa cum este. Maniu, indignat la culme, a tras o înjurătură românească, singura pe care am auzit-o ieşind din gura lui, l-a chemat la telefon pe Costică Anghelescu şi i-a dat dispoziţie că a doua zi să-mi pună la dispoziţie din fondurile partidului suma pe care o datorează Bocu, să predau banii lui Boleanţu şi să preiau chitanţa lui Bocu. A doua zi totodată Maniu a

[306] Valeriu Boleanţu (1882-1932), originar din Satu Nou (Serbia), stabilit în Timişoara după Unirea din 1918. Prefect de Timiş.

dat ordin ca Bocu să nu mai fie candidat pe lista partidului. Mi-a dat două coli de hârtie în alb, ca să-l candidăm pe dânsul cap de listă.

Ajuns acasă cu banii, suma de 620000 de lei a fost plătită lui Boleanţu, iar chitanţa a fost preluată de mine. În felul acesta minusul de la prefectură a fost lichidat. Spre surpriza generală, după vreo două săptămâni Boleanţu s-a sinucis, trăgându-şi un glonte în tâmplă. Toată lumea a comentat cazul acuzându-l pe Bocu ca vinovat de moartea lui Boleanţu. Adevărul este cu totul altul. Boleanţu avea doi copii, un băiat de 18-19 ani şi o fetită mai mică de 10-11 ani. Băiatul uşuratic a apucat pe căi greşite. Într-o zi s-a dus la lupanarul zis ,,München" din Timişoara, unde a făcut un chef cu scandal enorm, a dat lumea afară, a tratat fetele din local cu mâncare şi băutură. Nota cu suma mare a fost prezentată lui Boleanţu bătrânul. Acesta a adunat banii cum a putut şi a plătit, dar a tras consecinţele şi s-a sinucis. De altfel se vede că aceasta era o tară familiară. Un frate mai mare al lui, cu mai mulţi ani înainte s-a spânzurat. Un alt frate s-a sinucis prin împuşcare. Aşa a fost tragedia familiei. Aici amintesc fetiţa lui, un element excepţional, a luat diploma de inginer geodezic. A ajuns director general în Ministerul Agriculturii. Spre marea surpriză a cunoscuţilor şi dânsa s-a sinucis, aruncându-se în lacul Florească. Recent şi băiatul acestei fete, inginer de meserie, s-a sinucis.

Maniu bătut la cap de Pufi Leucuţa şi ceilalţi căţeluşi care îl înconjurau a revenit asupra dispoziţiei luate şi a dispus ca totuşi Bocu să fie candidat în cap de listă pentru Adunarea Deputaţilor. Pentru lista de la Senat cap de listă a fost desemnat inginerul Stan Vidrighin, fostul director general al C.F.R.

Vidrighin, în comparaţie cu Bocu, era un om excepţional. Cinstit, capabil, om constructiv. După cum am amintit, la venirea la putere a P.N.Ţ., Vidrighin a fost angajat cu contract în calitate de director general al C.F.R., cu un salariu de 3000000 lei pe an. În tot cazul o sumă enormă. Natural acest fapt a trezit o furtună mare în presa opoziţionistă, care acuză partidul că face risipă de banii statului pentru a-şi căpătui partizanii.

Adevărul este că Vidrighin, cu toată suma enormă care i s-a fixat prin contractul încheiat, nu a făcut o afacere bună. Dânsul după ce a terminat lucrările la apeduct şi canal în municipiul Timişoara, ca semn de recunoştinţă autorităţile locale au încheiat cu Vidrighin un contract pe viaţă, în care îi asigură cel mai mare salariu pe care îl plăteşte primăria Timişoarei şi 1% din încasările de administrare a apei şi canalului. În cifre exprimat, acest 1 % însemna 40000 de coroane aur anual, plus salariul care era aproximativ 7000-8000 de coroane. În era dintre cele două războaie Vidrighin încasa 1500000 lei. Era deci normal că renunţând la acest contract

să ceară un salariu cel puţin echivalent pentru un post nou în care era asigurat numai pe 3 ani. Notez că impozitul la 3 milioane de lei era de 40 %, deci 1200000.

În tot cazul presa opoziţionistă a făcut mare tapaj pe această chestiune. Oricum lumea mare este invidioasă şi veşnic nemulţumită, nu vede cu ochi buni pe aceia care câştigă sume atât de fabuloase ca Vidrighin. Nu analizează nici merite, nici capacităţile, şi nici randamentul. Nu ia în seamă decât suma mare, extrem de mare pe care o câştigă unii şi suma derizorie pe care o câştigă el, cetăţeanul de rând.

Pentru cele arătate mai sus, nici Sever Bocu capul de listă pentru Adunarea Deputaţilor, şi nici Stan Vidrighin, capul de listă pentru Senat, nu erau în plăcuta situaţie de a participa în mod efectiv la campania electorală.

Liberalii, care din 1928 n-au guvernat, deci în tot timpul crizei economice n-au avut nici o răspundere, evident că exploatau din plin situaţia economică grea. A mai apărut cu liste proprii şi Garda de Fier sub conducerea lui Corneliu Zelea Codreanu[307], care desfăşura o propagandă deşănţată, demagogie naţională anarhistă, care, natural, îşi avea efectul ei mai ales în cercurile de tineret. La toate acestea se adaugă şi împrejurarea că partidul german „Volkspartei" era într-o mare derută. Pe lângă faptul că liberalii aveau o fracţiune germană în frunte cu Kaetsch şi Frecot, tineretul a început foarte activ să dezvolte o propagandă hitleristă foarte asiduă. În felul acesta nu ne puteam baza nici pe partenerul nostru principal. Social-democraţii, care aveau un candidat pe lista noastră, ne aduceau cel mult 1500-2000 de voturi, deci 12 % din totalul votanţilor. Un aport într-adevăr modest, pentru care însă au obţinut un loc de deputat în persoana lui Lothar Rădăceanu[308], profesor în Cernăuţi.

---

[307] Corneliu Zelea Codreanu s-a născut la Iaşi, în 1899. A fost elev al Liceului Militar de la Mănăstirea Dealu. A făcut studii de drept la Berlin, Jena şi Grenoble. Doctor în drept. În 1928, a înfiinţat legiunea Arhanghelul Mihail, iar în 1930, Garda de Fier. S-a manifestat ca un tânăr curajos, perseverent, demn, virtuos în relaţii interumane. A ridicat la rol de virtute naţională efectuarea unui asasinat ca formă de penalizare a unei convingeri politice sau atitudini ce nu îi conveneau în configuraţia politică a timpului. Pentru el întrebările grave îi sunt defavorabile. Are drept, ca şef de partid, de a promova ideea suprimării adversarului politic prin crimă? Cine are dreptul de a stabili efectuarea unui act punitiv de suprimare a vieţii adversarilor admiţând chiar că ei ar fi greşit? În lumina logicii răzbunării au fost ucişi foştii premieri: I. G. Duca, Armand Călinescu, N. Iorga, generalul Argeşanu. Ceea ce este curat şi virtuos, uman în activitatea lui C. Codreanu trebuie admis, dar ocrotirea crimelor trebuie condamnată cu vigoare.

[308] Lothar Rădăceanu (1899-1955), om politic socialist. În 1948, la unificarea celor două partide muncitoreşti din ţară, a urmat aripa procomunistă, devenind unul dintre fruntaşii Partidului Muncitoresc Român.

Pe lângă toate acestea trebuie să constat că dintre cei 15 candidaţi de pe listă, în afară de Dr. Alexandru Iancu de la Caciova, nici unul dintre candidaţi nu avea o suprafaţă electorală, nu avea popularitate. Ne-a mai impus şi centrul două marionete cu totul necunoscute în judeţ, în afară de Pufi Leucuţia, care nu producea decât efect negativ. O parte din vechii oameni ca Dr. Liviu Cigăreanu, generalul Domăşneanu, Dr. Ion Pascu numit notar public la Jimbolia, Dr. Sever Bugariu notar public la Recaş şi Dr. Coriolan Baltă bolnav, nu puteau candida. A trebuit să înfruntăm corpul electoral cu candidaţi de valoare foarte modestă, necunoscuţi în judeţ.

În această situaţie a trebuit să umblu eu prin judeţ, natural nu la adunări, ci vizitam pe fruntaşii noştri de prin sate, dându-le curaj şi îndemnându-i la o activitate cât se poate de intensă. Aşa se explică rezultatul destul de modest obţinut la alegeri.

După alegeri, am fost invitat la preşedintele Iuliu Maniu pentru a-i da explicaţii asupra motivelor care se datorează acestui rezultat modest. I-am arătat motivele reale. I-am amintit situaţia lui Bocu. N-a zis nici un cuvânt, nici un reproş, dar nu i-a plăcut faptul că i-am amintit de cele trecute.

Cu tot rezultatul modest obţinut, considerând că în alegeri au participat 7 partide din opoziţie, voturile s-au fărâmiţat în aşa fel că noi am luat toate locurile în cameră, şi toate locurile în Senat. Aceasta datorită legii electorale aflate atunci in vigoare.

Un loc în Cameră după calcule trebuia să revină liberalilor lui George Brătianu. În urma unui aranjament în sânul partidului georgist, Iuliu Coste, care trebuia să obţină acest loc, a renunţat în favoarea altui membru de partid, Constantin Giurescu[309], istoricul, care urma după dânsul, natural în alt judeţ din ţară. În felul acesta ne-au rămas toate cele 10 locuri.

După alegeri spiritele s-au calmat, am intrat în făgaşul normal şi am început lupta grea pentru înlăturarea greutăţilor moştenite de la guvernarea Nicolae Iorga. Mai întâi trebuiau câştigate fondurile necesare pentru plata salariilor restante. După 3 luni toate salariile restante au fost achitate şi toţi funcţionarii erau cu plata la zi. A fost un prim succes. Această împrejurare a făcut ca toţi funcţionarii de stat să depună eforturile maxime pentru a obţine rezultate bune în conducerea treburilor publice.

[309] Constantin C. Giurescu (1901-1977), originar din Focşani, fiu al istoricului Constantin Giurescu, mort în ani de putere creatoare. După studii strălucite în ţară şi în Franţa, C.C. Giurescu a fost profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti. Autorul unei sinteze metodice de istorie a românilor şi a unor monografii închinate pescuitului, pădurii, evoluţiei oraşului Bucureşti, C.C. Giurescu s-a afirmat ca unul din marii istorici ai ţării.

Deşi guvernul n-a stat decât 18 luni la guvernare, a produs rezultate apreciabile. În judeţ s-a procedat la repararea şi construirea de şosele şi porturi. S-a construit şoseaua pietruită de la Beşenova. Veche, până la Beba Veche, în lungime de 20 de kilometri. S-au construit cele două poduri peste Timiş de la Cebza şi cel din calea Buziaşului.

S-a purces pe toate căile la redresarea agriculturii. După un an de la venirea la guvern situaţia a început să se normalizeze. Preţul cerealelor şi animalelor a ajuns aproape la normal. Problema majoră era însă soluţionarea datoriilor agricole. S-a adus o lege prin care se dispunea suspendarea execuţiilor silite pentru datoriile agricultorilor. S-a votat o lege prin care se fixează cifra dobânzilor bancare. S-a votat o lege contra speculei. Toate acestea au avut rezultate apreciabile.

Dar cu toate acestea guvernarea mergea greu din cauza situaţiei interne a partidului. Preşedintele Iuliu Maniu nu se împăca deloc cu faptul că Vaida era prim-ministru şi pe deasupra treburile publice mergeau bine, întărind prestigiul guvernului şi implicit al partidului.

Motivul de dezbinare şi conflict s-a ivit în luna octombrie 1932. Alexandru Vaida ocupându-se de situaţia internaţională a trebuit să constate că în acel moment eram aproape singura ţară din Europa care nu şi-a normalizat legăturile diplomatice cu U.R.S.S.. Eram ţară vecină cu colosul cel mai mare din Europa, aveam deci tot interesul ca să căutăm o apropiere, mai ales că şi situaţia Basarabiei cerea acest lucru.

După ce a fost pusă pe tapet această problemă, s-a produs un uragan politic furios în ţară. Natural tonul era dat de liberali, care vedeau un bun prilej pentru răsturnarea guvernului. De altă parte Garda de Fier a început o acţiune cât se poate nelalocul ei. Aceste fenomene era natural să se producă şi nu ar fi supărat prea mult şi nici situaţia guvernului nu era afectată.

Ceea ce era însă supărător a fost faptul că conducerea propriului partid era de acord cu opoziţia şi nu aproba politica preconizată de propriul guvern. În şedinţa Camerei de la tribună George Brătianu a fost cel care a deschis lupta. Cum partidul, prin conducerea lui Maniu, fără a fi fost consultaţi membrii partidului, care în majoritatea lor îl susţineau pe Vaida, dorea căderea guvernului, s-a ajuns la demisia guvernului Vaida în octombrie 1932.

După ce Iuliu Maniu a provocat demisia guvernului, nu se mai putea eschiva şi a fost nevoit să primească sarcina de a forma noul guvern. Au început consultările pentru formarea acestuia. În acest sens a fost invitat să vină acasă şi Nicolae Titulescu, în acea vreme ambasador la Londra, el fiind un susţinător al politicii lui Maniu. Titulescu a pornit spre casă, făcând un ocol prin Belgrad. Pentru el politica internaţională prima faţă de toate.

Eu am primit ordin de la Ministerul de Interne, ca în ziua intrării in țară a lui Titulescu să-l aștept la gara de nord din Timișoara, pentru a-i ura bun venit. În ziua fixată la ora 12 m-am deplasat la gară când Titulescu trebuia să sosească de la Beograd prin stația de frontieră Stamora-Moravița. Aici avea legătură cu trenul ,,Simplon", care venea de la Paris și pleca spre București din gara Timișoara la ora 12 și 14 minute.

La gară m-a întâmpinat șeful stației Borlea, care spre surpriza mea mi-a făcut cunoscut că trenul special cu care sosește Titulescu încă nu a intrat în stația de frontieră. ,,Simplonul" fiind un tren internațional nu poate fi reținut mai mult de 10 minute, așa că va trebui să plece fără al aștepta pe Titulescu, care în cazul cel mai bun nu putea sosi înainte de ora 13, 30.

În grabă am plecat la restaurantul ,,Lloyd" unde am comandat o masă corespunzătoare pentru 12 persoane, neștiind câți sosesc în anturajul lui Titulescu. M-am întors la gară, unde de fapt pe la ora 13,30 a intrat trenul special cu Titulescu. M-am prezentat, l-am salutat în câteva cuvinte și i-am comunicat că legătura spre București a pierdut-o, așa că volens-nolens e silit să fie oaspetele meu la masă.

La început s-a înfuriat, dar după ce i s-a comunicat că ,,Simplonul" nu putea aștepta din motivele arătate. Șeful stației i-a pus în vedere că dacă dorește în decurs de două ore îi pune la dispoziție un tren special. A întrebat la ce oră ar sosi la București acel tren special. ,,Pe la unu sau două după miezul nopții. Și când pleacă și când sosește cel mai apropiat accelerat? Pe la ora 21 și sosește dimineața la ora 8." Răspunsul a fost: ,,Prefer să ajung la 8 dimineața. Și așa n-am fost niciodată la Timișoara și aș dori să o cunosc."

În anturajul lui Titulescu se afla doamna Nenișor, care făcea pe secretarul și încă doi tineri secretari. I-am poftit la masă la ,,Lloyd" unde proprietarul Mayer a pregătit un prânz pe cinste. Eu am pus să se telefoneze generalului Oprescu, primarului Dr. Gabor și colonelului Cornel Dragalina, invitându-i-i să vină la ,,Lloyd" pentru a-i face societate lui Titulescu.

După o masă copioasă, au început discuțiile. Vorba vine. Titulescu cuvânta și noi toți ascultam. Doamna Titulescu a plecat cu anturajul să viziteze orașul și să facă cumpărături. Noi, până la ora 21, după ce am și cinat nu ne-am ridicat de la loc.

Tema principală a lui Titulescu a fost natural incidentul Vaida. Eram curios cum vede Titulescu problema. N-a rămas dator cu explicațiile și spunea: ,,Am rămas stupefiat când am luat cunoștință de intențiile lui Vaida. Mă plimbam pe malurile Tamisei și îmi venea să urlu. Se poate ca Vaida, om cu experiență în materie de politică externă, să preconizeze atari tâmpenii. Cum adică să avem legație sovietică la București cu toate anexele? Oroare. De așa ceva nu poate fi vorba." Demonstra pe larg activitatea

legaţiilor U.R.S.S. din capitalele Europei, propaganda ce o făcea, activitatea subterană cu toate inconvenientele etc.

Am stat la masă, am mâncat şi beut destul de solid până la ora 9, ascultând peroraţiile foarte interesante ale lui Nicolae Titulescu, foarte rar punându-i-se câte o întrebare modestă. Am aflat lucruri interesante din activitatea lui de la Liga Naţiunilor. Evita întru-cât se putea să discute chestia optanţilor unguri[310], care a fost recent soluţionată, într-un mod nu tocmai favorabil nouă.

Înainte de plecare ne-a declarat, că s-a simţit extrem de bine în mijlocul nostru şi ne-a promis că în călătoriile lui, va căuta între două trenuri să facă un popas în Timişoara. Am luat promisiunea sub beneficiu de inventar, mai mult ca un act de curtoazie faţă de cei prezenţi. Adevărul este, că s-a ţinut de cuvânt, şi în timpul cât am fost eu prefect, încă de două ori a întrerupt călătoria în Timişoara. Ba chiar comanda mâncărurile lui favorite pe care cerea să i le servim. Cu o ocaziune l-am găzduit la mine acasă, pregătindu-i cu Cassoulet cu fasole (friptură de gâscă pe fasole), aşa cum şi-a comandat. A treia oară a venit cu Ion Mihalache, pe care îl ducea în străinătate. Râdea, că Mihalache cu toate insistenţele n-a voit să îmbrace haine ,,nemţeşti" şi să-şi ia cu sine frac, ci a călătorit în portul lui naţional, cu cămaşa de acasă. Mai păstrez şi acum fotografiile luate cu această ocazie. Ne-am fotografiat şi în celelalte ocaziuni, dar fotografiile au fost ridicate cu ocazia unei percheziţii.

În guvernul nou, format de către Iuliu Maniu, Titulescu a preluat portofoliul ministerului de externe. Natural că din chestiunea reluării raporturilor diplomatice cu U.R.S.S. nu s-a ales nimic.

Ministru de Interne a ajuns Ion Mihalache, având subsecretar de stat pe Armand Călinescu şi Ion Pop[311] din Alba. Cu cei doi subsecretari de stat

[310] *Problema optanţilor unguri* îşi are sorgintea în prevederile Tratatului de la Trianon din 1920. În baza acestui tratat, unii moşieri unguri din Transilvania au optat pentru naţionalitatea maghiară. Conform tratatului, persoanele care au optat pentru naţionalitatea maghiară îşi pot menţine bunurile pe teritoriul statului unde îşi aveau domiciliul înainte de opţiune, deci pe teritoriul statului român. Tratatul prevedea şi interzicerea confiscării acestor bunuri, iar în caz de litigiu cu statul, aveau dreptul să se adreseze unui *tribunal de arbitraj*. În virtutea acestor prevederi, optanţii au propus să li se recunoască *dreptul de proprietate* sau *răscumpărare* la preţuri exorbitante. Cererile optanţilor au fost sprijinite de guvernul de la Budapesta în dezbaterile de la Liga Naţiunilor şi de la Conferinţa de la Haga. În cadrul acestor dezbateri a avut loc celebrul duel oratoric Titulescu-Gyula Andrássy. La Haga s-a decis ca statul român să răscumpere pământul şi bunurile optanţilor, plătindu-le acelaşi preţ ca la expropriere, iar banii să fie achitaţi de către Ungaria din datoriile ei faţă de România. Deci o decizie echitabilă, favorabilă României.

[311] Ion Pop (1882-1953), originar din Bucerdea Vinoasă (Alba). A făcut studii de drept la Cluj, unde a obţinut titlul de doctor. În 1932 a fost numit subsecretar de stat la Interne. Fost

excelenţi, ministrul nu era nevoie nici să cunoască problemele administrative şi nici să muncească. O făceau cu mult mai bine cei doi subsecretari de stat. De fapt administraţia, şi cea de stat şi cea locală, era perfect de bine pusă la punct.

Guvernul Maniu nu a fost de lungă durată. Şeful guvernului cu capul statului, cu regele, nu puteau ajunge la numitor comun. Nu se sufereau reciproc. Maniu căuta cu orice preţ să se debaraseze de funcţia sa. Avea însă nevoie de un pretext, pe care regele nu i-l oferea.

În fine, la începutul lui ianuarie 1933, s-a ivit în mod neaşteptat un prilej – un fleac – de care s-a agăţat Maniu cu toate puterile. Prefectul Poliţiei Capitalei, colonelul Gavrilă Marinescu, omul regelui şi intimul Elenei Lupescu, a dat o ordonanţă, pe care a publicat-o, în care şi-ar fi depăşit atribuţiile. Este adevărat, că Gavril Marinescu, ignorant, abuziv, se baza pe înalta protecţie de care se bucura, şi sfida în mod deschis conducerea politică.

Maniu a cerut regelui sancţionarea şi îndepărtarea lui Marinescu. Regele i-a răspuns că aceasta nu cade în sarcina regelui. Guvernul are toate drepturile acordate de constituţie şi legi, n-are decât să ia măsurile pe care le crede de cuviinţă. Maniu abia a aşteptat să i se respingă propunerea, ca în ziua următoare să-şi prezinte demisia, pe motivul că i se fac greutăţi la opera de guvernare.

Criza politică a fost urgent soluţionată. Alexandru Vaida a fost adus imediat la cârmă. În sânul guvernului nu au intervenit schimbări importante. Titulescu a rămas în fruntea Ministerului de Externe. Decât că acum a schimbat macazul. De acum participa la şedinţele Ligii Naţiunilor în calitate de ministru, reprezentând interesele ţării. Înainte tot dânsul reprezenta România la Geneva, în calitate de ambasador. Ministru de externe foarte rar se deplasa la şedinţe. Se vede că la Geneva a luat contact mai strâns cu Litvinov[312], ministrul de externe al U.R.S.S., a devenit cel mai fervent partizan al reluării legăturilor diplomatice cu U.R.S.S.

În luna iunie 1933 s-a ţinut o şedinţă a comisiei de politică externă a parlamentului. Întâmplător mă aflam în Bucureşti. Prietenul meu bun Alexandru Iancu, senator pe acea vreme, la masă îmi spune că se grăbeşte la această şedinţă şi a insistat să merg şi eu.

---

vice-preşedinte al Camerei. Alexandru Vaida l-a apreciat ca priceput organizator.

[312] Maxim Litvinov (1876-1951), om politic sovietic, a condus ministerul de externe de la Moscova între 1930-1939. A purtat tratative cu N. Titulescu privind încheierea unui tratat de asistenţă mutuală între cele două ţări. În 1936, tratativele au fost întrerupte la cererea guvernului sovietic, care invoca propaganda duşmănoasă din România, susţinută de organizaţiile de extremă dreapta.

Am acceptat invitarea şi l-am însoţit pe Iancu. Şedinţa era prezidată de Ştefan C. Pop. Titulescu a făcut un expozeu larg de politică externă, unde a arătat situaţia internaţională, insistând mai ales asupra venirii la putere a hitlerismului în Germania, exprimându-şi îngrijorarea pentru viitorul Europei. De astă dată în mod deschis a demonstrat, că România trebuie să reia legăturile diplomatice cu Rusia, întărind în felul acesta rezistenţa împotriva curentului de extremă dreapta, care se arată la orizont. De încheiere s-a adresat lui Vaida, prezent la această adunare cu cuvintele: ,,Domnule Vaida, ai dat dovadă de un simţ politic extraordinar, când a-i preconizat reluarea legăturilor diplomatice cu U.R.S.S. Noi colaboratorii d-tale te asigurăm de tot sprijinul şi de toată afecţiunea pe care ţi-o purtăm". A trebuit să mă gândesc la cele susţinute de Titulescu. În luna octombrie 1932, cu ocazia reîntoarcerii în ţară. Este îndeobşte cunoscut, că Titulescu în anii următori a mers consecvent pe această linie, exagerând câteodată.

În primăvara anului 1933 s-a produs greva de la Atelierele C.F.R. din Griviţa. Nu insist asupra desfăşurării acestei greve care este documentar binecunoscută. Doresc doar să lămuresc situaţia din Timişoara, unde eu eram prefect, cu toate repercusiunile ei.

După cum am arătat, aveam legături destul de strânse cu muncitorimea. Social-democraţii candidau şi erau aleşi pe listele noastre. Dar am rămas în bune raporturi şi cu cealaltă fracţiune a muncitorimii, condusă de Coloman Müller, care fără a se numi comunistă, de fapt reprezenta partidul comunist. Din toate rapoartele primite şi din legăturile mele cu conducătorii muncitorimii, m-am convins că liniştea în judeţ este asigurată.

De aceea, când am luat cunoştinţă că în şedinţa Parlamentului s-a votat proiectul, că în anumite regiuni ale ţării, unde ordinea publică este ameninţată, să se introducă starea de urgenţă, rămânând în sarcina guvernului să hotărască în care judeţe să fie decretată starea de asediu, eu telegrafic am raportat că la noi domneşte liniştea şi am cerut să nu se decreteze în judeţul nostru starea excepţională.

Nu s-a ţinut seama de cererea mea, şi s-a decretat introducerea stării de urgenţă, pe motivul că la alegerile generale, lista ,,muncitorilor şi ţăranilor", cum se numea partidul comunist, a întrunit un număr de voturi destul de mare. De altă parte conducătorul acestei fracţiuni îl are în frunte pe Coloman Müller, unul din conducătorii cei mai importanţi din ţară.

În fine neavând ce face, ordonanţa prin care se introduce starea excepţională pe teritoriul judeţului Timiş-Torontal a fost publicată şi semnată de către generalul George Oprescu comandantul Diviziei I

Infanterie. Deci drepturile în materie de ordine publică, conferite de legi prefectului, au trecut în mâna organelor militare. În cele 3 luni cât a ţinut această situaţie nu s-a întâmplat nimic. Nu s-a operat nici o singură arestare sau condamnare.

În acea vreme Coloman Müller, ispăşea o condamnare mai veche, dată de Tribunalul Militar al Capitalei, care l-a osândit la un an temniţă în legătură cu activitatea sa desfăşurată în legătură cu ,,ajutorul roşu". Soţia lui m-a vizitat în repetate rânduri la prefectură, rugându-mă să intervin, ca soţul ei să nu fie transferat din penitenciarul din Timişoara, deoarece este suferind cu intestinele, şi aici îi poate duce mâncare de regim. Observ, că în penitenciarul din Timişoara îşi ispăşeau condamnarea numai acei judecaţi la maximum 6 luni. Cei cu pedepse mai mari erau transferaţi la Caransebeş sau Aiud. La intervenţia mea Müller a rămas în Timişoara. I-am dat şi un ajutor de 3.000 lei soţiei, care îngrijea 2 copii minori, natural din buzunarul meu.

Cu ocazia dezbaterii mele la Tribunalul Militar în anul 1956, acuzat fiind de ,,activitate intensă" împotriva clasei muncitoare, ascultaţi fiind soţii Müller, nu s-au revanşat pe deplin, aşa cum se cuvenea. Această parte are o explicaţie. Müller cu timpul a schimbat convingerile politice. A devenit un aprig ,,hitlerist".

Cum eu umblam regulat la ,,Ştrand" – mă duceam pe jos – Müller mă aştepta în Piaţa Traian şi mă însoţea o bucată de drum plasându-mi noile convingeri, natural fără a mă putea convinge. Mi-a prezentat pe cei doi copii ai săi, o fată şi un băiat student.

După 23 august, natural Müller, ca şi alţi de aceeaşi pătură au căutat să revină. Müller era bolnav în pat, incapabil de lucru. După câte ştiu eu i s-a acordat o pensie de merit.

Trebuie să amintesc aici un eveniment important în vara anului 1933. În luna iulie a acestui an s-au împlinit 50 ani de la inaugurarea palatului Peleş din Sinaia. Regele Carol căruia îi plăcea să paradeze, a organizat cu acest prilej o sărbătoare a Casei Regale, la Sinaia, la care a invitat şi mulţi oaspeţi străini. Natural în primul rând rudeniile, cum era regele Alexandru[313] al Iugoslaviei, familia Hohenzollern, prinţi din casa domnitoare a Angliei etc., şi în afară de aceştia personalităţi proeminente

[313] Alexandru Karagheorghevici (1888-1834), fiul lui Petru I. A fost căsătorit cu Mărioara, sora lui Carol al II-lea. Alexandru a devenit rege al Iugoslaviei în 1921. A căzut victimă, împreună cu ministrul de externe al Franţei, Louis Barthou, gloanţelor teroriştilor croaţi la Marsilia, în octombrie 1934.

din statele europene. În mod natural se impunea să fie invitat cineva şi din Italia. Fie regele, sau moştenitorul tronului, fie Mussolini[314] sau Ciano[315].

Titulescu, ca şi aproape totalitatea oamenilor politici români, era un adversar făţiş al fascismului. Dacă invita un membru al familiei regale, în mod normal acesta venea însoţit de ministrul de externe Ciano, ginerele lui Mussolini, persoană nedorită şi nesimpatizată. Titulescu a făcut o trăsătură de şah foarte isteaţă. Serbarea neavând un caracter oficios de stat, rămânea la aprecierea lui pe cine să invite. Dacă nu invita pe nimeni din Italia, se considera ca şi un act neprietenesc de ţară soră. Şi atunci s-a gândit Titulescu să invite pe contele Volpi[316], ministrul de finanţe din guvernul Mussolini. Volpi era persoana de încredere a casei regale. În acelaşi timp făcea parte şi din guvernul fascist, unde de multe ori făcea opoziţie pe faţă lui Mussolini. Contele Volpi era un personaj proeminent în viaţa publică a Italiei. Era senator pe viaţă şi era cea mai mare autoritate în viaţa economică a ţării. Avea tăria convingerii şi îşi susţinea cu multă energie şi autoritate părerile.

Volpi a acceptat invitaţia, natural cu aprobarea regelui Emanuel al II-lea, iar pe Mussolini nu l-a întrebat. A plecat la drum spre România însoţit de fiică-sa, măritată principesă Russpolli şi de către prim-secretarul legaţiei române la Roma, Buzdugan, fiul fostului regent. La acea vreme, Volpi avea 72 de ani, era un om înalt, voinic, cu păr alb complet şi un barbişon ascuţit.

Volpi a plecat la drum cu o zi înainte de cum era programat. Sosirea lui la Sinaia, înainte cu o zi, se vede că ar fi produs mici confuzii. Pentru acest motiv am fost chemat la telefon de Titulescu, primind îndrumarea să-l reţin o zi la Timişoara pe Volpi cu anturajul său, sub pretextul că este cazul ca la intrarea în ţară să facă cunoştinţă cu ţara românească, poporul român şi ambianţa care domină în această parte a continentului.

Am călătorit până la Jimbolia, unde l-am întâmpinat pe contele Volpi, aducându-i salutul regelui şi al guvernului. I-am făcut cunoscut mandatul pe care l-am primit, rugându-l să ne onoreze cu prezenţa sa până a

[314] Benito Mussolini (1883-1945), om politic italian, conducător al fasciştilor italieni a fost prim-ministru şi conducător de tip totalitar al Italiei între 1922-1943. A promovat o politică externă axată pe planuri de cucerire. A fost condamnat la moarte de partizanii italieni.

[315] Galleazzo Ciano (1903-1944), ginerele lui Mussolini, a fost ministru de externe al Italiei în anii 1936-1942. A participat la tratativele ce au premers semnarea ruşinosului Dictat de la Viena. În ultimii ani s-a distanţat de politica promovată de Mussolini.

[316] Giuseppe Volpi (1877-1947), om politic italian, specialist în probleme financiare, ministru de finanţe între 1922-1927 în guvernul Mussolini. Fiica lui Volpi era căsătorită cu cu principele Ruspolli, care, pe linie maternă, provenea din familia Constantin Conaki, boier moldovean.

doua zi seara, fiind oaspetele nostru. A acceptat cu mare bucurie această invitație, spunându-mi că nu cunoaște de loc România. Înainte cu 50 ani, fiind numit secretar la Ambasada Italiei din Constantinopol, a călătorit prin România, dar n-a reținut nimic.

Bătrânul m-a luat la un interogatoriu foarte metodic. Mi-a cerut să-i dau o hartă a țării. S-a informat de datele statistice, numărul locuitorilor și o sumedenie de alte date amănunțite. Aflându-ne în anul 1933, spre norocul meu am putut să-i servesc date exacte, după datele statistice din 1930, când s-a făcut cea mai exactă statistică a țării pe baze științifice și cu o pregătire și executare foarte temeinică. Cred că nu greșesc de loc, afirmând că a fost singura statistică făcută cu un aparat bine pregătit, după exemplul statelor civilizate.

A trebuit să-i explic amănunțit lui Volpi sistemul nostru administrativ și pe cel financiar, din toate punctele de vedere. A trebuit repede să constat, că am de-a face cu un om bine pus la punct din toate punctele de vedere. A priceput și a sesizat totul cu o repeziciune uimitoare.

La prânz am discutat cu dânsul programul pe care l-ar dori pentru după masa zilei și de sosire și pentru ziua următoare. Mi-a declarat-o categoric ,,Nu mă interesează orașul. N-am ce să văd deosebit, ce m-ar putea interesa. Cunosc aproape toate orașele importante din lume, așa că nu știu ce mi-ar putea oferi nou Timișoara sau alt oraș. România este o țară agrară, deci mă interesează regiunea, satul. Să mă duci după masă într-o comună rurală. Orașe și fabrici am văzut destule. Nu cred să găsesc ceva nou. Și te rog să nu te superi, dacă o să hotărăsc eu, la întâmplare, după hartă comuna. Din experiență știu, că toate autoritățile au dinainte destinate comune în acest scop". A luat harta și a pus degetul pe o comună, care era Parța. M-a rugat mult să nu avizez conducerea comunei, pentru motivul că nu ar dori să deranjeze pe nimeni. Am înțeles că vrea să cădem prin surprindere, fără a putea să pregătească ceva localnicii.

Pe la orele 15,30 am căzut ca un trăznet din senin pe conducerea comunală a comunei Parța. Notarul Ștefan Oașlea își făcea somnul de după masă, iar primarul George Bulzu era cu batoza de treierat. S-a convins Volpi că n-a fost nimic pregătit.

Până să sosească primarul și să se dezmeticească notarul a trebuit cam un sfert de oră. Am trecut cu toți în biroul notarial, în afară de principesa Russpolli și Buzdugan, care s-au dus să viziteze bisericile din comună. În Parța sunt patru biserici destul de mari, toate în apropiere una de alta. Aceasta a provocat nedumerirea principesei, care nu înțelegea cum se poate ca într-o comună cu două mii de locuitori să existe patru biserici mari. I s-a explicat, că două sunt de aceeași religie ortodoxă română și alta sârbă.

Celelalte două sunt catolice, una greco-catolică romană, alta romano-catolică germană. A fost foarte greu să înțeleagă. În Italia există o singură religie.

Contele Volpi s-a așezat la biroul notarului ca la el acasă. A început chestionarul mai abil decât al unui inspector administrativ de meserie. Câte numere de casă are comuna, câți locuitori pe categorii. Ce întindere are hotarul comunei. Cât este arătură, pășune, pădure. Câte animale sunt în comună: cai, vaci, boi, porci şi oi. După ce a primit toate datele cerute şi s-a lămurit, a cerut să i se dea bugetul, registrul de partizi şi registrul de stare civilă. Le-a examinat cu multă pricepere, făcând aprecieri şi comentarii mai complete, decât un inspector de carieră. După ce a vizitat şi grajdul reproducătorilor şi a admirat cei 5 tauri rasă Siementhal şi vierii Yorkshire, a cerut să fie condus prin comună. A intrat în două case la întâmplare. După vizitarea sumară a locuinței, l-a interesat în special grajdul animalelor şi grădina şi fântâna.

În timpul cât noi eram în biroul notarului şi principesa vizita bisericile, soția notarului, femeie dezgheţată şi bună gospodină, din proprie inițiativă a pregătit o gustare de toată lauda, invitându-ne să-i cinstim casa. Am observat la contele Volpi un dram de rezervă, dar după ce m-a consultat mai mult din ochi, s-a hotărât să accepte. Am găsit in sufrageria frumoasă a notarului o masă întinsă, îmbelşugată, frumos aranjată, care a stârnit mirarea lui Volpi. Nu se aştepta la un modest notar dintr-o comună rurală neînsemnată să găsească un nivel aşa de ridicat de civilizaţie şi bună stare. A mâncat cu multă poftă, ţuica deşi excelentă nu i-a făcut mare impresie, italienii nu sunt obişnuiți cu băuturile tari. În schimb a apreciat ca un bun cunoscător un vin roşu, de cadarcă, provenit din via părinților notarului.

Pe la orele 7 ne-am întors la Timişoara. Deşi o cină excelentă la ,,Union Club", pregătită cu mult zel şi pricepere, n-a avut mare trecere. Lumea era sătulă de la notarul din Parţa.

După cină, la cafea a început discuţia. Am observat că Volpi era preocupat şi gânditor. A început cu aceea: ,,Sunt nespus de surprins. Nu mă aşteptam ca într-o comună rurală din România să găsesc un nivel de trai atât de ridicat şi o civilizaţie foarte apreciabilă".

În concret: un buget de 1.600.000 lei la o comună rurală cu 500 numere de casă şi două mii de locuitori e un buget mare. Din registrul de partizi a constatat, că în anul 1932 bugetul s-a încheiat cu un excedent de 6%. În anul curent deşi suntem numai la jumătatea luni iulie, bugetul este realizat aproape la jumătate, deşi este ştiut că în comunele rurale impozitele şi taxele se plătesc toamna după recoltă. Găseşte că păşunea comunală are o întindere exagerat de mare. Pământul ar putea fi cultivat raţional şi s-ar

putea produce o cantitate de furaje cu mult mai mare. În ce privește gospodăriile particulare, fără nici o discuție sunt mult superioare celor italiene, iar curățenia și a caselor și a grajdurilor exemplară. Mă întreba dacă nu cumva a nimerit într-o comună fruntașă, din apropierea orașului, și de aceea este atât de avansată.

Din partea mea i-am arătat, că Parța este o comună mijlocie. Partea de vest a județului care formează cam 40% din teritoriul județului este mai bogată și mai avansată. Cam 50% din comunele din județ sunt la nivelul comunei Parța. Iar 10% comunele de la deal sunt mai slabe, acestea sunt la nord-est în apropiere de Lipova.

Înainte de a merge la culcare, Volpi mi-a spus, după cele ce am văzut și am auzit, sunt lămurit, așa că pe ziua de mâine, fă dumneata un program așa cum dorești.

Încă în acea seară am dat un telefon la Comloș și la Nerău, ca să ne aștepte pentru a doua zi cu alai. Am pornit a doua zi la 9 dimineața în două mașini spre Comloș. Am trecut prin Becicherecul Mic, Biled, Șandra, Lovrin și Gottlob. Oaspeții căscau ochii mari la vederea acestor comune mari și frumoase, mult mai frumoase decât Parța. Natural nu m-am lăudat și nici nu am insistat să le spun, că acestea în cea mai mare parte sunt comune nemțești. Am lăsat să ajungem la Comloș și apoi la Nerău, comune românești, care nu sunt cu nimic mai jos, dacă nu cumva sunt și mai avansate.

Am sosit la Comloș după ora 10. La intrarea în comună ne aștepta o delegație compusă din pretorul plasei, protopopul Dr. Ștefan Cioroianu[317] și notarul comunei, alături de fanfara comunei, compusă din 48 persoane, una dintre cele mai bune din județ și poate din tot Banatul, care a intonat imnul celor două națiuni, mai apoi marșuri. Am coborât din mașini, fiind urcați în trăsuri trase de cai pur sânge ,,Lipițani", încadrați într-un escadron de călușari călare pe cai care de care mai frumoși. În Comloș în acea vreme exista o asociație pentru cultivarea cailor de rasă, compusă din țăranii comunei, care organizau anual două curse de cai cu premii și expoziții de cai.

Contele Volpi privea mut, fără a scoate un cuvânt. În piața comunei ne aștepta un număr considerabil de locuitori, deși era vară în toiul lucrului de câmp. S-a produs corul comunei și fanfara cu câteva cântări, călușarii au dansat jocul lor obișnuit ,,bătuta".

[317] Ștefan Cioroianu (1886-1970) s-a născut în Comloș. A făcut studii de filosofie la Viena și de teologie la Cernăuți. Aici a obținut doctoratul. Din 1912 a slujit biserica ortodoxă ca preot în Comloș, iar din 1920, ca protopop al cercului protopopesc.

După aceea am vizitat câteva gospodării, nu la întâmplare, ci pe alese, unde a putut să vadă cai de toată frumuseţea, vaci rasă Siementhal, îngrăşătorii de porci sistematice şi case ţărăneşti cu 4-5 camere, cu parchet pe jos şi cu baie.

Contele a fost foarte impresionat, când i-am arătat castelul familiei Naco, unde şi-a trăit ultimele zile ducele de San Marco, care după exilul lui s-a căsătorit cu o femeie din familia română Naco.

La orele 12,30 ne-am aşezat la un banchet de 200 persoane, unde s-a mâncat şi s-a băut bine, s-a cântat şi s-au ţinut discursuri foarte scurte. La ora 15 am plecat la Nerău. Principesa a rămas încântată de taraful de lăutari al lui Gogolici.

Aici amintesc, că la una din gospodăriile vizitate la Comloş, în curte treiera batoza. Fiind ora mesei, batoza era oprită şi lucrătorii erau aşezaţi la prânz. Volpi m-a întrebat foarte discret, oare nu s-ar supăra muncitorii dacă dânsul s-ar interesa ce mănâncă la prânz şi dacă ar gusta din bucatele lor. L-am asigurat, că ar fi o cinste pentru muncitori.

S-a apropiat de 3-4 din muncitori la întâmplare şi a văzut ce mănâncă şi a rămas crucit. Se mira dacă se poate aşa ceva să se închipuie. Toţi aveau o supă sau o ciorbă gustoasă şi friptură de porc sau de pui, care cum, şi cei mai mulţi şi plăcinte. Iar s-a uitat suspect la mine, oare nu cumva am aranjat treaba? L-am asigurat că nu i-a trecut nimănui prin minte, că va vizita o batoză şi chiar batoza din curtea cutărui chiabur.

La Nerău am fost aşteptaţi cu mare fast, la casa naţională, cu masa întinsă cu cor şi cu muzică. Oaspeţii erau sătui de mâncare şi băutură. Doreau să vadă ceva specific. Ori comuna Nerău pe jumătate din hotar avea plantate vii. Au vizitat câteva pivniţe de vin, la Pavel Fumor, gospodar bun şi pedant, avea o pivniţă pentru 20 de vagoane, Pavel Mezin, Eremie Mezin etc. Volpi se pricepea la viticultură, aşa că la întoarcere ne-am oprit la aşa zisele ,,viile mari", unde s-a interesat în de aproape de felul cum se lucrează viile, în special cum se face tăiatul.

Am urcat cu greu pe hunca mare, un tumulus preistoric, cel mai mare din regiune, de unde se deschide privelişte largă. Se vede oraşul Chichinda din Iugoslavia. Am căutat să-i explic, că în jurul huncii a fost o aşezare preistorică, unde şi azi dacă se sapă la o adâncime de 11/2 metri se găsesc relicve din epoca neolitică. O sumedenie de atari obiecte au fost dăruite Muzeului Bănăţean. Această problemă n-aş putea zice că nu l-a interesat prea mult. Mi-a declarat-o categoric că dânsul este economist şi că în arheologie nu se prea pricepe.

Ne-am întors la Timişoara, încântaţi şi foarte miraţi de cele văzute. Volpi a declarat-o categoric, că dânsul în viaţa lui n-a văzut şi n-a vizitat un

ținut agricol mai bogat și n-a văzut comune rurale cu așa nivel de trai ridicat și o civilizație atât de înaintată, ca în cele două comune vizitate în acea zi.

Cu acceleratul de seară au plecat, cu promisiunea că la întoarcere ne vom întâlni din nou, pentru a-mi împărtăși impresiile pe care le-a dobândit în această călătorie.

După 12 zile Volpi cu anturajul s-a întors din București, plecând spre casă. I-am însoțit până la frontieră. Am întrebat cum a petrecut timpul în România și cu ce impresii se întoarce în țara lui.

Mi-a răspuns: ,,Regret un singur lucru, că am 72 de ani. De aș fi cu 20 ani mai tânăr, m-aș expatria și aș veni în România, țara tuturor posibilităților, să arat ce se poate face aici. Pe scurt. România are aproximativ aceeași suprafață teritorială ca și Italia. În jur de 300.000 kmp. Are pe jumătate atâta populație cât Italia, deși are de două ori mai mare suprafața cultivabilă ca și noi; și în mare parte pământ cu mult superior calitativ ca și noi. Atunci sigur că muncitorii de la batoză se hrănesc cu fripturi și plăcinte, iar ai noștri mănâncă polenta (mămăligă). – (Volpi n-a fost purtat prin Moldova, căci în cazul acesta își făcea altă părere.).

În continuare Volpi mi-a povestit cu cine a luat contact în capitală. Natural că personajul principal a fost Virgil Madgearu, care era secretarul general al partidului și în același timp omul care dirija politica economică a țării în acel moment. Părerea lui Volpi despre Madgearu n-a fost prea măgulitoare, amintindu-și de aerul acestuia de profesor, care enunță principii și formule sacrosante, care nu tolerează nici o contradicție. Opinia lui Madgearu era, că bugetul general al țării nu poate trece peste 10 miliarde lei. Ori, părerea lui Volpi era, că acest buget era potrivit pentru o țară africană, nu pentru România, pentru care și un buget de 100 miliarde era un buget insuficient. Volpi arăta că bugetul Italiei era 100 miliarde lire, echivalent cu 800 miliarde lei și acesta insuficient. Volpi își aducea aminte, când Mussolini înainte cu 10 ani a hotărât să asfalteze șoselele Italiei pentru două motive. Întâiul era, că șoselele cu macadam în urma circulației intense, stârneau un praf imens, care deteriora culturile agricole atât de prețioase, pe o rază considerabilă. De altă parte ei italienii se considerau urmașii romanilor. Ori romanii aveau faima că în țara lor și în colonii aveau șosele excelente, asigurând prin aceasta și o bună apărare a țării și o desfășurare optimă a circulației și comerțului.

Pentru construirea unei rețele de 14-15 mii km era nevoie de o sumă imensă. Mussolini l-a însărcinat pe Volpi, să găsească fondurile necesare și în 3 luni să prezinte un plan în această direcție. După trecere celor 3 luni, Volpi s-a prezentat la Mussolini cu o fițuică în mână. ,,Ei, ai făcut lucrarea?”. ,,Da”. ,,Unde este?”. ,,Aici”. Mirat Mussolini, credea că Volpi

glumeşte. Acesta foarte calm îi spune, că fonduri bugetare nu poate aloca în acest scop. Trebuie să se recurgă la alte mijloace extraordinare.

Cel dintâi fond îl constituie depunerile la Casa de Depuneri şi Consemnaţiuni, de către unităţile administrative, regiuni, comune etc., şi alte unităţi publice. Aceste fonduri nu sunt suficiente. E necesar să se recurgă la un mijloc, care produce venituri mai mari, dar care este în contradicţie cu principiile clasice ale economiei politice. În mod obişnuit impozite şi taxe se plătesc după ce se câştigă, încasează o persoană. Pe viitor se va plăti o taxă infimă după ceea ce cheltuieşte o persoană, mai precis după ceea ce consumă. Se va introduce o taxă specială de 1% după tot ceea ce cumpără un cetăţean, pentru tot ce trece de suma de 10 lire. Deci după o cumpărătură de 20 lire se va plăti în plus 20 centime. După o factură de 100 lire, se va calcula o liră în plus. Garantat că nu va protesta nimeni. Cert că viaţa se scumpeşte cu 1%. Dar aceasta nu înseamnă nimic pentru un consumator, în schimb statul va încasa câteva miliarde, cu care în decurs de 5-6 ani, va putea reface toate şoselele, ba va mai rămânea prisos şi pentru alte lucrări. În cel dintâi an, s-a încasat 14 miliarde de lire din acest 1%. Nu mai era o problemă construirea de şosele.

Din iniţiativa lui Volpi, s-a înfiinţat la Roma societatea de prietenie italo-română, care a avut drept consecinţă şi înfiinţarea unei camere de comerţ italo-română. Prin Volpi ţara românească a câştigat un foarte sincer şi foarte util prieten. Fiindcă în acea epocă, adversarii noştri milenari, maghiarii au acaparat aproape toate simpatiile italiene, inclusiv a ducelui. Puteam număra pe degete prietenii italieni, care simpatizau şi susţineau interesele româneşti, cum erau Bartoli[318], preşedintele Academiei Italiene, mareşalul Badoglio[319], căsătorit cu o româncă, senatorul De Michelis, preşedintele Organizaţiei corporatiste, şi alţii, foarte puţini, fără importanţă.

În altă ordine de idei. Am arătat, că după înfăptuirea României Mari, Timişoara a rămas fără episcopie ortodoxă, contrar hotărârii întâiului Congres Naţional Bisericesc din 1865, care sub preşedinţia marelui arhiereu Andrei Şaguna a hotărât, că îndată ce va fi posibil, se vor înfiinţa încă trei episcopii la Timişoara. Oradea şi Cluj. Deci în ordinea ierarhică prima era Timişoara. După plinirea unirii, s-au înfiinţat imediat încă din 1919 episcopiile de Oradea şi Cluj, Timişoara fiind uitată şi omisă. Am arătat cauzele. Acţiunea pornită pentru obţinerea unei episcopii la Timişoara a

[318] Matteo Bartoli (1873-1946), cunoscut ca lingvist care a colaborat cu Sextil Puşcariu la elaborarea unor studii istro-române. Bartoli era născut în localitatea Albona din Istria.

[319] Pietro Badoglio (1871-1956) a avut mari responsabilităţi în conducerea armatei italiene în calitate de şef al statului major general, guvernator al Libiei, vice-rege al Etiopiei, prim-ministru al Italiei în 1943-1944.

lâncezit. Erau alte preocupări la ordinea zilei. S-a făcut un singur pas în această direcţie. În anul 1926 Consiliul comunal municipal la insistenţa marelui român şi bănăţean Emanoil Ungureanu, a donat pentru catedrala viitoarei episcopii, un teren de 5 iugăre, 800 mp chiar pe acolo pe unde traversa linia ferată oraşul. În anul 1932 fiind scoasă linia ferată, locul a devenit liber şi se putea purcede la clădirea catedralei. Exista şi un fond destul de însemnat pentru acest scop. În anul 1930, eu în calitate de primar, am pus bazele acestui fond cu o sumă importantă. În acelaşi an, prefectul judeţului Liviu Cigăreanu, a contribuit şi a majorat fondul cu o sumă importantă. De la acea dată în felul care, atât municipiul cât şi judeţul au contribuit cu sume importante – şi câte 2 milioane lei anual –aşa că în 1933 fondul de construcţie era de aproape 10 milioane. Se putea proceda în consecinţă la pregătirile în vederea construcţiei.

Cu aceasta în legătură, a înviat din nou şi cealaltă problemă, înfiinţarea unei episcopii la Timişoara, fie prin mutarea episcopiei de la Caransebeş, fie una separată. Au fost depuse strădanii de a-l convinge pe episcopul Bădescu[320] de la Caransebeş în această direcţie, mai ales că marele adversar al acestui plan, arhiereul Filaret Musta[321], luptător tenace, decedase cu 2-3 ani înainte. Blândul episcop Bădescu a înţeles aranjamentele noastre şi s-a arătat de acord cu mutarea sediului episcopiei din Caransebeş la Timişoara, punând două condiţii ca mutarea să se facă după moartea lui, el fiind bătrân şi bolnav. De fapt în vara acelui an a şi decedat. Notez că o bună parte chiar a celor din Caransebeş era de acord cu mutarea episcopiei la Timişoara. În fruntea lor se afla chiar consilierul bisericesc Romul Ancuşa. Nu mai vorbesc că necaransebeşenii, cei din Oraviţa, Reşita, Moldova Nouă, Bozovici, Buziaş, Ciacova etc., toţi cereau cu insistenţă mutarea la Timişoara.

Natural în vederea atingerii scopului s-a avut în vedere, ca la alegerea noului episcop să fie sprijinit unul care va fi de acord cu mutarea sediului. În această privinţă naţional-ţărăniştii de la putere, erau de acord cu mare parte din liberalii din opoziţie, dar care erau bine reprezentaţi în adunările bisericeşti, iar în Congresul Naţional Bisericesc, organul chemat să aleagă episcopii, aveau majoritatea.

---

[320] Iosif Bădescu (1858-1933), episcop al Caransebeşului, obţinuse titlul de doctor în teologie la Universitatea din Cernăuţi. În 1909 a fost ales episcop al Caransebeşului, dar nu a fost recunoscut de guvernul maghiar şi ca urmare nu a fost instalat. În 1920 a fost reales şi a păstorit ortodocşii din Banatul său natal până la moarte.

[321] Filaret Musta (1839-1930). A făcut studii de teologie la Caransebeş şi de specializare la Leipzig. În 1908 a fost ales episcop al Caransebeşului, dar guvernul de la Budapesta nu l-a recunoscut. A rămas în continuare în slujba Consistoriului din Caransebeş şi a fost apreciat pentru corectitudinea şi rigoarea activităţii sale.

De la început privirile noastre s-au îndreptat către profesorul dr. Vasile Lăzărescu[322] de la Academia Teologică din Oradea, arhimandrit, fiu al judeţului nostru, originar din comuna Jadani, unde tatăl lui era primar.

Ca totdeauna în situaţii similare s-au ivit mai mulţi contracandidaţi, dornici de episcopie, căci precum a zis apostolul Pavel ,,cine îşi doreşte episcopie, nu rău lucru îşi doreşte". Au intrat în combinaţie şi doi bănăţeni. Primul a fost dr. Vasile Loichiţa[323], rectorul Facultăţii de teologie din Cernăuţi. Acesta om foarte ambiţios şi în acelaşi timp foarte curios, ar fi dorit să fie ales, dar fără un contracandidat serios. De aceea răspunsurile lui la solicitările prietenilor erau evazive şi nehotărâte. Alt contracandidat a apărut în persoana lui dr. Avram Imbroane. Acesta a făcut teologia la Cernăuţi, unde a luat doctoratul în teologie şi s-a căsătorit cu o ruteancă. După terminarea studiilor cariera preoţească a început-o la Lugoj ca diacon. În cursul războiului a trecut în Vechiul Regat, unde a îndeplinit diferite funcţiuni, a fost şi preot la Iaşi, de unde după pacea de la Buftea a trecut în Basarabia.

L-am întâlnit la Alba Iulia cu ocazia Unirii. A sosit cu un grup cu întârziere. L-am văzut la consfătuirea Marelui Sfat Naţional, ţinut după masă în sala Curţii cu Juri a tribunalului local. Îmbrăcat în cămaşa rusească închisă la gât, încins cu curea, luând cuvântul a făcut o impresie deosebită. Răbufnea din el nemulţumirea. Se credea un nedreptăţit. Nu ştim de ce şi pentru ce. În definitiv era un tânăr preot, care până atunci nu a produs nimic, nu s-a manifestat cu nimic, aşa că nu am înţeles pe ce îşi bazează pretenţiile.

După unire s-a stabilit în Banat, la început la Lugoj, mai apoi la Timişoara şi s-a lansat din plin în politică. Ca un mare nemulţumit, natural că şi-a ales ca platformă atacurile la adresa Consiliului Dirigent, întemeiate sau nu. Nu a căutat să se încadreze într-o funcţie de unde să aibă un venit sigur, ca să-şi poată întreţine familia foarte numeroasă. Avea 5 copii, deci trebuiau alimentate 7 guri. Ocupaţia lui era de politician. A înfiinţat un ziar

[322] Vasile Lăzărescu (1894-1969) a văzut lumina zilei în Cornești (Jadani) în Timiș. Studii teologice la Cernăuți, unde a obținut doctoratul, și de filosofie la Viena. A fost profesor la Institutul Teologic Oradea și redactor la *Legea Românească*. În 1933, a fost ales episcop al Caransebeșului, în 12 iunie 1940, episcop la Timișoara, unde, în 1947, a devenit mitropolit. În *Dicționarul Teologic Român*, Mircea Păcurariu scrie că „la cererea autorităților comuniste a fost pus în retragere în 18 decembrie 1961". A avut un rol constructiv în organizarea vieții bisericești în Banat.

[323] Vasile Loichița (1881-1958) s-a născut în Jebel (Timiș). A făcut studii de teologie la Cernăuți. Profesor la Institutul Teologic Caransebeș, iar între 1924-1946, la Cernăuți. Colaborator la *Foaia Diecezană, Viața Românească, Semănătorul, Floarea Darurilor, Candela.*

săptămânal ,,Banatul Românesc”[324], în care îşi plasa atacurile, care în parte aveau şi temei şi prindeau.

Cu vremea s-a alăturat altor nemulţumiţi, în speţă s-a dat cu Goga, ajungând liderul Banatului în partidul averescan. La alegerile din 1920 a candidat contra lui Ionel Brătianu la Lugoj, pe care l-a învins alegându-se. Brătianu a candidat la Lugoj, scontând pe sprijinul bănăţenilor pentru activitatea dusă la Conferinţa de Pace pentru integritatea Banatului. Nici după un an nu şi-a dat seama, că atitudinea lui încăpăţânată fără temei serios la Conferinţa Păcii a dăunat Banatului. Biruinţa lui Avram Imbroane asupra lui I. I. C. Brătianu a avut mare răsunet. Cu toate acestea nici în noul partid nu a reuşit să-şi asigure o situaţie convenabilă, ceea ce l-a nemulţumit profund. Doar că la începutul anului 1921 a reuşit să-l aducă la prefectura judeţului Timiş pe fratele său Nicolae, schimbându-l pe maiorul Corneliu Dragalina, care dorea să fie eliberat, pentru frecventarea cursurilor Şcolii de Război.

După terminarea guvernării averescane, Imbroane şi-a cerut înscrierea în partidul liberal. A făcut drumul la Canossa, ducându-se la rivalul pe care l-a trântit la Lugoj, la I.C. Brătianu, care nu l-a iertat niciodată. I-a şi spus-o în faţă. ,,D-le Imbroane mă miră pasul pe care îl faceţi. Dacă credeţi că veţi putea face carieră în partidul liberal, vă înşelaţi”. Nici n-a făcut. În Parlamentul din 1927-1928 a fost ales deputat, şi în una din sesiuni a fost ales vicepreşedinte al Camerei, unul din cei 4 vicepreşedinţi. În legislaţia liberală din 1933-1937 n-a mai figurat nici măcar pe lista de candidare liberală. I s-a dat o sinecură în Ministerul Cultelor. A decedat relativ tânăr, uitat de toţi, ca şi când nici n-ar fi fost. Acest Avram Imbroane a fost contracandidatul lui dr. Vasile Lăzărescu la Episcopia Caransebeşului. Temeiul? Se baza pe membrii liberali din Congresul Naţional Bisericesc. Dar cum i-a prevestit-o I. I. C. Brătianu, în partidul liberal n-a ajuns la preţ. Preşedintele de atunci a partidului liberal Ion G. Duca, a dat mână liberă membrilor partidului liberal să voteze cum vor.

Rezultatul alegerii a fost: pentru dr. Vasile Lăzărescu 136 voturi, Avram Imbroane 32, iar 20 voturi s-au împărţit între ceilalţi candidaţi. Şi Vasile Loichiţa care era prezent, a obţinut câteva voturi. Bietul Avram Imbroane, care avea în buzunar pregătit discursul de alegere, a rămas în

[324] *Banatul Românesc* s-a născut prin transformarea titlului publicaţiei *Banatul*, ce apăruse la Bucureşti, apoi la Lugoj. Din 7 august 1919, publicaţia *Banatul Românesc* a apărut la Timişoara, avându-l ca director pe Avram Imbroane şi redactor pe C. R. Munteanu. Printre colaboratori semnalăm pe Camil Petrescu, Traian Lalescu, Radu Cosmin, Nichifor Crainic, Petre Nemoianu. *Banatul Românesc* a apărut până în 1924.

pagubă încheind cu aceasta ultimul act din viaţa sa publică. La scurt timp a murit uitat şi părăsit de toţi.

Noul episcop ales a fost instalat cu mult fast şi mai ales cu multe speranţe la începutul anului 1934. S-a angajat să lupte din toate puterile pentru mutarea sediului la Timişoara. Cel care era pentru mutare a fost, patriarhul Miron, fost şi el episcop al Caransebeşului, şi care îşi dădea seama de importanţa problemei. Cel care se opunea din toate puterile a fost mitropolitul Nicolae Bălan, care prevedea că odată mutată episcopia la Timişoara, bănăţenii îşi vor primi ,,obişnuitul mitropolit", cum s-a spus în rezoluţia din 1848 de la Lugoj.

Arădenii fireşte că n-au stat nici ei cu mâinile în sân. Pe toate căile au căutat să împiedice realizarea doleanţelor bănăţene. Într-o zi ducându-mă acasă la masă, îl găsesc la mine pe bunul meu prieten Grigore G. Comşa[325], episcopul Aradului. Emoţionat, cu lacrimi în ochi îmi face reproşuri, că eu sunt piaza rea, care agit chestiunea episcopiei Timişoarei. Cu greu i-am putut explica, că aici nu este vorba de o chestiune personală. Nu numai că nu avem nimic împotriva persoanei sale. Dimpotrivă am dori să-l vedem în scaunul mitropolitan al Banatului.

Lupta pentru dobândirea episcopiei a continuat cu energie, fără a mai lâncezi. Episcopul Vasile s-a situat alături de noi, aşa că am izbândit abia în anul 1939, după cum voi arăta la timpul său.

În vara anului 1933, regele Carol al II-lea a făcut o vizită în Banat. La Băile Herculane au fost convocate toate notabilităţile din acest colţ de ţară. După o conferinţă şi un banchet copios, alaiul a pornit prin Valea Almagiului spre Oraviţa. A fost într-adevăr impresionant. Toate satele în păr cu preoţii în frunte, cu cor şi fanfare au salutat pe rege şi guvern.

La cantonul la ,,Lup", o poiană minunată între Steier şi Manila, s-a oferit o gustare oaspeţilor, care, după ce s-a înserat binişor, au coborât în Oraviţa, unde au fost întâmpinaţi de o masă enormă de cetăţeni.

A doua zi au participat la o expoziţie de animale, în special boi şi vaci în comuna Răcăşdia. Au fost prezentate exemplare de toată frumuseţea. De altfel toată agricultura din această regiune este axată pe creşterea vitelor. Boii în special sunt exportaţi mai ales în Franţa şi Italia. O pereche de boi cântărea 300 kg. Fiecare gospodărie mai de dai Doamne vindea o pereche de boi, ceea ce asigura bunul trai şi nivelul ridicat al ţăranilor din acea regiune.

În acest colţ al Banatului erau cele mai bune fanfare şi coruri ţărăneşti. Cu ocazia vizitei regale, de fapt au arătat toată puterea şi

[325] Grigore Comşa (1889-1935) a înţeles rolul bisericii în consolidarea statului român şi a dezvoltat relaţii de colaborare cu instituţii bisericeşti din Basarabia. A dat o evidentă notă socială activismului ortodox.

frumusețea lor. Vrani, Vrăniuț, Mercina, Cacova se întreceau care pe care. A fost într-adevăr magnifică. Păcat, că aceste formațiuni în loc să fie încurajate și sprijinite, ca să ducă faima muzicii populare românești în toată lumea, au fost pur și simplu dizolvate, iar instrumentele muzicale confiscate și răvășite în toate părțile, fără a se alege nimic din ele. Aceasta era adevărata și originala artă populară de mase, nu aceea dirijată, limitată, fără a se ține seama de specificul și originalitatea cântării, dansului și a portului.

A mai vizitat Banatul în această vară o delegație economică britanică, condusă de mister Hold. Intențiunea era să închirieze abatorul de la Turnu Severin pentru prelucrarea cărnii. Materia primă, porcii grași urmau să fie furnizați din Banat. Era vorba de 1.200.000 – 1.500.000 porci anual. Cifra s-ar părea mare. Oamenii noștri de specialitate au declarat, că pot furniza o cantitate și mai mare.

Nu am putut cădea de acord, deoarece englezii cereau ca să fie preluate de noi capetele, picioarele și viscerele animalelor, din care să facem mezeluri. Cu greu le-am putut explica, că o cantitate atât de enormă nu putea fi plasată la noi. În Banat și Ardeal la fiecare casă țărănească se tăiau porci. Nici în București și orașele mari din regat nu se poate plasa o cantitate așa de enormă de mezeluri.

L-am dus la Nerău și Tomnatec pe Hold, care a știut din plin să aprecieze băuturile bune din aceste comune, mai ales rachiurile de 50°. Deși era binișor peste 70 ani, două zile încheiate nu s-a mișcat de la Nerău, regretând din tot sufletul, că afacerea n-a putut fi încheiată.

Guvernarea Vaida, după un an și jumătate, a continuat sub cele mai bune auspicii. Viața economică a revenit la normal și lumea era mulțumită. Dar acela care nu a fost mulțumit a fost șeful, care în ruptul capului nu se împăca, ca guvernul să-și consolideze situația. Notez că în parlamentul ales în 1932 au intrat pentru întâia oară 5 deputați din Garda de Fier a lui Corneliu Zelea Codreanu. Cu o ocaziune l-am întâlnit la București pe Ion Zelea Codreanu, tatăl lui Cornel, pe care îl cunoșteam mai demult, pe când făcea politică cuzistă. Am luat de câteva ori masa cu el și am închinat un pahar de vin, pe care bătrânul nu-l disprețuia de loc. M-a luat cu sine la ședința Camerei, să-l ascult pe fiul său, eroul zilei, care debutează cu întâiul său discurs de la tribuna Camerei. A fost lamentabil. Bătrânul îmi șoptea continuu că băiatul are trac. Eu am avut altă impresie, că băiatul are trac, dar talent nu are și mare lucru nu poate fi de capul lui. A fost prima mea impresie și cea adevărată.

Aici mai amintesc un episod. În vară au sosit un grup de italieni, intelectuali, profesori universitari, medici, avocați, ingineri cu familiile, pentru a vizita țara. Erau conduși de doi funcționari din Ministerul

Comerţului, pe nume Vasile Marin[326], acela căzut alături de Ion Moţa[327] în Spania la Guadalajara, şi un altul a cărui nume îmi scapă, macedonean de origine, a fost martorul principal în vestitul proces Ciulei – Tita Cristescu. Amintesc de cei doi ghizi, care nu ne-au făcut cinste. Toată ziua se certau pe bani, care să ia partea leului. Dar nu aceasta interesează.

La acest grup de italieni a trebuit să constat efectul dezastruos al propagandei maghiare. Staţia lor primă în ţară a fost Timişoara. Aici au luat contact cu România. Erau conduşi de un tânăr inginer Mario Righetti, care avea grad mare în ierarhia fascistă.

După ce am vizitat „Ştrandul" şi ne îmbarcam în automobile, o contesă foarte jenată îmi spune, că a pierdut un inel cu briliant. Nu contează valoarea, dar e o piesă familiară şi ar fi dispusă să dea un premiu dacă se găseşte inelul. L-am chemat imediat pe directorul ştrandului, Todor Pomuţ, căruia i-am spus cazul. Zice Pomuţ, aşteptaţi puţin şi pleacă. Peste 2-3 minute se întoarce cu inelul. Contesa fericită bagă mâna în poşetă să dea recompensa. Pomuţ indignat refuză, spunând că îi pare bine că a putut să o servească. Atunci auzim în spate pe unul din grup, om mai bătrân, dr. Banfi, care le spune: „nu v-am spus eu că românii sunt oameni civilizaţi, să nu vă luaţi după ponegririle ungurilor."

A doua zi plecăm cu mai multe maşini spre Comloş-Nerău. La plecare două doamne îmi vâră în buzunar poşetele şi bijuteriile. Mirat le întreb ce va să însemneze gestul lor. Cu greu scot din ele, că le este teamă că pe drum vom fi atacaţi de bandiţi, şi sunt sigure că de la mine, şef de autoritate nu vor lua valorile. N-am zis nimic. În trecere prin comunele mai frumoase priveau nedumeriţi. Parcă li s-a spus altceva. La Comloş am fost primiţi cu masă mare, muzică, cor, Gorgalici (ţiganul). Au cântat şi dansat oaspeţii mei la toartă. De aici pe la ora 17 am plecat la Nerău, unde s-a încins un chef până către miezul nopţii. Ajunşi acasă, am scos din buzunar valorile şi le-am restituit doamnelor. Foarte jenate s-au scuzat, spunând că cunoscuţii le-au avertizat să nu vină în România, ţară de ţigani şi tâlhari. Eu văd că au fost victimele unei propagande mincinoase.

Am mai vizitat în zilele următoare Buziaşul, Lugojul şi Reşiţa. După 4 zile au plecat mai departe spre Sibiu – Braşov, cu îmbrăţişări şi sărutări, cu invitări să-i vizităm în Italia. Şi acestea n-au fost vorbe aruncate în vânt.

---

[326] Vasile Marin (1904-1937), originar din Bucureşti, face studii juridice la Bucureşti, unde a obţinut titlul de doctor în drept. Devine membru al partidului „Totul pentru Ţară". A căzut în luptele din Spania.

[327] Ion Moţa (1902-1937), fiu al preotului Moţa din Orăştie, urmează studiile juridice la Cluj. A fost implicat în uciderea lui Manciu. Doctor în drept la Grenoble. Vice-preşedinte al partidului „Totul pentru Ţară". A căzut în luptele din Spania.

Ani de zile am primit de la ei scrisori şi ilustrate, consternaţi că nu mă duc să-i vizitez. Câţiva prieteni, dr. Gabor cu soţia i-au vizitat şi au fost primiţi excepţional. Pe Mario Righetti l-am întâlnit în ianuarie 1942 în Roma şi mi-a fost de mare folos.

În partea a doua a lunii noiembrie 1933, în urma disensiunilor din partid, guvernul Vaida a demisionat, făcând loc guvernului liberal în frunte cu I. G. Duca, cu care între timp regele s-a conciliat.

Aici vreau să constat, că guvernul Vaida, în timpul scurt de un an şi jumătate a făcut treabă bună. În alegerile care au urmat în luna decembrie, deşi timpul ne-a împiedicat să facem propagandă mai temeinică, totuşi am întrunit 21.000 voturi, pe când la alegerile Iorga din 1931, după întâia guvernare, nu am luat decât 12.000 voturi, deşi alegerile s-au ţinut în luna iunie şi aveam pe listă şi pe social democraţi. Iar la venirea la guvern a lui Vaida în iunie 1932 am luat cu chiu cu vai 4.200 din voturi, având pe listă şi pe germani şi pe social-democraţi. Acum singuri am luat 22% în opoziţie în luna decembrie. Deci opinie publică există şi corpul electoral are maturitate, ştiind să aprecieze realitatea politică.

Din partea mea n-am regretat plecarea de la guvern. Era timpul să mă mai ocup şi de chestiunile mele personale. Să-mi refac biroul avocaţial, care era baza existenţei materiale. La putere cheltuiam bani, iar în opoziţie mă refăceam materialiceşte. De astă dată am câştigat o clientelă bună despre care voi vorbi.

După demisia guvernului Vaida, întâmplată în ziua de 18 noiembrie 1933, natural am demisionat şi eu din funcţia de prefect, reluându-mi ocupaţia mea de avocat. Cel dintâi client important l-am avut pe fostul ministru al Cultelor şi mare figură din timpul luptelor duse în Camera Deputaţilor din Budapesta, Aurel Vlad de la Orăştie. Avea o moşie frumoasă la Bobâlna, judeţul Hunedoara, şi o pădure frumoasă. Dorea să valorifica această pădure, care era bună de exploatat. Dânsul nu avea nici aparatul necesar şi cunoştinţele trebuincioase pentru a o exploata în regie. A oferit diferitelor societăţi care se ocupau cu tăiatul pădurilor, dar din cauza crizei economice nu a putut obţine de la nici una o ofertă convenabilă. În fine a oferit-o pentru lemn de mină Societăţii ,,Petroşani". Societatea şi-a trimis oamenii de specialitate pentru evaluare, dar rezultatul a fost acelaşi. În aceste condiţii a renunţat la vânzare, aşteptând vremi mai prielnice,

La scurt timp se prezintă la dânsul un ţăran foarte bine pus la punct, un mărginean de pe la Sălişte, care vine să îi ofere preţul solicitat, cu condiţia să-i plătească o remiză de 15%, care făcea suma de 5 milioane lei. Vlad plictisit de atâtea demersuri a acceptat oferta făcută de Moga. La încheierea contractului spre surpriza lui se prezintă delegaţii

Societăţii ,,Petroşani", care înainte cu câteva săptămâni refuzaseră oferta. Vlad încheie contractul, dar la remiză refuză să plătească procentul cerut, oferindu-l pe cel legal de 2%, deoarece acest Moga nu era altcineva decât achizitorul de lemne de mină al Societăţii ,,Petroşani", deci o înşelăciune ordinară.

În urma casării primei sentinţe de Curtea de Casaţie, cauza a fost trimisă spre soluţionare Curţii de Apel din Timişoara. Avocatul părţii adverse era N. D. Chirculescu fost ministru liberal şi în acea vreme deputat şi fruntaş liberal. Procesul s-a tărăgănat atât până a apărut legea conversiunii. Conform acestei legi, agricultorii erau obligaţi să plătească 17% din capitalul datorat în rate anuale timp de 10 ani. Ori cum cota legală calculată la suma de 5 milioane, făcea mai puţin decât suma oferită benevol de Aurel Vlad, plus că urma să o plătească în rate anuale timp de 10 ani, am revocat acţiunea.

La scurt timp după aceea, într-o bună zi mă trezesc la birou cu un bărbat înalt, elegant, în jur de 40 de ani, din Bucureşti. Se prezintă Alexandru Scanavi, vorbea românește bine, dar cu un accent străin. Mai târziu am aflat că era de origine grec, născut şi crescut în Rusia. După evenimentele din 1917, s-a refugiat în România, unde sora era măritată după marele bogătaş Negroponte. S-a prezentat în calitate de şambelan al Elisabetei, exregina Greciei.

Mi-a spus că a fost îndrumat la mine de către Vaida Voevod. Despre ce este vorba. Elisabeta după moartea lui Ferdinand tatăl său, a moştenit o pădure,. Această pădure a fost cumpărată de statul român, sub guvernul Iorga cu suma de 92 milioane lei, plătibili în rate anuale în timp de 5 ani. Cum ex regina nu avea titlu de drept să primească parte din lista civilă a Curţii Regale, singura sursă de trai era contravaloarea acestei păduri. Când s-a dus să ridice a treia rată, în anul 1933, Vaida sfătos cum era, şi-a permis să o întrebe pe Elisabeta, că ce va face după ce va ridica toţi banii. Elisabeta străină şi departe de viaţa reală, a ridicat din umeri. Soţul ei, ex regele George, readus pe tronul Greciei la sfârşitul anului 1925, trăia mai mult în ţări străine, cheltuind banii soţiei. Dar soţia se consola cu Scanavi, o canalie perfectă, dar bine ca mascul.

Vaida a întrebat-o şi tot el i-a servit şi sfatul practic. I-a spus: ,,Maiestate, unei regine îi şade bine să aibă o moşie frumoasă, cu un castel şi cu toate cele trebuincioase. Aici, în Bucureşti trăiţi într-un edificiu prea puţin arătos şi care nu este potrivit pentru o regină. Fără nici o sursă de venit sigură, banii de pe pădure se termină. Îmi aduc aminte că acum vreo 10 ani şi mai bine, în judeţul Timiş – Torontal am fost găzduit într-un castel arătos, cu parc mare împrejur şi cu o moşie frumoasă, rămasă după reforma

agrară. Pământul din Banat e foarte mănos, așa că acea moșie de cca. 500 ha. vă asigură un trai sigur, fără griji. Acolo puteți sta din primăvară până în toamnă, iar iarna o puteți petrece la București și în străinătate." Vaida nu-și mai aducea aminte exact de localitatea unde a petrecut o noapte cu ocazia unei campanii electorale. Nu mi-a fost greu să ghicesc despre ce moșie și castel este vorba. Vaida cu o singură ocazie, în anul 1922, a participat la campania noastră electorală, în luna februarie, pe un ger năpraznic. Știam că o noapte a petrecut în castelul contelui Karácsonyi Eugen din comuna Banloc, care era cerc electoral și unde noi îl aveam candidat pe inginerul Giurgiu. Întâmplător aveam o verișoară primară, care a fost învățătoare în Banloc și pe care o vizitam foarte des, mai ales că avea 4 fete, pe care a trebuit să le botez în calitate de naș. În felul acesta cunoșteam situația moșiei Banloc, cât se poate de încurcată.

Aici este nevoie de arătat cine a fost contele Karácsonyi, conte austriac. Karácsonyi Guido, tatăl lui Eugen, a dobândit titlul de conte austriac prin 1865-66 sub absolutism. Avea 72.000 iugăre cadastrale, ce corespunde la 40.000 ha avere care a împărțit-o la patru copii. Lui acest Eugen i-a revenit o suprafață de aproximativ 10.000 ha, centrul fiind la Banloc. S-a căsătorit cu o contesă Andrássy, descendentă a marelui Andrássy[328], prim-ministru maghiar și timp îndelungat ministrul de externe al Monarhiei austro-ungare.

Familia Karácsonyi este de origine română, un macedo-român. Strămunicii lor au venit încă de pe vremea turcilor în Banat din Moldova și se numeau Crăciun. Patru generații au purtat numele de Crăciun și în galeria de tablouri familiare – portretele lor sunt păstrate -, figurează în straie românești. După predarea formală de către contele Keglevich – unicul moștenitor al lui Karácsonyi – fiul sorei sale, portretele acestor strămunici au rămas la Banloc. Se jena contele, el însuși de origine croată, să ducă în Ungaria feudală portretele valahe. La construirea frumoasei biserici ortodoxe din Banloc, contele Karácsonyi Guido a contribuit cu o sumă însemnată și ar fi dorit să o facă mai pompoasă pe cheltuiala sa, cu condiția ca sub altarul bisericii să se construiască o criptă a familiei Karácsonyi. Organele bisericești, destul de strâmte la vedere, pentru faptul că familia Karácsonyi a trecut la catolicism, nu s-au învoit.

Ultimul vlăstar al familiei, Eugen, a fost un tip foarte curios. Un rău gospodar dar grandoman. A umblat după legături în cercurile înalte. La

[328] Gyula Andrássy (1823-1890), șeful Partidului Constituțional, a fost un susținător al politicii de deznaționalizare. Fiul său, Gyula Andrássy jr. (1860-1929), a fost ministrul de externe care s-a angajat cadrul duelului oratoric de la Geneva cu Nicolae Titulescu în problema optanților.

Budapesta a construit unul dintre cele mai grandioase palate aristocrate pe Krisztina Körút. La vânătoarea din Banloc invita personalităţi marcante, făcând festivităţi grandioase şi împărţind drept suvenire cadouri excepţionale. A fost la Banloc la vânătoare moştenitorul tronului Franz Ferdinand şi Kaiserul Wilhelm

Prin înaltele sale legături Karácsonyi Eugen a ajuns marele maestru al ordinului cavaleresc de Malta pentru monarhia habsburgică. Demnitate mare, dar care reclama cheltuieli mari.

Viaţa familiară a contelui s-a destrămat. Copii legitimi nu a avut, în schimb a avut o fată cu o artistă din Viena. Fata, între anii 1920-1930 a crescut la Banloc. Aci a făcut cunoştinţă cu un ofiţer de la grăniceri român, cu care s-a căsătorit.

Gospodar rău şi extrem de cheltuitor, Karácsonyi Eugen a ajuns în mari încurcături financiare. La începutul primului război mondial 1914, avea ipoteci pe moşie, în valoare de 11 milioane coroane aur. După terminarea războiului, în urma devalorizării coroanei austro-ungare, datoria s-a lichidat de la sine, aşa că porţiunea de moşie rămasă după expropriere, a rămas fără datorii.

Aici trebuie să amintesc, că în 1919 o foarte mare parte a moşiei, cea mai mare, a căzut pe teritoriul Iugoslaviei. Aici a căzut pădurea, culturile de orez şi heleşteiele. Aplicându-i se dispoziţiile legi agrare, contele a rămas cu 500 jughere arabil – ferma Pescuş –, castelul cu 30 iugăre parc, terenul fabricii de spirt de lângă gară cu cca. 10 ha şi o porţiune de arabil izolată, ,,Carola” de 18 ha. Aceasta a fost situaţia moşiei în anul 1922, când Vaida Voevod a fost oaspetele pe timp de câteva zile, 3-4, al moşiei din Banloc, şi pe care a transmis-o reginei Elisabeta.

Dar în anul 1924 s-a făcut o rectificare de frontieră între România şi Iugoslavia, care cerea să i se cedeze oraşul Modoş (Jaşa Tomici) şi o comună mare Pardani, cu populaţie în majoritate sârbi, o minoritate germani, români de loc, oferind în schimb cedarea oraşului Jimbolia, comuna românească Beaba Veche şi Gaiul Mic de lângă Banloc. Împreună cu comuna Soca a revenit în ţară şi o parte bunicică a moşiei Karácsonyi, s.a. 1000 iugăre pădure, 450 iugăre cultură de orez, 272 iugăre heleşteu, 200 iugăre arabil cu ferma Topolea, unde se afla şi moara de despicat orezul. Aşa că dintr-o lovitură, averea contelui s-a sporit cu 1.922 iugăre, partea cea mai preţioasă a moşiei, partea producătoare de venituri.

Deoarece în legea agrară se dispunea categoric, că legea se aplică numai pentru averile existente la 1 decembrie 1918, în starea în care se aflau atunci, partea revenită contelui nu a mai căzut sub expropriere.

Contele, obişnuit să trăiască pe picior mare, a continuat cu viaţa sa de risipă, fără a-i păsa că moşia i s-a redus de la 18.000 iugăre la 2.500 iugăre şi în câţiva ani a ajuns să facă 100 milioane lei datorie, ipotecată pe moşie.

În urma legii conversiunii natural datoria a scăzut la cca. 20 milioane lei, urmând să se plătească ratele aferente. Natural cu proasta administrare a unui curator nepriceput, care nu avea la dispoziţie capitalul necesar pentru înnoirea uneltelor şi maşinilor agricole, datoria a crescut.

În felul acesta nemaipomenit am aflat moşia în anul 1934 primăvara, când m-am deplasat la faţa locului cu Alexandru Scanavi. Examinând cartea funciară la Judecătoria din Deta, am constatat că erau ipotecate nu mai puţin de 82 poziţii, deci 82 de creditori. Cea mai mare creanţă o avea ,,Casa de Păstrare" din Timişoara, care în acel moment avea dificultăţi financiare şi era condusă de către familia Neamţu de la Banca Comercială din Craiova.

Cu 82 creditori nu puteam trata. Deci de un contract de vânzare-cumpărare nu putea fi vorba. Contele a murit în 1931. Succesiunea era cât se poate de confuză, nu ştiam cine este în drept să trateze această chestiune.

Am arătat creditorului principal suma care este dispusă să o ofere regina Elisabeta, cerând ca creditorii sau cel puţin unul, cel mai de seamă, să scoată moşia la licitaţie publică, unde noi o vom cumpăra-o la preţul oferit, din care se acoperă toate datoriile şi mai rămâne un mezelic şi pentru succesori.

În toamna anului am căzut de acord şi regina Elisabeta a venit să-şi viziteze viitoarea moşie. A venit însoţită de şambelanul Scanavi şi de două doamne de companie. A stat două zile la Banloc, vizitând amănunţit întreaga proprietate. A rămas încântată de cele văzute şi şi-a dat asentimentul la cumpărare.

După încheierea formalităţilor, s-a procedat la renovarea şi modernizarea castelului. Parcul se afla într-un hal nemaipomenit. Era mai mult o pădure neîngrijită, decât un parc. S-a construit o mică centrală electrică, o pompă de apă, canalizare, injector la bucătărie etc.

În apropierea castelului, în mijlocul parcului se afla un grajd, pentru cai folosiţi exclusiv de proprietar, alături de un garaj şi o căsuţă frumoasă în stil, în care se păstrau harnaşamentele. Cu ocazia amenajărilor vroiam să scot atât grajdul cât şi garajul din parc. În jurul castelului în sat se aflau aproximativ 20 de clădiri mai mici şi mai mari, cu curţi mari, unde puteau fi uşor plasate grajdul şi garajul. Când i-am spus reginei intenţia mea a sărit în sus. Grajdul rămâne pe loc, doar să fie bine pus la punct, cu boxe moderne şi bine îngrijite. Caii sunt marea slăbiciune a reginei şi doreşte să-i aibă în nemijlocita apropiere. În rest să fac ce vreau şi cum gândesc de bine. De cai

şi parc să nu mă ocup încă, aceste două sectoare şi le rezervă pentru sine, nimeni să nu facă nimic fără îndrumarea şi aprobarea ei. Această măsură a rămas valabilă până la 31 decembrie 1947.

Acum se punea o altă problemă. Să se găsească personalul capabil să conducă această moşie foarte complicată. De la început am constat că regina în afară de flori şi de cai, n-are interes şi pricepere pentru nimic. Scanavi spunea că are diplomă de inginer din Odessa. N-am văzut, dar m-am convins repede, că-i mai mult gura şi tupeul de el şi că priceperea lui în practica de agronomie este aproape de zero. Fiind cumnatul lui Negroponte, proprietarul celor mai mari grajduri de cai din România, vestit în toată Europa credeam că se pricepe cel puţin la cai. M-am convins repede că nu se putea pune nici o bază pe vorbele lui şi va trebui să caut un administrator de moşie priceput şi cinstit şi un intendent de asemenea pregătit şi omenie ca să nu rămân eu şi Banatul de ruşine.

Am constata repede că raporturile dintre Elisabeta şi Scanavi sunt cu totul de altă natură şi că grecul joacă mai mult pe stăpânul, decât pe un angajat oarecare. Avea procură generală înregistrată la Tribunalul Ilfov şi la repezeală mi-a făcut şi mie o procură aproape generală, degajându-se de nişte atribuţiuni care nu cauzau decât bătaie de cap. Tot timpul îl petrecea în Bucureşti, venea numai la anumite ocazii la Banloc, pe două-trei zile, după care dispărea pe luni şi luni de zile. În tot cazul absenţa lui nu era resimţită în nici într-o privinţă.

Caracteristic, că întregul grup de funcţionari ai Banlocului se compunea din patru persoane. Inginerul agronom Gh. Voichiţă administrator, ajutat de doi ingineri, Nicolae Negruţiu la agricultura generală şi inginerul Botiş la orezărie şi piscicultură.

Pentru partea financiară-contabilă îngrijea Romul Ruga ajutat de Dumitru Negru, care făcea şi pe casierul. Ei făceau şi administraţia castelului, deservit de 26 angajaţi ca lachei, cameriste, bucătari cu ajutorii lor, rândaşi, şoferi, vizitii, grădinari etc. Şi cu toate acestea, nici Voichiţă nici Ruga nu s-au plâns niciodată, că ar fi fost aglomeraţi cu munca. În schimb treburile mergeau ca pe roate şi beneficiul era substanţial.

Elisabeta s-a aclimatizat în timp scurt cu atmosfera Banlocului şi a prins dragoste faţă de noua proprietate. Era o fire foarte retrasă, puţin comunicativă. Trăia o viaţă lăuntrică. Preocuparea principală a ei era parcul, florile şi implicit botanica. Picta, sculpta, citea şi făcea muzică. Când ploua şi nu putea ieşi din castel juca rummy, având partenere pe cele două domnişoare bătrâne Julchen şi Grete. Voia cu tot dinadinsul să mă cointereseze şi pe mine să joc, dar fără succes. Avea o slăbiciune inexplicabilă pentru Scanavi, care era o pramatie ordinară. Doar că era un

mascul impunător. O inteligență mediocră, cultură nimic, dar șiret, insistent și dur, fără scrupule.

Regina fugea de societate, era o figură solitară. Aghiotantul ei lt. col. Anghelescu avea cel mai ușor serviciu din toată armata. La Banloc venea odată la an pe 2-3 zile, în 12 octombrie ziua de naștere a stăpânei. Încolo stătea la București și administra palatul de acolo.

Doamnă de onoare nu avea. În anturajul ei se aflau două săsoaice, Julchen și Grete, de vârsta ei, care având tatăl angajat la Curtea Regală, mai precis la Curtea regelui Ferdinand, au crescut în apropierea prințesei și îi cunoșteau toate metehnele. Erau foarte devotate și credincioase stăpânei, de aceea au rămas nemăritate, și-l urau din tot sufletul pe Scanavi.

Nu-i plăceau vizitele pe care i le făceau diferite doamne din înalta societate. Cu o ocazie a vizitat-o și doamna Simona Lahovary. A fost prost primită. Regina nu-și putea ascunde cel puțin plictiseala pe care i-o cauzau aceste vizite. În legătură cu vizita doamnei Lahovary, R. Ruga îmi povestea, că Elisabeta i-ar fi dat îndrumarea ca să facă să înțeleagă că ar fi cazul să-și ia catrafusele. Mie personal mi-a declarat odată: ,,Rămâne să știi că urăsc babele din tot sufletul. De una îmi pare rău. Că odată o să ajung să fiu și eu babă".

Avea însă și persoane pe care le agrea. Erau cele două surori principese de Hohenlohe, care au vizita-o de mai multe ori și pe timp mai îndelungat. Cu ele avea o înțelegere clară. Se întâlnesc zilnic la prânz la ora 13. Acolo își fac programul. Le stă la dispoziție automobilul, caii, trăsurile, așa că pot face de capul lor tot ce voiesc. În caz de vreme urâtă, rummy obligatoriu. Seara muzică, radio și palavre.

Erau primite cu plăcere d-na Rosetti (fosta soție a lui Lupu Costaki[329]), care i-a fost prietenă din copilărie, domnișoara Muzicescu, fiica marelui compozitor, sora lui Pamfil Șeicaru etc. S-a înțeles cu d-na Rosetti, că se mută și dânsa la Banloc, unde va locui în casa goală a grădinarului din mijlocul parcului și nu în castel și nici în casa de musafiri. Doamna după câteva luni s-a plictisit de sihăstrie și a părăsit Banlocul, mutându-se înapoi la București. Singura care a persistat a fost Elisabeta, care a rămas credincioasă Banlocului, pe care nu l-a părăsit decât la 31 decembrie 1947. Ea nu s-a plictisit niciodată. În timp frumos plecau cu cabrioleta cu roți de cauciuc la care era înhămat calul de curse ,,Peter", scos la pensie și cutreiera pădurea, heleșteiele etc., întorcându-se acasă cu brațele pline de flori de câmp și de pădure. Odată s-a întors cu o grămadă mare de scaieți uscați, cu

[329] Nicolae Lupu Kostaky (născut 1888) a fost organizatorul colonizărilor din Cadrilater. Era originar din Bârlad. Făcuse studii de drept în Franța. Fusese directorul Oficiului de colonizare.

coadă lungă, pe care i-a aşezat într-un vas mare de flori, demonstrând că şi cu scaieţii se poate ornamenta un salon dintr-un castel regal.

Când ploua, făcea muzică, cetea, picta şi sculpta. În spatele dormitorului şi-a aranjat un studio, unde nu putea pătrunde picior de străin. Fuma mult şi bea cafele multe. Coafeza venea la două săptămâni o dată, toaletele o interesau prea puţin. Era cu totul lipsită de pretenţii.

Cu treburile moşiei nu se ocupa. Şi-a rezervat pe seama sa doar parcul. Aci nu se făcea nimic fără asentimentul ei. Cu o ocaziune mi-a cerut să-i fac rost de literatură documentară în legătură cu piscicultura de heleşteie. Cu greu am găsit la librăria ,,Moravetiz" un tratat scris în limba germană ,,Teischutertschaft". I-am explicat că în româneşte nu s-a scris nimic, sau nu s-a publicat nimic în legătură cu problema aceasta. Mi-a mulţumit şi mi-a spus, că nu ştie dacă va înţelege limbajul greoi al cărţii. Pe mine m-a mirat această afirmaţie, deoarece vorbea nemţeşte foarte fluent şi corect. Mi-a răspuns: ,,da vorbesc curent nemţeşte, vorbesc curent şi englezeşte, căci cu mama vorbim toţi englezeşte, dar eu nu cunosc la perfecţie decât limba română şi poate franceza.

În vara anului 1935 s-a anunţat în vizită pe două săptămâni regina mamă Maria. Vestea a produs mare senzaţie şi mai mare rumoare. Tot personalul ştia că mama este extraordinar de exigentă. În fine pe la începutul lunii iunie a sosit Maria însoţită de aghiotantul ei colonelul Merişanu, de două cameriste, de un maseur, un neamţ bătrâior cu melon, pe care tot anturajul îl numea în derâdere ,,Herr Profesor Scunier". Şi-a adus şi calul de călărit, cu toate că la Banloc într-adevăr se aflau cai pur sânge tocmai destui.

Castelul până atunci liniştit, a devenit zgomotos, mese mari cu invitaţi. Generalul, prefectul, episcopul în fine toate notabilităţile s-au perindat la Banloc. Cu fiecare ocazie am fost şi eu invitat. Pentru cele două săptămâni cât a petrecut Maria la Banloc, a trebuit să-mi părăsesc preocupările şi să mă mut acolo. Scanavi nu putea da faţa cu Maria. Maria avea alte concepţii despre lume şi viaţă decât fiică-sa.

Mese, banchete, invitaţi, muzică şi recepţii. Cu aceste ocazii toate notabilităţile s-au perindau pe la Banloc. Tonul îl dădea Maria. Vorbea exclusiv numai româneşte. Nu tocmai gramatical şi cu pronunţie englezească. Avea un debit considerabil de vorbărie. Căuta să dirijeze conversaţiile şi discuţiile într-o direcţie ce îi convenea. În felul acesta putea domina şi îşi putea expune cu claritate vederile. Nu se antrena pe un teren străin cu necunoscute.

Avea o autoritate formidabilă asupra femeilor. Toate palavrele şi legendele care circulau cu privire la conflictele şi scandalurile care le-ar fi avut cu Carol şi Nicolae, eu cred că sunt simple imaginaţii şi eventual

născociri datorate unor persoane din anturaj, dar care desigur nu erau nici invitate şi nici nu puteau lua parte la eventuale discuţii intim familiare.

Am făcut constatările acestea cu ocazia plecării ei din Banloc după prima vizită. Înainte de plecare a vizitat ,,Grădina rozelor" din Timişoara. Îi plăceau trandafirii în mase mari. Camerele castelului în timpul şederii ei, erau pline cu sute de trandafiri. Auzind de faima rozariului din Timişoara, a ţinut necondiţionat să-l viziteze. Şeful horticulturii, un specialist de primă mână, Demetrovici, a călăuzit-o, dându-i lămuririle care se impuneau. Rozariul avea cca. 2.600 specii de trandafiri pe 40.000 tulpini. Se găseau aci trandafiri din toate părţile globului terestru. Demetrovici, om practic, a întocmit lista speciilor de trandafiri pe care le avea în rozariu. Această listă a trimis-o la horticulturile mai importante din toate oraşele mari ale globului, propunând schimb de specii. Au răspuns foarte mulţi, trimiţând specii care nu figurau în lista lui Demetrovici, cerând în schimb trandafirii pe care îi doreau ei. În felul acesta a reuşit horticultura Primăriei Timişoara să ţină la nivel un rozariu de care dacă erau trei în Europa. Durere azi n-a mai rămas, din această splendidă grădină, decât rămăşiţele palide, aş putea spune de tot palide, care sunt departe de ceea ce a fost rozariul în anii de glorie.

Regina Maria a petrecut aproape 2 ore în această splendidă grădină. Se oprea în faţa unor specii care îi plăceau şi pe care nu le cunoştea. Colonelul Merişanu aghiotantul păşea în urmă ei şi nota speciile pe care i le indica Maria. Eu păşeam în urma lor alături de Elisabeta. La un moment dat m-am adresat către Elisabeta, când Regina Maria îi indica lui Merişanu să noteze specii care existau în parcul din Banloc, şoptindu-i să-i spună mamei sale, că aceste specii sunt cunoscute şi se află şi la Banloc. Elisabeta mi-a şoptit: ,,mamei nu-i place să i se facă observaţii şi mai ales să i se arate că copiii ştiu ce nu ştie mama."

După plecare Elisabeta era radioasă cum n-am văzut-o niciodată. Cu bucurie nestăpânită mi-a spus: ,,mama mi-a declarat că s-a simţit tot timpul nespus de bine, că este foarte mulţumită de tot ce a văzut şi că va veni în fiecare primăvară cel puţin pe 2 săptămâni la Banloc. Ori mama nu prea are obiceiul să fie largă cu laudele şi să-şi arate satisfacţia." Încă trei ani la rând a mai făcut Maria vizite la Banloc. În anul 1938 au încetat vizitele. Se afla în sanatoriu la Dresda unde a şi murit la 20 iulie 1938, exact la 11 ani după moartea regelui Ferdinand.

Un vizitator frecvent al Banlocului a fost regele Carol. Cel puţin o dată pe an, dar s-a întâmplat ca şi de două ori în acelaşi an a vizitat Banlocul pe 2-3 zile. Este ştiut că regele Carol venea regulat de două ori, altă dată şi de trei ori la vânătoare la Timişoara. La începutul lui septembrie la fazani şi potârnichi. Mai vâna şi câte un căprior sau capre la Pişchia şi Şarlota. În

luna ianuarie venea la iepuri, fazani şi vulpi. După terminarea acestor vânători, trenul regal de vânătoare lua drumul Banlocului. Regele cu anturajul restrâns trăgea la castel. Restul în frunte cu Urdăreanu, mareşalul palatului, rămânea în gară, în tren. Elisabeta care nu se amesteca în cancanurile de la Palat, îşi avea convingerile ei, pe care nu le prea comunica nimănui. Doar o dată a scăpat-o gura faţă de mine şi mi-a spus. „Nu-mi trebuie să vină Murdăreanu în castel."

Cu ocazia vizitei lui Carol, se organiza câte o mică vânătoare şi în pădurea din Banloc. Se vânau cerbi, care se puteau numi aproape domestici, în special ciutele, care nu aveau teamă de oameni şi nici nu fugeau din calea lor. Cerbii îşi aveau hrană din belşug, şi adăposturi acoperite, au devenit nişte cerbi enormi, cât o vacă, dar cu coarnele degenerate, mari, dar cu puţine ramificaţii. În pădurea cu o suprafaţă de 600 ha, aceşti cerbi erau aproape catalogaţi de către brigadierul Strizu, vânătorul casei. Erau în jur de 130-140 bucăţi. În anul 1938 un grup de 35-36 cerbi au dispărut fără urmă. Mare pagubă nu era şi nici nu i-a căutat nimenea. După doi ani s-au întors acasă cu sporul natural de doi ani. Nimeni nu bănuieşte pe unde au putut vagabonda.

Carol, în mod obişnuit, nu participa la vânătoare. Rămânea la castel, singur cu soră-sa la şuetă, sau răsfoind câte o carte. În două rânduri mi-a cerut să-i aduc un taraf de lăutari buni. L-am adus pe Pepi Radu, un ţigan excepţional de talentat, care i-a făcut mare plăcere.

Un vizitator binevăzut şi bine primit a fost regele Mihai şi în timpul cât a fost moştenitor şi mai târziu când a devenit rege. Cu o ocaziune în vara anului 1942 a stat mai mult de o lună la Banloc. S-a iscat un conflict între dânsul şi mareşalul Antonescu şi a părăsit Bucureştiul refuzând să semneze decretele regale. Lumea, în special bucureştenii erau cu totul derutaţi şi dezorientaţi. Nu ştiau unde a dispărut regele.

Conflictele dintre rege şi Antonescu au fost destul de frecvente. Una a fost pe tema Banatului Iugoslav. Hitler a cerut lui Antonescu să ocupe Banatul întreg până la Tisa, voind prin aceasta să sape o prăpastie între naţia românească şi sârbi. Antonescu a acceptat şi a luat toate măsurile pentru executare. Trenurile noastre comunicau până la Panciova şi Becicherecul Mare. Asemenea şi poşta. Erau desemnate persoanele care să preia conducerea administrativă în partea ocupată. Armata a avut ziua şi ora fixată când să treacă frontiera. Regele Mihai s-a opus categoric acestei manevre, În calitate de comandant suprem al armatei a refuzat să ordone ocuparea. Dimpotrivă, a cerut ca trenurile şi poşta să fie retrase. Antonescu s-a încăpăţânat, dar Mihai a rămas neînduplecat şi punctul lui de vedere a triumfat. Ne putem închipui repercusiunile pe care le-ar fi avut actul de

ocupare preconizat de Hitler – Antonescu. Maniu şi Constantin Brătianu au susţinut cu tărie punctul de vedere al lui Mihai.

Cu această ocazie Elisabeta i-a comunicat lui Mihai, că prin testament după moartea ei îi lasă lui Banlocul. Bucuria a fost nespus de mare. Zile întregi a cutreierat toate grajdurile, atelierele, garajele, locuinţele şi casele aparţinătoare domeniului, aşa că în final a ajuns să cunoască mai bine moşia decât mătuşă-sa.

În această lună petrecută la Banloc, a făcut două escapade la Timişoara, fără nici o formalitate. A venit însoţit doar de un aghiotant şi de şofer. Întâia dată a făcut o recunoaştere generală a oraşului, zăbovind timp mai îndelungat la fazaneria de la Pădurea Verde. La a doua vizită a trecut pe la fabrica „Dura”, azi „Electrobanat”, unde a zăbovit timp de două ore complete, studiind în amănunt procesul de fabricaţie. După vizita în incinta fabricii i s-a oferit o gustare la care au participat şi funcţionarii fabricii şi 10 delegaţi ai muncitorilor. S-a simţit bine şi a închinat un pahar de şampanie cu toată lumea prezentă.

Tot în acest an regele a cumpărat castelul de la Săvârşin cu pădurea înconjurătoare, de la contele Hunyadi jr., care avea domiciliul la Budapesta. Preţul a fost foarte convenabil, deoarece pădurea cca. 5.000 ha. era tânără 30-35 ani, aşa că nu producea venit, decât peste 50 ani. Până atunci doar impozite. Mihai s-a ocupat cu toată pasiunea de renovarea castelului. Dar n-a avut răbdarea să aştepte până se termină – a durat doar două luni toată treaba -, ci s-a mutat şi a stat mai bine de o lună într-o căsuţă modestă de 3 camere. O cameră era dormitorul lui, una a Elenei şi una sufragerie. Tot timpul îl petrecea în recunoaşterea pădurii, un teren de vânătoare excepţional. De altfel trebuie să menţionez, că Mihai era un vânător excepţional. Trăgea cu stânga, în tot cazul însă cu mult mai bine ca tatăl său.

Aici mai trebuie să arat, că Mihai nu avea fonduri în străinătate. Nu a avut disponibilă nici suma de circa 50-60 mii dolari, cât a costat moşia. S-a recurs la o stratagemă. Anton Mocioni, mareşalul Palatului şi om de încredere al regelui avea un bloc în Budapesta nevândut (Familia Mocioni în anul 1914, avea 11 case mari, blocuri, în Budapesta). A vândut acest imobil şi a achitat preţul castelului Hunyadi. Regele a plătit contravaloarea valutei în lei lui Mocioni. Toate acestea le cunosc direct, căci eu am aranjat tranzacţia şi am întocmit contractul de vânzare, împreună cu avocatul contelui Hunyadi, pe nume dr. Simon Pál, originar din Timişoara, care după aceea ne-a vizitat de nenumărate ori în urbea în care s-a născut.

După ce a renovat totul la Săvârşin, nu era lună ca Mihai să nu petreacă câteva zile acolo. S-a amenajat un mic aerodrom în apropiere, aşa că venea într-un avion de vânătoare, pe care îl pilota el însuşi. Era însoţit de

fiecare dată de un singur aghiotant. Altă dată venea cu automobilul pe care îl conducea singur. Numai când se stabilea pe timp mai îndelungat, vara sau de sărbătorile Crăciunului, se deplasa cu o parte din curte.

Ca administrator al Săvârşinului l-a numit pe amicul şi colegul meu de liceu dr. Ionel Popescu, vânător de marcă, care era şi ajutorul Marelui Maestru de Vânătoare, post ocupat încă din 1919 de către Anton Mocioni. După moartea subită a lui Mocioni, survenită în anul 1943 a fost numit Mare Maestru de Vânătoare. Natural, domiciliul şi l-a mutat de la Reghin, unde a funcţionat timp de 15 ani ca primar al oraşului, la Săvârşin. Trebuie să arăt, că cu toate că era vreme de război, Mihai circula cu o maşină condusă de el, fără nici o escortă În pădure pleca însoţit de 1 sau 2 vânători cu câinii după ei. De altfel nici în Bucureşti nu umbla cu escortă. În anul 1941 a încercat să invite pe domnitorii din ţările nordice. Într-o bună zi, a ieşit în civil pe Calea Victoriei, însoţit de un aghiotant şef în civil, intrând prin prăvălii să-şi cumpere cravate şi cărţi. Decât că Bucureştii nu se comparau cu Stockholm, Copenhaga şi Londra. Când a ieşit din prăvălii s-a adunat un public imens pe Calea Victoriei, împiedicând orice circulaţie. La ieşirea din prăvălie publicul l-a ovaţionat cu entuziasm pe rege care a avut curajul să iasă singur şi l-a însoţit până la palat o mulţime de mii de oameni în ovaţii şi strigăte de bucurie. Decât că a doua oară Mihai s-a ferit să mai facă astfel de escapade.

După avarierea palatului regal produsă în urma bombardamentelor efectuate de avioanele germane după 23 august 1944, Mihai s-a mutat în Palatul Ellisabeta de la Şosea. A rezervat un apartament cu 4 camere şi mătuşii sale, dar aceasta s-a bucurat nespus că are un pretext să nu plece la Bucureşti. Din anul 1941, de la izbucnirea războiului, până în decembrie 1947, Elisabeta n-a părăsit Banlocul.

Mai avea Elisabeta un vizitator, mai precis o vizitatoare, regulată la Banloc pe soră-sa regina Maria a Iugoslaviei: distanţa Belgrad – Banloc nu era mai mare de 90-100 km. În două ore se făcea comod cu automobilul, fiind şosea naţională. Până la izbucnirea războiului, cel puţin de 3-4 ori pe an regina Maria venea în vizită la Banloc. Simplu, fără fast şi fără escortă, chiar când venea însoţită de fiul ei mai mare Ştefan, moştenitorul tronului, mai târziu rege al Iugoslaviei după asasinarea în 1934 a regelui Alexandru. Venea cu un automobil condus de Maria, un aghiotant regal, lt.col. Radici (croat) şi un şofer. Cel puţin o dată pe an, de obicei la ziua de naştere a Elisabetei venea şi regele Ştefan

Maria era din familie cea mai strâns legată de Elisabeta, cu toată firea ei deosebită de cea a Elisabetei. Era fire retrasă, necomunicativă, care se izola de lume, care nu îşi cunoştea propria moşie, şi nici angajaţii decât

pe 6-7 din cei mai apropiați, plus personalul castelului. De treburile moșiei nu se interesa, decât de unele ramuri legate de preocupările ei, ca piscicultura, tutunul și tot ce era floră.

Maria, în schimb, prietenoasă cu toți, comunicativă și mai ales dornică să cunoască tot ce o înconjoară. După două vizite la Banloc[330], cunoștea domeniul la perfecție. Cunoștea oamenii, clădirile, animalele și toate culturile. A intrat în toate locuințele muncitorilor, le-a dat îndrumări de curățenie și mai ales de bună îngrijire a copiilor. Vorbea o românească neaoșă, perfectă, fără urmă de străinism. Mi-a declarat-o cât se poate de categoric, că nu cunoaște la perfecție decât limba română, și cu toate că este plecată de atâta vreme din țară, urmărește și este la curent cu toată mișcarea literară. De altfel, această calitate o avea și Elisabeta, cu deosebirea că avea aversiune față de unii scriitori – pe drept și pe nedrept –pe care nu îi citea de loc. La îndemână avea pe Eminescu.

Regina Maria avea și preocupări de agricultură. Cu o ocaziune a făcut observația că tutunul cultivat la Banloc nu este de calitate. Afirma – și avea dreptate – că tutunul cultivat de dânsa este incomparabil mai superior. I s-a ripostat că soiurile de tutun depind de sol și climă. În solul sărac și călduros crește tutun cu mult mai bun, decât în solul gras și cu multe ploi. În schimb Banlocul produce de 5 ori mai mult la hectar, decât tutunul de pe Valea Vardarului. Maria nu s-a lăsat convinsă și în anul următor a trimis câteva mii de răsaduri din tutunul propriu. Încercarea s-a făcut, dar rezultatul a fost lamentabil. A ieșit tutun mic, puțin și calitate slabă.

Maria și Elisabeta nu se amestecau în problemele familiare. Amândouă erau în raporturi bune cu toți. Puțină rezervă față de Ileana[331], pe care n-o invita niciodată nici Elisabeta și nici Mărioara, deși Ileana era favorita mamei. Tot așa nu era dorită regina Elena soția lui Carol și mama lui Mihai. Cauzele necunoscute integral. După palavrele lacheilor și cameristelor nu te poți lua. La puținul pe care l-au tras cu urechea, sau l-au aflat indirect, adaugă din fantezia lor și întregesc o stare de fapt la care îi dau publicitate cu mare emfază.

---

[330] Domeniul Banloc din județul Timiș are o suprafață de 1 309 ha teren agricol și pădure; era bine cunoscut de C. Băran, avocat al domeniului și al principesei Elisabeta (1894-1954), soră a regelui Carol al II-lea, căsătorită cu regele George al Greciei. În urma detronării, Elisabeta și soțul său s-au stabilit în București. Detronarea a avut loc în 1924. În 1934, cei doi s-au despărțit prin divorț, iar Elisabeta s-a stabilit la proprietatea sa din Banloc, unde a avut reședința până în 1948.

[331] Ileana (1909-1991), fiică a regelui Ferdinand și a Reginei Maria. În 1931 s-a căsătorit cu Anton de Habsburg, apoi cu dr. Ștefan Isărescu. În 1960, s-a stabilit în Statele Unite, unde s-a călugărit și a devenit Maica Alexandra.

Una este cert. Elisabeta nu-şi suferea cumnata. Dar cum nu era comunicativă niciodată nu a spus ce o roade. O singură dată a scăpat-o gura. Discutam situaţia lui Mihai în legătură cu Antonescu. Eu mi-am dat cu părerea, că Mihai are un sprijin sincer în mamă-sa cu care stă împreună. Elisabeta laconic a făcut doar următoarea remarcă: ,,Materia cenuşie nu abundă în creierul cumnatei mele". Am înţeles şi n-am mai insistat.

Cu Ileana situaţia era alta de tot. Ca cea mai mică dintre copii, natural era favorita mamei în detrimentul celorlalte două surori. În testament cea mai mare parte a bijuteriilor (cea mai mare din avere) Maria a lăsa-o pe seama Ilenei. Cu multe alte lucruri de preţ. Dar nu acesta era motivul rezervei celor două surori. Ambele aveau mai mult decât le trebuia. Datorită priceperii, sârguinţei şi cinstei lui Voichiţă şi Ruga, Elisabeta avea aşa de mulţi bani, cum n-a avut niciodată, încât nu ştia ce să facă cu ei. A construit un palat de toată splendoarea la şosea în apropierea Arcului de Triumf, pe un teritoriu de 2 ha. A cumpărat o moşie de 3.000 ha în Ialomiţa, pe care n-a văzut-o şi n-a vizitat-o niciodată. A mai cumpărat o moşie prin Prahova de la d-na Rosetti, care nu avea decât câteva sute de pogoane (400-500), dar era o splendoare de moşie, cu un conac foarte frumos. N-a vizitat-o niciodată. De la regina Maria a moştenit moşia din Copăceni, lângă Jilava, la 10 km de Bucureşti. O adevărată grădină de 560 pogoane, împrejmuită toată cu gard viu, în mijloc cu un conac excepţional de frumos. A vizitat-o o dată şi a stat o jumătate de zi acolo.

Banlocul, după ce a fost pus la punct de către Voichiţă, aducea venituri extraordinare. Producea în medie 50 vagoane de orez, 10 vagoane peşte viu, 6-7 vagoane tutun etc. În anii de război în cei care au urmat, când nu erau importuri, preţul orezului s-a urcat vertiginos, aşa că banii curgeau gârlă.

Dar să revenim la raporturile cu Ileana. Ileana, fiica răsfăţată, voia cu dinadinsul să imite pe mama sa, regina Maria, fără a avea însă însuşirile şi talentele ei. După măritişul cu arhiducele Anton de Habsburg, a apucat-o grandomania şi făcea propagandă activă pentru restaurarea habsburgilor pe tronul Austriei. Lua parte şi ţinea chiar şi discursuri la adunările populare şi alte întruniri. Atitudinea ei jignea mult pe regele Carol, pentru că strica în privinţa raporturilor noastre cu Austria. Pe cel mai mare dintre copii l-a botezat cu numele de Ştefan, jucând pe două tablouri. Ungurii au avut pe cel mai mare rege al lor Sf. Ştefan, iar românii au avut pe Ştefan cel Mare. Gândurile Ilenei mergeau departe.

În cursul celui de la doilea război, s-a mutat de la Mödlind din Austria, unde avea o modestă reşedinţă, în castelul de la Bran, moştenire de la regina Maria. Aici s-a adăpostit cu cei 6 copii ai ei, în cetatea medievală a

cavalerilor teutoni. Decât că cetatea era grandioasă, însă nu era de loc corespunzătoare pentru locuinţă pe seama celor 6 prinţişori. Atunci s-a gândit şi a clădit o mică vilă alăturea. Şi aici clima era aspră şi copiii sufereau.

În această situaţie s-a adresat Elisabetei, cerându-i să primească la Banloc, unde-i frumos şi clima dulce pe cei trei copii mai mici. Dilema Elisabetei a fost mare de tot. Era bună la suflet şi iubea copiii. Dar ştia bine, că copiii nu puteau forma decât avangarda pentru Ileana, şi că după copii şi dânsa îşi va aranja intrarea triumfală la Banloc, cu titlul că îşi vizitează copiii. Şi cum castelul era mare, 24 camere, plus o casă separată cu 10 camere pentru musafiri, deci spaţiu mult prea mult pentru o singură persoană, nici n-ar fi plecat de acolo până-i lumea. Aceasta vroia să evite Elisabeta, de aceea i-a dat Ilenei un răspuns evaziv, care echivala cu un refuz.

Mai târziu Ileana a cerut ca fiul cel mare Ştefan să fie primit la şcoala militară de la Mănăstirea Dealului. Mihai s-a împotrivit. Dar Ileana a căutat alte cărări şi a reuşit ca Ştefan să ajungă elev la şcoala militară, unde a făcut trei ani până la 30 decembrie 1947.

Şi la plecarea din ţară a făcut opinie separată, refuzând să plece alături de Mihai. A convins-o şi pe Elisabeta să amâne plecarea şi să plece separat. Elisabeta nu de dragul Ilenei, ci la stăruinţa favoritului, a lui Scanavi, – care dorea – şi-a luat toată familia cu el, şi avea nevoie pentru aceasta de timp de câteva zile, a acceptat propunerea Ilenei. Au plătit foarte scump această amânare ambele surori.

Banlocul în toamna anului 1947 a fost locul unei întâlniri istorice. Regina Elisabeta a fost rugată de către conducătorii ţării, să cedeze pe trei zile castelul de la Banloc, unde va avea loc întâlnirea între Iosif Broz Tito[332], conducătorul Iugoslaviei şi între Gheorghe Gheorghiu Dej[333], secretarul

[332] Iosif Broz Tito (1892-1980), conducător de necontestat al comuniştilor iugoslavi, cu care a organizat rezistenţa împotriva trupelor germane, dar şi a tendinţelor hegemoniste ale lui Stalin. Între 1945-1963 a fost şeful guvernului federal al Iugoslaviei. Îi atribuim meritul de a fi menţinut integritatea acestui stat federativ şi de a fi contribuit la prosperitatea locuitorilor lui.

[333] Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965), om politic român care a condus partidul Comunist Român până la sfârşitul vieţii. Muncitor ceferist care s-a integrat în partidul comunist. A reprezentat în conducerea partidului forţele comuniste interne şi a încercat să elibereze ţara de povara armatei sovietice şi a consilierilor trimişi de Moscova. A deţinut şi funcţii de conducere a statului în calitate de ministru şi prim-ministru între 1952-1955. A condus Partidul Comunist Român în anii celor mai dure îngrădiri a libertăţii cetăţenilor şi a colectivizării forţate.

general al partidului şi prim-ministrul Petru Groza. Elisabeta a satisfăcut această cerere, şi timp de 2 zile castelul a găzduit pe mareşalul Tito.

La castelul din Banloc, în turn s-a aflat o bibliotecă cu cărţi şi mai ales hărţi de valoare. După plecarea Elisabetei nu ştiu unde a ajuns această colecţie într-adevăr valoroasă, rămasă de la contele Draşcovici, mai apoi Karácsonyi (Crăciun) şi terminată cu Elisabeta. Îmi face impresia că s-a răvăşit, a dus cine a voit, competenţi şi mai ales necompetenţi. Păcat. Au dispărut piese unice.

După plecarea din ţară, Elisabeta s-a stabilit în Franţa, unde a decedat prin anii 1960 de boală de cord. A fost însoţită în exil de una din domnişoarele de companie, anume de către Margareta. Natural că aventurierul Scanavi din primele zile a abandonat-o. Pentru grec nu mai prezenta nici o afacere. Trist sfârşit între străini. Elisabeta a fost un suflet de om bun şi cinstit. Dacă n-a ajutat cu mai mult, se datorează exclusiv acelui Scanavi, care nu avea nici suflet şi nici înţelegere pentru nimic ce era românesc. Pentru el ţara românească nu era altceva decât un teren bun de exploatare.

Maria a Jugoslaviei a murit în Anglia de cancer la mamele în cursul celui de al doilea război mondial. Ileana a divorţat de Anton, – care între timp a decedat – şi în prezent face pe starleta de operetă în S.U.A. la Cleveland sau Detroit.

Nicolae, trăieşte prin Elveţia. Soţia i-a murit de mult, lăsându-l singur. Nu prea dă semne de viaţă. De altfel, niciodată nu a fost ros de ambiţii mari.

Mihai cu cele 4 fete ale sale se descurcă destul de bine. Are din ce. În urma moştenirii (1/3 parte) din partea tatălui său. Una treia parte din moştenire a primit fiul legitim din prima căsătorie cu Zizi Lambrino, iar 1/3 parte a revenit Lupeştii, care s-a căsătorit legal cu Carol. ,,Sic transit gloria mundi".

Să revenim la viaţa politică de după venirea liberalilor la putere. Este clar, că dacă nu se produceau disensiunile din Partidul Naţional Ţărănesc, partidul putea în condiţii optime să-şi continue guvernarea şi să obţină rezultate foarte bune. În scurtul timp de 18 luni, cât a durat guvernarea, a reuşit cu toată zestrea mai mult decât dezastruoasă pe care a primit-o de la guvernul Iorga, să pună ordine în treburile publice. Situaţia economică atât în lume, cât şi în ţară s-a îmbunătăţit simţitor. Preţul produselor agricole a revenit aproape la normal. Finanţele ţării erau pe un făgaş bun. În aceste condiţii putea să se meargă pe un drum destul de neted şi să pună treburile ţării în ordine. Industria a ajuns să se dezvolte simţitor. Administraţia publică a ajuns să fie pusă la punct. În cei 14 ani de la unire s-au format

cadre serioase şi bine pregătite sub toate raporturile. Fiecare comună de dincoace de Carpaţi a ajuns să aibe notar cu bacalaureat şi şcoală de notari. În comunele mai mari, ca de pildă Jimbolia, Periam, Deta, notarul comunal era licenţiat în drept. Primpretorii, fără excepţie, erau licenţiaţi în drept. Desigur că în Vechiul Regat treburile administraţiei erau într-o stare destul de înapoiată. Dar cel puţin oamenii de la conducere cei de dincolo, au înţeles că treburile nu pot merge aşa înainte să că trebuie inovaţii radicale.

Marele necaz era că Iuliu Maniu nu se putea înţelege cu regele. Divergenţele? Era o zicală curentă. De ce nu se poate înţelege Maniu cu Regele? Pentru că regele voia să facă şi pe primul ministru, iar Maniu vrea să facă pe regele. Cam pe aci a fost adevărul. Maniu în ipostaza de ascet, era de o ambiţie şi orgoliu de tot din cale afară. În toate chestiunile voia să-şi impună voinţa. Făcea pe marele democrat, dar în toate triumfa voia lui. De multe ori în şedinţe nesfârşite se discutau probleme în contradictoriu. De multe ori majoritatea nu era de acord cu punctul de vedere al şefului. Acesta prelungea discuţia până la infinit ca să-şi impună punctul de vedere. Nu reuşea. Atunci sub un pretext oarecare amâna discuţia fără a pune la vot şi fără a se lua o hotărâre. Atâta învârtea problema, până când într-un fel sau altul, îşi impunea punctul de vedere.

Mare diferend era între şef şi Vaida, prieteni intimi de peste 40 ani, care au dus împreună cot la cot toate luptele politice sub unguri, mai pe urmă au continuat în România contra liberalilor. Maniu rigid, inflexibil, crescut la calvinii din Zalău, ca să continue la iezuiţii din Blaj. Tipul omului fără familie, burlac, bătrân, fără nevastă şi fără copii, obişnuit să-şi impună voinţa şi în faţa nepoţilor, mulţi, foarte mulţi, nu tolera contradicţii. Că aceştia la spusele lui făceau ce voiau, fără ştirea lui, era cu totul altceva. În aparenţă îl ascultau, iar în fapt abuzau de faptul că sunt nepoţii lui Maniu. Foarte accesibil la linguşiri. În jurul lui roiau un număr de trepăduşi, care nu reprezentau nimic sub nici un raport, nici aport electoral, nici pregătire temeinică de specialitate, nici fond moral, doar dorul de a parveni în umbra şefului, totdeauna gata de a face orice. Principalii erau Aurel Leucuţia, Cornel Bianu, Aurel Buteanu[334], Ion Răchiţan, Zaharia Boilă[335], Coposu[336],

[334] Aurel Buteanu s-a născut în anul 1904, în Şomcuta Mare (Maramureş). A fost publicist cu o frumoasă pregătire în domeniul juridic şi economic. Deputat naţional-ţărănist de Satu Mare. A fost director de cabinet al lui Al. Vaida-Voevod pe când era ministru de interne.

[335] Zaharia Boilă (1892-1976), nepot de soră a lui Iuliu Maniu. S-a născut în Târnăveni. Ca director a condus *Patria* din Cluj. A ocupat postul de prefect la Târnava Mică şi Hunedoara.

[336] Corneliu Coposu (1916-1995). Pentru cunoaşterea activităţii recomandăm lucrarea lui Mircea Popa, *Semnele timpului; articole, meditaţi, atitudini,* Editura de Vest, Timişoara. C. Coposu a fost colaborator apropiat al lui Maniu.

Venetu etc., iar în epoca de care vorbim personajul principal care îl influenţa şi care căuta să facă carieră dacă trebuie şi peste cadavre a fost acel armean de Virgil Madgearu.

Vaida, om cumpătat, cu patru copii, era un pater familia bun cu toată lumea. De o bunătate chiar exagerată, de care se foloseau tocmai destui oameni fără scrupule. Vaida în contradicţie cu Maniu era de părere că trebuie păstrate bunele raporturi cu Palatul. Trebuie să fim realişti. Carol este rege, nici vorbă nu poate să fie de o răsturnare a lui. A crea un curent antimonarhic, în situaţia politică mondială din acele vremuri era o crimă faţă de naţiunea română. Înconjuraţi de adversari: ruşi, unguri şi bulgari, nu ne puteam permite astfel de aventuri.

În acest caz, cel mai cuminte lucru este de a menţine raporturi bune cu suveranul şi a păstra cât mau mult în mână puterea, fiindcă acesta este rolul unui partid politic de a sta la putere cât mai mult, pentru a-şi putea realiza planul politic.

În viaţa particulară a regelui e bine să nu ne amestecăm. Aşa zisa Camarilă nu poate avea decât un rol cu totul secundar. Regele Carol putea fi influenţat în lucruri mărunte, dar nu se lăsa dus în problemele mari ale ţării. Din zvonurile răspândite de manişti, că Vaida este în slujba Camarilei nu-i nimic adevărat. Vaida n-a cunoscut-o pe Elena Lupescu nici măcar din vedere. Aceasta o pot atesta eu personal. În timpul pe când eram subsecretar da stat la interne, Vaida era preşedintele Camerei Deputaţilor. Luam masa la prânzul împreună, la restaurantul ,,Modern" (azi Berlin). Eram împreună cu Anton Mocioni, Traian Pop în fiecare zi. Cu o ocaziune nenea Vaida mi se adresează cu cuvintele: ,,Tu eşti la interne, desigur că o cunoşti pe Lupeasca, spune-mi şi mie cum arată la faţă. E o frumuseţe aşa de extraordinară, că îl fascinează şi îl ţine subjugat pe Carol în halul acesta. De obicei un bărbat după atâţia ani -la acel moment raporturile dintre Carol şi Lupeasca durau de 14 ani – se plictiseşte de o femeie şi mai dă şi în lături. O mai fi îmbătrânit jidovoaica, ce farmecele dracului are, de îl ţine legat pe acest om." A trebuit spre ruşinea mea să declar, că nici eu nu o cunosc. N-am de-a face cu poliţia şi cu siguranţa unde generalul Gavrilă Marinescu este şef atotputernic, aşa că n-am văzut niciodată pe această femeie nici măcar de la distanţă. Vaida nu a spus că mai cunoaşte un bărbat, care de aproape 40 ani ţine la aceeaşi muiere fără nici o schimbare. Era îndeobşte cunoscut, că Vaida este unul dintre puţinii bărbaţi care nu şi-a înşelat niciodată soţia, fără însă a fi un bărbat sub papuc. A dus o căsnicie ideală. D-na Vaida niciodată nu a căutat să-şi impună undeva prezenţa. Asigura soţului un cămin ideal şi confortabil, fără a avea pretenţia de a parveni.

De altfel nici Maniu nu a cunoscut personal pe Elena Lupescu. Dar cel puțin a văzut-o din aproape. Cu ocazia unei audiența la palatul din Sinaia, în cursul audienței se deschide ușa și apare madam Lupescu. Regele care se vede că știa de această prezență, se adresează lui Maniu „Vă prezint pe D-na Lupescu". Maniu s-a ridicat s-a aplecat fără a întinde mâna. D-na Lupescu a înclinat din cap, și-a cerut scuze pentru deranj și a plecat.

În afară de cele spuse mai sus, s-a ivit între Vaida și Maniu o divergență majoră. Eram în anul domnului 1934-35 deci 15 ani de la Unire. În primii ani nu am avut elemente pregătite îndeajuns pentru a completa locurile vacantate după plecarea ungurilor din posturile publice. În acești ani însă s-a ridicat o generație nouă. Cele patru universități București, Iași, Cluj și Cernăuți vărsau anual multe sute de tineri pregătiți în toate ramurile vieții publice. Cele două politehnice din București și Timișoara scoteau anual cca. 300 ingineri absolvenți. Asemenea, cele două Academii Comerciale, cea din București și cea din Cluj își dădeau și ele rodul muncii lor. Plasarea acestor tineri absolvenți a început să devie tot mai anevoioasă.

Pentru absolvenții facultăților de drept nu se punea nici o problemă. Cariera de avocat era liberă. Oricine avea studiile făcute și stagiul îndeplinit, putea să ceară înscrierea în orice barou avocațial din țară. În Ardeal și Banat, pentru a fi avocat se cere absolvirea facultății de drept, doctoratul în drept, 2 ani stagiu, examen de stat de avocat. Examenul de avocat zis și Cenzura se dădea la Oradea, singura comisie din țară funcționa pe lângă Academia de drept din acea localitate. Această academie a funcționat până prin anii 1934, când a fost încadrată în facultatea de drept de la Cluj. Această academie era echivalentă cu facultatea de drept din Cluj, cu deosebirea că avea dreptul de a elibera certificat de absolvire, licență, fără doctorat. Doctoratul se făcea la Cluj.

Comisia de examinare era compusă din: președinte, decanul baroului avocaților din Oradea, membrii: doi profesori universitari de la facultatea sau academia de drept, doi consilieri de la Curtea de Casație sau Curtea de apel și doi avocați.

Examen scris se făcea din: drept și procedură civilă, teorie și soluționarea unui caz concret, drept penal și drept comercial și cambial.

La oral se făcea examen: drept civil și procedură civilă, drept penal și procedură penală, drept comercial și cambial, legi speciale (stare civilă, contabilitate publică, drept silvic etc.). Fiecare candidat era programat pentru o zi întreagă. Examenul dura de la 9-13. Pentru fiecare disciplină o zi întreagă pentru un candidat. Era un examen serios. Nu putea să se strecoare oricine în tagma avocaților. Aceasta a durat până în anul 1925. De atunci era

de ajuns licenţa pentru a fi avocat. O comisie similară funcţiona şi pentru magistraţi la Bucureşti. Şi aici se făcea examen serios de tot.

Deci juriştii aveau carieră deschisă în avocatură, magistratură, aparatul de stat, administraţie. Nici un moment nu s-a pus pe tapet problema juriştilor, cu toate că în fiecare an intrau în activitate cel puţin 600-700 de absolvenţi noi.

Examenul (Cenzura) de avocaţi la Oradea a durat până în anul 1925. Până atunci în barourile de avocaţi din Ardeal şi Banat n-au fost acceptaţi decât candidaţii cu examenele în regulă. Necazul a fost, că juriştii din Vechiul Regat, care nu făceau decât trei ani de universitate, după care primeau licenţa în drept, n-au fost admişi în barourile noastre. Atunci a început asediul pe teren politic. În anul 1925, s-a votat o lege, că pentru a fi avocat, ajunge licenţa în drept şi un stagiu de 2 ani. Ne-am aşteptat la o avalanşă de fraţi de dincolo în barourile noastre. Ne-am înşelat. În centrele mari unde concurenţa era deschisă, n-au venit decât puţini şi au rezistat şi din aceştia de tot puţini. Au venit doi evrei, care au luat parte la războiul pentru întregire, fiind şi decoraţi: Weiser şi Russo (acesta s-a încreştinat). S-au îngrijit coreligionarii de ei. Au mai venit Simion, Matei, Adrian Brudariu, Titus Ionescu, şi mai târziu Nicolae Fărcăşeanu şi Jean Hiotu (aceşti doi au fost magistraţi şi au căzut la examen). Tot din magistratură au provenit Nicolau şi Dumitru Botez. Toţi aceştia 7-8 s-au axat pe latura penală a profesiunii. De fapt pentru noi băştinaşii aceasta nu însemna concurenţă. Au introdus ei nişte maniere neobişnuite şi necunoscute la noi până atunci. Pentru o remunerare corespunzătoare, gardienii de la închisoare şi funcţionarii mai mărunţi de la Parchet (Procuratură) dirijau ei clientele borfaşilor la avocaţii noi. S-a mai introdus vânatul de clienţi pe culoarele şi sălile instanţelor de judecată etc. Toate aceste apucături neconforme, nu au constituit pentru noi nici o concurenţă.

Un mare număr de juriști erau angajaţi şi conduceau întreprinderi industriale şi comerciale. Eu însumi am activat tot timpul în cadrul economic, ca jurist, membru sau preşedinte de consiliu de administraţie, iar din anul 1941 până în 1948 director general al Băncii Timişoarei, care împreună cu Banca Albina erau instituţiile bancare cele mai mari în teritoriul de dincoace de Carpaţi.

Pe vremuri juristul primea şi educaţie corespunzătoare economică. La facultate se propunea economia politică, dreptul comercial şi cambial, dreptul financiar, statistica, legea contabilităţii publice şi finanţele locale. Deci după doctorat un jurist avea o pregătire temeinică juridică şi economică, avea un orizont larg, se putea orienta cu uşurinţă în toate domeniile. Cea mai bună dovadă, că toate instituţiile bancare importante

aveau directori juriști. La ,,Banca Românească" era Crețeanu, la ,,Banca de Credit" Duma, la ,,Albina" Velici, la ,,Victoria" Iercan, la ,,Ardeleana" Aurel Vlad, la ,,Banca Timișoarei" subsemnatul, la ,,Marmorosch Blank" era Aristide Blank. Deci la toate băncile mari, fără excepție, directorii au fost juriști. La cea mare parte a instituțiilor industriale directorii erau fie juriști, fie economiști și foarte rar câte un inginer.

În administrație mai era loc în anul 1940 pentru cel puțin o mie de juriști. Cea mai mare parte a pretorilor din Vechiul Regat și din Basarabia nu erau absolvenți de drept. Parte mare a directorilor și șefilor de servicii din ministere, organizații de stat, județe și municipii nu erau juriști. Deci mai încăpeau un număr mare.

Să trecem la cadrele didactice. Situația școlilor la Unire în Ardeal și Banat era următoarea: la o populație de 3.600.000 români (după statistica oficială, de fapt erau peste patru milioane) nu aveam nici o Universitate română. Școli superioare aveam 5 academii teologice: 3 ortodoxe – la Sibiu, Arad și Caransebeș și două unite – la Blaj și Gherla. Școli medii aveam: un liceu ortodox la Brașov, unul gimnaziu ortodox la Brad, o școală comercială ortodoxă la Brașov și liceu real inferior ortodox la Brașov, gimnaziu de fete ortodox la Sibiu și Arad. Liceu complet unit la Blaj și Beiuș și liceu complet grăniceresc la Năsăud. Școală medie unită de fete la Blaj. Școli normale, pedagogice, aveam 3 ortodoxe la Sibiu, Arad și Caransebeș, 4 unite la Blaj, Gherla, Oradea și Lugoj (de fete). Încolo n-am avut decât școli primare românești. Trebuie să accentuez că toate instituțiile didactice arătate mai sus fără excepție au fost susținute de Biserică, fie ea unită sau ortodoxă, afară de liceul din Năsăud, susținut din fondul grăniceresc.

După unire fostele școli medii și primare de stat au fost preluate de către statul român, care a fost cu mult mai larg și îngăduitor, față de minoritățile etnice, cum au fost ungurii față de noi. Noi la o populație maghiară de 1.400.000 deci a patra parte de cum eram noi, le-am lăsat 8 licee complete de stat, școli reale și comerciale, în afară de cele confesionale susținute de bisericile lor romano-catolică, calvină, luterană și unitariană.

Cadrele didactice de la școlile maghiare preluate aproape în totalitatea lor nu cunoșteau limba română. O mare parte dintre profesori s-au repatriat în Ungaria, o mică parte au refuzat să depună jurământul de credință față de noul stat. Acest personal trebuia în mod imperativ să fie înlocuit. Dar de unde? Este adevărat, că în Ardeal și Banat au îmbrățișat multe elemente foarte bune cariera de profesori. O parte din absolvenți au fost numiți la școlile medii confesionale române existente. Cea mai mare parte a trecut Carpații și au intrat în învățământul din România și o parte mai mică au acceptat posturi la școlile maghiare de stat. Din cei plecați în

Vechiul Regat s-au întors acasă extrem de puţini. Oamenii s-au aşezat acolo, au întemeiat cămine familiale, pe care n-au mai dorit să le părăsească. Cei ce au mers la şcolile ungureşti în procent de 90 % s-au întors la matcă. Puţini, aceia care s-au căsătorit cu unguroaice, nu toţi, au rămas pe meleagurile unde au fost aruncaţi de soartă.

S-a recurs la un mijloc practic. Învăţători am avut câteva mii. De aci se putea desface un lot de 250-300 din cei mai buni, pentru care s-a aranjat un curs de 6 luni de specializare la Universitatea din Cluj, şi s-au întregit golurile, folosind aceste elemente ca profesor la cursul mediu inferior. Pe parcurs, cu noii absolvenţi ai universităţii, au fost completate golurile din schemele de încadrare.

La medici tot timpul nu a fost criză de locuri. Cei mai mulţi dintre doctori au deschis cabinete particulare, lucrând pe cont propriu. Şi medicii de spital şi de circumscripţie aveau dreptul la cabinete particulare, unde puteau activa 2-3 ore pe zi în afara orelor de serviciu.

Nu aveam destui români ca medici veterinari, farmacişti şi ingineri de toate categoriile.

Aveam în ţară o singură şcoală de poduri şi şosele, care scotea ingineri şi o şcoală superioară agricolă la Herăstrău, care pregătea un fel de ingineri agronomi. Imediat după unire şcoala de poduri şi şosele din Bucureşti s-a transformat în Şcoală Politehnică, iar în anul 1920 la Timişoara s-au pus bazele unei şcoli politehnice moderne. Meritul principal a fost a inginerului Stan Vidrighin, primarul municipiului Timişoara. Cel dintâi rector al noii Şcoli Politehnice a fost savantul bănăţean Traian Lalescu.

Şcoala agricolă din Herăstrău s-a transformat în academie, mai apoi în facultate agronomică, în acelaşi timp şi şcoala agricolă din Cluj a devenit facultate agronomică. Lipsa de ingineri a fost aproape totală. Cei 150-200 de ingineri de dincoace de Carpaţi au fost absorbiţi aproape integral de calea ferată, poştă şi serviciile tehnice ale administraţiilor comunale, judeţene, ministere. La fabricile şi întreprinderile particulare n-a rămas aş putea zice nici măcar 5 sau 10.

Începând cu anul 1925-1926 şcolile superioare tehnice arătate au început să fie absolvite ingineri tineri. Până prin anul 1930 absolvenţii s-au plasat foarte uşor în funcţiile publice, de unde au plecat inginerii minoritari care s-au expatriat. După 1930 tinerii ingineri au început să se orienteze către întreprinderile particulare. Cea mai mare parte din ţară, fără îndoială era Reşiţa, după aceea veneau diferitele societăţi petrolifere, carbonifere din Valea Jiului, în cea mai mare parte cu capital străin, cele textile aproape în totalitate străine.

Reşiţa, românizată în anul 1921, acţiunile Steg-ului (Staats Eisenbahn Gesellschaft Wien) fiind cumpărate de acţionari români şi în parte de societatea Wickers engleză. Deşi conducerea mai ales inginerii în acea vreme erau străini au deschis porţile pe jumătate absolvenţilor români. Restul, deşi aveau mare nevoie de elemente, cunoscătoare de limbă română, refuzau tinerii români şi angajau tehnicieni, ingineri şi specialişti străini, cu paşaport. Cu toate protestele noastre ale celor de dincoace, Bucureştiul n-a voit să ia act de doleanţele noastre şi acorda viză de rămânere în ţară cu drept de lucru la mii şi mii de străini.

Aceeaşi soartă au avut-o şi absolvenţii celor două academii comerciale din Bucureşti şi Cluj. Tinerii ieşiţi din aceste şcoli urmau să intre în serviciul statului, la diferitele administraţii şi secţii financiare, pentru că la întreprinderile particulare locurile erau blocate de minoritari şi străini, în cele mai multe cazuri cu pregătire inferioară tinerilor ieşiţi din academiile de comerţ.

La profesiunile libere balanţa înclina foarte mult în favorul minoritarilor. După aproape 20 ani de Românie Mare, în baroul avocaţilor din Timişoara activau aproape 100 avocaţi evrei, ceea ce reprezenta 40% din total, atunci din procentul evreilor la populaţia din judeţul Timiş-Torontal era de 2%. Aceeaşi situaţie la medici.

Situaţia se prezenta cât se poate de sumbru în industrie şi comerţ. Marea industrie era în mâini străine. Minele de cărbune din Valea Jiului, Petroşani, Lupeni etc., aparţineau societăţii ,,Salgó tarjan" din Ungaria. Societate în majoritate evreiască ungurească. Prin anii 1922-1923 a intervenit o înţelegere între ,,Societatea Petroşani" şi ,,Banca Românească", prin aceasta cumpără acţiunile societăţii pentru suma de 3 milioane dolari. Neputând achita această sumă, la conducerea societăţii s-a instalat un consiliu de administraţie mixt, ,,Salgó-Tarján" – Banca Românească. Conducerea din partea românească o avea inginerul Bujor, un om capabil şi la locul lui, dar nedispunând de majoritate în cadrul întreprinderii, nu avea mână liberă la conducere. Restul societăţilor carbonifere Lupeni, Lonea etc., au rămas mai departe în mâini evreo-maghiare şi erau dirijate de la Budapesta, unde funcţiona un aparat considerabil, care nu avea altă preocupare decât să studieze cum să se sustragă societăţile de la plata impozitului legal şi cum să scoată beneficiile din ţară. În această situaţie, evident, accesul românilor în conducerea acestor societăţi era barat. Puteau intra români ca mineri şi muncitori necalificaţi. Inginerii şi contabilii erau unguri-evrei 100%. Aceeaşi situaţie în industria textilă, zahăr, piele, aproape în întregime în mâini evreo-maghiare din interior şi din afară. Marile bănci evreieşti din Austria şi Ungaria întreţineau filiale şi camuflau diferite bănci

din Ţara Românească. În toate acestea înşirate mai sus, românii, în special ingineri şi contabili, nu puteau pătrunde pentru practică.

Am ajuns ca după anii 1930 să avem tineret, absolvenţi de politehnică, academie de comerţ să avem pur şi simplu şomeri, iar la întreprinderile străine să funcţioneze ingineri, contabili şi alţi specialişti străini cu paşaport.

Situaţia era similară în comerţ şi mica industrie, care de asemenea era 80% în mâini minoritare. Comerţul, aproape total, era în mâni evreieşti, greceşti şi armeneşti, care blocau drumul românilor şi făceau front comun pentru a-i păstra supremaţia, mai precis monopolul.

În Timişoara, încă din anul 1920 la iniţiativa merelui mecena şi patriot care a fost Emanoil Ungureanu, primăria municipiului a înfiinţat trei cămine de ucenici cu o capacitate de 400 persoane, mai târziu şi un cămin de ucenice cu o capacitate de 150 locuri. Mai târziu, prin anii 1930, statul român a imitat iniţiativa lui Ungureanu şi a înfiinţat un cămin mare, modern, cu tot confortul pentru 400 ucenici. Nu s-au lăsat mai jos nici calea ferată şi uzinele comunale, care au înfiinţat şi ele două cămine. În felul acesta prin anii 1934-1935 în Timişoara funcţionau cămine de ucenici sistematice, bine puse la punct cu aproximativ 1.250 locuri.

Ungureanu a mai pus bazele unei bănci numită ,,Progresul" care avea singura menire de a acorda credite ieftine pe termene lungi tinerilor meseriaşi români, care doreau să-şi deschidă ateliere.

La începutul războiului al doilea am ajuns ca să sporească impresionant firmele româneşti la micii meseriaşi. Mai greu în comerţ unde se cerea capital mai mare.

Din cele arătate se poate constata, că în epoca, în anii 1935-1936, situaţia românilor în industrie, comerţ şi profesiunile libere era cât se poate de precară. Nu ne puteam împăca nicidecum să rămânem un popor de ţărani şi cu o clasă intelectuală compusă din preoţi, cadre didactice şi funcţionari administrativi.

Puterea economică şi beneficiile mari se realizau în celelalte ramuri, industrie, comerţ şi profesiuni libere, unde pătrunderea elementelor tinere era barată în parte chiar cu concursul conducerii de stat.

Partidul Naţional Liberal îşi asuma rolul de diriguitor al vieţii economice din România. Aceasta nu era decât o iluzie. ,,Banca Românească" – citadela economiei liberale – sprijinită din plin de către ,,Banca Naţională a României" era mult prea neînsemnată pentru a putea domina şi mai ales dirija viaţa economică din Ţara Românească. Doar că era cea mai mare bancă din ţară, în raport însă cu băncile europene, cu totul insignifiantă. Foarte explicabil.

Înainte de marea unire, viaţa economică în Vechiul Regat era în faşe. Totul se baza pe agricultură şi petrol. Încolo nimic. Neexistând carte funciară, pentru a putea identifica precis proprietatea şi pentru a putea înscrie şi ipoteca, natural că creditele se dădeau mai mult pe gaj şi pe termen scurt. Credite agricole dădeau băncile poporale tot pe termen scurt, având drept gaj recolta curentă. Cu credite pe termen scurt şi cu dobânzi mari nu se putea face progresul.

Oameni de specialitate, economişti şi financiari erau mai mult improvizaţi, conducerea având-o evreii, ,,Marmorosch Blanck" şi ,,Chrisoveloni". Abia în timpul de după 1910 au început tinerii să se înscrie la Academiile de comerţ din străinătate, în special la cea din Leipzig (Răducanu[337], Madgearu, Slăvescu[338], Leon[339] etc.). După întoarcerea în ţară, în loc să intre în viaţa economică practică, de toate zilele, toţi vizau catedre în învăţământ. Deci totul se reducea la prelegerile de la catedră, lipsindu-le total baza reală. Nici unul nu s-a angajat la o bancă, la o fabrică, comerţ etc., fiecare se întrecea să ţină cursuri frumoase şi să scrie câte un articol teoretic în careva ziar sau revistă. Nici o idee originală în legătură cu viaţa economică specifică a noastră. Fiecare se înscria în câte un partid politic şi căuta să parvină, râvnind natural un portofoliu economic din guvern, fie ministerul de finanţe, fie al economiei naţionale, comerţ şi industrie. Acolo aplicau ceea ce au învăţat din cărţi, fără a ţine seama dacă se potriveşte sau nu la noi. Pentru acest motiv noi nu am avut o politică economică bine fixată, un program precis. Nici unul nu a editat manual de specialitate. Studenţii învăţau din notiţe şi manuscrise.

Vaida avea patru copii, trei băieţi şi o fată, deci şi un ginere. Era la curent cu toate greutăţile cu care trebuia să lupte tineretul. El însuşi nu avea noţiuni tocmai clare despre problemele economice – era complet străin de problemele economico-financiare serioase. Pentru Maniu, totul era bine ce susţinea Madgearu şi Mihai Popovici.

Frământările economice atingeau şi celelalte partide mai mici. Aci înţeleg partidul cuzist, averescan şi Garda de Fier. Partidul lupist, iunianist,

[337] Ion Răducanu (1884-1964) s-a născut în Bucureşti. Urmează studii de economie la Berlin, devine profesor de economie la Academia Comercială. Membru al Partidului Naţional Ţărănesc, ajunge Ministru al Muncii Finanţelor şi Lucrărilor Publice. A ocupat şi postul de rector al Academiei Comerciale.

[338] Victor Slăvescu (1891-1977), fiu al localităţii Câmpulung. Studii de economie la Halle. Profesor al Academiei Comerciale, ministru de Finanţe şi al Înzestrării Armatei. În 1939 a fost ales membru al Academiei Române.

[339] Gheorghe Leon (1888-1949), profesor de finanţe la Facultatea de drept din Bucureşti, subsecretar de stat la Ministerul Industriei şi Comerţului în 1934. Gândire economică liberală. În 1940 ministru al Economiei Naţionale şi al Finanţelor.

iorghist şi argetoianist erau grupări personale, nu partide, fără vreun program precis. Doar partidul liberal a lui George Brătianu mai conta ca partid şi îşi avea problemele proprii.

Cuza, el însuşi profesor universitar de economie politică, a ridicat probleme evreiască încă de la sfârşitul secolului trecut, având alături de el şi pe Nicolae Iorga. Iaşiul şi nordul Moldovei năpădită de evrei, care ţineau în mână toată viaţa economică şi financiară era o plagă reală pentru această regiune a ţării, locuită de o populaţie moale şi aş putea zice apatică. Cuza a dus luptă îndârjită împotriva evreimii, mergând însă peste limitele admise în viaţa politică a unei ţări constituţionale.

Garda de Fier s-a rupt din partidul cuzist. Ion Codreanu[340], tatăl lui Corneliu, profesor de limba germană la liceul din Huşi, era creatura şi finul lui Cuza. De origine bucovinean, de la Crasna, îl chema Zelinschi. Tatăl său rutean (huţul) pădurar în pădurile baronului Stârcea s-a căsătorit cu o româncă din acea comună. Fiul său Ion a fost trimis la şcoală pe cheltuiala lui Stârcea la liceul din Rădăuţi. Când frecventa clasa VII de liceu s-a descoperit în clasă un nucleu ateist. Cum liceul era confesional, s-au luat măsuri aspre pentru sancţionarea vinovaţilor. Opt elevi au fost exmatriculaţi, între aceştia era şi Ion Zelinschi, care mai târziu a adoptat numele de Codreanu. O parte din cei eliminaţi erau ruteni. Aceştia s-au înscris la liceul din Bar, care pe atunci se afla în Rusia. Zelinschi după o perioadă de ezitare, s-a alăturat grupului român şi a plecat la Iaşi.

Ajutat de Cuza, a terminat liceul, iar după absolvirea facultăţii de litere, a ocupat catedra de limba germană la Huşi. Având o existenţă sigură, s-a întors la Rădăuţi, unde s-a căsătorit cu idealul său din tinereţe, Ana Braun, fiica unui plutonier reangajat austriac, de la Cercul de recrutare Rădăuţi. Din această căsătorie s-a născut căpitanul Gărzii de Fier, Corneliu Codreanu, naţionalist intransigent şi intolerant. De fapt el era 50% german după mamă, 25% rutean şi 25% român. Datele acestea le deţin de la Iancu Nistor[341].

Corneliu Zelea Codreanu, urmat de un grup de tineri, în anul 1922 s-au rupt de partidul cuzist, considerând că metodele aplicate de Cuza sunt prea blânde şi nu pot duce la rezultatele dorite. Ei preconizau aplicarea teroarei. Cea dintâi victimă nu a fost un evreu, ci chestorul poliţiei din Iaşi, Manciu pe care îl urau pentru metodele lui folosite de poliţie. Curtea de Juri din Turnu Severin, care a judecat cazul în 1924, a achitat pe ucigaşi.

[340] Ion Zelea-Codreanu (1878-1941) şi-a completat pregătirea intelectuală prin studii universitare la Iaşi, unde a obţinut licenţa în litere. A predat limba română şi germană la Huşi.

[341] E vorba de profesorul Ion Nistor, istoric al Bucovinei şi Basarabiei şi ministru liberal.

Următoarea victimă a fost unul de ai lor, membru marcant al Gărzii de Fier, avocatul Stelescu, care nu a fost de acord cu maniera lui Zelea Codreanu şi teroarea aplicată. Stelescu se afla bolnav în spital. Într-o după-amiază au pătruns în spital 10 legionari înarmaţi, pe care după aceea i-au numit ,,decemviri", care au purces la patul de suferinţă al lui Stelescu şi şi-au descărcat revolverele, trăgând zece gloanţe într-un biet bolnav, fără apărare.

După această ispravă a urmat asasinarea prim-ministrului Ion G. Duca. Acesta, nou instalat la putere, la sfârşitul lunii decembrie 1933, s-a prezentat în audienţă de lucru la Carol la Sinaia, unde petrecea sărbătorile Crăciunului şi Anul Nou. La plecare pe peronul gării trei legionari, macedoneni toţi trei, l-au împuşcat şi omorât pe Ion G. Duca, ca pe un pui de găină. Cei trei care au comis acest act eroic faţă de un om fără apărare şi nepăzit, au fost porecliţi cu numele pompos de ,,Nicadori". I.G. Duca a fost un politician talentat şi de caracter. Sub conducerea lui partidul liberal nu ar fi fost supus la oscilaţiile prin care a trecut datorită politicii incoherente a lui Gheorghe Tătărescu.

Cei trei nicadori au fost condamnaţi la muncă silnică pe viaţă (nu era pedeapsă cu moartea), iar conducerea gărzii a fost achitată de un tribunal militar.

Un program precis Garda de Fier nu avea, sau că nu a fost dat publicităţii. După triumful fascismului în Italia şi hitlerismului în Germania, Corneliu Zelea Codreanu s-a declarat adept neclintit a hitlerismului, mânat poate şi de glasul sângelui. Aşa că îndrumările şi finanţarea veneau din Germania hitleristă şi Garda de Fier nu era altceva decât coloana a V-a a lui Hitler în România. Trebuie să precizăm că între gardişti se aflau şi oameni de bună credinţă, idealişti care credeau sincer într-o regenerare şi naţionalism integral. Aceştia însă erau prea puţini. Masa care forma Garda de Fier era mai mult tineret, să nu zic copii de şcoală, care erau conduşi cu lozinci răsunătoare şi care mărşăluiau în cămăşi verzi, mândri, fără a înţelege rostul mişcării şi pe care teroarea întrebuinţată îi fascina.

Aceasta era situaţia în ţară în anul domnului 1935. Partidele politice nu puteau ignora această stare de fapt. Extremiştii, cuzişti şi legionarii preconizau extirparea radicală a elementului evreiesc, fără a da soluţii reale pentru rezolvarea crizei. Cu grecii şi armenii nu se ocupau. Aveau destui în mijlocul lor.

Partidul liberal se ocupa cu soluţionarea afacerilor comerciale proprii, dând soluţii condamnabile din caz în caz şi căutând să ţină raporturi bune cu toată lumea. Partidele, mai precis grupările mici, nu aveau preocupări de ordin economic.

A rămas partidul cel mai mare, care cuprindea marea masă a alegătorilor, Partidul Naţional Ţărănesc. Preşedintele partidului, Iuliu Maniu, nu avea nici simţ, nici cunoştinţe şi nici atragere pentru problemele economice. Ce spunea fratele Mihai Popovici, dar mai ales Virgil Madgearu era literă sfântă. Mihai Popovici nu avea o pregătire profesională de nici un fel. Om bogat de acasă, şi-a trăit viaţa prin marile centre europene, mai ales la Viena. Hazardul politic a făcut din Mihai Popovici ministru de finanţe în prima guvernare naţional-ţărănistă. Activitatea desfăşurată n-a fost de natură să convingă că Mihai Popovici ar fi un financiar de seamă. El a fost iniţiatorul şi realizatorul stabilizării financiare din 1930. Lumea nedumerită, care nu putea înţelege sensul acestei manevre şi mai ales membrii partidului care nu puteau nici de cum înţelege necesitatea stabilizării în atari condiţiuni, nici de cum conformă cu programul partidului, mai târziu a înţeles că această manevră a fost dirijată de interesele partidului liberal şi că s-a făcut promisiune încă înainte de a ajunge la putere în 1928 în acest sens. Lămurirea aceasta a dat-o Mihai Popovici pe când eram închişi în penitenciarul din Sighet şi de vreme lungă discutam şi refăceam trecutul.

În schimb, Virgil Madgearu îşi avea interesele şi vederile proprii în această chestiune. Trebuie să ştim, că viaţa economică de atunci în afară de societăţile petrolifere străine, de ,,Salgó tarjan" cu cărbunii, în intern era stăpânită de către câteva persoane care s-au ridicat din neant. Max Auschnitt evreu din Galaţi, prieten şi coleg cu Virgil Madgearu. De la un mic atelier numit cu grandomanie ,,Titan" din Galaţi, cu ajutorul finanţei evreieşti din Austria a ajuns să cumpere sau să camufleze uzinele Nădrag, Călan şi Ferdinand. A ajuns în conducerea Reşiţei în calitate de administrator delegat. În urma acestora a ajuns să dirijeze ,,Locometul". Aceasta era societatea care dirija cotele de marfă feroasă care se distribuia comercianţilor din ţară, care lucrau în branşa de materii feroase.

Al doilea inginerul Nicolae Malaxa[342] a pornit la drum în anul 1919-1920 cu nişte ateliere de reparat vagoane C.F.R. După război parcul de vagoane era într-o stare cât se poate de dezastruoasă. Cu atelierele proprii C.F.R. nu putea face faţă. De aceea dădea şi la atelierele particulare vagoane în număr mare pentru a fi reparate. Mulţi antreprenori particulari s-au îmbogăţit pe această cale. Malaxa a construit nişte ateliere din scânduri, unde pe scară mare s-a apucat să repare vagoane şi să îşi repare mai ales finanţele proprii. Grec isteţ şi întreprinzător a mers mai departe. Din veniturile încasate de la C.F.R. şi-a construit o fabrică proprie în Bucureşti,

[342] Nicolae Malaxa (1884-1965), inginer care a reuşit să realizeze o mare întreprindere bucureşteană producătoare de maşini: Malaxa, mai târziu, după naţionalizarea din 1948, Uzinele 23 August.

pe care a dezvoltat-o treptat. Alături de Max Auschnitt cu care la început lucra împreună, a pătruns şi el la Societatea ,,Reşiţa", unde a ajuns al doilea administrator delegat.

Nu se poate nega, că acest grec, era un element constructiv. Max Auschnitt era un simplu exploatator în mare, şi care se folosea de toate mijloacele şi toate legăturile pentru a parveni şi a câştiga. Era de principiul: „leben und leben lassen". Era mână largă, cumpăra pe toţi şi toate, şi pentru a arunca praf în ochi, era generos şi cu instituţiile culturale şi bisericeşti, dar nu pe buzunarul său.

Toate casele culturale din judeţul Caraş, toate şcolile şi bisericile erau ajutate de Societatea ,,Reşiţa" unde Max Auschnitt era administrator delegat. Dascălii, popii şi primarii satelor ştiau bine că pentru a primi ajutor de la Reşiţa trebuie să se adreseze lui Auschnitt, care este mână largă, ne dă din a lui şi nu lui Malaxa care e un grec zgârcit, meschin şi care nu dă nimic la nimeni, numai atunci dacă interesele lui îi cere.

Malaxa în anul 1929 a început să fabrice locomotive C.F.R. atât în fabrica lui cât şi la Reşiţa. A construit o fabrică de laminat corespunzătoare timpului. La Tohan a construit o fabrică mare pentru muniţii şi armament etc. Deşi cu o sănătate şubredă, avea o putere de muncă excepţională.

Cuplul Auschnitt-Malaxa, au găsit repede drumul la saloanele Elenei Lupescu sau cum s-ar spune la Camarilă. În felul acesta şi-au asigurat sprijinul înalt a lui Carol, care afirmativ a primit un pachet de acţiuni din întreprinderile celor doi. A primit în dar acţiunile, sau le-a cumpărat la un curs convenabil, ar fi foarte greu de stabilit. Asta o ştiau ei, cei interesaţi, care aveau tot interesul să fie discreţi. Lumea vorbea multe, natural după fantezie, fără a avea probe concludente.

Adevărul este, că la un moment dat Auschnitt, ajuns în conflict cu Malaxa, a căzut în dizgraţie. Motivele greu de dibuit. Desigur cei interesaţi nu le-au aşternut pe hârtie. Se spune, că cercurile Lupeştii şi ale lui Urdăreanu, mareşalul palatului, ar fi cerut o sumă mare de bani, pe care acesta a refuzat să o plătească.

De aici s-a născut un proces murdar. Auschnitt a fost dat în judecată pentru fals şi fraudă fiscală. Anume Societatea ,,Reşiţa", care lucra aproape în exclusivitate pentru stat şi care acţiona direct sub controlul şi îndrumarea organelor de stat, avea reducere de 50% la taxele vamale pentru import. În consiliul de administraţie a ,,Reşiţei" figurau patru membri numiţi de stat. Eu însumi am figurat în această calitate din 1928-1932, când fiind numit prefect la Timişoara, a încetat această calitate a mea. Lucrând timp de 4 ani alături de Auschnitt şi Malaxa în conducerea ,,Reşiţei", i-am cunoscut de aproape pe amândoi.

Max Auschnitt a abuzat de situația sa. Pentru a beneficia de reducerea de taxe vamale pentru întreprinderile sale particulare Titan, Nădrag, Călan, Ferdinand, mărfurile venite din străinătate le importa pe numele ,,Reșiței", ca apoi de aici să fie dirijate la fabricile lui. Această manevră, să nu zic potlogărie, natural a fost bine cunoscută de Malaxa şi clica sa. Max Auschnitt a fost condamnat la 6 ani închisoare pentru faptele sale, fiind arestat în 1940 primăvara şi depus la închisoarea din Văcărești.

Venirea legionarilor la putere împreună cu generalul Antonescu, l-a găsit pe Auschnitt la închisoare. Faptul că cu ocazia rebeliunii legionare Auschnitt era la închisoare, l-a scăpat de masacrul comis de legionari contra evreilor în zilele de 21-24 ianuarie 1941. După reprimarea rebeliunii, datorită lui Antonescu, Max Auschnitt a fost eliberat şi grațiat, considerat ca o victimă a Camarilei. Notez că Auschnitt s-a botezat în anul 1935, când s-a căsătorit cu D-ra Pordea. Botezul l-a făcut episcopul Ioan Pacha Augustin din Timişoara.

În regimul Antonescu cuplul Malaxa-Auschnitt şi-au continuat activitatea sub oblăduirea regimului. În anul 1945 au reuşit să se expatrieze cu paşapoarte în regulă.

Al treilea rechin economic în mare a fost inginerul Ion Gigurtu, directorul minelor aurifere ,,Mica-Brad", care s-a încadrat şi el în culisele Camarilei. Acesta făcea politică Goga-Cuza, a ajuns şi prim-ministru pe 2 luni în 1940 (iulie-august), până la Dictatul de la Viena. Considerând că aurul avea preţul fix, cotat la bursă, manevrele economico-financiare ale lui Gigurtu nu deranjau pe nimeni şi societatea era condusă de români, preşedinte fiind poetul care a cântat durerile neamului şi ale săracilor, Octavian Goga, şeful politic al lui Gigurtu. A avut rolul nefast de a sta în slujba hitlerismului. În luna iulie 1940 ca prim-ministru, împreună cu Mihai Manoilescu, ministrul de externe, au călătorit la Berchtesgaden, reşedinţa lui Hitler, unde au fost de acord cu cedarea Ardealului, fapt recunoscut de Manoilescu pe patul de moarte în penitenciarul de la Sighet, de faţă fiind dr. Solomon[343], Mihai Popovici şi inginerul Radu Budeanu.

După cum am arătat Maniu a acceptat punctul de vedere Popovici-Madgearu, adică frâu liber la toate tranzacţiile şi neamestec în jungla economică.

Vaida a emis părerea, că este absolută nevoie ca statul să intervină pentru normalizarea situației economice, pentru asigurarea viitorului miilor de ingineri tineri şi economiştilor români. S-a studiat problema în amănunt de către un număr de oameni de specialitate, cunoscători ai situației. S-a

[343] Virgil Solomon (1894-1972), originar din Drăgus, medic, a avut roluri de conducere în cadrul Partidului Național Țărănesc, ministru în guvernele Sănătescu şi Rădescu.

preconizat să se ceară guvernului ca toate întreprinderile care folosesc ingineri străini, cu paşaport, să dubleze pe respectivii cu ingineri români. După un an să se suprime viza străinilor, urmând ca inginerii români să le ocupe locul. Tot aşa şi cu economiştii cu paşapoarte.

La profesiunile libere, la avocaţi în barouri să fie înscrişi avocaţii de diferite naţionalităţi pe baza raportului şi în număr cu populaţiile respective. De exemplu, într-un judeţ sunt 70% români, 15% maghiari, 8% evrei, 7% germani; numărul avocaţilor după naţionalitate să fie acelaşi ca proporţie. Restul de avocaţi care sunt peste număr, cei bătrâni să fie pensionaţi, iar cei tineri să treacă pe altă ramură de ocupaţie. Locuri pentru jurişti în administraţie erau aproape fără limită. Oare cum ar fi fost să vadă lumea un notar comunal evreu doctor în drept? Români erau atâţia! La colegiul medicilor să se facă aceeaşi operaţie. Medicii peste numărul proporţional să treacă la circumscripţii, mai ales în Vechiul Regat şi Basarabia unde era lipsă mare de medici. Şcolile medii să fie calculate tot în raport cu proporţia respectivei naţionalităţi.

Deci dreptate pe toată linia. Minorităţile să nu domine naţiunea dominantă. Nu ,,numerus clausus" şi nici ,,numerus nullus", ci ,,numerus proporţionalis". În mare aceasta era baza ,,Frontului Românesc" preconizat de către Vaida. Natural, acest ,,numerus proporţionalis" se referea la toate ramurile de activitate publică.

Grupul Maniu era sprijinit de următorii fruntaşi ai partidului: Virgil Madgearu, Petre Andrei, Mihail Ralea, Ghelmegeanu, Cezar Spineanu, Ion Răducanu, Mihai Popovici, Ion Pop (Alba Iulia), Ghiţă Pop, Ionel Pop[344], Ion Lugojanu, Ilie Lazăr[345], Aurel Leucuţia etc.

Grupul Vaida era constituit din: George Mironescu, Aurel Vlad, Emil Haţiegan, Sever Dan, Voicu Niţescu, Dionisie Roman, dr. Iuliu Moldovan[346], dr. Aurel Cândea, general G. Domăşneanu, Liviu Cigăreanu,

[344] Ionel Pop (1889-1985) s-a născut în Gherla. Este nepot de soră a lui Iuliu Maniu. Studii la Berlin şi München. Subsecretar de stat în guvernul Vaida. S-a impus în literartura română prin scrierile sale pline de sensibilitate din domeniul cinegeticii.

[345] Ilie Lazăr (1882-1966), avocat maramureşean (Giuleşti), s-a bucurat de o imensă autoritate printre conjudeţenii săi. A făcut studii de economie la Viena. Doctor în drept de la Cluj. A participat la luptele de instalare a autorităţii româneşti în Maramureş. Deputat de Maramureş în mai multe legislaturi.

[346] Iuliu Moldovan (1882-1966), profesor titular la Facultatea de Medicină din Cluj, a avut o activitate remarcabilă privitoare la educaţia igienică a populaţiei. Fondator al Institutului de Igienă din Cluj. A făcut parte din guvernul Maniu în calitate de ministru de stat.

dr. Coriolan Băran, Eduard Mitro[347], Dr. R. Ioanițescu[348], Constantin Angelescu[349], Virgil Potârcă[350], Ion Pelivan, Isopescu, Fillea, Popa Man etc.

Ion Mihalache secondat de către Armand Călinescu, N. Costăchescu, I. Căpăţâneanu, Dinu Simian[351], Pan Halipa şi alţi vechi ţărănişti, erau pentru împăciuire, pentru găsirea unei linii comune, cu o înţelegere a realităţii şi a situaţiei existente.

Ion Mihalache în luna iulie 1935 l-a întâlnit pe Vaida Voevod în Timişoara şi a avut o consfătuire de mai multe ore la mine acasă. Mihalache în mare era de acord cu principiile lui Vaida, dar cererea lui era ca să nu se împingă lucrurile până la scindare. Influenţa lui Madgearu, secretarul general al partidului, era încă destul de mare la grupul ţărănist şi îl teroriza şi pe Mihalache. În felul acesta la scindare, Mihalache contra convingerii a rămas alături de Maniu. Grigore Gafencu[352] a rămas neutru.

Scindarea în partid nu s-a datorat numai programului economic. Disensiunile dintre Maniu şi Vaida au început cu anul 1932. Maniu era

[347] Eduard Mitro (1881-1954) s-a născut la Brăila. După ce a obţinut licenţa în drept, a intrat în magistratură, pe care a părăsit-o la sfârşitul războiului. A făcut politică ţărănistă din 1919. Deputat şi ministru secretar de stat la Interne, Industrie, Lucrări publice în guvernări ţărăniste.

[348] D.R. Ioanițescu (1885-1969), doctor în drept al Universității din București. S-a bucurat de mari responsabilități ca profesor la Academia Comercială din București, membru al guvernului în 6 formațiuni executive ale țării. A făcut parte și din guvernul Goga (1937-1938).

[349] Constantin Angelescu (1883-1950) s-a născut la București. Avocat. A fost guvernator al Băncii Naționale, subsecretar de stat la Interne, ministru al Lucrărilor Publice și Economiei Naționale.

[350] Virgil Potârcă (1888-1954) face studii la Paris, are activitate socio-politică în domeniul agriculturii ca președinte al „Uniunii Camerelor Agricole din România". Membru al Partidului Național Țărănesc. A avut responsabilități guvernamentale ca ministru de Justiție, Comunicații și Agricultură. Deputat și senator în perioada interbelică.

[351] Dinu Simian (1887-1955). S-a născut în Sălişte (Sibiu). Studii la Bucureşti şi Paris. A condus organizația din Vâlcea a Partidului Național Țărănesc. Subsecretar de stat la Interne în guvernul Goga.

[352] Grigore Gafencu (1882-1957), doctor în drept de la Paris. Publicist valoros care s-a impus în principal jurnalisticii românești prin *Argus* și *Timpul.* Membru al Partidului Național Țărănesc. După ce a dovedit admirabile virtuți diplomatice în calitate de secretar general la Externe, între 1938-1940 a condus Ministerul de Externe. Între 1940-1941 a fost ambasador la Moscova. S-a stabilit în Elveția și a publicat lucrări valoroase privind politica externă a României și contextul european al timpului; a înaintat memorii la Conferința de Pace de la Paris privind drepturile României în lumea postbelică. Dintre lucrările sale memorialistice și studiile sale politice reținem cele două cărți scrise în limba franceză *Preliminariile războiului din răsărit* și *Ultimele zile ale Europei.* O lectură captivantă se poate efectua pagină cu pagină având în față *Jurnal, 1940-1942*, Editura Globus, București, 1991.

pentru frondă la adresa regelui, în schimb Vaida era de părere că trebuie păstrate cu orice preţ legăturile cu palatul. Pe cât este posibil regele să fie ferit de influenţe păgubitoare şi câştigat pentru realizarea programului partidului. Maniu care avea alură de ascet, ştia să urască până în pânzele albe. Şi pe Carol îl ura din tot sufletul.

Aici vreau să dau un exemplu. În anul 1932 a decedat la Timişoara dr. Aurel Cosma senior, fost membru al Partidului Naţional Român în vremea ungurească, prieten personal cu Maniu, cel dintâi prefect român al judeţului Timiş-Torontal în anul 1919. În 1920 Cosma a trecut la liberali. La parastasul de 40 zile, celebrat la biserica română din cartierul ,,Fabrică", am participat şi subsemnatul, care în acel an eram prefect. Pufi Leucuţia, iscoadă şi detractor de profesie repede s-a dus la Maniu, care era prim-ministru să mă pârască. A doua zi am primit telegrama să mă prezint imediat la D-l prim-ministru. Habar n-aveam de ce mă cheamă Maniu. M-a primit cu o mutră sobră, în picioare şi cu glas sever se adresează: ,,am auzit că ai participat la parastasul lui Cosma?" Eu neînţelegând ce rău poate să fie în aceasta, zâmbind, i-am răspuns calm: ,,Da am fost. Eu am fost stagiar în baroul avocaţial a lui Cosma, unde mi-am început cariera de avocat. Când Cosma a trecut la liberali nu l-am urmat, ci am rămas în partid. După scurt timp, am părăsit biroul lui Cosma şi am început să reorganizez Partidul Naţional Român, din care aproape nu a mai rămas nimic. Cosma în calitate de preşedinte cu toată conducerea a trecut la liberali. Mai înainte cu 4-5 luni fraţii Imbroane cu alt grup au trecut la averescani. Sever Bocu făcea politică independentă. Am rămas în partid eu cu dr. Gheorghe Adam, bolnav de tuberculoză, care nu se afla în ţară.

Până la moartea lui m-am luptat cu Cosma pe teren politic. Personali nu am fost duşmani niciodată. Odată mort, nu am înţeles să duc lupta şi peste mormânt. Mie personal Cosma nu mi-a făcut numai bine".

Maniu s-a răstit la mine cu cuvintele: „Ai făcut rău. Cosma a fost sperjur ticălos. La aceştia nu se merge nici la înmormântare, nici la parastas. Să ştii că astfel de manifestări nu tolerez. Pe tine nu te credeam capabil de atari slăbiciuni". Acesta a fost Maniu.

În tot cazul a fost o mare pacoste această disensiune în sânul partidului. După o guvernare în 1932-1933 soldată cu bune rezultate, după un rezultat frumos în alegerile din opoziţie în luna decembrie 1933, partidul s-ar fi putut consolida în scurt timp şi putea deveni tot atât de puternic ca înainte de 1928. Starea creată în partid a uşurat mult sporirea aderenţilor Gărzii de Fier, devenită între timp Legiunea lui Corneliu Zelea Codreanu. Din cauza discriminărilor interne, puterea de rezistenţă şi activitate a scăzut mult şi a putut să se ridice o formaţiune nouă, bazată pe demagogie şi

îndrumată din afară. Forţa Gărzii de Fier a constituit-o elevii de liceu şi în parte studenţimea, ucenicii şi în parte ţăranii fără pământ, sau dornici să parvină.

Conducătorul, mai bine zis căpitanul Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu, nici ca pregătire şi nici ca talent oratoric nu excela. La conducere era secondat de Ion Moţa, avocat talentat, dar îmi făcea impresia că era un exaltat, sau chiar mai mult. Dânsul era teoreticianul partidului şi cred că era un om de bună credinţă. Era cumnatul lui Codreanu, căsătorit cu sora acestuia. A plecat în Spania să lupte alături de Franco. A fost adus înapoi în sicriu împreună cu alt legionar, Marin. Aducerea în ţară a celor doi ,,eroi" s-a făcut cu un tămbălău extraordinar. Staţionări în diferitele oraşe, parastase la gări, cântece de doliu (plagiate de la ruşi) etc. Îmi făcea impresia că Corneliu Zelea Codreanu n-a regretat prea mult moartea eroică a cumnatului său, care exaltat cum era, a fost un om de bună credinţă şi care ar fi constituit o piedică în multe acte ulterioare ale legiunii. În tot cazul această formaţie legionară, a fost un dezastru pentru România. S-ar fi putut evita multe acţiuni ulterioare, dacă nu exista presiunea legionară, dictată din afară.

După asasinarea lui Duca, partidul liberal a fost expus unor frământări interioare foarte acute. Din familia Brătianu, care se considerau şefi ereditari ai partidului, nu avea nici unul suprafaţa politică şi nici autoritatea de a lua în mână frânele conducerii. Cel mai bătrâni dintre Brătieni, Dinu, nici pe departe nu corespundea, nu avea calităţile care se impuneau pentru un conducător de partid. Fiul lui Ionel Brătianu, George, era dizident şi îşi avea propriul partid destul de bine închegat, şi nu era bine văzut de restul familiei Brătianu. S-a ajuns la un fel de tranzacţie, ca Dinu Brătianu să fie ales preşedinte al partidului, iar dr. Anghelescu, unul dintre cei mai vechi membrii cu suprafaţă să fie prim-ministru. Această soluţie nu era de durată. Nici unul din cei doi capi nu avea suprafaţa necesară şi nici autoritatea de a se impune în faţa membrilor de partid. Partidul se afla în faţa dezagregării.

În această situaţie, membrii mai tineri ai partidului s-au grupat în jurul lui Gheorghe Tătărescu, care a câştigat şi favorul regelui şi graţiile Camarilei, care a ajuns să fie prim-ministru şi care cu abilitate a ajuns să guverneze aproape patru ani continuu.

Legea conversiunii era gata redactată de guvernarea precedentă. Trebuia doar supusă Parlamentului şi votată. Această lege nu era nici constituţională şi era contra oricăror principii de drept, dar a soluţionat o situaţie creată în urma crizei financiare din anii 1929-1930. Câteva bănci s-au clătinat, o serie de deponenţi au suferit pierderi simţitoare, noţiunea de

credit s-a compromis, dar în schimb o mare parte țărănească a scăpat de presiunea datoriilor, care îi apăsa. Trecând și acest hop, viața economică s-a normalizat, a ajuns într-un făgaș lent, asigurând populației un trai liniștit, și dacă nu abundent, dar în tot cazul satisfăcător.

Cine voia să muncească, avea asigurat un trai de viață normal. Aceasta se referea la agricultură, industrie și profesiuni libere. Șomajul era necunoscut. Prețurile la produsele agricole au ajuns aproape la paritatea mondială cotată la bursă.

Nu se poate spune același lucru despre viața politică, atât internă, cât și externă. După asasinarea lui Duca, deși atmosfera era liniștită, guvernul în panică, a introdus starea de asediu, emițând ordonanța nr. 1, care restrângea drepturile cetățenești. Această stare s-a menținut pe tot timpul guvernării liberale, fiind aplicate dispozițiile ordonanței doar după apreciere și când găsea guvernul necesar.

Cum alegerile locale și județene și comunale erau scadente – ultimele alegeri administrative s-au făcut în anul 1930 pentru perioada legală de 4 ani – în anul 1934 guvernul Tătărescu a procedat la ținerea alegerilor, dar eșalonate, nu la o dată fixă pe toată țara cum se obișnuia și cum era normal să fie. Primele alegeri județene și comunale au avut mai mult caracterul unor tatonări. Rezultatul alegerilor a fost un adevărat dezastru pentru guvernul Tătărescu. Nu numai că nu a putut obține majorități, dar au fost județe și comune unde nu au obținut nici măcar cota legală de 20% pentru a avea reprezentanți în consiliile județene și comunale. Lupta în alegeri s-a dat mai mult între cele două fracțiuni ale Partidului Național Țărănesc, fracțiunea vaidistă și cea manistă. În comunele din Banat unde s-au ținut alegeri vaidiștii au avut majoritate. În majoritatea comunelor guvernul n-a primit nici un reprezentant. Grupările mici, care au candidat sporadic, s-au dovedit inexistente. Legionarii nu au candidat. Ei erau în fază de organizare, căutând să acapareze aderenți și să formeze o formație fascistă, teroristă, care să poată duce o luptă cu succes.

Față de insuccesul colosal în alegeri, guvernul pur și simplu a dizolvat prin lege specială și consiliile alese și a guvernat cu comisii interimare comunale și județene până la sfârșitul guvernării din luna decembrie 1937.

Guvernarea liberală 1933-1937 a decurs fără evenimente importante interne. Legionarii activau din toate puterile mânați de protectorii lor externi. Restul partidelor în espectativă așteptau noile alegeri parlamentare cu speranțe mărite de a ajunge la ceva. Viața economică s-a caracterizat prin un calm și o stabilitate impresionantă. Deci dacă lumea avea stomacul plin, atmosfera nu era tulburată cu nimic.

Nu tot aşa se prezenta şi politica externă. Hitler ajuns la putere în Germania în urma alegerilor din 1933, datorită lui Hindenburg[353], a început o politică agresivă, preconizând revanşa care urma să vină. Dezbinarea dintre foştii aliaşi i-a permis să ia atitudini categorice ostile. Întâi de toate a negociat clauzele Tratatului de pace de la Versailles, intrând cu armata în regiunea Saar-ului, ocupată până atunci de armata franceză. A cerut şi a obţinut evacuarea teritoriilor din Germania, în special de pe linia Rinului. Lipsa de solidaritate dintre foştii aliaţi, a dat curaj lui Hitler. Cea dintâi ţintă a hitlerismului a fost ocuparea Austriei. În Austria era la putere Partidul Creştin-Social, având în frunte pe cancelarul Dollfus. Acesta n-a voit să facă cauză comună cu hitlerismul. Urmarea a fost, că un grup de nazişti l-au asasinat. Mussolini a ordonat mobilizare generală. El se considera protectorul Austriei şi avea mare nevoie de un stat tampon între Italia şi Germania. Opinia publică mondială surexcitată la culme a ţipat, s-a făcut un tapaj enorm, fără nici o măsură categorică şi concretă. Hitler văzând că cea dintâi tentativă de acest gen a reuşit, fără consecinţă, a sesizat clar, că frontul opus lui nu este organizat şi nu este capabil să reacţioneze adecvat. Austria a fost piatra de încercare, care a reuşit pe deplin.

La noi în ţară am avut în acea vreme aproximativ 600.000 germani, repartizaţi în felul următor: 250.000 şvabi în Banat. Tot atâţia saşi în Ardeal şi cca. 100.000 germani în Basarabia şi Bucovina. Mai erau aproximativ 60.000 germani în părţile Sătmatului şi la Carei, dar aceştia în mare parte deznaţionalizaţi. Era firesc ca această masă de germani să nu rămână impasibilă la cele ce se întâmplau în Germania şi Austria, pe care le considerau ţările lor de baştină. După terminarea primului război mondial, şvabii şi saşii scăpaţi de opresiunea maghiară, care căuta cu tot preţul să-i deznaţionalizeze şi să-i asimileze (la şvabi care erau romano-catolici cu rezultate remarcabile, datorită bisericii comune, la saşii luterani, care îşi aveau biserica proprie şi 7 şcoli medii, fără rezultat) o parte din tineret au studiat la universităţile germane, întorcându-se de acolo cu ideile la ordinea zilei. Un număr mai redus din aceşti tineri s-au întors convertiţi la hitlerism şi încurajaţi de propaganda legionară internă, au căutat să se constituie pe bază fascistă.

Organizaţia politică a germanilor din ţară, care activa sub denumirea de ,,Volksgemeinschaft", s-a opus foarte categoric acestor tineri indezirabili. În primii ani propaganda hitleristă nu a prins teren. Germanilor din ţară le

[353] Paul von Beneckendorff Hindenburg (1847-1933), mareşal al Germaniei care a obţinut succese în luptele cu ruşii şi a condus între anii 1916-1918 statul major al Armatei Germane. A fost preşedinte al Germaniei între 1925-1933, facilitând venirea la putere a lui Hitler.

mergea mult prea bine din toate punctele de vedere şi material şi cultural, decât să se hazardeze într-o aventură care nu le aducea nimic bun. Până în preajma celui de al doilea război toată mişcarea hitleristă din ţară a rămas în faşe. În Banat, un tânăr avocat din Periam, cu numele de Minnich a fost iniţiatorul mişcării. L-am cunoscut îndeaproape, şi cum pe vremuri am fost avocatul părinţilor săi şi a surorii sale – erau oameni bine situaţi – m-a frecventat de mai multe ori, expunându-mi planurile lui politice. Omul era o mediocritate patentată şi nu avea evidenţa reală a lucrurilor. Puţin exaltat din fire şi vehement a ajuns în conflict cu conducerea locală a partidului german, aşa că în repetate rânduri s-a judecat la instanţele judecătoreşti pentru calomnie şi alte delicte fără importanţă. Minnich a apelat la mine în calitate de vechi avocat al familiei să-l reprezint, fapt pe care l-am refuzat, deoarece tot timpul am fost în relaţii foarte bune cu conducătorii partidului german din Banat, cât şi cu cei a saşilor Hans Otto Roth, Binder etc.

Germanii din Banat în era maghiară, în mod obişnuit ţineau cu guvernul maghiar. Unul din conducătorii lor dr. Gaspar Muth era membru al partidului kossuth-ist, iar dr. Francisc Blaskovits[354], canonic la Episcopia romano-catolică a Timişoarei, făcea parte din partidul liberal al lui Tisza.

Exista şi partid naţional-german, condus de către o grupare din Biserica Albă – Vârşeţ, în frunte cu B. Kremling[355], dr. Gabriel, Orendi-Homenau. Au încercat aceşti oameni în fel şi chip să polarizeze în jurul acestui partid masele pe alocurea destul de compacte ale şvabilor, dar fără rezultat. În alegerile parlamentare din 1910, conducătorul acestui partid Kremling a candidat în circumscripţia electorală Lovrin, cerc care se compunea din comune mari cu populaţie germană ca: Lovrin, Gottlob, Bulgăruş, Lenauheim, Grabaţi, Sânpetru Mare, Pesac şi Igriş. Din alegătorii acestei circumscripţii 80% erau şvabi, 15 % români, restul sârbi şi câţiva unguri care se puteau număra pe degete. La alegere, românii din comuna Igriş s-au prezentat la localul de alegere cu steag alb, ceea ce însemna că întreaga comună, compact votează pe un singur candidat, în acest caz pentru Kremling, candidatul naţionalist german. De asemenea marea majoritate a românilor din Pesac au votat tot pe Kremling. Şvabii în proporţie de 90% împreună cu sârbii au votat pe candidatul guvernului. Această mică întâmplare caracterizează situaţia politică a şvabilor.

---

[354] Francisc Blaskovits, născut în 1864, a înfiinţat „Uniunea economică a şvabilor”, a asigurat apariţia ziarelor *Der Landbote* şi *Banater Landbote.* A fost prepozit catolic în Timişoara.

[355] Bruno Kremling (1889-1962) a văzut lumina zilei la Biserica Albă şi a decedat în Heidelberg. A fost redactor la *Deutsches Volksblatt* din Novi Sad. Ca poet a manifestat deosebită predilecţie pentru sonet. A fost cel mai cunoscut poet al şvabilor dunăreni.

După Unire, şvabii, încurajaţi chiar de către organele statului român, s-au constituit într-un partid naţionalist german, condus tot de aceşti faimoşi dr. Muth şi Blaskovits, deveniţi peste noapte cei mai intransigenţi naţionalişti germani. Ambii au ajuns să fie aleşi în parlamentul României Mari. Este adevărat că o mică parte a şvabilor sub conducerea profesorului Kausch şi a avocatului dr. Trecot s-au afiliat partidului liberal, iar alta sub conducerea lui Orendi-Homenau, Lampel, Meiler au trecut la Partidul Naţional Ţărănesc. Mare aport n-au adus partidelor respective.

În ce priveşte pe saşii din Ardeal, aceştia în era ungurească făceau politica lor oportunistă de înţelegere cu guvernul maghiar. Li se asigura în permanenţă 5 mandate de deputat. Deci la o populaţie de 250 mii saşii aveau 5 deputaţi, iar românii la o populaţie de 3.600.000 locuitori cu multă greutate puteau să alegă tot 5 deputaţi. Atâţia am avut în 1910. În era românească aveau aceeaşi situaţie excelentă.

Partidul maghiar îşi făcea politica proprie dirijat de către Ungaria. Fiind mai numeroşi decât germanii, aproape de trei ori atâţia, le reuşea în alegeri să obţină 8-10 mandate. Presa lor era subvenţionată de guvernul din Budapesta. Aveau ziare cotidiene în toate oraşele mari din Transilvania. Evreii cu educaţie ungurească sprijineau şi citeau aproape exclusiv presa maghiară.

În afară de ziarele subvenţionate şi dirijate de Budapesta, apăreau şi alte ziare de limbă maghiară, toate editate de evrei. Aceste ziare se bazau mai mult pe veniturile încasate din reclame, publicaţii şi ajutoarele primite de la întreprinderile industriale şi comerciale evreieşti. Acestea din urmă erau redactate într-un stil de bulevard, exploatând la maximum ştirile senzaţionale. Desigur că şi aceştia căutau să sugă la două mame.

Proprietarul ziarului ,,Temesvári Hirlap", un anume Pogány László, cu care eram în termeni foarte buni, cu o ocazie între două pahare de vin, mi-a istorisit păţania pe care a avut-o la Budapesta. La sfârşitul deceniului al patrulea, tirajul acestor ziare de limbă maghiară a început să scadă destul de simţitor. Tineretul, în special cel evreiesc, oportunist ca totdeauna, a început să frecventeze şcolile româneşti. În mod firesc citeau presa românească, mai precis românească-evreiască, precum, ,,Dimineaţa", ,,Adevărul" şi ,,Lupta". Trebuie să admit ziare bine redactate, care atrăgeau mai mult atenţia jidoviştilor decât ziarele de provincie care apăreau în ungureşte. Şi ce s-a gândit prietenul Pogány László? Dacă ziarul ,,Déli Hirlap" din Timişoara, oficiosul partidului maghiar, care apare într-un număr de exemplare infim de mic, evreii citeau ,,Temesvári Hirlap" şi nu ,,Déli Hirlap", de ce oare guvernul maghiar nu ar acorda o subvenţie mai substanţială acestui ziar, care în definitiv apare în limba maghiară, susţine politica partidului

maghiar, deci face servicii considerabile naţiunii maghiare. A treia zi a primit răspunsul negativ. Pe hârtia înaintată de el, referentul a scris ,,zsidó oktobrista lap" (ziar evreiesc octombrist). Revoluţia din 1918 a izbucnit la 30 octombrie. Reacţionarii unguri nu i-au iertat niciodată pe autorii acestei revoluţii în frunte cu contele Károlyi Mihály[356], Hock János[357], Jászy Oszkár[358], Fényes Lászlò etc. În furia lui, Pogány mi-a dezvăluit toate ziarele ungureşti care primeau bani şi directive de la Budapesta.

Sârbii din Banat au un ziar săptămânal foarte anemic. Ei erau divizaţi în toate partidele, după interesele lor locale. Cei mai numeroşi erau în Partidul Naţional Ţărănesc datorită vicarului de atunci Slobodan Kostici, cu care eram în termeni buni, fiind chiar naş în familia lui. I-am cununat o fată şi i-am botezat doi nepoţi.

Partidul Social-Democrat, cu o vechime considerabilă, activa destul de lent. Avea caracter german. Ziarul săptămânal al partidului ,,Arbeiter Zeitung" era redactat de către Iosif Gabriel şi H. Mayer, amândoi tipografi de meserie. Avea în oraş 1.200-1.300 membri şi în provincie alţi 300-400. Deci în total cam 1.500-1.600. De obicei nu se lansa în alegeri pe cont propriu. A făcut-o de două ori la alegerile comunale şi a luat în jur de 1.000 voturi din cele 20.000 câte erau în oraş.

Partidul Muncitorilor şi Ţăranilor, care de fapt era partidul comunist, condus de Coloman Müller, avea mai mulţi aderenţi, în majoritatea mare maghiari, puţini germani şi sârbi şi foarte puţini români. Şi aceştia, în două rânduri, au mers pe lista noastră la alegerile judeţene şi locale. În anul 1930, când au candidat pe cont propriu, la municipiu au întrunit în jur de 3.000 voturi.

Cu ocaziunea alegerilor parlamentare din anul 1931 (guvernul Iorga) pe judeţ au întrunit în jur de 7 mii voturi (din 110.000 mii). Făcându-se totalizarea pe ţară şi întrunind partidul 2% prevăzute de legea electorală, a intrat în Parlament, obţinând un loc pe lista din Timiş-Torontal, din cele trei atribuite. Locurile se repartizează la listele care au întrunit cel mai mare procentaj. A intrat în Cameră de la Timiş-Torontal Lucreţiu Pătrăşcanu[359].

---

[356] Károlyi Mihály (1875-1955), om politic maghiar, preşedinte de consiliu de miniştri la 1 noiembrie 1918. A încheiat la 7 noiembrie 1918 armistiţiul cu armata franceză ce înainta din Sud.

[357] Hock Iános (1859-1936), deputat liberal în parlamentul maghiar. În 1918 a aderat la politica promovată de Károlyi Mihály.

[358] Jászy Oszkár (1885-1957), sociolog şi om politic maghiar preocupat de situaţia minorităţilor naţionale. A fost membru al guvernului Károlyi. A condus delegaţia maghiară la tratativele din Arad.

[359] Lucreţiu Pătrăşcanu (1900-1954), sociolog, jurist, gânditor şi om politic român. S-a remarcat prin lucrări critice din domeniul istoriei: „Un veac de frământări sociale: 1821-

După 1939 Coloman Müller a lunecat tot mai mult pe panta hitleristă. A deschis o magazie de fier vechi în strada Dacilor, transformându-se în om de afaceri. Cum am mers de două ori în alegeri pe listă comună aveam legături politice destul de strânse cu partidul şi implicit cu Müller conducătorul – aş putea zice dictatorial al partidului. După alegerile comunale din anul 1925, care s-au soldat cu un succes formidabil pentru noi cei din opoziţie – am luat în opoziţie fiind 76% din totalul voturilor exprimate – Müller m-a rugat să accept să fiu jurisconsultul Sindicatelor Unite, unde ei deţineau majoritatea. Atunci s-a clădit edificiul frumos – sediul de azi al Consiliului Sindicatelor – din contribuţiile masive date de către patronii capitalişti. Cea mai mare contribuţie a fost dată de către I.L.S.A. unde era director Rudolf Totis, adversarul celuilalt exploatator vechi Sigismund Szana. Îmi spunea Müller, că cei doi avocaţi membri, evreii – Bürger Ernest şi Nagy Ernest – nu prea ştiu românește, aşa că nu se poate folosi de ei. Bürger mai trăieşte şi în prezent, are aproape 90 ani, dar românește nu a învăţat. Am acceptat să le fiu jurist consult, natural fără plată. De două ori pe săptămână, marţi şi vineri dădeam consultaţii gratuite de la orele 6-8 seara în cămăruţa care se afla vizavi de Sala Mare. După evenimentele din luna aprilie 1929 – eu în acea vreme am lipsit din ţară timp mai îndelungat – Sindicatele Unite au fost desfiinţate, aşa că funcţia mea onorifică a încetat de la sine. Aceasta n-a împiedicat pe foarte mulţi dintre membri să vină în biroul meu avocaţial, unde eu cu plăcere le dădeam consultaţii juridice gratuite.

În toamna anului 1937, a venit la mine Bürger, cu rugămintea să primesc apărarea unui grup mai mare de muncitori, trimişi în judecata Tribunalului Militar din Timişoara, în baza Ordonanţei nr. 1 (starea de asediu) acuzaţi că au convocat şi au ţinut o adunare clandestină în sala Forgaci din cartierul Josefin. Gilbert cu Moise Cocoş au adunat semnăturile pe procură ale inculpaţilor. Erau peste 50 la număr. Ulterior am aflat că între ei se afla şi Augustin Alexa, fostul procuror general al statului. La dezbatere, din partea centrului de la Bucureşti a fost trimis avocatul Radu Olteanu, care însă n-a vrut să pledeze, pe motivul că apărarea lui ar putea

1907"; „Sub trei dictaturi", „Probleme de bază ale României", care l-au propulsat printre primii gânditori sociali ai ţării. Ca om politic s-a alăturat Partidului Comunist Român, devenind după 1944 ministru al justiţiei. A manifestat originalitate în ierarhizarea valorilor cultural-istorice adoptate de comuniştii români şi a ajuns în conflict cu gândirea marxistă internaţionalistă. A fost arestat, condamnat la moarte şi executat. Reabilitarea lui în 1968 n-a schimbat semnificaţia luptelor interne din ierarhia superioară a comuniştilor, care s-au condamnat fără cruţare, aşa cum legionarii şi-au condamnat adversarii politici. Prin condamnarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu, conducerea Partidului Comunist Român a întărit convingerea că în interiorul său lupta de idei nu este permisă, ci este pedepsită crunt.

mai mult să dăuneze decât să ajute. Am făcut singur apărare. Procurorul a cerut condamnarea pe baza Ordonanței, care prevedea un minimum de pedeapsă de 3 ani închisoare. Am reuşit să conving Tribunalul Militar, că nu este vorba de o adunare clandestină. Muncitorii s-au adunat pentru a colecta fonduri pentru reînfiinţarea sindicatului. Deci este vorba doar de o colectă nepermisă, care nu intră în prevederile Ordonanței citată. Tribunalul i-a condamnat la 15 zile închisoare pe inculpaţi. A trebuit să intervin la directorul Atelierului C.F.R., profesorul Bănărescu[360], să primească înapoi în serviciu pe câțiva dintre muncitorii C.F.R. care pentru acest motiv au fost concediaţi. Între aceştia se afla şi Augustin Alexa precum şi Gilbert Bănărescu, fără ezitare a reprimit pe toţi în serviciu.

În această perioadă 1933-1937, după alegerile locale din 1934, în urma insuccesului guvernului, alegerile au fost sistate şi consiliile alese dizolvate, conducându-se până la sfârşit cu consilii interimare, activitatea politicii de partid a lâncezit. Organizarea partidului pe hârtie era mai mult o formalitate lipsită de dinamism. Atenţia noastră era aţintită mai mult asupra evenimentelor externe care deveneau tot mai îngrijorătoare şi asupra vieţii culturale bisericeşti şi celei sportive de la noi de acasă.

O instituţie în jurul căreia erau adunaţi toţi bănăţenii a fost ASTRA bănăţeană. Este ştiut că în anul 1861 când s-a înfiinţat ASTRA aceasta s-a referit numai la Principatul Ardealului, care nu a avut nimic comun cu Banatul şi nici cu părţile Crişane. Arădenii mai degrabă, bănăţenii numai mai târziu, pe la sfârşitul secolului trecut, s-au încadrat în activitatea ASTREI, cerând însă ca pentru Banat să constituie o formă nouă, sub numele ASTRA bănăţeană. A ajuns numai târziu să ia fiinţă această ASTRA bănăţeană, dar care a activat foarte prodigios. Participam şi noi bănăţenii la adunările generale ale ASTREI, care erau adevărate sărbători naţionale. De altfel, preşedintele ASTREI bănăţene, era de drept vicepreşedintele ASTREI mari.

De multe ori cei necunoscători îşi pun întrebarea de ce se face această deosebire de Ardeal, Banat, Crişana. Pentru ce bănăţenii n-au luat parte la Adunarea Naţională de la Blaj de la 3/15 mai 1848, şi au convocat adunarea lor de la Lugoj la 17 iunie, cu alt program şi alte revendicări. De asemenea şi Crişana a făcut cauză separată în anul 1848, anul marilor

[360] Marin Bănărescu (1880-1974) s-a născut în comuna Lăceni, Teleorman. A făcut studiile gimnaziale la Alexandria, iar cele liceale la Turnu Severin. Urmează studiile universitare la Școala Națională de Poduri și Șosele din București. Din 1922 a fost profesor al Politehnicii din Timișoara. A contribuit la formare specialiștilor în domeniul mașinilor termice și la afirmarea Politehnicii din Timișoara, al cărui rector a fost între anii 1944-1946.

prefaceri, care au zguduit aşezămintele şi ordinea veche şi a urmat o altă lume.

Mulţi dintre fraţii de dincolo de Carpaţi nu fac deosebire între ardeleni, bănăţeni, crişeni. Pentru ei toţi sunt ardeleni. Ei nu ştiu – cum de altfel şi mulţi dintre ai noştri nu ştiu – că această trifurcaţie există din secolul II, de la împăratul Hadrian[361] şi Marc Aureliu. Hadrian a început şi Marc Aureliu a desăvârşit – să-i zicem în termenul uzual de azi – reforma administrativă a Daciei. În deceniile III şi IV din veacul al II-lea datează împărţirea Daciei în trei regiuni administrative: Dacia Apulensis cu capitala la Apulum, Alba Iulia de azi, care cuprinde Ardealul propriu zis, Dacia Porolissensis cu capitala la Porolissum, Moigradul de azi, care cuprindea regiunea Sălajului, Satu Mare, Bihor, Arad, mai precis regiunea Crişurilor până la Tisa, şi a treia regiune a fost Dacia Malvensis, cu capitala la Malva, care după Mommsen[362] ar fi fost undeva pe lângă Deta de azi, după alţi istorici contemporani, în Oltenia. Documente precise nu avem şi nici argumente convingătoare, aşa că poate totuşi e mai bine să-i dăm crezare lui Mommsen. Această regiune cuprindea Banatul şi Oltenia, nu se ştie precis până unde. Pentru faptul că cea mai importantă cetate ,,limes" a fost Morisenum, Cenadul de azi, care este la o distanţă de aproximativ 30 km de la Tisa, şi aici putem afirma că teritoriul s-a extins până la râul Tisa, care era înconjurat de mlaştini foarte întinse, datorită inundaţiilor mari şi frecvente ale râului Tisa. De altfel linia valurilor romane coincide cu această afirmaţie.

De la plecarea romanilor până la venirea avarilor în secolul VI, a fost un du-te vino pe acest teritoriu. Cea mai lungă dominaţie a fost a hunilor. Toate seminţiile şi toate hoardele care au ocupat temporar acest teritoriu n-au avut preocupări de ordin administrativ. Au căutat să trăiască din truda şi munca băştinaşilor, de la care dijmuiau în natură, din care trăiau şi oameni şi cai.

Imperiul roman de răsărit a mai revenit în Banat în două rânduri. O dată în secolul IV, sub Constantin cel Mare, când fiul lui Constantin a ocupat aceste teritorii şi le-a stăpânit până la venirea hunilor de la sfârşitul secolului IV. În această epocă se preconizează încreştinarea populaţiei bănăţene, trupele de ocupaţie fiind creştine. În această epocă a predicat în

[361] Hadrian (Adrian), împărat roman între 117-138. A păstrat Dacia în cadrul imperiului. A procedat la întărirea administraţiei imperiale prin servicii bine organizate. Procesul de consolidare administrativă a Daciei a continuat sub Marc Aureliu.

[362] Theodor Mommsen (1817-1905), istoric german recunoscut prin contribuţia sa la aprofundarea studiilor privind civilizaţia romană. Academia Română i-a recunoscut rolul în progresul istoriei ca ştiinţă, alegându-l membru de onoare.

Banat, Niceta de Remesiana (Nichita Romanul) apostolul românilor cum îl numește Vasile Pârvan[363].

A doua ocupație a fost sub Iustinian[364] în secolul VI, când prin 533, ținuturile Arcidavei (Vărădia)și Lederatei se încorporează la Arhiepiscopia Prima Justiniană, pentru îngrijirea sufletească în spirit creștin a locuitorilor din aceste ținuturi.

În partea a doua a secolului VI au apărut avarii, împingând din spate mai multe triburi slave. Ocupația avarilor a durat două secole și jumătate, până când i-a pus capăt Carol cel Mare. Aceștia aveau ceva noțiuni de organizare. Ținutul ocupat de ei era împărțit în regiuni. Cel din nord, care era și principal era pe la Moigrad. Cel de la sud, era la Dunăre pe la Remesiana, Baziașul de azi. În Ardealul propriu-zis nu s-au hazardat să intre nici hunii și nici avarii. Ținutul muntos nu-i atrăgea pe călăreți. La venirea ungurilor, la sfârșitul secolului IX, se zice în anul 896, Arpad conducătorul lor a aflat trei conducători valahi în aceste ținuturi pe Menumorut (Mână Moartă) în Moigrad, în ținutul Crișurilor, pe Gelu în Ardeal și pe Glad în Banat. Deci trifurcația din timpul lui Marc Aureliu se menține.

În secolul XI la început, regele ungurilor Ștefan cel Sfânt, căsătorit cu o principesă bavareză Gizela, purcede la organizarea statului maghiar. Capitala se fixează întâi la Székesfehérvár, mai apoi la Buda. Ținutul din dreapta Dunării, Panonia, cel dintre Dunăre și Tisa, precum și cel de la nord de Mureș, până la Tisa și până în Munții Apuseni ai Ardealului (Crișana) formează regatul maghiar propriu-zis. Ardealul rămâne principat. Se creează Banatul Croației cu capitala Zagreb. Iar în anul 1032, după înfrângerea lui Ahtum, trădat de nepotul său Cenad, se creează pentru ținutul din sud de Mureș, est de Tisa, nord de Dunăre până în munții Ruscăi, un nou ținut sub conducerea lui Cenad trădătorul, un nou Banat cu reședința la Morisenum, care ia numele de Cenad, păstrat până în zilele noastre. Banatul Timișan cu Banatul Severin se mențin până la ocuparea lor de turci în anul 1552.

După eliberarea de turci la 1716, Banatul este guvernat direct de Viena prin un guvernator. Întâiul este contele Mercy[365], care a lăsat urme

[363] Vasile Pârvan (1882-1927), unul dintre marii istorici ai României, intrat în patrimoniul cultural-științific prin studiile sale de istorie antică, prin stimularea cunoașterii vestigiilor romane ale românilor, precum și prin sensul filosofic activist și educativ imprimat științei istoriei. A fost un istoric stilist, filosof al istoriei și culturii apreciat în Europa.

[364] Iustinian, împărat bizantin între 527-565. A urmărit să facă din Mediterana o mare interioară bizantină. Iustinian I cel Mare a contribuit la funcționarea administrației pe bază de norme. Iustinian II, împărat între 685-695 și între 705-711. Vezi Marcel D. Popa, Horia Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală,* Editura Politică, București, 1988, p. 473.

[365] Mercy Claudius (Claudius Florimund de Mercy a fost general guvernator al Banatului eliberat de sub turci. Acest brav general (1666-1734) care a căzut în lupte la Pavia, s-a

bune. În 1848 ungurii răsculaţi sub conducerea lui Kossuth încearcă să înglobeze Transilvania şi natural Banatul (unde administraţia comitatensă s-a introdus la 1778) la Ungaria. Unirea este numai teoretică şi de scurtă durată. Unificare definitivă, înglobarea acestor ţinuturi la Ungaria, se fac abia, în anul 1867, când s-a decretat dualismul.

În felul acesta putem înţelege de ce nu s-au întrunit la Blaj, pe Câmpia Libertăţii toţi reprezentanţii românilor de dincoace de Carpaţi. Fiecare regiune îşi avea doleanţele ei, care difereau una de alta. Aşa că chiar şi după unificarea din 1867 românii de dincoace nu au ajuns să se unifice complet, nici măcar politiceşte. În Banat linia politică era diferită de a ardelenilor. Sub conducerea Mocioneştilor şi a lui Vichentie Babeş[366] etc., bănăţenii mergeau pe drumul lor. În Ardeal, Gheorghe Barițiu cu Ion Rațiu, Ilie Măcelariu[367] aveau altă linie politică în divergenţă cu marele arhiereu Şaguna. Crişenii îşi duceau politica lor separată, care se apropia mai mult de bănăţeni.

Abia în Conferinţa naţională din 1881 s-au unificat cele trei provincii din punct de vedere politic, înglobându-se în Partidul Național Român al cărui preşedinte a fost ales bănăţeanul Vichentie Babeş. În anul 1893 pe chestia înaintării „Memorandului”, Babeş cu bănăţenii şi unii ardeleni au considerat că momentul nu este oportun pentru înaintarea Memorandului, şi a fost schimbat la preşedinţie cu Raţiu. Bănăţenii s-au retras din conducerea partidului şi abia în anul 1905, la reluarea activităţii, s-a întregit partidul din nou. Aşa că acest regionalism nu s-a născut după Unire, când s-au născut divergenţele dintre răgăţeni şi transilvăneni. Un regionalism a existat timp de aproape două milenii. Un exemplu. Lipova este despărţită de Radna de râul Mureş, deci distanţa între localităţi – azi formează un singur oraş – este de cel mult 400-500 metri, nici jumătate de kilometru. Lipova în multe privinţe, obiceiuri, grai, muzică, dansuri, este mai aproape de Orşova, care se află la o distanţă de 250 km.

îngrijit de colonizarea regiunii, consolidarea drumurilor şi buna funcţionare a administraţiei.

[366] Vicenţiu Babeş (1821-1907), descendent dintr-o familie bănăţeană, a făcut studii de teologie la Arad şi de drept la Budapesta. A fost profesor al Preparandiei arădene şi director şcolar în Banat. S-a angajat într-o activitate constructivă de apărare a drepturilor românilor. Deputat în Dietă în 1861 în cercul Sasca Montană. A asigurat apariţia în 1866 a ziarului *Albina*. La înfiinţarea Academiei Române a fost ales membru al ei. Deschizător de drumuri în lupta naţională. Figură reprezentativă a Banatului.

[367] Ilie Măcelariu (1822-1891), avocat descendent dintr-o familie din Miercurea şi absolvent al studiilor juridice de la Cluj. Condamnat la moarte în 1948, a fost grațiat de către generalul Bem. Membru al Dietei din Budapesta, unde a încercat să vorbească românește, dar în zadar. În 1868 a convocat şi condus conferința de la Miercurea.

Am păţit-o eu cu o ocaziune. Prin anul 1947 eram naş la cununia unei nepoate de a mea din Lipova, Stela Işfan. Şi cum nuntă fără lăutari nu există, am căutat un taraf de lăutari. Dar cum ţiganii în acel timp s-au încadrat şi ei în muncă şi cum era tocmai în timpul culesului viilor şi al porumbului, mi-a fost imposibil să înjghebez un taraf cu ţigani din Lipova. Un cunoscut al meu, Cleon Şerindan, care ţinea restaurantul de lângă gara Radna, s-a oferit să facă el această treabă. Îmi spunea că în tinereţe a făcut-o el pe primaşul de lăutari, aşa că cunoaşte el pe muzicanţii ţigani din Radna, şi va aduna el 5-6 ţigani cu care să cânte la nuntă. Zis şi făcut. În ziua nunţii se prezintă Cleon cu încă 6 tuciurii la casa miresei. Însoţesc convoiul nupţial până la biserică, cântând melodiile obişnuite de marşuri şi alte cântece în mod satisfăcător. M-am bucurat că am putut rezolva această problemă spinoasă. După cununie mare ospăţ la casa părinţilor miresei. Taraful trage de zor fel de fel de melodii de masă, romanţe.

După terminarea mesei urma să înceapă dansul. Taraful începe să cânte o horă, care merge satisfăcător. După aceea începe cu jocuri naţionale. Văd încercări timide la localnici – mai mult de jumătate din nuntaşi erau ţărani localnici din Lipova, rudenii şi invitaţi de familia miresei, mirele nefiind de la faţa locului – ca după aceea să se lase păgubaşi şi să înceteze jocul. Alarmat îi întreb de ce nu joacă. Răspunsul: noi nu ştim juca pe melodiile celor din Radna. Noi avem jocurile şi melodiile noastre bănăţene pe care jucăm, care nu-s identice cu ale ungurenilor din Radna. Clar şi precis. Deci regionalismul nu s-a născut odată cu Unirea. De altfel, şi după Unirea principatelor din 1859, s-a pus în plan regionalismul între munteni şi moldoveni. Deci nu-i de mirare că bănăţenii au căutat să activeze în cadrul unei secţii separate a ASTREI, care corespundea standardelor de dezvoltare culturală, care au numit-o ASTRA Bănăţeană şi care forma o unitate separată a ASTREI cu buget separat etc.

Între cele două războaie s-a înfiinţat la Timişoara o secţie a Institutului Social – condus de profesorul Gusti[368] – şi care a fost numită Institutul Social Banat-Crişana, la care a aderat pe lângă Banat şi judeţul Arad. Conducerea acestei instituţii a avut-o dr. Cornel Grofşoreanu, un om de o cultură şi pregătire remarcabilă. A dezvoltat o activitate foarte susţinută, dând reale rezultate. A redactat şi o revistă lunară, cu un bogat

[368] Dimitrie Gusti (1880-1955), profesor de sociologie la Universitatea din Bucureşti. Membru al Academiei Române. Director al „Institutului Social Român". Creatorul Şcolii sociologice din Bucureşti, care s-a remarcat prin fructuoase campanii de cercetare în sat şi la elaborarea de monografii săteşti. D. Gusti a fost creatorul unui sistem original de sociologie şi a fost apreciat în diferite ţări şi universităţi europene. A predat cursuri la Varşovia, Paris, Ankara şi Bruxelles.

conţinut de specialitate. În acest timp, Institutul Social Central sub conducerea profesorului Gusti a descins de trei ori în Banat cu tot aparatul ştiinţific, făcând aprofundate studii sociologice şi etnografice. Au fost la Fibiş, Belinţ şi în Clisura din Caraş. Rezultatele obţinute au fost publicate în volume separate.

Viaţa muzicală a Banatului de asemenea a luat un avânt excepţional în această perioadă. Ion Vidu a luat iniţiativa şi a înfiinţat Asociaţia corurilor şi a fanfarelor din Banat. S-au înscris şi au activat în cadrul asociaţiei 280 de coruri şi 68 fanfare săteşti. În fiecare an se dădea un concurs, unde erau premiate cele mai bune coruri şi fanfare. Nivelul artistic al acestor formaţiuni a fost foarte ridicat. La toate concursurile organizate în ţară şi peste hotare corurile, fanfarele şi grupările de dansatori din Banat au luat cele mai mari premii. După moartea lui Vidu, conducerea asociaţiei a trecut în mâinile lui Sabin Drăgoi[369], ajutat de Filaret Barbu[370], Iosif Velceanu[371], Ştefan Perian[372], Gheorghe Surlaşiu şi alţi oameni de specialitate din Banat.

Şi viaţa sportivă din Banat era foarte dezvoltată în această epocă. De aici răsăreau campionii naţionali ca: Eugen Belu la alergări, Tiberiu Rusu mai apoi, Ştefan la salt în înălţime, Zvoilă Pop la disc şi suliţă etc. Ne mai vorbind de cea mai formidabilă echipă de fotbal pe care a avut-o România între cele două războaie, Ripensia.

În comuna Comloşul Mare s-a constituit o asociaţie a crescătorilor de cai de rasă, organizându-se şi alegări, concursuri cu mult interes. S-a

---

[369] Sabin Drăgoi (1894-1968) a fost fiu al satului Selişte (Arad). Studii de muzică la Cluj şi Praga. Profesor la Şcoala Normală Deva, director al Conservatorului din Bucureşti. În 1953 a fost ales membru corespondent al Academiei Române. Creaţia sa muzicală este extinsă de la aria muzicii de teatru spre cea simfonică, de film, de cameră şi vocală. A cules şi folclor muzical.

[370] Filaret Barbu s-a născut în 1903, originar din Lugoj. Studii muzicale la Lugoj, Caransebeş, Viena. Profesor de muzică la Liceul „Coriolan Brediceanu" din Lugoj. A contribuit la întărirea instituţiilor cultural-muzicale din Banat şi a făcut cunoscut arta interpretativă a coriştilor bănăţeni în turneele făcute în străinătate.

[371] Iosif Velceanu (1874-1937) s-a născut în comuna Văliug (Caraş-Severin), într-o familie originară din Vâlcea. Şcoala Normală din Caransebeş l-a avut elev. A fost format de profesorul Antoniu Sequens. Cursuri superioare la facultatea de litere din Budapesta. Profesor de muzică la Liceul „C. Diaconovici Loga" din Timişoara şi a dirijat corul „Doina". Creaţie muzicală în domeniul coral, culegător de cântece din Banat şi organizator al „Asociaţiei corurilor şi fanfarelor din Banat".

[372] Ştefan Perian s-a născut în 1840, în Bocşa. A făcut studii de drept la Budapesta şi a dirijat corul Societăţii „Petru Maior". A cules folclor şi l-a prelucrat. Creaţie în domeniul muzicii de pian.

constituit sindicatul crescătorilor de vite, având președinte pe Aurel Birtolon[373] și secretar pe Nicolae Ogrin. Acest sindicat a făcut o înțelegere cu Ministerul Comerțului, conform căreia ministerul din bună vreme face cunoscut obligațiunile contractuale pe care le are pentru exportul de animale, în țările totalitare, unde comerțul particular este sub controlul statului. Sindicatul și-a luat obligația de a face livrările în condițiunile prevăzute în contract, simplificând problema, și scăpând de o grijă ministerul și așa întotdeauna foarte greoi în astfel de situații. Acest aranjament s-a dovedit a fi excelent. Aceasta am constat-o eu în calitate de director de bancă, care deschideam finanțările stocurilor livrate.

Și industria a evoluat mulțumitor în această perioadă. În industria grea Reșița și Astra Vagoane condusă de inginerul Stan Vidrighin s-au bucurat de o evoluție mai accentuată. O dezvoltare mai rapidă și în proporție mare a luat industria ușoară, în special cea textilă și industria ușoară bazată pe materia primă autohtonă, ca industria de sticlă și cea chimică bazată pe sare, petrol și gaz metan. A luat o dezvoltare impresionantă industria alimentară. În județul Timiș-Torontal au luat ființă 35 fabrici de unt și brânzeturi, care în mare parte se bazau pe exporturi. S-a înființat și o fabrică de conserve de carne cu capital olandez (Van der Gevel). Pe toată linia economică progresul a fost vizibil. Șomaj nu exista. Anii 1938-1939 s-au evidențiat prin o prosperitate și bună stare generală.

Aici menționez că în cursul celor 20 ani care au trecut de la Unire, am ajuns în toate ramurile vieții publice, mai ales în cele economice să avem oameni pregătiți, care pot face față împrejurărilor în condițiuni optime. Am constatat-o eu personal această împrejurate în banca pe care am condus-o în calitate de director, și la întreprinderile din a căror conducere am făcut parte. Academia Comercială, în special cea din Cluj, a dat elemente excepțional de bune, tineri cu vederi largi și orizont economic destul de larg. Aș putea cita o sumedenie de exemple, unde acești tineri, după o practică efectivă de 2-3 ani, au ajuns să lucreze mai bine, decât mulți funcționari mai vechi, anchilozați în rutină, pe care au practicat-o mulți ani de zile. Și atunci s-a născut rivalitatea între generații. Decât că acele generații noi, mai ales elementele care n-au alergat în funcțiile publice, ci au avut curajul să riște și să vie în întreprinderile particulare erau în funcții mai bine plătite, fără însă a avea pensia asigurată pentru categoriile superioare de angajați, de la procurist în sus.

[373] Aurel Birtolon, ginerele lui Ștefan Cicio-Pop, s-a remarcat în peisajul social al Aradului prin efortul său de modernizare a agriculturii și prin preocuparea de a menține piața vieneză interesată de produsele agricole existente în zona Aradului. A făcut din ferma Ceala o unitate agricolă cu valoare de model.

În agricultură, ramura principală de producţie şi de trai – 70% din totalul populaţiei lucra în agricultură – lucrurile mergeau cu totul satisfăcător. Până în 1939 la declanşarea celui de al doilea război mondial, produsele agricole aveau căutare bună şi se plăteau corespunzător preţurilor de la bursele din piaţa mondială. De exemplu, preţul grâului era de 4,60 dolari, ce ar fi corespuns la 660 lei. De fapt, preţul în intern varia între 500-550 lei. La export se obţineau preţuri mai mari, dar trebuiau incluse cheltuielile de transport şi taxa vamală, care ce e drept nu era exagerată.

Vitele aveau căutare, în special porcii, care erau exportaţi în cantităţi mari de tot în vagoane pe calea ferată. La staţiunile de frontieră era o comisie compusă din medic veterinar şi oameni de specialitate, care examinau transporturile de animale. Astfel de comisii funcţionau la vama din Stamora-Moraviţa, Jimbolia şi Curtici. Lângă Curtici a fost înfiinţat un abator mare modern care există şi azi – de unde se livra carne şi produse de carne în vagoane frigorifere. În Salonta era un fel de centru pentru păsări, în special gâşte, care erau trimise la export vii şi tăiate.

Pe teren şcolar situaţia în judeţ şi în general în Banat era următoarea: Şcoală de arte frumoase, care mai târziu a trecut la Cluj, şi trei academii teologice: cea ortodoxă din Caransebeş, unită din Lugoj şi romano-catolică din Timişoara. Şcoala Militară şi Şcoala Specială de Artilerie. Încolo licee, gimnazii, şcoli comerciale, de arte şi meserii, normale şi conservator de muzică. Au mai funcţionat în judeţ la Sânnicolau şi Ciacova două şcoli de agricultură. Se primeau tineri absolvenţi de 7 clase primare, care au împlinit 16 ani. Cursul era de 2 ani. La terminare nu se elibera certificat şcolar, cu care să solicite vreun post undeva. Se dădea o simplă dovadă, că a frecventat 2 ani de zile cursul. Deci scopul era, ca tinerii de la sate să cunoască metodele moderne de lucrare a pământului, maşinile, tractoarele etc. Mai exista în Timişoara şi o şcoală medie silvică, unde se pregăteau conductorii silvici.

În anul 1937 au început lucrările pentru ridicarea Catedralei ortodoxe române, clădire impresionantă, situată pe un loc de unde domină cea mai frumoasă parte a oraşului. Până a fost terminată a trecut prin multe peripeţii şi greutăţi, care datorită credincioşilor – exclusiv credincioşilor, nici autorităţile bisericeşti, nici cele lumeşti nu au nici un merit – au fost terminate şi măreaţa catedrală în 1946, la 6 octombrie, a putut fi predată destinaţiei.

Este adevărat că terenul a fost donat de Primăria Municipiului Timişoara. De asemenea, primele fonduri au fost alocate de primăria municipiului, respectiv de Prefectura Judeţului Timiş. Cu aceste fonduri au început construirea. În toamna anului 1940 guvernul Antonescu a dispus ca

toate fondurile culturale ale administrației locale să fie vărsate la departamentul ministerului armatei. În urma acestei dispoziții, catedrala începută a rămas în roșu, în lipsa de fonduri, și așa a rămas până în 1943.

Cu toate insistențele unor credincioși de a se lua măsuri pentru consolidarea construcției, pentru a nu rămâne de rușine în fața străinilor, treaba a rămas baltă. Este adevărat că în anul 1940 s-a reînființat vechea Episcopie a Timișoarei. Episcopul Magieru din Arad a fost încredințat cu girarea treburilor până la alegerea noului episcop. Ori episcopul Magier mai mult a împiedicat și întârziat organizarea eparhiei, decât a promovat organizarea, până la alegeri și instalarea titularului. În munca sa a fost sprijinit din plin de protopopul Timișoarei dr. Patrichie Țiucra[374], care prin înființarea episcopiei a fost grav lovit în interesele lui materiale. Până la data înființării el era ,,episcop". Locuia într-o casă confortabilă dată de primăria municipiului. Primea lunar 10.000 lei spese de reprezentare. La sărbătoarea Botezului Domnului, când umbla cu ,,Iordanul", încasa sume fabuloase. Așa că avea tot interesul să saboteze noua episcopie, ceea ce a și făcut-o din plin, mai ales că dânsul a fost numit în postul de ,,consilier bisericesc" la nou înființatul consistoriu. Noi, credincioșii ne-am sesizat de această stare de lucruri și am reclamat energic la Patriarhie. S-a intervenit ca episcopul Magier să fie schimbat cu episcopul Nicolae Popovici[375] de Oradea.

Cu venirea episcopului Nicolae Popovici la Timișoara situația s-a schimbat radical. Om inimos, cu inițiativă, activ, dânsul ne-a fost de mare ajutor la punerea bazei noii episcopii. Trebuia să facem o episcopie nouă și noi nu aveam nici un ban pentru acest scop. Este adevărat, că s-a căzut de acord ca din averea episcopiilor din care au făcut parte până acum protopopiatele încadrate la noua episcopie, să plătească o cotă proporțională din averea lor, pe seama Episcopiei Timișoarei. Așa Aradul trebuia să ne despăgubească cu 40% din averea ei, iar Caransebeșul cu 27%. Adevărul este că Aradul de atâta vreme a folosit 103 sesii reduse (3.200 jughere, 1.800 ha) aparținătoare parohiilor din părțile anexate din Banatul Timișan. Până la exproprierea din 1920, moșia episcopiei se afla tot pe acest teritoriu, la Sânpetru Mare. Tot așa și mănăstirea Hodoș-Bodrog. Parohiile bogate din Banat contribuiau cu sume importante la susținerea eparhiei. Dintre parohiile din județul Arad, doar câteva din vest, ca Pecica, Semlac, Nădlac,

[374] Patrichie Țiucra (1884-1962) s-a născut în Vașcău, face studii teologice la Arad și Cluj, unde a obținut titlul de doctor, preot la Semlac, protopop la Vinga, iar din 1927, a fost protopop al Timișoarei.

[375] Nicolae Popovici (1903-1960), originar din Biertan (Alba). Studii în multe centre universitare europene. Profesor la Institutul Teologic Sibiu. Episcop la Oradea, de unde, în 1940, a fost expulzat cu un grup masiv de credincioși și îmbarcați în trenuri marfare pentru a fi trecuți granița. Pensionat și trimis la Mănăstirea Cheia.

Şiclău, Otlaca erau mai de dai Doamne. Restul de parohii, cele multe erau sărace, avizate ele la ajutor, nu să contribuie materialiceşte la susţinerea eparhiei. Caransebeşul din bun început ne-a sugerat să nu cerem de la ei nimic, căci sunt săraci şi n-au de unde să ne dea.

Comisia economică nouă aleasă, din care făceam şi eu parte, ne-am deplasat la Arad, unde am luat contactul cu comisia lor economică, din care făceau parte vulpoi bătrâni cum erau Cornel Iancu, Mărcuş, Iustin Marşieu[376]. De la început au venit cu tertipuri avocăţeşti răsuflate, motivând că numai după ce se va putea valorifica ceva din imobile, în caz de conjunctură economică favorabilă, numai atunci se poate vorbi de o contribuţie. Natural această conjunctură economică favorabilă din punctul lor de vedere nu poate veni niciodată. Dovadă că au trecut 35 ani şi nu au vărsat nici un leu din cota ce ni se cuvenea de drept.

Noi am cerut să ne avanseze o sumă, să zicem un milion de lei, ca să ne putem descurca la început, cu restul sumei mai aşteptăm. Sau să fie evaluată averea existentă din care să primim deocamdată o cotă aproximativă. Comisia economică a eparhiei Aradului, a invocat o sumedenie de chiţibuşuri ridicole şi nu ne-a dat un ban nici până în ziua de azi.

Pentru a câştiga o sumă de bani am semnat o poliţă împreună dr. Victor Mercea şi cu mine şi am ridicat un împrumut de patru milioane de la banca „Victoria”. Cu această sumă am cumpărat de la Isidor Baruch (care la rândul său a cumpărat-o de la Petru Vichentie) clădirea care serveşte de reşedinţă a Mitropoliei.

Dar în afară de aceasta mai aveam nevoie de o sumedenie de lucruri, ca mobilier, casă pentru birourile consistoriului etc. La bancă nu mai aveam credit. Trebuia găsită o altă soluţie. Şi am găsit-o.

Ministru de finanţe al guvernului Tătărescu din acea vreme era prietenul meu Mitiţă Constantinescu[377], cu care am fost coleg în guvernul Miron Cristea – Armand Călinescu. Numai la el ne puteam adresa pentru un ajutor.

Am plecat la drum cu episcopul Nicolae Popovici şi ne-am prezentat la Mitiţă Constantinescu. Cunoscând slăbiciunea lui Mitiţă, puţin grandoman, cu ifose, îi plăcea să i se acorde atenţie. L-am rugat pe

[376] Iustin Marşieu (1879-1955), fiu de meseriaş din Socodor, avocat şi om politic al Aradului, a fost unul dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Vasile Goldiş. În 5 iulie 1919 a fost primul prefect român al Aradului, activitate pe care a îndeplinit-o şi ulterior. Luptător pentru Unirea cea Mare, a suferit totuşi umilirile din închisorile comuniste.

[377] Mitiţă Constantinescu (1890-1946). Studii de drept în oraşul natal (Bucureşti) şi la Paris. Doctor în drept. Membru al Partidului Naţional Liberal. Guvernator al Băncii Naţionale. Ministru al Industriei şi Finanţelor.

episcopul Nicolae să se îmbrace în mare ţinută, cu toate zorzoanele. Mitiţă impresionat, nu ştia de ce venim, ne-a primit cu toată parada cuvenită. S-a dezumflat el puţintel când i-am comunicat motivul vizitei şi i-am cerut un împrumut de 5 milioane lei pe seama Episcopiei Timişoarei. Am lămurit că în Timişoara există cea mai veche episcopie romano-catolică din fosta Ungarie. A existat o episcopie sârbească, la care au fost supuse şi bisericile româneşti, până în anul 1864, care dispune de o catedrală impunătoare şi o reşedinţă episcopală grandioasă. În aceste împrejurări, noi, religia dominantă, nu putem să ne prezentăm ca o Cenuşăreasă săracă, alături de cele două episcopii. Noi suntem poarta prin care intră străinii din vest în România. Pe atunci punctul de frontieră cu Ungaria era Cenad şi cu Iugoslavia, ca şi azi, la Stamora-Moraviţa. Ambele în judeţul Timiş.

Impresionat Mitiţă, nu prea ştia ce atitudine să ia. Ba că nu ştie legal de unde poate lua această sumă şi cum ar putea acorda Ministerul de Finanţe un împrumut unei episcopii. Va trebui să se consulte cu secretarul general. Aceasta îmi convenea de minune. Secretarul general era un om deştept, cu care eram în cele mai bune raporturi şi pe care l-am servit şi eu. Acesta a găsit repede soluţia. Să se avanseze suma dintr-un fond disponibil care stă la dispoziţia ministerului, urmând ca la timpul său, decontarea să se facă la acest fond.

Mitiţă a acceptat această formulă salvatoare, noi am ridicat banii, iar secretarul general s-a îngrijit, ca în bugetul următor, această sumă să nu mai apară de loc. În felul acesta am primit de la Ministerul de Finanţe o donaţie de 5 milioane lei şi nu un împrumut. Şi pentru ministru şi pentru secretarul general s-ar cuveni să se celebreze un parastas în Sfânta Catedrală în calitate de binefăcători.

Întorşi acasă cu geanta plină de bani, am cumpărat casa vecină de la Petru Pavel pentru Consistoriu. În felul acesta s-a asigurat spaţiul locativ necesar pentru Episcopia Timişoarei şi, în acelaşi timp, s-a majorat şi suprafaţa grădinii cu 699 mp. Ulterior am mai cumpărat 600 mp de la un anumit Kardoş, aşa că suprafaţa terenului reşedinţei episcopale se întindea pe 1.800 mp în mijlocul oraşului. Durere aceşti ultimi 600 mp. ulterior au fost luaţi de la Episcopia Timişoarei pentru alte nevoi recente.

După îndeplinirea formalităţilor prevăzute de legea bisericească, scaunul de episcop al Timişoarei a fost completat cu Vasile Lăzărescu, episcopul Caransebeşului, care a şi fost instalat în iunie 1941. Noul episcop a aflat o reşedinţă confortabilă complet aranjată, până la ultimul cui, şi birourile Consistoriului perfect puse la punct de o Adunare eparhială compusă din elemente serioase, care aveau la inimă interesele bisericii.

A mai aflat şi o catedrală, în roşu, la care lucrările au încetat din lipsă de fonduri. După cum am mai amintit, fondurile culturale ale unităţilor administrative, după ordinele primite de la Antonescu, au primit altă destinaţie. Cu ajutorul lui Dumnezeu şi a credincioşilor, în anul 1946 s-a terminat şi acest măreţ monument, care în acelaşi an în ziua de 6 octombrie a fost sfinţit de patriarhul Nicodim, în prezenţa regelui Mihai, a prim-ministrului Petru Groza, a lui Gheorghiu Dej etc.

Să revenim la evenimentele politice de la sfârşitul anului 1937. În luna decembrie a expirat mandatul Parlamentului ales în luna decembrie 1933. S-au publicat noi alegeri. La cârma ţării se afla guvernul Gheorghe Tătărescu, foarte şubred. În partidul liberal de la cârmă bântuia discordia. Alegerile scadente nu promiteau nimic bun şi încurajator.

Normal ar fi fost, să se numească un guvern neutru, din funcţionari, pentru efectuarea alegerilor. Regele Carol se afla în mare dilemă. Nu avea pe cine să aducă la guvern. Partidul Naţional Ţărănesc în urma plecării lui Vaida şi a aderenţilor săi, se prezenta în alegeri destul de anemic. Legionarii care făceau o propagandă deşănţată, dar foarte bine organizată, folosind din plin demagogia, nu prezentau nici o garanţie. Se manifesta tot mai mult influenţa şi îndrumarea hitleristă în treburile şi conducerea partidului. Vaida nu avea singur un partid solid organizat pentru a putea prelua puterea. Partidul Goga-Cuza, de asemenea nu se impunea în mod serios, pentru a putea lua puterea. Celelalte fracţiuni, Averescu, Argetoianu, Iunian, Stere, Iorga, toate la un loc nu reprezentau 5% din totalul alegătorilor. De social-democraţi nici nu putea fi vorbă.

Şi atunci Carol în neputinţă de a remedia situaţia, a recurs tot la formula Tătărescu, îndemnând partidele lui Vaida, George Brătianu şi Argetoianu de a da sprijin guvernului, candidând pe aceeaşi listă. Formula cu George Brătianu[378]era potrivită. Partidul liberal se întregea. Dar cu toată această manevră, rămânea extrem de slab, fracţiunea veche cu Dinu Brătianu şi Tătărescu fiind în cei patru ani de guvernare total uzată.

Alexandru Vaida Voevod a comis cea mai mare greşeală politică din viaţă, acceptând să meargă în alegeri alături de liberali. Vaida n-a ţinut seama de opinia conducerii partidului, care aproape în unanimitate a fost contra acestui pas. Doar singur Viorel Tilea[379], era de această părere, mânat

[378] Gheoghe I. Brătianu (1898-1953), fiul lui Ion I. C. Brătianu, profesor şi istoric strălucit, membru al Academiei Române, dascăl de istoriografie, om de ştiinţă apreciat în Europa. A fost închis la Sighet în închisoarea comunistă. Aici au fost distruse elitele politice ale ţării, act care este crimă a românilor faţă de români.

[379] Viorel Tilea (1896-1972) a văzut lumina zilei la Sibiu. A făcut studii la Bratislava, Cluj, Viena şi Londra. Secretar al lui Iuliu Maniu. Subsecretar de stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Publicist la *Chemarea*, *Patria* şi la reviste germane şi engleze. De la începutul

mai mult de Carol şi anturajul său în această direcţie. Mai mulţi membrii marcanţi din partid, în frunte cu Emil Haţieganu[380], Dumitru Man etc., au părăsit partidul, întorcându-se la Maniu. Restul s-au resignat şi contra convingerii, au rămas alături de Vaida, dar plecând în campania electorală fără elan şi fără ambiţie. Cu toate că după părerea mea, pe care mi-am format-o în cursul campaniei electorale, partidul vaidist avea mai mulţi aderenţi decât partidul liberal, pe lista judeţului Timiş-Torontal, din cele 10 locuri de deputaţi, doar două locuri au fost oferite vaidiştilor, şi acestea al doilea şi al şaselea.

Din primele zile am constatat nenorocirea. Era cu totul imposibil să facem campania electorală împreună cu liberalii. Dacă o făceam, oamenii noştri n-ar fi participat la adunări. Deci am pornit-o singuri, pe cont propriu. Adunările noastre s-au dovedit a fi foarte reuşite. Oamenii noştri, fără convingere, din pură solidaritate erau prezenţi, ba săracii de ei, ne-au primit bine, în multe locuri cu coruri şi fanfare, cu călăreţi, dar entuziasmaţi nu erau. După cea mai intimă convingere a mea, mulţi nu s-au prezentat la vot şi mulţi dintre cei care au mers la urne n-au votat lista guvernamentală. Şi e foarte explicabil. Aproape 20 de ani am criticat metodele partidului liberal, abuzurile şi corupţia, pentru ca, deodată, peste noapte, să ne trezim că mergem cot la cot cu ei.

În schimb adunările electorale ale guvernului mergeau prost de tot, cu scandaluri, gălăgie şi foarte slab frecventate. Din primele zile am câştigat convingerea că alegerile nu o să iasă bine, după cum s-a şi întâmplat.

Şvabii mergeau şi ei în cartel electoral cu guvernul, recte cu liberalii, pentru prima dată în România Mare. Cu toată disciplina germană, bine cunoscută, şi la ei s-a prezentat o fisură. Puţinii hitlerişti au profitat de această slăbiciune a bătrânilor şi au îndemnat pe alegătorii şvabi să voteze fie cu legionarii, fie cu cuziştii. Şi la şvabi s-a manifestat acelaşi fenomen ca şi la vaidişti. Lumea nu putea nici de cum să înţeleagă, că partidul lor merge alături de liberali, huliţi şi înjuraţi tot timpul. Consecinţa, parte nu s-au prezentat la vot şi parte au votat cu partidele de dreapta. Fracţiunile fără importanţă ale lui Argetoianu şi Iorga erau egale cu zero.

O eroare tot atât de mare ca şi Vaida a comis-o şi Maniu. În dorinţa de a face opoziţie cât mai puternică guvernului, a încheiat un pact electoral

anului 1939 a condus Ambasada Română din Londra.

[380] Emil Haţieganu (1878-1959). Doctor în drept la Universitatea din Cluj. În 1919 i s-a încredinţat catedra de procedură penală de la Facultatea de drept din Cluj. Membru al Consiliului Dirigent din Transilvania. Membru al Partidului Naţional Ţărănesc. Ministru al Sănătăţii, Muncii Ocrotirii Sociale, ministru de stat în guvernul Groza. Închisoare la Caransebeş şi Sighet.

cu legionarii. Natural că ei au mers în alegeri pe liste separate, dar acest pact încheiat cu un partid totalitar, de dreapta, dictatorial, aderent pe faţă al lui Hitler, nu putea fi înţeles de lumea mare.

Campania electorală a opoziţiei a fost furibundă. Se putea face orice, pentru motivul că Carol a ordonat alegeri libere, fără nici o piedică sau teroare. Această libertate pe alocuri a alunecat în deşănţare.

Ungurii au mers pe lista proprie, adunând 6% din voturi. Social-democraţii nu au putut intra în cele 2% pentru a obţine mandate. Tot asemenea nici celelalte partide mărunte care au mers cu liste proprii. Un mare număr de voturi au fost anulate.

În final rezultatul alegerilor a fost scontat dinainte. Guvernul a adunat 38% din voturi, deci a căzut cu triumf. Naţional-ţărăniştii au scos 26%, un rezultat frumos. Legionarii cu toată propaganda lor enormă au întrunit 14%. Restul de voturi s-au împărţit la partidele mici care n-au întrunit cele 2%, pentru a obţine mandat. Multe voturi nule. Cuza-Goga 8%.

După publicarea rezultatului, Guţă Tătărescu şi-a înaintat demisia. În mod normal şi constituţional trebuia să fie încredinţat cu formarea guvernului partidul opoziţionist, care a întrunit cel mai mare număr de voturi. Carol şi anturajul lui, nu s-au putut împăca de loc cu aducerea la putere a lui Maniu. În urma acordului electoral făcut cu Tătărescu, pentru Vaida a fost imposibil de a mai constitui un guvern.

Carol dorea un guvern din elemente tinere. Cu legionarii, cu care stătea în legături prin profesorul şi ziaristul Nae Ionescu[381], el însuşi legionar, directorul ziarului ,,Cuvântul", om de mare talent, inteligent, dar care naviga pe două ape, nu a căzut de acord. Atunci a intrat pe fir Octavian Goga cu cuziştii lui. Ori el, prin anii 1932-1933, când a văzut, că şansele de venire la guvern ale lui Averescu sunt tot minime, făcea politică pentru a se evidenţia, pentru a parveni. Ambiţia lui era nelimitată. Conflictul dintre el, Maniu-Vaida îşi avea originea încă din anul 1910, când Goga a iniţiat lupta oţeliţilor, a tineretului împotriva bătrânilor, a ramoliţilor. S-a folosit de cel mai răspândit şi bine redactat ziar de pe atunci, de ,,Tribuna" din Arad. La conducerea ziarului era Nicolae Oncu (75 ani), arhimandritul Roman Ciorogariu (62 ani), care de fapt finanţau acţiunea. Ziarul era condus de Sever Bocu ca director, de redactorii Ion Montani, Ghiţă Stoica, Eugen Goga şi alţi ziarişti de talent. Goga nu era cu arma pe faţă. Majoritatea articolelor nu le semna. Când era în străinătate – şi era foarte mult – prin fostul lui coleg de clasă şi prieten Ion Montani, manevra. În scrisorile lui

[381] Nae Ionescu (1890-1940), profesor de filosofie la Universitatea din Bucureşti. A fost un gânditor captivant care a avut în jurul său tineri care s-au afirmat ulterior printre forţele creatoare ale ţării. A condus ziarul *Cuvântul*.

Goga către Montani, păstrate de văduva celui din urmă, se evidenţiază acest fapt.

La consultările făcute de Carol pentru formarea noului guvern, Octavian Goga s-a angajat faţă de rege, că va face o alianţă cu Corneliu Zelea Codreanu. În felul acesta se va realiza dorinţa lui Carol de a forma un guvern cu tineret, mai de dreapta, avându-l de şef real pe însuşi suveranul. De altă parte, credea Carol, că prin acest aranjament va reuşi să-şi apropie pe legionari şi să-i aducă pe o linie de plutire mai adecvată cu interesele tronului şi ale ţării.

Spre marea surpriză a opiniei publice din ţară şi din alte ţări, Carol a încredinţat cu formarea guvernului pe Octavian Goga, în urma promisiunii acestuia, că va câştiga pe legionari şi că va aduce şi alte elemente tinere, capabile, din alte partide.

Guvernul s-a format cu membrii partidului Goga-Cuza. A reuşit Goga să câştige pe seama guvernului pe Armand Călinescu de la miniştri, pe Virgil Potârcă şi alţii. Armand Călinescu – cel mai apropiat om al lui Ion Mihalache – a rămas nemulţumit de la ruptura care s-a făcut în sânul partidului în 1935. Nu s-a putut împăca nicidecum cu felul de a conduce al lui Virgil Madgearu, care era atotputernic în partid. Tot aşa şi Potârcă şi Dinu Simian şi alţii. Dintre ei omul cel mai de seamă a fost firește Armand Călinescu, pe care Goga l-a făcut ministru de interne la dorinţa suveranului, care a ştiut să dobândească în persoana lui Armand Călinescu un om de mare valoare.

Guvernul s-a constituit din oameni din partidul Goga-Cuza, care aveau o suprafaţă oarecare, dar nu aveau suprafaţă şi experienţă politică, în special oamenii lui Cuza. La aceştia s-au adăugat Armand Călinescu ministru de interne şi Virgil Potârcă, ministrul agriculturii, oamenii palatului. Parlamentul ales în decembrie 1937 a fost dizolvat, fără a se constitui.

Alianţa cu legionarii promisă regelui înainte de constituirea guvernului nu s-a realizat. Corneliu Zelea Codreanu avea ambiţii grandomane de a ajunge şef şi nu de a fi condus de Goga.

Alegerile pentru noul parlament au fost programate pe la mijlocul lunii februarie 1938. Fără aportul legionarilor, guvernul nu avea nici cea mai mică şansă de a întruni cele 40% din voturile necesare pentru a dobândi majoritate în Parlament. Epoca alegerilor măsluite şi teroriste a trecut. Carol nu le accepta.

Elementul de şoc al guvernului îl formau cămăşile albastre, lăncierii cum se numeau această adunătură de neprocopsiţi. Dacă Mussolini avea cămăşile negre, Hitler cămăşile brune, Corneliu Zelea Codreanu cămăşile

verzi, au rămas culori din care să aleagă şi pe seama lui Cuza. A ales culoarea albastră deschis cu svastica pe mână.

În loc să pornească aceste gărzi în propaganda electorală în sprijinul guvernului, au ales un mijloc cu mult mai simplu şi mai comod de a se impune. Au început să atace şi să distrugă prăvăliile evreieşti, natural distrugându-le. Punctul principal din programul cuzist era doar antisemitismul. Necazul era că cu această metodă nu se putea câştiga voturi şi în consecinţă nici alegerile. Cu câteva zile înainte de alegeri, toată lumea era în clar, că partidul de la putere nu va putea câştiga procentajul necesar în alegeri.

Pe Carol îl supăra şi faptul că Goga nu şi-a respectat angajamentul de a-şi ralia pe legionari. Dimpotrivă, legionarii în pact electoral cu Partidul Naţional Ţărănesc[382], dezvoltau o propagandă mai susţinută decât cea precedentă. Văzând toate acestea, Carol n-a ezitat nici un moment, nu a aşteptat rezultatul alegerilor şi în ziua de 8 februarie 1938 a demis guvernul Goga-Cuza.

Toată lumea se întreba ce urmează? Soluţia? A doua zi m-am trezit cu vizita lui Victor Cădere[383], care pe atunci îndeplinea funcţia de ambasador la Belgrad. Ne-am aşezat la o masă la restaurantul ,,Carlton", aşteptând veştile. Chestorul poliţiei, Ovidiu Gritta, ţinea legătura permanentă cu Bucureştiul, mai precis cu Direcţia Generală a Poliţiei şi ne informa tot la 10 minute, de starea lucrurilor. Eram în imposibilitate să prevedem o soluţie pe cale constituţională. La un moment dat vine Gritta ca o bombă cu vestea, că patriarhul Miron Cristea a fost însărcinat cu formarea guvernului. Nu ne venea să credem. Am cerut confirmare şi reconfirmarea informaţiei, până când a trebuit să credem, că informaţia este exactă.

În curând am aflat şi componenţa guvernului, care la prima vedere se evidenţia că este ceva provizoriu, de tranziţie. Vicepreşedinte al guvernului, fără portofoliu, a fost numit A. Vaida. Persoana principală însă din compoziţia guvernului a fost Armand Călinescu care a fost însărcinat cu conducerea Ministerului de Interne. El a îndeplinit aceeaşi funcţie şi în guvernul Goga, în calitate de homo regius. Desigur regele de la Călinescu a

[382] În 11 martie 1937 a avut loc o întâlnire între Zaharia Boilă şi Corneliu Zelea Codreanu. Şeful legionarilor a propus cu acest prilej încheierea unei alianţe cu Maniu pentru a face inofensivă faţă de ei atitudinea lui Carol al II-lea. C. Z. Codreanu a propus şi lui Gh. Brătianu o asemenea alianţă. În 25 septembrie 1937, I. Maniu, C. Z. Codreanu şi Gh. Brătianu au semnat un pact de neagresiune. La acest pact a aderat şi C. Argetoianu. Împotriva pactului cu legionarii au fost forţe tinere din Partidul Naţional Ţărănesc.

[383] Victor Cădere (1891-1980), diplomat cu studii de drept la Iaşi şi Paris. Membru al delegaţiei la Conferinţa de Pace de la Paris. Ministru plenipotenţiar la Varşovia şi Belgrad. Rezident regal al Ţinutului ,,Dunărea".

primit toate informațiile din care a ajuns la concluzia, că Octavian Goga nu va putea guverna cu echipa lui.

Noii miniștri au fost recrutați din toate partidele, mai puțin Partidul Național Țărănesc și legionari, deci cele două partide de opoziție, cele mai puternice. Era clar, că noul guvern nu are de gând – cel puțin pentru un moment – să facă alegeri și va guverna cu decrete, mai precis dictatorial.

Imediat a doua zi s-a dispus dizolvarea tuturor partidelor politice, ceea ce a atras după sine și încetarea apariției ziarelor de partid ,,Viitorul", ,,Dreptatea", ,,Cuvântul" etc. Și ca să dea puțină satisfacție s-a oprit și apariția ziarului ,,Adevărul", dușmanul numărul unu al legionarilor. În aceeași zi au fost numiți și prefecții de județe, în persoana coloneilor, comandanții de regimente din orașul de reședință a județului. La Timișoara a fost numit colonelul Dănilă, comandantul Regimentului 5 Vânători din localitate. Și aceasta demonstra din plin, că tot aranjamentul este de tranziție. La primărie a fost numit un alt colonel de cavalerie care în timpul celor 5-6 luni, cât a șezut în scaunul de primar, a avut grijă ca grajdurile și caii de la salubritate să fie la nivel ridicat.

Evident, conducătorul virtual al guvernului a fost Armand Călinescu și nu Miron Cristea, care venea doar din când în când să prezideze ședințele Consiliului de Miniștri, care se țineau în fiecare zi de joi, odată la săptămână, la orele 17.

După câteva luni de zile, Armand Călinescu a reușit să convingă pe mai mulți din membrii fruntași ai Partidului Național Țărănesc să se ralieze la noua direcțiune și la guvernul nou. Aceștia au fost: Grigore Gafencu, Petre Andrei, Mihai Ralea, Mihai Ghelmegeanu, V. Jinga și alții.

Fracțiunea vaidistă a trecut de la început alături de Armand Călinescu. De asemenea partidul liberal – fracțiunea Tătărescu și Gheorghe Brătianu. Tot așa a trecut Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu, precum și Partidul Social-Democrat. De asemenea Cuza cu aderenții săi, precum și aderenții lui Goga.

Au rămas pe dinafară Partidul Național Țărănesc diminuat, din vechii liberali – aripa Dinu Brătianu (foarte puțini și fără importanță) și legionarii lui Corneliu Zelea Codreanu.

Carol și-a realizat un plan și dorință veche: instituirea dictaturii regale. Pentru a-i da o formă exterioară, a înființat un partid unic, Frontul Renașterii Naționale. Pentru a nu rămâne mai prejos de ceilalți dictatori, a conceput și o uniformă specială pentru membrii frontului, cu grade ierarhice pentru cei ce ocupau funcții publice.

Biata Țară, după atâtea frământări, căuta o formulă de soluționare a vieții publice, oricare ar fi. Luptele dintre partidele politice au degenerat în

aşa hal, că nimeni nu se putea orienta. Programele politice, necodificate ale diferitelor partide politice burgheze, în fond aproape că nu difereau cu nimic unele de celelalte. Principiile de bază erau aceleaşi, tot aşa precum era şi setea de putere.

Cel mai curios lucru era, că aproape toţi componenţii noului partid aveau convingeri democrate, şi cu toate acestea au acceptat o dictatură regală, pentru a ieşi din impas.

Trebuie să recunoaştem că dictatura regală nu s-a manifestat prin teroare. Nu a fost arestat nimeni dintre membrii opoziţiei. Presa a rămas, minus cea de partid, care trebuie să recunoaştem, că nu prea era cetită de multă lume. Citite şi căutate erau doar ziarele: ,,Universul", ,,Curentul", ,,Adevărul", ,,Dimineaţa" şi ,,Timpul", dintre care doar ,,Adevărul" a fost suspendat. Ziarul partidului de la guvern a fost ,,România", condus de Cezar Petrescu[384], până în vara anului 1939, când descoperindu-se o fraudă de 2 milioane de lei, săvârşită de domnul director, acesta a fost doar înlăturat, fără alte consecinţe. Dosarul voluminos cu dovezile concludente mi l-a dat mie Călinescu să-l studiez şi să fac un referat. Abia am început să-l studiez mai temeinic, şi mi s-a cerut să-l restitui, că îl cere palatul. A fost trimis la Palat, de unde nu s-a mai întors niciodată. Cezar Petrescu a fost înlăturat fără scandal, rămânând cu milioanele furate. L-am întrebat pe Călinescu la cea dintâi ocazie despre soarta dosarului. În afară de o înjurătură la adresa lichelelor de la Palat, nu m-am ales cu altceva.

Partidele istorice, adică Maniu şi Dinu Brătianu s-au resemnat la o totală inactivitate. Nici nu se putea altfel. Partidul Naţional Ţărănesc în ultimii 3 ani a suferit două hemoragii extrem de mari. Una prin plecarea lui Vaida cu ai săi, a doua prin plecarea lui Călinescu, Potârcă, Gafencu, P. Andrei, Ralea, Ghelmegeanu etc. Personaje mai de seamă nu au mai rămas în jurul lui Maniu. Însuşi Ion Mihalache şovăia, pentru ca după câteva luni, să accepte demnitatea de consilier regal şi să îmbrace uniforma Frontului Renaşterii Naţionale. Este adevărat, că după câteva luni de zile, când a trebuit să se convingă, că regele nu are nici un ,,consiliu" de la consilierii regali, ci de mai multe ori procedează de capul lui, Ion Mihalache a demisionat şi a dezbrăcat uniforma Frontului Renaşterii Naţionale.

[384] Cezar Petrescu (1892-1961), licenţiat în drept la Iaşi. În colaborare cu Pamfil Şeicaru a înfiinţat revista *Hiena*. La Cluj a asigurat apariţia publicaţiilor *Patria, România, Gândirea.* După ce s-a stabilit la Bucureşti a fost director al cotidianului *România.* Romancier productiv.

N-a renunţat la funcţia de consilier regal şi a îmbrăcat cu dezinvoltură uniforma Frontului Renaşterii Naţionale, Constantin Anghelescu, cel mai puternic stâlp al vechilor liberali.

În felul acesta consilierii regali erau următorii. Nicolae Iorga, Alexandru Vaida Voevod, Constantin Argetoianu, A.C. Cuza, Gheorghe Tătărescu, George Mironescu şi Constantin Anghelescu. Octavian Goga a decedat la 8 mai 1938, aşa că nu a ajuns să îmbrace ,,falnica" uniformă de consilier regal, pe care ar fi acceptat-o cu toată siguranţa.

Nu s-au resemnat la inactivitate legionarii, care au căutat subversiv să-şi continue activitatea. Corneliu Zelea Codreanu a publicat un vehement pamflet împotriva lui Nicolae Iorga, duşmanul lor cel mai vehement, pentru care acesta l-a dat în judecată pentru calomnie. Corneliu Zelea Codreanu a fost condamnat la câteva luni închisoare şi a fost arestat. Dar colaboratorii săi au continuat activitatea subversivă şi mai accentuat aşa că guvernul Miron Cristea a fost nevoit să interneze un număr de 12-15 căpetenii legionare, trimiţându-i în lagăr. Nici prin această măsură activitatea legionară n-a încetat. Diferitele cuiburi şi formaţiuni subvenţionate cu fonduri hitleriste au continuat activitatea subversivă, dar natural mai prudent şi cu mai puţin rezultat.

La scurt timp, de 2-3 luni, guvernul Miron Cristea a fost remaniat radical. Au fost introduse noi elemente cu pregătire politică mai temeinică. Se impunea urgent o modificare sau o nouă lege administrativă şi o nouă lege a instrucţiunii publice.

Legea nouă administrativă a fost întocmită în vara anului 1938 şi aplicată la 1 septembrie 1938. Incontestabil cea mai bună lege administrativă introdusă în România. În mare parte se bazează pe proiectul de lege original al legii administrative din anul 1929. Acel proiect a fost masacrat în parte de comisiile parlamentare. Concepţiile de atunci ale regăţenilor difereau foarte mult de ale noastre. Se tot agita ideea unei descentralizări pentru o mai bună administraţie, dar când era pe cale să fie votată, atunci o modificau pe ici pe colo în părţile esenţiale. Atunci s-au creat directoratele, care însă nu aveau atribute prea largi şi precise. Imediat după plecarea guvernului întâi al Partidului Naţional Ţărănesc, sub guvernul Iorga, aceste directorate au fost desfiinţate. La venirea celui de al doilea guvern al Partidului Naţional Ţărănesc, nu au mai fost reînfiinţate. Bucureştiul nu s-a putut împăca cu descentralizarea. Nu putea concepe ca să se ridice centrele provinciale în detrimentul capitalei.

În legea administrativă din anul 1938 ţara a fost împărţită în 10 ţinuturi: Oltenia (Craiova), Muntenia (Bucureşti), Dobrogea (Constanţa), Dunărea de Jos (Galaţi), Moldova (Iaşi), Basarabia (Chişinău), Bucovina

(Cernăuți), Banat (Timișoara), Ardealul de Sus (Cluj), Ardealul de Jos (Alba Iulia). Nu s-a îndrăznit să se meargă până la capăt şi să desfiinţeze judeţele, invocând rolul lor istoric. Doar atât s-a făcut că judeţele n-au mai rămas ca persoane juridice, ci ca subunităţi administrative fără buget propriu. Mai mult un fel de inspectorate administrative. Municipiile au primit atribuţii serioase, aşa că o dezvoltare considerabilă a lor era posibilă şi chiar asigurată. S-au dat atribuţii esenţiale plăşilor (raioanelor) şi comunelor, pentru ca cetăţenii să nu fie puşi pe drumuri pentru orice lucru mărunt, fără importanţă.

Se impunea o reformă bine gândită a învăţământului de toate gradele. S-au făcut încercări zadarnice şi nereuşite cu personalităţi de seamă din lumea didactică. Se vede că a fi un bun organizator, nu este identic cu acela de a fi savant. După încercări nereuşite, a luat problema învăţământului în mâini Armand Călinescu. La sfârşitul anului 1938 Călinescu cumula două portofolii mari, poate cele mai mari din guvern: al internelor şi al învăţământului. La amândouă a dat rezultate mai mult decât pozitive.

La interne, pe lângă problemele administrative, trebuia să se ocupe şi cu problemele de ordine interioară, cu jandarmeria, poliţia şi siguranţa. Pentru aceste probleme avea un subsecretar de stat în persoana generalului Gavrilă Marinescu, omul de încredere a regelui Carol şi a cercurilor oculte din jurul Palatului. Cu acest personaj dubios, venal şi abuziv, Călinescu nu a făcut casă bună. Îl detesta din tot sufletul şi căuta să aibă un contact cât mai rar cu dânsul. G. Marinescu ştia bine acest lucru şi de aceea căuta să lucreze direct cu regele, care îl acoperea. Carol nu putea uita că Gavrilă Marinescu în 8 iunie 1930 a asigurat cu regimentul lui intrarea în ţară şi indirect ocuparea tronului.

Acest început de an 1938 în toată Europa era foarte agitat. Hitler întărit şi înarmat în interior, având asigurată şi colaborarea celuilalt dictator care era Mussolini, a căutat deschis să-şi realizeze planurile uriaşe pe care le-a pregătit. Avea în faţă o Europă divizată. În Anglia prim-ministrul Chamberlain[385], pacifistul cu ,,parazolu", era apostolul păcii şi nu s-a preocupat de eventualitatea unui nou război. În Franţa era prim-ministru Daladier[386], un profesor secundar în viaţa civilă, care nu păşea pe urmele lui

[385] Arthur Neville Chamberlain (1869-1940), om politic care a dat dovadă de conciliatorism în tratativele cu Hitler. A fost prim-ministru al Marii Britanii între 1937-1940. Succesorul său a fost Winston Churchill.

[386] Eduard Daladier (1884-1970), prim-ministru al Franţei în anii de criză 1938-1940. A participat la tratativele cu Hitler de la Bad Godesberg. A predat frânele guvernării lui Paul Reynand. Omul care a dominat evenimentele şi a devenit salvatorul Franţei a fost generalul de blindate Charles de Gaulle.

Barthou, Clemenceau etc. În fața primejdiei între cele două mari puteri nu era o înțelegere bine fondată.

Evident, că agitațiile dirijate în mod sistematic de hitlerişti în toate țările europene au avut repercusiuni şi la noi. Legionarii lui Corneliu Zelea Codreanu activau după directivele primite din afară de la patronii lor, care îndrumau şi finanțau activitatea acestor elemente turbulente şi în mare parte inconştiente. Un program precis nu avea această organizație de tip fascist. Pe studenți îi ameţea cu idei ultranaționaliste şi un antisemitism de gen hitlerist. Pe țărani îi ademenea cu promisiunea unei noi reforme agrare mai radicală decât aceea din 1919. Pe capitalişti şi moşieri îi îmbăta cu principii anticomuniste şi antisocialiste. Aveau deci program special pentru toate categoriile de cetățeni. Evident căutau să pătrundă adânc în cercurile clericale – şi au şi reuşit – cu idei adânc religioase şi morale. Ori în fond ei nu aveau decât pe Hitler, Dumnezeu şi pe Corneliu Zelea Codreanu de Cristos. Nu credeau în nimic, decât în acapararea puterii prin orice mijloace.

La congresul ținut în anul 1936 la Tg. Mureş au hotărât suprimarea celor 10.000 intelectuali, între care loc de frunte ocupa Iuliu Maniu. Ulterior, au încheiat alianța tot cu Iuliu Maniu, ştergându-l de pe listă. Conducerea partidului, îşi zicea „Totul pentru Țară”, era alcătuită din elemente cât se poate de eterogene, care se priveau unii pe alții pieziş, temându-şi fiecare locul vizat. M-am convins de aceasta în timpul detenţiunii ulterioare de la Sighet.

Corneliu Zelea Codreanu nu a voit să ia act de dizolvarea partidelor şi a continuat activitatea subversivă. Organizația subversivă acționa pe toate cărările posibile, după îndrumările primite din Germania. Ataca toate persoanele care erau considerate duşmane Germaniei, nu numai pe cele antifasciste. În primul rând pe duşmanii pronunțați ai hitlerismului. În acel moment ținta principală a atacurilor era Nicolae Iorga. Atacurile erau atât de murdare şi ticăloase, încât Iorga s-a adresat justiției, cerând să fie condamnat Corneliu Zelea Codreanu pentru calomnie. În luna aprilie Corneliu Zelea Codreanu a fost condamnat la câteva luni închisoare pentru calomnie, fiind imediat şi arestat pentru executarea pedepsei.

Această măsură a fost binevenită regimului, deoarece Corneliu Zelea Codreanu a fost scos în mod legal din circulație. Acest fapt nu l-au iertat niciodată legionarii şi l-au considerat pe Nicolae Iorga de duşmanul nr. 1 al legionarismului. Acțiunea subversivă legionară nu a încetat nici după condamnarea şi arestarea lui Corneliu Zelea Codreanu. Dimpotrivă, câteodată această activitate era foarte vehementă şi neprecaută, fapt care a dus la arestarea câtorva dintre fruntaşii legionari, pentru agitație şi activitate subversivă.

După punerea în aplicare a noii legi a administraţiei, au fost numiţi în fruntea ţinuturilor rezidenţii regali. La Timiş, unde aparţinea Banatul cu judeţul Arad, a fost numit dr. Alexandru Marta, prim-preşedintele pensionar al Curţii de Apel, un om integru şi bine pregătit, care a făcut cinste locului pe care l-a ocupat. La Cluj a fost numit generalul pensionar Hanzu, un militar distins, om de caracter şi muncitor, dar care o viaţă întreagă a trăit în armată, aşa că niciodată n-a putut să se integreze complet în funcţia înaltă care i-a fost destinată. Al treilea rezident de dincoace de munţi a fost generalul Dănilă Papp, numit la Alba Iulia. Acesta s-a acomodat mai bine vieţii civile decât colegul său Hanzu şi a făcut faţă bună locului pe care l-a ocupat în viaţa publică.

Dănilă Papp care a fost ofiţer de geniu, pe timpul cât a fost rezident regal la Alba Iulia, dirija şi lucrările de fortificaţii militare pe graniţa de Vest, faţă de Ungaria. Pentru această lucrare nu a luat nici un fel de remuneraţie. O considera o muncă patriotică. De altfel, probitatea lui era cunoscută de toată lumea. Se spune că în timpul cât făcea serviciu activ în armată în funcţia de comandant de corp de armată şi inspector general al armatei, de câte ori mergea în inspecţii la câte o unitate militară, nu accepta nici un banchet sau tratăţie specială. Lua masa la popota regimentului, la cot cu toţi ofiţerii. Înainte de a începe masa chema la dânsul pe responsabilul popotei, căruia îi dădea ordine: ,,Mănânc ceea ce se serveşte pentru toată lumea, fără excepţie. Mi se serveşte un sfert de vin cu sifon, iar la sfârşitul mesei mi se pretinde nota de plată".

Rezidenţii regali pe lângă salariu şi cheltuieli de reprezentare, primeau lunar o sumă de 10.000 lei pentru chiria locuinţei şi cheltuielile de întreţinere. Generalul Dănilă Papp în fiecare lună, cu mandat poştal, restituia 7-000 lei, cu aceea că dânsul este om singur, văduv, ţine în chirie o locuinţă modestă de 4 camere, pentru care plăteşte o chirie lunară de 3.000 lei.

Eu mă aflam în luna august 1938 la băile Sovata, când am primit o telegramă, în care se spunea că Armand Călinescu mă roagă să fiu prezent la instalarea rezidentului regal. Natural că am dat ascultare invitaţiei şi m-am întors la Timişoara. Cu acea ocazie Armand Călinescu m-a rugat să accept primăria municipiului Timişoara, pe care am şi acceptat-o.

După câteva luni de zile, la o nouă remaniere a guvernului, Armand Călinescu pe lângă portofoliul internelor a preluat şi ministerul armatei. Cu acea ocaziune m-a chemat la dânsul, spunându-mi că doreşte să se dedice lucrărilor pentru refacerea armatei, în vederea timpurilor care ne stau în faţă. Nu va avea timp să se ocupe cu afacerile de Ministerului de Interne, de aceea mă roagă să primesc funcţia de subsecretar de stat la Ministerul Internelor. Suntem prieteni vechi, am mai colaborat împreună pe vremea

când dânsul era subsecretar de stat la interne, iar eu prefect de Timiș-Torontal. Ne cunoaștem reciproc maniera de lucru, așa că ne vom înțelege perfect de bine. Așa a și fost.

Câteva cuvinte despre Armand Călinescu. Vremurile au fost de așa natură, că nimeni nu s-a încumetat să-i facă biografia, deși a fost una dintre cele mai interesante figuri ale vieții publice românești.

S-a născut în anul 1892 în Curtea de Argeș. Tatăl său a fost medic veterinar militar, care s-a retras cu gradul de colonel din armată. Copil debil, bolnăvicios. A avut marele ghinion, că maică-sa, pe când era mic și suferea cu ochii, a greșit sticla cu medicamente și i-a picurat în ochi o substanță corozivă, care i-a distrus ochiul stâng. Pentru acest motiv purta un monoclu negru, care îi astupa această deficiență. După terminarea facultății de drept din București, a plecat la Paris, unde a luat doctoratul în drept.

Întorcându-se acasă după terminarea studiilor, a intrat în magistratură, figurând ca ajutor de judecător. A părăsit cariera judecătorească și a deschis birou avocațial. A intrat de la început în Partidul Țărănesc, fiind unul dintre oamenii apropiați și de încredere al lui Ion Mihalache. Om serios și cinstit și-a asigurat de la început o poziție bună în partid și a câștigat simpatia opiniei publice. După fuzionarea partidelor Național Român cu cel Țărănesc, a devenit un membru de seamă al noului partid.

În anul 1928, la venirea la guvern a Partidului Național Țărănesc, a fost numit prefect al județului Argeș. În anul 1930 a venit la București, ocupând funcția de secretar general al Ministerului Agriculturii, unde era ministru Ion Mihalache.

Om sobru, sârguincios, conștiincios și cinstit, și-a câștigat aprecierea conducerii partidului. În a doua guvernare din 1932, a fost numit subsecretar de stat la Ministerul de Interne, având în atribuția sa județele din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina. Al doilea subsecretar de stat, Ioan Pop din Alba Iulia, se ocupa de județele transilvănene. Cum acesta din urmă nu prea era energic și hotărât, mai de multe ori apelam la Călinescu pentru a ne soluționa probleme mai dificile. Eu în acea perioadă eram prefectul județului Timiș-Torontal și în această calitate aveam contact strâns cu Ministerul de Interne.

Cum Partidul Național Țărănesc căuta în mod serios să respecte legile și constituția, nu a făcut nici în întâia și nici în a doua guvernare schimb de personal. S-au schimbat doar miniștrii, subsecretarii de stat și secretarii generali. Restul personalului de la directorii generali în jos, au rămas la posturile lor. În felul acesta de multe ori se întâmpla, să se ivească dificultăți serioase în bunul mers al treburilor de la departament.

Funcţionarii superiori în mare parte erau oameni numiţi de partidul liberal, care a guvernat cel mai mult în această ţară şi care n-au înţeles să se lepede de legăturile de partid şi să devină factori serioşi la locurile lor, lucrând în interesul ţării în mod dezinteresat. Ei au rămas membri ai partidului liberal, care de multe ori sabotau unde puteau şi totdeauna informau partidul liberal despre tor ce se petrecea în minister. Nu mai vorbesc, că majoritatea acestor funcţionari, în special cei mai bătrâni, nu aveau pregătirea necesară să ocupe posturile înalte în care huzureau.

Ioan Pop era mult prea slab pentru a-i pune la punct pe aceşti satrapi. În schimb Armand Călinescu nu se jena de loc să-i îndrume la ordine în mod foarte energic. Directorul general al Administraţiei de stat era unul Nicolau, care nu avea licenţa în drept. În schimb a absolvit şcoala abuzurilor şi a necinstei din plin.

Un caz care s-a întâmplat cu mine. Bugetele judeţelor şi a municipiilor erau aprobate de Ministerul de Interne. Consiliile judeţene, respectiv municipale, ţineau adunare generală în luna noiembrie a fiecărui an, în care discutau şi votau bugetul pe anul viitor. La sfârşitul lunii noiembrie am plecat la Bucureşti, cu bugetul judeţului spre aprobare. Acest domn Nicolau trebuia să verifice bugetul şi să-l propună spre aprobare ministrului sau subsecretarului de stat respectiv. Eu îi prezint bugetul cu toate anexele şi documentele lămuritoare. În loc să examineze bugetul, îmi pune întrebarea... ,,Câte abonamente aţi înscris pentru revista ,,România Administrativă". Îi răspund 6 numere, unul pentru prefect, subprefect, secretar general, serviciul administrativ, serviciul economic, financiar şi serviciul tehnic. Nicolau sare în sus ca ars. Cum, cel mai mare judeţ din ţară abonează numai 6 numere? Ce era? ,,România Administrativă" era o revistă redactată de funcţionarii superiori ai ministerului, la care mai colaborau şi câţiva din afară, cărora li se plăteau articolele. Revista apărea trimestrial, iar costul abonamentului era 1.000 lei. Evident toate autorităţile administrative până la primăriile comunale erau abonate la revistă, care apărea în aproximativ 9-10.000 exemplare. Venitul creat se împărţea între cei de la conducerea revistei, dintre care unul era acest Nicolau, care n-a scris nici odată nici un articol în această revistă. El spera, ca pentru fiecare salariat al judeţului să se aboneze un număr, de aceea a fost cât se poate de dezamăgit, când a aflat, că am înscris numai 6 numere în buget.

Furios a început să verifice bugetul. Se împiedica nemotivat la fiecare poziţie, căutând să facă mizerii. Eu înfuriat i-am luat din mână bugetul şi m-am dus să mă plâng la şeful direct şi bunul meu prieten Ioan Pop. Acesta a căutat să mă îmbuneze şi să mă convingă, că Nicolau e un om de treabă, să nu mă supăr şi să mă duc înapoi, că o să iasă toate bine. Natural

eu nu am fost de acord şi am căutat să mă duc în audienţă la ministru. În drum spre cabinetul ministrului îl întâlnesc pe Călinescu. Ce eşti supărat? Eu îi explic situaţia neplăcută în care am ajuns. Mă cheamă la dânsul în cabinet, îmi ia bugetul din mână şi îl aprobă fără să îl citească măcar, cu cuvintele: ,,Consiliul judeţean şi cu tine aţi ştiut bine ce faceţi. Aprobarea de către noi este mai mult o formalitate de control. Dar aceasta nu poate degenera nici în şicană şi mai puţin în şantaj". Îl ia la telefon pe Nicolau şi foarte scurt îi spune. ,,Bugetul judeţului Timiş-Torontal a fost aprobat de mine, pentru ministrul pe care îl înlocuiesc. Nu te mai ocupa de el". Aşa a rămas Nicolau cu buzele umflate, iar Ianci Pop s-a supărat, că am trecut peste el.

În anii 1934-1937 Călinescu a căutat să-şi consolideze situaţia în judeţul Argeş, al cărui preşedinte era. Notez că la toate alegerile din opoziţie, lista P.N.Ţ. din judeţul Argeş figura pe primele 3 locuri. În tot timpul opoziţiei Călinescu a fost membru în Camera Deputaţilor, ales pe lista de Argeş.

Om dinamic, cu mult simţ al realităţilor, nu se împăca cu politica de Cunctator a lui Maniu şi mai puţin cu apucăturile secretarului general al lui, Virgil Madgearu. Era prea strâns legat de Ion Mihalache, ca să poată părăsi partidul. Decepţia lui mare a fost acordul electoral cu legionarii. Era şi el naţionalist până în fundul sufletului dar niciodată nu confunda naţionalismul cu legionarismul. Ca fost subsecretar de stat la Interne, cunoştea relaţiile dintre legionari şi Hitler, pe care Corneliu Zelea Codreanu nici nu căuta să le ascundă prea mult. Pur şi simplu îi considera pe legionari trădători de neam.

La formarea guvernului Goga, la insistenţele lui Carol, a acceptat portofoliul la Interne. A făcut-o mai mult pentru a împiedica o alunecare a goga-cuziştilor spre Hitler. N-a căutat să câştige pe nimeni din partid care să îl însoţească. Virgil Potârcă în această fază a lucrat pe cont propriu. De la început s-a lămurit asupra stărilor care domneau în lagărul Goga-Cuza, A căutat, şi a reuşit deplin, să ţină frânele în mână. Când a văzut că situaţia din partid tinde către anarhie şi dezmăţ, a cerut regelui să pună capăt regimului Goga, care după scurte 44 [387] zile şi-a dat obştescul sfârşit.

[387] Demisia lui Octavian Goga s-a produs în 9 februarie 1938 în urma unei audienţe acordate de Rege. La sfârşitul analizei politice pe care a făcut-o, O. Goga a auzit de la Suveran o apreciere care i-a dat de gândit. Regele i-a comunicat că în situaţia tensionată din ţară, se impune un guvern de unitate naţională. Goga a înţeles şi a prezentat demisia. În 10 februarie, patriarhul Miron Cristea a fost însărcinat cu formarea unui „guvern de personalităţi". În fond, calea spre conducerea autoritară şi de falimentare a democraţiei era deschisă.

Clarvăzător, după o analiză a situaţiei politice generale, şi-a dat seama de întreaga debandadă care domneşte în viaţa politică a ţării. Deşi democrat convins, a văzut că pentru a ajunge la o clarificare a situaţiei, este absolută nevoie de un purgatoriu, care să ducă la clarificarea situaţiei.

Neaflându-se nici o persoană cu suprafaţă politică, care să poată prezida un guvern neutru, s-a recurs la patriarhul Miron Cristea, care a fost şi regent, şi care de fapt a menţinut relaţii – şi dacă nu cordiale – în tot cazul normale cu toate partidele din ţară. De fapt patriarhul era mai mult cu numele prim-ministru. Nu venea la Palatul preşedinţiei decât o dată pe săptămână, în ziua de joi, pentru a prezida Consiliul de Miniştri, care nu dura, de obicei, mai mult de o oră-două.

Deşi Carol considera guvernul, ca unul personal al său, n-aş putea spune, că se amesteca în bucătăria internă a guvernului. Era mai mult o chestie de orgoliu şi se rezuma la suprafaţă. Aşa s-a ajuns la ideea năbădăioasă cu uniformele F.R.N. şi la însăşi constituirea formaţiei a Frontului Renaşterii Naţionale. Cu o ocaziune Călinescu s-a declarat pe faţă că se pretează la toate fantasmagoriile suveranului pentru a nu-i pierde încrederea. Adevărul este că 90% din cei care au îmbrăcat uniforma F.R.N. au făcut-o cu mare scârbă, contra convingerii. Totul era să nu indispună pe trăznitul de Carol, căci dacă nu reuşea nici această formulă, nu ştii la ce formulă aiurită ar fi fost în stare să recurgă.

Armand Călinescu detesta din tot sufletul paradele şi în general festivităţile. Nu se ducea decât acolo unde era indispensabil nevoie să fie prezent. Nu se ducea nici la mesele aranjate de diplomaţi. Îşi trimitea soţia singură, iar dânsul stătea acasă şi muncea. Căuta să se pună la punct cu toate problemele. Avea o inteligenţă remarcabilă, cum s-ar spune o minte de brici.

După ce a terminat în vara 1938 cu noua lege administrativă, care nu a ieşit întreagă aşa cum a conceput-o dânsul, voia să desfiinţeze complet judeţele. Carol s-a opus. Nu vroia să piardă 71 prefecţi, toţi colonei activi, pe care îi considera oamenii lui devotaţi.

De fapt rolul prefecţilor era mai mult de factori de ordine publică, decât administratori. Judeţele nu aveau buget, aşa că prefecţii făceau serviciul mai mult de inspectori, decât de îndrumători ai administraţiei locale. Aici ţin să menţionez, că municipiile aveau o largă autonomie administrativă şi nu erau supuse judeţelor. Rezidentul regal aproba bugetele municipiilor şi avea doar rolul de îndrumare şi control. Un rol deosebit s-a acordat pretorilor, care aveau legături strânse cu comunele. Tot la trei luni trebuia să inspecteze fiecare comună, întocmind acte de constatare, care erau supuse forului ierarhic superior. După legea nouă administrativă, pretorii trebuiau să fie absolvenţi ai facultăţii de drept, deci oameni cu pregătire şi

vechime. S-au înfiinţat şi şcoli pentru notarii comunali în care erau primiţi absolvenţi a 8 clase de liceu. Nu se cerea examen de bacalaureat. Pe lângă fiecare ţinut funcţiona o şcoală de notari, unde cursurile durau 2 ani. După absolvirea şcolii, absolvenţii erau obligaţi să facă cel puţin 3 ani practică administrativă, după care puteau fi numiţi în funcţia de notari. După venirea la putere a legionarilor, în cea dintâi lună, aceste şcoli au fost desfiinţate.

În anul 1942, spre surpriza mea am fost invitat să mă prezint la Ică Antonescu[388]. Nu ştiam ce doreşte de la mine. Mi-a pus problema acestor şcoli de notari, desfiinţate de ei. Mareşalul Antonescu a dispus ca în Basarabia reluată de la ruşi, să fie trimişi cei mai buni pretori şi notari. Executându-se acest ordin, s-a produs un gol simţitor în cadrele administrative. Această împrejurare l-a pus pe gânduri pe Ică Antonescu, pentru care fapt m-a chemat să mă consulte, cum s-ar putea reînfiinţa şcolile de notari, pentru a putea ajunge la numărul necesar de notari comunali. Părerea mea a fost că în plin război, când tineretul se află pe front, acest lucru nu este posibil. Să se aştepte sfârşitul războiului.

Dar să revin la Armand Călinescu. După introducerea noii legi administrative, s-a impus ca şi alte legi de bază necorespunzătoare să fie schimbate. Pentru aceasta însă era nevoie de oameni pricepuţi şi capabili. Cu garnitura ministerială numită după plecarea guvernului Goga nu se putea reface viaţa publică. În acest guvern figurau o serie de politicieni cu nume, cu suprafaţă, dar care deţineau portofolii străine de specialitatea lor, mai mult de formă, aşa că o refacere, o modernizare a vieţii de stat nu era posibilă. În această situaţie s-a hotărât Călinescu, cu acordul regelui şi al patriarhului, care era prim-ministru, să apeleze la elemente din afară, bine cunoscute de el, care să schimbe garnitura veche şi cu care să facă treabă bună. A recurs întâi de toate la prietenii lui personali din P.N.Ţ., cum a fost Grigore Gafencu, Petre Andrei, Mihai Ralea, Mihai Ghelmegeanu, Mihai Şerban[389], Coriolan Băran, L. Jinga, Toni[390], apoi la câţiva din alte partide,

[388] Ică (Mihai) Antonescu (1904-1946) s-a născut în Nucet. A fost profesor la Facultatea de drept din Bucureşti. După 14 septembrie 1940 a fost ministru dal Justiţiei, al Afacerilor Externe şi vice-preşedinte al Consiliului de Miniştri. A fost împuşcat în anul 1946 la închisoarea Jilava.

[389] Mihai Şerban (1887-1947) a urmat cursurile liceale la Seghedin, iar studiile universitare la Viena şi Halle, unde a obţinut diploma de inginer agronom, iar la Iaşi pe cea de doctor în drept. Delegat la Conferinţa de Pace de la Paris. Profesor şi rector la Academia de Agricultură din Cluj. Subsecretar de stat la Agricultură şi Domenii. Membru corespondent al Academiei Române.

[390] Dumitru V. Toni (1885-1955), învăţător, preşedinte al Asociaţiei Generale a învăţătorilor din România, subsecretar de stat la Ministerul Educaţiei Naţionale.

precum Mitiţă Constantinescu, Silviu Dragomir, Iamandi[391], Nicolae Cornăţeanu[392], Nicolae Zigre, cu care a format un nou guvern, unde mai figurau ca oamenii palatului generalii de la portofoliile cu caracter militar, precum şi câţiva din oamenii de încredere ai regelui, ca generalul Gavrilă Marinescu, fratele acestuia generalul medic Marinescu[393], preot Nae Popescu[394], cu care s-a pornit la treabă bună şi sănătoasă.

Împrejurări cu totul neprevăzute au pus piedici desfăşurării normale a activităţii noului guvern. La începutul lunii martie 1939, moare patriarhul Miron, care după o gripă grea, s-a dus să-şi refacă sănătatea pe Coasta de Azur. În locul lui a fost numit prim-ministru Armand Călinescu[395]. Nori grei s-au ivit la orizontul dinspre Ungaria. Bunii noştri vecini, care de 20 de ani nu visau decât de o revanşă şi la recâştigarea teritoriilor pierdute, au încercat cu orice preţ să provoace conflicte. Natural la spatele lor stătea Hitler, care după plecarea guvernului Goga-Cuza, filogerman declarat, în noul guvern vedea adversari, oameni care erau ataşaţi politicii externe tradiţionale, adică alături de Franţa şi Anglia. Călinescu foarte zgârcit la vorbă, vorbea odată la an, a declarat că noi, România, nu ne alăturăm nici unui curent. Nu aveam de luat şi nu avem de dat teritorii. Acesta era punctul nostru de vedere oficial. De fapt eram cu sufletul în tabăra duşmană lui Hitler. Acestora le livram petrol şi alimente.

Vecinii noştri de la Vest, ungurii, au organizat un număr de bande, compuse din elemente ale armatei şi ai organizaţiilor de pregătire premilitară, numiţi ,,levente" (voinici), pe care i-au botezat ,,Rongyos Gárda" (Garda Zdrenţăroşilor) cu care intenţionau să opereze. Aceste gărzi înarmate şi aprovizionate de armata ungară, cu conducere de ofiţeri din

[391] Victor Iamandi (1891-1940) a făcut studii de drept şi litere, devine membru al Partidului Naţional Liberal, publicist la *Unirea, Mişcarea, Neamul Românesc.* Ajunge ministru la Culte, Educaţie, Justiţie, iar în 1939 consilier regal.

[392] Nicolae Cornăţeanu (1899-1940) a fost profesor la Academia Agricolă din Bucureşti. Originar din Călăraşi. A făcut studii de agricultură în Germania. Doctor de la Viena. Studii de specializare în agricultură. În 1939 i s-a încredinţat conducerea Ministerului Agriculturii.

[393] Nicolae Marinescu, general medic (1884-1963) era frate cu Gavrilă Merinescu. A fost ministru al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale în cursul anilor 1938-1939.

[394] Pr. Nicolae Popescu (1881-1963) a făcut studii teologice la Bucureşti şi Viena. Profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti, cu studii de istorie bisericească. A fost ales membru corespondent şi activ al Academiei Române (1923-1948). Secretar general al Ministerului Cultelor. Colaborator la *Biserica Ortodoxă, Amvonul, Glasul Bisericii, Convorbiri literare* şi altele.

[395] Guvernul Armand Călinescu a fost constituit în 7 martie 1939. Deciziile care au fost date într-un ritm rapid au fost radicale: 30 martie au fost interzise partidele politice, iar Frontul Renaşterii Naţionale era „unica organizaţie politică în stat". Guvernul A. Călinescu prezidase actele introducerii regimului autoritar în ţară.

cadrul disponibil, cu un efectiv de 3-4 divizii, bine înarmați, urmau prin surpriză să atace și să pătrundă în Ardeal prin partea Sătmarului și Oradea. Odată pătrunși în țară, urmau să producă dezordini, elementele maghiare să se răscoale și să cheme în ajutor armata regulată maghiară. Această armată aservită întru totul Italiei și Germaniei, cu aprobarea lui Hitler și Mussolini, care la acea dată au părăsit Liga Națiunilor, cu sprijinul lor aveau să anexeze Transilvania la Ungaria.

Guvernul român informat de cele ce se pregătesc în vecini, în noaptea de 17 martie 1939, a ordonat o mobilizare parțială. A mobilizat Corpurile 6 și 7 Armată, plasând unitățile de-a lungul frontierei maghiare. Menționez că încă în anul 1938 au început să se construiască de a lungul frontierei ungurești fortificații bine concepute și foarte ingenios amplasate. Lucrările erau conduse de generalul de corp de armată (general-colonel) Dănilă Papp, mare specialist în materie.

Când vecinii noștri au văzut că noi reacționăm fără nici o ezitare la provocarea lor și-au tras coada între picioare și s-au cuminţit. Mai multe luni de zile trupele noastre au fost fixate pe frontieră, fapt ce a provocat cheltuieli importante și mari perturbații în producție, atât în agricultură, cât și în industrie.

Concomitent cu zarva de pe frontieră, natural bine chibzuit, cu idei preconcepute, Hitler și-a exprimat adânca nemulţumire, că România nu este dispusă să încheie contracte comerciale cu Germania și că avantajează fățiș Franța și Anglia. În acest scop a trimis un emisar în persoana lui Clodius[396], care să ne pună sula în coaste. Atitudinea extrem de agresivă, amenințătoare, a lui Clodius, n-a putut fi atenuată, decât printr-o declarație categorică a Angliei și Franței, în care se declara că garantează integritatea frontierelor României și sunt gata să ia măsurile impuse în această direcție. Această declarație a fost dată în urma activității și stăruinței depusă de către V. V. Tilea[397], ambasadorul României la Londra.

Și pentru ca să nu fie aparența, că Germania a revenit la sentimente mai bune numai în urma amenințării franco-engleză, s-au încheiat câteva contracte comerciale de mai mică importanță între România și Germania.

[396] Karl Clodius (1897-1946), diplomat german care a purtat la București tratative intense cu guvernul român în anii 1938-1941.

[397] Viorel Tilea (1896-1972), ambasador al României la Londra, colaborator apropiat al lui Iuliu Maniu și Al. Vaida Voevod, a prezentat ministrului de externe englez în timpul tratativelor româno-germane de la București, informația că Germania pregătise un ultimatum pentru România dacă nu se perfectează mai rapid înțelegea economică. Informația a provocat îngrijorări în multe capitale europene și americane, întărind convingerea diplomaților din aceste capitale că Germania se pregătise pentru un conflict de anvergură.

Cu aceasta s-a încheiat incidentul Clodius, care însă a rămas aproape oaspete permanent în ţară, pozând în factor comercial, când de fapt trăgea ţele politice. La această acţiune a sa o avea la dispoziţie pe Edith von Kohler, persoana de încredere a lui Himler, ea fiind legătura între Himler şi legionari. Legionarii se bucurau de atenţia binevoitoare a lui Hitler. Dar această Edith von Kohler a căutat să pătrundă în păturile conducătoare ale ţării. Persoană foarte prezentabilă şi isteaţă, a căutat să amăgească mai multe persoane cu situaţii importante în viaţa publică. Viza direct pe Alexandru Vaida Voevod şi de aceea căuta legătura cu persoane din anturajul lui Vaida. A reuşit să pătrundă în societatea lui dr. Sever Dan, fost ministru al sănătăţii, unul dintre intimii lui Vaida. Cu o ocaziune mă trezesc cu un telefon din partea soţiei lui Sever Dan, care mă invită la un ceai, într-un cerc prietenesc. Interesându-mă de persoanele care vor fi prezente îmi numeşte doi prieteni fără mare suprafaţă politică şi îmi spune că va fi prezentă şi d-na Edith von Kohler, o persoană foarte distinsă şi simpatică. Natural, am mulţumit, am inventat o scuză, şi nu m-am dus.

La scurt timp după aceea, mă invită la masă prietenul şi colegul meu din guvern Mihai Şerban, subsecretar la Ministerul Agriculturii. Şi aici între invitaţi figura d-na Edith von Kohler. Natural că nu m-am dus şi în felul acesta nu am făcut cunoştinţă personală cu această distinsă doamnă, care după aceea, în regimul legionar, a avut un rol nefast.

Cu toate străduinţele depuse de Edith von Kohler, nu a putut ajunge în cercul lui Alexandru Vaida Voevod. Bătrânul, om precaut, cu experienţă, a ştiut să evite. L-am informat la timp de intenţiile acestei doamne, care cu toate strădaniile şi toate legăturile ei, n-a putut să-şi ajungă scopul.

După cele petrecute în primăvara 1939, ungurii nu se potoleau. Politica pe faţă a lui Horthy şi a regimului maghiar era cu Hitler şi mai ales cu Mussolini. Această împrejurare însă nu împiedica aristocraţia maghiară să lucreze în paralel la Londra, prin legăturile care le aveau cu lorzii englezi. E cunoscută campania înverşunată, dar cu totul neserioasă a lordului Rothermere. Această propagandă n-a rămas fără rezultat, datorită faptului că lordul Rothermere dispunea de două cotidiene importante din presa engleză. Rothermere, prin acţiunea sa, urmărea exclusiv scopuri personale. Pe lângă cele de ordin material, se zice că visa să-l vadă pe fiul său pe tronul Ungariei. Când a văzut că această dorinţă este o iluzie deşartă, ilustrul lord a slăbit propaganda.

Dar nu s-au lăsat aristocraţii unguri, în frunte cu foştii prim-miniştrii conte Ştefan Bethlen şi conte Paul Teleky. Cu legăturile lor de castă şi familiale (s-au încheiat o serie de căsătorii între aristocraţia engleză şi cea maghiară). Această simpatie se datorează împrejurării, că în acea vreme,

singurele țări din Europa, să nu zic din lume, în care mai existau privilegiile nobiliare ale aristocraților erau Anglia și Ungaria. În Anglia, corespondentul Senatului din alte țări era Camera Lorzilor. Camera Lorzilor nu se compunea din membrii aleși prin vot universal, ci se compunea din totalitatea lorzilor din țară, titlu ereditar pentru membrul prim-născut al celor circa 300 familii de lorzi. În Ungaria acest rol îl îndeplinea Casa Magnaților, care se compunea din aristocrații, conți și baroni, care plăteau cel puțin 6.000 coroane, pe vremuri, impozit pe venit. Au căutat să câștige pentru politica lor un număr important dintre membrii Camerei Lorzilor. Un număr de 145 lorzi au insistat la lordul Halifax[398], ministrul de externe al lui Chamberlain, ca să intervină la regele României, strănepotul reginei Victoria a Angliei, ca să normalizeze raporturile dintre România și Ungaria. Această normalizare era concepută de ei ca un act de bunăvoință dacă România ceda ungurilor un teritoriu de la frontieră, și acesta cuprindea Salonta, Oradea, Satu Mare, Carei și Baia Mare.

Regele Carol în urma acestei intervenții l-a chemat pe Călinescu în calitate de prim-ministru, cerându-i să intre în tratative cu ungurii și să încheie un acord prin care se retrocedează o parte din teritoriul Părților ungurene ale Transilvaniei.

Foarte hotărât Armand Călinescu a refuzat să trateze măcar probleme în principiu, declarând că nu avem teritoriu de cedat. Totodată și-a depus și demisia. Pe la orele 11 m-am trezit cu Armand Călinescu la Ministerul de Interne. Nu mai dăduse de 2 luni pe acolo, deși era titularul Ministerului de Interne. Lucra la Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi la ministerul armatei. Cu mine vorbea dimineața pe la orele 7 ½ de la locuință pe fir direct, întrebându-mă ce mai este nou la minister. În două-trei minute tranșam toate problemele.

În cabinet la mine s-a așezat pe un fotoliu și pe scurt, ca totdeauna, mi-a spus despre ce este vorba. Mi-a comunicat că dânsul cu Grigore Gafencu și-au prezentat demisia și în mod natural urmează să demisioneze întreg guvernul. După câteva minute a plecat acasă la locuință.

Am așteptat cu nerăbdare să văd cum va evolua cauza. Pe la orele 13 m-a chemat la telefon și mi-a comunicat, că s-a aranjat totul, regele a renunțat la ideea lui și a comunicat lordului Halifax că dorința lui, cu tot regretul, nu poate fi îndeplinită. Dosarul s-a închis și nimeni n-a mai vorbit de el. Călinescu și Gafencu și-au îmbrăcat din nou uniforma și și-au reluat activitatea normală. De bună seamă că acest episod este notat mai precis în memoriile lui Călinescu și Gafencu.

[398] Edward Frederick Halifax (1881-1959), om politic englez, vice-rege al Indiei, ministru de externe între 1938-1900.

Tot în acest timp s-a născut din senin un conflict deschis între noi şi Bulgaria. În Cadrilater, în judeţul Durostor într-o noapte a fost împuşcată o ceată de comitagii bulgari, care au încălcat teritoriul românesc, cu intenţia de jaf în contra populaţiei turceşti de la frontieră

Din îndemnul guvernului bulgar, a început o campanie de ponegrire şi calomnie contra României. Zilnic veneau la frontieră cete de bulgari cu drapele negre, strigând lozinci şi injurii împotriva ţării şi a neamului românesc. Pentru a curma această campanie foarte neplăcută în timpurile critice pe care le trăiam – stăteam mobilizaţi la frontiera Ungariei, acum ne mai lipsea şi un conflict deschis cu Bulgaria – guvernul a hotărât să mă delege pe mine pentru anchetarea cazului, care a generat acest incident neplăcut. Călinescu mi-a acordat 3 zile pentru această anchetă.

Am plecat a doua zi la Silistra. Spre surpriza mea, în faţa prefecturii mă aştepta o masă impozantă de cetăţeni în frunte cu ,,muftiul" turcesc. În ziarele de seară şi diminuată a apărut o notiţă, care anunţa delegarea mea pentru facerea anchetei.

Muftiul cu un lux de amănunte şi dovezi mi-a arătat, că este vorba de o bandă de tâlhari, în forma de comitagii, care de ani de zile jefuiau pe turcii de la frontieră. Că nu era vorba de vreun detaşament de patrioţi, dovada cea mai bună era faptul că, între ei, se aflau şi doi români, care au fost împuşcaţi.

După ce am intrat la prefectură, organele judeţene, împreună cu căpitanul Popescu, comandantul legiunii de jandarmi, mi-au prezentat pe larg situaţia. De fapt muftiul avea dreptate. Bieţii turci din Cadrilater, de la frontiera cu Bulgaria, şi ei erau marea majoritate a locuitorilor din Cadrilater, nu puteau ţine nici un animal pe lângă casă. Periodic făcea incursiuni o bandă de comitagii, bine informată, care le fura animalele şi care teroriza populaţia. Comitagii veneau în bande mari de 25-30 bulgari înarmaţi, faţă de care nu era posibilă nici o rezistenţă. Adunau câteva zeci de animale şi plecau.

Într-o zi, căpitanul Popescu de la jandarmi a fost informat din partea companiei de grăniceri, că la frontieră, în faţa comunei Mulchioi, s-au observat mişcări suspecte, aşa că ar fi posibil ca la noapte, bulgarii să facă o incursiune nedorită în acea regiune. Căpitanul cu efectivul de jandarmi pe care îl avea la legiune şi cu jandarmii din posturile din apropiere s-au pus la pândă. Pe la orele 10 seara comitagii au trecut frontiera, apucându-se de jaf. Jandarmii au intrat în acţiune şi într-o luptă de 30 minute au împuşcat 21 de comitagii, restul retrăgându-se înapoi în ţara lor. Din cei căzuţi doi erau români, complici de-ai tâlharilor.

Evident procedura căpitanului n-a fost cea legală. El trebuia să caute să captureze pe tâlhari şi să-i predea judecătorului. Aceasta însă era mult prea complicat. Punctul de vedere al jandarmilor a fost, că ei au somat pe tâlhari să se predea, dar aceştia au deschis focul. În atari împrejurări nu au avut altă ieşire decât să-i lichideze, mai ales că în întunericul nopţii nu putea cunoaşte numărul lor.

Starea de fapt fiind cât se poate de clară, n-am mai forţat ancheta şi am încheiat actele de rigoare. Fiind însoţit de prefectul colonel Dumitrescu, am căutat să fac cunoştinţă cu organele administrative şi cu starea de fapt reală din judeţ. Ne-am deplasat în comunele Aidemir şi Cosmuşlar. La una din comune se prezintă notarul, pe nume Pop Eugen. L-am întrebat dacă-i ardelean şi cum a ajuns pe aceste meleaguri. Da, era ardelean. A avut neplăceri în comuna lui din Ardeal, a fost acuzat pentru nereguli etc., aşa că a trebuit să părăsească judeţul. În timpul cât discutam povestea notarului, prefectul îmi şopteşte la ureche. ,,D-le ministru, e cel mai bun notar din judeţ". Mi-am făcut imaginea celorlalţi notari, dacă un infractor din Ardeal e cel mai bun notar din judeţ. Ca să confirme afirmaţiile prefectului, s-a alăturat şi primarul cu câţiva săteni prezenţi, insistând ca nu cumva să li se ia notarul. Este un om priceput, care ştie să rezolve problemele comunei foarte bine şi se poartă bine cu locuitorii. Un bătrân spunea: ,,D-le, dacă ne ducem la domnul notar ne oferă scaun să şedem, ne ascultă cu răbdare şi ne rezolvă doleanţele. Acela care a fost înaintea d-lui notar, îşi avea sediul la crâşmă, nu la primărie. Dacă reclamai ceva te lua la înjurături, ba îţi mai aplica şi un picior în dos". La rândul său notarul a declarat că este foarte mulţumit cu populaţia şi că nu doreşte să plece în altă parte. Natural că nici eu n-am dorit acest lucru. Între timp s-a adunat mai multă lume din sat. Au început să-şi depene necazurile şi cerinţele, care nu erau de ordin administrativ. Cea mai mare doleanţă era, că la o comună cu 6.000 locuitori, serveşte un singur preot bătrân, peste 70 ani şi cu pregătire rudimentară. Cereau sătenii să li se dea cel puţin doi preoţi cu pregătire. Dacă nu sunt posibilităţi pentru salarizarea lor, locuitorii comunei se angajau să plătească ei salariul preoţilor în suma pe care o fixează episcopia. O a doua doleanţă importantă era, că apele pârâului care trecea pe lângă comuna lor, şi care izvorăşte dincolo de frontieră în Bulgaria, au secat din cauza că bulgarii au schimbat albia şi cursul pârâului, folosind apa pentru irigarea terenurilor lor. Asta era de fapt o problemă care aparţinea de Ministerul de Externe. Oare cursul normal al unui râu poate fi modificat unilateral şi fără asentimentul riveranilor şi al organelor statale prin care curge acest râu ? Mai târziu am aflat că bulgarii la încă două râuri mai mici, care se vărsau în Dunăre, făceau la fel. Cu aceste chestiuni cei de la externe nu s-au ocupat.

La şcoală edificiul nu era corespunzător. În schimb am aflat puteri didactice foarte bine puse la punct, iar frecvenţa la şcoală satisfăcătoare. Am aflat şi aici că această stare de lucruri este de tot recentă, din anul trecut. Ministerul Instrucţiunii a luat măsuri ca salariul învăţătorilor din Cadrilater să fie majorat cu 50%. În felul acesta natural că au venit o serie de oameni capabili, spre binele culturii şi al învăţământului.

A trebuit să constat, că din anul 1913 şi până în 1938, deci timp de 25 ani autorităţile centrale au neglijat complet stările din Cadrilater. În administraţie, în posturile de notari funcţionau, de obicei, plutonierii reangajaţi, ieşiţi la pensie. Limita de vârstă a acestora la armată era de 45 ani. Deci oameni de tot nepregătiţi şi brutali. Posturile de învăţători nu erau completate în lipsă de candidaţi, aşa că copiii nu făceau şcoală. În Biserică stările necorespunzătoare dăinuiau în continuare. Se vede că organele noastre centrale n-au citit pe Machiavelli, care spune, că în ţinuturile cucerite, nou anexate, trebuie să fie trimişi cei mai buni funcţionari de toate categoriile, căci numai în felul acesta se poate dobândi adeziunea populaţiei la noua situaţie.

Întorcându-mă la Bucureşti, am depus raportul privitor la incidentul cu comitagii, arătând starea reală şi al doilea raport foarte amplu, în care m-am ocupat de stările generale din Cadrilater.

Gafencu n-a fost de loc mulţumit cu cele constatate de mine. Era de părere, că demonstraţiile şi scandalurile vor continua. La două zile după întoarcerea mea, căpitanul de jandarmi Popescu, când pe o motocicletă mergea spre Silistra, în drumul mare a fost împuşcat cu focuri trase din tufele de pe marginea şoselei.

Acum noi eram aceia, care am sesizat Liga Naţiunilor, arătând că bande de tâlhari din ţara vecină, pătrund în spaţiul nostru jefuind şi ucigând. Ca la comandă demonstraţiile bulgăreşti au încetat şi dosarul cauzei s-a închis. Turcii puteau creşte animale. Aveau siguranţa garantată. Doar că ei se pregăteau, în mare parte, să emigreze în Turcia.

Vara anului 1939 a fost cea mai călduroasă din câte am pomenit în viaţa mea. Săptămâni de-a rândul temperatura se ridica la + 42° la umbră. Se topea asfaltul pe străzi. Eu am fost osândit toată vara să o petrec în Bucureşti.

Armand Călinescu avea o singură slăbiciune. Mica lui moşioară (100 ha) din judeţul Argeş. Pleca sâmbătă după masă şi petrecea acolo până luni dimineaţa. O moşioară de felul acesta în mod imperativ era deficitară. Tot salariul lui mergea acolo. Dar era marea plăcere a omului. Să aibă viţei frumoşi de rasă, cai Lipiţaner, porci de Bazna, găini Leghorn etc. Pentru această mare plăcere, trebuia să cheltuieşti banii. Alţii pierd banii la masa de

poker, la chef, cu femei, Armand Călinescu îi investea în moşioara moştenită de la părinţi. Eu nu puteam să îi stric această plăcere, şi cum unul din noi trebuia să rămână la Bucureşti – vremurile erau tulburi, Ministerul de Interne nu putea rămâne părăsit – în mod natural eu eram acela care renunţa la week-end şi petreceam duminicile în Bucureşti.

În anul 1939, ziua străjerilor care era la 8 iunie, s-a sărbătorit cu mare fast. Pe arena mare s-au desfăşurat serbările, la care au asistat o sumedenie de delegaţii străine. A fost de faţă regele Greciei, prinţul Paul regentul Iugoslaviei, moştenitorul tronului Italiei etc. Serbările au fost organizate excelent şi au decurs în deplină ordine, storcând admiraţia pe drept a celor prezenţi.

Seara s-a organizat o mare recepţie în saloanele Cercului Militar, în prezenţa regelui şi a delegaţiilor străine. Cu această ocazie la un moment dat, se apropie de mine Silviu Dragomir la braţ cu ministrul învăţământului al Iugoslaviei, Cirici. Notez că Silviu Dragomir a făcut clasele superioare la liceul sârbesc confesional din Novi Sad şi a fost coleg cu Cirici. Ministrul era în anturajul prinţului regent Paul. Mă prezintă iugoslavului cu cuvintele: ,,Acesta este bănăţean, discută cu el chestiunea". Cirici mi se adresează în limba germană, spunând că în viaţa de toate zilele este avocat în Novi Sad şi este fratele mitropolitului de acolo, de care ţineau şi comunităţile bisericeşti sârbe din Banatul românesc.

Cirici a venit cu următoarea propunere: ,,În cursul istoriei sârbii şi românii au trăit în bună prietenie, ajutându-se reciproc. Ar fi bine dacă şi în prezent am continua aceste relaţii de bună prietenie, care s-ar consolida şi mai mult, dacă am elimina suprafaţa de fricţiune care dăinuieşte din cauza scindării Banatului". Dânsul face următoarea propunere: să se facă un schimb de populaţie în Banat, acordându-se un termen de 2 ani. După expirarea acestui termen, românii nu mai au pretenţii în Serbia şi sârbii de asemenea în România. Îşi dă perfect de bine seama, că o mare parte din chiaburi n-o să-şi părăsească moşiile. Dar 2-3 mii de suflete nu poate să influenţeze actul propus şi nu contează ca minoritate etnică într-o ţară.

I-am răspuns că nu sunt competent să judec în această chestiune. În tot cazul o voi supune primului ministru şi ministrului de externe, Gafencu. Dar trebuie să observ, că în România trăiesc 44 mii de sârbi, iar în Banatul iugoslav, conform statisticilor oficiale, sunt 72 mi de români (după statistica oficială bisericească cifra este de 86 mii), nemaivorbind de românii din Timoc şi cei din Macedonia, care sunt mai multe sute de mii.

La aceasta Cirici îmi răspunde, că dânşii sunt dispuşi să-i primească şi pe cei aproximativ 10 mii de crăşoveni (de fapt sunt cam 7 mii), care sunt de origine dalmatină şi în afară de aceea ne oferă 12 comune din Sudul

Banatului, ca să compenseze numărul mai mare al românilor. I-am promis că mă voi gândi şi mă voi ocupa cu problema aceasta.

Am comunicat cele propuse de Cirici lui Călinescu şi Gafencu, care au găsit că problema este interesantă, dar că ne vom ocupa de ea atunci când vom primi o propunere concretă, cu toate formele. Până la asasinarea lui Călinescu şi până la plecarea mea din guvern, prin demisie, n-a venit nici o propunere în acest sens. Abia cu un an mai târziu s-a făcut această propunere, când România se afla într-un greu impas, după cedarea Basarabiei. Eu am aflat despre această notă în felul următor. În septembrie 1940 după dictatul de la Viena eram primarul Timişoarei, deşi imediat după venirea legionarilor cu Antonescu la guvern mi-am prezentat demisia, care n-a fost soluţionată decât în partea a doua a lunii octombrie, cu motivarea că, până când nu vor fi plasaţi corespunzător refugiaţii din Ardeal şi instituţiile publice care urmează să fie aşezate în Timişoara, nu poate fi vorba de schimbarea vechiului primar cu unul nou, care nu cunoaşte situaţia din municipiu. În ziua de 9-10 septembrie am primit un telefon din partea decanului facultăţii de medicină din Cluj, dr. Drăgoi[399], asistat de bunul meu prieten profesorul Ţeposu[400], care mă rugau să plec urgent la Bucureşti, ca să îmi iau angajamentul că voi putea plasa în Timişoara, în condiţii satisfăcătoare, Facultatea de Medicină din Cluj, care în urma dispoziţiei lui Antonescu urma să fie plasată la Alba Iulia, unde natural că nu era un loc potrivit pentru o facultate, care reclamă spaţiu, spitale etc. Cei mai mulţi dintre regăţeni nici după 20 ani de la Unire – şi nici acum după 57 ani – nu cunosc referinţele şi problemele din Ardeal.

În aceeaşi zi am luat bilet de vagon de dormit pentru Bucureşti. La plecare, pe peronul gării l-am întâlnit pe inspectorul industrial Liviu Faur cu doamna, care ţinea în mână un buchet enorm de trandafiri. Îmi spunea că el aşteaptă pe Mihai Manoilescu, ministrul de externe demisionat, care după dictatul de la Viena din 30 august 1940, nu s-a întors imediat în ţară, ci a făcut o raită pe la Roma – nu puteam şti cu ce scop – şi acum, după 10 zile, se întoarce la Bucureşti.

La intrarea trenului în gară, după ce mi-am ocupat locul în vagonul de dormit, la câteva minute, vine gâfâind Faur la mine şi îmi transmite

[399] Ioan Drăgoi (1878-1941) s-a născut la Caransebeş, face studii la Bucureşti şi Collége de France (Paris). În 1924 a fost numit profesor de Histologie şi Embriologie la Cluj. A deţinut funcţii de conducere în cadrul Universităţii din Cluj, din care şi pe cea de prorector.

[400] Emil Ţeposu (1890-1948) provine din Ţara Făgăraşului (Comana de Sus). După izbucnirea primului conflict mondial a fost mobilizat medic şi a ajuns ca prizonier în Siberia. În 1928 devine titular al catedrei de urologie de la Facultatea de medicină din Cluj. Şi-a curmat brutal viaţa în 1948 în urma presiunilor comuniste de-a denigra un coleg: profesorul Al. Pop.

invitația lui Manoilescu de a trece în vagonul special ministerial cu care călătorea.

Nu am avut niciodată o simpatie deosebită pentru Mihai Manoilescu, pe care l-am considerat întotdeauna un fel de aventurier politic, inteligent, cu cunoştinţe multe în felurite domenii, dar superficiale şi cu multe lipsuri. De meserie era inginer, îi plăcea însă să se afişeze ca economist, fără a avea o pregătire sistematică şi întemeiată în această direcţiune. Un tipic voiajor politic, care a colindat în toate partidele, fără a prinde rădăcini în vreunul. În acel moment era simpatizant legionar, cu toate legăturile lui foarte strânse cu cercurile Camarilei, Lupeştii şi cu Carol al II-lea. Speram că voi afla amănunte din cele petrecute la conferința de la Vina, mai ales că generalul Dragalina, după întoarcerea de la Viena, mi-a comunicat o serie de evenimente, dar destul de incoerente, pe care el singur nu le putea tălmăci şi lega.

După plecarea trenului şi despărțirea de familia Faur, ne-am aşezat la masă. Fără să aştepte mult, ca să fie întrebat, a început dânsul discuţia, dar nu despre cele întâmplate la Viena. Îmi pune întrebarea direct: ,,Ai discutat dumneata cu unul din membrii guvernului iugoslav, despre un schimb de populație în Banat"? I-am relatat cele întâmplate la recepția din 8 iunie 1939, spunându-i că de atunci nu am discutat cu nimeni despre această problemă. La aceasta îmi spune, că în luna iulie 1940, s-a prezentat la dânsul ambasadorul iugoslav din Bucureşti, Avacumovici, cu o notă cu propuneri concrete privitor la acest schimb de populație, afirmând verbal că ministrul Cirici a discutat cu mine problema în prealabil.

Nota cu propunerile Manoilescu a trimis-o ambasadorului nostru de la Belgrad, Victor Cădere, comunicându-i avizul şi observațiile la această notă. Victor Cădere a răspuns, că nu-i de părere ca să se înceapă tratative, deoarece problema este cu mult mai amplă. Noi avem sute de mii de români în Timocul iugoslav, aşa că problema aceasta trebuie discutată în ansamblul ei, mai ales că românii timoceni ocupă teritoriile de-a lungul Dunării, deci în vecinătatea imediată a țării românești. În urma părerii exprimate de către Cădere, nu a dat curs notei iugoslave şi nu a dat nici un răspuns.

La sfârşitul lunii septembrie, în calitate de preşedinte a Clubului de fotbal ,,Ripensia" am fost delegat de către Asociația de fotbal din Bucureşti să însoțesc echipa națională de fotbal a României, care avea un meci de fotbal internațional la Belgrad. M-am folosit de buna ocazie să-l întreb pe bunul meu prieten Victor Cădere, pentru care motive a fost împotriva schimbului de populație cerut de sârbi. Cădere mi-a răspuns că dânsul aşa vede problema şi că nu înțelege ca această chestiune să fie fracționată şi să fie rezolvată numai parțial. De altfel guvernul iugoslav actual – al lui

Stoiadinovici[401] – nu dă dovezi de prietenie faţă de noi, şi vor să folosească momentul în care noi suntem la ananghie în urma cedării Basarabiei. Pe deasupra, ungurii vin şi ei cu pretenţii, ceea ce între timp s-a întâmplat. Vremurile nu sunt prielnice pentru rezolvarea unor probleme aşa de mari. Cu aceasta chestiunea s-a încheiat.

Prin anul 1943 întâlnindu-l pe Vasile Stoica[402], care în acel moment organiza Oficiul de studii din cadrul Ministerului de Externe, i-am expus cele aflate de la Manoilescu şi l-am întrebat dacă are cunoştinţă de această chestiune. Mi-a răspuns că nu ştie nimic, dar va căuta actul, ca să nu se rătăcească prin raftul arhivelor din minister. După câteva zile mi-a comunicat că a găsit documentul şi se va îngriji să fie bine păstrat.

Din partea mea atribui o importantă deosebită acestui act, prin care în mod oficial vecinii noştri recunosc drepturile noastre asupra Banatului, ba ne mai oferă şi 12 comune pentru compensarea schimbului de populaţie.

S-au mai întâmplat şi alte evenimente vrednice de menţionat în această vară fierbinte, cu miros de praf de puşcă. Relatez o întâmplare caracteristică, de care nu s-a scris şi nu s-a vorbit.

După cum se ştie partea din sud-estul extrem a Cehoslovaciei, se chema Rusia Subcarpatică şi se compunea din judeţele Užigorobd, Munkačevo, Huszt şi Bereg şi o parte însemnată din Maramureş. Partea de dincolo de Tisa a judeţului Maramureş, unde locuiau aproximativ 12.000 români, în comunele Apşa de Sus, Apşa de Jos etc., a fost anexată acestei părţi de ţărişoară. Acest petic de pământ era populat în majoritatea covârşitoare de ruteni greco-catolici. În acest colţ de ţară unirea cu Roma s-a făcut cu un secol înainte de unirea din Ardeal.

Conferinţa de la Versailles-Trianon, nu ştia ce să facă cu acest petic de pământ, cu circa 500.000 locuitori, dintre care 85% ruteni, săraci, la care nu râvnea nimeni şi care cu greu ar fi putut constitui un stat independent. Soluţia dată a fost, că a anexat-o Ceho-Slovaciei. Polonia avea prea mulţi supuşi ruteni şi nu dorea să le sporească numărul cu încă o jumătate de milion. Condiţia a fost ca să se acorde autonomie administrativă acestei ţărişoare, care după 20 ani, adică în vara anului 1939, urma să hotărască de soarta şi viitorul ei. Cehoslovacia nu mai exista ca stat independent. În anul 1938 partea locuită de germani, numită Sedettenland a fost anexată Germaniei de către hitlerişti. Concomitent, partea slovăcească s-a rupt de

[401] Milan Stoiadinovici (1888-1961), om politic iugoslav, premier al ţării sale între 1935-1939, a facilitat apropierea Iugoslaviei faţă de Germania.

[402] Vasile Stoica (1889-1974), originar din Avrig. După terminarea studiilor universitare a fost redactor al ziarului *Românul* din Arad. Luptă pentru Unire în Franţa şi America. A fost diplomat la Sofia, Ankara, Riga

Cehia, declarându-se republică independentă sub preşedinţia preotului Tiso[403]. Acesteia îi aparţinea şi Rusia Subcarpatică. Cehia şi Boemia au fost cotropite de către hitlerişti în luna martie 1939[404].

În această situaţie confuză, Ungaria cu sprijinul Germaniei a căutat să profite de ocazia bine venită şi să anexeze un teritoriu care a fost rupt de la unguri după războiul întâi mondial.

Rutenii din Rusia Subcarpatică au făcut toate pregătirile constituţionale în faţa evenimentului important, când se decidea soarta ţării. Au făcut alegeri democrate pentru alegerea Parlamentului ţării. Au ales de cap al statului – în acest moment independent – pe canonicul Hold. De o unire cu Slovacia nu voiau să ştie. Pe lângă că slovacii erau extrem de săraci, în această epocă, s-a transformat într-un stat fascist. Polonia era ameninţată de războiul iminent cu Germania, dar şi de altfel nu le convenea, cunoscând tratamentul fraţilor lor din această ţară, cam 5 milioane la număr. De Ungaria se fereau mai rău ca de Dracu, îi cunoşteau pe spinarea lor de o mie de ani.

Decât că Ungaria, având Germania în spate, s-a pus pe poziţia că le aparţine lor acest petic de pământ. A mobilizat şi a căutat să ocupe cu forţa acest teritoriu.

Parlamentul de la Užhoror însă, cu unanimitate de voturi a hotărât alipirea Rusiei Subcarpatice la România. Hotărârea Parlamentului cu un proces verbal al guvernului a fost predat prefecturii din Sighetul Marmaţiei pentru a fi predat guvernului român. Spre marea mea surpriză, într-o dimineaţă când m-am dus la minister, în cabinetul meu mă aştepta subprefectul judeţului Maramureş, cu hotărârea originală a Parlamentului, cu semnătura lui Hold, şeful statului şi prevăzută cu pecetea statului Rusia Subcarpatică. Evident chestiunea nu era de competenţa mea şi l-am

[403] Iosef Tiso (1887-1947) a fost partizanul unei politici separatiste a slovacilor. În 13 martie 1939 a devenit şeful statului slovac.

[404] În martie 1939, Europa centrală şi prin urmare, întreaga Europă, intră într-o adevărată criză: în 14 martie, Slovacia îşi declară independenţa, iar trupele germane intră în Cehoslovacia. Preşedintele ceh Hacha este chemat la Berlin şi în 15 martie, Cehia nu mai există. Protectoratul Germaniei înseamnă ocuparea Cehiei. La Berlin se produce şi un act de încuviinţare dată Ungariei de a intra în Rusia Subcarpatică. Mobilizarea armatei ungare atrage după sine iniţierea unor acţiuni urgente de către România pentru întărirea frontierei sale vestice: lucrări de fortificare a frontierei, întărirea diviziilor aflate în apropierea frontierei. La Bucureşti, Gafencu şi ambasadorul Bárdossy discută problema relaţiilor după ocuparea de către Ungaria a Rusiei Subcarpatice şi situaţia românilor din regiunea Apşa. La Bucureşti este semnat acordul economic negociat cu ambasadorul german Wohlthat. Situaţia în Europa la finele lui martie 1939 era clară: Europa se apropia de un război general.

îndrumat pe subprefect să se prezinte cu actele la Preşedinţia Consiliului de Miniştri.

Evident că pe noi în acele vremuri tulburi, ameninţătoare, nu ne ispitea câtuşi de puţin, ca să mărim teritoriul statului cu o ţărişoară cu populaţie străină, ucraineană Aveam noi tocmai destui ruteni în Bucovina şi Maramureş.

Ungurii şi-au luat rolul în serios şi au intrat cu forţa pe teritoriul Rusiei Subcarpatice. Bieţii ruteni, lipsiţi de o armată regulată, s-au opus cu o armată formată ad-hoc. Tot tineretul acestui neam nenorocit a prins arma pentru a-şi apăra libertatea. Dar evident că o armată minusculă, compusă în cea mai mare parte din elevii din clasele superioare ale şcolilor medii n-au putut rezista unei armate regulate, cu mult mai mare ca a lor. Rezistenţa pe care au opus-o i-a costat mult sânge tânăr. Elevii şcolii normale din Munkačevo au căzut aproape în întregime în această luptă disperată. N-au avut soartă mai bună nici ceilalţi tineri şi elevi, care au suferit moarte de eroi.

Aceste lupte au fost relatate în presa românească de atunci cu amănunte şi elogii pentru acest tineret. Rusia Subcarpatică a fost stăpânită până în 1944, când a fost anexată la U.R.S.S. împreună cu nordul Bucovinei

Vara fierbinte a anului 1939 a fost extrem de agitată pentru întreaga lume. Hitler cu toate promisiunile de pace, forţa cu toate puterile războiul. România pentru moment nu era ameninţată. Dar focul ardea în vecinătatea noastră. În şedinţele Parlamentului s-a accentuat de către cei competenţi, în special de Armand Călinescu, prim-ministru şi Grigore Gafencu, ministrul de externe, că ţara românească sprijină toate mişcările şi tendinţele pacifiste. Noi nu avem de luat teritorii, dar nu avem nici de dat.

Vecinii noştri unguri, care navigau în două luntrii, se agitau din toate puterile, sesizând că acum este momentul prielnic pentru a-şi traduce în fapt aspiraţiile teritoriale. Dilema mare era însă la care dintre părţi să se ataşeze. Grupa conţilor Bethlen şi Teleky accentuau simpatiile lor engleze, datorită legăturilor cu aristocraţia englezească. Pentru a nu-i pierde, lorzii englezi au făcut şi ei demersuri în sprijinul aspiraţiilor lor mai atenuate, după cum am arătat mai sus, prin lordul Halifax. Partidul Gömbös-Kàllay (Gömbös murise în preajma acestor evenimente) mizau pe hitlerişti şi mai ales pe fasciştii lui Mussolini. Evident nici una din partide nu atacau pe adversari. Era un consens la ei, de a nu se ataca şi de a profita de fiecare din părţi în limitele posibilităţii. Dar fiindcă în martie 1939, Franţa şi Anglia au dat o declaraţie comună prin care ne garantau integritatea teritorială, partea germanofilă avea sprijinitori mai mulţi.

Guvernul iugoslav condus de D. Cvetcovici şi având asentimentul prinţului Pavel, regentul lui Petru al II-lea, care era minor de 17 ani, la început cochetau cu hitleriştii, ca apoi în 1940 văzând rezultatele mari ale armatei germane, să se dea de partea lor şi să încheie un acord de ,,prietenie veşnică" cu ungurii, duşmanul de ieri. Acest acord era vădit şi în contra noastră. Ba ce este mai mult, au mobilizat două divizii în Banat, la frontiera noastră, pretextând că îşi apără frontierele.

Această politică după cum voi arăta, a fost răsturnată prin energia tânărului rege, sfătuit de mamă-sa regina Maria, fiica regelui Ferdinand al României, o femeie înţeleaptă şi energică.

În felul acesta izbucnirea războiului la 1 septembrie 1939, ne-a găsit singuri, fără aliaţi şi cu vecini care nu ne erau prieteni. Ungurii vroiau Ardealul, bulgarii Dobrogea şi Cadrilaterul, sârbii prieteni cu ungurii, cehoslovacii desfiinţaţi, iar polonezii, care numai după 2 săptămâni au avut nevoie enormă de ajutorul nostru, pe care l-am dat neprecupeţit, pur şi simplu se ţineau la distanţă. Aveam noi garanţiile Angliei şi Franţei, dar acestea erau departe şi aveau greutăţile lor ce din plin urma situaţiei date.

Spre surpriza lumii întregi, în luna august, Stalin recte U.R.S.S. – care trata cu Anglia şi Franţa – au rupt tratativele în curs, şi au încheiat o alianţă defensivă cu Hitler.

După aceste premise, începutul războiului nu mai putea să întârzie. Germania a trimis un ultimatum Poloniei, care nu putea fi acceptat. La răspunsul negativ al polonezilor, Germania a pătruns în Polonia fără o declaraţie formală de război.

Polonezii care la început se lăudau în gura mare, că nu vor trece 4 săptămâni şi vor ocupa Berlinul, spre stupefacţia lumii întregi nu au rezistat decât 18 zile.

Cele două mari puteri s-au grăbit să împartă Polonia învinsă. Cu aceasta a început calvarul Poloniei, cum nu s-a pomenit din anul 1772, când Polonia a fost împărţită între Rusia, Prusia şi Austria.

Mândrii polonezi, care înainte de acest dezastru au încheiat tratate de prietenie cu germanii, ungurii şi alte câteva naţiuni, acum la frontiera noastră solicitau ospitalitate românească, atât guvernul, cât şi o parte mare din populaţie. Aurul Băncii Naţionale a Poloniei a fost evacuat şi salvat în România, ca apoi să fie transferat în apus.

Toţi refugiaţii au fost bine primiţi şi li s-a asigurat trai corespunzător. Preşedintele Rydz-Śmigły [405] a fost cazat în palatul Mihail din Craiova, de unde a plecat prin Turcia spre Apus. Guvernul cu familiile

[405] Edward Rydz-Śmigły (1886-1944), mareşal al Poloniei, comandant şef al forţelor militare poloneze în 1939. Refugiat în România.

au fost cazaţi întâi la Slănicul Moldovei, de unde în octombrie au fost trecuţi la Băile Herculane. În marea lor durere, noapte de noapte trăgeau nişte chefuri de le mergea vestea. Pe colonelul Beck[406], ministrul lor de externe n-au voit să-l primească în sânul lor. Acesta a fost plasat la Braşov, unde ducea acelaşi trai ca şi aceia de la Herculane. Lui Beck i se reproşa că a dus o politică externă aiurită. Mult timp a făcut pe germanofilul şi dovedea mari simpatii pentru hitlerism. De la această politică s-a ajuns la dezastru.

Evident, simpatia noastră s-a manifestat faţă de adversarii Germaniei. Călinescu şi Gafencu erau cunoscuţi ca antigermani furioşi. Gafencu trebuia să joace pe diplomatul şi să ducă o politică de neutralitate în faţa lumii. Călinescu încă nu-i suferea şi nici măcar nu se prefăcea. Deşi el era titularul Ministerului de Interne, de câte ori era vreo reclamaţie sau intervenţie din partea legaţiei germane, îi îndruma la mine, natural scuzându-se că pe lângă preşedinţia Consiliului de Miniştri, mai conduce şi ministerul armatei, aşa că este ocupat peste puterile lui. Natural că această prefăcătorie nu prindea, şi oficialităţile germane erau în clar cu sentimentele primului ministru.

Noi toţi prietenii lui Călinescu, la izbucnirea războiului, cunoscând metodele lipsite de scrupule ale hitleriştilor, l-am rugat cu toate insistenţele să ia măsuri de apărare şi să fie precaut. Ne asculta, dar nu făcea ceea ce îl rugam. De câte ori îi aminteam de legionari, ne răspundea că nu mai există decât nişte nuclee de disperaţi care sunt inofensivi. În zadar insistam pe lângă el şi argumentam, că Hitler e în stare să pregătească atentatul în Germania şi să trimită de acolo grupe de atentatori, nu se lăsa convins. Aşezarea României în sine constituia o poziţie cheie pe care Hitler vrea să pună mâna cu tot preţul.

În ziua de 20 septembrie după masă am primit un telefon de la o doamnă din Timişoara, prietenă din tinereţe, care îmi spunea că doreşte să ne întâlnim pe la 7 seara şi să cinăm împreună, ceea ce am şi făcut. Ne-am dus la o grădină, şi am ocupat o masă alături de Max Auschnitt, care cu o societate de 5-6 bărbaţi ocupa masa de alături. Imediat a venit la masa noastră şi Auschnitt, dorind să afle veşti noi de pe front şi din viaţa politică. Cât priveşte frontul ştiam exact atât, cât auzeam la radio. Iar despre refugiaţii polonezi, nu merita să stricăm vorba. Intimităţile din viaţa politică natural că nu le puteam dezvălui lui Max Auschnitt în prezenţa unei doamne cunoscută ca legionară convinsă şi chiar furioasă.

[406] Josef Beck (1899-1991), colonel care a ocupat posturi însemnate în administraţia poloneză. Între 1932-1939 a fost ministru de externe al Poloniei. A promovat o politică izvorâtă din supraevaluarea resurselor materiale ale Poloniei. S-a refugiat în România.

După ce am rămas în doi, am întrebat-o de motivele care au adus-o la Bucureşti. Mi-a debitat o poveste interesantă. Dânsa era cunoscută ca spiritistă entuziastă. Mi-a spus că s-a prezentat la şedinţă spiritul lui Goga, care a prezis pe ziua de 21 septembrie 1939 evenimente de importanţă mare. Eu nu ştiu dacă spiritul lui Goga a proorocit aceste evenimente, sau că anumite personalităţi importante din mişcarea legionară au fost puse la curent cu cele ce aveau să se întâmple în acea zi fatală şi au fost convocate la Bucureşti, ca să asiste la o eventuală răsturnare. În harababura care a dominat în acea zi, am omis să mă ocup cu această latură a problemei. Ne-am despărţit pe la orele 10 ½ şi am plecat pe jos acasă.

Ajuns acasă, sergentul de poliţie repartizat pe lângă mine, şi de care n-am avut nevoie niciodată şi nici nu a avut niciodată ce face, îmi raportează că pe la orele 20 m-a căutat la telefon domnul prim-ministru. N-am voit să-l deranjez la acea oră târzie pe Călinescu, şi l-am întrebat a doua zi dimineaţa la ora 7,30 – în fiecare zi la ora 7,30 aveam o scurtă convorbire pe fir direct cu Călinescu, punându-l la curent cu cauzele de la Ministerul de Interne, când primeam şi eventuale îndrumări. Călinescu, care era titularul Ministerului de Interne, dacă trecea o dată la 3 luni pe la minister, având eu toate atribuţiile ministrului, în afară de ordinea publică, care cădea în sarcina generalului Gavril Marinescu.

În dimineaţa zilei de 21 septembrie l-am întrebat pe Călinescu pentru ce m-a căutat. Mi-a spus că a avut poftă să cineze în oraş şi voia să luăm masa împreună. Negăsindu-mă, l-a invitat pe Mihail Ralea şi pe Ghelmegeanu, cu care a cinat la restaurantul ,,Continental". La ancheta făcută în legătură cu asasinarea lui Călinescu, s-au făcut declaraţii de către atentatori, din care rezultă că de mai multe zile înaintea atentatului ei l-au urmărit pe Călinescu şi că seara zilei de 20 septembrie a fost o ocazie splendidă de a-l asasina, dar în programul minuţios făcut pentru comiterea atentatului era inclusă şi ocuparea staţiei de emisiune radio, ori cum pentru aceasta în acea seară nu au fost pregătiţi, nu au comis atentatul, lăsându-l să fie executat după program, în ziua de 21 septembrie. Pedanterie legionară, dirijată de hitlerişti, în special de omul care dirija şi controla totul ce era în legătură cu politica hitleristă, faimosul olog Konradi, care poruncea şi ambasadei germane, care din scaunul lui de invalid dirija politica hitleristă din ţară, pe care el o şi finanţa.

Ziua de 21 septembrie a decurs în perfectă linişte, ca oricare alta. Înainte de ora 14 am plecat de la minister, m-am dus la locuinţă, unde m-am schimbat de masă şi am coborât la restaurantul ,,Capşa". Eu locuiam în blocul din strada Edgar Quinet nr. 5, din imediata apropiere a hotelului şi restaurantului.

În cursul mesei deodată observai o agitaţie neobişnuită, în urma veştilor pe care le aduceau clienţii care intrau din stradă. Îl văd pe responsabilul restaurantului, care vine la mine şi îmi şopteşte discret la ureche: ,,Domnule ministru s-a comunicat la radio că primul ministru Armand Călinescu a fost asasinat de către legionari". Am luat un taxi şi am plecat la minister, unde s-a confirmat ştirea, cu aceea că pe scurt interval staţia de radio a fost ocupată de către o grupă de legionari, dar că, în momentul de faţă, este iarăşi liberă. M-am adresat la Prefectura Poliţiei Capitalei cerând să fiu ţinut la curent cu cele ce se întâmplă. De acolo am primit la scurt timp ştirea că asasinii au fost prinşi şi arestaţi.

Împrejurările în care a fost comis acest odios asasinat, care a avut repercusiuni fatale asupra viitorului ţării româneşti, nu îl descriu în detaliu, deoarece este bine cunoscut şi se pot identifica acte oficiale.

Telefonul suna continuu. Oamenii de toate categoriile cereau informaţii de la minister. Am dat ordin centralei din minister, să nu mi dea legătură decât cu oficialităţile de stat. Am rămas la birou aşteptând desfăşurarea evenimentelor. De la Prefectura Poliţiei Capitalei am primit un telefon că domnii miniştrii Victor Iamandi, Mihai Ralea, Mihai Ghelmegeanu, Eugen Titeanu[407] şi alţii se află la Palat şi că ar fi cazul să mă duc şi eu. Le-am răspuns că dacă voi fi chemat mă prezint, altfel locul meu este la minister, de unde am contact cu ţara. Într-o telegramă dată rezidenţilor regali şi prefecţilor le-am făcut cunoscut cele întâmplate şi i-am îndrumat să ia măsurile de rigoare pentru menţinerea ordinei. Din nici un punct al ţării nu s-a semnalat nici o dezordine sau mişcare cât de neînsemnată.

În spre seară am primit un telefon de la prefectul de Făgăraş, dacă îmi amintesc bine îl chema Papazoglu, care îmi cerea îndrumări, ce să facă. A primit ordin chestura poliţiei să desemneze trei legionari de frunte şi să îi execute. Ordinul a venit de la Ministerul de Interne, semnat de subsecretarul de stat generalul Gavrilă Marinescu. Relata că în Făgăraş mişcarea legionară a fost foarte slabă, iar în prezent n-ar putea de unde să afle trei personaje mai importante.

I-am răspuns că Ministerul de Interne nu a dat şi nu are cunoştinţă de un atare ordin. A putut să fie dat de Gavrilă Marinescu, care în calitate de subsecretar de stat conduce şi Direcţia Generală a Poliţiei şi Siguranţei şi avea în subordine şi Jandarmeria. Ordinul dat contravine legilor în vigoare, deci să nu fie executat. Dacă chestorul poliţiei pe răspunderea lui o face, aceasta îl priveşte. Dânsul în calitate de prefect să nu se amestece în această

[407] Eugen Titeanu s-a născut în anul 1900, om politic liberal, a fost subsecretar de stat la Interne şi Propagandă.

treabă. În felul acesta ordinul dat la Făgăraș nu a fost executat. Scurt după aceasta încă 3-4 prefecți, toți din Transilvania, m-au chemat la telefon, cerând îndrumări. Le-am dat același răspuns ca și prefectului de Făgăraș. Nici în aceste județe nu s-a executat ordinul dat de Gavrilă Marinescu, de fapt de la Palat și nu de la Ministerul de Interne.

Pe la orele 9 seara am primit telefon de la Palat, că a fost numit noul prim-ministru în persoana generalului de cavalerie Argeșeanu, care a constituit noul guvern și la orele 10 seara să mă prezint la Cotroceni pentru depunerea jurământului. De fapt nu s-a făcut nici o schimbare, decât că ministru de interne a fost numit generalul Gavrilă Marinescu, iar ministru al armatei generalul Ilcușu.

Pe mine personal nu mă aranja cât de puțin faptul că am primit un nou șef, cu care nu eram în raporturi bune. Mă gândeam cum să scap mai repede din această situație prea puțin agreabilă. După depunerea jurământului am fost invitați cu toții la o ședință a Consiliului de Miniștri, prezidată de noul prim-ministru. Întâmplător l-am cunoscut cu mulți ani înainte pe Argeșeanu, care timp îndelungat a făcut parte din regimentul de cavalerie din Arad de care se țineau și escadroanele de cavalerie din Timișoara. L-am considerat de la bun început ca pe un tipic ,,Moș Teacă cazon", fără orizont. Acum îl aveam șef și îl puteam admira în scaunul ocupat de un Ion Brătianu, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voevod, Ion G. Duca, Patriarhul Miron și mai pe urmă de către Armand Călinescu, pe care eu personal îl consider ca cel mai capabil dintre toți. Nici unul dintre figurile mari mai sus amintite – cu patru dintre ei am lucrat direct: Iuliu Maniu, Alexandru Vaida și Miron Cristea. Nici unul nu a avut cunoștințele vaste ale lui Călinescu, mintea ageră și clară a acestuia. Nici unul nu a depus muncă de zi și noapte ca și Armand Călinescu. Nimeni nu se îndoiește de cinstea celor pomeniți. Maniu trăia viață de o modestie cum nu s-a pomenit la un conducător. Tot așa și Călinescu. Fugea de societate. Lucra zi și noapte și căuta să scape și de invitațiile oficiale cărora trebuia să le facă față un ministru. Toți figuri mari, care au intrat în istoria țării. Și acum în scaunul acestora șede un nenorocit de Argeșeanu, care nu era vrednic să lege șireturile de ghete ale înaintașilor. De la început s-a putut constata, că mentorii acestei triste figuri sunt Victor Iamandi și Gavrilă Marinescu. Perspective sumbre.

După deschiderea ședinței, ministrul justiției Iamandi a făcut un scurt rezumat al celor întâmplate în după-amiaza tristei zile de 21 septembrie. A arătat măsurile care au fost luate și a cerut ca noul guvern să ratifice aceste măsuri și să le aprobe.

Ministrul Silviu Dragomir a luat cuvântul şi a ridicat obiecţiune, că ni se cere să ratificăm măsuri pe care nu le cunoaştem în de ajuns, în privinţa cărora nu am fost consultaţi şi nu ne-am dat adeziunea. După părerea dânsului, un guvern al cărui şef a fost omorât, conform constituţiei nu are căderea de a aduce hotărâri, considerându-se descompletat şi nu are calitatea de a hotărî. Noul guvern, atunci când au fost luate măsurile încriminate, nu a avut fiinţă, deci nu este în drept să ratifice măsuri care au fost luate pe când nu exista.

Iamandi furios a ripostat la obiecţiunile ridicate de Silviu Dragomir. Nu a adus argumente de drept în susţinerea propunerii sale şi în contra obiecţiunilor ridicate de Silviu Dragomir. Furios ne-a aruncat în faţă: ,,Dacă vom persevera în atitudinea de indulgenţă din trecut, cu toţi vom fi executaţi de aceste fiare inconştiente, soartă pe care o meritäm. Trebuie să aplicăm legea talionului: ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte".

În final s-a ajuns la un compromis. S-a trecut în procesul verbal al şedinţei fraza: ,,Noul guvern ia act de măsurile care au fost luate pentru menţinerea ordinii". Deci nu se ratifică. Ci pur şi simplu se ia act de ele. De altfel subsecretarul de stat de la Preşedinţie, Mărgineanu, magistrat de profesie şi un bun jurist, a aflat formula potrivită de a împăca capra şi varza. Eu n-am semnat procesul verbal.

A doua zi pe la orele 11 – oră foarte matinală pentru generalul Gavrilă Marinescu – noul ministru de interne s-a prezentat la minister. Eu căutam o formulă potrivită pentru a-mi da demisia, fără a provoca o reacţie nedorită din partea noilor demnitari. La propunerea secretarului general Tudorică Marinescu, de a convoca personalul ministerului pentru a se prezenta noul ministru, Gavrilă a ripostat foarte scurt: ,,Nu sunt străin, nu vin din afară, angajaţii ministerului mă cunosc, aşa că nu-i nevoie de instalare festivă".

După aceea s-a întors către mine cu cuvintele: ,,Îţi reînnoiesc toate atribuţiile pe care le-ai avut sub Călinescu. Eu mă restrâng la chestiunile de ordine publică. Nu-mi schimb nici biroul. Continui să lucrez la vechiul meu birou de la Prefectura Poliţiei Capitalei. De partea administrativă nu voi semna decât acele decrete, care prin lege se prevede că trebuie semnate de către ministru. Pentru rest, semnează şi răspunde Băran, care în fiecare zi de sâmbătă, între orele 12-14, va lucra cu mine". N-am ajuns să lucrez niciodată cu Gavrilă, căci după 7 zile guvernul Argeşeanu a fost schimbat şi înlocuit cu Argetoianu.

Pe Argetoianu l-am cunoscut mai de aproape. Dânsul era preşedintele Consiliului de administraţie al fabricii de cauciucuri Banloc, cu sediul în Floreşti (Prahova), unde eu eram vicepreşedinte, ca reprezentant al

reginei Elisabeta, fondatoarea fabricii. Argetoianu era preşedinte la Jokey Club, unde umblam adeseori la partide de bridge cu Mocioni Anton şi baronul Stârcea. Tot el era şi preşedintele Clubului industriaşilor, unde eu eram membru. Cunoscându-i activitatea publică şi pe urmă cunoscându-l, am ajuns la o totală repulsie şi desconsiderare pentru el.

După o săptămână am ajuns să fac o nouă excursie la Palatul din Cotroceni, de astă dată pentru a depune jurământul în cabinetul Argetoianu. Şi la departament am ajuns sub un nou stăpân. Generalul Marinescu a fost înlocuit cu Nicolae Ottescu[408], rezidentul regal de la Constanţa. Din cei 10 rezidenţi regali, bietul Ottescu era cel mai slab şi necompetent. Argetoianu în minusculul său partid nu avea decât câţiva membri mai răsăriţi. Între aceşti puţini se număra şi Nicolae Ottescu, rezident regal la Constanţa, împrejurare care îi dădea dreptul la funcţia de ministru de interne. Deci, de azi pe mâine, m-am trezit că cel mai slab dintre rezidenţi, încă ieri subaltern al meu, de tot slăbuţ, ajunge să-mi fie şef. Această împrejurare într-adevăr îmi era şi incomodă şi neplăcută. Nu mă plâng de Ottescu care era un om foarte delicat, mă respecta foarte mult şi cu care eram în cele mai bune raporturi. El însuşi era puţin jenat de situaţia în care am ajuns şi se străduia din toate puterile să o netezească.

Generalul Gavrilă Marinescu nu se putea împăca cu debarcarea şi îşi arăta furia pe faţă. El care înainte cu 8 zile a comis toate represaliile pentru actul criminal comis de legionari, azi se vede scos din funcţie. După ce a fost o dată ministru plin, măcar şi numai o săptămână, deodată se vede cu fundul la pământ. În funcţia veche de ministru adjunct la Ordinea publică nu mai putea veni. Altă meserie, decât milităria nu cunoştea. Situaţie penibilă. În fine, s-a rezolvat şi această problemă, transformându-se Subsecretariatul Ordinei Publice în Minister al Ordinei Publice, avându-l în frunte ca ministru plin pe generalul Gavrilă Marinescu. În felul acesta Ministerul de Interne s-a scindat în două. Ministerul de Interne propriu-zis, cu sectorul administrativ şi Ministerul ordinei Publice. La Ministerul de Interne titular Nicolae Ottescu, iar eu ministru adjunct. La Ordinea publică ministru plin generalul Gavrilă Marinescu. Era cât se poate de normal să mă simt cât se poate de incomod în situaţia dată. Armand Călinescu era prim-ministru, ministrul Apărării Naţionale şi ministru de Interne, unde eu aveam putere deplină. Acum prim-ministru Argetoianu, ministrul Apărării Naţionale generalul Ilcuşu, ministru de Interne Nicolae Ottescu, ministrul Ordinii Publice Gavrilă Marinescu. Deci ceea ce făcea Armand Călinescu singur, acum o fac patru oameni. Ministrul de Interne ce nevoie mai avea de un

[408] Nicolae Ottescu s-a născut la Galaţi în 1885. A făcut studii de drept. A îndeplinit atribuţii de subsecretar de stat la Ministerul de Interne, în 1939 devine titular la Interne.

ministru adjunct, când el era sortit să facă exact aceea ce în trecut a făcut-o ministrul adjunct. În ziua dintâi am ridicat această problemă şi l-am rugat pe Ottescu să-mi dea tot concursul pentru a pleca frumos din funcţia de ministru adjunct. Dânsul a înţeles pe deplin situaţia grea în care am ajuns. M-a rugat insistent să rămân cel puţin 3 luni şi să-l ajut să se introducă în treburile ministerului, el nefiind om de administraţie şi necunoscând aceste treburi. Dânsul a fost cu numele avocat, dar de fapt era scriitor, în prezent conduce revista ,,Pontice" de la Constanţa. El este fire de artist, e doar fratele lui Nona Ottescu[409], directorul Conservatorului de muzică şi distins compozitor.

Pentru moment Ottescu îmi oferă să conduc sectorul Administraţiei locale (municipiile, oraşele şi comunele), iar dânsul îşi rezervă sectorul Administraţiei de stat (rezidenţele regale ale regiunilor, prefecturile de judeţe şi pretoratele (raioanele). În afară de aceea să conduc eu Secţia Financiară, dânsul rezervându-şi secţia M.O.N.T. (secţia A.L.A. de azi), secţia Asigurări şi cauzele disciplinare. Credeam că ne vom putea înţelege şi până una alta mă mai gândesc ce este de făcut. Nici un moment n-am contestat buna credinţă a lui Ottescu. Era neajutorat, nepriceput, dar nu era rău şi necinstit.

N-au trecut 4-5 zile şi la minister au început pelerinajul samsarilor politici, de care în cei doi ani ai lui Călinescu lumea a uitat de tot. Mă trezesc că prefectul de la Oradea, un colonel distins şi un om cu activitate frumoasă, este schimbat cu un colonel de intendenţă, pe care îl chema Miescu. Omul avea o reputaţie detestabilă. M-am trezit cu telefoane şi scrisori de la orădeni, care protestau şi nu le venea să creadă, că a început iar o eră, pe care o credeau apusă. În aceeaşi zi, acelaşi lucru s-a întâmplat în două judeţe din Vechiul Regat.

M-am dus imediat la Ottescu să-i cer lămuriri. Omul foarte perplex îmi arată biletul lui Argetoianu, care a dispus schimbarea. Căuta să-mi explice omul: ,,Vezi d-ta noi am fost un partid mic. Puţinii noştri aderenţi n-au avut ocazia se procopsească. Acum îl asaltează toţi pe şeful şi îi prezintă poliţa trecutului, cerând fiecare un ciolan de ros, care mai mic, care mai mare. Şeful Argetoianu după cum D-ta bine îl cunoşti, nu are scrupule în materia aceasta. Trebuie să îi execut ordinele, căci doar el este şeful, el m-a făcut ministru".

Văzând eu că lucrurile se perpetuează, mi-am prezentat demisia, pe care am predat-o lui Argetoianu. Acesta foarte mirat mă întreabă care este motivul demisiei. I-am răspuns deschis, că eu nu sunt obişnuit şi nu doresc

[409] Ion Nonna Otescu (1888-1940), compozitor şi profesor al Conservatorului din Bucureşti, director al Operei Române.

să lucrez după metodele care s-au introdus la Ministerul de Interne. Decât să ajung în conflict cu unii şi alţii, prefer să plec, mai ales că în condiţiile date nici nu este nevoie de subsecretar de stat la Ministerul de Interne redus.

Mi-a răspuns cu cinismul lui obişnuit, care îl caracteriza: ,,Odată am ajuns şi eu prim-ministru, durere la bătrâneţe şi nici atunci să nu pot eu conduce după cum doresc? N-am nimic împotrivă dacă vrei să pleci, doar că nu depinde de mine. Regele te-a numit, numai el îţi poate primi demisia, îi voi înainta-o".

Aceasta s-a întâmplat la 2 octombrie. Am tot aşteptat să mi se aprobe demisia şi să plec. Abia în noaptea de 17/18 octombrie, după miezul nopţii, sună telefonul şi mi se comunică invitaţia să vin imediat la Palatul de la Cotroceni. M-am sculat în graba mare, am cerut de la minister să mi se trimită maşina şi la 1,30 după miezul nopţii mă prezint la Palat.

Acolo mă ia în primire mareşalul Palatului generalul Urdăreanu (Murdăreanu), vechi cunoscut, de când era maior şi îl însoţea pe Carol la vânătoare. Mă întreabă ce m-a determinat să-mi dau demisia. Natural că n-am venit cu motive mărunte, să etalez găinăriile pe care oamenii lui Argetoianu caută să le reînvie. I-am spus că la Ministerul de Interne nu mai este nevoie de mine. Nu aveau ce face doi miniştri, după ce ministerul s-a scindat în două. În trecut Călinescu nu lucra la minister. Azi suntem doi pe jumătate de minister. S-a dus să raporteze regelui şi după două minute am fost introdus într-un salon mai mare. Din încăperea vecină se auzeau voci de bărbaţi şi femei. Se vede că era o societate mai mare. Se deschide uşa şi vine Carol. Pe uşă năvăleşte un nor de fum de ţigări şi parcă pluteau nori în salonul vecin. Regele cu ţigara în gură mă întreabă motivele demisiei, pe care nu le-am arătat în scris. I-am repetat cele spuse lui Urdăreanu. Regele îmi reproşează: „Bine, bine, motivele ar fi ele întemeiate, dar vezi în afară ar avea aspectul că te desolidarizezi de noi. Ştiu bine că D-ta trebuia să-i urmezi lui Călinescu la Ministerul de Interne, mai ales că atâta timp ai condus singur treburile ministerului, ai contribuit la realizarea noii legi administrative şi ai redactat regulamentul de aplicare a legii. Trebuie să înţelegi că nu am putut trece peste dorinţa lui Argetoianu, care este şeful guvernului, din care singur ministrul de interne Ottescu este omul lui. Din fostul lui partid n-are nici un om care ar putea fi ministru decât pe Ottescu, iar Ottescu nu se pricepe la alt departament. Trebuie să găsim o soluţie. Poate ar fi bine să treci în aceeaşi funcţie la alt minister, de exemplu la Finanţe, unde nu este ministru adjunct. După câte ştiu de la sora mea Elisabeta, D-ta eşti şi om de bancă, deci eşti în materie".

Mie nu-mi surâdea de loc să fiu ministrul adjunct al lui Mitiţă Constantinescu. Eram în termeni foarte buni cu Mitiţă, dar ştiam că are o sumedenie de curiozităţi. Am propus eu o soluţie.

„Maiestate! Eu am fost adus la Ministerul de Interne de la primăria Timişoara. Am fost prieten personal cu Armand Călinescu, care mă cunoştea în de aproape. Mi-a fost şef în anii 1932-1933, când eu eram prefect, iar dânsul subsecretar de stat la Interne. M-a adus în minister pentru că dânsul nu putea face faţă la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Ministerul Apărării Naţionale şi Ministerul de Interne. Toate trei departamente grele. Mă cunoştea, a avut încredere în mine, de aceea m-a adus la Ministerul de Interne, de care nu s-a mai ocupat de loc, trecând în seama mea toate atribuţiunile. În momentul de faţă acest minister este scindat în două. Cu doi miniştri plini, care nu au alte funcţiuni. Ce mai caut şi eu în calitate de subsecretar de stat la Ottescu, care ieri mi-a fost subaltern şi încă cel mai slab dintre cei 10 rezidenţi regali. La primăria Timişoara nu s-a completat postul de primar. Eu tot timpul mă consideram primarul oraşului Timişoara, trecând atribuţiile, în mod temporar, asupra celor doi ajutori de primar. Trimiteţi-mă înapoi în funcţia de primar al Municipiului Timişoara şi toată lumea va fi mulţumită şi nu se va comenta cazul, deoarece am rămas în cadrul Ministerului de Interne, urmând să-mi continui activitatea întreruptă”. Soluţia aceasta a fost acceptată de Carol şi eu m-am întors a doua zi acasă primar la Timişoara. M-am bucurat eu, s-a bucurat biata mea mamă bătrână, s-a bucurat nenea Alexandru Marta rezidentul regal, s-a bucurat regina Elisabeta, s-au bucurat cei din casă, inclusiv câinele şi pisica. Deci bucurie şi satisfacţie generală.

Toată aventura Argetoianu n-a durat decât două luni de zile. Sinistra figură a politicii româneşti, lipsită de scrupule şi omenie, cinic până la extrem, care se angaja la orice lucru, fără a examina dacă îl duc puterile sau nu, omul care l-a dat peste cap pe Averescu în guvernarea 1920-1921, care l-a compromis şi l-a dus la prăpastie pe Iorga în guvernarea din mai 1931-mai 1932, s-a dovedit incapabil şi caraghios când i s-a dat posibilitatea totală în calitate de prim-ministru, post la care a râvnit toată viaţa lui. După două luni de zile de guvernare a produs o zăpăceală şi haos de nedescris, încât Carol a trebuit să-l trimită la plimbare într-o manieră puţin uzitată în politică. S-au mirat doar aceia care nu îl cunoşteau pe Argetoianu. Eu prevedeam acest sfârşit şi nu voiam să-l aştept alături de C. Argetoianu.

A fost chemat din nou în fruntea guvernului sluga bună şi credincioasă a lui Carol al II-lea, Guţă Tătărescu. În aceeaşi zi am primit telefon din partea lui Tătărescu, întrebându-mă dacă sunt dispus să-mi reiau activitatea la Ministerul de Interne. Am cerut foarte insistent să fiu lăsat

primar la Timişoara pe mai departe şi am rămas. Am început anume realizări, pe care doream să le duc la capăt.

Dorinţa veche a bănăţenilor şi timişorenilor era reînfiinţarea ,,Mitropoliei Banatului". În fine s-a realizat visul mult dorit. Pe hârtie am obţinut Episcopia Timişoarei. Acum se punea problema cum să o transpunem în realitate. Nu aveam nici un fond în acest scop. Doar teoretic ştiam că ne aparţine 40% din averea eparhiei Aradului. Dar această avere consta în imobile, care nu puteau fi vândute, valorificate. Arădenii la stăruinţele noastre asidue, de a ne avansa o sumă de bani, un milion, măcar o jumătate de milion de lei, nu răspundeau decât verbal, cu un ,,nu avem" categoric.

Mitropolitul din Sibiu a avut perversitatea de a delega cu administrarea noi înfiinţatei eparhii tocmai pe acela care s-a opus mai tare la aducerea în viaţă a Episcopiei Timişoarei, pe episcopul Aradului, Andrei Magieru, de care ne rupeam.

Episcopul Andrei era un om cucernic, cu carte, cu foarte multe curiozităţi. Era cunoscut ca un administrator catastrofal. Lăsa totul în grija altora şi mai ales în aceea a fratelui său. Acest arhiereu era chemat să organizeze o episcopie nouă, nedorită de el, de la alfa la omega.

La constituirea Consistoriului a numit trei consilieri agreaţi de dânsul, care de asemenea n-au pus suflet în munca lor. Consilierul bisericesc Patrichie Ţiucra, un bihorean pripăşit pe meleagurile bănăţene, cu dorinţa foarte fierbinte de a se căpătui, era protopopul Timişoarei. Pe după culise lupta din răsputeri pentru împiedicarea înfiinţării noii episcopii. În municipiu el ţinea locul episcopului şi beneficia de toate privilegiile. Lui nu-i trebuia episcop. A început să tărăgăneze lucrările şi să saboteze toate operaţiile. Umbla cât era ziua de mare să închirieze un local modest pentru episcopie şi nu găsea. (Cu 8 luni în urmă, în septembrie 1940, când au venit la Timişoara refugiaţii din Ardeal, după tratatul de la Viena, la apelul primarului s-au anunţat de către cetăţeni 3.260 apartamente libere).După câteva luni de tergiversări, se bătea pasul pe loc, fără a se lua vreo măsură pozitivă. Credincioşii bănăţeni au început să se impacienteze, reclamând la patriarhie situaţia în care ne zbăteam. Episcopul Andrei încolţit din toate părţile a depus mandatul de administrator, fiind înlocuit cu episcopul de Oradea Nicolae Popovici. Un om deştept, clarvăzător, activ, cum rar am întâlnit în tagma preoţească. În câteva zile am făcut rost de casă. Era de vânzare edificiul în care se află Mitropolia. Proprietarul Baruch cerea 4 milioane de lei. Noi nu aveam nici 4 lei. Atunci s-au găsit oameni cu inimă, care s-au angajat să gireze o poliţă pentru această sumă la banca ,,Victoria".

În trei zile am avut banii şi s-a cumpărat casa. Suma s-a achitat după câţiva ani de zile, în timpul inflaţiei, cu preţul câtorva perechi de gâşte.

Reşedinţă aveam. Ne trebuia acum şi clădire administrativă. Casa din vecini a lui Petru Pavel era de vânzare. Cerea 2.600.000. Ne mai trebuia o sumă importantă şi pentru mobilier. S-a găsit şi această sumă de către arhiereul Nicolae. Ne-a dat-o cu titlu de împrumut Ministerul de Finanţe. Suma n-a fost restituită şi nici pretinsă nici până azi. De altfel, în urma inflaţiei, s-a redus aproape la zero.

După multe peripeţii, s-a constituit şi Adunarea Eparhială intrându-se în făgaşul normal. La alegerea făcută de Congresul Naţional Bisericesc, a fost ales episcop al Timişoarei vlădica Nicolae Lăzărescu al Caransebeşului. La venirea lui, a găsit totul aranjat şi pus la punct. Episcopul Nicolae Popovici a plecat înapoi la Oradea satisfăcut, însoţit de recunoştinţa adâncă şi sinceră a credincioşilor bănăţeni.

Din punct de vedere politic, după moartea lui Armand Călinescu, în lipsa unui îndrumător energic şi priceput, datorită în mare parte şi situaţiei externe, ţara nu mai urma o linie de conduită logică şi precisă. După o guvernare de 7 zile a generalului Argeşeanu, total nepregătit şi incapabil, depăşit de evenimente, a urmat o guvernare tot scurtă, de două luni, a lui Constantin Argetoianu, în care haosul – caracteristic în guvernele din 1920-1921 şi 1931-1932 a depăşit orice măsură. Argetoianu avea un tupeu extraordinar, nu era lipsit de inteligenţă – destructivă însă –, cinic până la nerușinare, tot ce făcea era pentru interesul lui personal şi al puţinilor, foarte puţinilor săi aderenţi, toţi fără excepţie nulităţi patentate, care în alte partide pur şi simplu nu erau acceptaţi. În vremuri extrem de grele, atât interne cât şi externe, ţara era condusă de o hahaleră ordinară, fără conştiinţă, care era C. Argetoianu. Evident, că regele Carol, care nu era prost – avea el o sumedenie de alte defecte – şi-a dat seama de prăpastia care ameninţă ţara şi la sfârşitul lunii noiembrie 1939 l-a concediat pe Argetoianu, aşa cum concediezi o slugă proastă, necorespunzătoare.

Divergenţele dintre rege şi Iuliu Maniu, care trebuia în mod logic şi normal să preia puterea, erau atât de mari, încât nu putea fi vorba de o guvernare P.N.Ţ.

În partidul liberal erau două fracţiuni. Una a vechilor brătienişti, grupaţi în jurul lui Constantin Brătianu şi grosul membrilor partidului, dornic de a acapara puterea în orice împrejurări şi orice condiţiuni, care sprijineau pe Guţă Tătărescu, maleabil, interesat, care erau totdeauna gata de a guverna în orice condiţiuni.

Restul partidelor nu contau. Iunian, Lupu, A.C. Cuza, rămăşiţele averescane nu reprezentau pe nimeni şi nimic. De legionarii lui Horia Sima

nici nu putea fi vorba. În atari împrejurări, Carol nu avea altă soluţie decât Guţă Tătărescu. După doi ani de la înfrângerea electorală din 1937, Tătărescu era din nou prim-ministrul ţării, de astă dată în calitate de membru al F.R.N., respectiv Partidul Naţiunii, din membrii căruia şi-a format un guvern cât se poate de neomogen. La departamentele principale au rămas membrii cabinetului Armand Călinescu. La Interne Ghelmegeanu, la Externe Gafencu, care apoi a demisionat şi a fost numit ambasador la Moscova. La Finanţe a rămas Mitiţă Constantinescu, liberal fără convingeri precise, la Muncă Mihai Ralea, la Învăţământ Andrei etc., doar la Culte a fost schimbat Nicolae Zigre cu Ion Nistor.

În timpul guvernării Armand Călinescu, Guţă Tătărescu a fost ambasador la Paris. A fost nevoit să plece din acel post, tocmai pentru politica lui neadecvată. Ajuns acum la post de răspundere, omul a fost depăşit de evenimente. În locul unei politici ferme, categorice, a început să oscileze. Această atitudine labilă a cauzat plecarea lui Gafencu. Tătărescu, în locul unei politici ferme, a preferat o politică oportunistă, dirijată după situaţia momentană internaţională, fără a judeca consecinţele de viitor care se vor abate asupra ţării. Tătărescu vedea că Hitler este puternic şi stăpâneşte situaţia, deci a căutat să se apropie de nazism, părăsind pe aliaţii vechi, tradiţionali ai poporului român, renunţând la garanţiile primite de la ei privitor la frontierele ţării, date în martie 1939. Regele Carol, care până la această dată a avut o conduită filoengleză şi franceză, impresionat de ameninţările Führerului, a început să cedeze şi să schimbe orientarea politică. Odată părăsită pista tradiţională a politicii internaţionale – dar nu de tot -, situaţia României în conflagraţia europeană a devenit dintr-o dată nesigură, în bătaia vânturilor. Acest punct slab natural a fost sesizat de cei interesaţi, care au exploatat din plin această situaţie.

Legionarii, dirijaţi de patronii lor, au devenit mai îndrăzneţi. Horia Sima aflat în Germania, s-a întors clandestin în ţară. Prins pe frontieră de organele Jandarmeriei, la Iam, lângă Oraviţa, în loc să fie executat, colonelul Sârbu, inspectorul jandarmeriei din Ţinutul Banat, a primit ordin să-l ducă la Bucureşti, garantând pentru securitatea lui. Ajuns la Bucureşti, în loc să fie încarcerat, guvernul de la putere a intrat în tratative cu conducerea legionarilor, până atunci proscrişi. Pe când decurgeau aceste tratative, ca o bombă a venit ultimatumul Moscovei, prin care ne cerea cedarea Basarabiei şi o parte din Bucovina, cu titlu de dobândă pentru folosirea Basarabiei timp de 22 ani.

Acest ultimatum a fost o consecinţă firească a pactului încheiat de Hitler cu Stalin[410] în luna august 1939 la Leningrad. Cea mai elocventă dovadă în acest caz este faptul, că în primăvara lui 1940, germanii locuitori în Basarabia şi Bucovina şi Dobrogea au fost repatriaţi contra voinţei lor în Reich-ul german. Clar deci că ruşii au avut asentimentul lui Hitler pentru ocuparea Basarabiei şi a Bucovinei, iar Dobrogea era destinată Bulgariei. De aceea germanii din aceste teritorii au trebuit să-şi părăsească gospodăriile înfloritoare, contra voinţei lor.

Ultimatumul rusesc n-a putut fi refuzat. România a rămas singură, fără aliaţi. Franţa era ocupată, Anglia lupta din răsputeri pentru salvarea propriei fiinţe, deci nu putea să ne dea nici un ajutor, mai ales că guvernul Tătărescu a renunţat la garanţiile celor două puteri.

Mica Antantă a încetat de a mai exista. Cehoslovacia ocupată în întregime, iar Iugoslavia se scălda în apele hitleriste. Singură Turcia ne-a asigurat că îşi respectă angajamentele. Putea să o facă fără nici un risc. România având în faţă colosul rusesc, iar în spate pe cel german, cu ungurii şi bulgarii pe frontieră, însemna să se sinucidă.

În felul acesta, Basarabia şi Bucovina, pământul strămoşesc al lui Alexandru cel Bun şi al lui Ştefan cel Mare, au ajuns din nou sub stăpânire străină. Acest eveniment catastrofal a provocat plecarea de la guvern a lui Guţă Tătărescu şi aducerea lui Ion Gigurtu şi Mihail Manoilescu.

Noul guvern compus din goga-cuzişti, legionari şi alţi nemţofili declaraţi, a ajuns cu totul sub influenţa şi îndrumarea lui Hitler. Cel dintâi gest a fost să cedeze Cadrilaterul cu Silistra – cetatea lui Mircea cel Bătrân – bulgarilor, fără ultimatum categoric.

La începutul lunii august, preşedintele Consiliului de Miniştri Gigurtu, împreună cu ministrul de externe Manoilescu, fără consultarea regelui şi a Consiliului de Miniştri, au făcut o călătorie la Hitler, la Berchtesgaden[411]. Despre această vizită aminteşte şi contele Ciano în amintirile sale. Amănuntele acestei vizite au fost narate de Mihai Manoilescu pe patul de moarte în închisoarea de la Sighet, lui Mihai

---

[410] Pactul Ribbentrop-Molotov a fost semnat la 23 august 1939. Prin el Germania recunoaşte interesul pe care-l are Uniunea Sovietică pentru Ţările Baltice şi România. A fost, în fond, deschiderea drumului pentru nota ultimativă a U.R.S.S. şi pentru modificările teritoriale.

[411] Este vorba de vizita discretă făcută de primul-ministru Gigurtu şi ministrul său de externe M. Manoilescu, la invitaţia lui Hitler. Proiectul comunicat de Hitler a rămas necunoscut până mai târziu, când M. Manoilescu a avut remuşcări şi a mărturisit adevărul. Întrebări grele persistă pentru acei „vizitatori": erau datori să anunţe guvernul şi pe rege? E un act care se apropie de trădare sau nu?

Popovici, dr. Gh. Solomon şi Radu Budişteanu[412]. Amănuntele le deţin de la dr. Solomon, care ajuns cu mine şi cu alţii în aceeaşi celulă din Sighet mi le-a redat cu exactitate. Spusele lui Solomon au fost confirmate şi de ceilalţi doi locatari ai celulei în care a decedat M. Manoilescu în anul 1954 la Sighet.

Ajunşi la Berchtesgarden au fost imediat primiţi de către Hitler. Acesta le-a pus în vedere, că are de gând să facă război Rusiei. Pentru aceasta însă trebuie spatele asigurat, fără fisuri. Una din aceste fisuri este divergenţa dintre Ungaria şi România, care trebuie să dispară.

A pus întrebarea celor doi câtă suprafaţă este dispusă România să cedeze Ungariei din Transilvania. Au răspuns că 16.000 kmp., fâşia de la Salonta până la Baia Mare. Hitler a răspuns că-i prea puţin. Le-a pus întrebarea; ,,Ce suprafaţă are Transilvania?" Nici unul din cei doi politicieni nu au putut răspunde nici măcar cu aproximaţie. La aceasta Hitler a chemat pe un general – şeful Institutului Geografic al armatei germane – care i-a lămurit că Transilvania are o suprafaţă de 93.000 kmp. După acest mic intermezzo, Hitler le-a arătat o hartă, prezentată de generalul geograf, pe care era trasată linia noii frontiere. Amândoi au rămas stupefiaţi. Gigurtu şi-a deschis cel dintâi gura spunând, că Sărmăşelul, unde sunt sursele de gaz metan cele mai importante, ajunge în Ungaria. Hitler a scos un creion roşu, şi aflându-se Sărmăşelul chiar pe frontieră, a corectat frontiera, trecând Sărmăşelul în România. La plecare, Hitler i-a îndrumat pe cei doi să intre în legătură directă cu Ungaria şi să încerce o soluţionare a problemei în sensul de mai sus.

Întorcându-se în ţară, n-au comunicat nimănui isprava de la Berchtesgaden, ci au luat contact direct cu Ungaria. S-a stabilit de comun acord, că cele două ţări vor delega câte o comisiune de specialitate, care se vor întâlni la Turnu Severin, căutând să afle o soluţie.

În delegaţia română a fost numit şi bunul meu prieten generalul Corneliu Dragalina. De la dânsul deţin toate cele întâmplate. Din partea guvernului maghiar a venit o comisie compusă de către ministrul plenipotenţiar Hory, fost pe vremuri ministrul Ungariei la Bucureşti mai mulţi ani de zile, care cunoştea problema.

Cele două comisii s-au întâlnit pe un vapor pe Dunăre în faţa oraşului Turnu Severin. Natural comisia română a fost îndrumată să ofere fâşia cunoscută, cea de 16.000 kmp. Cei doi politicieni n-au îndrăznit să iasă pe faţă cu cele discutate la Berchtesgaden şi să divulge cele spuse de Hitler. În schimb ungurii cereau teritoriul până la Mureş. Cele două comisii natural nu au căzut de acord, mai ales că şi ungurii – după cum s-a aflat mai târziu –

[412] Radu Budişteanu, om politic legionar, ministru în guvernul Gigurtu. Închis la Sighet.

cunoşteau linia trasată de Hitler. După trei zile de tratative şi după ce s-a consumat o cantitate considerabilă de icre negre şi şampanie, comisiile s-au despărţit şi s-au înapoiat la bazele lor.

Cam la 10 zile după istoria de la Dunăre de la Drobeta, guvernul român a fost invitat să trimită o delegaţie la Viena, pentru a trata cu Ungurii. Nemţii şi italienii şi-au oferit bunele servicii în calitate de mediatori.

Românii au trimis o comisie compusă din Mihail Manoilescu, generalul Corneliu Dragalina şi Valer Pop fost ministru, însoţiţi de un număr de tehnicieni. Dragalina m-a chemat telefonic să vin la Bucureşti de urgenţă. M-am dus ca să văd cum luptă cu disperare să scape de această sarcină. Fiind militar nu putea refuza executarea unui ordin. Spre norocul lui, la Viena nu au admis să participe la tratative decât pe cei doi miniştri de externe. Dar fiind întâmplător, la Viena, şi contele Teleky Pal[413] prim-ministrul ungar, s-a admis ca să fie şi dânsul prezent la tratative. Straşnică imparţialitate.

Ungurii în timpul cât decurgeau tratativele, au răspândit numeroase hărţi cu frontiera nouă. Ei nu s-au sinchisit câtuşi de puţin de păstrarea secretului, pe când ai noştri n-au comunicat cele discutate cu Hitler nici măcar factorilor constituţionali.

În timpul cât a durat tratativele, la Bucureşti era întrunit Consiliul de Coroană prezidat de rege. Mihai Manoilescu le-a telefonat cele hotărâte de Hitler, cerând aprobarea acestora, şi prezentând lucrurile ca şi cum ar fi un ultimatum din partea Germaniei şi Italiei. Ribbentrop aflând despre cele comunicate de Manoilescu la Bucureşti, i-a pretins acestuia să dea o dezminţire în sensul că Germania nu a dat nici un ultimatum, ci doar un sfat prietenesc, rămânând la aprecierea României dacă primeşte sau nu sfatul. În acest timp la frontieră stăteau trupele ungare, iar în spatele lor cele germane. Să fi încercat România să nu primească ,,sfatul binevoitor".

La actul de la Viena a participat în calitate de delegat al Italiei şi contele Ciano, ministrul de externe. Cred că ultimul secretar sau dactilografă de la comisie era mai informat decât Ciano. Stătea şi el acolo făcând act de prezenţă, fără a şti măcar ce se discută, fără a cunoaşte fondul problemei. Nu cred să-i fi cerut cineva sfatul sau adeziunea. Doar la sfârşit a semnat şi el procesul verbal. În schimb propaganda nemţească a răspândit pe toate cărările că autorul moral a pactului de la Viena a fost Italia prin contele Ciano şi doar numai Germaniei poate să-i mulţumească România că a scăpat aşa de uşor. Răspândeau nume de femei – Ovari Baba etc. – care l-au influenţat pe Ciano să ia atitudine în favoarea Ungarei. Mulţi naivi erau gata

[413] Pal Teleky (1879-1941), conte, om politic maghiar, specialist în studii geografice. A preferat să se sinucidă decât să dea curs îndemnurilor lui Hitler de a ataca Iugoslavia.

să jure că lucrurile au fost așa cum s-au întâmplat. Din memoriile lui Ciano rezultă, că în momentul când a fost invitat să participe la conferința de la Viena, n-avea habar de ce este chemat și ce atitudine urmează să ia. Dar ce să-i faci? Așa se scrie istoria.

După semnarea pactului, sau mai bine zis a ,,dictatului" de la Viena, au aranjat un banchet somptuos, unde ungurii cântau și românii plângeau. La moment dat lui Manoilescu i s-a făcut rău și a leșinat. Vecinul la masă al lui Dragalina era generalul neamț cel cu harta. Acesta îi șoptește discret lui Dragalina: ,,Mă miră că domnul ministru este așa de impresionat, căci doar știa exact la ce vine la Viena". Dragalina n-a știut cum să interpreteze aceste cuvinte ale generalului neamț. A murit de mult fără să le înțeleagă. Și eu le-am înțeles doar după ce am citit memoriile lui Ciano și după ce am auzit spovedania lui Manoilescu.

N-a trecut un an de zile de la dictatul de la Viena, și cei doi factori maghiari, autori ai acestui act, au încetat din viață, fără a-și putea savura isprava ticăloasă. Csáky a făcut la câteva luni un infarct, iar primul ministru Teleky, împreună cu soția (născută contesa Rissingen, a cărei mamă a fost românca din familia Mocioni) s-au sinucis.

În ,,Tripartitum Werböczyanum", redactat după reprimarea răscoalei lui Gheorghe Doja, care conține toate măsurile de represiune contra iobagilor, între altele se află și următoarea interdicție: ,,Es pedig az oláh popák ne afuriszálinak", ceea ce pe românește sună ,,Iar popilor valahi se interzice să facă afurisenii". În cazul dictatului de la Viena popii valahi au afurisit și afuriseniile s-au prins.

După consumarea faptelor isprăvite la Viena, Manoilescu n-a îndrăznit să vină acasă, temându-se de o răzbunare, sau mai știu eu ce. A luat vagonul ministerial și a plecat la Roma, unde a așteptat 8 zile, numai după aceea s-a întors în țară, când nu mai era ministru. Întâmplarea face că eu l-am întâlnit în gara Timișoarei și am făcut împreună călătoria până la București. În altă parte a lucrării am relatat această întâmplare.

Dictatul de la Viena a produs o nemulțumire și o agitație de nedescris în țară. O frontieră imposibilă și de neimaginat a paralizat viața economică a regiunii. Nu vorbesc de nedreptatea strigătoare la cer ce s-a comis față de poporul român. Pentru ca să alăture un milion de venetici unguri la Ungaria, le anexează un milion și jumătate de români. Le dă străvechiul Maramureș al lui Dragoș și Bogdan, Bistrița Năsăudul unde nu viețuiesc nici măcar 2% unguri și aceia aduși ca funcționari acolo. Țara Oașului cu mândrii ei locuitori. Clujul, centrul cultural al românilor Transilvaniei, unde s-a depus atâta muncă și atât suflet, pentru a-l ridica.

Furia mongolă s-a abătut asupra locuitorilor blânzi şi paşnici ai Ardealului românesc. Comune întregi au fost rase de pe suprafaţa pământului (Ip şi Trăznea[414]) de hoardele barbare. Mii şi mii de fruntaşi români au fost încărcaţi în vagoane de vite plumbuite şi trimişi în România, fără a li se permite în cursul drumului să bea măcar un strop de apă, să mănânce sau să-şi facă trebuinţele fiziologice. Pe alţii i-au schingiuit şi omorât în bătăi (Protopopul Mureşan din Huedin[415] etc.).

Guvernul care a aderat la dictatul de la Viena nu mai putea rămâne nici o zi în funcţie. Cine putea să-i urmeze? Un singur om se impunea de la sine: Iuliu Maniu. Da însă în cele două luni cât a fost Gigurtu la putere, nemţii s-au infiltrat serios în ţară şi au slăbit baze serioase. Regele şi-a pierdut orice autoritate şi nu mai era posibil să rămână în fruntea ţării. Nu se vedea o ieşire din haos. Spre nefericirea ţării şi a lui personal, s-a ridicat, s-a impus un om, un general arţăgos, încrezut, fără a avea idei clare despre politică şi despre treburile publice. Se erija în Cato, fără a fi însă. A fost ridicat la vremea sa de către mareşalul Prezan. În cursul celui dintâi război mondial a fost repartizat la Comandamentul Armatei a III – a, a generalului Prezan, la biroul operaţii, având gradul de maior. Sub mantia şi protecţia lui Prezan şi-a permis să lovească în stânga şi dreapta cu şi fără motiv. Se numea Ion Antonescu, general de corp de armată. Mareşalul Averescu care a comandat Armata a II-a, în memoriile sale îl descrie cât se poate de nefavorabil. Cei din anturajul lui l-au botezat ,,câinele roşu". Nu se bucura de simpatie în sânul armatei. Avea pasiunea de a critica totul şi pe toţi.

La mijlocul deceniului al treilea a funcţionat ca ataşat militar la Londra. După expirarea termenului legal de 4 ani s-a întors în patrie. La scurt timp a apărut o broşurică în care critica risipa de bani pe care o face statul şi aminteşte, cu spirit critic de ce un ataşat militar încasează 200.000 lei lunar, de trei ori mai mult decât un ministru. Natural timp de 4 ani a încasat fără a cârti suma şi nici după aceea nu a restituit nimic, dar critica a rostit-o.

Pe timpul cât nu era în guvern, Antonescu comanda Corpul III Armată de la Chişinău. Auzeam tot felul de critici. Unui ziarist îi demonstra,

[414] Ip şi Trăznea, localităţi în judeţul Sălaj, în care armata maghiară a împuşcat sute de români nevinovaţi şi a incendiat casele. Faţă de ei, honvezii maghiari s-au condus după dictonul lor „nici o îndurare", fapt reamintit de episcopul Nicolae Colan în adunarea eparhială din 1945.

[415] Protopopul Aurel Mureşan din Huedin a fost asasinat în 10 septembrie 1940 de bande maghiare. Între 1907-1918 a fost preot în Valea Drăganului, iar între 1923-1940 a fost protopop al Huedinului. Pentru ridicarea culturală a credincioşilor din protopopiatul său a editat ziarul *Huedinul*. A fost ridicat şi schingiuit din procesiunea unei înmormântări creştineşti.

că statul acordă alocaţie de hrană mai mare unui câine poliţist, decât unui arestat. N-am înţeles atunci simpatia mare pe care o avea pentru arestaţi. Mai târziu am sesizat că de pe atunci nutrea simpatii pentru legionari şi se referea la ei. Am amintit această ieşire a lui Antonescu lui Armand Călinescu, care era atunci şi ministrul Apărării Naţionale, care mi-a răspuns scurt: ,,clevetește din răutate, fiind total inconştient". Călinescu îl cunoştea bine – cred că era chiar rudenie mai depărtată cu soţia lui – şi nu-i dădea nici o importanţă.

Regele Carol, impetuos şi încrezut altă dată, a ajuns în derută şi l-a adus la guvern pe generalul Antonescu, pe care înainte cu câteva luni îl internase la Mănăstirea Bistriţa. Îndrumarea era ca Antonescu să formeze un guvern de coaliţie. Ori această coaliţie nu se putea forma decât cu participarea la guvern a P.N.Ţ. şi P.N.L. Nici Maniu şi nici C. Brătianu nu erau dispuşi să participe la un guvern de coaliţie prezidat de Antonescu. Ambii i-au promis tot concursul, recomandându-i un guvern de tehnicieni.

Antonescu a ales altă cale. A făcut pact cu legionarii şi a alcătuit un guvern de legionari. Natural, în aceste împrejurări regele era nevoit şi silit să tragă consecinţele şi să abdice, ceea ce a şi făcut, urmând pe tron pentru a doua oară Mihai, care la această dată împlinise 18 ani, era deja conform constituţiei ţării major şi nu avea nevoie de regenţă.

Regele Carol a plecat, Elena regina s-a întors în ţară. Nici o bucurie pentru nimeni, inclusiv regele Mihai. Regina Elena readusă, dar pătimaşă nu însemna nici un sprijin intelectual şi moral pentru tânărul rege, plin de bună voinţă. Au urmat vremuri grele, unde se cerea un sfătuitor. Acest rol nu-l îndeplinea Elena.

La venirea la cârma ţării a noului guvern, în aceeaşi zi, mi-am înaintat demisia din funcţia de primar. Câteva zile n-am primit nici un răspuns. După numirea în funcţia de prefect a profesorului Ilie Ghenadie[416], un om în fond cumsecade, profesor de geografie la Liceul ,,Diaconovici Loga", dar care în viaţa lui n-a făcut nici o zi administraţie şi nici n-a deschis o carte de legi în viaţă, se poate închipui ce însemna în aceste vremuri grele, anormale, când în scaunul de prefect se cerea un om cunoscător de legi şi administraţie, un om energic cu experienţă. Ilie Ghenadie trebuie să recunosc că s-a străduit să facă bine. Dacă n-a făcut nimic nu-i vina lui. Nu cred să-şi fi dorit funcţia de prefect. Dânsul mi-a comunicat, că demisia mi se va primi, dar în aceste momente grele, când vor sosi mii de refugiaţi din Ardeal, nu pot părăsi postul, până când nu am

[416] Ilie Ghenadie, prefect în timpul legionarilor, s-a dovedit a fi un spirit cumpătat. Era născut în Secusigiu (Arad).

aranjat acest val de refugiaţi. Şi n-a fost uşor de aşezat 5.000-6.000 de refugiaţi, cu toate că locuinţe am avut la dispoziţie suficiente.

Din prima zi a dictatului de la Viena eu am luat măsuri pentru aducerea refugiaţilor şi a unor instituţii la Timişoara. S-a prevăzut cu săptămâni înainte, că vom ajunge a fi nevoiţi să evacuăm anumite teritorii, dar nu se ştia care. S-au dat dispoziţii, ca oraşele din apropierea frontierei, ca Satu Mare, Baia Mare, Carei, Oradea, Arad, Timişoara etc., să pregătească lăzi, pentru ca evacuarea să se poată desfăşura mai uşor. S-au dat dispoziţii ca familiile de ofiţeri din aceste oraşe să se mute în interiorul ţării, făcându-se chiar nominal care din ele unde să se mute. Aşa a primit ordin şi soţia generalului Dragalina să se mute la Craiova. Natural aceste dispoziţii erau secrete, dar cum la români un secret nu se poate păstra, mai ales atunci când sunt amestecate şi femei în treabă, evident că s-a strecurat câte ceva în publicaţii, ceea ce a provocat puţină panică. Eu am reţinut câteva zile pe Elena Dragalina, plimbându-mă ostentativ cu dânsa pe străzile Timişoarei, dar în final totuşi a trebuit să plece. Tratativele Dragalina-Hory de la Turnu Severin n-au avut nicidecum darul să liniştească opinia publică.

Aici constă crima mare a lui Gigurtu şi Manoilescu, care cunoşteau de la începutul lunii august cu precizie noua frontieră, dar au păstrat secretul pentru ei doi, fără să comunice acest fapt covârşitor factorilor constituţionali, regelui, Consiliului de Miniştri şi în special ministrului Armatei. Armata, Statul Major trebuia să cunoască din timp acest fapt, pentru a lua măsuri în consecinţă.

De altă parte, este întrucâtva de înţeles, că Gigurtu şi Manoilescu, doi filogermani notorii, care au fost aduşi la putere tocmai pentru a câştiga bunăvoinţa şi protecţia lui Hitler şi Mussolini, îşi încep activitatea publică cu ciuntirea barbară a Transilvaniei. Este de neiertat atitudinea celor doi, care au înscenat parodia de la Turnu Severin, în momentul când cunoşteau cu exactitate noua frontieră.

Dar şi serviciul secret trebuia să cunoască acest amănunt, mai ales că ungurii n-au făcut mare secret – după cum ar fi fost obligaţi să facă –din toată afacerea. La sosirea delegaţiei române la Viena, erau răspândite cărţi poştale şi noua hartă a Ungariei. Secretul îl păstrase numai Ion Gigurtu şi Mihai Manoilescu.

După ce în câteva săptămâni am plasat pe toţi refugiaţii în mod satisfăcător, precum şi instituţiile, dintre care cele mai importante erau: Facultatea de Ştiinţe, Facultatea de Agronomie, Opera Română, Teatrul Naţional, Conservatorul de Muzică, Academia de Bellearte din Cluj etc., în partea doua a lunii octombrie am putut să predau Primăria lui Ilie Radu, un

avocat tânăr, mediocru, băiat bun şi cuviincios, care poate nici el singur nu şi-a dat seama cum a ajuns în scaunul de primar.

Atât Ghenadie, cât şi Radu au căutat să facă tot ce puteau, pentru asigurarea ordinei şi bunul mers al treburilor publice, decât că autoritatea lor era egală cu zero. Ei dispuneau într-un fel, iar comandamentul legiunii în fruntea căruia trona fostul preot unit de la Ohaba, Puşcaş, lua alte măsuri, poliţia legionară condusă de căpitanul Comănescu altele, iar diferitele cuiburi procedau după capul lor. Haosul era complet. Fiecare băieţoi, cu cămaşa verde şi cu diagonală se credea un Hitler sau cel puţin Mussolini. Dădeau ordine şi făceau demonstraţii pe străzi. O pânză de vreo 10-12 metri, cu chipul căpitanului Corneliu Zelea Codreanu au atârnat-o pe turnul catedralei. Acesta era Cristosul lor.

Cea mai proeminentă figură dintre legionari, profesorul Stoicănescu a fost dusă la Bucureşti, unde a ocupat funcţia de secretar general al preşedinţia Consiliului de Miniştri., ca om de încredere al lui Horia Sima.

Întâmplările din Bucureşti din această perioadă sunt bine cunoscute şi nu mai insist asupra lor. Preda Marin în romanul său ,,Delirul" se ocupă în de amănuntul, mai ales cu evenimentele din luna noiembrie. Deşi idealizează cu totul nejustificat persoana lui Antonescu, din care vrea să facă un idealist, patriot etc., evenimentele sunt redate destul de fidel, deşi nu sunt complete. Măcelul din noiembrie era perceput în stil cu mult mai mare.

În acea zi fatală, dis de dimineaţă au fost ridicaţi de la domiciliul lor aproape toţi foştii miniştri ai regimurilor anterioare şi conduşi la Prefectura Poliţiei din calea Victoriei. Aflând Antonescu prin col. Al. Rioşanu despre aceasta, a trimis o companie de jandarmi la Prefectura Poliţiei de unde a ridicat pe cei arestaţi, care urmau să fie judecaţi în aceeaşi zi şi i-a condus la preşedinţia Consiliului de Miniştri unde au fost ţinuţi sub pază sigură. Virgil Madgearu n-a fost găsit la domiciliu, plecase dis de dimineaţă de acasă, şi a fost cules mai târziu de pe stradă, când colegii lui nu mai erau la Prefectura Poliţiei. Echipa care l-a ridicat i-a făcut judecata sumară, omorându-l în mod barbar. Tot aşa s-au petrecut lucrurile cu Nicolae Iorga[417], pe care l-au ridicat din vila lui de la Sinaia şi l-au omorât în mod bestial, fapt ce a revoltat o lume întreagă.

Eu, personal până în luna decembrie nu am avut de suferit din partea lor. Aveam impresia că pentru faptul că am plasat pe refugiaţi şi am contribuit la evacuarea Clujului, îmi făcusem datoria. Nu am fost scutit de aluzii şi înţepături şi de atacuri în ziua mare. Într-o zi călătorind cu

[417] Asasinarea lui N. Iorga a revoltat opinia publică românească. Legionarii şi-au făcut un rău incalculabil prin actele lor de pistolari. Opinia publică românească a început să se teamă de ei.

tramvaiul, am suferit un afront foarte neplăcut. La staţia din Maria se urcă ziaristul Octavian Metea, de la ,,Vestul", acum legionar. Înainte cu 2-3 luni, împreună cu Bănciulescu de la ,,Adevărul" şi ,,Dimineaţa", fiind eu primar, au ridicat un ajutor destul de important pentru propaganda antilegionară. Nu mă salută, dar cu voce tare ca să audă toţi călătorii rosteşte: ,,Omul de încredere al lui Armand Călinescu are îndrăzneala să sfideze lumea şi să călătorească în tramvai, fără ca cineva să-l ia de guler şi să-l zvârle jos". Natural nimeni nu m-a zvârlit jos, mai puţin el, Metea. La Operă am coborât de bună voie. Pe Metea l-am mai întâlnit în viaţă în 1947-1948, când făcea pe comunistul şi a fost numit în Consiliul de administraţie al Băncii Timişoarei, unde eu eram director. Prin anii 1970-1971, venea la mine să ceară informaţii şi dovezi contra lui Aurel Cosma jun., care a făcut politică pro hitleristă, care a fost directorul presei sub domnia lui Antonescu, condamnat pentru aceasta la muncă silnică pe viaţă şi care acum face pe filo-comunistul, scrie în paginile ziarului partidului şi beneficiază de o pensie de 2.500 lei din partea ,,Asociaţiei Scriitorilor". Aşa sunt unii oameni. Pe mine m-a repudiat ca antilegionar, pe Cosma ca anticomunist. Pe sine nu s-a analizat, care a activat şi colaborat la ,,Vestul", deci naţional-ţărănist, devenit legionar, trecut în tabăra lui Antonescu, ca mai apoi să se trezească comunist. Sic tempora mutantur![418]

În dimineaţa zilei de Crăciun, 25 decembrie 1940, m-am sculat ceva mai târziu. Colindătorii în seara de ajun m-au vizitat ca în alţi ani, fără să ţină seama că trăiam sub regim legionar. Mi s-a părut curios că mama, cu care locuiam împreună, cât şi personalul de serviciu sunt foarte abătuţi, fapt neobişnuit la acest praznic al bucuriei. După ce m-am îmbrăcat, vine la mine bucătăreasa Fema, care aş putea zice că făcea parte din familie, şi îmi şopteşte, că între orele 6-7 dimineaţa, de pe trotuarul de vizavi s-au tras trei gloanţe de revolver în patul mamei. Mama era sculată la acea oră, aşa că nu a suferit nimic. Mama a interzis ca să mă trezească sau să-mi spună ceva. Era evident că atentatorii au greşit dormitorul şi în loc să tragă în dormitorul meu, şi să mă nimerească din plin, căci la acea oră dormeam, au tras în dormitorul mamei, care era sculată.

Nu ştiam ce să fac. La masă aveam invitaţi, ca de obicei la praznice. Veneau membrii familiei şi de astă dată şi noul consul italian Paulo de Michelis cu soţia Irma, un filoromân devotat, cu care eram bun prieten. El aflase de atentat, care s-a răspândit în tot oraşul. Se mira de calmul meu şi

[418] *Sic tempora mutantur*, dicton latin „aşa se schimbă timpurile". Şi oamenii se schimbă odată cu timpurile. Este explicaţia amabilă dată de C. Băran comportamentului manifestat de O. Metea. Verticalitatea şi frumuseţea morală a unui om sunt date de moralitate şi atitudinea rectilinie a lui.

de faptul că am rămas la Timişoara. Mă povăţuia să plec oriunde în afară de oraş. După masă am primit vizita prefectului Ilie Ghenadie, care plecase la Secusigiu să sărbătorească Crăciunul şi auzind de cele întâmplate s-a întors în oraş. Prefectul îmi recomanda acelaşi lucru, ca şi consulul Michelis. Spunea că autorităţile statului nu au nimic cu mine. Dar sunt diverse cuiburi, care procedează de capul lor şi pe care nu le pot stăpâni. Să nu uit că am fost mâna dreaptă a lui Armand Călinescu. Multă lume nu ştie că eu am făcut numai administraţie şi să n-am persecutat şi n-am nedreptăţit pe nimeni. Ei ştiu una şi bună că eu am fost omul lui Călinescu, deci trebuie să pier.

Înspre seară sunt chemat la telefon de către Eugen Cristescu, şeful serviciului secret, care a fost directorul Administraţiei de stat, pe care eu l-am scos de la M.O.N.T. unde tânjea din 1935, în împrejurările pe care le-am arătat mai înainte. Cristescu îmi era devotat, a fost cu mine de două ori la Timişoara, îmi cunoştea bine casa. El îmi cerea de asemenea să plec imediat din Timişoara, încă în acea noapte. Să nu ies prin faţă din casă şi să nu plec din gara Timişoara. Dânsul mă aşteaptă la Bucureşti.

M-am conformat îndrumărilor lui Cristescu. Am comandat prin telefon un taximetru în faţa casei vecinului meu Olah, care dădea în strada Romulus şi m-am deplasat la gara Sânandrei, de unde am mers la Arad şi de acolo la Bucureşti. Am tras la hotelul meu obişnuit la ,,Union". Am telefonat lui Cristescu că am sosit. După scurt timp a venit la mine la hotel. Cristescu mi-a spus-o categoric: la Timişoara nu pot rămâne. Era de acord cu Ghenadie, că diversele cuiburi şi formaţiuni nu pot fi stăpânite de către conducere. Din moment ce unul din aceste cuiburi a hotărât să fiu lichidat, cineva caută să-şi facă merit cu aceea că a terminat cu mine. Îmi recomandă sau să plec în străinătate, paşaportul mi-l pune dânsul la dispoziţie, sau să intru în cadrele armatei, aşa cum a făcut-o Tătărescu, Ghelmegeanu şi alţii, care erau ameninţaţi cu lichidarea.

I-am răspuns lui Cristescu, că nu-mi surâde câtuşi de puţin să plec în străinătate. Nu am fonduri în afară, iar să trăiesc pe spinarea prietenilor nu voiesc. Am însă greutăţi cu armata. Eu fiind invalid de război din primul război mondial, nu mai figurez în cadrele armatei. Cristescu mi-a răspuns că generalul Iacobici, şeful Marelui Stat Major poate soluţiona această problemă.

Pe generalul Iacobici îl cunoşteam de pe când era maior şi locotenent-colonel din casa generalului Domăşneanu, aşa că nu era nici o problemă să recurg la el. M-am prezentat în audienţă, m-a primit bine, cu multă simpatie şi m-a repartizat ca translator în cadrul Marelui Stat Major, pentru limbile germană şi maghiară. Mi-a spus să-mi fac uniformă şi să mă prezint imediat la Marele Stat Major.

Soarta a decis altfel. Întorcându-mă la hotel, chiar în hol îl întâlnesc pe bunul meu prieten generalul Dragalina, care căuta pe un cunoscut la hotel. I-am spus pe scurt despre ce este vorba şi că voi lucra la Marele Stat Major. Dragalina mi-a ripostat prompt. ,,Nu vei lucra la Marele Stat Major, ci vei merge cu mine la Braşov, unde comand Corpul VI Armată. Aranjez eu cu Iacobici să te repartizeze la mine, vei locui la mine, am locuinţă mare de 6 camere, în care stau singur cu Eliza şi vei lucra la Biroul II, mai ales că tu cunoşti bine Braşovul şi regiunea, în plus cunoşti problemele actuale politice." De fapt în decurs de o oră cauza a fost aranjată şi eu am fost repartizat la Corpul VI Armată.

Era problema uniformei. Dragalina mi-a spus că stăm 3 zile în Bucureşti. Deci dacă am un croitor cunoscut, nu-i problemă ca să-mi facă în trei zile o uniformă şi un palton. Zis şi făcut. Am plecat la croitorul meu să aranjez treaba. Şi aci un mic intermezzo. În faţa cafenelei ,,Capşa", întâlnesc pe un om, pe care nu l-am văzut din şcoală. Nu eram nici colegi, nici prieteni. Îl chema Şchiopon şi era din Caransebeş. Omul la necaz se lipeşte de oricine pe care îl crede binevoitor şi înţelegător. În împrejurări normale poate ne salutam cu Şchiopon, schimbam eventual o frază şi îmi continuam drumul. În starea mea sufletească în care mă aflam, m-am bucurat şi de această întâlnire. Din vorbă în vorbă i-am spus lui Şchiopon de necazul meu. Acesta îmi spune foarte calm: ,,Păcat să-ţi faci cheltuieli cu uniforma. Aceştia nu stau mult la conducere. Cei ce prin sânge s-au ridicat, prin sânge vor pleca între 21-24 ianuarie". Când spunea Şchiopon aceste cuvinte era tocmai 28 decembrie. M-am uitat mirat la cunoscutul meu, mi-am adus aminte că şi în şcoală era puţin curios, nu i-am răspuns nimic, i-am strâns mâna şi am plecat la croitor să-mi comand uniforma. Am uitat cu totul de ciudăţenia lui Şchiopon şi doar în ziua de 21 ianuarie mi-am adus aminte de profeţia lui. După ani de zile am aflat că Şchiopon este un personaj important, o autoritate în cercurile spiritiste. Nu m-am ocupat cu aceste probleme oculte, nu mă pricep, dar o amintesc ca o curiozitate. În ziua de 21 ianuarie 1941 a început rebeliunea legionară şi în ziua de 24 ianuarie a luat sfârşit.

Revelionul l-am făcut la Braşov în cerc restrâns familial, cu familia Dragalina. După aceea mi-am început activitatea la comandament, unde făceam mai mult serviciul de translator. În oraş nu ieşeam singur niciodată. O măsură de precauţiune de prisos. Legionarii din Timişoara nu ştiau unde am dispărut. M-au căutat la Banloc, crezând că sunt ascuns de regina Elisabeta. M-au căutat la Caransebeş, în credinţa că m-am refugiat la episcopul Lăzărescu, nimeni nici s-a gândit că eu puteam fi la Braşov, la Dragalina. În seara zilei de 20 ianuarie Dragalina mă întreabă dacă n-aş avea

chef să-l însoțesc a doua zi dimineață la Făgăraș. La Centrul de instrucție din Făgăraș au fost în acea zi convocați toți comandanții de mari unități, cu șefii lor de stat major, pentru a fi puși la curent cu armele noi ce se întrebuințau în războiul care era în curs și noua tactică. Ședința era prezidată de generalul Iacobici, șeful Marelui Stat Major. Acesta văzându-mă a râs una bună, salutând pe cel mai tânăr ,,locotenent".

În acea zi de 21 ianuarie era zăpadă mare și frig. Eu nu eram echipat pentru teren. Generalul Iacobici mi-a zis să rămân la Centrul de instrucție, care se afla la marginea orașului dinspre comuna Mândra.

Aici trebuie să amintesc, că în ziua de 21 ianuarie plecarea s-a făcut cu un automobil la orele 5 dimineața. În mașină era generalul Dragalina, colonelul Dimitriu, șeful de stat major și subsemnatul. La plecare i-a înmânat generalului o telegramă sosită în cursul nopții. În telegramă, ministrul armatei îndruma Comandamentul să ia măsuri urgente, pentru a împiedica eventuale tulburări, care ar putea să izbucnească în cursul zilelor care urmează. Se îndrumă comandanții ca în nici un caz să nu se întrebuințeze armele și să nu se tragă în eventuali turbulenți. Generalul a dispus pe loc, ca vrednicul său colaborator Dimitriu să coboare din mașină, să rămână pe loc, pentru a lua măsurile cuvenite. Așa că la Făgăraș ne-am deplasat numai noi doi.

Pe la orele 9,30 sună telefonul. Colonelul Dimitriu de la Brașov îmi comunică că cete de legionari colindă orașul. Au ocupat prefectura județului și chestura poliției, și au dezarmat patrulele de soldați, luându-le armele. Muncitorii de la uzinele ,,Malaxa" din Tohan au năvălit în oraș cu sutele și produc dezordini. Mai remarca colonelul Dimitriu că Regimentul 82 Infanterie, care se afla în garnizoană în Brașov, aparține Corpului V Armată din Buzău și nu este supus corpului nostru. Și ei au primit ordin să nu tragă în legionari orice s-ar întâmpla. I-am promis lui Dimitriu că voi căuta să-l informez pe Dragalina, trimițând un raport scris cu o ordonanță. N-au trecut nici 10 minute de la convorbirea cu Dimitriu și telefonul sună din nou. De astă dată se prezintă ministerul armatei și ordonă ca generalii Florescu, Stoenescu, Glogojanu și încă vreo doi, imediat să se întoarcă la comandamentele lor.

La aceasta mi-am îmbrăcat paltonul și am plecat eu personal pe câmpul de exerciții. Mă descurcam greu, în ținută de oraș, cu pantaloni lungi și ghete simple. Cel dintâi care m-a întâmpinat a fost un general scund și grăsun. Când m-a văzut înotând prin zăpadă, a explodat în râs și mi-a zis: ,,Dar tu de unde ai răsărit în costum de bal pe zăpada aceasta?" I-am relatat ordinul primit din partea ministerului, rugându-l să mă pună în legătură cu generalul Iacobici, pentru a-i putea comunica. ,,Eu sunt

generalul Glogojanu" mi-a răspuns şi voi aviza imediat pe Iacobici. (Bietul Glogojanu a comandat o divizie în faţa Odessei. S-a aflat în clădirea comandamentului când a fost aruncat în aer cu o bombă, pierind acolo).

La repezeală a venit şi Iacobici, căruia i-am comunicat ordinul ministerului şi i-am spus şi cele aflate de la colonelul Dimitriu. Imediat a dat ordin să înceteze lucrările şi toată lumea să se adune la comandament. Cerând legătura telefonică cu ministerul, nu a mai obţinut-o. Oficiul telegrafic din Făgăraş a fost ocupat de câţiva legionari, care nu mai permiteau funcţionarea oficiului. S-a dat ordin pe loc, ca toţi cei prezenţi să se întoarcă imediat la locurile de comandă. Se punea întrebarea simplă, cum ne întoarcem noi la Braşov? Dacă toate autorităţile au fost ocupate de legionari, sigur că sunt păzite şi intrările în oraş. În cazul acesta noi doi cu şoferul, sigur cădem în mâna hoardelor nedisciplinate legionare, capabile de orice mârşăvie. Iacobici ne-a oferit să ne ducă cu trenul lui special cu care a venit la Făgăraş. Cum întoarcerea trenului la Bucureşti a fost programată pentru ora 6 seara, neputându-se modifica itinerarul, am fost nevoiţi să ne petrecem vremea până seara în Făgăraş. De altfel, rebeliunea din Făgăraş a fost soluţionată la repezeală de un colonel a cărui nume nu mi-l amintesc şi care deţinea locul de prefect.

Noaptea târziu am sosit cu trenul special în Braşov. Nu am coborât în staţia Bartolomeu, ci la halta zisă ,,Târgului", care era foarte aproape de Comandamentul Corpului. Am picat la comandament când nu ne aştepta nimeni. Am aflat o stare dezolantă. Legionarii stăpâneau şi îşi făceau de cap. Acţionau fără plan, fără un scop precis. Doar că exercitau puterea, fără să ştie în ce scop.

Dragalina în miez de noapte, însoţit de o ordonanţă a plecat la sediul prefecturii. Prefectul era un om de înţelegere, pe care îl stăpâneau cei cu gura mare. Era un bigot, care în fiecare zi participa la slujba divină de la biserica romano-catolică. Pe la orele 3 dimineaţa s-a întors generalul. Eu n-am închis ochii, l-am aşteptat cu multă curiozitate. Mi-a spus, că a căzut de acord cu prefectul, în sensul că toate armele luate de la militari vor fi restituite şi în viitor nu vor mai ataca unităţile militare. Această latură îl interesa pe general şi aceasta a aranjat-o.

După o noapte nedormită, abia s-a făcut de ziuă, mă aflam în birou. Ordonanţa de serviciu îmi comunică, că doi legionari doresc să vorbească cu domnul general. I-am poftit la mine. Pe unul din ei îl cunoşteam, era

doctorul Pușcariu, fiul savantului Sextil Pușcariu[419], celălalt era însoțitorul lui, al cărui nume nu l-am reținut și nici nu mă interesa.

Pușcariu cu carabina pe umeri îmi comunică foarte rigid și autoritar, că dorește să vorbească cu generalul, pentru a-i aduce la cunoștință o hotărâre importantă din partea conducerii județene a legionarilor. L-am sculat pe Dragalina, care după un sfert de oră a apărut în birou. Pușcariu îngâmfat îi comunică, că conducerea legionară nu este de acord cu pactul încheiat cu prefectul și își rezervă dreptul de a acționa mai departe cum va crede de cuviință. Generalul cu regret a luat act de acest mesaj.

După cum am arătat, Corpul VI Armată comandat de Dragalina, care după dictatul de la Viena a fost mutat din Cluj la Brașov, nu avea trupe în localitate. Unitățile corpului erau în Turda, Alba Iulia, Sebeș Alba, Deva etc. Generalul a luat legătura cu Comandamentul regimentului din Alba Iulia și a cerut să-i fie trimise la Brașov două companii motorizate, Acestea pe la ora mesei au intrat în Brașov. Legionarii au atacat unitatea și au dezarmat-o, știind bine, că aceștia nu au voie să tragă. Atunci generalul a recurs la altă măsură. Pe frontiera nou trasată, care se afla la circa 20 km de Brașov, era plasată o divizie de infanterie. A cerut ca un regiment să fie trimis la Brașov, care să stea la dispoziția corpului. Spre înserat a și intrat Regimentul 2 Infanterie ,,Râmnicu Vâlcea", comandat de colonelul Enescu.

Legionarii, care știau că nu se trage în ei, au atacat căruțele cu provizia regimentului. Ei au concentrat o sumedenie de oameni din provincie, dar nu s-au gândit că acestora trebuie să și se dea de mâncare. În acest scop au atacat coloana care transporta proviantul regimentului. Nu s-au gândit, că regimentul vine de pe frontieră și nu a primit nici un fel de ordin, care reglementa atitudinea față de legionarii rebeli. Comandantul de batalion, maiorul Popescu, știa un lucru. Dacă este unitatea atacată de oricine ilegal, se apără și trage. În consecință a ordonat ca să se tragă în legionarii atacanți. După întâia salvă au rămas 6 morți și mai mulți răniți pe teren, iar ceilalți au luat-o la fugă, încât nu a mai fost nevoie să se tragă în ei. Acest act categoric al armatei a băgat puțin respect și spaimă în legionari, care s-au retras în cuiburile lor. Sosirea regimentului 2 Infanterie în garnizoană a mai calmat spiritele brașovenilor.

---

[419] Sextil Pușcariu (1877-1948), filolog cu o pregătire europeană obținută la Leipzig, Paris, Viena. Profesor la universitățile din Cernăuți și Cluj. La înființarea universității din acest oraș a fost ales primul ei rector. A participat la Unirea Bucovinei cu Țara îndeplinind atribuții de conducere. A fost delegat la Liga Națiunilor. Din 1914, a fost membru activ al Academiei Române, care l-a însărcinat cu redactarea Dicționarului. Autor a două volume de memorii: *Călare pe două veacuri*, Editura pentru Literatură, București, 1968, și *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978.

La cină s-au comentat pe larg cele întâmplate, dându-se dreptate maiorului Popescu. După mâncare, generalul Dragalina s-a aşezat la biroul lui cu un teanc de hârtii rămase nerezolvate, în ultimele două zile, adâncindu-se în muncă. Eu cu doamna Dragalina, în cealaltă cameră, ne-am aşezat la un ,,écarte", ascultând în acelaşi timp ştirile de la Radio. Staţia de radio ,,România Mare" care se afla la Bod, la 12 km de Braşov, era în mâinile legionarilor şi natural comunica ştirile favorabile lor şi natural transmitea cântările legionare binecunoscute. Deodată auzim că se spune textual: ,,Generalul Dragalina în fruntea trupelor care compun Corpul VI Armată este în drum spre Bucureşti. Generalul este cunoscut simpatizant al legionarilor, şi vine în ajutorul nostru". Ştirea se repetă mereu. L-am chemat repede pe generalul, care lucra în papuci şi halat de casă la birou, să asculte şi să ia cunoştinţă şi el, că e simpatizant legionar şi că în fruntea trupelor mărşăluieşte spre Bucureşti.

Dragalina enervat, a cerut legătura cu Bucureştiul şi a cerut ministerului armatei să îi comunice lui Antonescu, că ştirea este mincinoasă şi totodată imposibilă, el neavând trupe în Braşov. N-a trecut nici o oră şi vine ordinul generalului Antonescu, să se ceară concursul trupelor din Braşov, din ordinul său, şi cu focuri de tun să fie distrus postul de emisie Bod.

Am rămas stupefiaţi ascultând acest ordin. Înainte cu câteva zile vizitasem cu doamna Dragalina postul de emisie Bod şi am admirat instalaţiile moderne ale staţiei. Ne dădeam seama că distrugerea staţiei va avea repercusiuni dezastruoase în opinia publică. Eram în plin război. Staţia nu se putea reface nicicum. Instalaţia a costat o sumă imensă, de care nu se ţinea seama.

I-am sugerat generalului să recurgă la o altă stratagemă. Să trimită un batalion al Regimentului 2 Infanterie, acela comandat de maiorul Popescu să încerce să ocupe staţie, sau să taie curentul electric. Când am fost înainte cu câteva zile acolo, mi s-a arătat, că instalaţia de energie electrică se afla cam la 1 km de staţie. Deci s-ar fi putut, ca ocupând instalaţia cu generatorul electric, să fie adus la tăcere postul de emisie.

Dragalina a chemat la repezeală pe colonelul Enescu şi după o consfătuire de ¼ oră, s-a ajuns la hotărârea, că colonelul Enescu în persoană conduce unitatea şi va încerca să ocupe uzina electrică, sau eventual staţiunea. Va lua cu sine şi o baterie de artilerie, dacă nu reuşeşte stratagema, va bombarda postul.

Pe la ora 5 dimineaţa colonelul Enescu s-a întors din expediţie si a raportat generalului, că expediţia s-a încheiat cu un succes desăvârşit. Când colonelul Enescu cu trupa a ajuns la uzina electrică, mecanicul s-a bucurat

nespus și a spus colonelului, că dânsul se angajează să întrerupă curentul. Cei din stație vor rămâne în întuneric total și nu se vor descurca. Spunea că pe acoperișul stației au o sumedenie de mitraliere și arme automate, luate de la M.O.N.T. (apărarea pasivă) a diferitelor întreprinderi. Norocul că toată adunătura de haimanale, care stăpânesc stația, nu știu să le întrebuințeze.

Zis și făcut. Curentul a fost întrerupt. Trupa s-a apropiat de stație și un subofițer cu voce puternică a strigat, în decurs de 5 minute toți cei ce se află în stație, cu mâinile ridicate să coboare și să părăsească clădirea. În caz contrar se va trage în ei și vor avea de suportat consecințele. N-au trecut nici 3 minute și vreo 60 de haimanale care se aflau în edificiu, cu mâinile ridicate se înșiruiau în fața colonelului.

După ce stațiunea a fost predată direcțiunii, s-a lăsat un pluton de pază și restul s-a înapoiat la Brașov, aducând cu ei și pe ,,eroii" care ocupaseră cu 2 zile înainte stația.

La orele opt, postul a intrat în funcțiune, și în loc de lozinca ,,Garda, Căpitanul" care a urlat 2 zile s-a auzit din nou acordurile cunoscute ale ,,Pe-al nostru steag e scris unire". Ziua de 23 ianuarie a trecut într-o tensiune nervoasă de neînchipuit, dar fără nici un eveniment mai remarcabil. Doar câteva cocoane exaltate, legionare notorii, cu câțiva derbedei au devastat tutungeriile din oraș, împărțind țigări legionarilor și au ,,colectat" alimente pentru cei veniți din afară. Ziua de 24 ianuarie a adus clarificarea. În orele de dimineață a sosit telegrama lui Antonescu cu ordinul ,,până la orele 16 d.m. restabiliți ordinea cu orice mijloace".

Generalul a luat contactul cu conducerea legionarilor, sfătuindu-i la atitudine cumpătată și serioasă. Le-a cerut ca până la ora 15 d.m. să evacueze toate clădirile publice ocupate și să restituie armele luate de la armată. Răspunsul a fost negativ.

La orele 15 ½ generalul Dragalina în fruntea Regimentului 2 Infanterie, având și 2 baterii de artilerie, în coloană de marș a plecat spre prefectură. Eu l-am rugat ca să rămână la comandament și să încredințeze această sarcină colonelului Enescu. Nici n-a voit să audă de așa ceva. Temerar ca tatăl său, a pornit el personal. Până la prefectură nu s-a întâmplat nimic. În momentul când a intrat pe poarta prefecturii, a pornit țăcănitura unei mitraliere, postată în clădirea de vizavi, clădire în roșu, care avea să fie Casa Armatei din Brașov. Generalul ajunse sub poartă. A fost nimerit mortal ordonanța sa, un caporal care mergea în spatele lui și maiorul Jipa de la Biroul II.

În acel moment au început împușcăturile din ambele părți. Natural în câteva minute situația a fost clarificată de către armată. Cel care a tras din clădirea în curs de construcție, studentul de la Academia Comercială, pe

nume Herbei, originar din Săvârşin, era mort cu capul pe mitralieră. Mai multe victime, morţi şi răniţi din populaţia civilă, public gură cască de pe stradă, care privea doar la desfăşurarea evenimentelor. Legionarii au tras cu o mitralieră în centrala telefonică, care săptămâni de zile nu a funcţionat. Între cei prinşi cu arma în mână şi arestaţi se afla şi un locotenent de vânători de munte de la Predeal. Acesta din arest a solicitat o audienţă generalului, pentru a-i comunica lucruri importante. S-a ordonat aducerea lui. Adus în biroul generalului, unde mă aflam şi eu, locotenentul a cerut să fie lăsat între patru ochi cu generalul. Dragalina foarte neprecaut, ne-a cerut să trecem în biroul alăturat. Unuia dintre ofiţeri nu i-a plăcut deloc chestiunea şi s-a întors înapoi. L-a văzut pe locotenent, că îi pune în faţă generalului nişte documente oarecare, iar mâna dreaptă o ţine în buzunarul pantalonilor. Ofiţerul îl apucă de mâna dreaptă pe locotenent, care ţinea revolverul încărcat cu piedica ridicată. Dacă întârzia un minut, acel nemernic îl împuşca pe Dragalina.

La Timişoara lucrurile nu au degenerat în halul celor de la Braşov. Sediul principal al legionarilor a fost la Teatrul Naţional. Generalul comandant a dovedit o atitudine cât se poate de conciliantă şi să nu zic altfel faţă de legionari. După telegrama primită de a lămuri situaţia, în loc să ia măsuri în consecinţă, s-a adresat comandamentului armatei germane din localitate. Un căpitan german cu un pluton de soldaţi s-a prezentat în faţa teatrului, a chemat la sine pe un delegat al legionarilor şi le-a ordonat ca în decurs de 15 minute să evacueze clădirea şi să se împrăştie.

Au coborât la dânsul căpeteniile din clădire să-l convingă pe căpitan că ei sunt aliaţii şi prietenii Germaniei şi nu este decât o neînţelegere la mijloc. Neamţul impasibil le-a replicat doar atât: ,,mai aveţi 8 minute, dacă nu plecaţi veţi suporta consecinţele". N-au trecut cele 15 minute şi eroii cu revolverele în mână, cântând ,,Garda, Căpitanul", în hohotele asistenţei a părăsit clădirea. Aşa s-a terminat acest episod lamentabil al rebeliunii legionare.

Căpeteniile legionare au reuşit să fugă, lăsând aici persoanele de categoria a II-a şi a III-a care au plătit oalele sparte.

Cu ziua de 1 februarie am dezbrăcat şi eu uniforma militară, gândindu-mă la cuvintele enigmatice ale lui Şchiopon; ,,nu-ţi face uniformă, nu te băga în cheltuieli, cei ce s-au ridicat prin sânge, prin sânge vor pieri între 21-24 ianuarie".

În fine, după aproape trei ani de absenţă, am revenit şi eu la biroul meu de avocat, reluându-mi meseria.

Trebuie să mai amintesc un episod din perioada petrecută la Braşov. După trasarea frontierei noi în Ardeal, s-a format o comisie mixtă pentru

soluționarea conflictelor de frontieră și a cauzelor iscate în legătură cu trasarea noii linii. Comisia era compusă din locotenet-colonelul Dehmel, german, profesor de geografie la o școală militară și căpitanul Passanizi, italian. Pe lângă ei era atașat din partea noastră căpitanul Popescu de la Marele Stat Major. Comisia s-a prezentat la generalul Dragalina, cerându-i concursul în caz că se vor ivi conflicte(nu s-a ivit nici unul). Această comisie petrecea jumătate din lună în Ungaria și jumătate în România. Ungurii, după metoda lor au căutat să capteze bunăvoința acestei comisii, făcându-le cadouri prețioase, ținându-i în petreceri și invitații pe la aristocrații lor etc. Dehmel pe lângă germană, mai înțelegea și ceva franțuzească. În schimb Passanizi nu știa decât italienește, și foarte puțin franțuzește. Delegatul nostru Popescu vorbea franțuzește, doar atât cât a învățat la școală. Vă închipuiți cum se înțelegea această comisie, a cărei limbă oficială era germana.

Generalul m-a rugat să mă ocup eu de cei doi ofițeri, mai ales că vorbesc bine germana și binișor franceza. M-am împiedicat în primul rând de tratamentul și întreținerea comisiei. Popescu mi-a comunicat că nu avea fonduri la dispoziție. Deconta costul camerelor de la hotel și mesele pe baza facturilor. Încolo nici un ban. Benzina și uleiul pentru mașina comisiei se cerea de la unitatea militară cea mai apropiată. În cazul de față de la Comandamentul Corpului VI Armată.

Dragalina neavând acasă gospodăria pusă la punct, nu putea oferi o masă așa cum se cerea. A invitat comisia la o cină la ,,Aro", la care a mai fost invitat și colonelul Dimitriu, căpitanul Popescu, maior Jipa, șeful Biroului II și subsemnatul. Natural a cerut să se servească o cină de primă calitate, cum s-a și servit, cu vinuri de Târnave și cu șampanie. Dragalina nu era băutor. Cei doi membrii ai comisiei ajunși la băutură bună s-au ambalat destul de bine, mai ales că era întâia masă îmbelșugată ce li s-a servit în România. Adevărații consumatori însă au fost ofițerii noștri, care au întrecut limita. Căpitanul Popescu s-a îmbătat într-un hal nepermis. La plată, nota prezentată, conținea o sumă care făcea un sfert din solda lunară a generalului. Natural așa nu se putea merge înainte. Dar comisia trebuia tratată. S-a apelat la autoritățile locale. Prefectul, profesor de meserie, nu știa ce să facă, cum să procedeze. S-a adresat Ministerului de Interne, de unde nu venea nici un răspuns. Prefectul de capul lui nu făcea nimic, și mai ales nu punea fonduri la dispoziție. Și atunci a rămas sarcina în spinarea mea. Eu am luat de acasă o sumă destul de frumușică. Făceam eu tratații din buzunarul meu, lipsindu-mă de ofițerii noștri. Dragalina nu avea timp să vină decât foarte rar la mesele noastre.

Am reuşit să mă împrietenesc cu cei doi ofiţeri. Dehmel îmi făcea aluzii spunând că are hărţi ale Transilvaniei făcute cu mare precizie şi o colecţie mai veche de hărţi din secolele XVIII şi XIX, pe care le-ar vinde foarte bucuros.

L-am rugat pe Dragalina să comunice ministerului chestiunea. Hărţile ar fi fost folositoare pentru Muzeul Militar, dar mai ales dacă s-ar da un preţ bun pe ele, am putea câştiga pe seama noastră bunăvoinţa acestui ofiţer, care ar putea să ne facă servicii reale. Natural ministerul nu l-a învrednicit pe Dragalina cu nici un răspuns. Aveau alte probleme.

La sfârşitul lunii ianuarie Comandamentul Corpului VI Armată a fost mutat la Timişoara. Înainte de plecare, am pus pe cei doi membrii ai comisiei în legătură cu câţiva membri distinşi şi de suflet din societatea braşoveană, care s-au ocupat de ei, i-au invitat în societate la mese, şi au făcut ceea ce trebuia să facă autorităţile. În societatea braşoveană s-a nimerit şi o doamnă de origine italiană, aşa că şi Passanizi avea cu cine să vorbească.

În primăvară m-am trezit cu comisia la Timişoara. Au avut un caz de frontieră la Ciumeghiu, în Bihor. Căpitanul Popescu la insistenţa lui Dragalina a fost schimbat şi le-a fost ataşat colonelul Coltofeanu, din statul major, fost coleg de clasă cu mine la liceul din de la Braşov, căruia Dehmel şi Passanizi i-au vorbit de mine. Fiind aproape de Timişoara s-au repezit până la mine să mă vadă.

Aci puteam de astă dată să-i tratez din plin. Au stat cinci zile în petreceri la Timişoara. Eram prieten bun cu consulul italian din localitate Paolo de Michelis, care l-a lămurit în sens bun pe Passanizi, care nu prea era la curent cu treburile de pe aici. Rezultatul şi influenţa lui Michelis asupra lui Passanizi s-a văzut în vara anului 1943, când Mussolini a fost debarcat şi ofiţerii şi funcţionarii diplomatici trebuiau să se declare dacă se alătură lui Mussolini sau regelui. Cei ce s-au declarat pentru rege au fost imediat repatriaţi în Italia. Passanizi s-a declarat pentru rege, aşa că i-a încetat imediat delegaţia în comisie şi trebuia să se întoarcă în Italia. Căpitanul, între timp avansat maior, a predat toată arhiva comisiei colonelului Coltofeanu pentru a fi predată guvernului român. A fost un gest frumos din partea lui Passanizi. Din această arhivă s-au lămurit multe lucruri curioase.

La Timişoara mi-am reluat activitatea de avocat şi am refăcut vechile prietenii. Trebuie să amintesc aici un prieten foarte bun, care a fost Paolo de Michelis, consulul italian, căsătorit cu o englezoaică, Irma Sanders. La 30 august 1940 în timpul dictatului de la Viena, Michelis era consul italian în Cluj. În Timişoara era numai consul onorific, nu de carieră. Michelis şi mai ales doamna Michelis, care se împrietenise cu societatea românească de la

Cluj, cu ocazia dictatului a avut câteva manifestări filoromâneşti foarte categorice. Autorităţile maghiare nou instituite nu au văzut cu ochi buni atitudinea familiei Michelis şi au cerut să fie revocat. Cum consulatul de la Cluj era pentru Transilvania, şi Clujul nu mai aparţinea Transilvaniei româneşti, a fost mutat la Timişoara. Prietenii români din Cluj l-au îndrumat pe Michelis ca la Timişoara să mă caute pe mine. Aşa am ajuns în legătură cu un om care mi-a fost foarte drag şi care a fost un bun prieten al românilor.

L-am cunoscut şi pe tatăl lui Paolo, pe Giuseppe de Michelis, ca pregătire medic, dar care a fost şi el în diplomaţie, ambasador. A ieşit la pensie având calitatea de delegat al Italiei la Liga Naţiunilor în Geneva, pe lângă departamentul muncii. La data când l-am cunoscut, în vara anului 1941 era senator pe viaţă şi preşedintele Institutului Corporaţiunilor.

Am fost şi eu invitat la Roma, unde am petrecut luna ianuarie din anul 1942, fiind oaspete în casa familiei Michelis. Aci am avut o privire în culisele politicii italiene. Pe tânărul de Michelis l-am înţeles. Era influenţat de soţie, o englezoaică tenace, om tânăr cu o inteligenţă remarcabilă care vedea realitatea şi în consecinţă era un adversar aproape pe faţă al regimului şi mai ales al politicii practicată de Mussolini.

Ceea ce m-a mirat însă a fost atitudinea bătrânului Michelis. Era în acel moment senator pe viaţă şi preşedintele corporatismului pe care se baza toată structura politică fascistă. Era mai mult decât un ministru activ. Era una din puţinele personalităţi care aveau autonomie. În Italia era lipsă mare de benzină şi ulei şi mai era şi război. Se puteau număra pe degete persoanele care dispuneau de automobil şi care primeau benzina necesară, natural cu multă zgârcenie.

Din prima zi în discuţia situaţiei politice pe care am avut-o cu bătrânul, în care voia să afle părerea mea, a trebuit să constat că aveam de a face cu un duşman categoric al fascismului şi a lui Mussolini. Critica foarte documentat viaţa politică din Italia. Susţinea cu dârzenie principiile democratice. Mi-a spus că în tinereţe a făcut şi ziaristică. Pentru atitudinea sa democrată şi antidinastică a trebuit să părăsească ţara. A petrecut mai mulţi ani în Elveţia unde a practicat medicina şi numai după 1900. când a venit pe tron Victor Emanuel al II-lea, cu vederi mai liberale, s-a întors în Italia şi a intrat în diplomaţie. Era un adversar neîmpăcat al fascismului şi hitlerismului. Îmi spunea că majoritatea oamenilor vechi din politica italiană împărtăşesc vederile lui, rămân însă pe loc, ca să nu lunece de tot conducerea în mâna unor aventurieri fascişti, nepricepuţi şi fără simţ de patriotism. Îmi spunea că chiar unii dintre miniştrii activi nu sunt de acord

cu politica lui Mussolini. Conducătorul acestora era considerat contele Grandi[420].

Într-o bună zi îmi arată o carte voluminoasă întitulată Transilvania. Ce zici de cele cuprinse în acest volum. Cu curiozitate deschid volumul şi văd că este redactată de Budapesta, scrisă în limba italiană, iar în loc de prefaţă era o declaraţie semnată de o seamă de academicieni şi profesori universitari maghiari, care declarau pe cuvântul lor de savanţi, că tot ce se cuprinde în această carte constituie purul adevăr.

Emoţionat şi nerăbdător răsfoiesc cartea şi ce constat? Da cuprindea adevărul – după concepţia istorică a lor. Dar în carte era pur şi simplu totul omis ce le era nefavorabil. Statisticile erau date numai pentru populaţia din oraşe. Ori se ştie că în oraşe populaţia românească era foarte redusă. Toate funcţiile publice erau ocupate de unguri, sau minoritari maghiarizaţi, mai răi decât ungurii. Industria ş comerţul era în mâna evreimii, care erau mai mari şovinişti decât ungurii. Distinşii savanţi se fereau să se ocupe şi cu populaţia şi instituţiile de la ţară, care formau 75% din totalul populaţiei. În felul acesta era uşor să seduci oamenii care nu cunoşteau situaţia reală.

Am combătut cu vehemenţă cele cuprinse în această lucrare tendenţioasă, arătând că realitatea se prezintă cu totul altfel. La cele spuse de mine, bătrânul îmi răspunde, bene, bene, dar voi de ce nu combateţi această propagandă bazată pe fals? Vă bazaţi pe dreptul vostru. Dar voi de unde vă cunoaşteţi starea de fapt care domină la voi. Cei mici îi cunosc pe cei mari, în schimb cei mari nu-i prea cunosc pe cei mici. Gândeşte-te numai la şcoală. Un elev din clase inferioare îi cunoaşte pe cei mai mari din clasele superioare. Cei din clasele superioare nu îi cunosc pe cei mici. De unde voiţi voi ca noi să cunoaştem stările reale din Transilvania. Dumneata de exemplu cunoşti exact şi în amănunt istoria şi stările din Piemont? Ori nu-i aşa că Piemontul este ceva mai mare şi mai important decât Transilvania?

La masa pe care o voi da în onoarea dumitale la clubul local ,,Scachi" va fi prezent şi ministrul culturii Del Giudice. Acesta a fost în tinereţe secretarul meu, pe care eu l-am lansat în politică. Îmi este devotat şi ascultă de mine. Invită-l la voi în ţară să ţină o conferinţă – este profesor universitar, şi cu această ocazie puteţi să-i arătaţi adevărul.

I-am spus bătrânului că eu în acel moment sunt persoană particulară, sunt director de bancă şi n-am nici o calitate să invit pe cineva.

---

[420] Dino Grandi s-a născut în anul 1895. Conte, om politic italian, a fost unul dintre fruntaşii mişcării fasciste, ministru la externe al Italiei între 1929-1932, s-a distanţat de Mussolini. Dino Grandi a colaborat cu grupul care a înlăturat de la putere pe Mussolini şi în 1943 a fost condamnat la moarte. După 1947 a trăit în exil în Portugalia, Spania, Brazilia.

Bătrânul îmi răspunde: ,,D-ta desigur că faci parte dintr-o asociație culturală. Invită-l în numele acestei asociații să țină a conferință. Garantez că dânsul va merge, iar autoritățile D-voastră îl vor primi cu toate onorurile cuvenite unui membru al guvernului italian".

Așa am făcut. L-am invitat pe del Giudice să vină la Timișoara, să țină o conferință în cadrul Institutului Social, conferințe care se țineau în amfiteatrul Politehnicii, în fiecare zi de marți, la ora 18.

La sfârșitul primăverii, în luna mai 1942, mă avizează consulul că Del Giudice vine să țină conferință la Timișoara. I-am făcut o primire grandioasă și conferința s-a ținut în sala Teatrului Național în fața unui public numeros, cu un succes enorm. După conferință s-a dat un banchet de 300 persoane în sala mare de la Casa Armatei.

Bătrânul de Michelis a avut dreptate. Guvernul român s-a sesizat și l-a invitat pe Del Giudice la București, unde de asemenea a ținut o conferință despre raporturile italo-române din trecutul istoric. Aproape două săptămâni a durat vizita în București. A fost purtat Giudice de la munte până la mare și a fost sărbătorit cu mult fast.

După terminarea vizitei din București oaspeții s-au întors la Timișoara. Înainte de plecare Michelis îmi spune că ministrul ar dori să ia masa numai cu mine, episcopul Lăzărescu și cu el, cu Michelis. La masă să nu fie invita nimeni, nici dintre autorități și nici anturajul lui care îl însoțește.

La masa aranjată la Episcopie în patru, Giudice ne spune: ,,Sunt de două săptămâni în România. Am fost purtat în toate părțile și sărbătorit cum nu mă așteptam. Dar în acest timp, nimeni n-a căutat să mă lămurească asupra situației Transilvaniei. Aș vrea ca până deseară, la plecare să cunosc problema, să știu de ce am venit.

Ne-am așezat la masă și timp de 5-6 ore am desecat, cum am putut mai bine, întreagă situația Transilvaniei. Omul a plecat cu un teanc de reviste, hărți și date, mulțumit de rezultat. L-am lămurit că la Roma mai poate să se documenteze la ,,Institutul de Istorie al României" și ,,Societatea Amicii României" întemeiată de contele Volpi, căruia i s-a trimis material destul de mult.

Șederea lui Michelis la Timișoara n-a durat mult. El, mai moderat, în schimb Irma, soția, pe față făcea o politică antigermană. Cu ocazia ocupării Singaporelui de către trupele japoneze, consulul german a organizat o mare serbare, la care a invitat autoritățile civile și militare și în primul rând consulii aliați, cu soțiile.

Paolo natural nu putea refuza invitația și s-a dus. Pe Irma n-a fost chip să o convingă să meargă. În acea seară Irma a venit la mine la cină și

mi-a declarat-o ferm, că ea ca englezoaică, oricare ar fi consecinţele, nu poate să se ducă la serbare, unde se preamăreşte o victorie, o biruinţă împotriva ţării sale. Rezultatul a fost că după două săptămâni Paolo de Michelis a fost rechemat în Ministerul de Externe la Roma. În iarna anului 1942-1943 a mai venit pentru o vizită de 10 zile, la vânătoare în Timişoara. După căderea lui Mussolini a făcut o carieră mare. A ajuns ambasador ca şi tatăl său. Reprezentantul Italiei în mai multe ţări din lume.

Şi-a terminat cariera în calitate de director al Secţiei acordurilor externe din Ministerul de Externe şi a ieşit la pensie la începutul anului 1975. În 1972 cu ocazia acordului comercial încheiat între România şi Italia l-a însoţit pe ministrul de externe italian la Bucureşti. Am rămas cu el în corespondenţă foarte cordială.

Avocatura nu am exercitat-o timp mai lung. După căderea de la putere a legionarilor, în viaţa economică a Banatului haosul era deplin. Antonescu şi-a format guvernul din generali. La Ministerul de Finanţe generalul Stoenescu, la Ministerul Economiei Naţionale generalul Potopeanu. Antonescu se credea a toate ştiutor, şi în fond ştia foarte, dar foarte puţin. Nu-şi putea închipui omul, ca un general care comandă o divizie sau un corp de armată de ce nu ar putea conduce cu competenţă un minister de finanţe, de agricultură sau oricare altul.

Legionarii în scurta lor domnie, s-au apucat de românizarea industriilor şi a comerţului. Au pus ochii pe cea mai mare bancă din Timişoara, care era ,,Banca Timişoarei pentru comerţ şi industrie", care avea cel mai formidabil palat din Timişoara, p-ţa Sf. Gheorghe, azi Vasile Roită (în care se află diferitele instituţii, direcţia de arte şi cultură etc.).Această bancă, care a fost condusă de familia Szana şi care avea cointeresări la o sumedenie de întreprinderi, conta ca un bastion evreiesc al Timişoarei. După moartea lui Sigismund Szana a fost adus la conducere, cu un contract foarte oneros, un domn Heller, de la ,,Magyar Bank" din Budapesta, care deţinea 14% din acţiunile băncii. Cercetând situaţia băncii mai de aproape s-a constatat, că majoritatea acţiunilor la bancă o deţine ,,Banque Suisse" din Zürich şi ,,Schöller Bank" din Viena, care nici măcar nu erau evreieşti şi ,,Magyar Bank" din Budapesta, care era evreiască şi avea mandat din partea celorlalte două bănci să conducă ,,Banca Timişoarei". Interesându-se mai de aproape la cele două bănci din străinătate, legionarii au aflat, că cele două institute străine bucuros ar vinde acţiunile în valoarea nominală, natural cu condiţia să primească contravaloarea în valuta respectivă. ,,Magyar Bank" nu s-a arătat dispusă să-şi vândă acţiunile. Organizaţia locală a intervenit la guvern, reuşind să-i convingă pe cei din Bucureşti să le pună la dispoziţie fondurile necesare prin Ministerul

Finanţelor. Tranzacţia s-a efectuat şi Ministerul de Finanţe a câştigat majoritatea acţiunilor. S-au mai cumpărat şi câteva pachete de acţiuni, de la timişorenii evrei şi neevrei, care văzând situaţia, au căutat să scape de acţiuni.

Cea dintâi măsură a fost luată prin numirea, în calitate de director general, a lui Ion Veverca, legionar de frunte, care pe atunci era asistent la Academia Comercială din Bucureşti şi scria articole de specialitate economică în presa partidului. A urmat schimbarea consiliului de administraţie, numindu-se unul compus din legionari şi simpatizanţi legionari. Rezultatul a fost, că clientela băncii în 95% evreiască şi-a lichidat afacerile în curs şi a trecut la alte bănci, ca ,,Banca Românească", ,,Banca de Credit", ,,Banca Comercială" etc. În momentul când s-a declanşat rebeliunea, cam la două luni de la preluarea băncii, banca a rămas virtual fără clienţi, iar depunătorii îşi scoteau banii pentru a-i plasa la alte bănci.

În luna martie, la început, mă trezesc, că sunt invitat la prefectură de d-l general Stoenescu, ministrul finanţelor, aflat în Timişoara pentru soluţionarea problemei băncii. Pe general l-am cunoscut când eram concentrat la Dragalina, foarte fugitiv şi l-am revăzut la Făgăraş, când cu chestia Iacobici.

D-l general îmi cere scuze că nu a venit dânsul la mine, ci m-a invitat la prefectură. Fără ocolişuri ridică problema ,,Băncii Timişoarei". Îmi spune că d-l general Dragalina şi de la inspectorul industrial Faur, a aflat, că eu de mulţi ani activez pe tărâm bancar. I-am spus că de fapt din anul 1922, deci de aproape 20 ani fac parte din Consiliul de administraţie al ,,Băncii Centrale Bănăţene" şi conduc oficiul juridic al acestei bănci, precum şi sucursala ,,Băncii Albina".

Generalul Stoenescu îmi arată situaţia precară în care a ajuns ,,Banca Timişoarei", unde în momentul de faţă acţionarul majoritar este statul român. Pentru redresarea băncii este nevoie, ca la conducere să vină oameni pricepuţi şi cu suprafaţă, oameni în care lumea să aibă încredere şi să revină la bancă. S-au gândit la mine şi la Alexandru Marta, fost prim-preşedinte al Curţii de Apel şi rezident regal. Ar urma să compunem un nou consiliu de administraţie format din oameni cunoscuţi publicului şi de încredere. Ne asigură că vom avea concursul larg al ,,Băncii Naţionale", care va delega un funcţionar superior al său, în speţă pe domnul Cioran în consiliul de administraţie.

I-am explicat, că eu lucrez de 20 ani la o altă bancă, mai mică şi mai puţin importantă, unde însă am interese, fiind unul dintre importanţii acţionari ai băncii. Mi-am arătat toată rezerva în ce priveşte pe Marta. Eu îl cunosc bine de ani de zile şi mă bucur de prietenia şi aprecierea lui. După

câte îl cunosc pe Marta, nu va accepta să intre in consiliul de administraţie şi să accepte chiar locul de preşedinte. În tot cazul am cerut un răgaz de gândire de 24 ore, în care timp urmează să mă consfătuiesc cu Marta.

Alexandru Marta nici nu voia să audă de o arate combinaţie. Avea 72 ani, în viaţa lui nu s-a ocupat de chestiuni economice, acum la bătrâneţe nu-i ardea de aşa ceva, mai ales în condiţiile date. A doua zi i-am comunicat domnului general refuzul nostru categoric, lucru care l-a enervat pe Stoenescu în cel mai înalt grad.

Ne-a făcut reproşuri amare, afirmând că sabotăm regimul, că nu avem simţ patriotic, că lăsăm să se prăpădească o instituţie economică atât de importantă, ajunsă în mâini româneşti. A arătat rolul extraordinar pe care îl va avea banca în viitor pe tărâmul românizării vieţii economice etc. A mers până la ameninţări, care nu ne-au impresionat de loc. Gândindu-mă că de fapt este vorba de cel mai mare institut financiar din Transilvania, mai mare decât ,,Albina", am considerat în final, că nu am dreptul să refuz concursul meu, sfătuindu-l şi pe Alexandru Marta să accepte misiunea.

Am format un consiliu nou de administraţie din persoane cu suprafaţă şi oameni de nădejde. Spre surpriza noastră omul Băncii Naţionale, domnul Cioran a refuzat să accepte. N-am dat nici o importanţă faptului, decât atunci când am constatat, că Banca Naţională nu ne acordă concursul scontat. A trebuit să aflăm că cei de la bancă erau jigniţi, că ministrul de finanţe nu le-a încredinţat lor redresarea băncii, ci au recurs la oameni din afară. Odată intraţi în horă am mers înainte. Veverca în curând a fost mobilizat, aşa că consiliul de administraţie m-a încredinţat pe mine cu conducerea băncii, în calitate de administrator delegat, mai apoi a trebuit să mă transform în director general.

După un an plin de greutăţi, am reuşit să aducem banca la linia de plutire, iar în anul 1947, ultimul bilanţ înainte de lichidarea băncilor, al nostru să fie cel mai frumos bilanţ dintre toate băncile din ţară.

Apropo de Veverca. A mers cu armata pe frontul rusesc unde a căzut prizonier la ruşi, în luptele din Caucaz. În anul 1944 toamna s-a întors în ţară fiind unul din primii redactori ai ziarului ,,Scânteia". La Timişoara n-a mai venit niciodată, nici măcar în vizită. A decedat prematur.

În tot timpul războiului şi în epoca de după război, până în anul 1948, luna februarie, când am părăsit banca, am fost ocupat cu treburile băncii şi ale întreprinderilor afiliate, aşa că n-am avut timp să mă ocup de altceva.

La Banloc mă duceam destul de des şi natural dădeam tot concursul pentru bunul mers. Cei doi angajaţi inginerul Voichiţa şi intendentul Ruga,

doi oameni capabili, activi şi de o cinste exemplară, au ridicat nivelul agricol şi economic al moşiei, că putea fi exemplu pentru oricine.

Regina Elisabeta în tot timpul războiului n-a plecat pe nici o zi din Banloc. În zilele de după 23 august aviaţia germană a bombardat şi avariat destul de serios palatul regal. Mihai şi-a strămutat reşedinţa în palatul Elisabeta de lângă Arcul de Triumf. Acesta a fost un motiv temeinic, ca Elisabeta să nu părăsească Banlocul, unde se simţea bine şi nu dorea să vadă pe nimeni.

În memoriile Simonei Lahovari şi ale lui Argetoianu, publicate în ,,Magazinul istoric" am aflat câteva observări nu prea măgulitoare pentru Elisabeta. Ambele cu totul neîntemeiate. De Argetoianu nu mă mir de loc. N-a ştiut şi n-a voit să ştie omul niciodată ce este omenia. O face pe Elisabeta lacomă de bani. Dar nu spune, că datorită ei a ajuns preşedinte de consiliu de administraţie la Societăţii ,,Banloc", fabrică de cauciuc din Floreşti, de unde încasa tantieme grase. Iar Simona Lahovari venea să stea în vizită la Banloc, unde măgulea în fel şi chip pe Elisabeta, pentru ca apoi să o muşte.

Este adevărat că Elisabeta nu se bucura de loc de vizitele dese şi lungi ale doamnelor de la Curte. Cu o ocaziune mi-a şi spus-o: ,,Nu-mi plac babele. Un singur lucru mă doare, că o dată o să ajung şi eu babă". A murit înainte de a ajunge babă adevărată.

În tot timpul războiului, în era antonesciană, viaţa politică a stagnat. Se mai agitau unii şi alţii care nu se puteau resemna şi voiau cu orice preţ să se evidenţieze. Dacă nu puteau să activeze partidele, s-a făcut o asociaţie nouă, ,,Societatea Româno-germană". Aici s-au cuibărit aceia care credeau că Germania va câştiga războiul.

Un episod interesant, întâmplat în anul 1940, prin luna februarie. Bunul meu prieten Viorel Tilea, pe atunci ambasador la Londra, m-a avizat printr-o scrisoare, că doreşte să facă o vizită acasă, după moartea mamei sale, la a cărei înmormântare nu a putut lua parte. M-a rugat să-l aştept la frontieră la Jimbolia, pentru a-l pune la curent cu dedesubturile politicii din ţară, cu care el a întrerupt contactul din toamna anului 1938, când a fost numit la Londra.

L-am aşteptat la frontieră. Până la Timişoara ,,Simplonul" făcea doar 35 minute. Natural că în acest scurt timp n-am putut să-i spun prea multe. În consecinţă ne-am hotărât să-l însoţesc mai departe, până la Caransebeş sau Herculane, pentru a avea timpul necesar de discuţii. Ruta a durat până la Turnu Severin. Am căutat să-l pun la curent cu cele întâmplate, mai ales după asasinarea lui Armand Călinescu.

După ce am terminat discuţiile referitoare la situaţia internă, am trecut la cea externă, unde voiam să fiu eu pus la curent. Natural tema principală a fost războiul în curs şi situaţia de pe fronturi. Era înainte de ocuparea Franţei, Belgiei şi a Olandei.

Tilea era foarte îngrijorat de situaţia dată. Susţinea, că aliaţii, Anglia şi Franţa nu sunt pregătiţi să facă faţă Germaniei, care s-a pregătit temeinic şi sistematic pentru acest război.

I-am povestit şi eu ce ştiam, şi mai ales atitudinea germanilor din ţară. I-am narat o discuţie a mea cu un tânăr hitlerist, care avea un rol foarte important în organizaţia de partid şi care călătorea foarte des în Germania, de unde venea cu instrucţiunile necesare. Discuţiile noastre erau natural în contradictoriu. El susţinea cu tărie, că Germania va câştiga războiul şi va pune stăpânire pe Europa. Îl combăteam, arătând că un război nu se câştigă numai cu armele, pe câmpul de luptă. Şi în războiul prim mondial Germania a avut victorii considerabile, dar s-a prăbuşit economiceşte. Este o zicală germană, care zice: ,,Geld regiert die Welt" (,,Banul diriguieşte lumea"). Ori Hitler bani nu are, deci e sortit în final să piardă războiul.

La care hitleristul meu îmi răspunde spre stupoarea mea foarte categoric. Bani avem. Avem lire, avem franci şi dacă trebuie vom avea dolari în cantitate suficientă. În definitiv, cele mai multe bănci naţionale îşi achiziţionează hârtia pentru bani de la noi. Deci hârtia nu-i problemă. Desenul şi mai puţin. Banca naţională a Germaniei îşi are specialiştii săi, care sunt în stare să tipărească orice bancnote. Scopul scuză mijloacele. În război este permis orice în dauna adversarului. Nu vom avea nici un scrupul să tipărim bancnote de ale adversarilor în cantităţi suficiente, pentru a putea achiziţiona material de război.

Pe Tilea l-a surprins şi stupefiat acest cinism. Nu voia să creadă că este adevărat. Eu care în vremea aceea eram om de bancă şi cunoşteam bine mentalitatea germană, eram dispus să cred, că neamţul meu a grăit adevărul.

În luna mai 1970 spre marea mirare primesc o scrisoare de la Tilea din Londra, în care îmi scrie următoarele: ,,În prezent îşi redactează memoriile. Pentru cele de natură de politică externă are editor. În continuare îmi spune, că în anul 1940, după întoarcerea sa din România, i-a comunicat atât prim ministrului Chamberlain, cât şi secretarului de stat de la Externe cele auzite de la mine. Nu a fost luat în serios. Pentru ca după un an de zile, Banca Naţională a Angliei, să constate, că piaţa Elveţiei, Suediei şi în S.U.A. sunt inundate de lire sterline şi franci francezi. Falsificări perfecte, doar că după serii s-a putut constata falsul, şi anume s-a stabilit, că bancnote cu aceeaşi serie, adică dublă, se află în circulaţie. Neputând deosebi bancnotele false de cele bune, Banca Angliei refuză acceptarea şi

schimbarea bancnotelor de lire sterline din străinătate. La această dată nu mai era prim ministru Chamberlain, ci Churchill[421]. Natural că acum au crezut pe Tilea şi i-au cerut informaţii mai detaliate, pe care nu le putea da.

I-am răspuns lui Tilea, că eu regret nu-i pot comunica numele respectivului, care mi-a dat informaţiile. Adevărul este, că numitul mai este încă în viaţă. A fost un timp arestat. De ani de zile nu mai ştiu nimic de el. Comunicările mi le-a făcut confidenţial, între patru ochi. Oricând putea nega, că informaţia provenea de la el. Cert este însă că informaţia a fost exactă.

Mai trebuie să istorisesc o întâmplare petrecută în cursul celui de al doilea război mondial, mai exact în anul 1943.

Într-o seară târziu, mă sună la telefon chestorul poliţiei Traian Meseşan, un om devotat al meu, om de treabă şi bine pregătit. Mă roagă să-l primesc, căci are să-mi ceară urgent un sfat. Natural l-am poftit să vină. În scurt timp soseşte Meseşan şi spune următoarele: ,,Poliţia armatei germane a prins o persoană, la care au găsit documente foarte importante, provenite de la un emisar al lui Draja Mihailovici[422], prin care se dau anumite îndrumări sârbilor din Banat, în speţă lui Namanja Kostič, fiul vicarului sârbesc Slobodan Kostič. Nemanja Kostič, care a făcut Liceul ,,Diaconovici Loga" din Timişoara, după ce a terminat o academie de comerţ în Vest, s-a stabilit în Belgrad, unde a ajuns secretarul general a Camerei de Comerţ Româno-Iugoslavă. După ocuparea Iugoslaviei de către germani, în 1941, Kostič cu soţia şi o fiică de 1 an au venit la Timişoara la părinţi.

După cele afirmate de poliţia germană, sârbii din Banatul românesc s-au constituit într-o asociaţie revoluţionară contra statului român şi contra armatei germane, făcând cauză comună cu partizani colonelului Draja Mihailovici. Primesc arme şi muniţii din Iugoslavia şi au format în Banat unităţi paramilitare. La curierul capturat au găsit îndrumări precise în acest sens. Se cerea arestarea lui Nemanja Kostič, a tatălui său, împreună cu aproximativ 50-60 personalităţi sârbeşti în majoritate preoţi, subalterni de-ai vicarului Slobodan Kostič.

Meseşan a căutat să câştige timp pentru a se consulta cu mine. I-am recomandat să răspundă nemţilor, că dânsul nu poate primi ordine de la un

[421] Winston Spencer Churchill (1874-1965), om politic englez care a influenţat politica europeană a timpului său, a fost unul dintre artizanii victoriei Coaliţiei antihitleriste. Şef al Partidului Conservator a fost ales prim-ministru al Angliei în 1940, a rămas statornic în convingerea că victoria nu îi va scăpa. După război a fost un vizionar în privinţa Cortinei de fier, dar şi om politic lucid care a văzut limitele istorice ale totalitarismului rus.

[422] Draja Mihailovici (1893-1946) a fost comandantul cetnicilor. Sub raport politic a avut orientare profascistă.

organ străin. Cum în război ne aflăm în stare de asediu, să se adreseze organelor militare, în speţă Comandamentului Corpului VI Armată, pentru a da dispoziţii.

Natural între timp şi Kostič cu ai săi au aflat ceva care era suspect şi au căutat să nimicească materialul compromiţător. Cu toate acestea în ziua următoare, când s-a procedat la arestări, s-au aflat dovezi cât se poate de grave.

Au fost arestate 60 persoane şi trimise în faţa Curţii Marţiale pentru conspirare împotriva statului român şi înaltă trădare.

Fiind arestat atât fiul Namanja, cât şi tatăl Slobodan Kostič, vicarul, familia s-a adresat mie, rugându-mă să le iau apărarea. Cu toate că în acel timp nu făceam avocatură activă, eram directorul general al Băncii Timişoarei, nu-i puteam refuza, fiind în raporturi familiare foarte bune cu dânşii.

Când am ajuns la vorbitor şi am stat de vorbă cu acuzaţii – toţi mi-au dat procură – şi mai ales după ce am citit şi dosarul, am rămas aiurit. Roman fantastic, de aventuri în toată accepţia cuvântului.

Starea de fapt era următoarea. Într-o bună zi s-a prezentat la Kostič un individ, care s-a prezentat ca maiorul Ristici, din armata de partizani a lui Draja Mihailovici. Acesta i-a descris în culori sumbre situaţia sârbilor din Banat. Partea din Voivodina, înainte cu câteva luni a fost cedată de către Hitler ungurilor. Aceştia cu ocazia ocupării teritoriilor luate în primire, au organizat nişte masacre îngrozitoare. Numai în Novi Sad au omorât 300 de sârbi. Le-a spus celor de aici, că ungurii solicită de la Hitler şi Banatul întreg. Deci îi aşteaptă o soartă îngrozitoare. De aceea va fi bine să se organizeze populaţia sârbească milităreşte, urmând să primească arme de la Draja Mihailovici. Cu organizarea a fost încredinţat tânărul Nemanja Kostič, împreună cu un sârb în retragere, al cărui nume îmi scapă din vedere.

Nemanja a apelat la tatăl său, vicarul sârbilor din Banatul românesc. Acesta a convocat la o consfătuire pe toţi fruntaşii sârbi din acest colţ de ţară şi în primul rând pe preoţii săi subalterni, care au răspuns sută la sută la acest apel.

În conferinţa amintită au hotărât să se organizeze milităreşte. Comandament, stat major, secţia de operaţii, de aprovizionare, depozit de arme etc. Sigur această schemă de organizare a ieşit din capul colonelului, pe care popii şi cei 8-10 fruntaşi sârbi au acceptat fără rezerve. Contactul dintre Draja şi cei din Timişoara urma să fie menţinut prin curier. Despre toate cele hotărâte natural s-a redactat un proces verbal în toată rânduiala. Azi, în perspectiva celor 33 ani trecuţi, nu miră naivitatea popilor – ei erau 80% din conspiratori -, ci a colonelului şi a lui Nemanja. Puteau prea bine

să-şi dea seama, că Draja nu putea avea armament şi muniţie suficientă pentru partizanii săi, nicicum să mai dea şi altora. Nu ştiu cum şi-au închipuit transportul armelor şi al muniţiilor. Căile ferate din Iugoslavia erau conduse şi controlate de germani. Căile ferate române erau sub control militar, dat fiind starea de război. Şoselele erau controlate atât de germani cât şi de români.

Dovezile de nevinovăţie fiind clare şi concludente s-a ordonat arestarea şi dare în judecată a participanţilor la complot. Familia Kostič a apelat la mine să preiau apărarea arestaţilor. Natura, cauza şi acuzarea fiind una şi aceeaşi pentru toţi acuzaţii, am preluat apărarea întregului lot. Doar unul sau doi şi-au angajat avocaţi.

Din studierea dosarului nu m-am putut lămuri câtuşi de puţin. O sfântă naivitate!. Toţi susţineau sus şi tare, că organizarea s-a făcut contra ungurilor. În închisoare nefiind separaţi, arestaţii se aflau în camere comune, natural că s-au înţeles asupra apărării.

La dezbatere cei 60 acuzaţi ocupau aproape întreaga sală de şedinţe. Apărarea la unison. Între acuzaţi se afla şi starețul Mănăstirii Bezdin, cu numele de Savici, om în vârstă de 85 ani. Cu un entuziasm senil şi-a asumat răspunderea faptei şi cu un ton ridicat a declarat, că în apărare faţă de unguri şi el a luat arma în mână.

Curtea Marţială din materialul documentar şi-a făcut convingerea că are de a face cu un grup de naivi şi că toată mişcarea a fost ceva neserios şi mai ales nepericulos pentru stat. Deşi acuza era grea şi aplicarea strictă a legii putea duce la cea mai grea pedeapsă, cu moartea, Curtea Marţială a condamnat pe cei doi inculpaţi principali Nemanja Kostič şi colonelul la 5 ani închisoare, iar pe toţi ceilalţi la 3 ani închisoare. După două luni de zile au fost graţiaţi de regele Mihai şi puşi în libertate. Doar lui Kostič şi colonelului li s-a fixat domiciliul obligatoriu în Craiova.

Pe când procedura era în curs, s-au prezentat la Curtea marţială două dube germane de la Comandamentul Armatei Germane din Belgrad, cu o adresă oficială în care se cerea extrădarea arestaţilor.

Evident procuratura militară a cerut îndrumări de la Ministerul de Război din Bucureşti. În 2-3 ore a venit răspunsul lui Antonescu clar şi precis. Acuzaţii sunt toţi cetăţeni români, infracţiunea s-a comis pe teritoriul românesc. Deci nu este nici un titlu de drept pentru extrădarea inculpaţilor. Se menţiona, că în Germania sunt adăpostiţi legionarii lui Horia Sima, acuzaţi de crime, care nu sunt extrădaţi. Cererea se respinge categoric.

De fapt ce se întâmplase. Cum am amintit mai sus, Hitler a cerut guvernului lui Antonescu să intre şi să ocupe Banatul iugoslav. Antonescu a fost de acord. Trenurile şi poşta română comunicau până la Panciova şi

Zrenianin. Era fixată şi ora H când urma să intre trupele române, care erau pe frontieră. La ordinul categoric al regelui, s-a revenit asupra dispoziţiilor date, trenurile şi poşta au fost revocate şi armata n-a mai întrat în Banatul iugoslav.

Ce se întâmplase totuşi? Nemţilor nu le-a convenit refuzul românilor de a ocupa Banatul iugoslav. Gestapo-ul a încercat să sape o prăpastie între sârbi şi români, pentru care motiv a înscenat această farsă cu conspiraţia popilor sârbi. La moment dat, când ar fi luat contururi concrete, ar fi dezvăluit-o, scontând că o Curte Marţială în asemenea cazuri şi bazată pe dovezi concrete, trebuie să pronunţe pedepse capitale. Evident aceasta ar fi înrăutăţit în mod vădit relaţiile dintre români şi sârbi.

Gestapo-ul a făcut o omisiune. Nu a pus la curent cu această afacere şi poliţia armatei germane (Feldpolizei) care la capturarea curierului lui Ristici, a declanşat arestarea şi procesul sârbilor. Dacă la cererea nemţilor inculpaţii sârbi ar fi fost extrădaţi, odată trecuţi frontiera cu toată siguranţa ar fi fost lichidaţi. Aşa s-a terminat conspiraţia sârbească din anul 1943. Dosarul se află în arhiva Tribunalului Militar din acel an.

Eu personal, drept onorar pentru apărare, m-am ales cu un butoi de 200 litri vin roşu, din via de la Păuliş a Mânăstirii Bezdin. Singurul profitor.

LISTA CUVINTELOR ŞI EXPRESIILOR GERMANE

1. ,,Ablösul" – de la Ablösung = schimb (unitate de schimb).
2. ,,Abschnitt" = sector.
3. „botezul fucşilor" = în jargon studenţesc „botezul bobocilor" (al celor în primul an de studii). Din limba germană Fuchs = vulpe; are şi sens de „boboc" (în primul an de studii).
4. „cost şi cvartir" = masă şi casă.
5. „ Dreiundvierzig" = patruzeci şi trei.
6. „Einjährig Freiwilligen" = voluntari cu durata de un an.
7. „Einjährig Freiwilligen Zugführer" = voluntar cu durata de un an – comandant de pluton.
8. „Fassung" = aici cu sensul de „bunuri"(ţigări).
9. „Feldmarschal-leutenant" = general-locotenent.
10. „Für leichte Hilfsdienst geeignet" = apt pentru serviciu auxiliar uşor".
11. „Gegenangriff" = contraatac.
12. „Gotterhalte" = Cu noi este Dumnezeu (imnul naţional).
13. „Hausarrest"= arest la domiciliu.
14. „Hauptmann" = căpitan.
15. „Herr Hauptmann, Kadet Coriolan Băran stelt sich gehorsamst vor" = „Domnule căpitan, cadetul Coriolan Băran se prezintă cu respect".
16. „Hilfsplatz" = post(punct) de ajutor.
17. „Höffer Bericht" = comunicatul lui Hoffer.
18. „ Hohe Worte" = la „Vorbe mari".
19. „ Jägerhorn" = este denumirea unei cafenele din Budapesta: ,,Cornul vânătorilor".
20. „Kaisertreu" = fidel împăratului.
21. „Karl Truppenkreutz" = este denumirea unei melodii militare emise de Karol: „Crucea lui Karol pentru trupă".
22. „Kirchengang" = mers la biserică.
23. „Königgrätz" = oraş în Boemia, unde s-a dat bătălia din 1866 între Austria şi Prusia, soldată cu înfrângerea Austriei.
24. „K.u.K." = „Kaiserlich und Königlich"=cezaro-crăiesc(imperial-regesc).
25. „Landsmann" = compatriot.
26. „Landwehrul", de la „Landwehr" = miliţie, armată teritorială.
27. „Leben und leben lassen" = expresie cu sensul ,,trăieşte, dar lasă şi pe altul să trăiască".
28. „Maschinengewehr" = mitralieră.

29. „Maschinengewehr schwartzlose” = mitralieră neagră de exerciţiu.
30. „Oberleutnant” = locotenent(major).
31. „Oberstleutnant” = locotenent(colonel).
32. „Offener Befehl” = ordin deschis (ordin de serviciu).
33. „Ordnung” =ordine.
34. „Personal Sammelstelle” = loc de adunare a personalului.
35. „Platz Kommando” = comenduirea pieţii.
36. „Rangälter” = mai vechi în grad.
37. „Retablierung” = refacere, restabilire.
38. „Sanitäts-Leutnant” = sublocotenent sanitar.
39. ,,Spanische Reuter” = călăreţ spaniol.
40. „Stabskompanie” = companie de cartier general.
41. „Tagesbefehl” = ordin de zi.
42. „Untauglich” adj. = inapt serviciu militar.
43. „Vergattung” = adunare a trupei.
44. „ Verköstigung Station” = staţie/punct de alimentare.
45. „Was für ein Landsmann bist du Rumäner? Ich bin ein Tschehe, aber Kaisertreu” = „Ce fel de compatriot eşti tu, românule? Eu sunt un ceh, dar fidel împăratului.”
46. „Ziehharmonica” = armonică, acordeon.
47. „Zugführer” = comandant de pluton (de regulă având gradul de plutonier).

INDICE DE NUME

A

Adam, Gheorghe, 224, 228, 229, 234, 241, 251, 353
Agârbiceanu, Ion, 85, 114
Albani, Tiron, 194
Albu, Cornel, 19
Alevra, general, 272
Alexa, Augustin, 361
Alexandru, rege al Iugoslaviei, 307
Alexici, Gheorghe, 98, 101, 148, 171, 184
Ancuşa, Romul, 315
Andrássy, Gyula, 303, 322, 323
Andrássy, Gyula jr., 323
Andraş, George, profesor, 264
Andreescu, Ion, preot, 23
Andrei, Petre, 351, 377, 388
Angelescu, Constantin, avocat, 256, 352
Anghelescu, Constantin, medic, 354, 379
Anghelescu, Costică, economist, 298
Antonescu, Ică (Mihai), 387
Antonescu, Ion, mareşal, 210, 218, 248, 284, 330, 333, 349, 350, 368, 372, 387, 396, 397, 418, 419, 421, 422, 428, 429, 436, 443, 444
Antonescu, Mihai (Ică), 387
Apáthi, Ştefan, profesor, 193
Apponyi, Albert, om politic maghiar, 29, 49, 75, 97, 153
Argeşeanu, Gheorghe, 246, 405, 406, 407, 412
Arz, general, 209
Augustin Alexa, 360
Averescu, Alexandru, general, 205, 213, 214, 222, 223, 230, 231, 232, 248, 255, 260, 262, 263, 264, 265, 291, 372, 374, 411, 418

B

Babescu, Victor, 35
Babeş, Vichentie, 364
Babeş, Victor, 26
Babeu, Zaharie, 29
Badoglio, Pietro, mareşal, 314
Balassa, colonel, 164, 165, 168, 169, 170
Baltă, Coriolan, primpretor, 224, 235, 300
Baltă, Moise, 15, 149
Banciu, Axente, profesor, 63, 78
Barbu, Ilie, plutonier, 123
Barbu, Romulus, voluntar, 33
Barbu, Vasile, ofiţer, 200
Barcianu, Lavinia, 114
Barczán, Endre (Bârsanu, Andrei) profesor, 52
Barthou, Louis, 307, 381
Bartoli, Mattero, profesor, 314

Bădescu, Iosif, episcop, 230, 314, 315
Bălan, Nicolae, mitropolit, 81, 82, 115, 243, 244, 246, 247, 248, 317
Bălaş, Dimitrie, 225
Băleanu, Ion, maior, 217, 219
Bănărescu, Gilbert, 361
Bănărescu, Marin, profesor, 361
Băran, Constantin, 41
Băran, Coriolan, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 18, 20, 27, 33, 36, 37, 38, 64, 74, 115, 124, 149, 183, 234, 332, 352, 388, 407, 422, 446
Băran, Pavel, 41
Băran, Petru, 6, 41, 50
Băran, Sofia, 6, 41
Băran, Şofronie, 50
Beck, Josef, ministru polonez, 402
Bejan, Cornel, 227
Bejan, Gavril, ofiţer, 22
Belu, Eugen, 366
Belu, Iuliu, student, 97
Benţia, ofiţer, 138, 219
Berthelot, Henri Mathias, general, 206
Bethlen, Ştefan, 391, 401
Bianu, Cornel, ofiţer, 290, 337
Bianu, Eugen, ofiţer, 291
Bichiceanu, Silviu, preot Nerău, 50, 54
Birăuţiu, Dimitrie, publicist, 43
Birtolon, Ani, fiica lui Ştefan Cicio-Pop, 20
Birtolon, Aurel, 367
Blaga, A., preot Beba-Veche, 53
Blaga, Iosif, profesor, 56, 72, 90
Blaga, Lucian, 4, 8, 35, 62, 63, 68, 70, 74, 83, 84, 86, 90
Blaga, Tit Liviu, profesor, 61, 63, 64, 68, 78, 83
Blank, Aristide, 214, 289, 340
Blaskovits, Francisc, 49, 357
Bob, Ilie, funcţionar, 224
Bocu, Sever, luptător naţional, 31, 32, 44, 85, 86, 205, 206, 224, 228, 241, 249, 252, 256, 257, 264, 271, 297, 298, 299, 300, 353, 375
Bodea, Dimitrie, ofiţer, 19
Bogdan, Alexandru, profesor, 57, 58, 61, 77, 113
Bogdan, Anton, 264
Bogdan, Ioan, profesor, 58, 113
Bogdan, Rică, 113, 115
Bogdan-Duică, Gheorghe, 8, 58, 62
Bogoevici, Ghenadie, 96
Boieriu, Ion, general, 207
Boilă, Zaharia, 337, 376
Bojiţă, Marius, 25
Bolcaş, Lucian, 14
Bolcaş, Nicolae, 22
Boldea, Pavel, preot, 106
Boleanţu, Valeriu, 225, 297, 298
Bologa, Miţi, 114
Bologa, Valeriu, profesor, 87
Bontescu, Victor, luptător naţional, 185, 222, 256, 260
Bornemisa, Sebastian, student, 14, 15, 44
Boroevici, general austriac, 33
Borzea, Simion, student, 15
Botici, Nicolae, învăţător, 29
Botiş, inginer, 326
Botiş, Teodor, profesor, 17
Bozianu Dimitrie, învăţător, 51

Branişte, Valeriu, publicist, 180, 181, 199, 252, 257, 258
Brătianu, Dinu, 354, 372, 377, 378
Brătianu, George, 292, 293, 294, 301, 302, 345, 372
Brătianu, Ion I. C., 223, 225, 226, 230, 238, 262, 265, 267, 316, 372
Brătianu, Vintilă, 236, 237, 267, 268, 269, 292, 294
Brânduşa, Sebastian, 187
Brediceanu, Caius, 249, 252, 256
Brediceanu, Tiberiu, compozitor, 67, 256
Brote, Eugen, publicist, 62, 150
Brudariu, Adrian, 340
Bucurescu, Teodor, învăţător, 203
Budeanu, Radu, inginer, 350
Budişteanu, Radu, 415
Budiu, Pavel, profesor, 69
Bugariu, Sever, 235, 300
Bumbac, Ioniţă, student, 15
Bunea, Ion, profesor, 61, 62
Buracu, Coriolan, preot, 29
Bürger, Ernest, 360
Buteanu, Aurel, 66, 337
Buzdugan, Gheorghe, regent, 255, 266, 267, 289, 308, 309

C

Caragiale, Ion Luca, 13, 14
Carol al II-lea, 37, 231, 244, 248, 258, 273, 279, 290, 307, 318, 332, 376, 397, 411
Carol al IV-lea, 209
Cădere, Victor, diplomat, 376, 397, 398
Călinescu, Armand, prim-ministru, 37, 245, 246, 256, 274, 278, 300, 304, 352, 370, 375, 377, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 391, 395, 400, 404, 405, 408, 410, 412, 413, 419, 422, 423, 440
Cărpinişan, Romul, profesor, 29, 32
Cătuneanu, Ion, profesor, 100
Cena, Nicolae, general bănăţean, 107
Cernea, Victor, ofiţer, 19, 20
Cernoievici, Arsenie, teolog sârb, 288
Cesianu, Dinu, diplomat, 290
Chamberlain, Arthur Neville, premier britanic, 381, 391, 440, 441
Chirculescu, N. D., ministru, 321
Chirilă, Traian, elev militar, 19, 20
Chiroiu, Vasile, deputat, 224, 228, 234, 236, 241, 251
Churchill, Winston Spencer, prim-ministru britanic, 381, 441
Ciano, Galeazzo, 307, 415, 417
Cigăreanu, Liviu, prefect, 234, 241, 280, 297, 300, 314, 351
Cihoschi, Henri, 280
Cinghiţă, Cornel, student, 29, 32
Cioban, Pompiliu, 264
Ciobanu, Virgil, preot militar, 102
Ciocan, Ion, 154
Ciordaş, Ion, 180
Ciorogariu, Roman, episcop, 21, 22, 26, 33, 43, 62, 85, 86, 198, 375
Cioroianu, Ştefan, preot, 203, 311
Ciortea, Aurel, profesor, 64

Ciplea, Petru, 22
Cirici, ministru iugoslav, 395, 396, 397
Ciugudeanu, Marius Z., voluntar, 33
Ciuhandu, Gheorghe, istoric, 17
Ciulei, Liviu, inginer, 319
Ciura, Alexandru, 44, 85
Ciurcu, Sterie, student, 15
Clemenceau, Georges, prim-ministru francez, 34, 381
Clodius, Karl, diplomat german, 389, 390
Clopoţel, Ion, publicist, 19, 87, 206
Colan, Nicolae, mitropolit, 4, 8, 67, 68, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 89, 245, 418
Colan, ofiţer, 108, 111, 114
Coltofeanu, colonel, 432
Comşa, Aurel, student, 22
Comşa, Dumitru, 198
Comşa, Gheorghe (Grigore), episcop, 101, 102, 317
Conrad von Hötzendorf, Franz, 130, 209
Constantinescu, Al., 244
Constantinescu, Mitiţă, 370, 371, 388, 410, 413
Coposu, Corneliu, 337
Corbuţ, I., 22
Cornăţeanu, Nicolae, 388
Cosma, Aurel, ministru, 27, 223, 224, 233, 234, 236, 243, 251, 353
Cosma, Lucia, 66, 219
Cosma, Nerva Traian, student, 21, 25, 26
Cosma, Partenie, economist, 13, 220, 232
Cosma, Tani, 232
Costăchescu, Neculai, ministru, 279, 352
Coste, Iuliu, 233, 283, 301
Coste, Nestor, student, 21
Cotruş, Aron, poet, 8, 32, 87
Crainic, Nicihifor, profesor, 284, 316
Crăciun, George, 53, 235
Crăciun, Gheorghe, 53, 229
Cristea, Miron, patriarh, 13, 29, 82, 152, 181, 197, 203, 243, 245, 246, 266, 267, 370, 376, 377, 379, 386, 405
Cristescu, Eugen, 423, 424
Cristescu, Tita, 319
Crişan, Ascaniu, 14, 15
Crişan, Gheorghe, 180
Csáky, I., 417
Csernode, Ian, 48
Csiki, Gergely, preot, 52
Cuza, Alexandru, om politic, 294, 345, 346, 350, 372, 374, 375, 376, 377, 379, 385, 388, 413
Cvetković, D., 401

D

d'Esperey, Franchet, 188, 189
Daladier, Eduard, premier francez, 381
Damian, Vasile, preot, 18, 154, 156, 177, 178, 185
Dan, Petre, 13, 16
Dan, Sever, 156, 180, 252, 256, 351, 390
David, Octavian, publicist, 249
Dăianu, Elie, publicist, 13
Dărăbanţ, Ion, judecător, 258, 259

Deák, Francisc, om politic, 104, 105, 179
Debu, Vasile, preot, 20
Dejeu, Aurel, student, 22
Demetrovici, inginer, 328
Desseffy, episcop, 45
Dezső, Ábráhám, 193
Dezsö, Bokányi, 193
Diamandi, Constantin, diplomat, 213
Diaz, general, 33
Dima, Gheorghe, 57, 61, 63, 65, 66, 67, 70, 77, 88, 112, 117, 160, 171
Dima, Pandele, profesor, 61, 63, 68
Dima, Pantelimon, profesor, 61
Dimitriu, colonel, 425, 426, 431
Doboşan, Ion, primar, 248, 264
Dobrin, Gheorghe, avocat, 219, 252, 276
Doda, Traian, 107
Dogaru, Vasile, 92, 108
Domăşneanu, Gheorghe, general, 4, 8, 107, 169, 170, 208, 209, 210, 217, 234, 240, 243, 256, 280, 281, 300, 351, 424
Dragalina, Corneliu, general, 30, 227, 303, 316, 397, 416, 417, 420, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 437
Dragalina, Elena, 420
Dragalina, Ion, general, 227
Dragomir, Silviu, profesor, 91, 247, 256, 264, 388, 395, 406
Dragoş, Ion, 150
Drăgoi, Ioan, profesor, 396
Drăgoi, Sabin, 366
Duca, Ion Gh., om politic, 222, 294, 300, 317, 320, 347, 354, 405
Dudaş, Vasile, 31, 34
Dudulescu, Gheorghe, student, 21
Dumitrescu, prefect, 393

E

Economu, Virgil, colonel, 216
Eftimiu, Victor, scriitor, 285
Elena, Regină, 290, 291, 333, 419
Elisabeta, regina Greciei, 37, 154, 178, 287, 322, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 407, 410, 425, 439
Eminescu, Mihai, poet național, 15, 57, 267, 333
Enescu, colonel, 427, 429
Enescu, Duțu, 108
Enescu, Vlad, 92
Eötvös, Iosif, 104, 105
Erdélyi, Ion, 156, 157, 171, 177, 186, 197
Esca, Aurel, 15
Evuțianu, Sabin, profesor, 13, 14, 37

F

Fehér, Anton, consilier, 275
Feier, Constantin, 74, 76, 80, 89, 92, 115
Felea, Victor, profesor, 20
Filip, Augustin, student, 22
Flammarion, Camille, 84
Fleşeriu, Petru, 53, 187
Flondor, George, rezident regal al Bucovinei, 245
Florescu, I. Th., ministru, 239
Flueraş, Ion, 185, 204, 205

Folescu, George, 66, 67
Fornade, Dan, 25
Fotoc, P., inginer, 123, 124
Franco, Francisco, 244
Frenţiu, Valeriu, episcop, Lugoj, 95, 198
Fumor, Eremie, plugar din Nerău, 50
Fumor, Pavel, plugar din Nerău, 50, 312

G

Gabriel, Iosif, publicist, 359
Gafencu, Grigore, om politic, 256, 352, 377, 378, 388, 392, 394, 396, 399, 400, 402, 413
Gambetta, Leon, 189
Garoflid, Constantin, 231, 265
Gaşpar, Mihai, 248
Găvănescu, general, 210
Gârda, George, ofiţer, 23, 88, 90
Georgevici, Lucian, 199, 228, 240, 241
Ghelmegeanu, Mihai, 256, 274, 285, 351, 377, 378, 388, 403, 404, 413, 423
Ghenadie, Ilie, prefect, 420, 421, 423
Gheorghe, Crişan, 20, 180, 193
Gheorghiu-Dej Gheorghe, om politic, 335, 372
Ghibu, Onisifor, 8, 31, 63
Ghica, Dimitrie, 293
Ghica, Emeric, funcţionar, 224
Gigurtu, Ion, premier, 248, 350, 414, 415, 418, 420, 421
Giudice, Del, ministru italian, 435
Giurescu, Constantin C., profesor, 301
Glattfelder, Iuliu, episcop, 49
Goga, Eugen, 375
Goga, Octavian, 3, 8, 35, 44, 84, 85, 86, 87, 181, 199, 205, 206, 222, 229, 231, 232, 244, 248, 251, 256, 260, 263, 294, 316, 350, 352, 372, 374, 375, 376, 377, 379, 385, 386, 387, 388, 403

H

Hacha, preşedinte ceh, 399
Hadfi, general, 164, 168
Hadik, Ianos, 144
Halifax, Edward, lord, 391, 392, 401
Halipa, Pan, ministru, 352
Hamsea, Augustin, 102
Hanzu, Ion, general, 192, 208, 212, 382
Hatvani, ofiţer, 150
Haţieganu, Emil, 256, 257, 373
Haţieganu, Iuliu, medic, 260
Henţiu, Gheorghe, voluntar, 33
Herzog, Anton, învăţător, 44
Hitler, Adolf, 330, 347, 350, 356, 374, 376, 380, 381, 385, 388, 389, 390, 400, 401, 402, 403, 413, 414, 415, 416, 420, 421, 440, 442, 444
Hock, János, 359
Hodza, Milan, 257
Höffer, general, 93, 129, 130, 446
Hold, om politic rutean, 318, 319, 399, 400
Hommenau-Orendi, Victor, 49
Horthy, M., 390
Hory, diplomat maghiar, 416, 420
Hossu, Iuliu, 181, 198, 203

Hotăran, Victor, publicist, 19
Hulea, Ovidiu, profesor, 9, 10, 18, 183, 185
Hurmuzachi, Alecu, luptător naţional, 15

I

Iacob, Lazăr, profesor, 17
Iacobici, Iosif, general, 106, 210, 218, 276, 424, 425, 426, 437
Iamandi, Victor, 388, 404, 406
Iancu, Alexandru, primpretor Ciacova, 225, 235, 298, 300, 305
Iancu, Cornel, avocat, 370
Iancu, Gh., 199
Iercan, Nerva, student, 18, 21, 22, 26
Ilcuşu, Ion, general, 405, 408
Ileana, de Habsburg, 333, 334, 335, 336
Ilieşiu, Nicolae, profesor, 229
Iliţescu, Dănilă, învăţător, 22
Imbroane, Avram, deputat, 205, 227, 230, 316, 317
Imbroane, Nicolae, 205, 223, 227
Ioaniţescu, D. R., 256, 352
Ionescu, Iuliu, primpretor, 225
Ionescu, Nae, 374
Ionescu, Petru, director ministerial, 77, 78
Ionescu, Take, ministru, 222, 223, 230, 231, 232, 233, 239, 253, 262, 279
Iorga, Nicolae, istoric, 6, 13, 57, 58, 62, 91, 113, 163, 221, 248, 255, 261, 264, 277, 284, 292, 293, 294, 297, 298, 300, 301, 320, 322, 336, 345, 359, 372, 374, 377, 379, 381, 382, 411, 422
Iova, George, avocat, 115, 229
Ioviţă, Victor I., student, 27
Ioviţia, Andrei, student, 14
Isopescu, Grecul Constantin, 262, 352
Iunian, Grigore, 256, 272, 274, 275, 372, 413
Ivan, Nicolae, episcop Cluj, 82, 180

J

Jászy, Oszkár, ministru, 179, 359
Jinga, Victor, 256, 377
Jivanovici, Eugen, colonel, 123, 210, 219
Jókai, Mór, senator, 150
Jula, Victor, student, 15
Jumanca, Iosif, delegat socialist, 185, 193, 198, 203, 204, 205
Jurebiţă, George, preot, 89, 92

K

Karácsonyi, Eugen, 322, 323
Karácsonyi, familie de conte, 323
Karácsonyi, Guido, prefect, 47, 287, 322
Karagheorghevici, Alexandru, 307
Károlyi, Mihály, om politic maghiar, 19, 359
Khuen-Hédervary, K., premier maghiar, 153
Kierricz, Wallas, preot, 45
Kiriac, D., compozitor, 22
Kohler, Edit von, 390
Kossuth, Lajos, 47, 103, 104, 150, 156, 364

Kostič, Nemanja, 441, 442, 443
Kostici, Slobodan, 359
Kremling, Anton, 49
Kremling, Bruno, 357
Krobatin, Alexandru, general, 209
Kún, Béla, 212

L

Lacea, C., 72
Lahovary, Simona, 326
Lalescu, Traian, profesor, 221, 316, 342
Lazăr, Aurel, luptător naţional, 9, 18, 20, 28, 85, 179, 203
Lazăr, Cornel, 21
Lazăr, Ilie, 257, 351
Lazăr, Liviu, student, 21, 28
Lăzărel-Lăzărescu, David, 30
Lăzărescu, Al. Emil, publicist, 34
Lăzărescu, Vasile, episcop, 315, 317, 371
Leon, Gheorghe, 345
Leucuţia (Manuilă), Veturia, 24
Leucuţia, Aurel, avocat, 24, 253, 254, 257, 290, 300, 337, 351, 353
Licăreţ, Nicolae, maior, 219
Licăreţ, Paraschiv, primpretor, 225
Litvinov, ministru de externe al U.R.S.S., 305
Lloyd, George, premier englez, 226, 277
Loichiţa, Vasile, profesor, 315, 317
Lovas, Armin, publicist, 189
Lucaciu, Vasile, luptător naţional, 14, 33, 205, 222, 256
Lugojanu, Ion, diplomat, 253, 298, 351
Lukachich, general, 186
Lukács, Lászlo, premier maghiar, 129
Lupaş, Ion, profesor, 8, 242, 256, 264
Lupu, Dimitrie G., magistrat, 255
Lupu, Kostaky Nicolae, 327
Lupu, Nicolae, om politic, 271, 277, 413
Luţai, Liviu, primpretor, 225

M

Mackensen, August von, general german, 192, 204
Madgearu, Virgil, economist, 254, 255, 257, 261, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 312, 313, 337, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 375, 385, 421
Madzsar, Gustav, 52, 57
Mager, Traian, profesor, 19
Maghiar, Augustin, ofiţer, 22
Magier, Andrei, episcop, 17, 21, 22, 182, 369, 411
Malaxa, N., 273, 348, 349, 350, 425
Manciu, Paul, ofiţer, 113, 114, 115, 116, 295, 319, 346
Mangra, Dimitrie, ofiţer, 21
Mangra, Vasile, mitropolit, 43, 62, 102, 150, 153, 154, 171, 197
Maniu, Iuliu, luptător naţional, 4, 11, 13, 24, 25, 26, 36, 85, 90, 156, 177, 182, 185, 186, 193, 194, 196, 198, 199, 207, 229, 231, 244, 248, 249, 250, 251,

252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 270, 271, 272, 273, 278, 279, 280, 289, 290, 291, 294, 298, 299, 300, 301, 302, 304,305, 330, 336, 337, 338, 345, 347, 350, 351, 352, 353, 373, 374, 376, 378, 381, 385, 390, 405, 406, 413, 418, 419
Manoilescu, Mihai, ministru, 260, 291, 292, 350, 397, 398, 414, 415, 416, 417, 420, 421
Manuilă, Sabin, student, 25, 26
Maria, regină, 215, 241, 255, 266, 328, 329, 332, 333, 334
Marin, Vasile, legionar, 244, 319, 354
Marinescu, Gavrilă, ofiţer, 290, 304, 338, 380, 388, 403, 405, 406, 407, 408
Marinescu, Nicolae, general, 91, 388
Marşieu, Iustin, avocat, 20, 370
Marta, Alexandru, 225, 238, 243, 246, 247, 275, 382, 410, 437, 438
Marta, Sever, student, 22
Martin, Ioan B., ofiţer, 19, 20, 27
Măcelariu, Alexandru, student, 15
Măcelariu, Ilie, 364
Mărcuş, Mihai, avocat, 3, 233
Mărcuş, Ştefan, 66, 67, 233
Mărcuş, Valer, 21
Mărdărescu, Gheorghe, general, 212, 213
Medrea, Florian, 194, 197, 198, 200
Mercea, Victor, avocat, 224, 227, 241, 243, 246, 370
Mercy, Claudius, guvernator al Banatului, 363
Meseşan, Traian, 441, 442
Metea, Octavian, 422
Meţianu, Ion, mitropolit, 66
Mezin, Eremie, plugar din Nerău, 50, 312
Mezin, Ion, plugar din Nerău, 50, 225
Mezin, Pavel, plugar din Nerău, 50, 312
Mezin, Valeriu, plugar din Nerău, 228, 236
Michelis, Paolo de, 314, 423, 432, 433, 435, 436
Miclosi, Cornel, profesor, 222, 282
Miescu, Savu, învăţător, 41, 42
Miescu, Sofia, căs. Băran, 41
Mihai, Pavel, plugar din Nerău, 50
Mihai, rege al României, 265, 267, 290, 291, 330, 331, 333, 336, 372, 419, 439, 443
Mihailovici, Draja, 441, 442
Mihalache, Ion, om politic, 4, 11, 231, 254, 257, 260, 262, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 286, 304, 352, 375, 378, 379, 383, 385
Mihali de Apşa, Victor, mitropolit, 153
Mihali, Peter, deputat, 154
Mihali, Teodor, luptător naţional, 18, 20, 84, 85, 154, 155, 157, 177, 179, 185, 198, 205, 222, 256, 260
Mikszáth, Kálman, 150
Miloia, Ioachim, 38, 282, 283
Minişan, Leonte, soldat, 134

Mircu, Vasile, student, 27
Mironescu, G.G., om politic, 33, 256, 260, 279, 291, 292, 351, 379
Mirto, Eduard, 256
Miu, Ştefan, student, 26
Mocioni, 92
Mocioni, Anton, 53, 92, 258, 331, 338, 407
Mocioni, Ionel, prefect, 53, 280
Mocioni, Petru, 53
Mohan, Nicolae, profesor, 61
Moisescu, I., mitropolit, 82
Moldovan, Iuliu, 256, 351
Moldovan, Sabin, student, 26, 28
Moldovan, Victor, 264
Molotov, Viaceslav, 414
Mommsen, Teodor, 362
Montani, Ion, publicist, 44, 375
Monţia, George, învăţător, 29
Morariu, Constantin, student, 16
Moşoiu, Traian, general, 192, 212, 213, 218
Moţa, Ion, legionar, 44, 244, 319, 354
Müller, Coloman, 241, 306, 307, 359, 360
Munteanu, C. R., 316
Munteanu, Ion, preot, 92, 101, 204
Munteanu, Nicodim, 243
Mureşan, Aurel, student, 21, 22, 418
Mureşanu, Andrei, poet naţional, 15, 53, 74, 76
Murgu, Eftimie, 47
Mussolini, B., 307, 308, 313, 356, 376, 380, 389, 390, 401, 420, 421, 432, 433, 434, 436
Musta, Filaret, arhiereu, 315
Muth, Gaspar, 49, 357, 358

N

Nagy, Ernő, profesor, 147, 148, 360
Nasek, medic ceh, 140, 143
Neagoe, Octavian, student medicină, 143
Neamţu, Gh., profesor, 29
Negroponte, moşier, 322, 325
Negruţiu, Nicolae, inginer, 326
Negulescu, P. P., 231
Nemet, Iustin, 9, 19, 149, 187
Nemoianu, Petru, publicist, 30, 32, 316
Nestor, Romulus, 17, 53
Neş, Teodor, profesor, 21, 22
Nicodim, Patriarh, 246, 372
Nicolaevici, Pavel, student, 97, 98, 99, 229
Nistor, Dimitrie, student, 14
Nistor, Ion, istoric, 16, 195, 247, 346, 413
Niţescu, Voicu, ofiţer voluntar, 181, 240, 256, 260, 271, 351

O

Obădeanu, Paul, 235
Olariu, Iosif, profesor, 17
Olariu, Titus, 77, 80, 88, 89, 95, 96, 102
Onciul, Dimitrie, student, 16
Oncu, Nicolae, economist, 85, 374
Oniţiu, Virgil, profesor, 33, 57, 61, 62, 69, 76, 78, 79, 81, 117
Oprea, Petru, ofiţer, 19, 20, 191, 206
Oprean, Virgil, elev, 80, 81, 92

Opreanu, Nestor, avocat, 234, 241
Opreanu, Sabin D., student, 14
Oprescu, George, general, 303, 306
Opriş, colonel, 290
Orbán, ofițer, 109, 110, 111
Orendi-Homenau, Viktor, 357, 358
Orlando, Vittorio Emanuele, 33
Otescu, Ion Nonna, 408
Ottescu, Nicolae, 407, 408, 409, 410
Oţetea, Andrei, profesor, 4, 8, 74, 91

P

Pacha, Augustin, episcop, 350
Panciovan, Corneliu, preot, 121, 122
Papp, Dănilă, general, 192, 207, 208, 211, 212, 382, 389
Papp, Ioan (Ignatie), episcop Arad, 93, 195, 197, 200, 243
Parhon, Constantin, 256, 285
Pascu, Ion, 224, 228, 251, 300
Passanizi, căpitan italian, 431, 432, 433
Patiţa, Rubin, memorandist, 163, 198
Paukerov, Leonard, publicist, 184
Păcurariu, Mircea, 315
Păiş, N., comandor, 267
Pătrăşcanu, Lucreţiu, 359, 360
Pârvan, Vasile, 363
Pelivan, Ion, ministru, 262, 352
Percea, Pavel, profesor, 61, 65
Perian, Ştefan, 366
Petőfi, Sándor, 104
Petrescu, Cezar, publicist, 316, 378
Petricevich, Horváth, 161
Petricoane Drugărin, Mihai, profesor, 32
Petrovici, Emil, profesor, 25, 26
Petrovici, Ion, profesor, 70, 71, 225
Pogány, Béla, publicist, 189
Pogány, László, publicist, 358, 359
Pomuţ, Tudor, 156, 157
Pop Cicio, Ştefan, luptător naţional, 9, 18, 19, 20, 35, 85, 149, 152, 153, 154, 155, 157, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 202, 230, 244, 249, 250, 252, 260, 277, 290, 291, 367
Pop de Băseşti, Gheorghe, 84, 85, 157, 198, 201, 202, 250, 260
Pop, Amos, ofiţer, 123, 133, 135
Pop, Ani, 192
Pop, Ion, avocat, 195, 197, 200, 304, 351
Pop, Matei, student, 14, 15
Pop, Traian, profesor, 258, 338
Pop, Valer, 416
Popa, George, elev, 77
Popa, Gheorghe, 62, 91
Popa, Mihai, ofiţer, 22
Popa, Mircea, dirijor, 87, 337
Popescu, Adrian, 20
Popescu, Alexandru, elev, 68, 92
Popescu, Aurel, student, 22
Popescu, căpitan, 392, 394, 428, 431, 432
Popescu, George, protopop, 89
Popescu, Gheorghe, 92

Popescu, Ion (Bibi), 80, 92
Popescu, Ionel, 331
Popescu, Nae, preot, 388
Popescu, Nicolae, 58
Popescu, Nicolae, preot, 388
Popescu, Orest, 16
Popescu, Romulus I., 68, 74, 92, 95
Popescu, Stelian, 253
Popişti Depeşti, Mihai, ofiţer, 23
Popovici, Aurel C., publicist, 257, 261
Popovici, Dumitru, general, 113, 115
Popovici, George, medic, 9, 10, 18, 25, 183, 185
Popovici, George, protopop, 54, 88
Popovici, Iosif, profesor, 88
Popovici, Mihai, ministru, 255, 257, 270, 272, 289, 345, 347, 348, 350, 351, 415
Popovici, Nicolae, episcop, 369, 371, 412
Popovici, Petru, student, 22
Popovici, Tiberiu, medic, 25
Popovici, Timotei, profesor, 66
Popovici, Traian, 25, 92, 108
Popovici, Vasile, preot, 22, 66, 67
Popovici-Barcianu, D., 15
Popp, Ioan, student, 15
Porumbescu, Ciprian, profesor, 15, 16, 281
Potârcă, Virgil, 256, 352, 375, 385
Potopeanu, general, 436
Preda, Marin, romancier, 421
Prezan, Constantin, general, 213, 418
Pricu, Ion, profesor, 61
Prokola, János, profesor, 52
Puccini, G., 73
Puiu, Visarion, mitropolit, 244, 245
Puscariu, Sextil, profesor, 8, 63, 281, 314, 427
Puticiu, Octavian, judecător, 225

R

Radi, Timotei, 225
Radu, Dimitrie, episcop, 198
Radu, Ilie, primar, 421
Raicu, Sava, 85
Ralea, Mihai, profesor, 256, 285, 351, 377, 378, 388, 403, 404, 413
Raţiu, Ion, 364
Rădăceanu, Lothar, profesor, 300
Răducanu, Ion, profesor, 344, 351
Rădulescu, Isac, ofiţer, 123
Rebreanu, Liviu, 106, 218
Resch, general austriac, 19, 191
Ribbentrop, Ioachim, 414, 416
Rioşanu, Al., colonel, 421
Ristici, maior, 442, 444
Rişcuţia, Moise, ofiţer, 19
Riţiu, Grigore, profesor, 25
Roman, Alexandru, profesor, 13
Romanul, Miron, mitropolit, 66
Roşca, Dumitru D., profesor, 4, 74, 91
Roşca, Pavel, profesor, 56, 61, 65, 79
Rothermere, lord englez, 391
Rusmir, Ilie, profesor, 248
Russu-Şirianu, Ioan, 34, 43
Russu-Şirianu, Mircea, publicist, 34, 35

Rusu, Emil, preot, 9, 174, 175, 176
Rydz-Śmigły, Edward, 402

S

Saftu, Vasile, protopop, 117
Sandu, Ion, ministru, 248
Sassu, Vasile P., ministru, 268
Sauciuc-Săveanu, Teofil, profesor, 271
Savici, stareţ, 443
Savu, Constantin, publicist, 43
Sărăţeanu, Constantin, regent, 255, 289
Scanavi, Alexandru, 321, 322, 324, 325, 326, 328, 335, 336
Sepi, Valeriu, 229
Seracin, Teodor, ofiţer, 107
Seredan, Valeriu, voluntar, 32
Sfurlea, Ioan, 22
Siegescu, Iosif, profesor, 96, 98, 154, 155, 171
Silaşi, Grigore, profesor, 16
Sima, Horia, 413, 414, 421, 444
Simian, Dinu, 352, 375
Siretean, Eugen, student, 16
Slavici, Ioan, 15, 62, 150
Slăvescu, Victor, profesor, 344, 345
Solomon, Virgil, medic, 350
Spătaru, Aurel, ofiţer, 29
Spinanţiu, Eugen, învăţător, 20
Stănilă, Valeriu, preot, 89, 92
Stârcea, Ion, baron, 92, 346, 407
Stelescu, Mihail, avocat, 346
Stere, Constantin, om politic, 43, 86, 256, 285, 289, 372
Stinghe, Nicolae, profesor, 61, 64, 112
Stoenescu, Nicolae, general, 426, 436, 437, 438
Stöger-Steiner, Rudolf, 209
Stoiadinovici, Milan, 398
Stoian, Stanciu, profesor, 285
Stoianovici, Teodor, învăţător, 31
Stoica, Gheorghe, 375
Stoica, Vasile, om politic, 13, 15, 398
Stroescu, Vasile, 12, 79, 80, 194
Sturdza, Dimitrie A., om politic, 62
Suciu Iustin Iulian, 17
Suciu, I. D., 47
Suciu, Ioan, luptător naţional, 180, 182, 185, 201, 205, 212
Suciu, Ion, elev, 83
Sulică, Nicolae, profesor, 61, 62, 70, 77, 150, 152, 170
Surlaşiu, Gheorghe, 366
Szász, Pál, ofiţer, 127, 128, 129
Széchenyi, Ştefan, om politic maghiar, 104

Ş

Şaguna, Andrei, mitropolit, 54, 63, 66, 72, 82, 83, 153, 180, 219, 225, 242, 245, 314, 364
Şchiopul, Iosif, 86
Şeicaru, Pamfil, publicist, 284, 327, 378
Şerb, George, magistrat, 101, 102
Şerb, Miron, general, 30, 131
Şerb, Teodor, ofiţer, 19
Şerban, Ion I., 29
Şerban, Mihai, profesor, 90, 257, 388, 390
Şerban, Nicolae, 150, 151, 152, 154, 159, 177, 205

Şerban, Victor, funcţionar, 224
Ştirbei, Barbu, om politic, 262, 265, 268, 292

T

Tampa, Vasile, student, 14, 15
Tămaş, medic militar, 8, 211
Tăslăuanu, Octavian, publicist, 85, 260
Tătăranu, colonel, 290, 291
Tătărescu, Gheorghe, premier, 222, 247, 248, 269, 347, 354, 355, 370, 372, 374, 377, 379, 411, 413, 414, 423
Târziu, Sabin, ofiţer, 8, 140, 141, 142, 143, 211
Tecău, Daniel, 92
Teculescu, Horia, profesor, 62, 162
Teculescu, Ion, protopop, 116, 162
Telbisz, Carol, 4, 220, 221, 222, 281
Teleky, Paul, 391, 401, 416, 417
Tilea, Viorel, diplomat, 373, 390, 439, 440, 441
Tiso, Iosif, 399
Tisza, István, om politic maghiar, 19, 153, 154, 281, 357
Tisza, Kálmán, 150
Titeanu, Eugen, 404
Tito, Iosif Broz, 335
Titulescu, Nicolae, 33, 222, 230, 231, 232, 269, 278, 279, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 323
Toni, Dumitru V., 388
Tóth, Miklós, ofiţer, 143
Trapşa, Mihai, 107
Trăilescu, Ion, profesor, 17
Triteanu, Lazăr, 232
Triteanu, Veturia, 66, 232

Ţ

Ţârcovnicu, Victor, 47
Ţeposu, Emil, profesor, 396
Ţieranu, Emil, funcţionar, 295
Ţiucra, Patrichie, protopop, 369, 411

U

Ugliş-Delapecica, Petre, învăţător, 29, 32, 33
Ungureanu, Emanuil, 224, 228, 234, 243, 251, 283, 314, 343, 344
Urdăreanu, Ernest, 329, 349, 409
Ursu, Nicolae, dirijor, 90

V

Vaida-Voevod, Alexandru, om politic, 4, 9, 11, 18, 20, 84, 129, 171, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 192, 226, 235, 250, 253, 255, 257, 261, 277, 278, 294, 322, 324, 337, 352, 372, 379, 390, 405
Vassu, Octavian, prefect, 152
Vatamaniuc, Dimitrie, 15
Văitoianu, Arthur, 234
Vătăşanu, Gheorghe, profesor, 70
Vâlcovici, Victor, profesor, 221
Velceanu, Iosif, 366
Velciov, ofiţer, 124
Veliciu, Mihai, 28, 29
Veverca, Ion, 437, 438
Victor Emanuel al II-lea, rege, 308, 434

Vidrighin, Stan, primar, 4, 11, 220, 221, 222, 227, 238, 257, 282, 284, 295, 296, 299, 342, 367
Vidu, Ion, profesor, 22, 88, 366
Vlad, Alexandru, ofiţer, 27, 188, 191
Vlad, Aurel, luptător naţional, 13, 20, 85, 179, 182, 185, 193, 256, 279, 321, 340, 351
Vlad, Victor, 18, 101, 183
Vlaicu, Arsenie, profesor, 61, 62, 150
Vlaicu, Aurel, aviator, 73, 74, 200
Voichiţă, Gheorghe, inginer, 326, 333, 334
Voileanu, Matei, 77, 78
Volpi, Giuseppe, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 435
Voronca, Zaharie, 16
Vorţan, Mihai, ofiţer, 19, 20
Voştinar, Ion, student, 22
Vuia, Iuliu, 28
Vuia, Romulus, profesor, 28
Vuia, Salvator, 80, 90

W

Wekerle, Sándor, premier maghiar, 102, 144, 281
Wilson, W., preşedinte S.U.A., 17, 178, 179, 209

X

Xenopol, A. D., student, 15, 16

Z

Zainea, Ion, 18
Zaslo, Simion, ofiţer, 19
Zelea Codreanu, Corneliu, 299, 319, 346, 347, 353, 354, 375, 376, 377, 379, 381, 382, 385, 421
Zelea Codreanu, Ion, profesor, 319, 346
Zigre, Nicolae, avocat, 91, 246, 247, 388, 413
Zotek, colonel, 172, 173